NORBERTINUM KÖNYVTÁRA.

A5 - 11

THE LIBRARIES

COLUMBIA UNIVERSITY

Digitized by Google

ATENGELICÁNY KÖZPONTI KÖNYVTÁRA NEFKONYVTÁRA
NEM KÖLCSÖNÖZHETŐ

Digitized by Google

Digitized by Google

MAGYAR

SZÓNOKOK ÉS STATUSFÉRFIAK.

Digitized by Google

Digitized by Google

MAGYAR

SZÓNOKOK ÉS STATUSFÉRFIAK.

(POLITICAI JELLEMRAJZOK.)

KIADJA

BUDAPESTEN

CSENGERI ANTAL.

PESTEN, 1851.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

Digitized by Google

5277

943.91
C89943

15559H

Digitized by Google

UDL 27 1965 RS
H-5554

ELŐSZÓ.

A müvet, melly ezennel világ elé megyen, dicsérje saját érdeme. Nyert-e általa, vagy nem, a hazai történetirás: itélje meg a közönség.

Csak egy pár szót előlegesen.

Kezdetben csupán rövid, de a divatosaknál hübb, lelkiismeretesb rajzokat akartam adni. Igy készült Beöthy és Szemere jellemzése; — e félig aestheticai, félig politicai dolgozatok.

Munka közben később nagyobb terjedelmet nyert vállalatom, s egész életirásoknak is helyet adtam.

A háttér mindazáltal, hol a történetirás az elviharzott forradalom idejét érinté, többnyire hiányos. S illyenkor az arczkép körrajzai is elmosódnak.

Mentsék e hiányokat a körülmények, — mik miatt e közel napok nem alkalmasok a forradalom előadására. Még az adatok sincsenek tisztában.

Pótolhatjuk-e később uj kiadásban munkánk ezen és egyéb hiányait: a részvéttől függ, mellyel a közönség e kötetet fogadja. Attól függ e munkának folytatása is.

Digitized by Google

Mi egyébiránt az egyes jellemrajzokat illeti :

Nagy Pál életirásához egy igen tisztelt barátom nyujtá az adatokat, — régi ismerője a jellemzett egyéniségnek s követtársa már az 1836-ki országgyülésen. S azért e jellemrajzban — némi szerkesztői igazitásokon kivül — összeállitás, felfogás többnyire ezen érdemes barátomé.

Dessewffy Aurél életadatait részint saját naplótöredékeiből, részint azon bevezetésből meritém, melly munkájának német kiadása előtt áll.

Szalay életirásának ittott kiegészitését P. E. barátomnak köszönhetem. S csak a napokban lettem figyelmes hazánk e nagy publicistájának egy ujabb müvére, melly előttem, mikor jellemzését irám, még ismeretlen volt. A röpirat czime :' „Lettres sur la Hongrie."

Megjegyzem végre :

mikép e munkából terjedelmes kivonat németül is meg fog jelenni. Irói jogunk biztositása végett tehát minden forditás ellen tiltakozom.

Kelt Pesten, 1850.

Cs. A.

Digitized by Google

TARTALOM.

	Lap.
Nagy Pál	1
Beöthy Ödön. Cs. A.	18
Deák Ferencz. T. L.	27
Bezerédj István. B. Gy.	47
Szemere Bertalan. Cs. A.	59
A két Wesselényi Miklós. K. Zs.	85
Szentkirályi Móricz. Cs. A.	187
Eötvös József. Cs. A.	205
Dessewffy Aurél. Cs. A.	229
Kölcsey Ferencz. P. E.	285
Széchenyi István. K. Zs.	333
Szalay László. Cs. A.	513

Digitized by Google

Igazitások.

Lap.	sor.	
16.	26.	„Valódi Götz von Berlichingen :“ *kimarad.*
29.	16.	engedékeny *olv.* engedékenyen.
31.	32.	vagy *olv.* nagy.
33.	2.	vitézsége *olv.* részegsége.
34.	16.	ki értheté *olv.* kisérheté.
39.	22.	kifejthetnők *olv.* kifelejthetnők.
41.	6.	kérdeni *olv.* kezdeni.
42.	13.	tegyünk *olv. ne* tegyünk.
45.	35.	törekedés *olv.* töredékes.
62.	11.	Testhordásában volt némi fesz, némi nehézség : *olv.* Testhord*ozás*ában stb. neh*ézkes*-ség.
68.	30.	Sokan nem akarnak : *olv.* akartak.
166.	20.	izgatás *olv.* igazgatás.
180.	31.	izgatás *olv.* igazgatás.
245.	22.	1823-ki orsz.gy. *olv.* 1825.

Digitized by Google

NAGY PÁL.

Digitized by Google

Digitized by Google

Felsöbüki **Nagy Pál** azon egyéniségek közé tartozik, kiknek politicai életében hiányzik az összehangzás.

„Köpenyforgató!“ kiált a sokaság, megfeledkezve a hálárol, mellyet az ősi alkotmány lovagias szellemü védője, a magyar reformok atyja, s nemzetiségünk megmentésében, politicai téren, a legelső bajnok érdemel.

Csalatkoztok, ha azt hiszitek, hogy Nagy Pálnak elvei vagy szándokai változtak volna.

Nagy Pál jellemében onnan látszik a következetlenség, mivel politicai rendszerében a természetszerü kifejlödésnek helyet nem engedett, s az ó magyar alkotmányt, nem mint folyton alakuló életmüvezetet, hanem mint az élet változásain kivül helyzett müvet, mint bevégzett tényt tekintette. Azonban e felfogás s azon korlátok, mellyek közt ő a magyar állapotokra nézve rendszerét összeállitá, lángeszének nem felelnek meg; honnan szelleme örökös harczot folytatott önmagában azon rendszer ellen, de nem volt képes öt abból kiszabadítani.

E benső meghasonlás következtében N. Pál később, a körülmények bonyolódásai közt, a magyar alkotmány összegét illetőleg mint conservativ, a magyar állapotok egyes ágazataira nézve pedig mint reformer állott a magyar közéletben. S e szerint minél állandóbb volt rendszerében, annál inkább változott szinben kelle később az átalakulás időszakában feltünnie.

Nagy Pál mindenkor teljes politicai öszinteséget és becsületességet mutatott. Soha sem leplezte magát, tetszett nem tetszett, a millyen volt. Söt mindkét irányban, mellyeket érinténk, külszinén élesebb volt a kinyomat, mint személyességének bensejében; mi annál inkább feltünt, mert természetszerü, lélektani viszhatásánál fogva minél merevedtebbnek mutatta magát az egész kiváltságos magyar alkotmány fentartására

Digitized by Google

nézve, annál élesebben harczolt annak részletei ellen, s más részről minél szenvedélyesebben támadta meg a kiváltságos visszaéléseket és kormányzati fonákságokat, annálinkább erödödött az egésznek fentartásában, mintegy menteni akarván illymódon önmagában szellemét rendszere, s viszont rendszerét szelleme előtt, mindenben, mire nézve egyik a másikkal összeütközött.

Nagy Pál 1777-ben született. Ifjusága kissé zajos volt. S nem hajolván meg sem atyja, sem nagybátyjának, Nagy József kir. személynöknek komoly tekintélye előtt, mellőzte a hivataloskodás kötelékeit. Szelleme függetlenségre ösztönzé, s a magyar közélet pályájára vezeté öt. Sopronmegye gyülésein kezdett szerepelni. Csinos alakja, modora, igénytelen, könnyüded magaviselete, tetszetős társalgása, élénk véralkata, tüz-esze és nyelve igen érdekes jelenetté tevék öt. S mindezen tulajdonait, főleg az akkori izlés előtt, emelte bizonyos katonai szinezet, mellyet 1797- és 1805-ben a felkelősereg táborozásai közt sajátitott el. S a megnyerő lovagias külsőhez ritka szónoki tehetséggel ajándékozá meg a természet. Csuda-e, ha ekkép már első föllépése nagy figyelmet s nem kevés rokonszenvet ébresztett iránta?

Akkor még tisztán követheté szellemét. Védelmére kelt minden elnyomottnak. Szóvivője lett a jobbágyságnak az urbéri visszaélések ellen, mellyek ama szomoru mondásnak: „lusimus Mariam Theresiam“ még szomoruabb magyarázatot adtak. Védője lett az adózó-népnek gonosz adórendszerünk még gonoszabb alkalmazása ellen. Otalmazá a köznemesség befolyását és tekintélyét azok ellenében, kik az „una et eadem nobilitas“ értelmezését csak papiron szerették. Védte és valósitani igyekezett a megyei rendek jogait a tisztviselők, s ezek visszaéléseit pártfogoló hatalmasok ellen. Óvta a megyei önállást a bureaucratia sorvasztó hatalmaskodásaitól. S felszólalt az 1791 : 10. és 12. törvényczikkek mellett, valahányszor a kormány ellenkező törekvései fölriasztották a nemzetet.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek illy működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem, ragaszkodás tisztelet és

Digitized by Google

bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább, s meglepöbb volt e bátor föllépés akkor a megyékben. A sopronmegyei nemesség annálfogva egyhangulag követeül választá öt az 1807-ki országgyülésre.

Ez országgyülés időszaka nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-diki elvek, mellyek 17 év előtt szent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzitva, ellenséges szinben, értelemben tüntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon élvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt a közönséges jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közöl, kik az 1790-diki országgyülésen megpendült eszmék és szándokok szóvivői voltak, az akkori irányban müködő egy sem maradt a közélet szinhelyén. Elhallgatának, vagy más ellenkező ösvényre tértek. Maga az austriai császárságot csak kevéssel azelőtt alkotott okirat is alig foglalkoztatá a közfigyelmet a hazában. Az 1807-diki országgyülés mindazáltal magát illy körülmények közt is megkülönbözteté. Nem kevés fontosságu tényezők voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében sem senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szük korlátait tágitani; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midön például a kormánynak hibái és mulasztásai miatt hevesen és merészen kikelt. S nemes tüzzel szót emelt már akkor, első közöttünk e században, a nép milliói terhének enyhitése és állapotuk javitása mellett is. Azonban kora nem érté meg öt. S midön egy izben megpendité, hogy a nép millióinak állapotáról is kellene gondoskodni: „non stultiset“ fölkiáltással szakasztá félbe szavait. Kétségtelenül nem bátoritó jelenet a nép érdekébeni átalakulás munkájának megkezdésére, s talán ez és hasonló esetek erösiték meg N. Pálban a hitet, miszerint a politicai müködés „az ösi alkotmány épségben tartása mellett“ találhat csupán Magyarországban utat és módot. S aztán rendszere is e szerint alakult.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyülésen rendkivüli tetszésben és hatásban részesült, melly aztán egész politicai pályáján kisérte. Szónoklata egészen sajátságos volt, s

Digitized by Google

miként az egészen önmagából fejlödött, ugy nyelvet, képeket, indokolást, mindent magából a szönyegen forgó tárgyból meritett és ismét mindent, fölvilágositást és elragadtatást, meggyözést és nevettetést, a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Henye fejtegetésekben, ömledezésekben soha sem tévelygett, és azok által nem vesztette vagy halványitotta el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sujtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az ülésen túlterjedő igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben. Erőteljes kifejezéseit Kossuth is gyakran idézte szerkesztősége keztén. Nyelvtannal nem sokat törödött. Azonban miként a dunántúli szókiejtést talán ő tartá meg legsajátságosabban, ugy azon vidék népe beszédmódjának legszabályszerübb rendszere beszédében némileg pótolta a tan ismeretét. Szava igen átható s még sem kellemetlen. Melle erös, tüdője fáradhatlan. Taglejtése tetszetös, minden mesterkedéstől teljesen ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arczkifejezése kisérte s élénkité még inkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött; de ha készült is valamelly tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint történetesen kisebb nagyobb körökben találta magát, a szönyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább neki hevülve, élénk eszméi ömledezésének engedte által magát. Ezt örömest tette s öt is örömest hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesujtotta a vitatás tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is kitudta a komolyabb izlésü szónoki birálatot is engesztelni. Igy például, midön egy alkalommal, ha jól emlékszünk, az 1839-diki országgyülésen, egy, a latin nyelvet erőszakoló kir. válaszról volt szó, Nagy Pál tüzes beszédét egyszerre félbenszakasztá és egy kis szünet után kérdé: de hát mit tesz a kormány, ha nem akarunk, nem tudunk deákul szólani? katonákat küld a deák nyelv védelmezésére?" S arczához kapván, mint puskát, a kezében lévő tollat, az átellenében ülő Borsiczkira célozva, rákiáltott: „scis-ne latine?" s a tárgyat sajátságosan magyarázó arczkifejezéssel és taglejtéssel, kitörő taps és éljen között, leült. Azzal vége lett a vitatásnak. Senki sem védte többé a leiratot.

Digitized by Google

Kitünö volt még Nagy Pál szónoklatában, hogy a legnagyobb indulatban sem vétett az illendöség szabályai ellen, s személyeskedésre inger sem mutatkozott benne. S az ellenében tett kifakadásokra sem igen válaszolt, s ülés után alig gondolt. Nem volt parlamenti haragtartó. Ha pedig volt eset, midön a nemzeti közvélemény itélö-széke elé idézte, s mintegy fensöbb erövel vonta az embereket, mint például 1825-ben az 1823- és 24-ben müködött királyi biztosokkal tön : nem mint megtámadó vagy vádló, hanem mint biró tünt fel, kinek ellenében nem a megsértettnek, hanem az elitéltnek érzése fogá el a bünhödöt.

Nagy Pál azonban nem csak szónoki, hanem statusférfiui általános elismerést is szerzett már az 1807-ki országgyülésen. Egész készültsége pedig, iskolai tanulmányain kivül, csak némi encyclopedicus töredékes olvasmányból állott, s abból, mit az akkori magyar publicisták és hivatalnokok nehány jelesebbjeitöl tanult, gyakori érintkezése közben. Azonban eleven, gazdag eszmeforrásai, éles értelme, villámsebes eljárása, olly szerencsés, mint merész, elemező, alkotó és következtető tehetsége, mély belátása, ösztönei, sejtelmei sok részben pótolták a tanulmány hiányát. Nagy Pálnak kitünö tulajdona volt bizonyos képesség és könnyüség, csekély segédeszközökkel aránylag sokat és meglepöt hozni létre s aztán mindent, miröl rendelkezhete, azonnal czélra és eredményre felhasználni. Nagy Pálnak, hasonlattal élve, mintha csak egy forgács kelle vala, hogy teremtö lelke abból azonnal egész fát idézzen elö, s egyszersmid belöle isten tudja minö müvet is állitson ki haszonvételre. Az akkori öregebb dietálisták nem kevéssé valának meglepetve, midön Nagy Pál sokszor ugyanazon dolgokról, mikről egy nappal elöbb alig volt ismerete s tudakozva beszélgetett velök, egészen otthonosan, a dolog velejére hatva, és uj, gyakorlati felfogással szólt másnap az ülésben. Azok, kik tegnap elötte magyarázták a dolgot, kénytelenek voltak megvallani, hogy ma töle tanultak igen sokat.

Különösen a magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgólkodás volt egyik fövonása, söt akkori része kezdet óta folytonosan Nagy Pál egész politicai müködésének. Rendkivüli s mara-

Digitized by Google

dandó benyomást tön országgyülésen kivül is azon felszólalása, mellyben a magyar nyelv iránti kötelességeink fontosságát kiemelvén, a nemzetiséget az alkotmánynál is fensöbb tekintetünek mondotta. Az elveszett alkotmányt ugyanis visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is.

A nemzetiség ügyén kivül a monarchiának zavarodni kezdő pénzügyi állapota volt föbb tárgy, mit szónokunk már 1807-ben megragadott. Minden pénzügyi iskolázás vagy tanulmány nélkül az egyszerü józanész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán, már akkor kijelölte Nagy Pál az ösvényt, mellyen a következő országgyülések is megmaradtak. Igy az 1825-diki hongyülés, hol szinte ő volt egyik szóvivő azon állapotok még kimeritöbb elöterjesztésében és kifejtésében. Az általa kijelölt ösvényen az ország az 1811-diki pénzügyi csapásnak talán leggonoszabb következményeit elháritá vala, ha főtörvényszékeinkben az erös lélek, a birói méltóság és függetlenség érzete nem hiányzik.

Szót emelt végre Nagy Pál 1807-ben a birodalomnak Franciaországgali viszonyairól is, mellyek mindinkább fenyegető alakot vönek az időben. Jeles szónoklatának azonban nem lett várt eredménye. Az országgyülési közönség felhevült egy pillanatra; s a szónok Bécsbe idéztetett „ad audiendum verbum regium.“

E körülmény nem szünteté meg a kormányfönökök igyekezetét, Nagy Pált közhivatal vállalására birni. Nem sikerült, bár akkor még nem ütközött meg a közvélemény, ha azok, kik a kormány irányát s eljárását ostromlották, országgyülés végével alkalmazást nyertek, a kormányrendszerben, melly semmit sem változott, mióta ök kárhoztaták. Nagy Pál országgyülés után haza menvén, egyszerüen folytatá Sopronmegyében a mintegy tulajdonává vált népszószólói szerepet.

Ez időtájban irta *Berzsenyink* ismeretes ódáját Nagy Pálhoz:

Már midőn a föld letapodva hódol,
S Róma felséges geniussza eltünt,
Mintegy őr Cato feded a világot
S mennyköveket szórsz.

Digitized by Google

A köz embernek neve vész magával :
Kincs, kevély márvány-paloták homályba
Dőlnek, elmulnak s heverő uroknak
Hire enyészik.

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyülésén;
Ott merő Hectort s Kinizsit mutattál :
Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink közt, fiatal korodban,
Pálmaágakkal koszorus fejedre
A kitündöklő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
Nagy, hazánk kormányvezető tanácsán.
Itt az érdempolcz, ez az égnek utja,
S régi magyar disz!

Azonban következett az 1811-ki országgyülés. A királyi meghivó levéllel együtt Sopronmegye főispánjához ez alkalommal felső rendelet érkezett, hogy akadályozza Nagy Pál követté választását, ki már azért is gyanusnak mondatott, hogy kormányhivatalt vállalni nem akart.

Szónokunk ez időben, népszerüsége tetőpontján, bizonyos volt, hogy számos, tekintélyes rokonai, baráti, insurgens pajtási s az őt bálványozó nemesség ragaszkodása mellett, a főispán ellenére is elválasztatik. Mindazáltal, mihelyt Eszterházi herczeg bizalmasan tudatá vele a felső rendeletet, azonnal önként visszalépett. Melly adat eléggé bizonyitja, hogy Nagy Pált policai pályáján sem ambitio, sem más mellékes czélok nem vezérelték. S hogy Sopronmegye közönsége azt tenni engedte, onnan van, mert még ugyanazon szellem, ugyanazon nézet uralko-

Digitized by Google

dott, melly tiz évvel azelőtt eltürte, hogy egy, az 1796-ki országgyülésre már megválasztott követet, midőn Pozsonyba érkezett, a királyi személynök, az udvartól vett utasitás szerint, mint „non gratam personam“ könnyü szerrel haza küldjön.

Jöttek az 1822—24-ki események. Országgyülésen kivül adót és ujonczot követeltek a megyéktől. Nagy Pál erélyesen működött, hogy megyéje, Sopron, az alkotmány védői közt foglaljon helyet. Kimondák, hogy a felső rendeletek egyaránt sértik a törvényt és alkotmányt. S kifejezék azok ellenében mintegy jelképileg a negativ ellenállást, azonban az erőhatalom alkalmazásának szintén jelképes kijelentésére teljesitették a törvénytelen parancsokat.

Az alkotmányos élet történeteibe tartozik bővebben kifejteni, minő változást idéztek elő az érintett események a közszellemben. S e szellem megtestesitésére nézve sokat köszönhetni azon udvari rendeletnek, melly az ugynevezett kis nemesség részére az egyenlő személyes szavazatjogot a megyékben biztositotta, mondhatni, gyakorlat ellenére megadta. Sopronmegye sem volt már 1825-ben olly engedékeny, mint 17 év előtt; s megelőzve minden főispáni vagy más részröli mesterkedést, Nagy Pált azon országgyülésre követnek kikiáltotta, még mielőtt a királyi meghivó levél felolvastatott volna. Ez országgyülésen Nagy Pál ugyanazon nézettel és szándokkal jelent meg a magyar állapotokra nézve, s ugyanazon kedvességben a közönség és ors. gyülési tagok előtt, mellyel az 1807-kit elhagyta. Azonban az 1825-ki hongyülés vége, nem ugyan politicai elveire s irányára, hanem népszerüségére nézve igen változott állásban találta öt. Jellemző mind Nagy Pál politicai működésére, mind a magyar állapotokra nézve, hogy Nagy Pált épen a kiváltságos állapotok vak buzgó pártolói, vagy azoknak leple alatt más czélokat vadászók támadták meg.

De lássuk a tényeket.

Mint latin elődeink kifejezék: „de obvallanda constitutione“ folytak a viták. Nagy Pál az alkalmat ismét fölhasználva, ujolag szót emelt az alkotmány sánczain kivül álló nép mellett. Megemlité ugyan, hogy az engedményt „az ősi alkotmány épség-

Digitized by Google

ben tartása mellett" kell adni : mindazáltal ismét felzúdultak az országos rendek, s a szónok szavait félbeszakitva, csoportosan odahagyták a termet is. Azonban épen ez ingerültség mutatá, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy Pál szavai, mint 1807-ben. Akkor a „non stultiset" felkiáltással vége lett mindennek, senki sem bajlódott többé az „eszelős" inditványnyal. 1825-n azonban mérges gyanusitások keletkeztek az alkotmány felforgatója ellen, s vitatás között naponként terjedett, erősödött a közvéleményben az eszme, melly 1848-ban épen azért ülte olly föltétlen győzelem diadalát, mert azok, kik a kiváltságos alkotmány sérelmei mellett küzdöttek, idején hallani sem akartak azon socialis állapot sérelmeiről, mellyben Magyarország népének nagy része sinylett. Az annyira féltett „ösi alkotmány" fentartására csak egyetlen mód volt, az, mellyet Nagy Pál kijelölt : megszüntetni a kiáltóbb visszaéléseket, s megadni a népnek mindazt, mit az alkotmány korlátai közt megadni lehetséges volt. Akkor kedvezőbb volt errenézve az időszak, mint a következő évtizedben, könnyebben lehetett volna a magyar nemzetiségnek is a magyar intézményekben és mellett szélesebb alapot szerezni. A kormány akkor még nem tekinté elleneinek a jobbágy pártolóit, mint 1834-ben; sem a nemesség adózását a democratia fenyegető jelenségének. Azon udvari rendelet, melly a kis nemesség szavazatjogát biztositá, egészen más czélzatokat gyanittatott a főkormányban, mint később nyilatkozott a magyar állapotra nézve.

Az országos rendek azonban maradtak kizárólag a védelem terén. Csak Nagy Pált készté szelleme, a védelem terén túl, harczot folytatni azok ellen is, kik magoknál a kiváltságoknál is kiváltságosabb szellemüek voltak. S ezeknek kifakadásra bő anyagot nyujtott azon országgyülési határozat is, melly az urbéri nemességet adó alá rendelé iratni. Tudva van, hogy ennek létrehozása leginkább Nagy Pál érdeme. E tárgyban ő minden szónoki és státusférfiui tehetségét s személyes befolyását felhasználta. Azonban talán maga sem tudta, s még az 1832-diki országgyülésen sem hitte, minő következményei lehetnek e határozatnak, mellyet ő csak „az ösi alkotmány épségben

Digitized by Google

tartása mellett“ akart életbe léptetni, s mi által csak egy visszaélést gondolt eltörleni. A csekély anyagi eredménynek azonban nagyok lettek szellemi következményei. Egyesülvén ez által a nagyszámu urbéri nemesség érdekben és követelésben, az adóügyre nézve, a többi adózókkal, sőt a visszatorlás vágya által is ingereltetvén, ut nyilt ekkép a közös adózás elvének. Az adómentességben megtört az „una et eadem nobilitas“ eszméje, s csak a közös adózásban lehete ismét helyreállitva. E körülmény diadalt szerzett volna immár a közteherviselésnek a 48-ki tavasz eseményei nélkül is. S a nemesség között visszaállitott egyenlőség egyszersmind egybeolvasztá vala összes népét nagy Magyarországnak. A későbbi események megmutaták, hogy e kérdésben Nagy Pált szelleme, nem sejtett czél felé, túlragadá rendszere szük határain.

A kezdeményezők közös sorsa. Hová ragadta Franciaországot a mozgalom, mellynek Mirabeau határt vélt szabhatni? S a reformatio mennyivel ment túl Luther szándokain?

Azonban fogjuk föl a történet fonalát, hogy egészben álljon előttünk a jellemrajz, mellyet az életirás adatai fűznek egy egészszé.

Az 1825-diki országgyülésen csak előbbi politicai szerepét folytatta Nagy Pál, mindig fényesen. Védte egészben a magyar kiváltságos alkotmányt s egyes ágazatokban élesen támadta meg az ösi rendszer kinövéseit, visszaéléseit. Ő eszközlé leginkább, hogy az elöleges sérelmek összeállitva hozattak a nemzet elé. Mint láttuk, a pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztéseknek ő volt leghatályosabb szóvivője. S elragadó szónoklatai a magyar nyelv mellett lelkesedést ébresztettek az egész hazában. Maig is él közöttünk azon benyomás emlékezete, mellyet e szónoklatok idéztek elő. „És ezért — irja Széchenyi a „Kelet népében“ — adjuk meg, mi az istené, de adjuk meg azt is, mi e Nagy hazafié, ne tagadjuk meg töle azon babért, mellyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s melly babér, ha ő többé nem lesz, bár akarjuk bár ne, még akkor is fog zöldelni halántékai körül, mikor annyi közölünk már rég felejtve s örökre elsülyedve lesz a néma idők

Digitized by Google

tengerébe.“ Egy kerületi ülésben, midőn szónokunk a nemzet nagyainak hatalmas beszédében szemökre hányta nemzetiség iránti részvétlenségöket, az idézett sorok irója, gróf Széchenyi István, épen Nagy Pál háta mögött ült. S talán e beszéd lelkesitő szavainak is volt némi része a nemes fölindulásban, melly az átvillanyozott közönség éljenzései közt megvetette a magyar academia alapját. Széchenyi a kerületi-ülésben rendkivülileg szót kért, s akkor tevé rögtönözve ajánlatát, mi aztán több lelkes követőre talált.

Az elszórt magok érlelésére kedvező lett az európai időjárás.

Az 1830-diki országgyülés nagyszerü események tanuja volt. A párisi napok és a lengyel fölkelés, ittott mutatkozó eredményeikkel, országos embereinkre ugy látszik erős benyomást tönek. Meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha a mozgalom tovább terjed? és mi minden szolgáltathat most annak terjedésére hazánkban is alkalmat, anyagot? E kérdések komoly alakban merültek föl Nagy Pál lelkében is, s még óvatosabbá, rendszeréhez még inkább ragaszkodóvá tevék öt. Ugyanazon szellem ragadta meg lelkét, mellyel Pitt és Anglia több kitünő statusférfiai nem kedvezőnek tarták a 89-ki forradalom időszakát, reformokra nézve, saját országukban.

S ugyanakkor egy más körülmény is adta elő magát, nagy fontosságu azáltal, mivel a magyar viszonyok alakulására, s az országgyülés irányára nézve nem csekély befolyást gyakorlott.

A magyar közdolgok vezetői, s ezek közt Nagy Pál is, az uralkodó hangulatában, s környezete egyéniségeiben kedvező alkalmat véltek találni, hogy a cancellár által a magyar érdekeknek az összes monarchia tanácsában és politikájában addig nem birt befolyást és nyomatékot szerezhessenek. E tekintetben azonban szükségesnek látták, hogy a cancellár, gróf Reviczki, a nemzet és különösen az országgyülés által felkarolva, segitve s hatásban erősitve érezze magát; s egyszersmind az uralkodó is azonnal láthassa jó következéseit a magyar párt iránt tanusitott hajlamának. Innen van sok részben az európai események által meghatott 1830-ki országgyülés rendkivül óvatos magatartása, s hogy ámbár az akkori viszonyok merészebb reményekkel lát-

Digitized by Google

szának biztatni, a többség, s annak élén Nagy Pál is, jónak látta a magyar izenettel s a „cognita necessitas“ elveinek kimondásával beelégedni.

Igy aludt el a 30-ki ébredés. S a kedvező alkalom mulasztásait boszulták meg a 48-ki események.

A Reviczki egyéniségében helyzett reményeknek is egészen más eredménye lett, mint a mit vártak. József nádornak a nevezett cancellár iránti féltékenységét s neheztelését az érintett tervek komolyabbá, ingerültebbé tevék. Innen nyilt egyenetlenség, határozott ellenkezés származott. S a nádor és cancellár közti meghasonlás viszálkodássá fajult később a kormányszékek, Buda és Bécs, a helytartótanács és udvari cancellária között. Igy különösen a cholera iránt tett rendkivüli intézkedésekben.

E viszálkodás, melly aztán a megyékben is országszerte nyilván mutatkozott, a szabadelvü párt alig remélhetett megerősödésére vezetett. A két kormányszék ellenkező rendeletei közt majd egyik, majd a másik segedelmével, itt és amott, sikert szerezvén törekvéseinek, ez által önmagához bizalmat, s működésében alapot, tekintélyt és követöket nyert.

Tanait pedig az országos rendszeres munkálatokból merité.

Már 1790-ben neveztettek ki országos bizottmányok, illy rendszeres munkálatok készitésére. Az akkori reformtörekvések ez által elégittettek ki. 1827-ben ismét ujabb küldöttségek bizattak meg, s 1832-ben már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek. A nádor a törvényhatóságok vizsgálata alá terjeszté ez országos választmányok javaslatait. E fölött az érintett munkálatokat nagyszámu példányokban kinyomatva, mindenkinek könnyen megszerezhetökké tevé. Addig nem tapasztalt terjedelemben adatott át minden a nyilvánosságnak. A cancellár hivei onnan magyarázák ez eljárást, mintha a nádor olly lökést kivánt volna adni a magyar politikában a közszellemnek, melly mellett a cancellár a jövő, előre alkotónak hirdetett hongyülésen az akkori bécsi politika ellenében meg ne állhasson. Nem vizsgáljuk ez állitás alaposságát. Csak a tényt emlitjük, miszerint a többször érintett rendszeres dolgozatok a megyék választmányaiban, közgyü-

Digitized by Google

lésein, többször átvizsgáltattak, s igy az egész magyar politica nagyobb készülettel s élénkséggel, mint várható vala, fölvétetett, megvitattatott és tárgyaira nézve ugy hozattak követutasitások, s több megyékben ezek is sajtó utján közrebocsáttattak. Könnyen átlátható, mikép a magyar viszonyok rendszeres nyilt kitárása okvetlenül felkölthette a reform szellemét és javitási vágyat, főleg midőn, ugy szólva, mindenki fel volt hivatva, minden részletben itéletet mondani s javaslatot készíteni, s midőn mindenki azon törekedhetett, hogy a megyegyülésen saját véleményét és szándokát a törvényhozásban utasitó végzéssé emelje.

Nagy Pál semmi részt nem vön azon munkálatok előkészitésében. Akkor még az elnök nevezte ki az országos bizottmányokat, s a nádor a 27-diki országgyülésen Nagy Pál nevét ama rendszeres munkák készitői közől kitörülte. Nem tudjuk, Nagy Pál rendszerét félté-e a magyar állapotok olly teljes, általános, kimerítő elemzésétől; vagy a magyar politicai rendszert féltette Nagy Pál szellemétől, melly olly gyakran kitört elmélete szük korlátiból? Elég az hozzá, hogy Nagy Pál a porták országos összeirásával töltötte idejét, mig más, országos és nem országos embereink agyában a reformkérdések egész serege forrongott.

Igy történt, hogy Nagy Pál váratlanul lön meglepetve a gyors nemzeti ébredés által, melly egyszerre más tért nyitott, más czélokat jelölt ki a magyar közpálya férfiainak. S ha 1825-ben az ösi akotmány túlconservativ hivei által gyanusittatott, most más oldalról keletkeztek vádak ellene. Politicai szinváltoztatást vetettek szemére; holott csak körüle változott a világitás mellyben feltünt. A szemüveg lett más, mellyen keresztül birálták; ő ugyanaz maradt, ki azelőtt volt.

Alkalmas anyagot nyujtott a rövidlátóknak gyanura azon, körülmény, hogy Nagy Pál csak kevéssel azelőtt neveztetett ki gróf Pálfi Ferencz zárgondnokának. E kineveztetésben az apostasia jutalmát tekintették. Nem jutott eszökbe, hogy ha politicai müködését Nagy Pál áruba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatali pályáját. Ez állásra ő, mint gróf Pálfinak barátja, pártfogója,

Digitized by Google

neveztetett ki. Ö volt ugyanis, ki az érintett zár gondnokai s a cancellária e tárgyban tett intézkedései ellen 1825-ben legerösebben kikelt. S azért kineveztetése Pálfi részére némileg elégtételül tekintethetett. Ha Nagy Pál a közéletet jövedelmi forrás gyanánt kivánta volna használni, nem akkor tette volna ezt, midön büki jószágának igen kedvező eladása öt vagyoni állapotára nézve sokkal jobb karba helyezte, mint azelött volt.

Tartoztunk e megjegyzéssel Nagy Pál politicai jellemének. Kétszinüség soha sem volt sajátja; csak szellemének nem engedé azon emelkedést, azon magasabb röptet, mellyet a közönség olly fényes mult után nem ok nélkül várt volna.

Az 1832-diki országgyülés emberei ezt máskép fogták fel. Gúnyiratokban és nyilván gyanusitották; s mint Kölcsey naplója mutatja, még a legjobbak sem hozák tisztába magok előtt Nagy Pál politicai jellemét, melly szerint visszaéléseitől megtisztithatni vélte az ösi alkotmányt, a nélkül, hogy átalakittassék.

Nem volt ö Mirabeauja Magyarországnak, miként a magyar föld nem Francziaország. Mirabeau forradalmi szellem; Nagy Pál csak conservativ reformer. Mirabeau hangosan hirdeté: hogy a kiváltságok elenyésznek, de a nép örök. Nagy Pál rendszerében az ösi alkotmány, a rendi szerkezet kiváltságos alapját szentesité az idö. Mirabeau philosoph és statusférfiu, Voltaire a politicai szószéken. Nagy Pál philantrop inkább, mint philosoph országfi; egy nemes szivü lovag a középkorból, kit hajlama, sejtelmei, lánglelke ollykor messze jövendö felé ragadtak, valódi Götz von Berlichingen. Igazságot kért nem egyszer a népnek; igazságot a kiváltságok fentartása mellett. Jog és igazság nem egy jelentésünek látszott politicai szótárában. Ohajtá, hogy a nemes is viselje a közterheket, de elkülönözve az adózó nép terheitöl. Óvakodott, nehogy a polgári társaság különosztályainak kijelölt válaszvonalai összezavartassanak. A jobbágyság urbéri érdekeit senki sem védte lelkesebben. Egyike volt azoknak, kik ez ügy sorbeli elsöségét a leghatalmasabban segiték kivivni; s aztán sem volt egyetlen követ is, ki szakadatlanabb figyelemmel és igyekezettel minden szónoki és statusférfiúi

Digitized by Google

tehetségének mintegy szenvedélyes öszpontositásával kelt volna föl mindenben a jobbágyság ótalmára a földes úri visszaélések ellen. De a „jobbágy“ és „földes úr“ megmaradt mindenkor Nagy Pál politikájának változhatlan rendszerében. Azonban ha jobbágyot akart Nagy Pál, akarta azt a legjobb, legbiztosabb s a legszabadabb állapotban, s viszont midőn földesurat akart, nem akart a jobbágyság kizsákmányolására felszabaditott hatalmaskodót. Példák erre az akkori ötödik és nyolczadik urbéri czikkelyek. Midőn tudniillik a jobbágyok személyes biztositását tárgyaló törvényczikk elesett, Nagy Pál leghatályosabb részt vön egy csak nehány követből álló tanácskozmányban, mellynek, a királyi válasz szavait ügyesen fölhasználva, azon elesett nyolczadik czikk lényegét, az ellenfél nagy meglepetésére, mégis sikerült az urbérbe beszöni. 1834. dec. 10-kén tartott roppant hatásu beszédében pedig hatalmasan védelmezvén a jobbágyság érdekeit, egyszersmind visszautasitá azon ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágynak szabad alku melletti örökmegváltását. Ez alkalommal mondá az ősi alkotmány fentartása tekintetében mintegy látnokilag Horáczczal: Injuriosó ne pede proruat stantem columnam, neve populus frequens cessantes ad arma concitet, imperiumve frangat.

A vallásügyben is igazolva látjuk Nagy Pál érintett jellemvonását. Kevesen valának, kik az egyházi hatalom visszaélései ellen élesebben keltek ki, mint épen ő, s a vallásügy tárgyalásáról a 32-diki országgyülésen részvétét csaknem egészen megtagadta. Ohajtá ugyan ő is, mint bárki más, a lélekismeret szabadságát, de nem olly módon, olly utasitások mellett, s nem olly alapelveken, mellyeknek alkalmazásától végeredményben a kiváltságos állapotot féltenie kelle.

E féltékenység mellett, melly különben szabad röptü szellemét a kiváltságok keskeny láthatárán túlröpülni csak ritkán engedé, nem kis szerencsétlensége volt, mint státusférfiunak fenebb érintett szokása, miszerint csak önmagából szeretett meriteni. A világtapasztalást, az emberi ismeretek, tudományok elöhaladását, s az események és dolgok alakulását figyelemmel nem kisérte. A fejlödő korszellem nyomai nem igen

Digitized by Google

voltak ő rajta észrevehetők. Igen keveset forgatta az érintett országos munkálatokat is. Honnan ugyanazon rendszerrel, szándokkal, nézetekkel jelent meg a 32-ki országgyülésen, minőkkel a 807-kiről távozott. Az idők azonban nagyon változtak. Az ősi rendszert istenitő elvet: „extra Hungariam non est vita“ már akkor az országgyülési ifjuság a szinházban is kifütyölte. Álalános volt a reformok utáni vágy.

Ennyire változott körülmények közt természetes, ha Nagy Pált is elhagyta a népszerüség. Állása, viszonya követtársai irányában mindig feszültebb lön. Politicai elveit, czéljait mindenfelől túlszárnyalák az ujabb eszmék, s szelleme sehogy sem találta föl magát azokban. Még nagyobb meghasonlásba esett kedélye. Elkedvetlenült s végre elhatározá magát teljesen visszalépni a politicai pályáról.

Bárhogyan vélekedjék valaki az iránt: valljon szabad-e ezt tenni hazafinak? az elismerést senki sem tagadhatja meg Nagy Pál utósó föllépésétől az 1840-diki országgyülés végén. A sérelmi bonyolodások veszélyezék az országgyülési tárgyalás minden eredményeit. Nagy Pál nem látván módját, hogy a baj kiegyenlitésére nézve Pozsonyban sikerrel valamit tehessen, Bécsbe ment, s ott, több honfiak közremunkálása mellett, ő is minden tehetségét fölhasználta a politicai elitéltek megmentésére, a nélkül, hogy ezt, az ellene szórt gyanusitások ellenében is, dobra ütötte volna.

Azóta Nagy Pál hiányzik hazánk közéletében. Ollykori kifakadásai egy vagy más megyegyülésen és magán körökben többyire mindenik párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állanak. Ki fogja mondani, hogy ez eljárás folytatása volna Nagy Pál politicai szereplésének?

Digitized by Google

BEŐTHI ÖDÖN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Beöthi Ödön egyike volt azon férfiaknak, kik a forradalomban szerepeltek.

Országos biztos az alvidéki táborban s aztán Erdélyben. Majd bukaresti követ ezredesi ranggal.

A történet dolga megitélni eljárását.

Mi csupán az egyéniséget ismertetjük meg.

Most is előttünk áll a kis ember, alacsony vaskos termetével.

Korán őszült sárga-fejér hajszálai, fejér szemölde, kipödrött rövid bajusza, villogó eleven szemei olly tekintetet kölcsönöztek kerek arczának, mint egy oroszlánfő. Ezért irta róla egy német költő:

„Látálak lelkes oroszlány s az isteni
Szikrát látám szemedből fényt lövellve,
Dörgő szavad hallám, s látám emelve
A sziveket körüled átmelengeni.“

S midőn szónokolt, többnyire hátraveté e kis oroszlányfőt izmos rövid nyakán. Keresztbe fonta karjait, mint Napoleon, s csak a szónoklat legszenvedélyesb helyeit kisérték keze árnyazó mozdulatai. Éles tekintete egy szemletartó vezér önérzetével futott végig ollykor a gyülekezeten. Érezé, hogy ő rendesen ura a gyülekezetnek, mellyben szót emel, mint Neptun a haboknak. Senki sem volt nála biztosabb a hullámok között; senki sem birt több mértéket tartani a szenvedély árjai és szélvészei között. Két olly diadaláról emlékszik Biharmegye története, mellyre egy O'Connell büszke lehetne.

Egy márcziusi napon, 1842-ben, nagy számu nemességet csődítének össze ellenségei. A tanácskozó terem ajtóit már korán betörék, s a termet „nem adózunk“ kiáltások közt foglalák el. Ez volt a jelszó, mi alatt az izgatott tömeget egy más kérdésben akarák fölhasználni a haladás bajnoka ellen. Beöthi megje-

Digitized by Google

lent az ingerült nép között. Némi küzdés után sikerült szóhoz jutnia. Csak ezt ohajtá; az eredményről bizonyos volt. Mi tanui valánk a nagyszerü jelenetnek. Láttuk, milly önérzettel szállt szembe az előitéletekkel, mellyek a tömeg tudatlanságára támaszkodtak. Erős volt a támasz, de megingattatott. Hallottuk szavaira csöndesedni az ingerült zajongást. A föl-fölvillanó ólmos botok lassanként eltünedeztek, mint a februári napokban Lamartine szónoklatára a vörös zászlók, a franczia nép Aventin hegye, a párisi városház előtt. Még nem végzé szavait, s már őt éljenzé a tömeg, mellyet ellenei hoztak be. S e tömeg, a bihari köznemesség, egy más alkalommal feláldozá a nemadózás kiváltságát, midőn ünnepelt szónoka ez áldozattól föltételezé a követi szék elfogadását.

Egyike volt Beöthi kora legnagyobb népszónokainnak. S mint népszónok, legerősb a rögtönzésben. Hangja nem érczes, nem kellemes, de éles, erős, nagyterjedelmü s inkább harsogó, mint dörgő. Többnyire szónokolt, ritkán beszélt, még társalgásban is rendesen túlkiabált a beszéden.

Előadása rendkivül eleven, folyékony. Szónoki virágaiban sok költői kép. S e képekben változatosság. Többnyire nagyszerü körrajzok; inkább az, mi a természet müveiben bámulatra ragad, mint a mit egy teljesen bevégzett szobron keres a müphilosoph. Inkább a gondolat nagyszerüsége, mint a kivitel szabatossága. Őserő inkább, mint tanulmány. S e harsogó hegyi patak mellett, mellyhez hasonlitott ragadó szónoklata, gyöngéd virágok is fakadtak. Ki nem emlékszik szavaira, mellyekkel a vallás ügyét az 1836-diki országgyülésen letette: „Nem halt meg a leányzó, csak aluszik?“ A német nő, ki a fenidézett verset irta, a szent könyv e szép hasonlatát foglalá Beöthihez irt sonettje utósó versszakába.

Mindez azonban csak egyik oldala Beöthi szónoklatának. A lélekemelő, megragadó eszmék mellett megannyi grotesk alakok, gúny, élcz, humor, satyra. Humor a szó legnemesebb értelmében. Keserü igazságok a mosoly leple alatt. A régi kormányszéki eljárásnak nem volt élesebb ostorozója. Az 1840-diki sérelmi országgyülésen Klauzál panaszos szónoklata volt az ural-

Digitized by Google

kodó. Beöthi megjelent, s a kedélyek fölvidultak. S szónoklatának e fegyvereitől még jobban féltek ellenei, mint harsány szavától.

S az élénk kerek arcz, e méltóságos kis oroszlányfő, illyenkor torzalakot öltött. Szemeiben, mennyei tüz helyett, gúny villámai czikáztak, a taglejtés gyorsabb, elevenebb, jellemzőbb lett, gyakran egész a bohózat határiig. S néha olly hirtelen követték beszédében torzképek a nagy gondolatokat, mint Shakespeare szinmüveiben, hol a tragicus személyek gyakran vegyülnek grotesk alakokkal.

S ülöhelyén néha nem kisebb volt Beöthi mint a szószékben. Danton fölkiáltásait, Mirabeau közbeszólásait csupán ő öröklé a magyar szónokok közt. Ollykor egy fölkiáltása egész beszédre válaszolt. Egy közbeszólás megsemmisité egész szónoklat hatását. „L'interrupteur égalait en lui l'orateur," mint Hugo Victor mondá Mirabeauról. S mig az ellenpárt szónoka tiltakozott a közbeszólás ellen : a kis oroszlányt már a közönség kaczaja és tapsai fedezték.

Kár, hogy az irodalom részére olly kevés példánya maradt fen ez erőteljes, e változatos népszónoklatnak.

De alig lehete máskép.

Beöthi hatalma, mint láttuk, a rögtönzésben állott. Egyszer akarta papirra tenni, vagyis inkább toll alá mondani beszédét. A kezdő szavaknál fenakadt, az akkor még divatos megszólitáson, a tekintetes karokon és rendeken. S másnap Biharmegye ünnepet ült. Beöthi Ödön tartá követjelentési beszédét.

Ott, Biharmegye teremében, pazarlá el a kis néptribun szónoklata legszebb virágait. E teremben, hol egy évtizednél tovább állott szemközt ellenséges táborok gyanánt a Beöthi- és Tiszapárt, mint a Colonnák és Orsiniak Rienzi korában.

Csak az országgyülésekről maradtak fen némi beszédtöredékei, roszul összeszerkesztve. Mert e lángész gyors röptét, e sebesen rohanó szónoklatot gyorsiró is alig volt képes követni. A közlelkesedés vagy kitörő kaczaj közepett gyakran kihullt kezéből a toll. Nem egyszer ragadtam én is papirt, utánjegyezni Beöthi előadását. Ugy jártam, mint egykor a szép stájer föld vas-

Digitized by Google

útján a tájképekkel. A gőzerő, ollykor alagutakon keresztül, gyorsan röpitett, s az egész vidék képe, hol átfutottam, csak szakadozott benyomásokban, itt-ott egybefüggés nélkül, maradt fen emlékezetemben. Illyen a lángész rögtönző szónoklata. Alig vet oda nehány jellemző vonást egy képhez, s már más, költőibb tárgy kinálkozik phantasiájának. Be sem végzi némelly képeinek rajzát, s már más, nagyszerüebb körrajz szinezéséhez fog. S a bevégezetlen, félbenhagyott részek a gondolat-egybefüggés hiányát tüntetik föl, mellyet nem pótol ki semmiféle naplószerkesztő.

Hallani kelle Beöthit; leirni lehetetlen volt. E nagy rögtönző szónokolva gondolkodott. Ki veszi rosz néven, ha e gondolatok, szó szerint papirra téve, nem mindig olly szabatosan, olly összefüggőleg vették ki magokat, mint valamelly irói mű, a szerző „nonum praematur"-ja után? Azonban voltak ötletek, gondolatok, mellyek nyelv, kifejezés, styl tekintetében is olly talpraesetten jöttek ki szónokunk agyából, mint Minerva, kiről irva van, hogy talpig pánczélban, fegyverezetten jött a világra.

Illyen volt Beöthi, mint szónok.

S szónoklatának vegyülete magán életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kiméletlenség, kihivó dacz, megvetés, gúny mellett sok gyöngédség s még több nemes érzés. Kedvcsapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állitá pellengérre, olly kiméletlenséggel, melly elleneit vérig boszantá. S legyőzött ellenei iránt nagylelkü, engedékeny, majdnem a gyöngeségig.

Megbecsülhetlen tulajdonok az ellenzéki padon.

S valóban Beöthi kitünő tagja volt a baloldalnak. Megtestesült képe a magyar ellenzéki tábornak a márcziusi forradalom előtt. Erősebb az ostromlásban, mint az alkotásban. A szent kürt harsogása Jeriko falainál. Megingadoztak szavára a régi visszaélések, az ódon szerkezet bástyái.

De a szélsőségek, mik e ritka egyéniséget alkották, nagyobb elönyök szónokban, mint státusférfiuban.

Digitized by Google

Bevégezetlen maradna szobrunk, ha ez árnyalatokat is föl nem lepleznők.

Nem a gyors felfogás, helyes tapintat hiányzék e jól alkotott főben, hogy nem kisebb statusférfiu legyen, mint népszónok volt; hanem a körülmény, az ismeret, tanulmány. Eszméiben meg volt az emelkedettség, nagyság, sőt fenség; a mélység hiányzott. Csodálatos ösztöne volt, a legjobb rendszabályokat megválasztani. De másoknak kelle formulázni. Reformügyek körül szerepe az általános vitákkal végződött. A harmadik felolvasásnál: mint Angliában mondanák. A részleteknél mindinkább fogyott türelme és ismerete.

Nem csuda. Az ifjukor mulasztásait a későbbi évek szorgalma nem pótolhatá.

1796-ban született s 1812-ben már huszárnak csapott föl, mielőtt a jogtudományokat hallgatta volna. S nyolcz évet töltött katonaságban, az ifjukor legszebb, tanulásra legalkamasb éveit.

Szép pálya ember- és világismeretre, de, főleg harczias időkben, mint azon korszak egy része volt, nem kedvező elméleti tanulmányokra.

Két dolog van, mit Beöthi a hadi pályán annyira elsajátitott, hogy jellemének alkatrésze lett. A rend, pontosság s a katonai parancsszó, melly nem tür ellenmondást.

Az első tulajdon örökité nevét, mint alispánét. Rendet hozott be a rendezetlen megyei közigazgatásba. Az egyeniség néha pótolja a rendszer hiányait.

A katonai parancsszó lehetlenné tevé az országos ellenzék élén, ha Deák széke üresen állott. Régi dolog, már Cormenin is megjegyezte, hogy az ellenzék nem tür fegyelmet.

S midőn 1826-ban közpályára lépett szónokunk, az országos intézmények sem valának kedvezők státusférfiak növelésére.

A kiváltságos nép tartományi ösgyülései aligha képeztek valahol statusférfiakat. S illy gyülések viszhangja volt a régi magyar parlament. Emelkedettebb hely nyit a szemnek szélesebb látkört. S a magyar statusférfiak országos álláspontra is csak azért léptek, hogy ismételjék a megyei szószékek házi bölcsesé-

Digitized by Google

gét. Boszankodással emlité gyakran épen Beöthi, miként olvasá föl egyszerüen utasitását Szepes vagy Árva követe, midön ellenkező hatását várták Deák meggyőző okoskodásinak. Általánosabb, európai nézpontokról csak igen ritkán vala szó. Annál kevésbbé volt a magyar parlament azon hely, hol európai ügyek jöhettek tanácskozás alá.

Egy kis tenger volt ez országgyülés, 52 folyam egybefolyt hullámaiból. S e folyamok nem egyfelöl hoztak magokkal hinárt, iszapot. Itt-ott kortesbotok úsztak a hullámokon, a megyei pártküzdelmek gyászos emlékü fegyverei, vagy pártszenvedély vihara szennyezé el a fölvert habokat. S hol dult nagyobb szélvész, mint épen a Királyhágó alatt éveken által?

Beöthit megedzették e viharok. Nem egyszer láttuk küzdeni, daczolni a hullámokkal, az örvényekkel. Volt idő, egy rideg decemberi nap, midön életét is csak a gondviselés őrizé meg.

Csuda-e, hogy néha rajta is látszott a megyei zavarok némi salakja?

A párt, mellynek karjain emelkedett követi székébe, töle várta házi nyugodalmát. S az országos panaszok Pozsonyban benne keresték egyik hatalmas ügyvivőjöket. S fölülről reményt nyujtának a megyei pártfönöknek, hogy mérsékeljék a statusférfiut. S Beöthiben némi ingadozás támadt. Azt hisszük, az 1843-diki országgyülés nem legkedvesebb visszaemlékezései közé tartozik, habár nem volt egyetlen pillanat, mikor az országos ügy túlnyomó nem vala tekintetében a tartományi érdekek fölött. De mérsékleni a szenvedélyes szónoklatot, már magában annyi, mint hatásától fosztani meg. A szónok nagysága Beöthiben ott végződött, hol a statusférfiu nagysága kezdödik. Nagy volt épen azért, a miért tökéletes statusférfiu nem lehete.

Cs. A.

Digitized by Google

DEÁK FERENCZ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Deák Ferencz, Magyarországnak a márcziusi törvények után igazságügyi ministere, előbb csaknem minden megye s igy Magyarország táblabirája, Zalának több országgyülésen követe, a magyar haza, s a mennyiben rólunk a figyelemre s részvétre ébredt külföld is tud már valamit, Európa véleményében, fajunk első státusférfia, parlamenti embere s Aristidje.

Ha szigorú, kérlelhetlen, tömkelegbontó logicai bonczkésről van szó, e bonczkés Deák Ferencz kezében csillog legtisztább fénynyel; ha megdöntő s megdönthetlen, kimeritő s kimerithetlen, a tárgyat minden oldalról felvilágositó, annak árnyaira s rétegeire déli napfényt árasztó okoskodások s érvek kellenek: Deák nevét hongoztatják a termek. Ha szenytelen, senki által kétségbe nem vont arany becsületesség kivántatik: Deák nevét hivja a nép. Ha bölcs, józan, meggondoló, a törvényt s igazságot semmi melléktekintetnek fel nem áldozó, de a körülményekkel, mennyire csak becsülettel lehet, engedékeny s előrelátólag megalkudó politica igényeltetik: ismét Deák a szükséges, a nélkülözhetlen tanácsadó, kerestetik fel kihidai magányában. Lássuk ez embert, hazánk s Zala büszkeségét, miként él, miként szól, miként kormányoz s vezérel.

Az 1836-diki, vagy 1840-diki pozsonyi országgyülésen vagyunk, s hazafiui részvéttel kisérjük a nyilt szönyegen forgó s ismét a szönyeg megetti dolgokat. A liget hüs árnyaiban, kora reggeli vagy nyájas esti órában egy csoport követet, mintegy a görög sétáló iskola hü tanitványait, látunk valaki körül táborozni; szemeik egy férfiura kegyelettel vannak függesztve, szomjasan lesik el ajkairól a szavakat; örül, ki legközelebb közelébe juthat, vagy izmos karába kapaszkodhatik. Látjátok azon egészséges kinézésü, erős teljes testalkatú, piros szabályos arczú, jámbor de eszes arczkifejezésü, lelkes szemü, 30—40 év közti

Digitized by Google

férfiut, fekete öltönyben, melly tiszta, csinos, de távol áll a divatos szabástól, hófehér mellényben, melly széles magas mellét mindenkor fedezi, szájában illatos szivarral, kezében elefántcsont fejü vastag sétabottal. Ez Deák Ferencz, Zala követe.

Vagy jertek velem azon füsttel telt szobába, hol a követtáblai ellenzék esti tanácskozmányait tartja. Holnap fontos ülés lesz; leirat érkezett Bécsből, mellynek fogalmazása Pythia kétértelmüségeire emlékeztet. Nagy a zaj, a rendetlenség, tömérdek a beszéd. Ki nem ismeri a magyar, s minden ellenzék fegyelmetlenségét? azt mondja, hogy független akar lenni, csak lelkiismeretére hallgatni, akkor, midön nem egyéb, mint kevély, hiú s dicsvágyó; a hány fej, annyi vélemény, a hány katona, annyi vezérség-igénylő. Ugyanazon férfi, kit a ligetből ismerünk, belép a szobába; megjelenése neptúni hatással van a hullámokra. Kényelmesen ül a pamlagra; — mert a kényelmet szereti — szájában ismét szivar, — a mi kedves szokásának látszik lenni, — s midön már sokan, igen sokan kibeszélték magokat, és elmondák, ki mit tanult Kelemenből, Kövyből, Rotteckből s Benthamből, szólani kezd egyszerüen, világosan, ollykor tréfásan; kezei alatt gyönyörü rendben pereg le a bonyolult gombolyag, világos szavaira oszlik a kétértelmüség köde, a sophismák csalárd szürkülete, feltünnek a biztos, határozott álláspontok, a jól meggondolt csatarend, megmondja, mi téren kell kezdeni a támadást s folytatni a vitatkozást, minö pontokat kell tartani s feladni, mi rendbe kell állitani a csapatokat s ütegeket. És a zaj elnémul, a rendetlen tömeg csendesen hallgat, s nyugodtan széled vacsorához, miután „mindent lehető legjobban eligazitottunk.“

Később talán a fagylaldában fogjátok látni e neptuni hatalommal biró férfiut, kisebb baráti körben, hol ajkairól csinosan s izletesen előadott anekdoták ömlenek, vagy ollykor szönyeges termekben is, hol egyik másik a legnagyobb körökben nevelt úrhölgy igen örül vele társaloghatni, s kedélyes, lelkes és elmés társaságában igen jól mulatja magát. Még később, ha azon utczán mentek végig, hol lakása van, gyertyát láttok szobájában. Könyvei között ül, mert tanulni meg nem szünik, s

Digitized by Google

könyvtárában a legjelesebb jogi, politicai s törvényhozási munkák állanak. Ha előszobájába mehetnétek, ott egy rakás pénzt látnátok azon szegények számára kikészitve, kik rendesen eljönek a megszokott adományért.

Deák Antal, kit az ország tisztelete kisért kora sirjába, haza ment a hosszu országgyülés meddő vitateréről, s e miatt busuló elvtársainak azt mondá: „küldök én nektek egy fiatal embert, kinek kis ujjában több ész s tudomány van, mint egész bennem, öregebb bátyjában.“ A fiatal ember megjelent, felszólalt, s a tisztes, már akkor igen tekintélyes öregebb Pázmándy Dénes, a fiatal ember egyik nyilatkozata után igy kezdé replikáját: „tisztelem én Zala fiatal követének szép igyekezetét.“ E fiatal ember kevés idő mulva az országgyülési alkotmányos s nemzeti érzelmü ellenzék elismert, senki által kétségbe nem vont vezére lett. Mert senki sem birt a pártvezérségre olly kitünőleg alkalmas tulajdonokkal. Az éles logica, a dolog lényegét s bibéjét mindenkor eltaláló ész, a gazdag ismeretkincs, egyesülve bölcs mérséklettel, páratlan szerénységgel s önzéstelenséggel, saját személyének elfeledése, midőn ügyről van szó, szeretetreméltó kedélyes egyéniség, melly a jó tréfát, talpraesett anekdotát szereti, s valódi magyar szellemmel füszerezve tudja előadni, azon tulajdonok, mikkel ő nem keresve, nem akarva, önkénytelenül, vezérszerepre s ekkorig senki által erőködve is el nem érhetett befolyásra emelkedett. Mint a nap senkivel sem kaczérkodik, hanem föllép egyszerre egész fénytengerével, teljes méltóságában az égre, s a kisebb csillagok elhalványulnak, a földön jótékony sugár s melegség terjeng.

Az ellenzék s főleg a magyar ellenzék rendbentartására valódi müvészet s magas strategiai ügyesség kell. Ne felejtsük a régi magyar megye-rendszernek azon természetes következését, hogy minden megyének megvoltak több kevesebb nagy szónokai, vagy státusférfiai, Cicerói, Pittjei, Broughamjei. Ezen kis Cicerók, Pittek s Broughamek kebelében sok jó honfiérzelem, de sok hiuságdaemonka is lappangott, mellyet kellemetlenül érinteni igen veszélyes volt, ha nem is az illető nagy embercse egészségének s étvágyának, de mindenesetre a szent ügynek,

Digitized by Google

melly nálunk díjt, egy kis népszerüségi hullatag nymbuson kivül, alig igért, de minél több áldozatot igényelt.

Ezen hiuságocskákkal tudott Deák ügyesen s bölcsen elbánni. Senkinek önszeretetén sebet nem ejtett. A tanácskozmányokban kiosztattak a szerepek, sokszor gyenge fej- és gyakorlatlan nyelvre is bizatott az inditványtétel, hogy a küldök az országgyülési naplókban a provinczialis büszkeség kebeldobogtató érzései közt olvashassák, miként N. N. megye követe érdemes N. N. illy s illy fényes beszédet mondott, és ugyancsak kitett megyéje becsületeért. Deák maga csak fontos tárgyakban szólott, és szólott akkor, midön a tolongó szóár által medréből kitolt tárgyat abba vissza kelle vezetni, s a böven megvitatott kérdéseket formulázni, szoros és határozott alakba önteni; s szólott ekkor fontosan, bölcsen, kimeritöleg, mindenkit megnyugtatólag. Tudta mindenki, hogy ö, a hazafi, hazáját szereti szivének minden csöppjével, hogy neki, a nötelennek, a haza egyetlen szerelme; tudta mindenki, hogy ö, a bölcs és mérséklett férfi, a kellö határokon túl nem megy s elhirtelenkedéssel az ügynek soha sem árt, tudta mindenki, hogy hozzá, mint becsületes s okos, méltányos és kiméletes emberhez, a kormánynak s azt képviselö országgyülési egyéneknek is bizalmuk, és személyes szeretetreméltóságánál fogva, vonzalmuk van. Ö minden párt tiszteletét birá, s az általa sánczai közöl több alkalommal kivert conservativ párt futva is éljent kiáltott neki.

Deák szónoklata nem annyira elragadó s villanyozó, mint meggyözö s melegitö; nem annyira elmés, ragyogó s költöi, mint világos, derült, velös, okokkal s érvekkel teljes; nyelve tiszta, sima, de nem piperés, olly távol a keresettségtöl mint hanyagságtól; természetes de nem pongyola, eszméinek teljesen megfelelö s azokat kimeritö, egy kis ízével a dunántúli dialectusnak; magatartása nyugodt, tekintélyes, méltóságos, mozgása kevés, egyszerü, mindig illedelmes. Egészén szabályosság, erö s dísz egyesül. Hangja elég erös, de nem annyira zengzetes. Nem azon fajta szónok, mint Kossuth vagy O'Connel, kinek hallatára a közönség idegeit érzi szökellni, szenvedélyre gyúl, kinek szavai bámulás, elragadtatás felkiáltásait ragadják ki a keblekböl. De

Digitized by Google

az a szónok, kit olvashatsz, bonczolhatsz hideg ésszel is, midőn a drámai hatás vitézsége lecsillapult, kit tartalmasnak, meggyőzőnek, sőt szépnek találsz mindenkor s akárhányszor, kiben logica, rend s methodus, erő és velő van örökké. De e mellett melegitni is tud, s van eset, hogy könyükre olvasztá közönségét.

Például ide igtatjuk Deáknak az 1833-diki országgyülés nov. 23-diki országos ülésében a lengyelek ügyében mondott szavait. Balogh János tette meleg szónoklattal az inditványt, melly az udvari párt legnagyobb nem-tetszésével találkozott. Andrássy J. esztergomi követ ellenzé azt, természetesnek találván, hogy nemzetek elvesznek. Deák pedig igy szólott :

„Nemzetek vesznek, nemzetek lesznek“ e szavakat mondá Esztergom érd. követe; ugy hiszem azonban, nem különös ujság gyanánt hozta fel e szavakat, mert a világtörténeti évkönyvek bőven megtanitottak bennünket, hogy mig egyik nemzet emelkedett, a másik elenyészett; de a világtörténet nem tanit, hogy a végveszély örvényében elmerüléssel küzdő nemzetet, némán s hidegen nézve, lehetőségig ne segitsük. Mert hiszen egyes emberek is lesznek és vesznek : kötelesség mégis veszélyben forgó vagy inségre jutott embertársainkat tehetségünk szerint a veszélyből kimenteni. Nem fejtegetem én Lengyelország mult századi történeteit ; sok szomoru csapást kellene felhordanom, mellyek e nemzetet érték, nem feszegetem feldarabolásának nyilvános és titkos okait s nem számlálgatom az ebből eredhető következéseket; megtanitandja majd Európát az idő, hasznos és tanácsos volt-e annak megtörténnie? de fájdalommal és aggódással keserü érzet foghatja el keblünket, midőn látjuk, hogy a lengyel nemzet, melly a 16-dik században éjszak leghatalmasabb státusának tartatott, erőszakkal végképen ki van már törülve a nemzetek sorából. Iszonyu valóság lett abból, mit Kázmér János királyuk 1616-diki julius 6-kán tartott beszédében könyek közt jövendölt, mert le van tiporva e nemzet egykori nagysága, összezúzva hevernek a hajdani szabadság feldúlt omladéki, s a Visztulának lengyel vérrel áztatott partjain nem szabad lengyelek tűzhelye füstölög többé. S neveli fájdalmunkat annak érzése, hogy szánakozásnál s kérelemnél nincs hatalmunkban egyéb, mit az elnyomottakért tehetnénk, mert századokig sujtott bennünket is a kérlelhetlen balsors vaskeze, ugy hogy most már nem tehetjük azt szerencsétlen szomszédunkért, mit 1278-ban a hatalmas Ottokár ellen habsburgi

Digitized by Google

Rudolfért véghezvitt a magyar. De hiszen a szolgaságig elgázolt nyomorultnak édes enyhülést nyujt keserve özönében az is, midőn részvevő szánakozás forró könyeit látja hullani, midőn hallja érette kérő szavát annak, ki többet érte nem tehet, habár e kérő szó az elnyomásnak jég kebléről sikeretlenül perdülne is le. Nyujtsuk tehát nekik e csekély enyhülést is, ha már több nem áll hatalmunkban, de nyujtsuk azt tüstént s halasztás nélkül, vagy talán részvétünk könycsepjeit s a kérelem elkészitésére szükséges pár órai munkát sem kivánnánk áldozni azokért, kiknek ősei vért és életet áldoztak érettünk? Macedonia hatalmas fejdelme Nagy Sándor Európát s Ázsiát megrázkódtatta győzelmeivel, betöltötte a félvilágot dicsősége, s magát Jupiter Amon fiának nevezteté, de csak bámulást nyerhetett a maradéktól, nem köztiszteletet, mert Görögország szabadságát, mellyet már atyja megrongált, végkép meggyilkolá. Octavián, Rómának szerencsés császárja bölcsen kormányozta a birodalmat, pártfogója volt a tudományoknak, népe Augustusnak nevezé, de hálaadás nem ki érheté emlékezetét, mert ő fojtotta el a római szabadság végső lángra lobbanó szikráját. Sándor, az oroszok czárja, fényes diadalmai után polgári alkotmányt adott a lengyeleknek, s ez neki szebb dicsőséget, több forró köszönetet szerzett, mint véres győzedelmei. Dicső munkáját azonban önmaga kezdte rongálni, s az annyi jót igérő fényes adomány most már végkép feldúlatott. A szövetséges fejdelmek, midőn Napoleon óriási hatalmával végső diadalra szállottak, azt nyilatkoztatták ki, hogy ők Európa szabadságáért küzdenek, s midőn az ellenség roppant ereje kedvező szerencsével meg volt törve, magokat Európa szabaditóinak nevezték. Minden austriai katona, ki a lipcsei véres ütközeten jelen volt, mellén viseli a szövetségesek dicső igéretének hitlevelét, ama kis ércz keresztet, mellynek felirása: Europa libertati asserta. Szép reményeket szült e három szó a népek keblében, s e kis emlékjelek érczbetűi némán, de hathatósan emlékeztettek a fejedelmi szó szentségére. Midőn tehát a néma jelek is illy nyilván szólanak, nekünk, kik szabad alkotmányunk édes gyümölcseit nyugottan használjuk, szabad lesz talán a dicső igéret valósulását sürgető kérésünk, hogy letiport szomszédunk elnyomott polgári szabadsága visszaállittassék, s ez által ő is boldog lehessen; mert szabadság nélkül tiszta s állandó boldogság nem létezhetik."

Minden kornak megvan saját ékesszólása; Deák ékesszólása a békeé, a rendezett, nyugalmas állapoté, midőn a küzdelem csak okokkal vivatik az elvek és jogok mezején. Deák szónoki szerepe megszünik (s meg is szünt) midőn az utczák vélc-

Digitized by Google

ménye kezde zúgni s fenyegetőzni a nemzetgyülés terme körül, midőn a pártok egymás ellen bősz haragban, már nem annyira vitatkoznak, mint harczolnak, s inkább erősen ütnek, mint igazságosan, midőn minden egy szóra egy fej van feltéve. Illyenkor a fölemelkedett, költői, bár gyakran üres phrasisok, a lelkesült kifejezések, érzelmek s eszmék szenvedélyes zürzavara, dagály és gúny, haragos és erőszakos szinpadi mozgások vannak napi renden.

Deák nem rögtönző mint Beöthi, de nem is készülő szónok, mint a korábbi Szemere, hanem a tárgyról gondolkodó, annak minden oldalát megfontoló, ki a fő eszmékre elkészül, (vagy inkább már régóta elkészült) de azok kifejezését rögtönözni, s e részben magát teljesen kész, gyakorlott ügyes nyelvére s tökéletes szerkezetü agyvelejére bizván, a kellő szavakat, dúsgazdag bőségben, s csatarendben felállitva, mindenkor megtalálja. Expositiója jól rendezett, világos, mire fényes példák nyomtatásban is megjelent jeles és tanuságos követjelentései, okoskodása éles és egyenesen czélra vezető. Nem annyira bő, hogy unalmassá legyen, nem annyira rövid, hogy a nehezebb fejüektől is meg ne értessék. Eszméi tiszta lánczolata soha el nem veszti a kellő nyomot, soha meg nem zavarodik s el nem fajul. Szószaporitásba soha sem esik; nem szenved sem túlkövérségben, túlbőségben, melly fáraszt és untat, sem soványságban, melly szánakozásra gerjeszt; beszéde ki van ugyan kerekítve, de látni azért abban az izmok s idegek mozgásait. Nem túl finom, s szörszálhasogató, mint ollykor Szenkirályi, nem viszi az okoskodást nehézkes syllogismusokon keresztül, de azért igen részletes s ügyes taglaló; rövid, de azért nem ködös és homályos, mi gyakran jár együtt a logikával s rövidséggel. Olvassátok a szólásszabadság, Ráday-sérelem, vegyes házasságok, védegylet, administratori rendszer tárgyában az $18^{39}/_{40}$-diki országgyülésen s Zalamegyében tartott szónoklatait, miket csak azért nem irunk ide a naplókból s hirlapokból, mert beszédei érdemének kellő méltánylására a tanácskozás egész folyamának ismerete szükséges.

Cormenin némelly beszédeket azon felfuvott, pattanós lég-

Digitized by Google

golyókhoz hasonlit, mellyek ürességökben magosra emelkednek, de ha szelük eláll, összeesett börtömlővé válnak, mellyet lapos és ránczos állapotában a szögletbe lökünk. Deák szónoklata ezen képnek ellentéte. Kincsekkel rakott, felvitorlázott, teljes készületü, szilárd árboczu, tökéletes fegyelmü gálya, és pedig linea hajó az a legnagyobb osztályból, melly biztosan s méltóságosan halad az oceánon, a kinézett ponton száll partra, s gazdagságot és örömet hoz a népnek. Könnyen folyó, világos, de nem piperés, nem vasárnapias beszédében nincs semmi dagály s erőtetés; derült az, mint nyári nap, de a dél égető heve nélkül, az est vagy korány hüsében.

Deák sohasem sértőleg gúnyos és gonosz, de a polemiában azért igen erős, mélyen taglaló s bonczoló tehetségénél fogva, melly az álokoskodások szürkületébe a tiszta, egyenes igazság szövétnekét viszi. Kicsi legényeknek sohasem is volt nagy kedvük vele összetüzni, s a Madarászok viszketege, melly egy párszor hozzá merészkedett, mindannyiszor vereséget szenvedett. Ollykor, ha a fegyelem ellen, az ügy kárával, nagy és meggondolatlan kitörés történt a sorokban, vagy keblének gyöngéd húrjai kiméletlen kézzel érintettek, zúzó is tudott lenni, p. o. egykor az 1840-diki pozsonyi országgyülésen Mosony egyik követe és ismét a Wesselényiről gúnyosan szóló Nagy Pál ellenében. Néha talpraesett elmésséggel veri meg ellenét, mint Andrásy Józsefet, Esztergam követét, az 1839. jul. 3-diki ülésben, a Rádaysérelem tárgyában, midőn a közönség hangos tapsai közt tette nevetségessé ennek arithmetikáját. Andrásy nem félté alkotmányunkat, mert még Európában egy fenálló alkotmány rontatott csak le, mi alatt 8 uj alkotmány támadt. Deák erre azt jegyzé meg, hogy a nyolczból egyet levonva, Európára nézve ugyan a tiszta nyereség 7, de ha az elveszett egy alkotmány történetesen a miénk leend, vigasztalhatja-e magát Esztergom követe azzal, hogy Európa 8 uj alkotmányt nyert? Ollykor van beszédében valami oktatói, de sohasem leczkéző és sértő, és magát tanszéken képzelő; a gyülést szavára figyelő s okoknak engedő barátai gyülekezetének tekinti, de sohasem iskolának; meggyőzni akar s tud, nem kényszeritni, elhinteni az igaz-

Digitized by Google

ságot, nem ráparancsolni a közönségre kivivott tekintélyénél s azon magas véleményénél fogva, melly felöle minden hallgatójában él. Néha laconicus rövidséggel, mintegy karddal metszi szét a gordiusi csomót, mint például 1848. oct. 7-diki ülésben, midön az országgyülés feloszlattatván, s feloszlani nem akarván, egyike a legkényesebb közjogi kérdéseknek merült fel a viharos tanácskozás szönyegén. Mindenki zavarban volt, s a rendszabály merészsége ijesztő nagyságban tünt fel. Ekkor Deák egyszerüen, s néhány szóval hivatkozik az 1848-diki utolsó pozsonyi országgyülés IV-ik t. czikkének 6-dik §-ára, melly szerint az országgyülés az utósó évröli számadás és következő költségvetés iránti határozat meghozata előtt be nem rekesztethetik. S a kényes kérdés egyszerre oldva van, és a legszilárdabb törvényes térre állitva.

Illyen Deák mint parlamenti szónok. Lássuk öt mint státusférfit s igazságügyi ministert.

Deák, mint státusférfi nem bátor, hanem bölcs. Tagadhatlanul legjobb magyar politicus, kinek jóslatai mathematicai pontossággal teljesednek. Eleme a béke és rend; hol ez megszünik, ő nincs többé helyén. De mindent elkövet, hogy meg ne szünjék. Nem forradalmi ember, s a polgári háboru viharai közt megszünt jelentősége. Szerepe ki volt játszva, midön a forradalom fekete madarainak szárnycsattogása, a testvérgyilkos ágyuk dörgése kezdődött. Hitszegéstől irtózik a becsületes, ös tisztaságu kebel, s annak ellenében nincs fegyvere. Mérsékelni, örizni a szirtektől, ez az ő feladása. Elméletben addig viszi elveinek következéseit, meddig csak okosan lehet, de az életben s gyakorlatban csak annyit kiván, mennyit megnyerhet. Aranyos léggolyókra sohasem ül s holdvilágba nem utazik; jár azon földön, mellyet ismer, mellyen léptei biztosak. Ha e bölcseséggel több bátorságot köt össze, talán megmentheté hazájának hajóját a töréstől, mellyet, midön mentori keze megzsibbadt, a viharok azonnal szirtre ragadtak. Ő, midön a szárnyas paripák tüskén bokron keresztül kezdék ragadni a sima utról kitéritett kocsit, nem tartá jónak mérséklet kezével nyulni a neki eresztett gyeplökhez. Egy anecdótja volt ez eljárására illö, saját életéből. Egy

Digitized by Google

kor egyik ismerője esztelenül s veszélyesen ragadá tüzvérü lovain, s ő, tartva a felfordulástól, a gyeplőbe kapott. „Hagyja ezt ön“ mond nekik a lovak gazdája, igy talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod, s nem hagy szabadon működnöm, biztositathatom, hogy árokba fordulunk.“

Deák politikájának alapelve : a lényeget soha fel nem adni, de apróbb engedményekre épen azért, hogy a lényeg megmentessék, körülmények szerint hajlani; a tért lépésről lépésre átalmazni, s a túlnyomó erejü ellenséget, nem annyira ingerelve s felbőszitve szenvedélyes megtámadásokkal, mint kifárasztva nyugodt, szilárd ellenszegülés által, és olly helyzetbe téve józan észre, jogra, törvényekre támaszkodó okoskodások által, hogy a megtagadás isten és világ előtt piritó s gyalázatos lenne, kedvező alkura birni. Ez eljárás 1848 előtti körülményeink közt, egyedül volt czélravezető a meddő gravaminális téren. 1848-tól, midőn a megszokott politica lényegesen változott, s a birt jogoknak, az elfoglalt térnek megőrzésére irányzott törekvés helyett óriási léptekkel sietett a nemzet egyszerre kipótolni azt, mit századokon át mulasztott s nélkülözött, mint hosszas szomjuságban epedő ember egy nyeléssel kiinná a Dunát, s hordó mellé állitva, részegséget iszik magának : a magas fellobogás, merész sasrepülés, nemes de számitni nem tudó lelkesülés, aranyábrándos léghajózás e korától kezdve, Deák, a régibb szabadelmüség zászlóvivője, az elvek kivivója s kitisztázója, miután az elvek érvényességre jutottak s bölcsen formulázva dús gyümölcsözést igértek a hazának, a túlságok fékezésének, a hullámok mederbe szoritásának szerepét tartá magához illőnek.

Kibékitő, bölcs politikájának, mellyet a kényes nemzetiségi kérdésben követett, ékesszóló tanusága többek közt a remek beszéd, mellyet az elemi oktatás feletti tárgyalás alkalmával az 1848. aug. 9-diki ülésben tartott:

A hazának jelen körülményei között „ugymond“ tévesztett lépésnek tartom elhatározni, hogy a státus által felállitandó iskolák közösek legyenek. Ez azonban már megtörtént, a ház hatalmával élt, s én nem hozom kétségbe, hogy a háznak joga van rendelkezni : minők legyenek az iskolák, mellyek a nemzet költségén fognak állittatni s fentar-

Digitized by Google

tatni. Ma már, a komáromi inditvány folytán, arról van kérdés, hogy miután a státus által felállitandó iskolák közösek lesznek, legyen-e joga egyes hitfelekezetnek a maga költségén iskolát állitani, s valljon azon hitfelekezetbeli többségnek legyen-e joga a magány alapitványokat e czélra forditani s azok közössé tételét meggátolni? Eziránt nézetem egyszerüen az, hogy ezt meggátlani s az alapitványokat még akkor is, ha a státus által alapitott iskolák közösek, lefoglalni, nincs a státusnak jogában. Hatalmaskodó lépést tehet a státus, erőszakot követhet el, de bizonyosan jogtalanságot is fog elkövetni. Ne hasonlitsa senki a külön hitfelekezetek alapitványával a cath. alapitványokat, miután ezeknek nem csékély része már Sz. István által a státus javaiból adatott ki, azon jószágokból t. i., mellyeket a státus közszükségeinek fedezésére rendeltek eleink akkor, midőn a közjavakat felosztották. A protestánsok és óhitüek minden alapitványa magán alapitvány, mihez a státus nem járult semmivel; ha ezeknek a státus meg akarná tiltani, hogy magán hitfelekezeti iskolát állitsanak, miután a magukróli gondoskodást egyenesen nyakukba vetette, ez által elvenné az alapitványokat; nem tisztelné a tulajdont; a melly törvényhozás pedig a tulajdont nem tiszteli, az önkényt gyakorol. Ha mégis Magyarország olly helyzetben volna, hogy békes nyugalom által környezve, mi a zöld asztal mellett theoriák nyomán indulnánk el rendezni a dolgot, és arról beszélnénk, mi jobb és czélszerübb theoriában, és e theoriák között kifejthetnők az emberek ezer gyöngeségének alig kiirtható előitéleteit, és ha ideális tulajdonságú embereknek csinálnánk törvényeket: akkor sokat értenék abból, mi itt mondatott. De fájdalom! a törvényhozót nemcsak az okoskodás higgadt fonala, hanem az élet s annak körülményei és az emberiség sajátságai is vezérlik, és jaj azon törvényhozónak, ki olly ideális törvényeket alkot, mellyeket az emberi élet naponkint, a tapasztalás minden órán meghazudtol. Azt mondják talán, ne ismerjük el a hitfelekezetcket. Ám adjon nekem valaki mindenható hatalmat, és első leszek, ki az üldözésre fajulható véleménykülönbségeket olly tárgyban, melly legszentebb, vagy szeliditeni, vagy kiirtani fogom, de kinek áll ez hatalmában? Ha a létező hitfelekezeteket ignorálni lehet, ugyanazon okoskodással azt is lehetne mondani: nem ismerjük el a bűntényeket, tehát nem kell büntető codex. És valljon mi czélból akarjuk ezen kényszeritő modort, hogy a hitfelekezeteknek magán iskolát állitani ne lehessen? azért, hogy összeolvadást reménylünk általa? meglehet, de a legokszerübb eszköz is csak akkor lesz valamelly czél elérésére elég hatályos, ha az időt eltalálja az ember, midőn azt alkalmazza. Kezdjék meg önök e theoriát illy nagy ingerültség közt alkalmazni, s meglátandják következéseit. Ha figyelemre veszem a hallottakat, ugy látom, önök közől

Digitized by Google

egyik sem érez kedvet elmondani magára a mea culpát. Azokra nézve, mik Horvátországban történtek, azt mondjuk, nem követtünk el semmi igazságtalanságot. Ámde csak néhány odavetett szó, néhány kifejezés, vagy roszul magyarázott javaslat, mi magában ártatlan lehet, ha nem egyedüli ok, de bizonyosan eszköz volt az indulatok felzaklatására. Midőn a nép millióit veszély környezi, midőn attól félünk, hogy a hajó elmerül, s azt mondjuk, hogy csak isten mindenható hatalma tud bennünket megtartani: ugyan akkor azt mondjuk-e hogy egy kis hitfelekezetességből származó surlódással több vagy kevesebb, nem tesz semmit? van-e jogunk ezt mondani? felelhetünk-e a nemzet előtt, hogy ezt olly könnyen s minden óvatosság nélkül tesszük? Emlékezzünk csak vissza a legközelebbi időkre. Az oláh atyafiak aggodalommal léptek a törvényhozó test s panaszokkal a kormány elé, hogy uniálni akarják a nem egyesült szertartásuakat. A törvényhozás igyekezett őket megnyugtatni s templomaik visszaadatását határozta. Hiszik-e önök, hogy ha most illy közös iskolákra lesznek kényszeritve, ha alapitványaik is közösekké tétetnek, s nem lesz megengedve, hogy azokat saját iskoláikra fordítsák: hinni fognak adott igéreteinknek? azt gondolják önök, hogy a felvilágosodásban olly fokig jutottak, mellyen túl semmi előítéletekkel nem küzdenek s elmondhatják, hogy nincs olly szokás, mellyhez mindvégig makacsúl ragaszkodnak? azt vélik önök, hogy mivel ez áll önökről, igy áll a népnél is? De hivatkozom azon urakra, kik nem vakbuzgók: ha valamelly intézkedésben kényszert látnának saját vallási vagy véleményszabadságukra nézve, illy zsarnokságra nézve nem zúdulna-e fel ezen urakban minden érzelem, s nem volnának-e készek annak védelmére fegyvert ragadni, mi még most, ugy hiszem, nincs megtámadva. Ez az emberi természetben fekszik, s fekszik még inkább a nép természetében, a melly, minél inkább küzd a sors terhével s csapásaival, s minél kevesebbé felvilágosodott értelmü, annál inkább ragaszkedik a vallásossághoz, és ugyan inkább annak külformáihoz, mint lényegéhez. E külformákat megsérteni a népre nézve annyi, mint azzal vallásos érzelmeit sérteni, ezeket pedig megsérteni akkor, midőn a státus czélja nem kivánja, csak azért, mert bizonyos theoriák szebbnek festik a tárgyat: azt hiszem, vétek a nemzet s annak biztossága ellen. Vagy arra hivatkoznunk, hogy József császár is megpróbálta a közös iskolákat? Menjünk végig Európán s nézzük meg, minő állapotban van ezen közösség, s mennyiben vezet czélra? De Európát mellőzve, csak azon országot emlitem, hol az egyéni szabadság legjobban van biztositva, s mellynek sorsát okunk van irigyelni, Éjszakamerikát, vajjon ott kényszeritőleg cselekszik-e a státus a vallásfelekezetek iskoláival? nem ad-e nekik szabad kezet, nem tiszteli-e a tulajdont? Azt mondja

Digitized by Google

talán valaki, hogy ott kezdetben a státus nem avatkozott a vallás dolgába. Igaz, és én Magyarország egyik legnagyobb átkának tartom, hogy itt státus-religio volt, mellyből annyi igaztalanság s átok árad a népre. De miután ezen átok ránk nehezedett, még nagyobbá tegyük azt? Azt gondolja valaki, hogy a közös nevelés ki fogja azt irtani? meglehet; én nem hiszem. De ha igaz volna is, nem akkor kell ezt kérdeni, midőn az indulatok ugy fel vannak zaklatva, mint talán Árpád ideje óta sohasem. Azt pengetjük ajkainkon, hogy a szabadság, testvériség, egyenlőség e század jelszavai. Meglehet, én azt hiszem, e jelszavak inkább a jövőt mutatják, mint a jelent; s kérdek mindenkit: vajjon a polgárok egyéni szabadsága egész Európában volt-e több megtámadásnak kitéve egyhamar, mint jelenben? és valljon a szabadsággal egyező-e, ha egy hitfelekezetet kényszeriteni akarnak, hogy külön jogával, mint hitfelekezet, ne élhessen? Azt mondják önök, hogy olly egyenlőség legyen, melly a szabadsággal meg nem fér, s melly abban állana, hogy ne egyenlő szabadságot adjunk a hitfelekezeteknek? testvériséget emlegetnek, s annak olly értelmet adnak, miszerint ugy tennők az embereket testvérekké, ha őket sulyos lánczra fűzzük? illy eljárás még soha sem szült testvériséget. Még ha előitéletet sértenők is, vétket követnénk el, ha azt olly körülmények közt sértenénk, midőn a státus szüksége nem parancsolja. Nekünk még az előitéletet is kimélni kell, ha nem károsak, mert a mit előitéletnek hiszünk, sokszor a népben olly erős érzelem, melly őt boldogitja, mellynek védelmére fegyvert ragad. Nézzünk körül, mi az, miben bizunk? hol az erő? ezen testületben? e testület bölcsesége sok kárt elhárithat, e testület azonban csak rendelkezhetik a cselekvő erővel, melly a nép kezében van. Nekünk meg kell értetni e néppel, hogy a haza veszélyben van, s midőn ezért fegyverre buzditjuk a népet, melly ekkorig nem értette, hogy hazája s szabadsága van, most akarjuk-e őt szabadsága legédesb érzetétől megfosztani? Uraim, ez nem eszköz, hogy a népet a hazához s magunkhoz kössük, hanem eszköz arra, hogy az indulatok közé a veszekedés almáját dobjuk. Azt hallom gyakran, hogy a reactio hatalmától félünk. De igy ez sokkal veszélyesb, mert az nem néhány ember tollából áll; a reactio hatalma akkor veszélyes, ha van mire támaszkodnia. És mire fog támaszkodni? a népérzelem pártolására s pedig annál inkább, mert a népet ellökjük magunktól. Azt is mondják önök, hogy a papság ennyi s annyi vétket követett el. Nem tagadom, sokszor nem teljesité hivatása kötelességeit, s nem is fogok panegyrist tartani a hibások felett; de azt állitják önök, hogy a papság a reactio eszköze, s félnek annak reactionális hatalmától; és mégis mit csinálnak? hatalmas eszközt adnak kezébe, hogy a vallás érzelmeinél fogva zúdithassa fel a népet a reactio

Digitized by Google

kezére. Igen könnyü az aggodalmat előállitani; annak lecsillapitására pedig nem erőszakos, parancsoló, hanem édesitő, hozzánk csatló eszközök szükségesek, nyelv, vallás, nemzetiség különbsége nélkül. Azt hiszem, alig van köztünk, ki mondaná, hogy azt, mi az idegen nemzetiségek irányában történt, újra kezdhetnők, alig van, ki ugyanazon nyomon menne jövőben, mint eddig ment. Elhibázott lépések, a körülmények meg nem fontolása, theoriákra épitett következtetések kifejtik az ember minden előitéleteit, makacsságait, sajátságait, jó s rosz érzelmeit. Pedig egy kis hiba olly lyukat üt sokszor a számitáson, miszerint félni lehet, hogy ez elhibázott számitás talán többe kerül Magyarországnak, mint gondoltuk volna. Ovatosnak kell tehát lennünk, s ezen ovatosság azt parancsolja, hogy ne menjünk messzebb, mint hová a státus czélja kényszeritne, tegyünk olly intézkedéseket, mellyek az indulatokat felizgatják minden czél s haszon nélkül, ne áldozzunk a szépnek látszó theoriáknak, mert az élet gyakorlati, s mert mi adjuk meg az árát. Ha csak magunk sorsáról lenne szó, akkor nemes büszkeséggel s önhittségggel mondanók : igenis áldozzunk! de a mi kezünkbe egy nemzet tette le sorsát vak bizalommal, s merem mondani, ha ezen törvényjavaslatot úgy, mint Madarász L. előadta, a nép elébe bocsátjuk, legfelebb sok ember lesz, ki azt közömbösen fogadja, de igen kevés, ki annak örül, s igen sok, ki általa legszentebb érzelmeit sértve fogja találni a nélkül, hogy a haza czélja ezt igényelte volna. stb.

Milly makacsúl ragaszkodik meggyőződésének alapelveihez, mint nem áldozta fel ezeket semmi tekintetnek, bizonyitja az 1843-diki országgyülést megelőzött eljárása. A nemesség megadóztatásának kérdése nagy izgalomba hozta a megyéket, s ez izgalom ott, hol rosz akarat rosz fát tett az önzés tüzére, durva kicsapongásokká is fajult. Korlátolt fejü egyének, kik a szabadságot a nemfizetésben találták, s becstelen egyének, kik az adókérdést szennyes magánczélaik elérésére akarták felhasználni, és a „szent persely fillérei“ géppé aljasiták a dorongokkal fegyverzett köznemességet. Deák, ki átlátta az életkérdés fontosságát, követsége föltételévé tette azt. A baromi erőszak győzött, magának Deáknak házi tüzhelye ellen is erőszakos kicsapongás történt, s Deák hiven szavához s meggyőződéséhez, adóellenes utasitás mellett nem vállalt követséget. Barátai minden áron keresztül akarták vinni a kérdést, s méltatlan eszközök ellenében hasonlókat is készek valának alkalmazni, bár ő kijelenté,

Digitized by Google

hogy az elkeseredett szenvedélyeket nem akarja nevének jelszavával véres küzdésre ingerelni. Az adó, s Deák uj megválasztása nagy erőfeszitéssel kivívatott, s vér folyott a czél elérésére. Deák az uj választást sem fogadta el, erőteljesen nyilatkozva ez által a választási vesztegetések s erőszak ellen, és kimondott szavától az összes ország kivánsága, a melly ez eseményt „országos fatumnak" tekintette, barátinak esdeklése, rosszalása, neheztelése sem téritheté el. Zalában nem akadt ember, ki Deák helyét el akarta volna foglalni, az adó ledorongolója szégyennel tetézve szökött meg, s büntető kereset alá vétetett volna, ha Deák, a nemcsak nagy polgár, hanem nemes lelkü ember, meg nem menti; az 1843. máj. 18-kán megnyilt országgyülésen pedig egyértelemmel mondatott ki, hogy a törvényhozást alig érhetné nagyobb csapás, mint volna az, ha Deákot mind végig nélkülöznie kellene, s hogy jelen nem léte olly hézag, mellyet kipótolni nem lehet. Beöthi Ödön emlité ez alkalommal a franczia példát, miszerint Latour d' Auvergne neve az ezredben, mellynek tagja volt, még halála után is mindig emlitteték névfelolvasáskor, s a német császári koronázásoknál divatozott gyakorlatot, miszerint mindenkor megkérdeztett: van-e jelen egy Dahlberg? e szerint a magyar országgyülés megnyitását is mindenkor azon kérdéssel kellene szentesiteni: ha valljon Deák jelen van-e? Zsedényi megvallá, hogy noha politicai elveiben Deákkal sokszor ellenkezett, de ez ellenkezés soha sem tette őt Deák szeplőtlen tiszta jelleme, mástalan értelmi tulajdonai s hazafiui érdemei iránt kevésbbé elismerővé, s annál őszintébben osztozik a távolléte miatti fájdalomban, minél bizonyosb, hogy ez élénk szellemi mozgalom korszakában kiengesztelésre s kiengesztelőre kétszeres szükség van, férfiu pedig nincs, kinek tiszta lelkiismeretében s ritka ismereteiben minden párt annyi bizalommal megnyugodnék, végre a nemzet haragját mondá ki azokra, kik okozák, hogy a törvényhozásnak Deákot nélkülözni kell. Az érdemlett elismerés annál szebb volt, mert ellenféltől jött, s e szózat körül chorust képeztek a conservativ lapok is. Az országgyülés nyiltan fejezé ki vágyát s reményét, hogy Deákot mind végig ne nélkülözze; ő ujra megválasztatott

Digitized by Google

s most már elveivel megférő utasitással; és a követséget, melly nem tiszta eszközökkel vivatott ki, s gyöngéd érzetét és politicai hite első betüjét sérté, a vérfoltos levelet még sem fogadta el, kitéve magát inkább félreértésnek s legközelebbi barátai nehezteléseinek és keserü vádainak. S az országgyülést nem csalta meg sejtése. Az ellenzék vezér, fegyelem nélkül maradt, az egyesek közt öszférhetlenség támadt, mert senki sem birt elismert szellemi felsőség s tapintat tekintetében osztatlan köz bizalmat, és távollétének szomorú következése érezhető lett az országgyülés folyamatában s eredményei csekélységében. Ugyanazon makacs ragaszkodásának a fő alkotmányos elvekhez, fényes példáját adta az 1839. jun. 17-diki orsz. ülésben, midőn az elnök azon megjegyzésére, hogy csak mérsékelt modoru tanácskozás s engedékenység által reménylhetvén a politicai foglyok szabadon bocsátását s a haza könyeinek letöröltetését, kijelenté, hogy a haza alkotmányos szabadsága az első czél, s erről még akkor sem szabad elfelejtkezni, ha ez által könyeket lehetne letörölni. „Senkinek keble nem vérezhet inkább, ugymond, mint az enyém, ha visszatekintek a legközelebbi történetekre, de érzem kötelességemet s kinyilatkoztatom, hogy keblem fájdalmait fel kell áldoznom a haza boldogságának, kötelességünk azok iránt, kik ide küldöttek, biztositást szerezni számukra s a baráti érzelmek feláldozásával is kijelenteni, hogy mig sérelmünk orvosolva nincs, semmi más tárgyba nem ereszkedhetünk. stb.“

Az 1847-diki utósó pozsonyi országgyülésen betegsége gátolá Deákot megjelenni, s a hatalom és dicsőség más kezekbe jutott. Csak midőn a franczia februári forradalom s márcziusi napok folytán az első magyar ministerium megalakitásáról s a kimondott nagy elvek formulázásáról volt szó, éreztetett Deák Ferencz nélkülözhetlen szüksége. Batthyány Lajos addig nem is fogott ministeriuma alakitásához, mig öt meg nem kérdezé. Eljött Pozsonyba, kötelességének tartá helyet foglalni a zöld asztal mellett; sokat megjövendölt, mit az idő igazolt, sokat rosszalt, mit akkor megtapsoltak, s látnoki lélekkel sejté a „végnek kezdetét.“ S bár hivatalt viselni nem szeretett, Batthyánynak,

Digitized by Google

barátjának kérésére, az ország kivánságára, s mert „la vertu oblige“ elfogadta a tárczát, s lett igazságügyminister, megtestesülése az igazságnak.

Az ország soha semmibe ugy belé nem nyugodott, mint Deák igazságügyministerségébe, kinek aranyszavai: „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszersmind igazságosok“ s „ha igazságot kivánunk felülről, igazságosnak kell lennünk alá felé is“ az 1840-diki országgyülés óta elevenen éltek az ország emlékezetében. A nép bizalma árkint ömlött felé, lakásának ajtaját az igazságszomjas nép egész csoportai ostromlák napról napra. Eljött, a márcziusi határozatlan törvények nyomán, a békesi magyar, bánsági sváb, árvai tót, mármarosi oláh földmivelő, erős szándékkal megosztozni a földesúr tulajdonában, s a törvényhozás szándékán messze túl terjeszteni a márcziusi törvény félreértett jótékonyságát. Mint atyához járult az igazságügyministerhez, kinek mindenki számára volt egy komolyan nyájas szava; mint az egykori görög kegyeletes reménynyel ment Delphibe, ugy tódult Magyarország népe az István-herczeg fogadóba, hol Deák szállását tartá, kinek mindenki számára volt bölcs tanácsa. S a felizgatott, hamis eszmékre vezetett, túlságos követelésekkel tölt földmivelő legtöbb esetben megnyugtatva, helyesb fogalmakra téritve ment el tőle. Özvegyek s árvák szemében gyermeki bizalom sugára égett, midőn hozzá beléptek, s többnyire hálaköny ragyogott, midőn elhagyták, ha talán czélt nem érhettek is alaptalan igényeikkel.

Mint törvényhozó az igazságügyi mezőn senki nem birt annyi képességgel mint ő. Ő irta volna a legjobb, legalaposb, viszonyainknak legjobban megfelelő codexet, ki minden eszmét megmért, minden szót megfontolt bölcsesége mérlegén, mielőtt az életbe kitaszitott volna. Bebizonyitá ezt e téreni munkálatival, a büntető törvénykönyv kidolgozásánál, az esküttszéki rendezet s úrbéri törvényjavaslatok által, melly utóbbiakban a tulajdon tisztelése volt vezérelve. Szerette, ha valamelly, bármi törekedés s tökéletlen munkát tettek elébe, mellynek alapján elkezdé biráló, tisztitó, kiegyenlitő, simitó, kertészi, épitészi,

Digitized by Google

szobrászi müködését, mig a durva anyag tökéletes idomot s harmoniát nyert müvész kezei közt.

Miután ministerré lett, minél kevesebbet szólt, mindenkor fontosan, nemes és rövid egyszerüséggel. Mint jelleme s egyénisége mindenek közt kitünöleg jelölék ki Deákot az ország közbizalmával környezett igazságügyministerré, ugy parlamenti viselete is teljesen megfelelt azon képnek, mellyet Cormenin az egyes tárczák ministereinek különös tactikájáról ír, mondván: legyen ő egyszerü s világos előadásában, mély a törvények magyarázatában, illedelmes czáfolataiban, komoly magatartásában, testmozgatásában, modorában. Soha egy parlamentben ülő igazságministernek szebb diadala nem volt, mint Deáknak a már emlitett ülésben, midön az országgyülés együttmaradása inditványoztatott, midön a ház tapsai közt, pár szóval eligazitotta a legkényesebb, legaggodalmasb kérdést.

A tanácsban Batthyány Lajossal, Klauzál Gáborral s Mészáros Lázárral kezet fogva, mindig következetesen pártolta a kiegyenlitésre vezető rendszabályokat, élvén benne a szomoru sejtelem, hogy a dolgok túlhajtásának következményei egészen mások leendenek, mint a vérmes politicusok aranyreményei.

A forradalom hullámi elborították az utat, mellyen hazáját száraz lábakkal akarta keresztül vezetni, mint második Mózes a veres tengeren, de őt egy hüvelyknyire sem mozdithaták ki elfoglalt helyzetéből. Bölcseségébe burkolá magát, elnémult, s csak szorosb baráti magánykörökben hallatá intő szózatát s mutatá fel vérző fájdalma sebeit.

Tóth Lőrincz.

Digitized by Google

BEZERÉDJ ISTVÁN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ha van országos férfiu, kinek jellemzésénél nem mellőzhetjük az embert, magán egyéniségének minden vonásival, s a polgárt, miként a közélet annyi utólérhetlen változatiban, a nyilvánosság hullámai mögött csendesen működik, ugy **Bezerédj István** az. Nemcsak jellemének fényoldalai emeltetnek ez által, hanem sok, mi különben ellentétesnek látszik, egyszerü feloldást nyer, sőt még azon vonások is, mellyeket státusférfiuban gyöngeségnek kell vallanunk, olly árnyéklatúl tünnek fel, a miért kész helyesen számitó, hatásukat gondosan örző pályatársai méltánylatának csökkenését, az értetlen tömeg félreismerését szerény öntudattal eltürni, csakhogy kedélyének gyermekded tisztaságát. a lélekemelkedettség lesujthatlan erejét a közélet azon kérdéseinek életbeléptetésére fentartsa, mellyek által a szegényebb sorsu néposztály anyagi és erkölcsi jóléte közvetlenül elömozdittatik, s mellyeket a lefolyt évszázadok dicsöitett státusférfiai vagy épen elhanyagoltak, vagy elégtelen palliativokkal hittek orvosolhatni. E kérdések megoldása ép azért nehezült talán korszakunkra, mert a szokott politicai számitás elvei mindeddig a kitüzött magas czél elérésére nagyon is elégteleneknek mutatkoztak. Ritka önmegtagadás, s az élet keserü tapasztalásai által meg nem ingatott kedély szózatának egész hatalma szükséges ahhoz, hogy illy vállalat létesitését már akkor megkisértsük, midön még a socialis bajok fejlödésök tetöfokát el nem érték, habár a menekvő ut olly szorosak felé tart is, mellyek első pillanatra áttörhetleneknek látszanak. Roppant feladat, mellynek bevallott apostolai évszázadokban, és nemzetek történetében gyéren találkoznak; mellynek súlya alatt azok kortársaik előtt többnyire meggörbednek, de csak azért, hogy az emberiség történetében, midön az, az eszmék mostani forrongása alapján uj fordulatot veend, mint a legnemesebb hu-

Digitized by Google

manismusnak megannyi tündöklő előharczosai magasztaltassanak.

A mivelt közvéleménny, lényegre nézve, még szövevényesb egyéniségek megitélésében is ritkán csalódik. Igy ismeré ki nálunk Kossuthnak izgató, Széchenyinek vállalkozó, Deáknak törvényalkotó s biráló tehetségeit már föllépésök első időszakában. S midőn müködésének megfelelő terét kinekkinek kimutatta: igy helyezé Bezerédjt, mint az „örök igazság“ védőjét, a magyar philantropok első sorába.

Ha Bezerédj egy szerencsésb honnak szülöttje, melly a feudalis maradványok bilincseiből a közelebbi századok politicai surlódásai következtében megmenekülve, általános polgári szabadság alapján, a jóllétnek Európa müvelt népei által élvezett kifejlődésére jutott: több mint valószinü, miszerint eleven észtehetségeivel, gyermekdedes kedélyével, és akaratának megtörhetlen erejével, Wilberforce s mások példájára, az emberiség socialis szerkezetében aggasztólag fölmerült sérelmek egyikét felkarolja; s az előitéletek tömegével a meghatározott téren éveken át megküzdve, egyéniségének kifejtésében korlátoltabb, de ép azért intensiv hatályosb, és jellemzését könnyitőbb irányt veszen. De a sors máskép akará. Olly nemzet tagjává teremté őt, melly a szomszéd osztrák tartományoktól is lenézve, nemhogy a távolabb külföldtől ismerve, méltányolva, Európa civilisatiójának megmentéseért, utóbb az uralkodóház fentartásaért háromszáz évek leforgása alatt majdnem folytonosan küzdött véres harczaiból még a XIX-dik század elején sem üdülve föl, szem elől téveszté más nemzetek előhaladását. Az ugynevezett értelmiség, melly az ország közdolgait gyászos kiváltságok alapján intézte, ingert sem érzett a tetemes áldozatokkal, nehézségekkel járó reformokra; sőt tétlenségének némi részben okszerü mentséget is talált. Az ország alkotmányos önállósága s a nemzetiség veszélyben forgott. Nehéz küzdelmek folytak ezekért, s annyi éveken át fölemészték a nemzet legszebb erkölcsi erejét.

Ez ellenzéki harczok egyik legfontosabb korszaka kezdetén, 1819-ben lépett Bezerédj a nyilvánosság akkor egyedüli megyei terére; s mint annak hü fia, nem különzé el magát, sőt

Digitized by Google

határozottan beállott az alkotmányt védők sorába, áldozatúl hozván lelkének legszebb valóját, a tényleges javitásokhozi ragaszkodást, mig azoknak gyümölcseit a szabadság s nemzetiség napfénye nem élteti.

Kedvezőbb időszak elöjelei mutatkoztak e részben az 1832-diki országgyülés elején.

Ha van e szegény, a sorstól annyira látogatott honnak szebb jövője : talpkövét azon férfiak tevék le, kik nemcsak az országgyülés vitatkozásiba, de messze túl a gyülési termeken minden igaz honfi keblébe a szabadelvü haladás szellemét lehelték. Köztök találjuk Bezerédjt, mint szónoki tehetségéről már az 1830-diki országgyülésen ismert férfiut; tehetségeinek megfelelő téren, a reformoknak helyesen felfogott sarkkövénél!

Ki ismeri azon tekintélyes részt, mellyet Bezerédj az urbéri viszonyok átalakitásába ezen, ugy mint a következett két országgyülésen vön; ki öt mint szónokot e tárgyban hallá, lelkesülve az urbéri felszabaditás magasztos czéljától, és vissza nem rettenve annak legkisebb, fárasztó részleteitől, azt hihetné, miszerint ő csak e tárgynak élt, csak ennek szentelé minden lelki erejét. Csalatkoztok. Vessünk csak egy futó pillanatot azon nagy kérdések lánczolatára, mik az urbéren kivül ez időben megpendültek s mellyek 1848-ig az országgyülési tanácskozások és küzdelmek tárgyaúl szolgáltak. Keserü viták folytak a vallás és szólásszabadság ügyében, gyakran volt tanácskozás alatt a nemesi osztályra szoritott politicai jogok terjesztése, a zsidók polgári állásának kivivása, a közteherviselés elveinek fokonkinti alkalmazása, a népnevelés és a korszellemével, mint az emberiség eszméjével egyező büntető eljárás behozatalának előkészitése. Mindezen kérdéseknek alapúl szolgáló eszmék érleléséhez s keresztülviteléhez Bezerédjnek egyénisége lényeges tényező volt.

Bármint gondolkozzunk a státusférfiu kellékéről : kétségtelen, hogy sem egyesek, sem testületek tisztán a higgadt ész tanácsa után nem indulnak. A lélek minden oldalainak érintve, áthatva kell lenni, mig a megfásúlt előitéletek kötelékétől megmenekülve, magasabb irányt veszen. A legszebb okoskodások,

Digitized by Google

mig csupán a biráló elméhez szólnak, a legélesebb humor, bár mennyire fegyverezze le az ellent, bármennyire sujtsa annak gyengéit, nem döntik el a diadalt, mig a kedélyek megingatva nincsenek, főleg ott, hol az ellennek a visszaélések hinárjában, az érdekek önző tartalékában, s egy magasabb hatalom pártolásában olly erős állása van, mint volt a magyar conservativ pártnak. A parlamenti viták e része volt Bezerédjnek küzdtere. Mig Deáknak logikája, Beöthynek humora két oldalról szoriták az ellent: az alatt Bezerédj az emberi kebel mélyébe leszállva, annak legszebb gyöngyeit fölkeresé. Megpendite minden húrt, melly az emberiség eszméjével összeforrt nagy elvek mellett még a megromlott kedélyekben is visszahangzik, s phantasiájának, saját lelkesültségének egész hatalmával riasztó ellentétbe állitá a létező állapotokkal. Magát, mint hallgatóit az elnyomottak lelkületébe helyezé, s felmutatá a sebeket, melyeknek ott — bár öntudatlanúl — sajogni kell. S lelkének egész ártatlanságával festé mindazon jót, mellynek a tisztúlt viszonyokból áradnia kell, s bizonyosan egész mértékben folyna is, ha az elnyomottak ekkép felszabaditva, szinte gyarló emberek nem maradnának. Szónoklata alapjául, még a legnagyszerübb vitatkozásoknál is, csak némi jegyzetek szolgáltak. Szövegén e rögtönzésnek minden fény és árnyékoldalait feltaláljuk. Csak legelső kezdetén birt előadása a higgadtság némi jeleivel, alig vezeté be hallgatóit a felfogott kérdés magasabb látterü eredetébe, már megolvasztá keblének első lágy fuvallata a merevültség jéghártyáját, s mint az alpesek hótengeréből rögtön megindult hegypatak a folyását akadályozó sziklákba megütödve, kristályhabjainak forrongásszülte gyönyörü szinváltozataival addig küszkodik, mig a legelzárattabb szorosok nyilását keresztül töri: ugy küszködék meg Bezerédj keblének szelid árja az előitéletek, érdekek torlaszaival, s azokon áttörve, bevezeté hallgatóit a „jönni fogó, jönni kellő jobb kor" virányos völgyeibe. Midőn elvégre felmerült lelke előtt az élet sivataga, melly e völgyeket rögtön felváltja, s a leghatalmasb folyók éltető erejét elszivárogtatja: akkor pendité meg az emberi kebel legszentebb húrjait, s hivatkozván istennek örök gondviselésére, melly

Digitized by Google

mindenben csak a kezdetet adá az emberek hatalmába, s minden jó kezdetnek diadalát magának tartá fen, a lélekmagasztaltság legfelsőbb fokára jutott hallgatóit oda vivé, hogy kik határozatlan habozás között kezdék szónoklatát hallani, végre vele együtt eltökélve érezék magokat a kérdésben forgó nagy elvnek keresztül vitelére, még a rögtönzés veszélyei ellenében is, mellyek főkép ez elmaradott honban az eredményt koczkáztathatják.

A szónoklatnak e legszebb diadaláról nem egy izben emlékeznek Bezerédjnek pályatársai. A halálos büntetés eltörlése mellett tartott elragadó szónoklata két izben nyert fényes diadalt. Egy országos küldöttségben az országbiró, s a 43-diki orsz. gyülésen Szentkirályi Móricz nyiltan bevallák e szónoklat eldöntő hatását meggyőződésökre nézve.

Bezerédj azonban ez általános hatásnál koránsem állapodott meg. A mint az egyes kérdések annyira fejlödtek, hogy az alkalmazás részleteibe is be lehete bocsátkozni, ritka türelemmel kisérte azoknak legfárasztóbb elemezését, felhasználván eleven eszének egész találékonyságát, csakhogy a nagyban nyert eredmény a tettleges kivitel apró szirtjein hajótörést ne szenvedjen; mi meg nem szünő törekvéseinek sokszor sikerült. Több izben mégis épen azon körülmény csökkenté hatását, hogy a czélt tartván kiválólag szeme elött, a módok megválasztására kevesebb gondot forditott. Alkalmas kiviteli módok hiányában, kevésbbé eszközölhetőket is felhozott. Készebb volt az eredményt kisérletekre bocsátani, mintsem legkevésbbé visszalépni. Sőt lelke kedves szülöttjeit nyomatéktalanabb akadályok ellen is félénk szeretettel védve, annak hevétől magát nem egyszer elragadtatá, az ügynek már megnyert kedélyekhez szólván ott, hol segitséget az eszközök higgadt megfontolása, s az eredménynek minden kisérlettől megóvása nyujthatott egyedül. Természetes, hogy illy eljárás gyakran épen a hatást koczkáztatja, minek megőrzését a legegyszerübb eszélyesség javalja, s mire nézve annyi középszerü szónok és státusférfiu ügyesen tartózkodó.

Bezerédj e részben gondatlanabb. De épen e könnyelmüség mutatja lelkének egész őszinteségét; mi viszont jellemzi szónoklatát.

Digitized by Google

A mint öntudatlan, mesterkéletlen ő lelkesedésének hevében, ugy egyszerü, sőt gyakran pongyola, ismétlő a részletek tárgyalásánál. Itt, mint ott szabatosságot hasztalan keressz. Magasabb szónoklatának fényoldalait lelkének áthatottsága teremti egyedül. Elősegítik azonban a magyar nyelv eredeti és irodalmi gazdagságának teljes birása, mellynélfogva a legnagyszerübb és leggyöngédebb fordulatoknál szavakban hiányt nem szenved, sös gyakran túláradoz. Türelmet nem ismerő, a czél felé sietö gondolatai, érzései a szólás organumainak legsebesebb mozgását is megelőzik s ekkép az elhamarkodás nyomait következtetik, főkép egyes kitünő perczekben, az átmenetelnél ugy kiejtésben, mint a szavak helyes megválasztásában. Taglejtés alig kiséri szónoklatát, annál érdekesb arcza, melly nyugodt, mint felhevült lelki állapotát teljesen visszatükrözi. A mint vonásai rendesen végtelen jóságot mutatnak, ugy változnak el azok rögtön, midön lelkesedése elragadja. Képét, magas tar-homlokát bibor szin boritja; szemei a szó legszorosabb értelmében szikrázni látszanak; érczes s az egyszerü társalgásban kellemes hangja, élessé, sőt harsánynyá válik, hogy a szivek redőjéig hathasson.

Emlitök már, hogy Bezerédj első föllépése óta azonosítá magát e hon függetlensége és nemzetisége megmentéseért lefolyt nehéz küzdelmekkel. Ez irányt akkor sem hagyá el, midön hazánk jobbjaira nézve megnyilt a szellemi és anyagi javitások terén a müködés. A magyar nyelv és nemzetiség kérdésében szerzett érdemei eléggé bizonyitják, hogy ő nem tartozik azon ábrándos világpolgárok közé, kik az emberi előhaladás legdicsőbb ösztönét, az egymással nem küzdő, de nemesen versenyző, nemzeti sajátságokhozi ragaszkodást számitásukból botorúl kihagyják, avagy csak szinleg pártolják. Lelkesedésének egész hatalmával küzdött ő mindég e tárgyban, s a magyar szónoklat történetében örökké emlékezetes marad azon országgyülési jelenet, midön, ha jól emlékezünk, 1843-ban a nemzetiség ügyében okokat okokra halmozva, a különben kifogyhatlanul áradozó szónok, lelkesedése legmagasb fokán hirtelen elakadt. A höshez látszott hasonlitani, kinek a viadal legfőbb hevében törik össze markában fegyvere. A közönség pillanatra megzavarodik,

Digitized by Google

hogy aztán annál nagyobb meglepetéssel szemlélje földre teritve az ellent, épen az eldöntő csapás alatt. Ki irhatja le az illy jelenet hatását? Az önmagát tüzelő lelkesedés olly fokára jut a meggyőződésnek, midőn az igazság érzete teljesen erőt vesz az emberi lelken, agy és kebel egyiránt betelik, s elném ul a nyelv. Bezerédj csakhamar föltalálta magát ez ihletett helyzetben. Hisz olly természetes a magyarnak, ezredéves honában, nemzetiségi igénye, hogy azt indokolni legfölöslegesebb dolog a világon. Mire itt hosszas okoskodás; azt érezi, attól át meg át van hatva minden magyar. Szónokunk ezt röviden emlitve, a diadalérzet boldogitó nyugalmával folytatá tovább beszédét, a közönség kitörő tapsai közt.

S a nemzetiség ügyén kivül a humanismus magasabb felfogásából kifolyó kérdések között sem lehet találni egyet is, legyen bár a legszárazabb reformtárgy, mit Bezerédj lelkének egész fogékonyságával, s a külföldi intézmények körüli ismeretével föl nem kapott és tetemesen elő nem mozditott volna. Legyen elég e részben csak a váltótörvény, s a hazai ipar és kereskedés fölötti tanácskozásokat emliteni.

De menjünk át az országgyülésről a társadalmi téren ez időszakban történtekre. Ott találjuk Bezerédjt minden vállalatnál, ugy azoknál, mellyek Széchenyinek practicus tapintata mellett az e téren működés szellemét teremték, kivel felléptének legelső éveiben már Bezerédj szorosb összeköttetésbe lépett; valamint Kossuth kisérleteinél is. Ott találjuk mindenütt, áldozva tehetségein fölül is, egyszersmind működve szóval és cselekvéssel. Bajos volna egyletet nevezni, mellynek czélját a többiek felé helyezve, ügyeiben kevesebb lelkesedéssel, buzgósággal s türelemmel járt volna el, s melly viszont őt legtevékenyebb tagjai közé nem számitotta volna.

Kisérjük őt magány-életébe, s első pillanatra tapasztalni fogjuk, hogy Bezerédj nyilvánosan bevallott elveinek itt is embere. Ő köté meg az első örökváltsági szerződést, benépesité pusztai birtokának egy részét. Népiskolát, kisdedovó intézetet állitott; megveté a selyemtenyésztés alapját, s nem kimélt fáradságot, áldozatot, s mi több, személyes buzditást. Nem rettent

Digitized by Google

vissza meghiusúlt kisérletektől, csakhogy a megtelepedett lakóknak minden kigondolható keresetágat nyithasson, és ők, a kegyelem kenyerének nyommasztó elfogadása helyett, képesek legyenek jólétök forrását saját iparkodásukban feltalálni.

Nem rendszeres egymásutánt keresni: volt az ő elve; hanem semmit sem hanyagolni el, s t e n n i m i n d e n ü t t. Nem föltételezé müködését a neki szánt szereptől; megelégedett azzal, melly neki jut, csakhogy az ügy nyerjen. Nem köté magát egy térhez, mert ez őt sokoldalúságában korlátolná. Egész dicsőségét abban találta: saját példája által minél több közharczost szerezni minden ügynek, vállalatnak, mellyet a közhazára vagy a polgárok egyes osztályaira nézve hasznosnak ismér. Szóval B e z e r é d j azon nemes törekvésü országos férfiak egyike, kik eltérve elődeik példájától, az országgyülések befejeztével, nem léptek vissza a megyei élet szük korlátai közé, hanem azt csak természetes támpontul tekintve, és annak kevésbbé csillámos oldalait, mint a közigazgatást, s árvák, urbéresek ügyeit is, egyforma örködéssel kisérték, s a társadalmi és irodalmi téren is mindent elkövettek a hazai közélet kifejtésére.

A sokoldalúságnak, a rendszert nem kereső, kisérletekhez is kezet nyujtó tevékenységnek, sőt magának a jóakarat korlátlanságának azonban megvannak részint eredeti árnyoldalai, részint az egyéniségre nézve káros következései, mellyek bár az egyén s polgárnak csak nagyobb diszeül szolgálnak, a státus férfiuban olly gyöngeséggé válnak, mitől óvakodnia kell, ha a mozgásba jött nyilvános élet hullámai között, mind saját pártja, mind ellenei előtt tekintélyét s ezzel egyült hatását is csonkitlanul megőrizni kivánja. A státusférfiu hatásához első kellék a tekintély, s ennek főtámpontjai: határozottság, rendszeresség, higgadt körültekintés. E fölött van a pártéletnek olly salakja is, mellyet a státusférfiunak, bármilly önmegtagadásba kerüljön, nemcsak megvetni vagy mellőzni nem szabad, sőt gyakran szinleg föl is kell vennie.

B e z e r é d j lelkének tisztasága nem birt azonosodni saját pártjának e hibáival. Mindenkit maga után itélve, és megátalkodottabb elleneiről is, ismét és ismét, jó szándékot föltéte-

Digitized by Google

lezve, a politicai cselek, s az egyéni cselekvésnek gyakran ösztönül szolgáló gyöngeségek, sőt vétkek ismeretével nem bir. Azon magasztos büntetőjogi elv nyomán, inkább százszor engedi magát megcsalatni, mintsem bárkit egy esetben, alaptalan gyanuval terhelne. Nemcsak a tárgy-kezelés főbb vonásaira, de a kivitel legapróbb eszközeire nézve is csak az egyenes, nyilt utat tudja használni : honesty the best policy! Az elnyomottak iránti szánakozása gyakran a vétkesekre is terjed, s korlátot szintolly kevéssé ismer, mint törekvése a kitűzött magas czélok után megállapodást. Gyakran azon hibába esik, mit a példaszó olly jól fejez ki : „a jobb ellensége a jónak," s igy történt, hogy a haladási kérdések nagy részében messze túl száguldozott azon mértéken, hol a kivihetőség tekintetéből saját pártja megállapodott, nem törődvén azzal, ha követőkre nem talált, csakhogy az elvnek hive maradhasson. Elragadtatásában nem egyszer — mint mondani szokták — a czélon túl is lőtt, s a mellékes, nemesebb oldalt hévvel felfogván, pártja rejtett maneouverét meghiusítá. Sokoldalusága nem birja mindig a szőnyegen levő tárgynál megtartani.

Kétségtelenül szép vonások magán egyénben, emberben. De hibák státusférfiuban. S e hibák mindinkább nőttek, fejlődtek benne. Innen magyarázható, hogy nemcsak a salakosabb megyei téren alakult kormánypárt ellenében, mint a korteskedésnek halálos ellensége, az általa egyedül használt erkölcsi eszközökkel nem birá pártját összetartani, sőt annak végfeloszlását kelle szemlélnie; hanem a magát országosan organizáló nagy ellenzéki pártban sem foglalá el azon állást, mellyet tehetsége és multja igénylett. Nem csuda ezért, ha befolyása s a conservativ párt előtti tekintélye csökkent. E körülmény azonban, ugy látszik, a szokottól különböző hatással volt reá. Minélinkább gyérült azok sora, kik a pártküzdelmekben őt követték, annál hőbb lett ragaszkodása a szenteknek ismert elvekhez. Keble istenének szózatát fölülállitá saját barátai intésein, felül a nagy tömeg tetszén; s a helyett, hogy tevékenységéből alább hagyott volna, azt kettőztette. Helyt állott, hol kevésbbé tevékenyek rég kifáradtak. Nem szünt meg folyton

Digitized by Google

ösztönözni, s örködni saját pártja hibái fölött, de elvállalá e mellett a bátor seregben is veszélyes kisérletekre gyéren találkozó önkénytes elöharczos szerepet. És midön pártjában az egyetértés bomladozni kezdett, ismét Bezerédj volt, ki az ingerelt kedélyek engesztelésére mindent elkövetett. S fáradozásának eredménye volt, mert a személyes versenygés fölött állván, kedélyének tisztasága, s önérzéstelen ragaszkodása az ügyhez senki által kétségbe nem vonathatott.

Jellemét legconcretebben mutatja az adótárgyábani eljárása. Alig hiusultak meg az 184$^{3}/_{4}$-diki országgyülés iránt különösen e kérdésre nézve táplált remények, Bezerédj sem ez által, sem a sorsnak atyai szivén ejtett legnagyobb csapása, szeretett egyetlen gyermekének elvesztése által, le nem sujtva, sirba szállott gyermekének ugy emelt emléket, hogy a közadózást Tolna megye gyülése elött önkénytesen elvállalá; s midön az 1848-diki forradalom életbe lépteté a köztehervisélést, Bezerédj a rögtön haladásnál megállapodni kivánó elméket már a progressiv adó behozatalára figyelmezteté, s annak eszméjét terjeszteni, érlelni, az idök izgatottsága mellett is, egész erejéből iparkodott.

Reméljük, hogy olvasóink, e futólag rajzolt jellemzés után is, eltérnek azok véleményétől, kik a jelesb férfiakról, egyes jellemvonásaikat kiragadva, könnyelmüen, felületesen szoktak itélgetni; s egyetértenek velünk, kik Bezerédjt magyar hazánk jelesb fiainak első sorába állitjuk. Szónoklatának, státusférfiui tapintatának kétségtelenül vannak árnyoldalai, mellyek mint látjuk nagy részint épen polgári erényekből folynak. Ha mindazáltal szem előtt tartjuk parlamenti föllépésének ott, hol a szabadság, emberiség ügyeinek nagy elvei forognak szönyegen, mindig elragadó, kedélyt ingató hatását : nem tagadhatjuk meg töle hazánk országos emberei közt azon érdemkoszorút, mellyet a higgadt vezér mindenkor kész megosztani az ernyedetlen, nem elöléptetésért küzdö, lángérzelmü elöharczossal, kinek feláldozása, példája, majd ismét összetartó kitürése egyik föténye zője volt szerencsés hadjáratának.

B. Gy.

Digitized by Google

SZEMERE BERTALAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Ki nem ismeré **Szemere Bertalant,** a magyar forradalmi kormány republicanus elnökét?

Olvasóim közöl igen sokan látták öt. Kevesen ismerék. Sokan félreismerék.

A következő sorokban lesz talán egy pár jellemvonás ismertetésére.

Bevégzett arczképet azonban ne várjatok.

Nem életirás ez, nem is történet.

Csupán nehány töredékes adat, egy két ecsetvonás a szónok és törvényhozó jellemzésére.

Szemere középtermetü alak.

Nem azon tekintet, mellytöl Caesar félt, de eszméktöl átsugárzó.

Éles inkább, mint ragyogó szemek, mosolyra kész ajkak, s mindezekhez átlátszó tiszta arcz.

Rendkivül derült kinézés, ha gazdag fekete hajfürtei nem árnyazák vala szoborszerüen domboru homlokát, s ha bajusza kissé nem leplezi az eleven ajkak mosolyát s az elöl borotvált állat s teljes arczot szintén dús növésü szakál barna szálai nem veszik körül. Igy a tiszta tó vizéhez volt ez arcz hasonló, terepély fák árnyékában, mellyeknek sürü lombjain keresztültör a holdsugár, átragyog egyegy nagyobb csillag. E csillag, ama sugár, a mosoly, a szemragyogás elé ollykor felhök vonultak. S midön szónokolt, egész komolyságában állott elöttünk a törvényhozó. Ritkán hagyta el arczát a vér, ritkán lett sáppadtabb, melly szinben olly gyakran láttuk Kossuthot, és ismét nem gyuladt föl arcza, mint amannak, a lelkesedés perczeiben, hogy lángolónak lehetne mondani. A szenvedélyek változásait a komolyság és derültség tünteték elö arczán. A lélek derengése

Digitized by Google

és borongása inkább, mint azon indulatok visszatükrözése, melyek szivből fakadnak.

Illyen volt szónoklata is. Többször felvilágositá a tárgyat, mint elragadott. Beszédében legtöbb kép csak drága ékköve, foglalványa volt eszméinek, gondolatainak. Többször csillogott, mint melegitett.

Hangja nem csengő, de tisztán érthető, férfias s eléggé terjedelmes. S magassága, ereje és gyorsasága növekedett a szenvedélyesb helyeken. Egyéb árnyalatok, fölég az érzésszavalás szinei csak ritkán mutatkoztak.

Testhordásában volt némi fesz, némi nehézség. Igaz, hogy a szószék nem szinpad. S Szemere beszédének nem volt szüksége, hogy tessék, a hatás külső eszközeire; mint nem volt szüksége hizelgő szavakra, hogy megnyerje hallgatóságát. Mindég távol volt ajkaitól e hizelgő tetszelkedés. Örömmel láttuk mindazáltal, mint vetkezé le időnként azon feszességet is. A ministerség e részben jó hatással volt rá. Sokszor volt kénytelen rögtönözni, otthonosabb lett a szószéken, s a gyakorlás több könnyüséget adott taglejtésének is.

Előadásban is erősödött naponként.

Kezdetben némi töredékesség jellemzé előadását, a nélkül, hogy akadozónak mondhatók vala. Ollykor mintha törvényt szavalt volna. Bizonyos imperativ szónoklati modor, melly érzi a styl szépségét, az okoskodások erejét, de mintha érzené a tartalom sulyát is. Méltóságos, de nem bir elég folyékonysággal. Magragadóbb helyein áradozó inkább, mint folyékony.

Folyvást beszélt, de nem folyékonyan.

Alig lehete máskép.

Illyen szavalás illett a stylhez, melly Kölcsei nyelvét Tacitus irmodorával igyekvék egyesíteni. Annak mértékes prósáját ennek töredékes rövidségével.

Nem azon hoszu, körbeszédes irásmód, mellyet Cicerotól tanultak szónokaink. S nem is egészen a forradalmi styl rövid pontjai. Egyszerü körmondatok, túláradók néha a ponton, hol megnyugodnék az iró. A szónok nyelve teljesebb, áradozóbb. S Szemerénél egyszersmind tartalmasabb, müvésziebb, iróibb

Digitized by Google

nyelv, mint minden egyéb szónokainké. Annyira szabatos, hogy szó szerint kelle utánirni, még a szavak elrakásában is. Egyedül ő volt, kinek egyetlen sorát el nem hagyhatta a gyorsiró. Különben nem volt képes beszédét visszaadni. Elveszett a nyelv hüsége, ereje, csak a gondolat, a kép maradt meg, szép rámája nélkül. S ez irói mügond nagyon is keresettnek látszott néha a magyar parlamentben. Némi academiai szint mutatott. Csakhogy a politicai szószék szenvedélyei nem türtek annyi simaságot. Ebben különbözött. Egyezett abban, hogy minél miveltebb volt a közönség, melly előtt szólott, annálinkább tetszett. S a sokaság? mintha egy gazdag képcsarnok remekei vonultak volna el szemei előtt. Tetszett az eleven szinezés, az élethüség, a sok találó kifejezés; s tapsolt is az értelmiség éljeneihez, midőn a szép beszédből megmegüté fülét a drága „hon és „szabadság" nevezet.

S alkalmi, sőt utczai beszédeiben és rögtönzéseiben is mutatkoztak e jellemvonások.

Minő különbség O'Connel parlamenti és meetingi szónoklata közt!

Szemere az utczai nép előtt is, melly tiszteletére összesereglett, a parlamenti szónok egész fényében jelent meg. Mint Lamartine a franczia lakomákon.

1846-ban borsodmegyei tisztelői diszkarddal ajándékozák meg szónokunkat.

„Őszintén megvallom, mondá ez alkalommal, hogy jutalomra sem illy, sem másféle alakban nem számolok. Ki országgyülésre követül elküldetik, arra nézve a jutalom már az elküldésben s a bizodalomban van, melly annak alapja. A mi ezentúl van, az a meglevő érzelemnek csak kifejezése, melly megvan, ha nem mondatik is ki."

„És mégis sok örvendeztetés, sok vigasztalás van politicai barátaink emlék-ajándokában. Javallása ez eljárásunknak. Hozzánk mintha igy szólanának elválasztáskor: bizunk benned, tehát elküldünk, az emlékadás pedig azt jelenti: hazafiui bizodalmunkban nem is csalatkoztunk meg. És hogy ne lenne ez megnyugtató, sőt vigasztaló a közpályázóra nézve, ki a közvélemény tengerében ellenkező hatalmakkal küzd, most a mélység vonja le, majd a habok eltemetni készülnek, majd a szél csapkodja ide s tova. A sokaság könnyen rásüti embereire a változa-

Digitized by Google

tosság s következetlenség bélyegét, felejtik, vagy nem birják felfogni, hogy politicusban nem a tudomány merev következetességét, hanem az örökké változó életéét kell keresni. Az élet nem engedi magát holt szabályok közé foglalni, és igy nem lehet a közélet embereinek pályáját sem azok szerint itélni meg. Ollyan a politica, mint némelly folyam, melly néhol nagy kanyarodással forrásához látszik visszatérni, de csak látszik, mert igy jut czéljához biztosabban. Ezért nincs könnyebb, mint politicai pályán csalódni, de könnyebb sincs, mint politicai pályák megitélésében csalatkozni."

„Ti tisztelt barátaim és én, ugy látszik, elveinkre nézve tisztában vagyunk egymással. E kardot bizonyosan nem azért adátok, hogy a tiétekkel ellenkező hiedelmeket védjek. És én kedvellem, hogy emlékül kardot kegyeskedtetek választani. Emlékeztessen ez bennünket arra, hogy a melly nemzet még teljesen nem szabad, az még tartsa meg a kardot oldalán, a hősi bátorságot szivében s az erőt inaiban; emlékeztessen arra, hogy mi a nyers vitézséget és férfias erőt sokkal előbb elhagyjuk, semmint a polgárisodás hatalmait megszereztük volna, s melly nemzet ezek közül egyikkel sem bir, sem fegyvereivel nem vitéz, sem értelmiség által nem hatalmas, az a sülyedés szélén tántorog."

„Azt pedig különös hálával köszönöm, hogy a honi jeles művészetü kardon, a drága haza czimerének árnyékában, ősömnek, a vezér Hubának képe nyugoszik. Azt vélitek talán, annak örvendek, hogy ezer év előtt élt? nem, hanem annak, hogy néki·és általa nekem nem ember fia adta a szabadságot, hanem azt, ugyszólván egyenesen isten kezéből kapta az ős hon ismeretlen földén. Az én szivemnek csak ez okból szent az emlékezet. Köszönöm továbbá, hogy mellőle Kölcsei és Deák képe tündöklenek előmbe, amaz mesterem, ki mint prófétai szellem, túlvilági szózattal állott az 1836-diki diéta nagyrészben törpe emberei közt, emez mestere az alkotmányos ellenzéknek, ki a bölcs törvényhozónak nevével tiszteltetik meg. E két férfiu az eget és a földet képviseli a magyar törvényhozásban, amaz a csillagok közől olvasott, ez a földi élet szövőszékén dolgozza ki. stb."

„Én az emléket tűkörként függesztem előmbe: mint honi mű, a hazai művészet ápolására ébreszt, mint kard a vitézségre emlékeztet, mellyet ujra vissza kell szereznünk, ősöm a szabadság isteni képét hivja fel lelkemben, ama két mester képe pedig a tiszta és bölcs hazafiságra int, melly az égben tanul, s a földön cselekszik. Legyen azon emlék közöttetek és közöttem mátkagyűrűhöz hasonló, mellynek jelentése van a multra, s jelentése van a jövőre nézve, multban a szeretetet, jövőben a hüséget jelentvén."

Digitized by Google

Az alkalmi szónoklat egyik legszebb példánya.

S az olvasó irott és rögtönzött beszédét sem mindég volt képes megkülönböztetni. Az alak egyformán müvészi gondosságra mutatott.

Soha sem állott föl szónokunk csupán azért, hogy zsebében ne maradjon a beszéd, mellyre készült. Soha sem mondott olylyast, mi a tanácskozások rámájába nem illett, mi szükséges, körülményszerű nem vala. Soha sem szólott alkalmatlan időben, s mit előre elgondolt, tudta rögtön alkalmazni. S mit mondania kellett, mindég előre átgondolá. Nem ismételt másokat irott beszédeiben; s elég szabatos volt rögtönzéseiben sem ismételni önmagát.

S midőn a hanglejtés s testhordozás mesterségében naponként fejlődött, a rögtönzés ügyességében is óriási előhaladást tanusitott a forradalom alatt.

A legmeglepőbb példánya volt ennek rögtönzött beszéde a szegedi országgyülés egyik tanácskozmányában.

A ház határozottan nyilatkozék Görgei mellett. S e nyilatkozat roszalása volt Kossuth és a kormány eljárásának a fővezéri ügyben.

Szemere válaszolt. Öt óranegyedig tartott rögtönzése. Felelt mindenkinek. Föllepleze a tényeket. Hatalmasan igazolá az ismeretes mondást : a tények meztelensége leghóditóbb ékesenszólás.

Midőn a ház a fővezéri ügy elintézésétől remélt mindent : a minister tovább ment. Forradalmiabb szabályt ajánlott. Az utósó lépést merészlé. A közveszély ijesztő képe mögött feltünteté a dictatorság szükségét.

Tényeket, adatokat sorolt elő, megannyi vádpontot Kossuth és Görgei ellen, a nélkül, hogy vádat emelni tüzte volna czélul. S midőn mutogatá, hogy Görgei fővezérnek való, mert parancsolni tud, alvezérnek nem való, mert nem tud engedelmeskedni : nem a beszéd hibája volt, hogy a ház föl nem kiáltott : „le Görgeivel!“

Antonius beszéde jut eszünkbe Shakespearenél, Caesar holt teste fölött. A hires refrain : „Azonban Brutus derék férfiu.“

Digitized by Google

Szemere meghajlott a ház akarata előtt, melly Görgei fővezérségéhez csaknem a kétségbeesés utósó reményével ragaszkodott. A tények ugyan Görgei ellen szólottak beszédében. „Azonban Brutus derék férfiu."

Bizonyos pongyolaság jellemzé e szónoklatot, mi Szemerénél addig nem volt tapasztalható. S e fölött köztársasági egy szerüség, határozottság, a forradalmi irány egész meztelenségével. Elhányta beszéde szokott ékességeit, s azok helyett gúny, elmésség mutatkozott. S megerösödött éle a logicának, nyers öszinteséggel. Ez visszataszitott, mig amaz meggyözött, elragadott az okoskodás ellenállhatlan erejével. S mindezekhez szokatlan könnyüség, majdnem cynismus az elöadásban.

Különösen meglepö volt e beszédben az érintett nyers öszinteség, mellyel Szemere dolgok és emberek felöl nyilatkozott. Váratlan épen töle, kit a közönség zárkozottnak ismert.

Nem egészen igazságos itélet.

Igaz, hogy a közönség nézetét, véleményét rendesen a szószékröl hallá elöször; de onnan olly határozottsággal, mint senkiét. Az ellentábort nem egyszer megdöbbenté férfias, bátor föllépése.

Emlékezzünk csak hires követjelentési beszédére a 44-diki országgyülés után.

A szószéken kivül azonban tagadhatlanul nem volt eléggé nyilt. Bensöbb baráti közöl is csak igen kevésnek tárta föl utógondolatit. Státusférfiuban, diplomatában gyakran dicséretes tulajdon. De inkább helyén van a cabinet, mint a forum férfiaiban; a ministeri padon inkább, mint az ellenzék élén. Amott több a puszta tekintély összetartó hatalma, erösebb a fegyelem. Az ellenzék már hajlamánál fogva gyanakodó. S ha magány viszonyokban is csak nyiltszivüség szerez bizalmat; közpályán okvetlenül félreismerés kisérendi azt, ki nem eléggé közlékeny pártja irányában.

Szemerének különös szerencsétlensége volt, félreismertetni.

Csuda-e, mikor illy kevesen ismerék?

Sokszor hallottam panaszkodni ezt is, amazt is, hogy Szemere minden iránt kikérdezé öt, a nélkül, hogy saját nézetét

Digitized by Google

tudatta volna. E tapogatozó modor a lelkiismeretes iró eljárásához hasonlitott nála, ki megolvas elöbb minden könyvet, kimeriti a tárgy egész irodalmát, mellyről irni készül. Tájékozza magát a vélemények iránt. Az angol törvényhozás kikérdező eljárása. Ollykor meg mintegy mérközött is szelleme. Azon mértékben nött ereje, önbizalma, a mint látta, minő tehetségek milly sikerrel szerepelnek nálunk. Egyszerü lélektani indokok. A gyanusitás azonban ezeknek is más okokat helyettesitett. S Szemerének nem egyszer volt oka pályáján panaszkodni a rágalom ellen, mi reá nézve annál kellemetlenebb, mert többnyire párthiveitől jött.

S meg kell vallani, eléggé férfiasan türte a félreismerést, a rágalmakat.

„Igaz, — mondá 1845-ben, egy szép őszi estén, midőn a fővárosi ifjuság fáklyás zenével tisztelé meg — igaz, félreismertetni a legnagyobb kín, maga a halál. De e halálból már itt a földön van föltámadás. Hol? Önérzetünkben.“

„És a rágalmak? Ezek természetes sebei a politicai küzdésnek, mint a hadi csatának vannak sebei. Keservesek ezek valóban, ugy hogy hősiebb lélek kell a hazát szolgálni, ezeket is szenvedvén. De ki ezektől fél, az ne lépjen politicai pályára, azokat lehetetlen elkerülni, boldog az, kiéinek gyógyitására találkoznak hálás polgártársak, kik azonban nem mindig találkoznak. Vigasztalásul illyenkor emlékezzünk a régi kor nagy embereire, föl a megváltóig, emlékezzünk a nagy rómaira, ki őrültnek mutatkozván, a legnagyobb félreismertetésnek s rágalomnak tette ki magát, s ha nagy czélja előtt meghal, mint bolond temettetett volna el, igy pedig, a kellő idő a maga teljességében elérkezvén, mint hazaszabaditó halhatatlan.“

„Várjunk az időtől, ez a polgári jellemek igaz megfejtője.“

„Midőn tehát most bucsuképen azt kivánom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kivánok; de ha azt kivánnám, hogy soha félre ne ismertessetek, se ne rágalmaztassatok, lehetetlent kivánnék. De mit sem tesz. Nyuljatok kebletekbe, s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érettök czeket is nem lehetne s nem kellene elszenvedni, s ki miattok riad vissza utjából, honát és a szabadságot az soha nem szerette.“

Szépen és igazán van mondva.

Gyönyörü vigasztalás a félreismert polgárnak. De nem nyug-

Digitized by Google

tathatja meg a közpálya emberét, ki az egyszerü polgár egyéni kötelességeinél többre van hivatva. Többre, mint egy szavazatot adni a közügyhez. A rágalom kétségtelenül nem homályosithatá el a szónoki dicsöséget; de e fény nem volt hasonló a csillag ragyogásához Betlehem fölött. Nem indultak utána kelet bölcsei.

Közlékenyebb modor, több bizalmasság, megnyerőbb társalgás pártot gyüjthetett volna körüle.

Azon iskola embereit, mellynek elveit képviselte.

A reformpárt ezen töredéke az alsó házban örömest sereglett volna már 43-ban zászlója alá.

De ő nem birt azon tulajdonokkal, mellyek Deákot annyira alkalmassá tevék vezéri szerepre. Nem elég e részben a szószék rábeszélő ereje. Nem tanszék ez. Ott nem lehet mindent kifejteni. Nem is tanácsos mindent elmondani. A legmakacsabb vitázó is gyakran megadja magát négy szem közt. S a ki tapsok után indul, csak szerepre vár. Adj neki eszméket, gondolatokat, s hirdetni fogja igéidet.

Deák magánybeszéd közben is mindég több eszmét adott, mint vett. Azért keresték társalgását.

Szemere nem volt nyilt levél, mellyben mindenki olvashatott. Hasonlatosabb a naphoz; pályája fényes, de csak kevés szem láthatott belé.

Azt hisszük, e kevesek közé tartozánk mi, mert ismerők a világrészt, melly fölé hajlott e delejtü.

Nyugot fölé; mig „kelet népének" többsége egy más politica varázsa alatt állott.

A reformpártban az 1844-diki országgyülés végén támadt e szakadás. Midön Szalai vette által a P. Hirlapot.

Sokan nem akarnak e szakadásban egyebet látni puszta szóvitánál. Mig mások kárhoztaták az uj P. Hirlapot, hogy általa az ellenzék benső kötelékei tágulni kezdettek.

Pedig az természetes volt.

Mig az ellenzék csak az őr szerepét vitte alkotmány és nemzetiség körül, ez általános jelszavak után könnyen indult a sokaság. E harczban csak két vélemény, két tábor lehetett. A refor-

Digitized by Google

mok utja szövevényesebb. Több érdek, több nézet, több árnyalat tünik föl. Egyik tatarozást ajánl, a másik gyökeres javitást. Ez fényes palotát tervez, hol az aristocratia kényelmesen lakozhassék, mint egykor Velencze palotáiban; s amaz tágasabb épületet, hogy a népet is befogadhassa.

Legnevetségesebb, ki terv nélkül fog az épitéshez.

A régi magyar ellenzék szerepe, kevés jelesnek kivételével. S a megyék státusférfiai kénytelenek voltak pártuk országos embereinek tanácsát minden egyes reformkérdésben megkérdeni, mint megkérdezék hajdan a jósszékeket.

A P. Hirlap irói mondák el először egészben nézeteiket az átalakulás formáiról.

Ez oszlatá meg a reformpártot rövid ideig.

De aztán ez is adott később nagyszerüebb körvonalokat az ellenzéki reformpárt programmjához.

Szemere is panaszlá azidőben, hogy az ellenzék elsőbbjei csak egyes kérdésekben nyilatkoznak, de az általános politicát fejtegető s vezérlő szavakat nem hallani tőlök.

„A kormánypárt, monda többek közt, magát organizálta, s mit igy tervez, annak kivitelére a megyékben egy egy hatalom is állittatott. Ama párt e szerint munkálatiba egységet, rendet, tervet hozott, mig a reformpártéban nincs egység, terv, rend, sem összefüggés, sem egyetértés, s igy azt hiszem, hogy elérkezett erre nézve is, a legfőbb idő magát organizálni országszerte. stb.“

Már követjelentési beszédében sürgeté Szemere a pártrendezést.

A conservativ párt programmja mindazáltal megelőzte a reformpártét.

Az ellenzék programmja 1847. márczius idusán kelt, mellynek évnapján két nagy halott hunyt el. Julius Caesar hajdan, s most egy évvel később az ó magyar alkotmány.

Ez ó alkotmány romain intézményeket láttunk emelkedni, mellyeket az ellenzék programmja még csak homályos vonalokban formulázott.

Digitized by Google

Természetes. Azon programm egyezkedés kifolyása volt a párttöredékek közt.

Szemere a P. Hirlap tanait képviselte az egyezkedésekben, olly határozott, mint gyönyörüen szerkezett javaslatával.

Söt tovább ment. Irótársaim a P. Hirlapban mély meggyözödéssel ragaszkodtak a képviseleti alkotmányos monarchiához. Szemere már akkor bevallá elöszeretetét a köztársasági intézmények iránt, mellyeknek nem mondjuk, legrégibb, de talán egyedül igaz hive volt a forradalom szónokai közt.

Akkor még senki sem képzelte, minö jelentösége van a jövöben e hitvallomásnak.

Azonban jött az 1848 diki országgyülés.

Ott vettetett meg azon óriási népszerüség alapja, melly a nemzet sorsát késöbb egy nagy izgató, de nem státusférfiu kezébe adta.

Szemere látta a veszélyt, s többször figyelmezteté rá barátait.

„Soha sem volt, irá egy levelében, soha sem volt illy dologtalan követi kar. A késznek örül, még hallgatni is röstel. Ezért lehet tartani az egyoldaluság veszedelmétöl. És azért, mert a conservativ párt hallatlan erötlen. Én sajnálom hazafiui lélekböl. Nekünk erösebb conservativ ellenzék kellene, melly vigyázóbbá tegyen. Ha ez igy megy, a bizakodás ront meg. stb.“

„Valami szövetségnek kell alakulni, ha az egyoldaluságtól mentten akarunk maradni. Minek alapján? Melly alkalommal? Magam sem tudom. Nehéz föladat, hol az eltérés nem sürü, nem elvbeli, külön állanunk. Az ollykori elállás pedig gyanus és különködésre mutat. A föladat inkább az volna, Kossuthnak túlnyomóságot nem engedni, nem engedni a jövö miatt. De ezt a hiuság, az elbizott hang, a dicsekvö szólásmód, a tanárkodás alapithatja meg, és az ellen mit csinálsz? azt fogod mondani, ne szóljon s ne illy hangon stb. Alig értetheted meg, bár érezi mindenki. stb.“

Mig azonban ekkép keresé a támaszkodási pontokat, a közbejött európai események váratlanul összezavarák Archimedesünk politicai körvonalait.

Digitized by Google

Alig mult el egy hónap, az idézett sorok kelte után, a febr. forradalomig.

S 1848. márczius 25-kén, Szemere, mint már belügyministeri jelölt, a következő beszédet mondá a főváros fáklyás-zenével tisztelgő polgáraihoz :

„Vannak idők, midőn a népek lelke, mint a menynek kapuja megnyilatkozik, és benne a szabadság érzete csudamódon revelálja magát, mint egykor az isteni vallás magát a megváltóban revelálta. Az illyen időket én az emberiség történeteiben szent pillanatoknak tekintem; a mi bűnök és kihágások illyenkor elkövettetnek, azoktól undorral forditom el szemeimet, de más részről gondolatom a lélek mélyébe száll, hol lakik a szabadság, melly elnyomatásában hasonló azon tűzhöz a földnek kebelében, mellyre a sors egy vezúvot hengeritett, s terhe alól magát rengés és rázkódás közben szabaditja ki.“

„Illyen időnek éljük mi első napjait, első heteit. Most minden percz komoly és szent, mint az élete s mint a halálé. Európa népei zajlásnak indultak, tehát mi sem tespedhettünk, mi sem hallgathattunk, organizálni kellett magunkat, különben elhordja a vihar e nemzetet és annak királyi székét. És nem késtünk, nem töprenkedtünk, az idő maga gondolkodott helyettünk, mi tettük azt, a mit rögtön tennünk lehetett, a népnek megnyitottuk az alkotmány sánczait, az osztályok közt leromboltuk a válaszfalakat. Mi nem kérdeztük többé küldőinket, hanem a hazát, az utasitások elnémultak, mert a nemzet szólalt fel, azon fatum, melly Európa népeit megragadta, rendelkezett velünk is; a haza szivéből a pártok eltüntek e pillanatban, előlépett a haza szent, és a korona ősi képe, s e kettő körül, mint oltár körül gyülekezett össze az imádó hazafiak serege.“

„Tehát a népekre nézve is megjött elvégre az idő a maga teljességében. Az a hosszu szenvedés, az a sok türés egy felleggé sürüdött össze a népek lelkében, melly néhol leütött mint mennykő, néhol pedig mint záporeső, áldása lett a földnek, mellyre hult.“

„Hazánk e boldog, e szerencsés országok közé tartozik. Eljött a felleg, de a veszély elment, csak áldása maradt meg.“

„Tudniillik : A nemzetet ezután nemzeti, független, magyar ministerium fogja kormányozni. Tehát Magyarország többé nem gyarmat.“

„A lélek, e roppant óriás, kiszabadult rozsdás békóiból, a sajtó szabad.“

„Csaknem egészen valósággá vált hazánkban is azon szent elv : egyenlő jogok és egyenlő terhek.“

Digitized by Google

„A föld szabad, mellyet a nép bir, és szabad a nép, melly azt birja.“

„Nemzeti őrség őrködik felettünk, melly palladiuma a szabadságnak.“

„Tehát mindent még nem nyertünk meg, de megnyertük azt, melly alapja mindennek. Megvan már a föld lábaink alatt, mellyen álláspontot vehetünk, megvan már a nap fejünk fölött, melly világit és melegit, még kevés fejlődés, kevés előhaladás kell, és mint nem sokára a világra nézve a természet tavasza bekövetkezik, ugy bekövetkezik hazánkra nézve is a szabadság tavasza.“

„Egy szóval nem sok hiányzik már ahhoz, hogy a nemzet minden érdekeiben egység legyen, melly egység alapja minden hatalomnak, mellyre a magyar nemzet számot tarthat Európa népeinek magas sorában.“

„Legyetek bizonyosak benne, hogy mi híven megőrizzük az elveket, mellyeket kivivtunk. És alkalmazni fogjuk azokat minden következményeikben. Az ó alkotmány, mintegy vén épület, összedőlt, uj fog omladékainak helyén emelkedni. De ehez idő kell, és az időben rend és béke és bizodalom, de félre ne értsetek: béke, rend és bizodalom soha nem a szabadság rovására kell.“

„Hanem az igaz elveket könnyü megismerni, nehezebb kivívni, legnehezebb alkalmazni. Hosszu idő is kivántatik hozzá. Tehát legyetek várakozással és bizodalommal is. Hiszen e nehány nap alatt, a villámnak gyorsaságával, félszázadot éltünk át, istennek különös gondviselése virasztott felettünk, és a ki eddig kételkedett, most meggyőződhetett róla, hogy a magyaroknak saját istene van.“

„Ennek kegyelmét kérjük ki a további nagy munkához.“

„Üdvezlek, tisztelt polgártársaim. Üdvezlem Pest városát, mint a hazának szivét, üdvezlem Budával együtt, mint a hazának két szemefényét, mint példaadót és hatalmas tényezőt a rendben és szabadságban, országszerte. Üdvezlem imádott hazámat a valódi szabadság küszöbén, a paradicsomnak ajtajánál. Üdvezlem e három szent elvet: szabadság, egyenlőség és felebarátság.“

„És még egyet. Mi t. i. Batthyány Lajos ministerelnök, és azok, kik mint ministertársai királyi megerősités alá vagyunk terjesztve, más biztositékot a jövőre nézve nem adhatunk, mint hogy mi a szabadságot nem tartjuk eszköznek, hanem czélnak, mi a rendet is a szabadságért ohajtjuk, és azt a szabadság szempontjából a szabadság eszközeivel ohajtjuk fentartani; mi azok leszünk a kormányon is, a kik valánk az ellenzék sorában, mi a melly elveket hirdettünk, azokat életbe is léptetni igyekezünk, ime itt a szabad ég alatt, az éjnek ünnepi csendében,

Digitized by Google

az örökkévaló isten szine előtt esküszünk : a mint e fogadásunkat megtartjuk, isten minket ugy segéljen ! "

E beszéd után Szemere a cabinetben eltünik szemeink elöl.

Azon cabinet rejtelmeit kellene tudnunk minden részleteiben, s bepillantanunk a belügyek titkos tárczájába is, hogy megitélhessük a ministert.

A parlament nyilvános története nem nyujt elég adatot e korból a státusférfiu jellemzésére.

Várjunk az időtől. A történet mindent földeritend.

Itt még csak a törvényhozóról nehány ecsetvonást.

Az alsóházban Deák után Szemere volt kiválólag alkotó eleme a régi ellenzéknek.

Egyszersmind alapos ismeretü szakember.

Az esküdtszékek és magányrendszer behozatala s a halálbüntetés eltörlése iránt tartatott beszédei a 43-diki országgyülésen a tárgyaló ékesenszólás, a kimeritő parlamenti szónoklat legszebb példányai közé tartoznak.

„A halálbüntetés kérdését — mondá ez ügyben Szemere aug. 19-kén az emlitett hongyülésen — egyizben én is választám elmélkedésem tárgyaul, azonban azok után, mik itt már előadattak s állásomnál fogva a jegyzői helyen, hol inkább illik s kell figyelni mint szólani, hallgattam volna, ha Szepes követe, nem tapintat nélkül, erőnek erejével a gyakorlat terére nem huzná e kérdést, s ha abban nem helyezné leghatalmasb erősségét, hogy nincs törvényhozás sem Európában, sem Európán kivül, melly a halálbüntetést eltörölte volna; ha abból, hogy a büntetésnek e neme mindenütt fenáll, azt nem látszanék következtetni, miképen mivel fenáll mindenütt s régóta fenáll, bizonyosan szükség van reá ; szóval, ha régiségével nem védelmezné e büntetést. De kérdem Szepes követét, ha vajjon az, a mi áll, azért mert áll, criterionа-e saját czélszerüségének és jogszerüségének? Ez okoskodás szerint a régiség mértékén ezer fokkal jogszerűbb s czélszerübb a zsarnokság a képviseleti rendszernél; ugy Draco törvényei Solonéinál jobbak, mivel régiebbek, ugy a kínpadokat most is kellene használnunk; ugy a bálványimádást elébe kellene tennünk a keresztyénységnek; ugy Szepes követe ezelőtt több ezer évekkel, midőn még a halálbüntetés nem alkalmaztatott (mert Lactantius a Draco előtti történetet irván meg, azt mondja : „adhuc enim videbatur nefas quamvis malos tamen homi-

Digitized by Google

nes supplicio capitis afficere") nagy bajnok leendett a halálbüntetés ellen, mivel uj volt volna, s ime most védelmére kel, főkép mivel már régi. De mielőtt Szepes követe erősségének nyomán odább mennék, kijegyzem a tért, mellyen állást veszek; ki jól teszi fel a kérdést, félig már megoldá.

Véleményem szerint a büntetés jogalapja kettő : egyik az elkövetett bűn, mi emberi birótól halált érdemel, és miután a büntetés nem egyéb, mint megfosztás egy jótól, az élet olly jó-e, mi azonkép, mint más javak, tárgya lehet a büntetésnek? másik jogalap a szabadság s béke, vagy a társasági jogállapot fentartása; e szerint az a kérdés : halálbüntetés nélkül fenállhat-e a társasági szabadság s béke? mert ha volna is bűn, mi halált érdemelne, s ha az életet szintugy el lehetne is venni, mint más akármelly jót, nem lenne jogszerü a büntetés, ha egyszersmind nem szükséges a társasági jogállapot fentartására. Az első kérdés egy ezzel : jogszerü-e, a másik körülbelül ezzel : czélszerü-e?

A jogszerüség hiányát itt nem mutogatom, mert ez a tudomány elvontabb országába vezetne, mindazáltal megérintem azt, hogy csak az ember bir személyességgel; hogy az élet isten ajándéka, s e parancs „ne ölj" nem szenved kivételt; hogy nem csak e jog egyedül eredeti, mint a státus előtt s nélkül is meglevő, de az élet egyedül ollyan, melylyet nem lehet ugy felfüggeszteni, hogy meg ne szünjék örökösen; hogy mint az egyes, ugy a státus sem ölhet, csak önvédelmében, de önvédelem szüksége a státusra nézve nem áll elő egyes ellenében, hanem hasonló esetben a státus akkor van, midőn háborut folytat; megérintem azt, miképen az életnek e sérthetlenségét leghangosabban épen a fejedelmeknek kellene hirdetniök, mindamellett is, hogy mint fejedelmek mindenek fölött állanak, s mint emberek, egy sorban mindennel, mert életök sérthetlenebb, mint koronájok, amaz istentől ered, ez emberektől való, a korona szentsége utánzott, az életjogé eredeti. Ha a a népek kezdettől fogva e jognak tisztelésére tanittattak volna, mi a zsarnokok által pusztán a koronára szorittatott, a nemeslelkü Condorcet XVI-dik Lajos védelmében nem kiáltotta volna hasztalan a franczia népnek : hogy ha élete, mint királyé, nem volna sérthetetlen és szent, bizonyosan sérthetlen és szent mint emberé.

Van-e hát olly bűn, mi emberi birótól halált érdemel? Nincs, mert az élet elidegenithetlen jó, mert ember tiszta s tökéletes ismerettel nem bir sem a cselekvő szándokáról, mi a bűn subjectiv oldala, s ha van eset, mellyben az ember életre méltatlan, az ott áll elő, hol a bűn e két oldala a legmagasabb fokára hágott, azaz hol teljes erkölcsromlottság van. S itt itélhet-e más, mint a mindentudó? Vajjon az örökigazság

Digitized by Google

szerint itélnek-e a földi törvényhozók, kik mérföldönkint más más törvény szerint itélnek, kik egy tartományban nehány hónapi fogsággal büntetik azon bűnt, melly a szomszédban halállal sujtatik? A különbség közöttünk és a halálbüntetés pártolói közt ez : ők igy szólanak a bünöshez : nem érdemled az életet, megfosztlak tőle; tehát mintha istenek volnának, holott ha csalatkoznak, vissza nem adhatják az életet; mi pedig igy szólunk hozzá : nem érdemled a szabadságot, rabbá teszünk, tehát itélünk mint emberek, mert ha csalatkozánk, szabadságát visszaadhatjuk.

A másik kérdésre : vajjon szükséges-e a halálbüntetés a társasági szabadság s béke fentartásáért? nemmel felelek, mind lélektani, mind történeti erősségeknél fogva.

A világ minden embereit három osztályra lehet különözni. Az elsőt képezik azok, kikben az állati hajlam s indulat folyton vagy pillanatonként korlátlanul uralkodik az értelem és erkölcs fölött; ezekre hasztalan a halálbüntetés, mert elégtelen; de itt elégtelen minden büntetés a világon, mivel ki indulatból bünhödik, az őrült azon pillanatban, s illyenkor az ember sem fontol, sem fél. A második osztályt képezik azok, kikben szenvedély s erkölcs körülbelől egyensúlyban áll, s érdek, körülmények teszik egyiket vagy másikat túlnyomóvá; ezekre részint felesleges a halálbüntetés, mert ha lehető és bizonyos a büntetés, nincs bűn, mitől az örökös fogság el nem rettenthetne; részint elégtelen, mert ha azt hiszik, hogy fel nem fognak fedeztetni, azokra nézve minden büntetés ollyan, mintha nem is volna, mivel nem azért követték el a bűnt, hogy nem elég sulyos a büntetés, hanem mivel bizonyosnak hitték azt büntetlenül elkövethetni.

A harmadikat képezik azok, kikben erkölcs az országló hatalom, kiket bünre csak a kénytelenség, például az önvédelem vihet; tudjuk azonban, hol végszükség van, ott nincs betudás; s e nélkül bűn sincs, következőleg itt a halálbüntetés szükségtelen vagy alkalmazhatlan.

S most átmegyek azon térre, mellyen Sz. követe olly igen szeret mozogni. Bebizonyitható a történetből, mikép a halálbüntetés eltörlése sehol és soha nem vont maga után bűnszaporodást, mikép a népek erkölcse sehol és soha nem lőn romlottabbá szelid törvények, mint volt kegyetlenek mellett, sőt épen ellenkezőleg, a mint nemesedtek a büntetések, velök együtt nemesedtek az emberek is : mert igaz az, hogy humánizáljuk a büntetéseket és humánizálódni fog a nép.

Kezdettől fogva észrevehető a törekvés az emberiségben a halálbüntetés ellen. Herodót emliti Sabuko egyiptomi királyt, ki eltörölvén a halálbüntetést, a rabokat munkára használta a Nilus körül, s uralkodása alatt a nép boldog s csendes volt; Strabo a Kaukaz hegyei közt

Digitized by Google

két népet nevez meg, mellyek közől egyiknek törvényei kegyetlenek voltak, a másik nem ismerte a halálbüntetést, s annál sürübbek, ennél ritkábbak voltak a bűnök. Rómában a decemvirek kegyetlen törvényei után hozatott a Porcia törvény, miszerint a római polgárt halálra itélni nem volt szabad, és azon 250 év folytában, mig e törvény állt, követtettek el Rómában a legkevesb bünök, azért kiált fel Cicero olly elragadtatással : „O nomen dulce libertatis, o jus eximium nostrae civitatis, o lex Porcia.“ Már az atheneieknél a halálbüntetés ellen szónokolt a piaczon Diodor, mint később Romában Caesar. Angliában pedig Alfréd, a nagy, csak a felségsértésre szoritá a halálbüntetést, s a polgárok országlása alatt olly biztosan éltek, hogy egy akkori történetiró mondása szerint a gyermek, tele erszénnyel kezében, veszedelem nélkül utazhatott volna keresztül az országon. S Penn, emberszerető alkotója Pennsylvániának a XVII. században nem veté-e el az anyaország vésztörvényeit, és szoritván a halálbüntetést pusztán a szándékos gyilkosra, nem állt-e ama tartomány 35 éven át olly nyugalomban, mint maga Anglia, hol a bűnök százai sujtattak halállal? És nem kormányozta-e Erzsébet 20 évig halálos büntetés nélkül ama roppant orosz birodalmat, s nem nagy példa-e II-dik Katalin, ki törvényesen eltörölte e büntetést egy félvad népnél, s e törvényt, egy lázadó rabló kivégzésének esetén kivül, végig hiven megtartotta? S midőn Leopold Toscánában 20 évig nem alkalmazá a halálbüntetést, szaporodtak-e a bűnök? Nem; sőt volt eset, hogy öt hónapig országának minden fogházai üresek valának, s efféle eredményeknek folytában törlé el 1786-ban törvény által a halálbüntetést, kimondván törvénykönyvének bevezetésében, miképen a büntetések szeliditése összeköttetvén szorgos gondossággal a bűnök megelőzésében, nagy gyorsasággal az itéletek hozatalában, s pontossággal és bizonyossággal a valódi gonosztevők megbüntetésében, a helyett, hogy a bűnöket szaporitotta volna, szembetűnőleg kevesité a kisebbeket, s igen ritkákká tevé a borzasztókat, sőt egy angol kormányzó még Kelet-Indiában is 1804—1811-ig elvből halálbüntetés nélkül igazgatott.

Azt kérdi Sz. követe, honnét van tehát, hogy ez általános eltörlés mindez ideig s mindenütt csak kisérlet maradt? azt kérdi, hogy nemde a visszahozás bizonysága annak, hogy azt nem lehetett nélkülözni? azt állitja, hogy miután a szomszéd tartományokban el nincs törölve, nem törölhető el nálunk sem, mert a gyilkosok elboritanák hazánkat? De viszont kérdem, vajjon volt-e ok az érintett országokban visszaállitani a halálos büntetést? Pennsylvaniába miért vitetett vissza? Mert az anyaország erőhatalommal kényszerité. Oroszországban miért áll ismét? Mert az autocrat haragos pillanatától függe eltörülni és ujra

Digitized by Google

felállitani. De miképen legtöbb törvényhozói körültekintéssel s legöszhangzóbb előkészülettel tételték Toscanában a halálos büntetés eltörlésének kisérlete, ugy leginkább lehet s leginkább érdekes is tudni, vajjon volt-e ok azt visszahozni. Én állithatom Sz. követének, hogy nem volt, s miután máskép állanak a tények, semmint azokat az érdemes követ elősorolá, hivatkozom magára a visszahozó rendeletre. Az 1795-diki visszahozatal okául az adatik, hogy mégis vannak gonoszak, kik a a törvény utjára szelidség által sem vezettethetvén, ezzel visszaélnek. De az, hogy mégis vannak gonosztevők, nem igazolna-e minden büntetést, s nem bizonyos-e, miképen azok némi számmal örökké lesznek? S ez időszak után kevesedett-e a bün? Épen nem, néha maradt előbbi számban, néha szaporodott. Második okául mondatik, hogy miután csak Toscanában van eltörülve a halálos büntetés, a szomszéd tartományokból oda vonulnának a gonosztevők; épen azon elv, mit Sz. követe uj beszédében felállitott. De ha a büntetőtörvényeknek egész Európában a szigor azon egy fokán kell állaniok, ugy, ha a tortura, ha a (porosz) kerék valahol divatozik, nem kell-e annak mindenhol divatoznia? S miért van az, hogy 1786—1795-ig mig t. i. a halálos büntetés el vala törülve Toscanában, egy gyilkosság sem követteték el külföldi által, s mindjárt 1797-ben kilencz külföldi fogatott be gyilkosság miatt? Vajjon ez eseményben amaz elvek szentesitését vagy gúnyját látja-e Sz. követe? Nem volt tehát alapos ok, miért visszaállitani Toscanában a halálos büntetést; visszaállittaték, mivel Leopold elment, más trónra lépett át, visszaállittaték, mert kitört a franczia forradalom, midőn megrémültek a fejedelmek, s tudjuk: a félénkség a kegyetlenséghez, mint erőhöz folyamodik.

De honnét van az, hogy Belgiumban 1796-dik év óta folyton szelidült a büntető rendszer, hogy 1829—1834 közt a halálos büntetés elvből nem alkalmaztatott, és mégis világosan mutatják a hivatalos rab- és bűnlajstromok, miképen a bűnök és épen a halálos bűnök száma évenkint fogyott? Honnét magyarázzák meg a halálos büntetés pártolói ama tüneményt, hogy Angliában 1829 óta 1840-ig parlamenti hiteles táblák szerint, azon bűnök száma, mellyekre bizonyos volt a népnél, hogy a kormány megkegyelmez, vagy a mellyek törvény által megszüntek lenni halálosak, fogyott; mig ugyanazon országban, ugyanazon népnél, ugyanazon időben, ugyanazon körülmények közt a másféle bűnök száma általában nőtt, s nőtt azoké is, mellyeknek elkövetői bizonyosan halállal lakolandottak? Ha a büntetés hatánya a büntetés kegyetlenségétől függne, mit ellenzőink állitanak, épen ellenkező eredménynek kellett volna előállani.

Ezután kimutatá szónok: mennyiben felel meg a halálos büntetés

Digitized by Google

azon elveknek s. tulajdonoknak, mikkel minden büntetésnek kisebb nagyobb mértékben birnia kell.

A halálbüntetés személyes, mindamellett is, hogy gyalázata a kivégzettek rokonaira is esik. De irányában s hatányaiban erkölcstelen, mert a kivégzés szemlélésének szomoru következményeit lehetne elősorolni, hasonlókat ahhoz, mellyeket Malebranche emlit, ki az őrültek közt egy ifjat látott, kinek tagjai azon izeken mindenütt megvoltak törve, mellyeken a kerékre itéltek meg szoktak töretni, s oka volt az, hogy anyja terhével egy kerékbetörést néze meg. Avagy az erre a felelet, miért tolakodik oda a nép? De nem hivja-e meg oda a státus az embereket? s nem vétené el legfőbb czélját a halálbüntetés, ha nem gyülnének nézői. Hisz egyetlen érdeme az, hogy példás.

De e nyereségnél nem fontosabbak-e erkölcsi ártalmai? Az undor a vértől nem gyöngittetik-e annak szemlélése által? nem gyöngül-e meg az emberekben a tisztelet az élet szentsége iránt? A gyilkosság nem veszti-e el borzasztóságát? Mi lett Robespierreből, ki a forradalom előtt azért monda le hivataláról, hogy ne kelljen embert halálra itélnie? Mi volt Marat később, ki 1789-ben a halálbüntetés ellen egy munkát irt? A franczia forradalom korában nem vált-e még a gyermekek játékává is állatoknak felnyársolása, bogarak guillotinozása? XIV. Lajos kényes izlésü idejében a keréktörés szemlélésére nem jelentek-e meg a legnagyobb hölgyek, s a hóhérok elmésségei nem voltak-e tárgyai a salonok társalkodásinak? S nem innen magyarázható-e, hogy III. Fülöp egész udvarával szokott gyönyörködni az emberek égetésében? Az emberi természet hasonló a szelidített tigrishez, melly vért pillantván meg, ismét vad lesz és vérszomjazó.

Erkölcsi ártalmihoz tartozik a halálos büntetésnek, mit a viták folytában megemliteni még nem hallottam, a gyilkos monomania. Számtalan és pedig hiteles példákkal be tudnám bizonyitani, hogy sok emberben a gyilkolás és gyujtás gondolata a hóhérpad körül támad, hogy egy nő egy gyermekvesztőnek kivégzését meghallván, illyen monomaniába esett; hogy amaz ünnepiség, mellyel a kivégzés történni szokott, vágyat ébreszt hőse vagy mártyra lenni hasonló látványnak.

Politicai ártalmaihoz pedig tartozik az, hogy mivel a büntetés nagysága miatt az emberek a bűnöst vonakodnak feladni, a tanu vonakodik vallani, a biró vonakodik elmarasztani, a bűn sokszor büntetlenül marad, mi legtermékenyebb anyja a bűnöknek. De a szabadságnak is veszélyes e büntetés, kivált politicai rázkódásokban. Ha törvényszerü a halálbüntetés, a gyilkosok birói képet öltenek magokra; ellenben ha Athéne nem szok itélni méregre, Socrates nem fogta volna kiüriteni a méregkehelyt, ha a nép nem barátkozik meg a birói gyilkolással, Franczia- és

Digitized by Google

Angolország nem hurczolták volna királyaikat vérpadra; ha a nemzeteknél nem törvényes a halálbüntetés, forradalmaikban annyi drága s hires vér özöne nem vesztegettetett volna el, és ha a zsidóknál nem mindennapi dolog a keresztrefeszités, Kalvária hegyén soha sem állittatott volna föl ama legnagyobb kereszt, mellynek terhe alatt a föld megrendült.

Tovább megyek. A halálbüntetés nem osztékony. E közt: elvenni vagy nem venni az életet, nincs közép. Nem szellemi; hanem kegyetlen s boszút lehellő mint maga a bűn. Avagy a társaság mindig olly kegyetlenül büntessen, mint maga a gonosztevő bünhödött, s mint két vad álljon egymással szemközt, várva, mellyik szűnik meg lenni előbb kegyetlen? Egynek nem kell-e kezdeni, s lehet-e remélni, hogy kiméletre s emberiségre példát a bűn adand? nem is javitó; ki megöli, az nem javitja meg a bünöst. A törvényhozók e részben hasonlók voltak eddig ama kegyetlen s gyáva sebészhez, ki minden lábat elmetsz, mit tudatlanságból vagy hanyagságból nem akar gyógyitani.

S elrettentő-e mindenekre nézve egyképen? Azoknak van-e igazuk, kik a halálbüntetést legfélelmesebbnek hirdetik, mint Szepes követe, vagy azoknak, kik Tolna követével ellenkezőt állitanak s az örök rabságot vallják irtóztatóbbnak? Véleményem szerint ez függ az egyediségtől, sőt egyéb körülményektől is; a halálbüntetéstől kivált a gazdag és boldog fél, ki kétli, nyer-e a jövendőben, a szerencsétlen s nyomorult gyakran kivánja azt. Londonban 17 nőszemély halál helyett elfogadá az átszállitást, de hát nem; midőn Philadelphiában a büntető törvények enyhittettek, s a raboknak az ó és uj büntetés azaz halál és örökös fogság közt választás engedtetek, többen a halált választák; Francziaországban sok rabot látnak örvendeni, ki a bagno helyett guillotinera itéltetik. Vajjon állithatni-e tehát olly bizonyosan, hogy a halál mindenkire a legfélelmesebb büntetés? Miért van az, hogy a ki örök rabságra itéltetik, rendesen folyamodik kegyelemért, de nehezebben az, ki halálra itéltetett? Nem azért van-e, mert a halál egy kinos óranegyed, mivel az edzett lelkek nem sokat gondolnak, s nem akkor hajlanak-e a folyamodásra, midőn hosszan ülvén, s várván a fölebbvitel eredményét, lelkök kifáradt óránkint s éjjelenkint vivni a halál gondolatával? De e szerint nem világos-e, hogy szabadnak rettenetesebb az örök fogság, ellenben a halál rettegése a bünöst, ugy szólván csak a vérpadnál rohanja meg? nem világos-e, miként a halál félelmének ereje nem előző, mert a bünnek nem előtte, hanem utána jár, s akkor kezdődik, midőn már a bűn elkövettetett? Vagy fél kivégzésekor a bűnös vagy nem fél; ha nem fél, jele, miképen reá nézve, bár vétkezésekor a halálra emlékezék, akkor nem birt a büntetés elrettentő erővel; ha

Digitized by Google

pedig fél, s minélinkább fél, annálinkább gyanithatni, hogy korábban a halálbüntetés félelme nála nem munkálkodott; mert ellenkező esetben nem követte volna el a bűnt, mi nem ismer félelmet, vagy bizonyosnak hivé föl nem fedeztetését, melly esetben elégtelen bármelly büntetés a világon.

De nézzük meg közelebb, vajjon olly bizonyos-e az elrettentés a nézőkre nézve, mint azt állitják a halálosbüntetés pártolói? Ha gyakori a kivégzés, a nép megszokván, nem veszíti-e el élet rettentő hatányát, és ha ritka, a borzadással együtt nem gerjeszt-e egyszersmind szánatot? minek épen azon következményei vannak, miket a törvényhozó nem ohajt. A bűnös a vérpadon három lélekállapotban jelenhet meg. Vagy bátran, sőt daczczal, ez kétségkivül nem épületes a sokaságra inkább megvetést önt a halál ellen még azokba is, kik eddig rettegék; vagy elcsüggedve s tehetetlenül, a nép megbocsát ellenének, kit a hóhérpadon s kényszeritve lát s leggyönyörübb vonása az emberi szivnek: akaratlanul a szenvedő pártjára állani; vagy bánattal és töredelemmel, s ekkor benne nem a bűnt, de a bánatot látja, s itt valóban egy uj ártatlanság kezdődik, melly némán is kiáltani látszik, hogy ő és nem a bűn az, mi fel fog áldoztatni, s a vérpad az, mi utálatot gerjeszt, a megtért bűnös mint martyr látszik meghalni.

És igy még egyszer ismételjük: miképen fölötte ártalmas a népet szoktatni a vér tekintéséhez. Ha ritka a gyilkosság, koránsem azért az, mert nagy a halál félelme, és ha gyakori, nem azért gyakori, mivel a halál félelme vesztett erejéből; inkább mondhatni: hogy a hol gyakori, azért az, mert a természetbeli undor a vér ellen meggyöngült, s hol ritka, azért az, mert az undor még megvan. Ugy bátran állithatni, miképen a gyilkosság ritkasága egyenes viszonyban áll a gyilkosságtóli undor növekedésével. Különben honnét magyarázzuk meg, hogy a halálos büntetés némelly népeknél csekély vétségekre rendeltetett, és ezeknél sem birt visszatartó erővel? Honnan van az, hogy midőn tolvajság s gyilkosság egyenlően halállal sujtatik, ez ritkábban követtetik el? És igy vigyázzon a törvényhozó, hogy midőn a kivégzés példáiban a halál félelmével akar munkálni, ama másik hatalmasb erőt, a gyilkolástóli természetes undort ne gyöngitse meg igen az emberekben. Mert midőn a halálos büntetéshez ragaszkodik, a két erő, a félelem és undor közől választott; azonban csakhamar észre fogja vehetni, hogy a félelemben olly fegyvert választa, melly nem használva hiábavaló, használva élét veszti.

Igyekszem rövid lenni, csak a legfontosbakra szoritkozom. Ezért mellőzöm azt, hogy e büntetés egyszerü, túlteszem magamat népszerüségén is, mert elég megszünnie, hogy népszerütlenné váljék;

Digitized by Google

azt sem tartom fontos oldalának, hogy gátló ártani, mert e czélt kevésbbé szörnyü eszközzel is elérhetjük; mindezeknél fontosb tekintet a büntetés megbecselhetlensége. A törvényhozónak nincs bizonyos ismerete azon fájdalomról sem, mit kivégezéskor érez a bünös; századokig hivék, hogy a fejvétel nem kínos, most az akasztást kezdték hinni enyhének, a leghiresb orvosok ellenkeznek egymással. És tudja-e a törvényhozó, mi a halál, s mi van a siron túl? tudja-e, hogy büntet-e, vagy jutalmaz? Valóban, kinek vallása van, ki jövendő életet hisz, arra nézve e kétség eldöntő erejü. A halálos büntetés következményei az idő, ez élet határán túlesnek, pedig az embernek, mint eszes lénynek ismeretlennel sujtani nem lehet. Vajjon ha földünkön egy titokteljes mélység nyilnék, mit némellyek a boldogság honának, mások a kárhozat helyének tartanának, vajjon észszel cselekednék-e a státus, ha legnagyobb bűnöseit abba eresztgetné le? Véleményem szerint, midőn az ember a büntetés végét be nem látja, ész nélkül cselekszik.

De emberre nézve, ki nem hiszi magát istennek, leghatalmasb ellenvetés az, hogy a halálosbüntetés helyrehozhatlan, holott minél nagyobb a büntetés, annál szükségesb, hogy helyrehozható legyen, mert a tévedések áldozata nem támad fel. Pedig a birák itélete nem épül apodicticai bizonyosságon. Nem azért mondatik a vádlott bűnösnek, mivel bizonyos, hogy a bűn általa követtetett el, hanem mivel a törvénytől megkivánt némelly föltétek jelen vannak. Tehát a bizonyosság csak formai és viszonyos. Mivel a vádlott ugy vall, mivel két tanu egyezőleg bizonyit, hozatik az itélet, azonban a tapasztalás mutatja, hányszor megvolt minden bizonyság, mit a törvény kiván, s később az elmarasztott ártatlansága mégis kivilágosodott. S ha korunk bölcsebb garantiái közt kisebb is a veszély, — ha kisebb is a veszély ott, hol jury, hol nyilvánosság, hol korlátlan szabad védelem van; de hogy mégis illy biztositékok mellett sem lehetlen, erős bizonyságot tesz Livingston, ki azt állitja, miképen Északamerikában sem ritkák az illy birói csalatkozások, bizonyságot tesz Lucas, ki csak 1826. félévéből Francziaországban hat esetet hoz fel, mellyben ugyanazon vádlottat egy jury halálra itélé, más ellenben, mellyhez puszta formabeli hiba miatt utasittaték a cassatioszék által — különben kivégeztetett volna — ártatlannak vallá, bizonyságot tesz Ducpetieux, ki Belgiumból 14 példát számlál elő; bizonyságot tesz a Morning Herald, melly Winde londoni sherifkedésének kilencz hava alatt hat illy esetről emlékezik, bizonyságot tesz O'Connel, ki az 1843. parlamenti ülésben 4 — és több német jogtudósok, kik több illy ártatlanul kivégzetteket emlitenek. De a csongrádi követ által felhozott példán kivül hazánkból én is mutathatnék fel

Digitized by Google

töhb illy szomoru esetet, a beregi s más levéltárakból, mindamellett is, hogy nyilvány nem levén minálunk, a birák tévesztett gyilkolásai titokban maradnak. S a birák lelkén nem szörnyü teher-e, habár hibából ontani vérét ártatlannak? s nem méltán gerjeszt-e ellenséges érzést a polgárokban minden illy esemény, látván, hogy a törvény maga teszi azt, mit a gonosznak tilt? S nem kell-e egyaránt rettegnie a hóhértól s gyilkostól? S megnyugtat-e az, hogy az ártatlan áldozatnak tetemeit emlék tiszteli, ha másnap a hiba ujra elkövettethetik? Ez ellen nem véd meg más, mint a halálos büntetés eltörlése. Ismeretünk s itéletünk korlátolt, és mégis büntetünk, mintha csalhatlanok volnánk. Cselekszünk mindenható erővel mindentudás nélkül. Valóban ha nem volna egyéb ok, a helyrehozhatlanság tekintete maga elég arra, hogy a halálos büntetés eltöröltessék.

S mielőtt bevégezném beszédemet, még két veszélyre teszem a rendeket figyelmessé, melly a halálos büntetéssel együttjár, s az előttem szólók közől senkitől sem emlitteték.

Egyik, hogy ha hatalom, álnokság, birói gyülölség vérpadra juttatá áldozatát, egyszersmind biztositá magát, ha nem a gyanu, legalább a próbák ellen; ki él, az még megboszulhatná magát, a halott örökre néma. Másik, hogy sok kivégzettben a próbáknak egyegy gazdag kútfeje dugul be, minek ártalma kettős: jelenvaló, a mennyiben társai, ha netalán megfélemlenek, ujra előrohannak; jövendőbeli, a mennyiben örökre felfedezetlenek maradnak némelly bűnök, mikre csak a kivégzett vallomásai vezethettek volna. Sőt a halálbüntetés kisebb bűnök ellen nem uj rugó-e a gonoszokra nézve, elkövetni nagyobb bűnt, hogy a csekélyebb fölfedezését megelőzzék? Igen, igy lesz az éjjeli or utonálló gyilkossá, hogy azok, kiket meglopott s megtámadott, ellene mint vádlók vagy tanuk fel ne léphessenek.

Mindezekután bátran fordulhatunk a halálbüntetés védőihez, s mondhatjuk: minden büntetés az igazság határain belül egy kisérlet, miképen lehet a bűnök ellen legsikeresben hatni: mit ti magasztaltok, a halál, már teljesen megpróbáltatott. Elismeritek, sőt ebben erősséget helyeztek, hogy kezdettől fogva minden nemzetek gyakorolták azt, és ti magatok valljátok, hogy foganatlanul. Mi nem kivánunk egyebet, mint hogy hagyjátok el azt, mi ezer meg ezer éveken át a kegyetlenség minden alakjaiban alkalmaztatván, minden korban s körülményben sikeretlennek találtatott. Nem büntették-e Angliában halállal azt, ki házból 2 ezüst forintot lop, ki parkban vagy országuton bemázolt arczczal jelent meg, ki egy őzet szándékosan megsebez másnak birtokában, ki tóbol egy halat eloroz, ki álnévvel irt levélben mástól valami becses dolgot kér, ki bárányt azért lop, hogy bőrét eladhassa? S melly bünte-

Digitized by Google

tés félelme illy csekélységektől el nem birt rettenteni, vajjon föltehetni-e józanul, hogy az a nagyobbaktól el fog ijeszteni? Hihető-e, hogy az árulót és zendülőt, ki vállalatában azonfölül dicsőséget is lát, egy messze halál félelme vissza fogja tartóztatni? Hihető-e, hogy annak, ki őrjöngő boszúját egy csapással kielégitheti, a halálbüntetés emlékezésére gyilkos karja tehetetlenül alá fog hullani? Fog-e az birni a legszilajabb indulattal, mi ama gyönge vétkes hajlamot nem birta föltartóztatni? S mit használtak az emberiségnek a kinok ezer nemei? Mi jó és nemes virágzott azon 60 ezer életből, mi VIII. Henrik alatt mult ki a vérpadon, s azon 70 ezerből, mi Angliában 1698-tól 1787-ig hóhér által végeztetett ki? Nem kellene-e e szerint Spanyolországnak paradicsomként ragyogni, hol némelly három hónap alatt 2600-at ölt meg a törvény szava? S nem azért állanak-e századokkal hátrább, mert boszu és düh nemcsak érczből csinált pallost, növényből kötelet, de szövetkezett az elemekkel is: a földdel, mellybe elevenekct temetett; a vizzel, mellynek habjaira eregeté a bevarrottakat; a léggel, mellyel fojtott; a tűzzel, mellyben hamuvá égetett; s megforditván a természet rendét, az embert adá az állatoknak eledeleül? És mit használt mindez? S panaszkodhattok-e, hogy kisérletetek kora avatkozás által megháborittatott? Nem; dultatok s öltetek, s a bűn mindig szaporodott, s a halál nem volt elég, kinokkal tetéztétek a halált. Most már a sor rajtunk van, tehát engedjétek nekünk is a kisérletet teljesen, egészben s a büntetőjog többi részeivel összehangzólag megtehetnünk; eljárástok s elveitek fölött már itélt a mult, miénk felett majd a jövő itélend.

Én tehát, mint már követtársam is kijelenté, megyém nevében a halálos büntetés eltörlésére szavazok; mert nem a büntetések kegyetlenségétől, hanem azok bizonyosságától s gyors sujtásától függ a siker. Mert ha a népet kegyetlen büntetésekhez nem szoktatjuk, reá a szelidebbek ép ugy, sőt biztosabban hatnak, mint hatnak a kegyetlenek; mert nekem ugy látszik, hogy midőn a státus javainak rablóját megöli, a társaság ellen elkövetett bűnt egy, a természetelleni vétekkel boszulja meg, s midőn a gyilkost kivégzi, nem büntet, hanem ismétli a bűnt."

Alakra nézve nem egy müvésziebb szerkezetü, ragyogóbb külseü mutatványt közölheténk vala Szemere szónoklatából tartalmasabbat alig.

S a szónok lapidaris irmodora, ez erőteljes, rövid, szabatos nyelv, e szép mozaik-styl, különösen alkalmas volt törvény alkotásra.

A törvényszerkesztés, formulázás ügyességében Szemere

Digitized by Google

mindjárt Deák és Szalai László után következik. Azonban merészebb kezdeményező, mint amazok.

Szentkirályi értelmezései inkább illettek tankönyvbe, mint törvényczikkelybe.

Szentkirályinak, mint jegyzőnek, nagyobb érdemei vannak az izenetek, határozatok s alsóházi nyilatkozatok szerkesztésében, mint a törvényalkotás körül.

A hoszu, körbeszédes, kormányszéki és megyei styl helyett már rövidebb, egyszerübb, tisztább, szabatosabb szerkezet látszik iratain. A köziratok európai, hivatalos nyelve.

Szemere jegyzői munkálatai azonban, mint irodalmi művek is jelesek. Kölcsei szép izenetei, s lelkes föliratai jutnak eszünkbe a 36-ki országgyülés kezdetéről. Csakhogy Kölcsei melegebb, Szemere tartalmasabb.

Szemere ollykor egész törvényhozási, egész jogphilosophiáját kimerité a tárgynak. Fölvilágositott a nélkül, hogy oktató modorba esett volna.

Ő hozta be a karok és rendek táblájához a külföldi parlamentek szokását: indokolt jelentéssel kisérni a benyujtott törvényjavaslatot.

A magyar törvényhozás története nem mutathat föl e részben szebb, jelesebb példányt Szemere jelentésénél az irói jogok biztositásáról szóló czikkelyekhez. Egyaránt becses az irodalom és törvényhozás történetirója előtt.

Szemerének nem kis érdeme van ezek szerint a magyar törvényhozásban. Nem kis dicsőség kisérte fáradozásait a szószéken kivül is.

S 1849-ben az egyetlen alkotó, rendező tehetség volt Kossuth ministeriumában. Innen van, hogy azok is legtöbb bizodalommal tekintének reá, kik fenhangzó ministerelnöki programmja iránt semmi rokonszenvet nem mutattak.

Cs. A.

Digitized by Google

A KÉT

WESSELÉNYI MIKLÓS.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

A Szamos-völgyben, közel Magyarország határaihoz s körülvéve Erdély álomszerüen kies tájképeivel, egy büszke kastély uralkodik a vidék fölött. Széles homlokcsarnoka, a fedelezet csillogó kupjai, a messzevetett szárnybástyázatok, a domb, mellyre az épület főrészei fektetve vannak, parancsoló és aristocraticus tekintetet adnak e kastélynak; ámbár az utas, ha közel jő, észre fogja venni, hogy a váralaku fényes ház, lassanként egy tág, de elosztásaiban kényelmetlen földesuri lakká változik, mellynek alaprajza több fitogtatást, mint czélszerüséget tanusit.

Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfibú és történeti gyász lebeg e kastély és széles párkja fölött, melly a szomszéd hegyek széléig nyulik s mig lankáján a legnemesebb gyümölcsek érnek, tetőiről a vadvizek és záporesők a megszaggatott földrepedések közől ágyugolyót és tengercsigákat sodranak alá, a természeti és állami nagy küzdések emlékeit.

Mert a földalakulási óriás harczokon kivül, két magyar forradalom megrenditő jelenetei találkoznak azon udvaron, mellynek kastélyát emlitettem, és a mögötte fekvő vidéken.

A magas hegyet, melly oldalról néz az úrilakra, Rákóczy-hegynek nevezik, minthogy az alatta elnyuló völgyben körülkeritett és megvert magyar vezér e hegyre menekült, hol végig tekintve a tábor-romokon és halottakon, könyes szemmel vett bucsút Erdélytől, mellyet többé nem látott, s midőn a bérczél másik lankáján haladva, a szomszéd falu határára érkezett, szintén bucsút kelle vennie egy szeretett lénytől, s a nép most

Digitized by Google

is kegyelettel emliti a kőasztalt, mellynél Rákóczy és e nő, rövid ebéd után, elváltak egymástól, hogy többé ne találkozzanak.

Talán épen a szív-szaggató bucsú perczeiben, a Rákóczy-hegyről egy grotesk, egy féktelen szeszélyü igazságszolgáltatást lehetett látni, melly egyszersmind megfoghatatlan és népszerü volt.

Wesselényi, a szolnokmegyei főispán, ki a kuruczokkal vitézül harczolt, az ütközet után magát kipihenni házához térvén, tornácza előtt találta a r ó n a i oláh papot.

Ez hosszason elbeszélé, hogy ő vezette a német sereg egy részét álutakon Rákóczy háta mögé, s a kuruczok megveretése egyedül ennek tulajdonitható.

A főispán előbb kétkedett, de végre az előadás részleteiből a tény igazságáról meggyőződött. Arcza komorrá lőn. Kezével jelt ad hajduinak és az oláh pap a kert egyik fájára fölakasztatik.

A törpe, tömör épület, hol illy csodálatos biráskodás történt, most az általam emlitett kastély mellékházai közé tartozik, s olvasóim már észrevehették, hogy a tündérbáju és zord emlékü Z s i b ó regényes és vador körezetébe vezettem, hol a mult forradalom alatt Erdélyben majdnem először ütött ki a polgárháború, s hol a világosvári események hirére az utósó magyar sereg, melly még a harczmezőn állott, és az utósó magyar vezér, ki Aradon halálra itélteték, a közelgő oroszoknak átadák fegyvereiket.

Ah! Z s i b ó egy tartalomdús könyvhez hasonlit, mellyben a szív legszendébb meséitől kezdve a bősz indulatok vad történeteig és a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó s idegfeszitő jelenetekre találunk, mint a regényes iskola költeményeiben.

De a Wesselényiek közt, kik a zsibói uradalmat birták, a közelebb meghalt Miklós atyjának volt legviharosabb élete és lelkülete. Melléje az égtől őrangyalul vala rendelve egy zárdanövendék, Cserey Heléna, a szeretet, türelem és szenvedés neje, s ha Wesselényi Miklós — értem az apát — féketlen szive által nem sodortatott olly örvénybe, honnan az ő óriás erejü karjaival sem lehetett volna kimenekülni, és ha neve Erdély évlap-

Digitized by Google

jain fénynyel van körülsugározva, ah! e fény Cserey Heléna könyeiből ragyogott föl, és a menekülés a vad szenvedélyek örvényéből egy megseminisitett nőélet önáldozásainak árán eszközölteték.

Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történész lehetne, akaratlanul regényiróvá válik; mert nem lehet szólani Wesselényi Miklósról, a közelebb kimult nagy hazafiról, a nélkül, hogy apja ne emlittessék, a még melegebb keblü, kinek életpályája minden irányban a regényes felé sietett, sőt néha a hihetetlen határszéleig tévedt.

És ha adatok volnának kezeim közt, a szónokok könyvében az idösb Wesselényi Miklós külön helyet foglalna; de miután mostani viszonyaink mellett minden érintkezés Erdélylyel nevezetes akadályokra talál, az apa történeteiből csak annyit emlithetek, mennyi a fiu jellemének, élményeinek és hibáinak ismeretére mintegy utmutatóul szolgál.

Mária Terézia uralkodásának utósó éveiben Galliczia egyik nagyobb városában a közfigyelmet egészen magára vonta egy fiatal kapitány, ki kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a XVIII-dik század bölcselő szellemével aristocraticus gögöt kötött ösz-sze, s jellemében ugy fölolvasztotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotránkozás, a szeretet és iszony ellentételei közt tartotta, s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előitéletein csodálkozék, holnap belátását bámulta.

E kapitány több csudálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi föispán által, ki gyermekkorában fodrász volt, gördítesse fürtökbe és rizsporoztassa meg haját. Illy vállalat szelid uton nem sikerülhetvén, kedvetlen következéseket idézett elö, és Wesselényi a lovas kapitány a katonai szolgálattól bucsút volt kénytelen venni.

Ö a szebeni zárda védfalai közül elragadván egy növendé-

Digitized by Google

ket, kit nőül vett, a zsibói magányba vonult. De e percz óta a csendes és álmodó vidéknek minden nyugalma megszünt.

Szilaj lovak patkói verték föl a csendet. Vadászkürt harsog az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron föl és le. A rozsdás családágyuk előhozattak. Katonai lábra tételték az egész körezet. És a középidő aristocraticus s durva erkölcsei Voltaire munkáival együtt — mellyet a férj — és a bibliával — mellyet a nő szeretett — bevitettek a zsibói őslakba.

Vendégek tódultak Zsibóra barátkozni a házurral, kinek szeszélyei, bőkezüsége, vadászebei és főként lovai naponként ismeretesebbekké lőnek.

Nehány év alatt Wesselényi ménesének hire a birodalom határain is túl terjedt, s minden lord, marquis és magát nagy urrá játszó tourista, ha a Lajthán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találkozhassék, bámulatos lóidomitási ügyességéről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen, s nagy öszletet koczkáztasson olly fogadásokra, mellyeknek regényességök vagy jelentékenységök miatt a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben kellendett mozgásba hozni.

Zajos és zord volt a zsibói élet.

A házasszonynak sok könybe, a cselédeknek sok lótásba, a vadászoknak egy-egy nyulserét-sebbe és puskaagy-ütésbe, a helység lakóinak pedig sok határkárba és — ha zúgtak — kék foltokba került.

Magok a vendégek is érezték, hogy midőn a zsibói uradalom körébe léptek, inkább vannak a véletlen kezében, mint azelőtt voltak. A túlerőtetett vadászatokban, mellyeknél olly kevés tekintet volt az időre, mint a gyomorra és kifáradásra, gyakran lettek betegekké a gyöngék. De ez mit sem tett. Az egészségesek azért jól találták magokat a meggyujtott farakások előtt, ha erdői vigalom rekesztette be a napot, vagy a főterem gyors serlegei közt, ha egy lucullusi ebéd gyönyörei vétettek igénybe. S valóban, minden borbarát és gourmand a legkellemesebb érzések közt lelte magát addig, mig egy madártoll vagy nyulfark fölött a házurral, — ki különben is a szeszes italoktól

Digitized by Google

irtózott, s csak vére által izgattaték — olly komoly természetü vita nem támadt, melly a becsületi kérdések terén vala eldöntendő. Illyenkor ha Heléna hideg ébersége s lélektani tapintata észrevétlenül nem tudott más lendületet adni a szenvedélyeknek, Wesselényi, bár Horáczot könyvnélkül tudta és jól emlékezék, hogy a római költő szerint illy alkalomkor harczolni csak a traxok szoktak, mégis jobbnak látta a barbarok szokását, mint a nagy lantos tanácsát követni. De még itt sem végződtek „a véletlen istenének" szentelt nap bonyodalmai, mert ha az álomidő vagy bádjadtság békebiróként nem lépett a lakomázó vagy a kandallók mellett pipázó körbe; Wesselényi nyugtalan szelleme, melly, mint a viharmadár a szélvészt, a nagy izgalmat áhitotta, mindig lelt foglalkozást, melly őt kielégité, de vendégeit nem annyira. Majd koczkáztató lovaglások, majd czéllövések, hol az ügyetlenség bünnek tartatott, s néha díját is a hely szinén elvette, majd kényes politicai és vallásos polemiák kerültek szőnyegre, noha előre látható vala, hogy az elvháboruk, ha Heléna egy interimet, melly a kérdéseket függőben tartsa, vagy egy westphali békét, melly a közveszteségek után a rendet helyreállitsa, nem eszközölhet, rövid idő alatt a legnagyobb anarchiával fogják a zsibói társaságot fenyegetni.

A viharos élvezetek közt azonban semmi sem okozott kétértelmübb örömet, mint a nagy szekerezések.

A ki e mulatság alatt Wesselényinek kedvencze volt, számithatott arra, hogy a sorssal épen ellenkező viszonyban áll.

A lovak nagy idomitója t. i. a lehetségest és kivihetőt egészen más szempontból vette föl, mint a többi halandók. Nála a szekérigazitás több költségbe került, mint a szomszéd urságoknál, s ha járatlan utakon, hol addig gyalog volt szokás menni, egy kerék eltört s mellékesen egy kar vagy egy láb kificzamodott, lett legyen az akár az övé akár a másé, nem igen vette tekintetbe.

Legnagyobb öröme volt pedig, ha — miután ő ércz-szivvel birt — másnak arczán a rejtegetett félelem sáppadásait látta.

Minő vad kéj rezgett át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbeejtő vad pon-

Digitized by Google

tokra ért, hol azonban fogatainak szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közé csapott és szélvészgyorsan vágtatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növekedett, kidobta kezéből a gyeplőt. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szamos mély partjaihoz. Még nehány lépés, még egy mozzanat, s mindennek vége. Az istenkéz sem segithete többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivitott át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Fogatai az ismert jelre rögtön megállottak, az erőködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban omlott rólok, a gazda közönynyel szállott le, megsimogatni tátosait, mellyek barátságosan vihogtak, mintha vele egyetértettek volna a bősz tréfa keresztülvitelében, és a vendég? . . . a félájult vendég, mig kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdúl eltökélé magában, hogy ha az ég és föld összeszakadna is, ő a házur kiváló szivességére többé érdemessé nem fog válni.

Igy teltek Zsibón a napok.

Csak Heléna, a nőhüség költészeti képe, az áldozó szeretet és eltitkolt aggályok martaléka, járt mindig vidám és nyugodt arczczal a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sirjára ültetve, egy szent kereszt a tüzhányó hegy tetején, melly a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyilt szemeire emlékeztet, oltárkép a szenvedélyek keresztutain, mellyet a művész keze azért létesitett, hogy a mélyen-csendes vonalok istenerejével visszadöbbentse a vad indulatokat, s ha kitörtek, könyekbe olvassza föl.

Helénánál a szelidség nem lehetett ugyan mindig az, mi a legendák szerint, a szent Agatha fátyola, mellyet ha az igazhitü akkor lobogtat, midőn az Ethna kitör, rögtön megszünik az omló lávaár; de legalább soha sem történt, hogy a fátyol tiszta szine megszennyeztessék a földsarkok göze s érintései által. Mindig tudta védeni a nyugott kéz az ereklyét, mellyet az égtől nyert ajándokúl.

Wesselényi imádta és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölváltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt, két egyenlő részre darabolta az életet. S ki tudná megmondani: szive volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyuabb?

Digitized by Google

Eddig még a Nemesis nem érte utól, hogy szenvedések által próbálhassa megtisztitani.

De ezen iskola sem maradt ki életpályájából; bár meg kell vallani: kevés sikerrel.

A zsibói kastélytól t. i. egy rövid órai távolságra feküdt a gorbói kastély.

A két kastély régóta farkas-szemet nézett egymással.

Gorbón egy kisded termetü, rendszerető, s aulicus gróf lakott. Épen ellentéte a zsibói bárónak, ki köpczös férfi, zavargó szomszéd és szélső patrióta volt.

E tulajdonok miatt a két úr a legroszabb véleménynyel vala egymás iránt.

A nehezteléseksből surlódások fejlődtek, s igy történt aztán, hogy egy szép reggel fegyveres hirnök jelent meg trombitával kezében Gorbó kapui előtt, s a csodálkozó cselédeknek nagy innepélyességgel értésül adta, hogy bárója többé nem türhetvén a gróf sértegetéseit, ezennel hadat izen, s reméli, miként isten segitségével a gorbói várat ostrommal beveendi, s a földdel egyenlővé teheti.

A gróf ismervén szomszédját, miután katonaságért a hely távolsága miatt nem folyamodhatott, fölfegyverzé cselédeit és párthiveit; a kastély védelmét pedig egy ott mulató nyugalmazott kapitányra bizta.

Alig történtek illő intézkedések, már Wesselényi a családágyukkal, számos vadászaival, lovászaival, gazdasági hivatalnokaival és derék lőszerekkel ellátott hübéreseivel közeledett.

A grófnak szép nejével együtt, ki Bécsben nagy tekintélylyel birt, alig vala ideje az ostrom s kihirdetett hadbiróság elől elillanni.

A nyugalmazott kapitány az ugynevezett gorbói vár becsületeért mindent megtett. Rendezte seregeit, ütközetre vitte, elől ment a harczba, de az ellenség ágyuival a vár szerény fegyverei nem vetélkedhettek.

Egy merész roham következésében a kapuk széttöretének. A kastély falain rések nyiltak, a nők kiábáltak és siránkoztak, a védsereg demoralizáltaték, a félénkek a pinczékbe és házpadlá-

Digitized by Google

sokra kezdettek vonulni, s jelen volt a percz, midőn a falu lángba boruland, a vár földdel egyenlővé tétetik, a nők zsákmányul esnek és minden kiprédáltatni fog.

Mit tehete a szegény kapitány? Békeköveteket küldött fejér lobogókkal a zsibói báróhoz, tisztességes capitulatio kieszközlése végett.

De Wesselényi föltétlen meghódolást kivánt.

Követelését teljesíteni kellett.

Az ostromló sereg egy része tehát zene közt vonult az elfoglalt várba; más része a hadi foglyokat, a további intézkedésekig, Zsibóra kisérte, hol börtönbe zárattak.

A gorbói fővezér leszámolás végett a nagy terembe vitetett. S itt gyanús komolysággal ültek az asztal mellett különböző férfiak, mint látszik, egy itélőbiróság.

Kapitányunk maga előtt szemlélvén a végveszélyt, a báró nemeslelküségére hivatkozott, mind a gorbói gróf birtokaira, mind saját személyére nézve. Heléna könyei is megtették hatásukat.

Wesselényi hazabocsátá a hadi foglyokat, a fővezért megdicsérte vitézségeért és a gorbói várban okozott károk teljes visszafizetését elhatározta.

De már késő volt a kibékülés.

Mert a gorbói grófné egyenesen Bécsbe sietett, a gróf pedig a főhadiparancsnokságnál jelentést tett.

Katonai erő rendelteték Wesselényi üldözésére.

Mit ő korán megtudván, a vadaskertbe vonult, melly széles erdőkkel vala kapcsolatban.

Hajtó-vadászat intéztetett ellene, de siker nélkül.

Nehány napig vad helyeken bolyongott. Utóbb ismerőseinél kezdett lappangani, végre Dátosra menekült egy közel rokonához.

Itt följelenteték.

Korán reggel volt, midőn hálószobája ajtaján kopogtatnak, mert — mint jelenteték — valakinek sürgető beszéde van vele.

Ő nem gyanitván roszat, hoszú reggeli öltözetében és egy karddal — mellyet még éjjel sem szokott magától elhagyni, a

Digitized by Google

küszöbön megáll, körülnéz, s minthogy senkit sem lát alant, szobájának külépcsőjén leszáll az alsó terembe, melly inkább pitvar, mint valóságos előszoba volt.

Ekkor a pitvarajtónál fegyveres alakok mutatkoznak és egy tiszt belépvén „ön foglyom“ szól németül, mig katonái rögtön a pitvarba nyomulnak.

Wesselényi válasz helyett harczolni kezd, mindig visszavonulva, hogy szobájába érkezhessék, hol az asztalra valának letéve derék pisztolyai. De a lépcsőkön mindig hátrább tolulván, sarkával hoszu hálóköntösére tapodott, s hanyatt esett.

A küzdés miatt dühbe jött katonák megragadták, az udvarra hurczolák, kezét hoszú kötélre fogták. Ekkor két lovas katona nyeregre ült, s őt, a két ügető ló közt, gyalog és fövegtelenül hurczolá a közelebbi állomásig, hol szekérre tétetett.

Midőn Kolozsváron átmentek, Heléna már ott volt, s két gyermeke halottágyon, körüle papok, kik veszekvének, hogy a kimultak mellyik vallás szertartásai szerint temettessenek el. A vegyes házasság kérdése hármas családgyász közt vitattaték; noha Wesselényiné, a régi üldözések miatt elkeserítve, már a protestans hitre tért, s azon ábrándos buzgósággal csüggött uj hitén, mint egész családja a rómain.

A világi és egyházi hatalom épen a legindulatosabb harczot folytatta a halottak fölött, s a különböző egyház papjai minden követ megmozditottak diadalmuk kivivására, midőn a fogoly apa kérlelhetlenül tovább viteték, hogy az idegen föld börtönajtai zárják el a világtól, és a viharos cselekvényességtől, melly szenvedélydús szivének életeleme volt.

József császár szigoruan akarta büntetni az uj Götz von Berlinchingent, ki az ököljog régi világát Szolnokmegyében restaurálta.

A kuffsteini várban egy sötét börtönszobába hurczoltatott, melly a léget és világot csak a kisded ajtóablaktól nyerte.

S Wesselényi, ki a szenvedés poharát szintolly makacssággal kivánta fenékig üriteni, mint a szilaj örömeket, még azon enyhitéseket is megveté, mellyek a legszorosabb bánásmód mellett is előkerülnek.

Digitized by Google

Büszke lelke irtózott a kegy és könyörület alamizsnájától.

Sőt a sanyar végleteiben, az elhagyatás és magány iszonyaiban gyönyört s vad álmainak táplálékot keresett.

Börtönét kisepretni sem engedte.

A szobapadlaton mindig magasabbra emelkedő por egy rémitő naptárrá vált, a szenvedés időmutatójává. S ah! e fövényóra hallgatott a napokról, csak a változatlan kínok hoszú havairól, éveiről adhatott jelt.

Egy történet még növelte a rendes szigort.

A börtönör valami intézkedés miatt az ajtóhoz jön.

Wesselényi, ki épen az ajtóablak előtt állott, kérdi : mi ujság?

Ez vállvonitva mondá : most hoztak várfogságba egy kutya magyart.

Wesselényi kidugta karjait s mellenragadván a börtönört iszonyuan megrázta, s óriás erővel hátralökvén, az a lépcsőkön gyorsan legördült.

Hogy illy visszatorlásnak következményei ki nem maradtak, természetes volt, s a rabnak nem vala többé oka panaszolni azon gyér kimélet iránt, melly minden börtönör szivét — ha megkérgesedett is — néha napján meg szokta hatni.

Mig Kuffsteinban az egymáshoz hasonló napok igy huzódtak el, s egyik év a másik után beköszöntött állandó unalmaival és ü r e s s é g é v e l, melly a szenvedéseknél nyomóbb, mert a lélek erejét, mellyet a sors ereje meg nem törhet, mint az árboczot a szú, lassan emészti : mig Wesselényi tétlen rabéletét a fásultság nyoszolyája felé vonszolta, hol a kedély élőhalottként nyugszik a dermedés vánkosain, hogy többnyire az őrültség karjai közt ébredjen föl : addig Zsibón az elhagyott gyönge nő férfierőt nyert a csapások által, zsarnokilag kezdett parancsolni a némberi gyöngeségeknek, arczáról visszatiltá a fájdalom küljeleit, szivébe zárt minden kint, s nem egy ujkori Penelopét találunk benne, ki a mit nappal könyek közt szö, éjjel szétbontja; de egy ó-testamentumi nőt, egy magas jelenetet a sioni fényképek közől, kiket a hit elég erősekké tön, hogy egy tervbe szőjék föl szivök vágyának, lelkök gondolatainak fonalszálait.

Digitized by Google

Megmenteni Wesselényit, és a visszatérőnek ugy adni át mindent, a hogy az hagyott mindent: ez vala a nőkedély legszellemibb költészetének gyönyörü, de nehéz föladata.

S Heléna teljesité.

A férj szobáiban a régi helyen maradt a legkisebb tárgy.

A zsibói gazdaság a terhesebbek közé tartozott, melly a tapasztalt mezei gazda és számitó házi úr munkásságát igényelte; és Wesselényiné midőn férje fogságba esett, kevés ismerettel birt e tárgyak körül, s helyzetét keserü gúny nélkül, kicsinységekben is önállónak alig lehetett volna mondani.

A legcsekélyebb dolgokat is most kellett tehát megtanulni, most volt életében először magára visszautasitva; de erélye győzött az akadályokon. Még a földmivelés is az ő személyes és közvetlen felügyelése alatt folytattaték, s az uradalom jövedelmei rövid idő alatt a régiek valának, mig adóssága — s ez az egyetlen változás — naponként apadt.

Sokkal több fáradságba került a világhirü ménes föntartása. Azonban Heléna olvasott, tanult, gyakorlati ismereteket szerzett, férje traditionalis eljárásait a lótartás és idomitás körül pontosan végrehajtatá, a régi cselédeket tekintélye s kegyei által kettőzött szorgalomra buzditotta, minden mozgásba hozatott, és az egész környék kénytelen lön elismerni, hogy Zsibón a gazdaság ezen ágában sem történt semmi hanyatlás.

Volt Wesselényi kedvelt ménei közt egy arabvér, mellyhez kiválólag ragaszkodott, s melly keleti névvel nem birt ugyan — mert philosophnak hivták — de annyi keleti hév és értelmesség jellemzette, mint az arab emirek leghiresebb lovait, mellyek Mahomed hét ménei közöl vették származásukat s a néphit szerint gazdájok minden gondolatait előérezik.

Wesselényiné nem engedte, hogy Philosophra, mellyen férje leginkább szeretett lovagolni, senki ráüljön, s maga a mén is olly szilaj volt az idegenek irányában, miként kétséges vala: ha türni fogna-e valakit hátán? Négy évig volt az arabvér nyergeletlenül: mert eddig tartott Wesselényi fogsága, s mert illy hosszas idő alatt sem sikerült Helénának a kuffsteini börtön lakatait fölnyittatni: ámbár esdeklései, ügyessége, s ártatlan

Digitized by Google

ravaszságai által még férje ellenségeinek is barátságát rendre megnyerte; ámbár minden udvari befolyást ismerni tanult, s föként a szivesebben kihallgatott nők utján a birodalom hatalmasabb embereinek közbenjárását is folytonosan igénybe vehette.

Végre ütött a szabadulás órája.

A távollevőt gyors lovai ragadták ősi kastélya felé. A mint közelitett, föléledt lelke a régi idők változatlan képein. Minden tárgy : a rétek, a mezők, a gazdaság szelleme, a szigoru rend, az épületek alakjai kedélyét azzal látszottak hitegetni, hogy a szenvedés évei csak álmok valának; mert különben az idő, miként vonulhatott volna el Zsibó fölött nyomdokok nélkül, nyomdokai nélkül a pusztulás- és elhagyatásnak?

Wesselényi az udvarba érkezvén, egyenesen az istállóhoz sietett. Midőn Philosoph a közelgőnek hangját hallá, hegyezni kezdé füleit, megforditá nyakát, s előnyujtva szikár csontos fejét, a belépőt nyeritésével üdvözlötte. Ez örömtől lepetve, sietett kedvelt állatjához, s végigsimitva kezét a dagadó erü nyakon s a széles és zárt csipőü háton, megnyergelé Philosophot, s a másnak olly szilaj mén, vasalli engedelmességgel, és diadal-göggel ragadta a régvárt házurat, a mindenfelől összetódult falunép, az ünnepi ruhába öltözött cselédek és a leáldozó nap sugárözönében fördő fák sorai közt a szabadba, a hegyek oldalaira, a kedvelt vadas kerthez, s mindenüvé, honnan Heléna gondjai által elégülés és gyönyör áradhatott a hazatértnek keblébe.

Nem kivánok annak vizsgálatába elegyedni, s nincs is elég ismeretem eldöntésére : hogy a nemesebb állatok a tartós viszszaemlékezésen kivül birnak-e annyi fölfogással, melly majdnem értelemnek, s olly állandó hüséggel és szeretettel ápolóik iránt, melly majdnem kedélynek neveztethetik? Mikor fog ama lánczolat, melly a legtunyább és a legbárgyubb érző lénytől kezdve az emberig mindent egy kapcsolatba szorit, és az ösztöntől a lélekig, a tárgyak megkülönböztetésétől az önismerésig alig elválasztható fokozatokon halad mindig magasabbra, s a titkos erők hierarchiáját alkotja : mikor fog az anyag világán, a mérleg, a bonczkés és vegytani eszközök hatalmán kivül

Digitized by Google

eső természet fölfedeztetni és átvizsgáltatni, hogy — mint a mahomedán mesékben Salamon király a madarak nyelvét ismerte — az uj kor büszke tudósai a lélektan mellé sorozhassák az ösztöntant is, én e legnehezebb kérdéshez csak ugy vethetek hozzá, mint a vak a szinek árnyolataihoz. De mig nincs valaki, ki önelégüléssel állithassa magáról, hogy ő ismeri e titkokat, legyen szabad nem mosolyganom azok költészetén vagy sejtelmén, kik mint a perzsa és beduin megindulás nélkül alig tekinthetnek azon büszke s engedelmes ménre, melly csak nekik hódol, melly gondolataikat kitalálja, akaratukat értelmes pontossággal végrehajtja, és a közveszélyekben az ihletés büverejével tudja a szabadulásnak eszközeit föllelni.

De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzelgéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált olly korszakban, midőn az emberbarátok érzelgései is ki kezdenek menni divatból.

Pedig csak egy jellemvonást akarék közleni a hazatért börtönrab életéből.

Folytatom a félbeszakitott rajzot.

Wesselényi legelső ismerősével, mellyel — a vele megérkező nőt szekerében hagyva — Zsibón találkozék, t. i. Philosophfal, benyargalván a vidéket, hosszas élvezet után, végtére megint az udvaron találta magát.

Ekkor leszállott a nyeregről s a ló serényére borulván, megcsókolta azt, s mig szeméből sürü könyek omlottak, mély illetődéssel kiáltott föl: Philosoph! te sorsommal kibékéltettél.

Az érczsziv meghajlott egy állat hűsége előtt!

A zajos élet megint elkezdődött a tévedésekkel együtt.

A nyugtalan vérmérsék folytatta uralkodását.

Wesselényi a régi maradt.

Sem nemes indulatát, sem vad természetét, sem a nyugalmas perczekben kitünőleg kellemes társalgási modorát, nem hagyá a börtön szenvedései és magánya által megtöretni.

Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keserité nejét.

Digitized by Google

Ezalatt nagy változások előjelei mutatkoztak Európában.

XVI-dik Lajos a királyságot már alig tudta összetartani.

II-dik József nagyszerü, de sikertelen reformjaiba beléfáradt.

Monarchiánk különböző részeiben, s főként Magyarországon tetőpontra hágott az elégületlenség.

A függés, a régi törvények nevében, több megyéken megtagadtatott.

Erdély ege is borongani kezdett.

A kormány majd minden hivatalnokban titkos ellenséget, majd minden nemes emberben elégületlen polgárt számlált.

A reményekre gerjedt oláh köznép lázadása, azon kezek által, mellyeknek pártfogása felől vala az izgatók által elhitetve, szigoruan büntetteték.

A közjövedelmek apadtak.

Senki sem bizott a jövendőben.

S végre maga az uj korszak kezdeményezője, a lángeszü uralkodó, kórágyán s megtört szívvel vonta vissza, kettőn kivül, a magyar koronaországaira vonatkozó minden rendeleteit.

József császár kimult.

A közoklevelek egy része, a cadaster előkészületei, a népösszeirás, a földmérési adatok zajongó megyegyüléseken, és azokon kivül nagy ünnepélyességgel megégettettek.

Összeomlott a tündér-vár.

Tiz év virasztásai egy lobbanással füstbe repültek.

Ekkor a ritkaságok tárába szánt szent koronának ládái ismét megnyittattak.

Leopold fölkeneték, a koronát fejére, a palástot vállára tette, a dombra lovagolt, hogy a világ négy része felé vágjon kardjával, s éljenzések közt tegyen esküt az ösi alkotmányra.

Megint minden a régi.

És Erdélyországban is több évtizedek óta kinyittaték az első hongyülés, a franczia forradalom hatásai és a százados institutiók melletti ragaszkodás nyomdokaival a vélemények- és kedélyekben.

Wesselényi az 1791-diki dietára megjelent.

Elkezdödtek a tanácskozmányok olly emberek összege által,

Digitized by Google

kik közül egyiknek sem volt parlamenti tapasztalata, sőt sejtelme is a pártok vezetése és a szönyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s a 91-diki országgyülés Erdély évlapjain kitünő helyet foglalt, az ért ész, a szónoklat és hazafiság tekintetéből.

A legkülönösebb körülmény által vonta magára Wesselényi mindjárt az első napokban a közfigyelmet.

A kinyitás ünnepélyességei után t. i. csakhamar egy fiatal alig husz éves irnok lépett a tanácskozó terembe, nyalábbal hónalja alatt és figyelö arczczal. A vita már meg volt kezdve, s nem minden érdek nélkül szövődék valami közjogi tárgyon mindig tovább. Hogy a haza atyjai a szönyegen levő kérdés által egészen igénybe vétettek, abból gyanitható, mert csak késön kezdék észrevenni, miként a belépett irnok — ki az alatt tárczáját fölbontotta s helyet foglalt — ólommal kezében néz és jegyezget.

A kiváncsiak előnyujtják nyakaikat, hogy felvilágositást szerezhessenek. A félénkek arcza sáppadt lön; a heves vérmérsékűek pedig agyarkodó állást foglalva, a jelen volt kormánytagoktól magyarázatot látszottak követelni e különös eset iránt.

Minden zavarban volt.

Csak az irnok folytatta munkáját egyenlő szorgalommal, vagy nem sejtvén, vagy nem rettegvén a közfigyelmet, melylyet támasztott.

Illy meg sem szakitott jegyezgetés a zivatar kitörését elöidézte.

Micsoda kém jött ide? ki bátorkodik leirni beszédeinket, hogy a szót a házból kivigye? ezen interpellatiok kezdék egymást felváltani, s már a megszeppent Nopcsa Elek — ki később udvari cancellár lön — összegyüjté papirait, hogy távozzék.

Ekkor fölállott Wesselényi, a még csak különczségeiről ismert férfi, és gyönyörü szüzszónoklatát tartá a nyilvánosság mellett. *)

*) Fija, szintén Miklós, majdnem félszázaddal utóbb a nyilvánosság

Digitized by Google

Eszméi győztek. Dörgő hangja megrázta a kedélyeket. Tapsal fogadtaték, mert ragyogó, bár néha túlhő előadási modora kivételt tön azon száraz és törvénytudói értekezések alól, melylyek már lábra kezdének kapni. Példája másokat is buzditott és az 1791-diki országgyülés fényesebb volt minden utódainál, egészen az 1834-dik évben tartottig.

Wesselényi a nyilvány szükségéről a még gyakorlatlan többséget felvilágositván, Nopcsa a teremben maradt és háboritás nélkül folytatta vállalatát. Naplója, mellyet Zsibón láttam, az egyedüli forrás, honnan az 1791-diki szónokok szelleméről részletes ismeretet lehet meriteni, és nagy veszteség a történészetre s parlamenti irodalomra nézve, hogy ezen kitünő ügyességgel szerkesztett munka a legérdekesebb tárgyak szönyegre vitele előtt, általam ismeretlen okok miatt, félbeszakadt.

Pedig 1791 határozott Erdély közjoga fölött.

Mária Terézia nem szerette az alkotmányokat; József gyülölte a régi jogot. S igy az elsőnek szelid absolutismusa, a másodiknak meleg, de csak elméleti szabadságszeretete, azon pontra juttatták Erdélyt, hogy midőn a tettleges uj rendszerből — mellyet nem tanult — kilépett, a historiai régi alkotmányt, mellyet elfelejtett, nem tudta sem elég kitartással védni, sem elég ügyességgel tovább fejteni.

Igaz, hogy minden viszonyok összedulva és egymáson hevertek, mert előbb a törvénykivüli szokások és folytonos visszaélések, később a törvényhelyetti felsörendeletek, VI-dik Károly és Mária Terézia kora után a Józsefé, annyira megváltoztattak mindent: hogy a Leopold kötlevele, melly a nemzeti fejdelmek alatt kifejlett alkotmány maradványait a mostani uralkodóház védpaizsa alá helyeztette, többé egy pontot sem mutathatott föl, mellynek ellenkezője nem volna gyakorlatban.

1791 tehát alkotásra hivatott meg a romok közt.

1791-nek kellett a visszaélésekből azokat eltörölni, mely-

---

védelmezéseért volt kénytelen Erdélyt odahagyni, hol személye többé nem volt bátorságban. De ekkor már nem az országgyülés, hanem a kormány gátolta a beszédek följegyzését és közzétételét.

Digitized by Google

lyeken a hatalom önként túladni kivánt, és a régi törvényekből azokat visszahozni, mellyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnek szinleni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követelései.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

S Erdély olly kis tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutisticus kormány mellett, az alkotmányos belélet kifejlesztése és uj törvények általi támogatása, költői ábrándnál több alig lehetett.

1834 megértette ezen eszmét; 1791 még nem fogta tisztán föl. Csak itt áll hátrább az első Wesselényi Miklós kora, a második Wesselényi Miklós korától.

Az 1791-diki országgyülés tehát közjogi törvények szerkesztéséhez kezdett s az ország régi szabadságait uj vizsgálat alá vetette.

Nagyban üzeték az alkotmányozás.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté. Eltemettette. Sajnálta, midőn azok szönyegre jöttek, sejtvén, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virágokkal hinté be, mig a bárd elébe vonszolá.

Mit tehetett?

A nagy többség vágyott kilépni a tiz évi sikeretlen kisérletek által hátrahagyott zavarból; mint a csolnakból az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte, és az emberi természetnél fogva megutálta.

Az 1791-ki országgyülés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormányszéket ujra rendezte, a történészeti jogok és a Leopolddali kötlevél alapján; de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszinének megkeskenyitése mellett.

Midőn illy lényeges kérdések oldatának meg vagy metszettek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak nemcsak létezni, magokat eszmék és modor által jellemzeni, de egymással hevesen csatázni is kellett.

Digitized by Google

S az 1791-diki pártok elég szenvedélyességgel küzdöttek a tárgyak felett; aznnban sokkal kevesebb epével az egyének irányában, mint a hogy napjainkban divatozott. Mert Bánffy György kormányzósága alatt az aristocratia tekintélye csekélyebb volt ugyan, mint a Bruckenthal korában, midön a föhivatalok nehány család közt olly óvatossággal osztatának ki, hogy egyik se kapjon többet vagy kevesebbet, mint a másik: de másfelöl kétségtelen, hogy a bureaucratiai rendszer Bánffy alatt erösödött meg, és még nem hozta magát ellentétbe a nagyobb családok érdekeivel, mint késöbb történt. Illy körülmények közt önként érthető, hogy a tekintélyek létezése mérsékle a szenvedélyek kitörését, s annyi oka volt egy szónoknak az indulatok közt is a modorban óvatosnak lenni, hogy a rakonczátlanságok ritkán, a személyes bántalom esetei alig fordulhattak elö.

Csak Wesselényi nyilatkozatai birtak a közelebbi évek parlamenti vitáinak élességével; csak töle rettegtek azon magas helyzetüek, kik ha utaztak, a megyetisztek által szolgáltatták magokat, s ha otthon valának, a hizelgök csoportozata — mint érczfal — által voltak minden kellemetlen érintkezésektöl különválasztva.

Wesselényi volt az aulicus párt ostora.

Ö volt a patriotáknak — vagy hogy a mostani neveket használjam — az ellenzéknek legbátrabb elöharczosa, ki a megrohanást mindig merte koczkáztatni, az ostromban ki nem fáradt, a visszavonulásról tudni sem akart.

Most midön hatvan év távolsága választ el Wesselényi ragyogó föllépéseitöl, a többség alig emlékszik az ö nevére; a kevesek pedig, kik a történészet embereit számon tartani szokták, a dicsöség fénysugáraiból, melly halantékait környezé, itélvén, az ellenzék vezetöjének és a többieken egy egész fövel felül álló egyéniségnek hiszik öt.

Pedig Wesselényi soha valódi vezérszerepet nem vitt.

Erre szenvedélyei, vakmerösége és gyermekies gascognadai miatt teljesen alkalmatlan volt.

Tury vala a párt élén.

Digitized by Google

S az ellenzék kétségkivül igen ritkán, vagy ha tette, igen rosz sikerrel indult el Wesselényi politicáján.

De ha az forog kérdésben : hogy ki volt 1791-nek legkitünőbb szónoka? ekkor senki Wesselényitől az elsőség babérjait megtagadni nem fogja.

Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arczainak parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátrat is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt sziv nemes ömledezésivel, és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával birtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól, melly nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, mellynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kisérlet, nem az önérdek, de az eszmék logicai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemen, melly néha a gondolatok kerekeinek rendes forgása közt támadt surlások miatt, olly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fulánkai által szurkáltatott volna, hogy örjöngésbe hozassék : s mindamellett ezen hév, ezen zabolátlan kedély daczára is, nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszitett és többé semmi határt, semmi kiméletet nem ismerő Wesselényi, ne vezette volna előadását a szoros logica sinórvonalain végig. Az ő logicája mint kiolthatlan Pharus, világitott a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékzó hullámain, még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logicája, mint a Salamandra a tüzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, mellyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatlanul maradt.

Az élet terén ez nem történt nála mindig igy; de a rostrumon örökké.

Keressünk-e Wesselényinél politicai rendszert, tanokat, stásusbölcseséget?

Mi volt ő?

Nehéz határozottan megmondani.

Leginkább aristocrata és felvilágosodott férfi.

Aristocrata nem ugy, hogy a kormányzási formák bevég-

Digitized by Google

zésökben állottak volna szemei előtt, mint annak, ki az itészet lépcsőin emelkedik föl a szemlélet olly magasságára, honnan a tanok hatását a közjólét mezején, mint egy folyam ágozatait a sik rónán, végig kisérheti.

Ő inkább vala aristocrata megszokásból, izlésből, és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, kik már elvileg meg tudják különböztetni a szabadságot a szabatostól, de cselekvényileg még nem; s kik szivesen elolvassák a franczia encyclopedistákat, elmennek a szabad kömivesek páholyába, és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Herodes nem tudta a sok csecsemő közöl a Messiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közöl — mellyek előttök a porban játszanak — mellyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelid Jordánvize, vagy az erőszakolás vérkeresztsége által.

Wesselényi továbbá tetőtől talpig magyar volt. A nyelvmivelésre sok gondot forditott. De ha a honunkban lakó népiségek egymáshozi viszonyát és e viszony veszélyeit egész terjedelmében nem értette, az inkább korának, melly az örökös jobbágyság eltörlésére is József császár által volt kényszeritve, mint neki felróható, ki Erdélynek csupán kitünő férfia volt, nem pedig apostola.

E megjegyzésekkel nincs semmi levonva Wesselényi országgyülési érdemeiből; mert 1791-ben nem lehetett az ügyvezérektől olly bevégzett miveltséget követelni, minő most sem volt nálunk, mint tapasztalhattuk.

Wesselényi főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló státusférfi.

A ki beszédeit áttekintendi, látni fogja, hogy e mezőn dicsőség pályadija fölött a később kor ünnepelt hőseivel a versenyt kiállja.

Ő a státusbölcseséget többnyire az ó-világ történészetének mintaképeiből vonta le.

A görög és római nagy irók, a classicus kor hőseinek és országlásainak tettei gyakran valának beszédében vagy a kiin-

Digitized by Google

dulási pontok; vagy a lelkesitő, a képzelődést hevitő szerek. Néha hatni akart általok, máskor felvilágositni.

Szónoklata e sajátságok által hasonlitott a nemzeti fejedelmek alatt fénylő férfiaknak, egy Kendinek, Kovásolszkynak és Gesztinek modorához, azon különbséggel, hogy ezek az ó-testamentomi példákat is szerették elmélkedéseikbe szőni; de hasonlit a franczia forradalom tribunjainak is beszédeihez, kik a Trasybulok és Brutusok hazájából hurczolták át a szabadság eszményképeit a nemzeti gyülésbe, a Tuilleriák kertjébe, és a municipalitás termébe, a clubbokba és az utczákra.

Wesselényi 1791-től fogva 1809-ig minden országgyülésen szerepet vitt.

Talentuma által sokat hatott a tárgyak keresztülvitelére, és indulatoskodása által majdnem annyit a tanácskozások megzavarására.

Nehány jellemző példa fordul az utóbbi esetre elő.

Fölhozok egy párt az érdekesebbekből, mert rá és korára világot vetnek.

Az erdélyi gyülésekben, ha a tanácskozások alatti rakonczátlan kifejezések miatt jel kéretett s az elnök a jelt megadta, az ajtók rögtön bezárattak, a közvádló előállott, a gyülés itélőszékké alakult, a pör megindittatott, és senkinek távozni nem lehetett mindaddig, mig az itélet ki nem mondatott és teljesedésbe nem véteték, vagy a pénzbirság lefizetése, vagy a rögtön fizetni nem tudó egyén elfogatása által. Ekkor aztán az ajtók föltárattak.

A szólásszabadság ezen biztositéka annyira népszerü vala, hogy számos törvénysértések daczára az utósó időkig épen maradt.

Ezt előre bocsátván, Wesselényire visszatérek.

Ő egy alkalommal hévvel és sértőleg támadta meg a kormánypártot.

Személyeskedései ingerültséget gerjesztettek.

Tombolás, lárma keletkezett.

Többen felszökeltek padaikról és a ház méltóságának fentartásáért sorompóba léptek.

Digitized by Google

Jel kéretett Wesselényi ellen.

Az ajtó bezáraték.

Minden ki volt ragadtatva rendes vérmérsékéből.

Ekkor fölállott Tury „Wesselényiben megtámadtassék-e a szólásszabadság?“ kérdé meghatott és átható hangon. „Ki védi meg utóbb e jogot? Ki fog biztositva lenni e falak közt?“

Alta ruit cedrus, sylvae trepidate minores!

Elnémult Tury.

Hallgatás lön.

Az ajtók mintegy magukban kinyiltak.

Kiki hódolt a szerencsés rövidségü szónoklatnak, melly egy felkiáltásban minden aggodalmat tolmácsolt, és a jól választott latin versnek, melly midön a vád alatt levönek parlamenti nagyságát kifejezte, egyszersmind azon körülménynél fogva is hatott, mert a Wesselényi pecsétgyürüjére egy czedrus van metszve.

Az országgyülési jegyzökönyv illetö számában pedig a következö naiv megjegyzés vala olvasható: „A tanácskozás Wesselényi Miklós atyánkfiának indulatoskodása miatt félbeszakadt és holnapra halasztatik.“

Más alkalommal az ellenzék ünnepelt szónokának még a fennebbinél is botrányosabb összeütközése volt, de a mellyböl már nem Tury szónoklata, hanem saját lélekereje által és dicsöséggel menekült.

Ö t. i. a kormány politicáját szokása szerint hevesen ostromolta.

Kifejezései nem voltak válogatva, s modora azon évek kiméletes, sőt gyakran szolgai hangjához mérve igen nyersnek látszott.

Az elnök tehát félbeszakitá és rendre inté, olly megjegyzés mellett: „hogy talán Szolnok megye érdemes követe elfeledkezett a múlt idökről, mellyek alatt távol kellett lennie.“

E czélzás a kuffsteini börtönre szertelen hatást tön Wesselényire, ki a ház távollevöbb padjairól a sebzett oroszlány dühével fölpattanván, kardjára csapott s félreháritva kezével az elötte állókat, korlátlan haraggal sietett az elnöki szék felé.

A megdöbbent országgyülési tagok közöl senki nem merte mérsékletre figyelmeztetni.

Digitized by Google

Kiki lesüté fejét, várva a történendőket.

Sircsend volt.

Amint fokonként növekvő dühvel közelitett, az elnök ösztönszerü tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, ugy hogy midőn Wesselényi hozzá érkezék, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Wesselényi megáll.

Küzd magával.

Kinyujtja balját s az elnök vállára tevén: „Értettem mire czélzott kegyelmességed — mondá fojtott hangon — értettem. Azonban jegyezze meg: engemet József császár szenvedni megtanitott, de félni nem.“

A végszavakat olly menydörgö és mély hangon csapta az elnök fejéhez, hogy az elcsüggedt terhök alatt, mig a gyülés fölvillanyoztaték s kitörö helyeslésével adott elégtételt a gyöngédtelenül megtámadott és magát rendkivüli szenvedélye mellett is, a végperczben mérsékleni tudó képviselönek.

Az 1809-diki diéta legtöbb kellemetlenséggel halmozta Wesselényit.

A szellem naponként szolgaibbá vált.

Erdély tiz évi alkotmányos élet alatt, mig országgyülései gyakran tartattak, annyit hullatott el a különben is árnyékalkotmányból, hogy ha még tiz évig rendesen lett volna országgyülése, a végsönek alig maradhat vala egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtóját, s miután többé tanácskozásokra szükség nincs, mint a római szinésznek, midön a comoedia bevégeztetett, a közönség elött elkiáltani magát: „plaudite!“

E túlmérséklett gondolkozási modor miatt nem szerethették a haza atyjai 1809-ben Wesselényit, ámbár 1791-ben égig emelték.

De a törvényhozás irányának illy átalakulásán kivül, Wesselényi népszerüségének csökkentésére, gyógyithatlan hibája, a szenvedélyesség, szintén sokat folyt be. S természetes volt, hogy

Digitized by Google

végtére boszantani kivánták öt azok, kik általa gyakran fölingereltettek.

Erre hamar nyilt alkalom.

A Leopolddali kötlevél szerint t. i. a föhivatalok közt vala a nemzeti hadak tábornoka, melly — mint az egész kormánytanács — az országgyülés által volt választandó.

E tábornoki méltóság mindig csak az alapjogok közt maradt, és senki által nem plántáltatott az életbe át, hogy bár egy óráig diszelegjen.

De az 1789-ki forradalom után támadt és gyorsan változó európai háboruk a nemesi fölkelés ujraalakitására vonván az ország figyelmét, könnyen megfogható volt, hogy a törvényhozók a nemzeti hadak tábornokáról is a sérelmek hosszu lajstromában megemlékeztek, s ámbár egy hadügyministerre — mert illyforma szerep vala a Leopolddali kötlevél keletkezésekor a nemzetei hadak generálisának szánva — a karoknak és rendeknek akkor nem nagy szükségök volt, mégis e hivatalra is a választás folytonosan sürgettetett.

1809-ben pedig napi kérdessé vált.

Nem kell mondanom, mert olvasóim bizonyosan a nélkül is kitalálták, hogy a daliás, a magát fitogató centauroknál is ügyesebben lovagló, a katonai ismeretek elemeivel biró, és a hadseregben hoszasabb ideig szolgált Wesselényi Miklós, rendkivül megtiszteltetettnek érzé magát, ha a haza bizodalma által nemzeti tábornokká jelöltetik ki.

S kétségkivüli, hogy ha a fényes hivatal sine cura-ként létesül, Wesselényit illette e diszes megkülönböztetés : ha pedig — mint némellyek hitték — a nemzeti hadak tábornokából, a nemzeti fölkelés vezénylője nötte volna magát ki, még akkor is, minden hibái mellett, Wesselényi illy hivatalban valószinüleg több szolgálatot tehete a hazának, mint az olly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan; de honszerelmök és buzgóságuk is kisebb.

Ő érezve természetes elönyeit, midön látta, hogy mellöztetik, nyiltan járt kijelöltetése után.

Digitized by Google

Hiusága vagy önérzete megmutatá tehát az Achilles sarkot, mellyen halálosan vala sérthető.

Ellenségei fölolvasták az ívet, jól céloztak; a nyilveszö talált, a seb sajgott.

Wesselényi gyöngeségei, mellyek a tábornokságra alkalmatlanná teszik, még nyilvános helyen is elöhozattak.

Ö elég szavazatot nem kapott.

S visszautasittaték a haza által, midön elöször kért szolgálatiért díjt.

A büszke lélek, melly már azért megalázva hitte magát, hogy ohajtása ki nem találtatik, elsötétült a nyilt mellöztetés miatt.

A zsibói magányban mindig komorabbá vált.

S bizalmatlanság fészkelt keblébe, a többi gyöngeségek mellé.

1809-ben elvégzödött Wesselényi politicai pályája, s nehány hónappal a közrehatás megszünése után, kialvék élete is.

Ö a magyar szinészet és irodalom elömozditója, az elsö magyar szinháznak — a kolozsvárinak — egyik alapitója, igazgatója és csaknem egyedüli föntartó szelleme levén, gyakori érintkezésbe jött a két haza tekintélyesebb iróival, s még nagyobb tiszteletben állott a tudomány, mint a politica fáklyavivöi elött.

A gondolkodó emberek szelíd és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi oroszlány és a rengetegek büszkébb jellemü vadai, midön ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket; szintugy Wesselényi kiméletes vala a tudomány körében, szelid az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt, és meleg barátja a költöknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát ez égig emelték, és a világ szeme elöl gondosan befedték gyarlóságait, mint az elsö patriarcháét a hü gyermekek.

Halálának hire megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költök kebléből.

Digitized by Google

Berzsenyi ezen gyönyörü és jellemző verssel örökité meg az elhunyt emlékét :

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könyeket áldozom,
S hamvedredet bús cziprusággal
Illeti Melpomeném zokogva.

Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökőfény, melly mosolyog s kivész,
Mint egy szivárvány, tarka párák
Kölcsönözött ragyogásaikkal.

Te, mint az orkán, s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok álpeszit;
Villám-szavad megszégyenité
A gonoszok s czudarok dagályát.

A jók csodáltak, mint az egész javát
Titkon segitő mennyei tüneményt,
Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál itt enyhelyet a derék.
A virtusz utját szörnyetegek lesik :
Pályája küzdés; ám de végre
Talpa alá szegi a chimaerát.

Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
Megbirtad ifjú karral az éktelen
Márványt; s atyáid pallosával
Győzedelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közől!
Lebegj körültünk, légy szeretett hazád
Védlelke, s oh add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!

Digitized by Google

II.

A miért a költő esdeklett, megtörtént.

E kérés: „Oh! add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban!“ teljesült.

Wesselényi Miklós, az elhunyt fia, atyjának ragyogó tulajdonait öröklötte.

De hibáit is.

Midőn azonban az ifjabb Wesselényit az idősb erényeinek, fényes lelkitehetségeinek és gyarlóságának örököseül kell tekintenem, szükséges, hogy előre kijelöljem a határokat, mellyek közt e szavakat értelmezni kivánom.

Az öreg Wesselényiben talán eredetibb s elevenebb volt az ész; de a fiában szélesebb, alaposabb és gyümölcsözőbb kifejtést nyert. Az csupán szónok vala; ez státusférfi is.

Az apa hiusága s fitogtatási vágya szintén átment a fiuba; de ennél a hiuság majdnem a becsszomj számitásával, kitartásával és nélkülözni tudásával volt ellátva; a fitogatási vágy pedig olly nemes formában tünt föl, hogy szögletességeinek nagy részét, a nevetségességet pedig egészen elvesztette.

Az ifjabb Wesselényi — mint az idősb — óriás szenvedélyek által marczongoltaték. Indulatossága hamar támadt, terjedett és nagy erővel feszitette keblét. De az érczkebel érczakaratja vissza tudta fojtani a neheztelést, a haragot és a dühet egyaránt. Szenvedélyei többnyire csak akkor törtek ki, ha nem kivánt uralkodni rajtok, szándékból vagy önzésből.

Ő zsarnokságra hajló véralkattal birván — itt a zsarnokságon nem kegyetlenséget értek — szeretett parancsolni, szeretett az egyenlők közt ő is fő lenni, szerette akaratját és az akarat teljesedésbe vitelét: e követelő modor, ezen leigázása a körülötte levő idegen sajátságoknak, legtermészetesebb összefüggésénél fogva az érdekeknek, gyakran vezette jó szive mellett is gyöngédtelenségre, önmérséklése daczára is indulatoskodásra: de

Digitized by Google

azt állítani teljességgel nem lehet, hogy ő — ha kivánta — kedélyének viharait nem tudta volna fékezni.

Wesselényi kétségkivül gyakran engedett heves jellemének szabad tért; de ellenben atyjával igen ritkán történt, hogy a heves jellem az eszély tanácsaiban fékezőre találjon.

Ez óriás különbség.

Az öreg Wesselényi tudván gyöngeségét, forró vérének mérséklésére külső eszközökhöz folyamodott. Igy p. o. otthon állványra több tiszta ing volt téve, és nehány üveg jeges viz. Midőn indulata gyorsan hágott a felső fokokra, letépte ruháit, itta a hideg vizet, öntöztette fejét, s gyorsan cserélte változóit. E mechanicus csilapitás, bár czélszerü lehetett, gyarló pótszere volt az akarat törhetlen és diadalmas erejének, melly az ifjabb Wesselényinél az embert sokszor bámulatra ragadta. Kik vele ismeretesek valánk, láttuk öt néha olly indulatban, hogy térdei reszkettek, mig arcza változatlan maradt, és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el a belső küzdelmeket.

Berzsenyi Wesselényit mint 18 éves ifjut látta először. Hihetőleg e találkozás benyomása után nem sokkal irta róla következő gyönyörü és jellemző verseit:

„Mint az egekbe merült Aethnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd,
Arczaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! menyköveid fornak bent, esküszöm, áldozz!“

A nagy költő hasonlitása tökéletesen igaz.

Wesselényi keblében mint az Aethnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tüzhányó hegy tetejét hó takarja.

Minthogy nem szándékom életirást adni, de szintén nincs kedvem egy szónokban és státusférfiban a szónoki és státusférfiui tulajdont vegytanilag különválasztani, hogy csupán abstractiókat közöljek: ez okból olvasóim most az életirat majd az itészet vidékein fognak vándorolni; most a kigyózó völgyben,

Digitized by Google

hol lépésenként kell a tért és kilátást nyerni, járdalunk; majd fölmászunk a magas pontokra, honnan a hegyek és völgyek alakulásait, egy széles láthatár gazdag panoramáját, áttekinteni lehet. Mert igyekeztem, hogy a szónokra az élet történetei vessenek világot, a státusférfiu terveit magyarázzák ki, a férfinak állása a társalomban : és viszont a politicai becsszomj és hatásvágy, a honszeretet és a pártönzés adják az ariadnei fonalat a magányélet történeteinek tájékozására.

Munkám tehát, mint eddig, ugy ezentúl is az életirat és a politicai jellemrajz közt fog állani.

E megjegyzés után visszatérek Wesselényi Miklósra.

A komoly, a gondolkodó, olly rendkivül erős alkatu gyermek még nem vala hat éves, midön atyjával az udvaron sétált. Épen egy szilaj ményt hoztak ki a lovászok és a házi úr felé vezették. A horkoló és hányakodó ményt, a mint közelitett, a gyermek növekedő gyönyörrel nézte. Ezt az apa észrevevén, mosolyogva mondá : nem ülnél-e rá föl? Miklós hallgatott. Az öreg feléje forditá éles szemeit és ismét kérdé : no s nem ülsz föl? Nem, válaszolt a gyerek. Miért? Mert félek. A Wesselényieknek nem szabad félni, menydörgé az apa, s földobta gyerekét a szilaj ménre, megcsapván ezt ostorával. A zaklatott állat elrohant. Heléna, ki történetesen a tornáczon volt, sikoltva szaladt szobájába, s a kerevet vánkosai közé mélyeszté fejét, hogy zokogását elfojthassa, és lélekerőt gyüjthessen a halálhir meghallására; mert egyetlen még élő gyermekének vesztét bizonyosnak hitte. Telt az idő mindig egyenlő kinok közt. Az anya helyzetéből mozdulni sem mert; szivét a félelem iszonya ugy összeszoritotta. Egyszerre pajzán szava hangzik a gyermeknek, ki a szobába berobogva, nevetés közt beszéli el az uj életet nyert anyának, hogy a mén igen roszul viselte magát; de ő mégis a hátán maradt, és addig lovagolt, mig csak az kifáradt.

Ehez hasonló jelenetek nem levén Zsibón szokatlanok, természetes volt, hogy a fiu a testi ügyesség különböző nemeiben gyorsan haladott előre és organismusát korán szoktatta az idő

Digitized by Google

viszontagságaitól kezdve, minden alkalmatlanságok eltürésére. Hamar lön edzetté s neki törődöttlé.

A spártai növelésen kivül, mellynek szigora közé sokféle kényeztetés és elnézés vegyült, a többit t. i. a szellemi idomitást, egy értelmes tudor, Pataky vette át, ki miután a gyermeknek tanitója volt, az ifjunak utmutatójává, a férfinak barátjává vált, s mint a szellemi viszonyoknál fogva a család tagja, a családi kriptába temetteték el az apa mellé; a nem rég kimult fiunak is végakarata vala, hogy hamvai az apa és növelő közt nyugodjanak.

Miklós serdülő korában sokkal többet igért, sokkal szebb reményekre jogositá a hazafit és a tudomány emberét, mint a mennyit férfi évei, minden fényes eredmények mellett, teljesitettek.

Ő, mint gyermek csoda, mint ifju hasonlithatlan, mint férfi csak kitünő volt.

Midőn Kazinczy hosszas börtön után az irodalomnak visszaadatott s ujra kezdé reformatori nagy pályáját, a szolgai szellemüek féltek vele közel érintkezésbe jöni; mert a mindennapi lények sokadalma megbélyegzettnek tartá azt, ki czimere volt korának. Illy években látogatá meg az öreg Wesselényit, ki a töle távollakó vezérirót, mintegy érkező fejedelmet, ünnepi örömmel fogadta.

Kazinczi szerete naplót vinni, s gondosan följegyzett mindent, mi vele történt vagy rá vonatkozott.

Az erdélyi hires szónokkali társalgásait is, kivel hét éves fia mindig együtt volt, leirta.

Fölhozza, hogy egész éjszaka beszélgettek. A gyermek Wesselényi pedig szintén az asztal előtt ült. Nagy figyelemmel hallgatta a komoly társalgást, mig ujjaival a viaszgyertya csepegéseiből lovakat alakitott. A hol a beszéd ránézve érdekesebbé vált, közbeszólott, kérdéseket és észrevételeket tett, mindezt egy férfi komolyságával.

Hárman tehát társalgás közt üdvezlék a hajnal-szürkületet.

Kazinczy e gyermeknek különös viselete és érettsége által meglepetve, prófétai lelkesedéssel kiáltott föl: meglátja a két

Digitized by Google

haza, hogy mekkora portentum fog Wesselényi Miklósból válni!

Széphalom költője soha nem szünő figyelemmel kisérte a zsibói kis daliát, ki midőn mások még testi és szellemi tulajdonaiknak mivelését alig kezdették meg, már kitünőleg lovagolt, vivott, lött és uszott, s ki a testgyakorlati ügyességgel a tudományok iránti hajlamot párosítván, a vele egykoruakat szorgalomban felülhaladta, ismeretekben túlszárnyalá.

S Kazinczy különben is a dicsérést inkább szeretvén mint a korholást, elemében volt, ha Wesselényire fordità szemét és a dús zsendülésnek példátlan nyomait vette kedvenczén észre. E rokonszenvnek köszönhetjük, hogy midőn a tizenkét éves ifju egy csapat fölkelő nemességen, mellynek kapitánya volt, Nagy-Károlyban, a nádor jelenlétében szemlét tartott, a költő a hadgyakorlatok pontossága, a gyermek-vezér föstvényi öltözete, deli modora és páratlan ügyessége által elragadtatván, hozzá egy igen kecses verset intézett, mellynek lehetlen legalább kezdetét nem közlenem.

„Még a praetexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstököd,
S gyöngéd orczádon, s e kis száj körül
Rózsák viritnak, mint az Ámoréin,
Legszebb, legbájosb Ámor önmagad.
S ime a gynaeceum csöndes rejtekéből
Kiszökve, már a vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.
Gyermek, mi ez? S te azt hiszed talán,
Hogy itt az a harcz veszi kezdetét,
A mellyet egykoruid, a tavasz
Virággal elboritott hantjain,
Örömre gyúladozva inditanak?
Te azt hiszed talán, hogy itt elég lesz
Szög csődörödnek hátán a szerint
Rengetni a földet, mint midőn az ifjabb
Caesárt és Armidort, nemök fő diszeit
A hippodromban addig fékezed,

Digitized by Google

Mig a kelő port a tajték eloltja,
Melly a kifáradt ló inán lefoly?
Oh! élj korodhoz illő kényeidnek!
A melly dologra kelnek társaid,
Az férfilelket kiván, s férfi kart."

A nemesi fölkelés, mint tudjuk, komoly eredményre nem vezetett; de bármint fordult volna a koczka, kétségtelen, hogy a gyermek-kapitány azok közé tartozék, kik semmi körülmény közt nevökre és a hazára szennyet nem vonhatnak.

Miklós a politikai láthatáron 1818-ban tünt először föl, midön már huszonegy évet számlált.

Ekkor ő közgyülésről közgyülésre utazott, hogy minden megyében, hol szavazattal birt, izgasson azon összeirások és urbéri rendeletek ellen, mellyek az országgyülés mellőzésével és igy törvénytelen uton szándékoltattak életbeléptetni.

A kormány terve végtére a nemesség ellenszenvén s az eljárási modor jogtalansága miatt megbukott. Az urbéri munkálatok a levéltárokba szorultak.

Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép.

Az emberbarát és jó honfi szive vérzett a választásért, melylyet a mostoha korszak elébe tüzött, midön fölszólitá, hogy vagy a haza szabadságain, vagy a tömeg érdekein ejtsen olly sebet, melly végtére is meg fog boszultatni az események hatalmánál fogva.

Ha 1818-ban urbért nyert — bár törvénytelen uton — a nép, ugy 1843-ban, minden tévedéseink mellett, kevesebb vér omlik Erdély völgyein és hegyszorosaiban; mert az érdekek kiegyenlitései harmincz év óta folyamatban lettek volna.

De más részről, csodálkozzunk-e: ha a törvénytapodásra senki szivesen nem nyujt kezet, s legkevésbbé az ifju, ki tapasztalatai által nincs még oda kényszeritve, hogy örökös kialkuváshoz szokjék, s hogy ne azt remélje, hogy a jót eszközölheti, hanem hogy a hazára nézve hasznosan vegyitheti politicájába: a

Digitized by Google

törvényest, melly czélszerü, és a czélszerüt ha szintén nem is volna szigoruan törvényes.

Lehet, hogy 1818-ban Wesselényi, ha a férfi kor higgadtságával bir, nem gátolja Majláthot jogszerütlen jótékony munkálkodásaiban; de hogy az a 21 éves ifju több kegyelettel viseltetett az alkotmány iránt, mintsem azt bármi kecsegtetések árán megsérteni tudja, ez olly természetes, hogy az ellenzője okvetlenül gyanusnak fogna látszani minden előtt, ki a fiatal évek eszményiségét ismeri.

Erdélyre 1811 óta komor és tevékeny idők borultak.

Lassankint elkopott az ősi intézmények gépe.

És megszüntek mozogni.

A kerekek akadoztak.

A törvényhozás tereme bezáratott.

A hivatalszobák lettek az állammá.

Kitünt, hogy legnevetségesebb igény egy kicsiny és szakadozott országnak, hol a népiségek s kiváltságok érdekei majd semmi találkozási pontba össze nem folynak, független kormányzásról és szabadságról álmadozni csak azért, mert a papir-törvények a tanácsosok felelősségétől kezdve az országgyülés széles jogköréig mindenről gondoskodtak.

Huszonhárom évig nem volt dieta.

1830-ig — kivévén az urbéri episodot — a megyegyülésekre kiváncsiságból többnyire csak a gazdasági tisztek, s a magokat unó szomszéd kisbirtokosok jártak. A hivatalnokok, kik választás alá már nem jöttek, igazitottak el minden tárgyat. A mivelt és vagynos osztály átallá csekélységekkel foglalkozni, s a kormányzó fényes estélyein, a vidám társas körökben és a nők toillet-asztalai mellett feledé dicsőségvágyát, kinevette a pedantokat, kik kötelességről, az ábrándozókat, kik hazáról, és a májkórosokat, kik közerkölcsről és polgári erényről beszélettek.

Wesselényi maga is érezte a kor mákonyszerü hatását.

Ő még fényesebb testi mint szellemi tulajdonokkal birván, ugy látszik, hogy pezsgőbb éveiben kárpótlást vélt találni hiu-

Digitized by Google

ságára vagy becsszomjára nézve, ha legdelibb lovaglónak, legügyesebb vivónak és czéllövőnek tartatik, ha merészsége, kalandjai, óriás ereje, a nagy vadászatok s a növilág kedélyében okozott forradalmak által a figyelmet magára vonja.

Hogy unatkozásai közt a tudományoknak is áldozott, s hogy adóssággal terhelt jószágait rendezni meg nem szünt: ez mutatja, miként a divat és a puha kor daczára is keblében több ércz, több nemes anyag volt, mint ifju barátainak nagyobb részénél.

De a magyarországi felső vidékeken 1823-ban támadt mozgalmak véggyürüzetei Erdély határszéleig is elhullámozván, természetes vala, hogy a másoknál aránylag éberebb szellemü Wesselényire hatást gyakoltak. Ujra a hazai törvényekre vetette szemeit. Egy akkor tekintélyben álló jogtudóst vitt Zsibóra. Azzal és a szomszéd megyékben lakó befolyásosabb egyénekkel összejöveteleket tartott, mellyeknek czélja a társas időtöltéseken kivül, a haza állapota s érdekei feletti eszmecserék voltak.

A fiatal dandyknak eszményképe levén a frivolitásokban is kitünő Wesselényi, csakhamar a komolyabb hangulat kezdett tőle a vendégekre átszállani.

Lassanként divatba jött az élvezetet foglalkozásokkal vegyiteni és a napi örömek közt a haza elhagyottságára is gondolni.

Illy előzmények után találkozék Wesselényi egy gazdag és förangu katonatiszttel, ki nagyobb szerencsével vadászott mint ő, hasonló szép paripákon lovagolt, és a testgyakorlat sok nemeiben versenyzett vele; vagy megközelitve, vagy felülhaladva öt.

E katonatiszt még több elpazarlott év, s még több szétfecsérlett szellemi erő tudalmának sulyát hordá lelkén.

Érdemjelek valának mellére tüzve. Táborozásokban vett részt. Alakja a világcsatákróli föstvényekben, Kraft müvészi ecsetje által diszelg, mint egyénisége által felötlő jelenet. Idegen udvarok kegyeivel volt elhalmozva. Beutazta Európát s kelet egy részét. Ismerte a különböző nemzetek szokásait; erkölcseit. De tapasztalásaiból elégületlenséget és szakadozottságot hozott haza; a nélkül, hogy a gazdagok szerencsétlensége az élvundor és a sybaritismus nemesise az unatkozás, megtörték volna erélyét.

Digitized by Google

E katonatiszt nagy vagyona, magas családviszonyai, elismertetést nyert személyes tulajdonai és a szerencse kegyeinek daczára nem volt boldog. Élczei fölvidámiták a körüle levőket, de egy zilált kedély szinét hordák magukon. Ironiája s gunyorai hasonlitlanok valának; de néha látszék, hogy azok olly nyilvesszők, mellyeknek élére a méregcseppet az önmagávali elégületlenség hullatta.

Mint a helvét, ha idegen földre távozik, az öröm karjai közt is szivének rejtekében bút táplál, mert hazája bérczeit elhagyta, ugy érezte a honfájdalmat e magyar katonatiszt, Debreczenben, a magyar nép közepett is, azért, mert hitte, hogy hazáját elhagyta, midőn tehetségeinek egész összegével nem szolgálá.

Wesselényinek találkozása a Debreczenben állomásozó gróf Széchenyi Istvánnal, mindkettőjök életpályájára határozott befolyással volt.

Barátokká lettek.

Rendszeresebben üzék tanulmányaikat.

A fiatal körnek, melly körülöttök mozgott, szivébe csepegtették a hazaszeretetet, a magyar nemzetiség becsülését és a munkássági vágyat.

A felső házi szabadelvü pártnak magva e baráti szövetkezésekből támadt.

Széchenyi látván, hogy Wesselényi ragyogó talentuma mellett is kevés világismerettel bir, rávette, hogy öt Angliába és Franciaországba kisérje el, s mivel a megkezdett uj gazdászati rendszer miatt Zsibó még eléggé jövedelmező nem volt, pénzét ifju barátjának rendelkezése alá bocsátotta.

Legkellemesebb szaka Wesselényi életének — mellyről midőn Széchenyit Kossuth miatt gyülölni tanulta, szintolly elragadtatással beszélt, mint barátságuk délpontján — ezen utazás volt.

Széchenyi a magasabb körökben, a talentumoknál, a müvészeknél, az ipar és vállolatok tekintélyeinél, s mindenek fölött a rókavadászaton s lóversenyen névvel biró angol vidéki nemességnél sok ismerettséggel birván, Wesselényit egyszerre olly világba ragadta, melly az ő szenvedélyeinek minden oldalról

Digitized by Google

megfelelt, s hová neki magára bejutni, alig vagy csak későre lehetett volna.

Ezen kivül Széchenyi szinte hajlammal birt testi ügyességeivel, edzett természetével, stoicismusával, és a nélkülözésekkel, mellyeket kiállani tud, némi ostentatiót üzni.

Wesselényi elemében volt, mert barátja olly emberre talált, ki a legszeszélyesebb vállalatokra is kész, s ki egy helota vagy négerrab sanyaru életét akkora készséggel hordozta, mint Heliogabal és Sardanapal dőzsöléseit.

Versenyezhettek tehát együtt, s főként a fárasztóbb és öntagadást igénylő tervek kivitelében leltek gyönyört.

Franciaország déli vidékeit gyalog utazták be, naponként nagy távolságokat tüztek ki. Csak kenyeret és tejet volt szabad enniök, mindkettőt igen csekély s meghatározott mennyiségben. Mert föladatuk volt a fáradság és éhség eltürésében egymást legyőzni. Az eredmény vala: hogy Széchenyi gyalogolni, Wesselényi koplalni tudott jobban.

Barátságuk növekedett e versenyzések által, mellyeket a tudomány és ismeretek mezején hasonló küzdelmek váltottak föl.

Mert mindketten elhatározták hazájukba visszatérésökkel megkezdeni a reformatori szerepet és életöket kizárólag a nemzet fölébresztésére, kifejezésére, emelésére forditani, a társas körök, a közélet és az irodalom utján.

Reményök volt örökké egy pályán haladhatni, nekik volt e reményök, kik politicai nézetekben lényegileg különböztek, s kik alig tiz évvel utóbb kétkedni kezdének épen abban, mi kétség fölött állott, t. i. egymásnak jószándékában és honszerelmében.

Hihető, hogy még akkor, midőn mindketten politicai mult nélkül s csak a haza felvirágzásáért öszpontositandó munkásságuk nagy szándékával folytatták a tapasztalás-gyüjtés „vándoréveit“ hihető, hogy az előkészületek korszakában alig sejditették ama távolságot, melly az elvben egyezőket a részletek és az alkalmazás által gyakran élesebb meghasonlásba hozza, mint a szembetett vélemények képviselői szoktak egymás irányában állani. Különben vagy Széchenyinek vagy Wesselényinek sok

Digitized by Google

áldozatra kellett késznek lennie, s valamellyik, — ha komolyan hitték a politicai pálya közönségét, már előre eltökélte egyéniségét megtagadni. Másként az együtthaladás sikerülése majdnem a csodával határos lett volna.

De ámbár szép álomnál egyéb alig volt e terv, a két álmodozó örök hálával tartozik a végzetnek, hogy sokáig csalódásokban hagyá élni, mert barátságuk évei alatt kölcsönösen nagy változást idéztek elő egyéniségökben, kifejtették tehetségeiket, ismereteik láthatárát szélesitették, és a közéletrehatás eszközeivel testvérileg ellátták egymást, kiki megosztván a mivel birt, hogy viszont gazdagittassék a másik fél szerzeményei által.

Később, miután t. i. Széchenyi Wesselényivel ellenségeskedésbe jött, a különböző pártok hálátlanságot vetettek mindkettő szemére. Wesselényi tette Széchenyit nagy hazafivá, mig a Széchenyi ismerősei adatokat hoztak föl annak bebizonyitására, hogy Wesselényit a falusi betyárból civilizált férfivá egyedül a Széchenyi barátsága avatta föl.

Illy végletben igazság nem lehet.

Senki sem olly elfogult, legalább most, midőn szenvedélyeink kihültek, hogy a két politicai jellem közöl az egyiknek eredetiségét és hivatását a másiknak kedveért kétségbe vonja.

De az mindig különösnek marad, hogy határozott fogalmat akármiről inkább lehet szerezni, mint a hatásról, mellyet e férfiak egymásra gyakoroltak.

Ők magok is — bár őszinteségöket kétség alá vonni nem lehetett — ellenkezőleg adák elő régi viszonyaikat.

Ugy látszik, ismeretségök első éveiben illusioban éltek vagy saját maguk, vagy egymás iránt.

Széchenyi nekem többször beszélte el Wesselényiveli szövetségét, utazásait, közremunkálását és meghasonlását.

Az ő eredeti modora szerint előadva e viszony, egy kevéssé önösnek tünik föl, s több számitással mint vonzalommal járt.

„Én, — mondá a többek közt — nagy szemöldü, barnás sárga szinü, komor kinézésü ember vagyok. Élczeim találnak, s az eszméim közé vegyitett satyricus ötletek által sértve érezhetik magokat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt

Digitized by Google

szándékom. Én az asztal mellett kitudom egy bonyodalmas terv részleteit fözni, de midön rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találom magamat föl. Már czekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán ollyak is, kik miattam magától az ügytől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas is volnék; kolomposnak, vezérszónoknak, a magyarnál, mint keleti fajnál, melly a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak olly ember való, ki széles, köpczös termetü, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagálylyal tud beszélni, s akkora tekintélylyel bir, hogy a ki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani : ez ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetü magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszason tanakodtam : ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal elölindulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal fölruházva, és én reméltem, hogy mi meg fogjuk érteni egymást, reméltem, hogy ő, ki szép eszét sokáig hevertette parlagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázván magáról a mi betyáros, s közszerü, a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy épen azon tulajdonokat fogja fényesen képviselni, mellyek nálam hiányzanak. Csalódtam! pedig mit nem tehettünk volna, ha egymást megértjük? De Wesselényi hiusága után indult. Tapsok által részegittette le magát. A faltörő politicába szerelmes. Mindig a viz ellenében uszik. Mindig csak szitja a gőzkatlant; a nélkül, hogy a ventillt alkalmazni akarná a gépre. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni."

Lényegileg igy nyilatkozott Széchenyi Wesselényi felől; miből következtetni lehetett, hogy ifjabb barátját ezerek közöl választotta, mint reformatori terveinek eszközét, de a túlzás, mellyre nagy hajlam fekvék Wesselényi jellemében, végtére tehetlenné tette azon viszony folytatását, melly, mintegy drámai szerep, a történészet számára előre volt elkészitve.

Hogy Széchenyinek illy utógondolatai lehettek, az ő számitó természetéből önként következett; de viszont természetes,

Digitized by Google

mikép Wesselényi szellemi tulajdonai igen alábecsültettek általa, midőn hitte, hogy ennek nem voltak szintén saját czéljai, melyeket a barátság megkötése- és folytatásakor számitás alá vett.

Én egy alkalomkor Wesselényitől is hallám a Széchenyiveli szövetség taglaltatását.

S ő lényegileg másként fogta föl egymáshozi helyzetöket.

Előadásának minden részleteire jól emlékezem, csak egyes szavaira nem.

„Széchenyi — mondá ő — fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Rendkivül kellemes társalgási modorral, de kevés ismeretekkel birt. A bécsi franczia követ, ki vele Metternich herczeg valamellyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájok közel álló ministernek Széchenyi távozásakor ezt sugta: *én érette szerelmes lettem a tudatlanságba!* Később az európai béke levén megkötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalásokat szerzett: természetes vala. Azonban a gazdasági és státusgazdászati rhapsodisticus ismereteken kivül, csak a szépirodalomban birt jártassággal. Az igaz, hogy aestheticai itélete finom és kimivelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment a beszélgetés át, több élvezetet és több fölvilágositást tudott volna nekem nyujtani. De a politicáról Széchenyi kevesett gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövendőjéről, s a hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom: mennyi fáradságba került öt rábirni, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együtthatásra ösztönöztem, sohajtva mondá: jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás bűntudatát s csendesen muljék ki, a végperczig nem gyanitva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó! Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelmüség volt-e ezen sivar nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életeért egy sötét eszme által, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdíteni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még utrainduláskor nem vetkezte le különczségét, s ritkán szeretett a ma-

Digitized by Google

gyar ügyekről beszéleni. Én neki sok kellemes órákkal vagyok adós. Ő tanitott a többek közt angolul meg s mondhatom practicusabb nyelvmestert kivánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvtani előismerettel nem birtam, kezembe adta, s mig e gyönyörü miven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közlé velem, annyi elragadtatással szólt e nagy költő ragyogó sajátságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a britt lángésznek, hogy az aestheticai gyönyörekért, mellyekkel megajándékozott, szivesen elengedem a három unalmas napot, mellyet a „nagy pusztaságon" a carthausiak kolostorában tölténk, mikor ő szüntelen böjtölt, imádkozék, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a feszületet. Az én protestans scepticismusom föllázadott e csudálatos jeleneten; de legyen neki Manfredért megbocsátva. Egyébiránt valamint én a gazdászat, az ipar s föként a lótartás és növelés körül szereztem töle ismereteket; valamint a szépirodalomban mesterem volt, ugy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágositást nyujtottam neki, mint a mennyit töle nyertem."

Wesselényi nyilatkozata a fökérdésre nézve — mint olvasóim láthatják — nincs összhangzásban a Széchenyiével, ki Wesselényiben politicai tanitványt keresett; mig ez a hazára vonatkozó tárgyakban Széchenyit képzelte az ő befolyása alá helyezettnek.

Gondolom, mindkettő tévedésben volt, s valamint a gyémántot csak gyémánt által lehet pallérozni, szintugy ők kölcsönösen s majdnem egyenlően hatottak egymásra a politicai pálya előkészületei körül.

Egyik sem vala a másiknak teremtménye.

És én csupán illedelmi bóknak tekintem, hogy Wesselényi, midőn később Szényenyi eljárásait hibáztatta, magányleveleiben, mellyeket hozzá intézett, őt mindig „mesterének", magát pedig „tanitványnak" nevezte. Ámbár még az utósó időkben is, midőn nehezteléseök a legmagasabb fokra hágott, és a zsibói vak Széchenyit szellemileg vaknak, vagy még roszabbnak képzelte, olvastam Wesselényitől olly levelet, a „Kelet népe" halhatatlan

Digitized by Google

irójához, mellyben az aggodalmak és vádak közt e hizelgő sor is előfordul: „büszke vagyok, hogy tégedet mesteremnek nevezhetlek.“

Reméltem, miként ezen életirási részlet nem leend minden érdek nélkül, ollyakra nézve, kik ismerni akarják a forradalom előtti évek fő embereit, azon korszakét, melly már a szigoruan és részrehajlatlanul biráló történészethez tartozik egyéneivel és törekvéseivel együtt. Különben is a szobákból már a köztermekbe kell lépnünk, hol az emberek valamint testökön, ugy gondolataikon és kedélyökön is ünnepiesebb öltözetet hordanak.

E század harmadik tizedének kezdete nagy fényt árasztott a felsőházra.

Két hatalmas egyéniség foglalta el a politicai láthatárt s körülragyogá pályájának dicsőségével.

Az egyiknek neve, mint státusférfiué, hibái és gyöngeségei mellett is, az egymást fölváltó nemzedékek által emlegettetni fog: mert, bármit mondjanak a csüggedezők, a magyar nem halt meg. Az előitéletek és pártszenvedélyek pedig, mellyek egykor kiabálták: kövezzük meg öt, minthogy hamis próféta! oh! e szenvedélyek, mellyek eredetökben a legnemesebb buzgóság félreértéséből támadtak, a komor való által már szét vannak oszlatva, s most sok, egykor kárhoztató ajak öszhangzik azon nyilatkozatban, hogy e férfiu, hogy Széchenyi István vala, ki ügyeink mélyébe, és jövőnk szürkületei közé legélesebb szemmel nézett.

Széchenyi nem félhet az enyészettől. Neve, emléke csak tisztulhat, bemocskoltatni többé nem fog.

A másik nem olly tartós, de korára nagyszerüen ható név a Wesselényié, a felsőházi ellenzék vezérszónokáé, ki az 1830. és 1831-ki országgyülési vitatkozások alatt kevesektől megközelitve, senkitől utól nem érve, a parlamentaris ékesszólás és népszerüség olly magas fokára emelkedett, hová azelőtt talán senki sem.

Digitized by Google

Mindjárt első fellépésekor, melly, ha emlékezetem nem csal, a nyelv ügyében történt, rendkivüli figyelmet vont magára. Tekintélye meg lön alapitva. Hire villámgyorsan terjedt a két hazában szét. Nézetei valának a politicai divat szabályozói. Az ifjuság utána igyekezett magát képezni. És Kossuthig, ki öt népszerüségben végre messze hátrahagyta, nem vala szónokunk, ki annyi tapsban részesült volna; ámbár időnként tüntek föl egyének, kik nála müvészibb előadással, és viszont egyének, kik mélyebb belátással birtak. Nincs miért itt az egyik tekintetből Kölcseyt és Szemerét, a másikból Deákot és Széchenyit emlitenem.

Ha Wesselényinek 1830- és 1831-diki beszédeit későbbi szónoklataival összehasonlitjuk, helyekre találunk, hol ő sokkal inkább ragyog, mint utóbb. A nyelv ügyében, a vallás körüli kérdésekben, az elöleges sérelmek tárgyában s a lengyel forradalom apotheosisára tartott beszédeiben — mellyek félig készitettek, félig rögtönzöttek valának — több tüz, több elevenség és szócsillám van, mint az 1833-diki magyarhoni s az 1834-diki erdélyi országgyülésen mondottakban.

Ő, mint szónok, rögtön emelkedett a tetőpontra, hol egyes visszalépések daczára is fen tudta ugyan tartani magát, de a forma tisztasága, az eszmék szabatossága, az előadási modor elegantiája körül semmi uj hóditásokat nem tett.

Ha azonban beszédeit politicai érettség tekintetéből vizsgáljuk, örvendetesebb eredményekre fogunk találni.

Mert parlamentaris szüz- és első szónoklataiban, vagy a hatásszomj vagy az eszmék tisztátalansága miatt, olly helyek fordulnak elő, sőt néha az egész tárgyaláson olly felfogás uralkodik, mellyet meg lehet engedni az utczai rögtönzőnek, ki egy asztalról, egy deszkaállványról vagy hordóról haranguirozza a népet, de az országgyülési nagy pártok tekintélyeinél megrovás nélkül hagyni nem szabad.

Példákat idézek.

Midőn az ujonczozásról és katonai kihágásokról két különböző alkalommal szónoklatokat tartott, lelkesedésre ragadó előadásának villámait az állandó katonaság ellen intézte, s mond-

Digitized by Google

hatni, hogy többnyire e tengely körül forgottak okoskodásai. De nem tudja-e mindenki s nem tudta-e ő is a többiekkel egyaránt, miként szép verseket lehet ugyan az arcadiai boldogság éveiről irni, mellyekben az ágyugolyó a ritkaságok tárában fog mutogattatni, azonban mig internationalis viszonyok léteznek, mig nagy hatalmasságokról, második és harmadik rangu statusokról, mig az európai sulyegyenről, mig az államok kölcsönös féltékenységéről, terjeszkedési vágyáról s ezer illy dolgokról szó leend: addig egy státusnak sem fog eszébe jutni, hogy az állandó katonaságot az oratorok kedveért megsemmisitse. Ha az angol és franczia nagy pártoknak vezérei akár a katonaajánlásnál, akár a seregben mutatkozó kicsapongási hajlam miatt ostromolnák a kormányt, nem jöhetne eset elő, hogy illy térre vigyék a megtámadást, mert senki sem igyekeznék olly nézeteket terjeszteni, mellyeknek életbeléptetésére kormány és kormánypárt nem akadna. Wesselényi az állami eszély s ellenzéki tactica illy rudimentáit sem látszott figyelemre méltatni.

Ő, továbbá a vallási sérelmekben az 1830-diki országgyülés alatt a magas papság reactiója ellen a „Jupiter tonans" fellegrázó szerepét nagy sikerrel vitte, és a lelkiismeret szabadságának érdemekkel halmozott bajnokává lön. Ez kétségtelen. De mit mondjon az ember, midön legfényesebb beszédének kiindulási pontját azon világnézetben találja föl: hogy a kamzsa hozott legnagyobb átkot az emberiségre, a hiteszmékkeli ámitások sülyesztették a népeket a szolgaság járma alá, s addig az országok boldogok nem leendenek, mig a papság mint kaszta fog létezni? Kérdje-e, hogy a párt, mellynek vezérszónoka igy nyilatkozik, szándékozik-e, ha kormányra lépend, intézkedéseket tenni a hyerarchia megszüntetésére, s kiterjeszti-e a papi kaszta eltörlésére vonatkozó reformjait egy quacker imádkozási rendszernek létesitéseig? Valóban a lelkiismeret szabadsága annyi oldalról védhető, hogy az európai parlamentek szónokai közől kevésnek jutott volna eszébe a vallásos sérelmeket illy távulról összeszedett okoskodásokkal támadni meg.

Még kiáltóbb példa arra, hogy Wesselényi, midön szónoklati erejének tetőpontjára emelkedett, eléggé kiforrott politicai

Digitized by Google

nézetekkel és statusférfiui tapintattal nem birt, — a lengyel kérdés volt- — Ő t. i. egy szép és magasztos hangu beszédben Kosciusko hazájának véráztatott mezejére vezette a hallgatóságot, s midön a szerencsétlenség számára a részvét és köszönet gyöngyceppeit igénybe vette, az austriai kormányt a semlegesség sánczaiból kilépni és a lengyel forradalomnak segitőjévé válni azon okból sürgette: mert a lelkes lengyel nemzet, ámbár az orosz czár által érdekei kiméltettek, ámbár anyagi jólétben naponként előre haladott, ámbár alkotmánynyal birt, ámbár a Románov-ház kegyeiben felötlőleg részesült, mégis fegyvert ragadott, minthogy függetlenségét előbbre becsülte a mulékony világi jólétnél; illy nemes lelkesedés tehát jutalmat érdemel.

Olvassa el akárki nagy szónokunknak a lengyel ügyben tartott különben gyönyörü beszédét, s látni fogja hogy az osztrák interventio sürgetése ezen okoskodásra van épitve.

De volt a világon uralkodóház és kormány, melly illy regényes indokból a forradalomnak pártolására sergeket küldjön?

A lengyel-kérdés felett Európa minden parlamenteiben hatalmas szónoklatok tartatának az időben. Ezeknek egy része szépség tekintetéből bizonyosan a Wesselényiénél hátrább állott. Azonban alig hihető, hogy olly ügy, melly mellett a legfontosabb állami érdekek hozattak föl, valahol azért ajánltatott volna a kormány figyelmébe, mert a forradalom annál inkább pártolandó, minél kevésbé van a körülmények által motiválva.

Wesselényi későbbi éveiben hasonló hibákat nem követett el. S én óvakodtam volna egy hajdan bálványozott név tévedéseit érinteni, ha tanulságosabbnak nem hinném, a politicai jellemeket fejlődéseikben kisérni, mint kifejlettségök délpontjáról fölmutatni.

Az 1832-dik évben kezdődött hosszu országgyülés, melly a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megnyitotta, a követek tábláján eleinte nem talált egyéniségre, ki az ellenzék vezérletét átvehesse. Nagy Pál hanyatlani kezdett hatékonyságában és közhitében. Majdnem gyanusnak tartaték. Ragályi daczból a kormánypárthoz szegődött. Kölcsei müvészi és

Digitized by Google

bámult szónok volt, gyermekkedélylyel, szent akarattal, tapasztalás nélkül. Ö versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédeket készitett az irodalom számára. Deák Ferencz még nem választaték meg, s csak megyéjében vala ismeretes. Bernáth, az idösb Pázmándy és a többi másod rangu tekintélyek, kik kétségtelen érdemekkel birtak, sem talentumaikkal a koreszmék szinvonalán felül, sem befolyásukkal egymás fölött nem állottak.

Illy körülmények közt azon szokatlan jelenet került elő, hogy egy felsőházi tag volt a két táblán létező ellenzéki elem vezére. Wesselényi vezette a baráti conferentiákból, mellyekben a tekintélyesebb képviselők vettek részt, a követi kart; a felsőházban pedig szónoklatának erejével annyira túlszárnyalta többi vetélytársait, hogy az ellenzéket ott, egy következő töredékecskét kivevén, mellynek Széchenyi volt egyedüli talentuma, nemcsak vezénylette, de a szó szoros értelmében, dictatori hatalommal kormányozá.

Alsóházi befolyása által az urbérnek a többi rendszeres munkálatok fölötti elsőségét vivta ki.

E kérdés határozott az országgyülés szelleme felöl, s tette lehetségessé a nép és aristocratia közti bizodalmatlanság lerontását. Mert ha az urbér helyett, a kereskedelmi munkálat vétetett volna előbb föl, azon okból, mellyért sürgették, hogy t. i. a mit a földesuri viszonyok szabályzása által veszitni fog a nemesség, nyerje vissza a vámok eltörlésén: látható, miként az akkori körülmények és előitéletek közt, az első kérdés megoldható nem levén, a második elmarad.

Wesselényi idézte föl a részek ügyét is, melly különben az erdélylyeli unio kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, mellyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyüjtött félig igaz, félig csalfa és gyakran roszúl magyarázott adatokkal voltak fölczifrázva; söt Kölcseynek az Athenaeumban közlött hires czikke is, a feldolgozáson kivül, a Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.

Az 1833-diki országgyülés még az első stádiumokban vala, midön Széchenyi meggyözödvén, hogy valamint Wesselényinek

Digitized by Google

olly értelemben mint ohajtotta, egy pályán soha sem haladhat, szintugy az ellenzék eljárásától is nagy korlátok választják el: helyesebbnek tartotta inkább visszavonulni, mint szakadást eszközleni olly pártban, mellynek elveit magáéinak vallá; de parlamenti tacticáját követni saját egyéniségének föláldozása nélkül nem tudta. Örömmel ragadá tehát meg a mutatkozó alkalmat, s mint királyi biztos ment az aldunai vidékekre, hogy a vaskapui munkálatokat, mellyek az elemeken nyert diadalainak, és az anyagi haladás tartományaiban szerzett hóditásainak, kitünő tropheumai közé tartoznak, személyesen vezethesse.

Mig a siker embere Pozsonytól messze távozott, az elvek szónokát is haza hivták Erdély viszonyai.

Wesselényi Kolozsvárra sietett, hol minden a legnagyobb zavarban volt.

Helyét egy magasabb politicai talentum, Deák Ferencz foglalta el.

Tekintsünk a királyhágóntuli mozgalmakra, kerülvén minden részletet.

II-dik Leopold trónralépte után húsz évig — mint az idősb Wesselényi Miklós életvázlatában emlitve volt — néha hirdettetének országgyülések, mellyek az ösi alkotmányos törvényeket magyarázták és kiegészitették olly törvényczikkek által, mikben minden pont kevesebb biztositékot nyujtott, kevesebb határozottsággal szólt, mint a régi törvény.

1811-től egy századnegyed alatt nem gyültek össze a karok és rendek.

Ezen hoszu korszak jelleme volt az 1791 óta hozott törvényeknek erejét venni ki, szokások, felső rendeletek, s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtére a kétféle t. i. a diétai és a diétánkivüli eljárás eredménye volt, hogy a bureaucratián kivül még állami hatalom nem létezett Erdélyben.

A dolgoknak illy kifejlödése, az egyének hibáin kivül, a viszonyok természetében feküdt.

Digitized by Google

A pártok szenvedélyei azonban mindent csak az egyének hanyagságának vagy büneinek tulajdonitottak, mi egyébiránt más országok történeteiben és hasonló körülmények közt elö szokott kerülni, s a harcz, melly később a szabadelvüeknek a conservativek elleni küzdelmévé változott, egyes személyek népszerütlenné tételével kezdödék : de már 1830 körül politicai szint vett magára föl, s bár tárgyainál fogva kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméi által, az ujabb kor pártmozgalmaival naponként korosabb rokonságba jött.

Ez természetes vala, mert a megpenditett erdélyi sérelmek még szorosabban vonatkoztak a státushatalmak jogkörére, mint a Magyarországon szönyegen levök.

Erdély alkotmánya t. i. a három nemzet és négy bevett vallás jogegyenlöségén és hivatalokbani osztozásán kivül, abban különbözött a Magyarországétól, hogy Magyarországon a megyerendszer erös volt és minden megyei tisztviselö szabad választás által foglalta el hivatalhelyét, mig Erdélyben a megyei hivatalokra csak kijelölés történt a megye részéröl, de a megerösitési jog a fejedelmet illette. Az igaz, hogy kárpótlásul e megszoritásért, az erdélyiek felmutathatták még azon jogot, miszerint a kormányszéknek elvileg felelöséggel biró tagját az országgyülés választotta fejedelmi megerösités mellett.

Ezek voltak közjogunk sarkkövei a betük értelme szerint.

De az évenként tartatni rendelt országgyülések 1811 óta megszüntek; miböl következett, hogy a kormányszéknek csak egy tagja vala, ki a rendek által választatván, törvényesen ült helyén.

Továbbá a megyegyülésekböl az idök nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utójára a tisztujitások divatból kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesitett hivatalnokok folytatták állandólag és bureaucratiai függésben a felsöségtöl, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tettleg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a traditiók közé tartozott, mellyben senki sem akart hinni, mindaddig, mig a vagyonosabb és tekintélyesebb családok, magokat, miután a közügyekre hatást

Digitized by Google

elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszoritva látták.

Illy hátratétel többeknél párosulva a hazaszeretettel, némelyeknél a hatalom polczán levők iránti gyülölettel, nagy mértékben segitette elő az ellenzék alakulását, s olly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkivüli eszközökkel s majdnem mindentevőséggel birt, teljesleg elhagyatva maradt.

A megyék és egyéb törvényhatóságok országgyülést követeltek, hogy az alkotmányos élet folyama ujra megindittassék.

A kormányszéket — mert tagjai választáson kivül vannak hivatalukban — törvénytelennek nyilatkoztatták ki, s az engedelmességet megtagadták egészen azon határpontig, hol különben az administratio fölakadna. Némelly megye a kormányszék leveleire nem válaszolt; más a jegyzőkönyvnek fölterjesztését sem találta szükségesnek; a megyék többsége azonban elküldötte a kormányszékhez a határozatokat, de csak mint egy postahivatalhoz az ő felsége szine elébe juttatás végett.

Hasonló keserüséggel folyt a megye hivatalnokai ellen a harcz. A választási jog visszakövetteltetett, s kik a helyettesités utján követeltek állást, el vagy kiléptek, vagy engedelmességre nem találtak, vagy a közvélemény ostorozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormánypárt és kormány látván e szellemi terjedését és összemérhetlen túlsulyát: a követelések igazságát elvileg elismerte ugyan, de mig az országgyülés kinyittathatnék, a létező hatalom és hatósági organumok iránt teljes engedelmességet kivánt.

Továbbá megvallá ugyan, hogy jogilag a kormánytanács tagjai csak választásnál fogva ülhettek volna székeikben; megvallá, hogy szinte jogilag a megyei tisztviselők sem köszönhetik helyzetöket egyedül felső kinevezésnek: de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősités végett az egyes állomásokra fölküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az irott törvények szavai világosak volnának.

A kormánypárt tehát sürgette, hogy a homályos törvények

Digitized by Google

ujak által pótoltassanak ki az országgyülésen, s a mig ez megtörténhetnék, hagyjanak föl a megyék a törvénymagyarázattal, mert erre nincs joguk.

Az ellenzék világosoknak tartván azon czikkeket, mellyeken a választások kérdése megfordult, nem látta szükségesnek uj törvényhozás vagy törvénymagyarázatok által gyengiteni a haza szabadságát. A választások végrehajtásaért, nem pedig a kétségtelen értelmü szabályok vitatás alá vételeért sürgette a diéta rögtön kinyitását.

Hogy illy jelszavai közt a pártküzdelmeknek, nem lehetett rendezett közkezelésre és a hivatali tekintély megóvására számitani : ez természetes.

Azonban valóságos zavargások még sem történtek, s az önfentartás ösztönénél fogva a megyékben többnyire eltalálva volt a határvonal, mellynek körén belül nagy felakadások nélkül lehetett a jogokat is ótalmazni, az állami kapcsok kötelékeit is a szétszakadástól védeni.

Illy politica nem kevés ügyességet kivánt s még több betudással és erkölcsi felelősséggel járt.

Végre a kormány szokatlan módokhoz nyulni tartá szükségesnek.

Teljes polgári és katonai hatalommal küldeték a horvátországi bán Erdélybe. Az alkotmány fölfüggesztetett. Megyei gyülések csak engedelem mellett és egyszerre hirdettetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett.

Ez nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Wlassics, a bán, gyöngédséget sőt hajlamot mutatott az ellenzék iránt, s a ministeriumhoz intézett irataiban az érdekekkeli kibékülést és az országgyülés mielőbbi összehivását sürgette.

De mielőtt czélt érhetett volna, helyzetéről visszavonult, és Estei Ferdinand főherczeg által váltaték fel, ki rövid idő alatt a dietát kihirdette.

Wesselényi e fontos pillanatok előtt már Erdélyben volt, s több megye közgyülésein támadta meg a kormányeljárását.

Digitized by Google

Szónoklatai a Pozsonyban tartott legjelesebb beszédeivel diadalmason versenyeztek. A tömeg Zilahról Székelyudvarhelyig és Enyedig, mindenütt hol megfordult, nagy elragadtatással hallgatta, kisérte szemeivel, részvétével, egész szellemével.

S mégis a napi tapsok és szokatlan lelkesedés daczára sem látszott szülőföldén teljesleg otthonosnak.

Bámultatott, de tanácsai gyakran el nem fogadtattak.

Midön beszélt, övé volt a gyülés szelleme; midön határozni kellett, mérsékletebb árnyalatokhoz lebbent.

Mert az ellenzék hozzá szokott régi vezetőihez, egy Bethlen Jánoshoz, Kemény Déneshez, Szászhoz és Weérhez, kik évek óta küzdöttek, soha nem távozva helyeikről, osztozva a rózsát nem termő, a dicsőségben meddő, de szenvedésekben gazdag s nem egészen veszély nélküli pálya fáradalmaiban.

És meg kell vallani, hogy e férfiak, bár aránylag kisebb körben és csekélyebb eredményekért vivtak, mégis az innepelt szónok felett azon elsőséggel birtak, mellyet a részletek és terrenum teljesebb ismerete nyujt.

Aztán Erdély szelleme mind a pártok vezényletére, mind a pártfönökök modorára nézve lényegesen különbözött a magyarországitól.

Erdélyben a terület csekélysége miatt nem volt nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmait, az alkotmányos törekvések minden sugárát egy gyülpontba vonni. Kolozsvárról igazgattatott — kevés kivétellel — az ellenzék. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és pártportyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapokon és szigorubb fegyelmen nyugvék, mint Magyarországon. Ide járult, hogy a királyhágón túl alig létezett megye, mellyben a fiatalság erkölcsi terrorismust gyakorolhata a kedélyekre nagy száma, heve és rivalgásai által.

Ezekből eléggé kimagyarázható, hogy Wesselényi, ki többnyire távol volt, a már rég megalapitott irányok körül nagy változást hamar nem idézhetett elő.

Digitized by Google

Erdély Széchenyit csodálta. A „Hitel“ szerzőjének modora, ki hogy czélt érjen, több kapukon kopogtatott, és minden becsületes eszközöket megpróbált, egyezett is e kicsiny ország traditionalis politicájával és azon ravaszsággal, melly a nemzeti fejedelmek korában két nagy hatalmasság közt másfél századig lebegteté Erdélyt, a nélkül, hogy valamellyiknek karjába vetné.

Valamint a színészek, hol állandó temploma van Thaliának, egy szerep fölfogását több nemzedékeken át tudják hagyományként leszállitani, és Shakespeare hőseit a mint Garrick kiképezte, ugy adta vissza Kean az ujabb korban; szintugy megtörténik, sőt még inkább, hogy a statusférfiak és a nagyobb politica kezelői egy traditionalis modor zsinórján, mint járszalagon, vezetik embernyomokon keresztül, vágyaikat, eszméiket és eljárásukat.

Nem mondom, miként Erdélyben igy történt; mert a politicai szinpad kicsiny s néptelen levén, alkalmatlan volt egy rendszer következetes folytatására.

Bethlen Gábor ravaszsága az 1834-diki pártfőnököknél Hercules-buzogány leendett volna gyermekkezekben, mellyet fölemelni és forgathatni maga az elkényeztetett hiuság sem remélhette.

De annyi csakugyan bizonyos, hogy az ellenzék is, bár menynyire volt a szenvedélyek által elragadtatva, óvatosabb és tapogatóbb modort keresett vezéreinél, mint a magyarországi szabadelvüek.

Bölcseségből, vagy a gyöngeség érzetéből, mi szintén bölcseség, folyt-e ez? nem akarom vizsgálni.

Elég emlitenem, hogy a „szuronyszegezés“ nem volt az erdélyiek kedvelt tacticája.

Wesselényi pedig a heves megrohanásokat kedvelte.

Az ő napja tehát az országgyülés kinyitása előtt nem derült föl.

Az előkészületek alatt Bethlen János szelidebb modora győzött, a nélkül azonban, hogy a miatt éles surlódás támadt volna.

A kolozsvári utasitások mentek a megyékre ki, s fogadtatátának többnyire pontról pontra el.

Digitized by Google

Kilátás vala erélyes, de nem túlcsapongó határozatokra.
Wesselényit Udvarhelyszék választotta követté.

Ütött végtére a rég várt országgyülés kezdetének órája.
A tagok megjelentek.

Az előleges tanácskozásokhoz hozzá kellett fogni. Annál is inkább, mert azon főhivatalnok, kit a kormány elnöknek tekintett, a törvények szigoru értelmében nem vala elnök; az pedig, kit ideiglenesen vagy kora miatt a rendek az elnöki székbe ültettek volna, a kormány által nem ismertetheték el.

Hogy illy kelepczéből a pártok kivergődhessenek, egyezkedésre volt szükség, mert a huszonhárom év óta várt országgyülést, senki sem ohajtotta mindjárt a megnyitáskor szétoszlatni.

Természetes vala tehát összegyülni és a kiegyenlités módjáról gondolkodni.

De ez is lehetetlen volt párcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, melly egyenetlenül vala az országgyülésen képviselve. A szászok a tagok számára nézve alig tették a magyarok negyed részét; a székelyek alig felét.

Kérdés vala tehát: minő gyülésben történjék az elnöki ügy fölött az előleges vitatkozás.

Volt t. i. minden nemzetnek nemzeti gyülése, s volt egy közös nemzeti gyülés.

Az egyik az előleges tanácskozásban a curiatum votum eszméjét, a másik a számszerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyülései — miután az országos ülésben a szavazás személyi és nem curiai volt — nevetségesek valának, s legfölebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozmányokban örökké egyéb állapodás hozassék, mint a mi az országos ülésekben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát öszves nemzeti gyülést akart.

A kormánypártnak sem látszott ez ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek.

A kitüzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormány-

Digitized by Google

szék udvarára siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, mellynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Nehány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lön.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

Az zárva volt.

A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormányszolgák részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokból és ajtókból egy arcz sem mutatkozott.

A mellékszemélyzet eltünt.

Kihaltnak látszék az udvar.

Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról, és azok feleletre vonása iránt.

A kormányszék udvara népgyüléssé vált, mellyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnok egy küldött által tudtul adta az összegyülteknek, hogy az országos terem a nemzeti gyülés számára, mellyet diplomaticus gyülésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében kinyittatni nem fog.

Illy czéltalan megaláztatás rosz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnok tettét rövid birálat alá vetette.

A hangulat ingerültté vált.

S miután a reformáltak teplomában nemzeti gyülés tartatott, kiki olly sejtelemmel távozék haza, hogy a mérséklett ellenzék sokat veszitett a terrenumból, Wesselényi sokat nyert, és ha még a kormányszék által több botlás követtetik el, akkor csakugyan Wesselényi fog az országgyülési nagy többség vezetője lenni.

Meg kell vallani, a kormánypárt semmit el nem mulasztott e sejtelem létesitésére.

Gyakorlatlanabb öszveget alig képzelhetni.

A talentum, a vagyon, az erély rendre elpártolt az erdélyi

Digitized by Google

igazgatástól, s egy pár összekopott 1811-diki tekintélyen kivül, olly emberek állottak a résre, kikről a világ az előtt igen keveset, vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak csak vezére volt kitünő; katonasága mit sem ért,

De az keveset használt, hogy a kormánypárt feje mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politicus tekintélylyel birt, s mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsültetést vivott ki.

Követöi örökké compromittálták öt.

Neki mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthivei ne vitatkozzanak, és öt szónoklatokkal ne ótalmazzák.

Igy győzni alig volt lehetséges. S csupán a tiszteséges megveretésről lehetett szó.

De a bécsi ministerium kevéssé volt engedélyekre hajló; a kolozsvári kormányszék megszokván uralkodni, nem ohajtott olly kiegyenlitést, melly a hivatalban levő személyek nagy részének föláldozásába került volna; a parlamenti kormánypárt pedig semmi szerepet fölfogni s keresztülvinni nem vala hivatva.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlóját emelte, mert a mérséklett k ö z é p nem fejthet ott hatást ki, hol a jobb oldal gyönge és nem érti a pártfegyver forgatását.

Az ügyes jobb oldal teremti az erős közepet; az erős közép pedig egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-diki országgyülés sorsa.

A milly mértékben hiusultak meg az eleinte táplált remények, a milly mértékben látszott a ministerium az engedékenység teréről visszavonulni, a milly mértékben járta le magát gondatlan nyilatkozatai által a jobb oldal: azon arányban apadt a mérséklettek befolyása. S z á s z nem hallgattaték szivesen ki, B e t h l e n elnémult, és a szabadelvü árnyalatok Wesselényi zászlója alatt kezdettek összeolvadni egy tömör hadtestté, melly előre tört, nem aggódván többé a visszavonulás ösvényeinek fedezéséről.

S havak folytak le olly tusában, mellyben a szónoklatok,

Digitized by Google

mint az árviz, elboritották az egész láttért, a nélkül, hogy a siker reményének legkisebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb part emelkedett volna föl, mellyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kivánatok horgonyt vetni tudtak volna.

A kormány nem engedett; az ellenzék nem hátrált.

Még az sem vala eszközölhető, hogy ezen országgyülés szellemének nyomai a történészet számára föntartassanak.

A vitatkozások kinyomatását „Napló" czim alatt a rendek elhatározták, a kormány megtiltá; s midőn az országgyülés illy önkény ellen szabadkozott, Wesselényi a Naplót mint magányvállatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állitván, hogy jogilag nincs censura, s állitván — de ez már sophismának is különös volt — hogy ha a nyomdákról volna is rendelet, a könyomda felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából 18 iv, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi mühelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óránként emelkedének.

Az elnöktől, Nopcsa Elek ő nagyméltóságától, ki mint irnok 1791-ben a naplóvitel miatt a teremből majdnem kiüzeték, most országos ülés hirdetését kérte Wesselényi Miklós, azon Wesselényinek fia, ki egy igénytelen irnok személyében a megtámadott nyilvánosságot hősileg védelmezé.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző szinek alatt hátráltatva volt.

A keserüség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen, hogy ez eljárás megalázó vala.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magok az országgyülés tagjai is nagy zavarba hozattak Wesselényi Miklós által; mert a sajtószabadság a könyomdának tetszés szerinti használata, mind olly kérdések valának, mellyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolittattak s alig voltak többé különválaszthatók.

Digitized by Google

A mérséklett véleményüek jól látták, miként a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által decretálni. Ábrándnak tarták az oszrák birodalon egyik zugocskájában, a régi törvényekhez ragaszkodva megbuktatni a censurát, és ugy buktatni meg, hogy a korlátlanság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Válaszolniok kellett, vagy Wesselényi pártolása által az országgyülést bezáratni; vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzéket két pártra szakitani, s magukat a hőbb vérüek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesithetőnek hisznek, teljesleg népszerütlenné, söt gyanussá tenni.

Az utósóra határozták el magukat.

Szász conferencziákat tartott a módokról, mellyek által illy visszavonulás daczára is a törvényhozótest tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén összegyült.

A meghasonlás kikerülhetlen vala.

A mérséklett ellenzék többségre számitott, de a kormánypárttal — mellytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a Napló kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párt tanácskozék külön, alig sejtve egymás tacticáját.

Bábeli zavar volt a czélok és eljárás iránt.

Az ingatagság és a végletek közti hullámzás e pillanataiban szokatlan mozgás támad az utczán.

A főherczeg palotája előtt, bár korán reggel van, hintók állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és le.

Néha katonacsoportok vonulnak a főtéren és a nagyobb utczákon el.

A nép beszéli, hogy egész töltés-öszlet osztaték ki a legénység közt.

A czélt nem gyaniták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni fog a többiektől. Nyolcz óra körül az utczögletekre fölragasztva volt, hogy 10 órakor országos ülés fog tartatni.

Digitized by Google

Tömegben gyült a nép a kormányszék udvarára s elfoglalá a terem tornáczát, lépcsöit, bejáratait.

A királyi hivatalosoknak és képviselöknek alig lehetett ülhelyeikhez érkezni.

Egy harsány „éljen“ Wesselényi jövetelét jelentette, ki az elölegesen tartott nemzeti gyülés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is s látható zavarral arczán a gyülést kinyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hirek terjedni egy Bécsből jött leirat felöl.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyülés megaláztatását rajzolá.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult nagy rokonszenv mellett is, figyelmet nem gerjesztett.

Minden elme a közelgő eseményekkel vala foglalatos.

A kedélyizgalmak közt jelenteték a föherczeg érkezése.

Wesselényi félbe lön szakitva.

Katonaság állittatott föl az országgyüléshez közeleső utczákra.

A nép sora megnyilt.

A tanácskozó terem szárnyajtói föltárattak.

A föherczeg, kisértetve a kormányszék, a mellé rendelt hivatalnokok és katonai segédek által, megjelenik, s a trónra lépvén, elolvastatja ő felsége leiratát, mellyben az országgyülés szelleme szigoruan kárhoztatva van, az alkotmány felfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a föherczeg kezébe összpontositttatik, és az országgyülés feloszlatottnak nyilvánittatván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

Igy végződék az 1834-diki diéta.

Wesselényi, kinek elfogatásáról volt szó, délután az utczákon végig ment, hogy a közönség láthassa, miként az események által nincs megzavarva, estve nehány barátaitól elbucsuzott, és lóra ülvén Magyarhonba sietett, Pozsonyban mint felső házi tag a salvus conductus védelme alá szándékozván magát helyezni.

Digitized by Google

Rövid idö mulva két közkereset indittaték ellene; egyik a nyilvánosság, másik a szólásszabadság körüli visszaélésekért.

Az erdélyi királyi táblára t. i. a könyomdáért idéztetett pörbe, s mellékesen olly csomag botrány hozatott szönyegre, mellyröl egy politicai keresetben nem kellett volna említést tenni.

A magyarországi királyi táblán pedig a szatmári közgyülésen, az örökváltság fölött tartott beszéde miatt, mint lázitó, notapörbe fogatott.

Vásárhelyre a magyarországi keresct következtében meg nem jelenhetvén, ott a királyi tábla által „in contumaciam" elmarasztatott. De minthogy a föügyvéd ellene „példás testi büntetést kért" senki sem tudta, hogy az itélet értelme miként fog alkalmaztatni.

A magyarhoni curia börtönre itélte és a budai várba záraték; de mielött büntetése kihirdettetett, a pesti árviz alatt csodákat mivelt, s bátorsága, áldozati készsége s ezerek megmentett élete a föváros „jó nemtöjévé" magasitották.

Soha hire nagyobb fényben nem tündöklött, mint midön személye a börtönörnek átadaték.

A kormány érezvén, hogy három népszerü kérdés : a nyilvánosság, a szólásszabadság s az örökváltság, és egy népszerü tett : a szegényeknek s elhagyottaknak örvény és romok közöli megmentése, van Wesselényi nevéhez a közlelkesedés által kapcsolva, nem akarta ugyan a birói itéletet compromittálni, de rövid börtönzés után értésül adatá, hogy fogsága idejét különben is terhes betegsége miatt Gréfenbergben töltheti.

Wesselényi hazájából eltávozott és csak az 1839-diki országgyülésen kihirdetett általános amnestia után évek mulva tért Erdélybe vissza.

Szemei akkor már látásukat majdnem elvesztették, egészsége összerongáltatott.

Polgári halottnak hirdeté magát.

S valósággal, nem annyira szándékánál, mint az eszmék alakulásánál fogva, azzá vált.

Wesselényi élete a börtön, a hazátóli hosszas távollét és az arra gyorsan következett vakság által önként oszlik két, bár

Digitized by Google

nem egyenlő fontosságu, de a történész- és lélekismeröre nézve egyaránt érdekes korszakra.

Az egyiknek végére érkeztünk; azonban mielőtt a másodikat nehány körvonalban rajzolnám, ideje, hogy Wesselényit mint szónokot és politicust jellemezzem.

Vannak egyének, kiket, ha egyszer láttunk, többé senkivel összetéveszteni nem tudunk, s kik a végzet által nem azért jelleltetének félreismerhetlenül ez ezerek és százezerek közöl ki, hogy lelki tehetségeik meghasonlásban álljanak a külalakkal, s a melly benyomást okozott reánk az organismus rendkivülisége, azt a szellemerők és szivtulajdonok sajátságai megczáfolják.

Wesselényi is ama kevesek sorába tartozék, kiknek külsejök mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.

A rajongók a politicai ábrándok játékszerei és az örökös lelkesedés martalékai, minthogy vagy isteniteni vagy ledönteni szokták bálványaikat; Wesselényit előbb a fellegeken felül emelék, utóbb a porba vonni igyekeztek; előbb a haza nemtőjének és lángésznek, a februári idők után pedig kétséges honbarátnak s középszerü talentumnak hirdették.

Az illy, mindég ifju agyuakon kivül, kik soha sem az előttök álló lényt, hanem annak vagy eszményképét vagy torzalakját látják, alig maradhatott valaki hosszason kétségben Wesselényi iránt.

Ő szokatlanul felötlő, de nem rendkivül nagyszerü jelenet volt.

Mint szónok és státusférfiu a történészetben díszes helyet vivott ki magának, a nélkül, hogy egy nagy eszmét képviselt, egy nagy törekvést személyesitett volna.

Nyomdokait a tömeg követte; de szellemének nyoma nem maradt állandólag a nemzetben, nem hagyott kitörölhetlen jegyet a nemzedék gondolkozásán és tettirányán, nem véste be a néptudalom fenekéig magát, nem állitott óriás változásokat elő sem az intézményekben, sem az erkölcsökben.

Élete nem uj korszakot kezdett, mint a Széchenyié és Kos-

Digitized by Google

suthé; de hatalmasan folyt be egy párt alakitására, tömöritésére s kifejtésére.

A régi ellenzék doctrinája és parlamentaris modora Wesselényi nélkül is, hihetőleg ugyanazon alapvonásokkal birt volna; de ezen alapvonalok kevesebb határozottsággal és hatással nyilvánultak vala.

Ha Wesselényi nem fog a még rögös ösvényen úttörő lenni, azon szellem, melly a kifáradhatlan, makacs és sokszor apróságokig terjedő ellenzés által, a felső hivatalnokok helyzetét előbb kényelmetlenné, utóbb a nemzet érdekeivel összeférhetlenné tette, nem idézte volna olly gyorsan elő a cancellárok bukását, s azon gyakori változásokat a bureucratia magasabb személyzetében, mellyek a képviseleti rendszernek, a többség szellemébeni uralkodásnak, előjelei valának.

Nélküle a kiegyenlités könnyebb, az alkudozás eszméje népszerübb maradván, az állami formák ujraalakitása iránti vágy talán még hosszason szendergett volna, és kevesebb törekvés ébresztetik föl olly reformok iránt, mellyeket Wesselényi nem annyira akart, mint politicája által visszaidézhetlenekké tett.

De a hozzávetések, a történhetőségek tartománya végtére is olly széles, olly borongó, hogy benne ki lehet fáradni; de látni és okulni alig.

Hagyjuk el e regiót.

Térjünk oda, hol nem egy homályos csillám a találgatások lámpafénye; hanem a tények tiszta napsugára világit.

Mi volt Wesselényi mint szónok? ezt vizsgáljuk.

Ő nem tartozott azon költői, regényes és szakadozott szellemek közé, kik, vagy — mint az Ossian árnyalakjai — ködben jelennek meg és a mysticismus szürke palástját öltik világnézeteikre; vagy pedig a szócsillámokból és a szikrázó ötletekből olly fényes dicssugárt vonnak gondolataikra, olly ragyogókká teszik eszméiket, hogy a szem a világitás miatt elvakittatik, s a tárgyig, mellyet látni, az igazságig, melly által meggyőződtetni kivánt, áthatni nem tud.

Wesselényi nem tartozott azon döbleri ügyességgel biró szónokok közé, kik az antithesisekkel utánozhatlan gyorsaság-

Digitized by Google

gal játszanak, a párhuzamokat mesteri kézzel vonják, észrevétlenül tudnak a gondolat helyére egy képet vagy hasonlatosságot csempészni, és az állelkesedés a csinált meghatottság fattyugyémántjait foglalják az arany szavak s emaillirozott kifejezések boglárjába, hogy a valóságos érzések ékkövei gyanánt adhassák el.

Ő nem tartozott azon kétségkivül nagyszerü szónokok társaságába sem, kik a tárgyakat egészen ki nem meritik s mégis föllépéseik által elhatározzák; kik röstellik az oratoria szabályai szerint beszédök részeit, a részek arányát, az indokok részletes elosztását, a hatás progressiv emelkedését kiszámitani; kik unják arra törekedni, hogy az ellenfél minden nézeteit ostrommal bevegyék, minden ágyuit leszegezzék, minden álláspontjait elfoglalják és az elveknek, mellyeket képviselnek, széles hadtestét, a centrumot, a jobb és balszárnyat folytonos tüz között tartsák. Hanem a helyett a státusférfiu sas-szemével, a hadvezér hideg számitásával és a lángész inspiratiójával rögtön észreveszik a másik párt leggyöngébb positióját, s a megtámadásnak egyetlen alkalmas pillanatát. Ekkor bámulatos gyorsasággal vonják össze egy nagy eszmébe, és egy nagy megtámadásra szellemerejök sulyát. Megrohanják, szétszorják, tönkre teszik, megsemmisitik az ellenséget a kijelölt oldalon. S az kénytelen hadi tervéről lemondani, a győzedelmet, a dicsőséget és az egész helyzet elönyeit odahagyni. Szerencsés, ha háborithatlanul visszavonulhat, s ha nem kénytelen, hogy ellene ne használtassanak, beszegezni épen azon ágyutelepeket, mellyekhez legtöbb bizodalma volt.

Illy diadalt — mellyre a parlamentek évkönyveiben elég példa van — Wesselényi soha sem nyert és bonczolgató, részletekbe merülő, sujtásos, söt nehézkes dialecticájával lehetetlen volt nyernie.

Egyáltalában a mi paszomántos szavakban gyönyörködő s hangnyomatokra sokat adó magyar szónokaink, az egyszerü, a méltóságteljes, és concentrált eszmeirány iránt semmi érzékkel nem birnak. S mi hallottuk az álomkorságból fölrázó trombitarivalgást; hallottuk, midön a szenvedélyek erőt vettek, a mér-

Digitized by Google

sékletre intő esengést; hallottuk a jövendőre vonatkozó profétai szavakat, hallottuk a honszerelem, a remény, a fájdalom, a kétségbeesés dythirambjait és elegiáit; hallottuk mindezt a szószékről és irodalom lapjairól: de miért ne vallanók be? mi az egyszerüsége által meglepő, a tiszta igazság kristály-világa miatt ellenállhatatlan szónoklatnak, egy, de csak egy mintáját sem tudjuk fölhozni.

A sérelmi tér gyönyörü védhelyzetei, a szenvedőleges ellenállás szivrenditő magasztossága, a csendes reformok nagy látköre, a forradalom Eol-barlangja, melly a szenvedélyek tengerét fölkorbácsolta, s a hullámok, a part romjai és a düledékek közt bösz látványait a fölfokozott elemi erőknek tüntette föl: mindezek együtt, s 25 év tapaszlalásokban és szenvedésekben dús eseményei, nálunk hires declamatorokat állitottak elő, és állitottak elő alapos vitatkozókat; azonban, olly nagy hatásu szónokaink még nem voltak, kik a felségest az egyszerüben keresték volna, s kevés eszközökkel nagy eredményeket tudandottak előállitani.

Wesselényi első rangu tekintélyeink közt fénylik. Országgyülési beszédei hirét Magyarország határain túl terjesztették; de még Kossuthnál is kevésbé volt alkalmas rövid, szabatos, comprimált és művészileg egyszerü eszmék által hatni.

Ha a távolságot, melly Wesselényi oratoriáját a szónoklat fenemlitett nemétől elválasztja, megmérjük, még tán csekélyebbnek fogjuk találni, mint azon távolságot, melly őt a szószék beszélgető, társalgó, elméncz, epigrammai élü, kedélyes és phantasticus kegyenczeitől messzeveti. Olly szerencsés talentumokat értek itt, kiknek lelkök, mint a prizma, minden szint nagy változatossággal ragyogtat; kik a pathos magas saruit, a szinpadi feszes jel-mezet (costume-t), a hangzatos kifejezések és szó-arabeskek cziráit magoktól eloldván, a köztetszést az által aratják, mert a hallgatók meggyőződését nem ostrommal bevenni, hanem észrevétlenül leigézni, megnyerni, a tárgyhoz csatolni, kitisztitani, fölvilágositani, meleggé, állhatatossá és egyszersmind engedelmessé tenni, a legtermészetesebb eszközökkel tudják.

Digitized by Google

Az illy szónoklat nincs olly gondosan kidolgozva, mint az Isocrates tiz évig gyalult beszéde, vagy mint a chinai olajfestvény, mellyen közelről nézve semmi sem tünik föl, egy durva vonás és hanyagul tartott részecske; de aztán minden világitásban, s bármi távolságról a lángész jegyei szintolly fölfedezhetlenek.

Az illy szónoklatokból az iskolagyerekek számára nem lehet az anthologiába mutatványokat közleni, mellyek próbatételekkor a tanitványok szép elömenetelével együtt, megbámultassák a közönséget. Mert csak a pathosnak van szabadalma arra, hogy a Harlequinoktól kezdve az Orbiliusokig, a bohócztól a pedanttig, mindenki által utolérhetlennek, nagynak, felségesnek tartassék. A társalgó szónoklat, minthogy szinpadi készületeket nem használ és ugyszólván semmibe sem kerül, könnyünek tetszik. S a tömeg midőn hatása alatt áll, akkor sem tudja e hatás okát képzetni. És ki magyarázhatná meg neki, hogy azon élénk, kecses, folyékony, elmés, szúrós, bugyborékolás nélkül ömlengő, világos és gyors szónoklat — mint a havasi patak, melly zöld medrét fölveti, csak azért nem látszik mélynek, mert kristály-tiszta és tükrét semmi iszap nem zavarhatja. — Thiers beszéde soha sem fog a közönség véleménye szerint annyi mélységgel birni, mint a Lamartine uré, és Széchenyi, midőn szónoklataiban a társalgási modort megközelitette, akkor tartatott a karzat által legtrivialisabbnak.

Wesselényi soha sem szálhatott le, még a nők boudoirjaiban is a valóságos conversatioig, annál kevésbbé az országterem méltóságos falai közt. Ezt dörgő, leppedő organja s azon szokása, mellynél fogva egyes szavakra különös hangsulyt vetett, lehetlenné tették.

Söt testalkotása maga, és arczának kinyomata is első tekintetre kimutaták szónoklatának határait; megmutaták a tért, mellyben dicsőséggel mozoghat, s mellyen túl számára nem nőhet babér.

Wesselényi nem rendkivül magas; de mégis herculesi alak volt.

Apja a középidő lovagai közé illett volna leginkább be; ő pedig a régi görögvilágba; midőn Theseus a sziklát fölemelte.

Digitized by Google

hogy alóla kivegye az ősi kardot, megküzdendő a hydrával, midőn Augias aklát kellett egy éj alatt kitisztitani; midőn a kalandoknak kevésbé volt regényes, mint erőfeszitő természete.

Az „erőfeszités" vala Wesselényi jelleme az anyagi és szellemi munkásságban.

Testalkata megmutatá, hogy nála ez nem ostentatio, hanem létegi szükség, vérmérséki igény volt.

Képzeljenek olvasóim egy magas termetet olly széles vállakkal és olly emelkedett erős és kidülő mellel, hogy e miatt a test maga csak közép nagyságunak látszik és hossza az átmérő miatt aránytalanul sokat veszit. Képzeljék a legtömörebb, rövid és izmoktól dagadó nyakat, melly a csend és szenvedélyek perczében egyaránt hátraszegezve van, mintha a világot szüntelenül fenyegetni, megrohanni, ledönteni készülne. E három kitünő rész t. i. a szirterős váll, mell és a visszaszegzett bikanyak teszik Wesselényi t o r z ó j á n a jellemzőt. Izmos karjai a nagy és nem aristocraticus kezekkel, továbbá az örökös lovaglás miatt befelé görbedt, ugynevezett karika lábai, kiegészitik a t o r z ó kinyomatást, a nélkül, hogy emelnék. Alig lehet meglepőbb és jelentékenyebb arcz a Wesselényiénél; de ott is minden vonal, minden izom, minden szin- és érzésárny, a parancsoló a követelő, a küzdeni vágyó lélek bélyegét hordja magán, s az arczkifejezés öszvegén a dacz látszik uralkodó hajlamnak.

Csak az antik szobrokon, csak a görög müvészet félisteni maradványain találhatni gyakran olly homlokokra, mellyek azonkivül hogy szélesek és jól boltozottak, igen kitünnek annál fogva, mert a homlok első része föl van emelkedve és a szemüregeket mélyen veti be.

Illy érdekes s a régi világban különösen szépnek tartott sajátsággal birt a Wesselényi homloka, mellyen az alsó párkány a vakszemektől kezdve a szemöldöknek összetalálkozásáig olly magas volt, hogy hozzá hasonlót még soha sem láttam.

A figyelő tehetségnek organjai vannak-e azon helyeken, mint a kaponyatan hősei állitják? Ez nem tartozik reám.

De annyi bizonyos, hogy Wesselényi Miklós a vad népek kimerithetlen ügyességével tudott figyelni, és tüzes, barna,

Digitized by Google

jelentékeny szemei, a tigris-szemek erélyével mélyedtek a tárgyakra, mellyeket gyülölt, keresett vagy megtalált.

Orra erős tövü és szokatlanul tág nyilásu volt. Midőn indulatba jött, orrlyukai kifeszültek, mozgottak, s mint a nemes vérü lovaké, mélyen, gyorsan és teliesen lélekzettek.

Álla csak kevéssel volt keskenyebb, mint a Széchenyié, s erős akaratot árult el, valamint lángoló szeme, lihegő orra és nagy redőkbe vont homloka erős szenvedélyeket.

Arczszine verhenyeg, haja és szakála sötét gesztenye, pördült bajusza sárga volt.

Bizonyos keresettség látszott öltözetén a szinekben, mellyek nem mindig valának egyszerüek és öszhangzók. Haját égette és gondosan göndörgeté. Később, midőn őszülni kezdett, egyenként tépette a fejér hajszálakat ki, s komornyikjára nem kevés rendreutasitást vontak azon apró hiuságok, mellyek Wesselényinél az emberi kor minden szakában nagy számmal mutatkoztak.

Az oroszlán-hangon kivül alig van dörgőbb és mélyebb, mint az övé volt, de aránylag igen kevés fokig változott, s inkább sivar és velőkig ható erővel, mint kellemmel birt. Beszéde gyakran olly leppegő vala, hogy az egyes szótagok külön hullámokban gyürüztek föl, s a szenvedélyek leghevesebb kitörései közt is nem vált annyira gyorsá, hogy nagy és hosszu intonatiok ne jussanak azon kedvelt vagy erélyes szavak számára, mellyek által hatni vagy rémiteni akart.

Wesselényi külsejét lerajzolván, szellemének létegét is ismerik olvasóim.

Szónoklatában a méltóság, a nehézkésség és az üres pipere voltak vegyitve. Sokszor ugyanazon beszédének egy része granit-darab, mellyet a Titánok hajgálhatnának egymásra; mig a többi rész a közönséges eszmék hosszadalmas kiszélesitéséből, és fejtegetésekből, mellyek csekély érdekkel birnak, vagy orientalis szódagályból és melegség nélküli pathosból áll. Vannak ragyogó kivételek, mellyek e megjegyzésemet czáfolják; de véleményem szerint, Wesselényi soha olly beszédet nem mondott, hol a fényes tulajdonok közől legaláb a nehézkesség ki ne kacsintson; mint viszont nem szállott soha annyira

Digitized by Google

alá, hogy szónoklatában a méltóság hiányozzék. Sőt épen e méltóság, e törökileg komoly előadás tette rá nézve lehetetlenné a kecses és elevenebb formák használatát.

Vannak sokan, kik őt O' Connellel, a hires izgatóval hasonlitják össze.

Némelly tekintetben igazuk van.

Wesselényinek nem kevesebbé parancsoló külsője, s még óriásibb és a tömeget inkább átrezgető hangja volt, mint Erin elfeledhetetlen népemberének.

Mindkettő hivatva látszik élén állani, egy inkább miveletlen és rajongó, mint polgárisodott és elégült sokaságnak.

Az irlandi izgató a kunyhók százezereit kapta kezei közé; a magyar tribun a dísztermekben és a táblabiráknál akart izgatni, vagy fölváltva, jogtani leczkéket tartani.

Helyzetök különböző volt s a Wesselényié a roszabb.

Ezen kivül még nagy előnyei voltak O' Connellnek.

Ő a jesuitáktól nyert növelést. Az elnyomott vallásnak volt hű gyermeke. A megalázott, a szegény, a jogokból kizárt egyháztól kért rögös ösvényére áldást és szellemi gyámot. A ki benne a politicai zavargót nem követte volna, áhitatoson kiséré a hit fegyvernökét és előharczosát. Milliók szeme csüggött rajta, mint ollyanon, ki, ha a repealt nem is létesithetné, legalább a kitagadott, az örökségétől megfosztott testvérlányt, a római keresztyén hitvallást, rangban és jövedelemben a büszke anglicana mellé emelheti. És O' Connell mély vallásos érzéssel birt. Szive a milliók szivével együtt dobogott, midőn az egyház szent boltivei felé emelkedett a töményfüst, az áldozópap fölmutatá a megváltás könyvét, és a térdelő s buzgón imádkozó nép fölött kiterjeszté kezeit. Egy elnyomott valláshoz tartozni nagy előny a nagy ambitio számára, s kétszeresen az, ha maga is a becsszomjas a milliókkal együtt, élő-hittel keblében, küzd és szenved. Illyenkor a siker könnyü. Mert az izgatók soha sem válhatnak csupán talentumaik által nevezetesekké. Nekik vagy egy vallásos mély meggyőződésre, vagy egy nagy politicai eszmére van szükségök, ha a tömeg vérével és nyugalmával akarnak rendelkezni.

Digitized by Google

O' Connel egyik talizmánnak t. i. a vallásos meggyödésnek, birtokában vala. A másik talizmánt, a másik varázspálczát, melly, miként a Mesmer vesszője a föld üregébe rejtett aranyhoz vezet, a megkérgesedett szivekben is kimutatja a rokonszenv eldugott kincseit, nem birta ugyan egészen; mert a repeal nagy politicai eszme nem volt: de meg kell vallani, hogy csakugyan közel járt egy nagy eszméhez vagy legalább nagy elszánások és nagy egyéni veszélyek nélkül alig vala kivihető.

Mit mutathat föl illy emeltyükkel szemben a Wesselényi pályája? azon Wesselényié, ki a viszonyoknál fogva, igen hasznos, de többnyire alárendelt kérdések fölött harczolt; azon Wesselényié, ki meleg honbarát, de hideg rationalista volt, s bonczolgató és magában bizakodó elméje miatt, semmi hajlamot magában nem is fejthetett volna ki akárminő mysticismus iránt? hogyan emelkedjék föl O' Connellig a magas piedestalok embereig, hogyan közelitsen hozzá Wesselényi, ő, ki a földön állott, és semmi prestigium által nem tartaték.

A miket mondék, többnyire a helyzet különbségei. De a felől: hogy a talentumos és jellemmel biró férfiak közől, kik legyenek nagyok? mindig a helyzet határoz. A nagyság a sorsé; csak a tehetség az emberé.

Ha Wesselényi beszédeit — elvonatkozva minden egyébtől — tesszük párhuzamba az O' Connellévcl: akkor is fölötlő hasonlatosságok mellett, olly különbözésekre találunk, mellyek az irlandi népvezérnek kedveznek.

Mindkettő össze tudta kötni a parancsoló külsővel a méltóságos és magas előadást. Mindkettőnek gondolatai tömörek, teljes súlyuak és nemesek valának; de néha nehézkesek is.

Mindkettőnek beszéde a rögtönzött és készült közt közepen állott: a vázlat t. i. meg volt, egyes részek kidolgozva valának, de az egész sikere a pillanat hatásaira bizaték. S ha a nagyobb benyomásokat tekintjük, ugy Wesselényinél és O'Connelnél egyaránt a hevenyészett részt aratta a kiáltóbb gondolatokat; ámbár mindkettőnek szokása volt gondolatával a már egyszer megtört uton maradni, és az eszméket azon köntösben

Digitized by Google

mutatni be a közönségnek, a mellyben először jelentek meg. Kivált O' Connell olly gyakran ismételte magát, hogy a ki a népgyüléseket szorgalmatoson járta, egész lánczolatait az okoskodásoknak majdnem szóról szóra előre elmondhatta volna. Wesselényi valamivel takarékosabb volt az ismételt kicséplésekben.

Az irlandi pártvezér sokáig levén ügyész, a parquettek modorát a parlamenti szónoklattal összevegyitette. Némelly kérdés fölött törvényhozó és procator, az átalános felfogás és a kisszerü hátulsó kapuk embere, az igazság szónoka és a betük elfacsarója volt. Orált és allegált. A mi sérelmi terünk is mellőzhetlenné tette a szerepek ezen apró összezavarását, s Wesselényiben annál inkább meg vala e hiba; mert ő ismereteinél fogva inkább volt törvénytudó mint jogphilosoph; hajlamainál fogva pedig inkább volt bonczolgató, mint általánositó, és inkább volt sophista, a hétköznapi igazságok igénytelen védje.

O' Connell fölségesen viselte magát, midön beszéde megszakittaték, midön közbekiábáltak; midön egy jó ötlettel vagy gyülöletes váddal akarták szónoklatának utját föltartóztatni; midön a népben olly hangulatot gyanita, melly a vitorlák gyors felcserélését tette szükségessé. Illyenkor rövid megjegyzései bámulatosok, visszatorlásai leverők, gúnya égető, haragja oroszláni és a mutatkozó szellem gyors áttekintéséből vont uj tervei mesterművek valának. Mint a villámlás alatt megszakitott zápor, egy dörgésre nagyobb erővel zuhan alá; ugy boritott el mindent és sodort magával O' Connell szónoklata, ha a feltartóztatás által fölvillanyoztaték és ujra kitört.

Wesselényi közéletében is azok valának a legmagasztosabb szónoki perczek, mikor a tömeg nem akart szellemi felsőségének hódolni, mikor a merészebb ellennézetüek beszéde közé csapkodtak, a zaj örvényleni kezdett, és a tekintély megszünt. Illyenkor ő kevesebb gyors fordulatokat használt mint O' Connell; de sujtani, összetörni, egy arcz-kifejezés, egy félisteni nyugalom, egy merész ötlet által mindent leverni és a földre hullott testeken szilaj szónoklatának nehézlovasságával végig ügetni: ehez senki nálánál jobban nem értett.

O' Connell szónoklatának sajátságaihoz tartozott, hogy a szi-

Digitized by Google

lárd, a férfias, az izmos és komoly gondolatok közé, néha angol humort vegyitett; de leginkább nyers, ép, egészségtől pezsgő, goromba, s a boxirozók szájából kivett szavakba takart ötletei, megjegyzései és anecdotái tették az ő beszéd-modorát bizarrá, népiessé és vonszóvá. Wesselényi patheticus előadásában szintén mint mellék-elem megjelent néha a durva, a nyers és népies Ő is rajzolt vastag szinekkel. Használt velős, magvas, de salonokba való kifejezéseket. Mesélt el furcsa történeteket, sajátságos visszaadásával a magyar népszellemnek. De e mezőn csakugyan az irlandié volt mind az eredetiség érdeme, mind a tökély magasabb foka. Volt még egy tér, a költészet legmagasabb legében, hová soha sem szárnyalt Wesselényi; mig Dániel király, a népszónokok fejedelme otthon volt. Ha t. i. O'Connell kifáradott Peel Robert és az orangisták ostromában, ha eléggé volt goromba és eléggé volt magasztos, ha a hallgatók föllelkesedtek de kimerülhettek is; ekkor egy gyors fordulattal odahagyta „a toryt" „az idegent" „a zsarnok szász fajt" odahagyta a ministeriumot igazságtalan szabályaival, aristocraticus törvényeivel és pápista-gyülölő politicájával együtt. Megszüntette az ostromot. Mindent felejtett, barátot és ellenséget, jó ügyet és rosz eljárást egyaránt. Csak a lant és a kékszemü hölgyek hazája, csak a „zöld Erin" a „smaragd sziget" tünt fel lelkében, ködeivel a bánatnak és tündérvarázsával a természet-szépségnek. Ekkor szellemivé, meghatóvá, kedélyesen mélylyé, szellő-lágygyá, fuvola-édessé, és hárfadallamként andalitóvá lön. A százezerek — mert a képzelődés hatalma nagy — látták a változatos vidék kecseit, a tölgyerdők sötétzöldjét, a dombok kies borulatait, az izgató őslakát, a széles parkot, a part festvényies köszikláit, hallák a tengerzugást, a habcsapkodást, a halászdalt, az epedő melodiákat — mellyek a leigázott népek sajátjai és a homályos fájdalmat ivadékról ivadékra szállitják át, hogy a kedély ködös lege alatt a nagy elszánások kicsirázzanak — hallák a százezerek, hallák és láták képzelődéseikben, mig O'Connell szavait lelkökbe szivták be, Irland minden bübájait, s midőn az izgató elbádjadva, meghatva, kifáradva fölsohajtott: szép vagy oh Erin;... de szerencsétlen!; ekkor

Digitized by Google

minden szem könyeket hullatott, mint a babyloni vizek mellett a vándor izraelnép midön a szent Sionra gondolt, s nem vala csoda, ha azok, kik annyit szenvedtek, a nagy izgatóban Irland megváltóját hitték elérkezettnek.

A diadal ezen nemét Wesselényi nem tudta kivivni.

Itt egyedül és utolérhetlenül állott O' Connell, ki mindent összevéve korának legnagyobb szónoka volt; mig Wesselényi, noha sokban hasonlitott hozzá, sőt versenyzett vele, csak Magyarország oratorai közt áll az elsők sorában.

Távozzunk a virágos mezőkről a termékenyekre, s vizsgáljuk Wesselényit, mint státusférfiut.

Igyekszem rövidbe vonni az ő rendszerét s eljárását.

Eszméinek körét, a mint olvasóim itt fogják látni, ő nem egyszerre birta, hanem lassanként és vaskövetkezetességgel fejtette ki, de ugy, hogy a körvonalok mindig éltek, lerajzolva voltak agyában, s bizonyosan nem jött olly vád alá, miszerint doctrináit, mint a köntöst, gyorsan viselte el és cserélte ki. Az igaz, hogy midön ő tényező volt, az idő keze és a viszonyok villámai nem rongálták perczek alatt szét, mit századok épitettek; nem sodortatott a rohanó eszmék árja által el lábuk alól minden terrenum, hátunk megől minden támasz, fejünk felett minden remény. Könnyen lehetett következetes az, ki állandót talált alatta, mögötte és körüle, s ki a kemény földre lépvén, szilárdul küzdhetett. De a Tarpaea és Capitolium közt egy vékony pallón sétálni; a földingás söppedékei közt sinóregyenesen járni: ha a láva égeti az ember talpát, azt föl nem kapni; ha a mult összedült, a jövendő fel nem épült, az ut és a czél nem tudatik, tétovázás nélkül keresni fel a déli, esteli és éjjeli állomásokat: szóval, forradalomban, s a mindent kergető s összeforgató idők fergetege közt, poutosan ütni, mint az óra, következetesnek lenni a tettben és irányban, a részletekben és összegben, ez félisteni szerencse, s annál több bölcseség volna.

Wesselényi két országnak levén törvényhozója, ha politicájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarhonban követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben őt félreértjük vagy csak félig fogjuk föl.

Digitized by Google

Vezessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekitettebb rajzot nyujthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő a diétai jegyzőkönyvet s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Terézia korától kezdve egészen azon évekig, mellyekben pártvezér volt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől buvárlott munkákban tüstént fölötlött, azon elvitathatlan tény volt, hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-dik században nem hozott olly törvényt, melly ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából, ha pedig a polgári magánjogot s különösen a pörfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonoson mindinkább a politicai hatalom szabadkénye alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? illy kérdéseket sokszor kellett maga elébe megoldás végett föltenni olly egyénnek, ki mint Wesselényi főként taglaló, bonczolgató, szétszedő észszel birt.

A kor volt-e gyáva és bárgyu? vagy talán az 1791-diki diéta magasztalt talentumainál már archaismussá vált a haza neve, s az ujabb ivadék keblében rég kialudt a polgári hüség tüzhelye?

Wesselényi az általános elhidegedés mellett is, még az 1811-dik év utáni idők tekintélyeiről sem tehetett fel ekkora sülyedést.

Miért nincs tehát áldás semmi törekvésen, melly a törvényhozásba vág?

Talán a megizmosodott bureaucratiának tagjai Mephistók, kiknek eszök egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertöztetésén és a szolgaság rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak daczára, komolyan nem hitte; mert a Bánffy György kormánya becsülteték és a későbbi időkben is a hivatalnokok magányjelleme ellen több méltó panasz nem foroghatott fen, mint más országokban.

Egyebütt kellett tehát a baj kútfejének lenni.

Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden uj tör-

Digitized by Google

vény apasztja a közszabadságot és az alkotmányos lét tökéjét, e kisded ország helyzetében kereste.

Ő t. i. igy okoskodott.

Erdély alkotmánya a) a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyugszik szintén b) négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá c) a különböző rendek jogos igényeinek sulyegyenén.

Összesen tehát tíz tömbje (gruppja) van a különváló érdekeknek.

E tömbek közöl hét (t. i. a négy vallás és a három nemzet) számszerinti egyenlőséget kiván, — s a törvények szavai szerint méltán — még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti — s viszont méltán — a numericus mellőztetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét grupp tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra, s kölcsönös gyengitésre, az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye alatt felszólitva?

Kétségkivül.

A más három grupp, t. i. a politicai osztályok, szintén összeütköznek fontos érdekekben; ámbár ezek befolyása nem levén számegyenlőséghez szabva, több analogiát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon olly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel alásülyesztő érdeköszvegek nem kerekittetnének ki az alapszerződések, és a historiai jog utján, mint Erdélyben, azon kisded tartományocskában, melly a legnagyobb öszhangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul tenni, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő cathegoriájából egy gruppot ignorál és a befolyásból teljesen kizár.

Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolja az oláh népet, mellyről kimondatik, hogy csak eltüretni fog „usque ad beneplacitum principis et regnicolarum“ ámbár az oláhság a legtöbb számmal bir; a) a törvényesen bevett vallások közé nem sorolja a görög egyház tagjait, ámbár ezen hitüek száma szintén a legtöbb; c) a polgári osztályok közöl — szintugy mint

Digitized by Google

Magyarország — a misera plebset, melly ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Illy fontszámra megmért és egyensulyozott érdekek egyfelől, illy mérlegre sem vont és mellőzött érdekek másfelől, egy okos embernél sem költhették föl azon meggyőződést, hogy Erdély alkotmánya kösziklára van épitve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogattathatik.

Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolgató talentum, szilárdnak azon állást, mellyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az érdekletteknek kell folytonos iparral, naponként át meg át lyuggatni.

Az átlyuggatás, az irott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek egymást nagy ügyességgel gyöngitették, az „Alvinciana resolutiótól" kezdve, melly a Leopoldi kötlevélt magyarázza, a Bethlenianum systhemán keresztül, melly az adót rendezi, a mádéfalvi véres demonstratióig, melly a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átlyuggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versenygések, Keresztesi cancellárságától b. Miske nyugalmazásáig, a XVIII-dik század elejétől Weselényi Miklós föllépéseig, már annyira bevégezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét olly rosznak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyülési tagoknak nem hozni absolutisticus irányu törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett, a kormány férfiainak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létezik.

A fönnebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutisticus irány, ha az institutioknak már emlitett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként constatirozta Wesselényi a királyhágóntúli helyzeteket.

Szerinte Erdély közjoga semmi élettel, önállósággal és alakitó erővel többé nem birt.

Digitized by Google

Erdélyen — az ő véleménye szerint — Erdély által törvényhozásileg segiteni nem lehetett.

Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott, az ő mathematicus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott problema minden corollariumait, s egy egész politicai eljárást állitott fel, mellyhez az erdélyi viszonyok mérlegelésekor szoros következetességgel ragaszkodott.

Az erdélyi dolgokra nézve ő magával soha ellenmondásba nem jött.

Elvei valának a papiron levő, de az életből eltünt és törvénytelenül kitaszitott jogokat makacsul visszakövetelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationalis anyag fejthet a gyönge Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedékenységről lehet szó, könnyebb egy régi és tiszta követelést megnyerni, mint egy uj kivánságot, mellynek megtagadása semmi lelkiismereti váddal nem jár.

Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra nézve, hogy egy régi jog uj törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a csábszavak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sánczaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvénhozási tárgygyá teszi, okvetlenül elfogja temetni.

Az uj kérdésekben is — Wesselényi szerint — rettegni kell a törvényhozataltól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilisatio követelése s más illy szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegénél fogva, csak beteg terményeket állithat elő, s uj törvényei ollyak leendenek, mint a mesében a tündérnönek aranyalmái, mellybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kivül a civilizatio és a korigény fényes máza, ben a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, t. i. a köznép sorsának javitására vonatkozó ügyeket, az urbértől az örökváltságig. Illy tárgyakban kész volt a törvényalkotásra; mert

Digitized by Google

hitte, hogy a kormány e mezőn reactionarius irányt nem pártolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédelmező szerepét mondá magáénak.

Végre Wesselényi elve volt ostromolni a bureaucratiát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanusnak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartatnak; nem örvendeni, ha a választások miatt ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az illy kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek közkezelése majd semmit, miután Erdély mechanismusa olly rosz, az erdélyi kormánytagok szerepe olly függő és alárendelt, a közigazgatás kerekei pedig ugy forgattatnak, hogy az egyén okvetlenül elviseltetik, s a leghübb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a legroszabb.

Sivar nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza, s meg kell vallani, hogy tekintélyeink közől kevés van, ki hasonló vaskövetkezetességgel haladott volna pályáján, mint Erdélyben ő.

Sem a feje fölött tornyosodó vihar, sem barátainak kérései, sem az ellenzék meghasonlása, sem a kialkuvási mulékony perczek nem csábithatták következetlenségre.

Miért?

Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély mechanismusa, ha forgattatik, rosznál egyebet örölhessen.

Miként kivánt tehát segiteni a végpusztuláson?

Egy mentőszert látott, t. i. a magyarhonnali egyesülést.

E czél eléréséért ő szivesen lett volna igazságtalan, jogtapodó és alkotmánysértő.

A magasabb következményért, itt az alkotmányos polgár és a hazafi nevéből sem csinált semmit.

Adatokat facsart el, törvényes eszméket dúlt szét, sőt a magyar korona területének sérthetlenségét sem ótalmazta.

Midőn a szászok az unio ellen zajongtak, javaslá, hogy a szász territorium szakasztassék el a magyar koronától, változzék osztrák örökös tartománynyá.

Digitized by Google

Midön a pozsonyi országgyülésnek figyelme Erdélyre vonult, legott elölépett Wesselényi, s látván, hogy az unio akkor nem létesithető, elhiteté a képviselö urakkal, kik épen semmit sem tudtak az erdélyi dolgokról, hogy a pozsonyi diétának egy avicitasi pört kell politicai uton Erdély ellen megnyerni, s kötelessége négy igazságtalanul birt megyét (Krasznát, Középszolnokot, Zarándot és Kövárvidékét) visszaszerezni. Az adatok, mellyeket Wesselényi a partium ügyében egybegyüjtött, egyoldaluak, hiányosak, csonkák valának; a következtetések, mellyeket a poros okiratokból vont, a diplomatiai elveket és az igazságérzetet megtámadták: maga is belátta okoskodásainak roppant hézagait s hogy segitsen magán, hogy logicaibbá tegye követeléseit, kész volt a leopoldi kötlevél törvényességét is tagadni, s e tény által egy tollvonással megsemmisiteni Erdély alapjogait, és megsemmisiteni saját politicai pályájának babérjait, mellyeket épen a Leopolddali kötlevél megsértett pontjainak védelmében nyert. De mindezen tekintetek öt föl nem tartóztatták; mert látta, hogy a partium visszacsatlása mellé többséget szerezhet, s mert hivé, hogy Revitzky gróf a visszacsatlási törvényczikk megerösitésének kieszközlése által keresend népszerüséget.

Nem szándékom a botrányokat festeni, mellyek a visszacsatlási törvény végrehajtása körül fölmerültek.

A pozsonyi országgyülés rendelkezett olly kérdésben, melly iránt, az erdélyi országgyülés nézete szerint, nem volt joga semmit egyoldalulag tenni.

A magyarországi kormány a hozott törvényt teljesedésbe akarta venni.

Az erdélyi kormány ellentállott.

Mindkettönek eljárása a birodalmi központban helyeselteték, s utasitások vagy elnézés által gyámolittatott.

S valóban a XXI-dik törvényczikk miatt elöidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása sem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

E zavart leginkább Wesselényinek tulajdonithatni; mert ö vonta a pozsonyi országgyülést az egyoldalu határozatok meghozatalába.

Digitized by Google

Hibáztatni lehet öt, ha tetszik.

De kétségtelen, hogy szigoruan következetes volt mind az unio, mind az azzal kapcsolatban levő partium kérdés körül.

Mert ha Erdély közjogát productiv erőnélkülinek, önállóságát veszélyesnek hitte; természetes vala, az uniot minden áron akarni.

Ha továbbá, akár az unio eszméjével a szászokat kibékültetni, akár a szászok ellenére az uniot kivivni, nem tartá lehetségesnek: viszont megfogható volt, hogy, inkábbb a szász földet akarja a magyar korona territoriumától elszakitani, mint Erdély jövendőjét a Magyarországtóli különvált helyzet miatt megsemmisitve látni.

Ha végre, a birodalmi kormányt számitásból, az erdélyi országgyülést az önállóságróli fonák nézetekből, az uniora komolyan hajlandóknak nem képzelte; mig ellenben alkalom nyilt, legalább Erdély egyrészének Magyarországba olvasztására: ekkor ismét nem volt csoda, hogy megragadta a kinálkozó alkalmat; mert noha az egész tartományt nem, legalább annak egy töredékét igy ki lehetett szabaditani; s mert remélhető vala, hogy a veszteség miatt okozott elgyöngülés, a többi részt az önállóságróli álmokból kijózanitandja.

Midőn az unio és a partium fölötti kérdés legszenvedélyesebb időközei lefolytak; midőn a szebeni és kolozsvári országgyülések valóságos rokonszenvet kezdettek mutatni a Magyarhonnali szorosabb viszony megkezdésére, s némelly főpontokban remélhetőnek látszott az egyesülés: Wesselényi, a gréfenbergi beteg, már ekkor nem vehetett a pártvitatásokban részt; de épen ezen távolállás miatt nyert a messze- és elörelátásban.

Ő a gyógyintézetben több förangu szlávokkal és havasalföldi bojárokkal jött szorosabb ismeretségbe; mert hozzá és körüle, mint a szabadeszmék kikiáltott hőséhez és martyrjához, az idegenek nagy figyelemmel s részvéttel gyülekeztek össze.

Ezen érintkezések a szomszéd szláv és román tartományok tekintélyeivel naponként komorabbá tevék öt.

Rettegni kezdett a keleti eszmemozgalmaktól.

Hivé, hogy a daco-roman propaganda már Erdélyre is

Digitized by Google

kiterjeszteté izgatásainak hálózatát, és a fiatal oláh papok- s néptanitóknál, már többé nemcsak azon szellem van, mellyet Petersburg iránti kegyeletek növeltek, de hatalmasan terjed egy erős és veszélyes rokonszenv olly felfogások iránt, miknek következésében minden oláh-ajku népek összeolvadnának a szabad és ifju Dacoromániába, a még ezentúl teremtendő országba, melly határait Bessarabia széleitől terjesztené felénk, Erdélyt átölelné, és, ha lehet, a Tiszáig vinné foglalásait.

Wesselényi akkora aggodalommal tölt el a gyanitott szláv és román irányok miatt, hogy már Erdély unioját Magyarországgal nem csupán az alkotmányos erők növekedéséért, nem csupán Erdély folytonos sülyedésének gátlása végett ohajtotta: de az egész osztrák birodalom sorsa és magasabb érdekei kezdének szeme elött lebegni, nyugtalaniták lelkét, s az uniót, több intézkedésekkel együtt, azért is kivánta mielöbb létesiteni; mert félt, hogy különben szabadabb tér nyilik a keleti népek confoederatiójára, s olly mozgalmakra, mellyek az osztrák monarchiát és a nyugoti polgárosodást fenyegetnék.

Szavai nem találtak elég hitelre.

Az erdélyi ellenzék, szintugy mint az erdélyi kormánypárt, többnyire rémlátásnak tartá Wesselényinek az oláhokra vonatkozó nézeteit.

A politica a rendes kerékvágásokban haladott tovább és tovább.

Volt szó az erdélyi országgyüléseken néha az unióról is, néha az urbérről is; de kétségtelen, miként sem a kedélyek kiengesztelésére, sem olly nagyobb szabályokra nézve, mellyek villámháritói lehettek volna a vihar gyulékony elemeinek, intézkedések nem tétettek. És elöttem igen hihetönek látszik, hogy ha Wesselényi minden országgyülési tanácskozmányokban részt veendett volna: akkor sem nyertek volna a dolgok más alakulást; mert Erdélyben nem az egyének belátásában vagy akaratában volt hiba, hanem az institutiók tették a közszellemet törpévé, az egyének belátását majdnem feleslegessé, az egyének akaratját majdnem ájulttá.

Olvasóimnak szeme elött áll Wesselényi erdélyi politicája.

Digitized by Google

Lássuk már: minő nézetei voltak a magyar ügyek vezetése körül?

Lássuk: minő arányban állottak eszméi, korának eszméihez és törekvéseihez?

Lássuk Wesselényit pártjában és pártjától elhagyatva, együtt és isoláltan.

Még az 1823-dik év fájdalmainak, még az 1825-diki szenvedélyes vitáknak, még a megkeseritett nemzet és fölingerült ellenzék panaszos előterjesztéseinek első benyomásai a kedélyekből egészen ki sem töröltettek; még a sérelmi politica csak zsenge diadalait ünneplé, és bátor de szerény követeléseivel, az állam legmagasabb köreiben kevés tanitványokat számlált; még minden alakulóban volt és változhaték, midőn Wesselényi Miklós a pozsonyi országgyülésen föllépett s a párt vezérletét rövid idő alatt kezére keritette, és bár nem hosszason, magánál tartá.

Ő ez alatt olly sokat tett a párt kiképezése s megszilárditása körül, hogy miután Erdélybe távozék, még több éven át az ellenzék emblemája a Wesselényi név volt.

Wesselényi durva s bizonyos pontokig kihivó egyéniség levén az ő szellemi befolyása közt a sérelmi párt modora nyersebb, politicája kihivóbb, sőt néha koczkáztató kezdett lenni.

Wesselényi, mint combinalo elme, csakhamar rendszerezte a tacticát, melly által örökös guerilla-harcz folytathatik a cancellárok ellen, s melly által jót roszat téve, pihenni lehetetlen volt annak, kit balsorsa személynökké tett.

Egy párt, melly kormányra jutni nem remél, szemben olly párttal, melly mindig a kormányon ül, okvetlenül népszerüvé válik. Mert a kormányzás már magában sem népszerü tény; mert továbbá a ragyogó eszmék, a kedves lehetetlenségek, és a hizelgő kegyvadászat egész összege fölött rendelkezik az, ki nem fél, hogy valaha szaván fogják s felszólitják elméleteinek életbeléptetésére.

Illy viszonyban állott az ellenzék a conservativ párthoz.

S Wesselényi nem álmodta, hogy hamar következnek olly

Digitized by Google

idök, midön saját pártjának még más feladata is lehet, mint gátolni a Lajthán túlról benyomuló absolutisticus irányokat az által, hol minden gyanu alá hozatik, ki a kormányrudhoz közel áll, s az emberekkel együtt az igazgatás eszméje népszerütlenné tétetik.

Ő tehát majdnem ugyanazon szigorral ostromlá Magyarországon a kormányt, mint Erdélyben; de nem ugyanazon indokokból.

Mert azt még sem hitte, hogy Magyarhonban annyira lehetetlen uj törvényeket hozni, mint Erdélyben; azt még sem képzelte, miként a közigazgatás ugy nem fejthet ki erélyt és önállóságot, mint a királyhágón túl; azt nem állitotta soha, hogy Magyarhonban sem kell a nagyobb átmérőü reformok kezdeményezéséhez nyulni. De az engedékenységre rávenni azért nem lehetett; mert a magyar kormánypártban örökké csak az osztrák politicát vélte képviseltetve, s mert hitte, hogy a magyarnak mindaddig harczban kell állani saját kormányával, mig az örökös tartományokban is meg nem szünik az absolutismus.

Wesselényi az izgatás erélyének és befolyásának gyöngitésére elvből törekedvén, a megyei rendszert mentől nagyobb rugalmassággal, s mentől határozatlanabb cselekvényi körrel kivánta fölruházni. Rendre egész tan készült a megyéken nyugvó teljesitő hatalom és a megyék által gyakorolt visinettiae természetéről. A pártvezér nyomát követve, az ellenzék megannyi védvárakat, megannyi cserkesz-tanyát akart a megyerendszerből épitni, honnan a Samil-beyek sikeres lerohanásokat tehessenek és az absolutismust minden hadi állásából rendre kiszorithassák. Kétségtelen, hogy ha Wesselényi elméletei az életbe teljesen átmennek, a municipal rendszer majdnem schweiczi cantonok tulajdonaival birt volna. De, kik vele közelebbi viszonyban voltak, tudják, hogy mint a magyar alkotmány sajátságát és mint a szabadság erös garantiáját, örökké föntartani kivánta ugyan a megyerendszert; azonban hatáskörének végleteit kész volt körülnyirni, és kész volt belőle a féketlenebb eröket feláldozni, mihelyt olly idök fogtak volna elökerülni,

Digitized by Google

mellyekben a korlátlanságot lehet fékezni a nélkül, hogy a szabadság vele együtt elnyomassék. Azonban, mig a birodalmi igazgatás szelleme a régi marad; kivánta Magyarországon is a régi amabilis confusiot megtartani, és addig a megyei automiának nem csökkentésére, de egyenesen tágitására munkálkodott.

Általában Magyarország közjogában több olly pont volt, a mellynek érintését az idők szerint helytelennek tartá. Igy p. o. a felsöház rendezését, a képviselők táblájáról a megavult vagy csak figurans elemek kivetését, a ház szabályainak irásba foglalását: mind az éretlen és körülményeket nem ismerö ujitási roham követeléseinek hitte; mert nem képzelt a létezö akadályok miatt a fönebbi kérdések körül olly változtatást, melly javitás lehessen.

A magányjogi reformok mezején Wesselényi eszméinek mérséklett democraticus szinezete volt. Nem látszott sem a politicai tanok, sem a nemzetiségi érdekek tekintetéből, a fekvö birtok osztálya és elidegenitése körül olly korlátokat megengedni, mellyek a hitbizományok vagy majoratusok szabályozása és megtartása felé vezethetnének; söt nem is akarta képzelni, hogy a fekvö birtok más belsö törvényeket követhet s más külintézkedéseket igényelhet, mint az ingó vagyon. Az illy nézeteket reactionariusoknak tartá. Csak a saját eszméinek szigoru és következetes kimélete: ez volt jelszava. E ponton kivül kevéssé érdekeltetett a magánjog philosophiája iránt, s kevés fogalma volt a hatásról, mellyet a magányjogi reformok az alkotmányos formák változtatására okvetlenül gyakorolni szoktak. Hasonló állásban volt a törvényszéki, a pörfolyam s különösen a büntetöjogi reformokkal is. Mint magyar jogtudós, ismerte a jelen helyzetet, mint szabadelvü publicista, tudta az ujabb polgárisodás követeléseit, mint ellenzéki pártvezér egyszerüsitni és térszíniteni akart e mezön. Kivánta az ügyek rövid ellátását, a birói függetlenséget, s a hol az elmélet szerint lehetséges és hasznos volt, a nyilvánosságot, a szóbeli eljárást, és az esküttszéket. De e kérdések összeköttetését az állami intézményekkel, e kérdések hatását az állam ujraala-

Digitized by Google

kitására és a magánybirtok fogékonyságára nézve; ugyszintén e kérdések némellyikének a különböző ajku népességek miatt fölmerülő nehézségeit; szóval a practicabilitas szempontjait soha kellőleg nem mérlegelte. Arra türelme, tapasztalása vagy érzéke elég nem volt.

A fenebbieken kivül még a magyar nyelv és nemzetiség ügye volt doctrinájának kedvencz pontja. Legszebb beszédei e tárgyra vonatkoztak. De eljárása és eszmeköre itt az ellenzéki hagyományos kerékvágásban gördült tovább és tovább a nélkül, hogy akár kiengesztelőbb, akár magához ragadóbb, akár az érdekekkel fölolvasztóbb fogalmakkal gazdagitotta volna pártját és a hazát.

Wesselényinek, mint státusférfiunak az élet fölmerülő igényei és a napi politica körül ezen tengelyeken mozgott eljárása; mindaddig t. i. mig az események vezénylete körül tevékeny és szakadatlan szerepe volt.

De bekövetkezének a kínteljes, a testi fájdalmakban és politicai szenvedésekben gazdag évek, midőn a csodálatosan erős organismus szintolly óriási, szintolly makacs betegségek által ostoroztaték; midőn büszke szellemét prometheusi bilincsek láncolták a tevéketlenség puszta szirteihez; midőn a kor, az ellene inditott közkereset, a börtön, a gréfenbergi hosszas távollét a nyilvános élet küzdterétől hosszas ideig távol tarták őt; midőn a nép megszoká más szavakra hallgatni; midőn nevét, mint a holt Szolimán testét, a harczban csak azért hordoztaták szét a többi vezérek, hogy egy illusio által lelkesitse a tömeget.

Helye mások által lön Magyarországon betöltve, kik még a gréfenbergi számüzött tanitványainak látszottak, a viszonyok igényei szerint adták a politicában az uj lendületeket s rendre az eszmék egészen különböző regioba vezették a kérdéseket.

Mig a hon keblében naponként élénkebb és változatosabb szint öltöttek a dolgok; mig a reformok előtérre és a sérelmek hátravonultak; mig Deák solid és óvatos politicája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialecticája által váltatott föl; addig Wesselényi is legalább némileg felüdülni kezdett testi szenvedéseiből, és ismét áhitani kezdette a cselekvényességet, a

Digitized by Google

hatás, az eszmék irányának kijelelésére munkálást. Mert a ki egyszer a közélet circusában veritékezett és vérzett, a ki bámultaték, tett és elismerve lőn, ritkán tudja magát állandó nyugalomra rábirni.

Saucius ejurat pugnam, gladiator et ipse
Immemor antiqui vulneris arma capit.

És én, részemről csak szerencséltetni tudom Wesselényit elhatározásáért, mellyel ismét a politica pályaterére lépett.

S megvallom, nem Gréfenbergből küldött vezérczikkei miatt örvendek; mert azokból egyes jó gondolatokon kivül csak azt tanultam, hogy a közvetlen napi kérdések fölött, a távolból igen nehéz kielégitő birálatot rni.

Mi különösen kedves elöttem, az a közönség által soha eléggé nem méltányolt „Szózat", melly, mint irodalmi mű, nem bir ugyan azon tulajdonnal, mint Jean Paul szerint a lángész terménye és az angol kert, hogy t. i. minél régibb, annál zöldebb: de kétségtelen hiányai mellett is, tekintélyes helyet foglal irodalmunkban, és meg azért is különösen érdekes, mert nélküle Wesselényi politicai képét összeállitani, s nézeteiben a magasabb öszhangzást, a következetesség szoros logicai lánczolatát föllelni és visszaadni lehetetlen.

A gréfenbergi számüzött, vagy mint magát nevezni szerette, a „polgári halott", ki „lelki s testi csapások által hatásköréből kivetve, a cselekvéstől elzárva nincs többé mint élő tag, nemzete családjába, és csak képe létezik már honfiai közt" aggódni kezd Nyugot-Európa jövendőjén, aggódni a keleti ügyek bonyodalmain, fél az osztrák birodalom fölött összevonuló felhők miatt, és rettegve tekint Magyarországra, azon térre, hol képzete szerint, előbb utóbb a civilisatio sorsa fog nagy világcsaták és népmozgalmak közt eldöntetni. A szabadság és az imádott hon szeretete mindig sötétebb sejtelmekkel ostromolják, leveretve van annak kinteljes érzete miatt, hogy a közelgő veszély elhárítására mitsem tehet, s hogy ő már csak egy emlék, egy kép a multból. De regék beszélik, miszerint ösképek is megszólamlottak, midőn balsors fenyegette szeretett családukat; bár az

Digitized by Google

illy képnek nem lehet megszólamlása olly gyors, szava olly erős mint az élőké : mert az életnélküliség elleni kinos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már többé nem illeti."

Wesselényi a brandenburgi fejérnőről szárnyaló népmondákból vett szép hasonlatosság után, a sorstól hivatva érzi magát, hogy családját, a magyar nemzetet figyelmeztesse; „mert — jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett és bajosan kikerülhető."

Ekkor részletesen előadja, a forradalmi szláv propaganda terveit, és az orosz hatalom fenyegető növekedését.

Megmutatja az érintkezési pontokat, mellyekben a petersburgi cabinet érdekeivel összetalálkoznak a déli szlávok és török birodalomban lakó greco-szláv népfajok irányai, sőt általában a lengyel és csek panszlavisticus törekvések is.

Kitünteti, hogy Ausztria sorsát a keleti ügyek megoldása dönti el, s hogy az orosz hatalommali összeütközés kikerülhetetlen, s ezen összeütközésben a bukás bizonyos, mihelyt az osztrák birodalom nem tud erősebb érdekeket teremteni a keblében lakó népiségek összetartására, mint a milly erős érdekek vonják ezeket a birodalom határán túl fekvő testvéreikkeli egyesülésre vagy az orosz hatalommali rokonszenvre.

Ezen nézpontra emelkedve, szemlét tart a teendőkön, s végre a fő óvszert az alkotmányosságban találja, mellynek zászlóját kell szerinte Ausztriának és mindazon státusoknak megragadni, mellyeket az orosz túlnövő felsőség vagy a forradalmi szláv propadanda veszélye fenyeget.

Ausztria, igy szól ő, nem tisztán korlátlan hatalom, s az nem is lehet. Mint magyar király korlátolt s csak mint ollyan lehet magyar király. Ezen korlátoltsága és a többi országokbani korlátlan hatalma, egymás ellen gúny s kölcsönös szálka egymás szemében. Egy helyt követnie kell olly elveket, mellyeket másutt tagad és kerül. Illy kettős szerepben sokáig többé nem díszeleghet. De ha teljesen korlátlan hatalom volna is, mint illyen, nem gyakorolhatna nagy befolyást. A korlátlanságnak feje, vezére s képviselője az orosz hatalom. Minden más, ha az abso-

Digitized by Google

solutismus zászlóját tüzte ki, okvetlenül annak vezérsége s felelőssége alatt áll. Ausztria is e téren csak alárendelt helyzetben lehet, mint szolgája s utóbb zsákmánya a petersburgi autocratiának. Ellenben, ha alkotmányosságot tüz ki jelszóul, olly elsőségre kap, hogy Németországon szava eldöntő leend és egyszersmind keleten a civilisatiónak követőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyázni kell, nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére : mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemoniát okvetlenül kezébe fogja ragadni, s illy természetelleni viszony Ausztriát vagy arra kényszeritené, hogy legnagyobb ellenségének, az orosznak vesse magát karjai közé; vagy pedig, ha másodrendü, sem egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mint mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sinlődő létét.

Meg kell vallani, a monarchia helyzetét jól tudta Wesselényi constatirozni.

A kérdés már csak az : hogy minő alkotmányosságot ohajtott Ausztriában ?

A foederatiot.

Az ő nézete szerint öt tagból állott volna a monarchia.

E tagok :

1) A német birtokok, t. i. Ausztria, Stájerország, Tyrol, a földészetileg elszakitott, de nagyobbára germán nyelvü Slésia, Karinthia és Karniolia. De a két utóbbi tartomány csak olly föltétel mellett, hogy a bennök létező és nem szétszórva lakó szláv nemzetiségek külön autonomiával birjanak, mint Erdélyben a szászok.

2) Csehország és Morva, egészen szláv alapon.

3) Galliczia, mint tisztán lengyel állam.

4) A lombard-velenczei királyság Istriának olasz-lakta részével.

5) A magyar korona birtokai. Azonban olly kikötéssel, hogy Horvát- és Tótországgal Dalmatia egyesitetvén s ha a népiségek érdekéből szükséges, Istriának szlávvidéki Dalmatiával összecsatoltatván, ezen tartományok a magyar korona alatt

Digitized by Google

ugyan, de egészen különvált és szláv ajku beligazgatással legyenek ellátva.

Az öt ország közt osztassanak aránylag el a státusadósságok és határoztassanak meg azon kapcsok, mellyek az egész monarchiát, mint egy nagy szövetségü államot, összetartják.

„Ha — igy szól Wesselényi — Ausztria ezen saját nemzetiségeken alapult országokból álló, s a rokon érdekek és közös trón iránti buzgóság által anyagilag és szellemileg összeforrott alkotmányos hatalom lenne : azon keblébeni sok idegen elem, melly most egymással s vele ellenségesen áll szemben, s melly közt van, mi veszélylyel fenyegeti, biztos frigyesévé s ereje mindannyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népiségekre megszünnék ; mert attól nem volna többé mit reménliök, s alkotmányos állásukban olly előnyt birnának, mit azon korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem müködhetnék, mert birnák a nemzetek azt, s birnák békés uton és jó fejedelmök nevét áldnák érte, miért forradalmi vészterhes merényre lettek volna képesek vetemedni : t. i. a nemzetiségökön alapult alkotmányos létet.“

Ez volt ezelőtt majdnem nyolcz évvel Wesselényi véleménye közjogi átalakulásunk felöl.

Mindent kitelhetőleg ellenzeni, mig a birodalmi kormány absolutisticus iránya az alkotmányos Magyarország ügyeire, bár magyar organumok által, saját szelleme szerint befoly ; s hogy az ellenzés sikeres lehessen, csekély előnyökért nem hagyni föl a historiai közjogot és nem dobni el azon institutiokat, mellyek ámbár a haladásnak nem czélszerü eszközei, de az ellenzés mezején, rugalmas és visszapattantó természetöknél fogva, nagy szolgálatot tehetnek : ez volt Wesselényi politicai doctrinájának első része.

Teljes erővel odamunkálni, hogy az egész monarchia alkotmányos formákat öltsön fel, de nem egy általános, nem a historiai alapokat és a nemzetiségi nagyobb igényeket mellőző centralisatio árrán ; hanem a foederalismus olly kellékei szerint, mellyek a szükséges birodalmi egységet nem teszik lehetlenné : továbbá, ezen magas czélért nem lenni fukarnak sem a vagyoni

Digitized by Google

sem a történészeti jogok körüli eszélyes áldozatokban : ebből állott Wesselényi politicai doctrinájának második része.

A jövendő itélni fog, hogy ollykori gascognadai, apró hiuságai, gőgje, nagy szavai és makacssága mellett is : valódi státusférfiu volt-e ö, vagy ábrándok barátja s az idő jeleinek felreismerője? Opionionum commenta delet dies, justitiae argumenta confirmat : e remény szokott vigasztalása lenni azoknak, kik félreértetnek vagy meggyőződéseik teljes erélyével sem eszközölhetnek a közfigyelem szentélyébe bejáratot olly eszmék részére, mellyeket szivök és eszök minden kincseivel, — mint nevök örököseit és föntartóit — kivántak volna gazdagitani.

Wesselényit bámulta a magyar világ, midőn Reviczky, Pálfi és Majláth ellen menydörgött; de részvétre alig méltatta, midőn a tagadás teréről az alkotásira tért át. Pedig nálanál aligha volt az ellenzék nek következetesebb férfia.

Szózatából nyolczszáz példány sem költ el.

A „polgári halottal" kinek mint bevallá, nem lehet „megszólalása olly gyors, szava olly erős, mint az élőnek" keveset gondoltak azok, kik éltek és erős tüdővel birtak.

A szláv forradalmi propaganda agyrémnek tartaték.

Custine munkája kellemes olvasmány levén, mindent meggyőzött arról, hogy az orosz birodalom egy nagy colossus, melly agyaglábon nyugszik, s annálfogva olly könnyen feldönthető, olly szerencsétlen óriás, miszerint csak a blasirozottak, kik a mesterkélt emotiókat szeretik, és a tudatlanok, kik külszin által akarják magokat elvakitatni, lehetnek miatta félelemben.

Hogy az osztrák örökös tartományok alkotmányossá váljanak-e vagy ne? ez nem tekintetett azon kérdések közé igtathatónak, mellyet a magyar, kinek országa „regnum unum et independens," világpolgári és szabadságbaráti érdekeken kivül más szentpontból foglalkozzék. Különben is annyi a teendő, hogy két kezzel kell saját ügyeink intézéséhez fogni s még sem győzzük a napi rendre tüzötteket lejáratni, Kossuth maga olly sok életkérdéseket, mellyek nélkül a magyarnak okvetlenül vége van, jelölt ki, hogy lehetetlen az örökös tartományok sorsát is

Digitized by Google

nyakunkra venni. Illy nézetek — bár nem ezen szavakkal — valának uralkodók. És kétségtelen, miként Széchenyi sokat irt „az Ausztriávali vegyes házasságról“ mellynek tekintetbe vételével kell a magyar viszonyokat a napi teendők sorozatára és modorára nézve fölfogni; de azonkivül, hogy e javaslat sem aratott rokonszenvet, az még sokkal fölötlőbb volt, hogy Wesselényi munkájának megjelenése után is, az alkotmányos reformok szóvivői közöl senki sem találkozék, ki terveibe, bár mint utógondolatot, beszötte volna, ama fontos kérdést: vajjon a magyar állam, mint a monarchia része, minő helyzetet foglalhat czélszerüleg el azon esetben, ha a többi tartományok is az események hatalma által a constitutionalismus utjára térittetnek? s vajjon nem lehet-e illy fejleményre előkészülni és hatni? Pedig belátható volt, hogy ezen kérdés körüli tisztába jövetel nélkül, a közjogi reformtervek egy része valóban inkább hasonlitott, mint az orosz hatalom, Custine ama colonussához, melly agyaglábon áll.

Nincs miért több okot fölhoznom.

Wesselényi nézetei már régóta nem valának az ellenzék jelszavai.

A párt különvált töle.

Neve tiszteltetett.

Tanácsai időnkivüliek valának.

Mindenki látta a változást. Csak ő „a gréfenbergi számüzött“ hitte hazatérésekor, hogy az ellenzék vele öszhangzik és vele compact.

E hit első fele olly csalódás volt, mint a második

A halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk és feledtessünk.

A becsszomjas sorsa még ezenkivül: sem a felejtést, sem a feledtetést nem venni a maga idejében észre.

És Wesselényi, mert talentuma nem csökkent, akarta, hogy az elismertetés ne változzék.

Hiu törekvés!

Digitized by Google

Apponyi gróf kormánya alatt a pártok kihivóbbak kezdettek lenni.

Különösen az ellenzék szenvedélyesebb modort vett fel, s az uj cancellárnak megbuktatása tüzetett ki jelszóul, olly határozottan, mint eddig még soha nem történt.

A makacs tusa a dolgok természetéből folyt.

Mert Apponyi gróf midön Majláthot megbuktatta, fiatal ember volt, s fölemelkedése első példa vala, hogy a parlamenti befolyás már elég a kormány átvételére.

A pártoknak éles instinctusok van egy megkezdett változás kizsákmányolására.

Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és bureaucratiai érdemekért lép a hatalom polczára; ha nem az országgyülési szónoklat és pártvezénylés viszi öt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy fiatal conservativ iskola számára, melly haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire sajátjává tette; ha illy hódolás a parlamenti szellemnek, nem költ reményt még nagyobb vállalkozásokra : akkor Apponyi gróf, ugyanazon politicáért, mellyet követett, sokkal kevesebb ostrommal állott volna ki.

Igy e leghevesebb megtámadásokra számolhatott. Annyival is inkább, mert párthivei a harczkesztyüt az ifju kor negédjével és önbizakodásával fogadták el. Alig kétkedtek többé győzedelmök felöl, s hogy könnyen czélt érjenek, a clubbokba vitték át politicájokat, mintha a clubbok nem lettek volna mindenütt a szélső véleményeknek inkább kedvezők, mint a visszatartóztatásnak. Programmot irtak, mintha az igéretekben nem lehetne mindig gazdagabb az, ki nem kormányoz, s mintha ragyogóbb ecsettel lehetne lefesteni a conservatiot, mint az ujraalkotást, a létezőt, mint a lehetőt.

A szenvedélyek tehát a két nagy párt által egyformán igénybe vétettek és a véleménytoborzás erélyesen üzeték.

Előbb szabályok szerint rendezte magát a conservativ párt a fővárcsban és vidékeken; nehány nappal utóbb ugyanezt tevé az ellenzék is.

Központi bizottmányok vevék át a pártmozgalmak elintézését.

Digitized by Google

Mig illy fejlemények történtek, Wesselényi már elvesztvén szeme világát, a zsibói kastélyba vonult, mint mondá, változatlanul családkörének élni; de nyugtalan vérmérséke naponként meghiusitá a szándékot.

Titoknoka örökös foglalkozásban volt.

Reggeltől estig baráti levelek, fölszólitások, hirlapi czikkek, magánykézre szánt értekezések és pártmemorandumok készültek.

Ő folytonosan dictált.

De minthogy nézetei a régiek maradtak; az ellenzék pedig uj fegyverekkel és uj célokért harczolt: természetes volt a csekély hatás, mellyel figyelmeztetései fogadtatának.

Wesselényi azonban, a világos mellőztetések daczára is, legbuzgóbb tagja volt az ellenzéknek.

Valamint követelő és majdnem zsarnok volt, mig a párt élén állott; valamint akkor semmi heresist nem türt s a különvéleményüeket inkább üldözte, mint az ellenpárt embereit: szintugy most, miután vaksága nem engedett számára fő szerepet, szigoru fegyelemmel viseltetett, s bár mennyire különbözék nézete a Batthyányétól, örökké hajlandóbb volt saját meggyőződését eltagadni, mint az ellenzék eljárásában a legkisebb hibát észrevenni.

Az igaz, hogy bizonyos mértékig változatlanul csalálmokban ringattaték.

Mert a levelezések és czikkek miatt — mellyek töle, a világtalantól rendkivül sok időt vettek el — nem maradt elég nyugalma apróra megismerkedni a fönforgó kérdésekkel. S miután indulatosságra kész jelleme miatt őszinte szót ritkán hallhatott, Széchenyi gyülölete. Kossuth magasztalása valának azon sarkok, mellyek körül forgott Zsibón majdnem minden okoskodás.

De a gondviselés könyvében megiraték, hogy valamint csalálmai nagyok voltak, ugy kiábrándulása is óriási legyen.

Azonban ennek csak későn lehete történnie, t. i. a forradalom elönapjaiban, midön már a Kossuthtali tisztába jövetel, és a csalatkozás fájdalma inkább volt egyénileg érdekes, mint a hazára nézve hasznos.

Digitized by Google

Wesselényi kedélyhangulata a legkomolyabb crisisen ment át, midőn hallá, hogy Széchenyi, ki az Apponyikormány alatt átvette a közlekedési munkálatok vezényletét, a Tiszaszabályozás megkezdéseért körutat vállalt, és a nép által nagy lelkesedéssel fogadtatik, még olly vidékeken is, hol a Kossuthpárt kezében van a hatalom.

Wesselényi, ki a pártot tartotta legfőbb szempontnak, érteni sem tudta, miként lehessen innepelt olly ember neve, ki legtöbbet tett ugyan a hazáért; de Kossuthot forradalmi hajlamunak mondá még a „Kelet népében" s azóta szünetlenül állitotta, hogy ezen ember Magyarországot okvetlenül végveszélybe fogja sodrani.

Épen akkor érkeztem Zsibóra, midőn Széchenyi a Tiszaszabályzás ügyét megpenditette és kivált az anyagi érdekek pártolói által e vállalatért az egekig volt emelve.

Zsibón nagy ingerültség volt.

A ház ura több vendégek előtt bontatá a pesti leveleket föl s Kossuthnak egy declamatori hangon irt tudósitását olvastatta, mellyben a védegyleti mozgalmakon kivül, sok vád foglaltaték Széchenyi ellen.

A többek közt előfordul; hogy a gróf Metternich herczegnél valamikor a magyar ügyek felől beszélgetvén, a mindenható minister kikelt Kossuth agitatioi miatt és az ellenzéket nyugtalan szellemmel vádolta. Ekkor — t. i. a pesti tudósitás szerint — Széchenyi elismerve a herczeg megjegyzéseinek igazságát, tanácsolá, hopy Kossuth irányában szükséges volna más politicát követni. Metternich kérdé: minő politicát? Utilisálni kell őt: mondá a gróf. S ha nem lehet? tudakolta a herczeg. Akkor fölakasztatni: válaszolta Széchenyi hidegen és vállatvonitva.

Nem tudom: mennyiben igaz e dialog; de az bizonyos, hogy Wesselényi olly hosszas szónoklattal, millyet ő régen az országos termekben tartott, mutogatta meg Széchenyinek veszélyes törekvéseit, a legnagyobb hangsulyt mindig ezen eszmére vetvén: ő, az éltes férfiu, ő, a gögös oligarcha, most Apponyinak akar kedvében járni, azon urficskának, ki csak a minap akkora vala, mint a kesztyüm.

Digitized by Google

Wesselényit a többek közt még az a gondolat is, hogy egy ifju szónok cancellárá lehetett, nagy mértékben boszantotta, s magasztalni kezdé gr. Vay Ábrahámot, — kire különben mindig haragudott — csak azért, mert ez érzi és ki meri mondani ama nagy megbántást, hogy olly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett urak mellőzésével bidgyesztetik a kormány élére.

És Wesselényi a legkövetkezetesebb fők egyike, illy Scipio Nasica modorában tett nyilatkozatok mellett, hü közkatonája vala Kossuthnak, ki mindig arról beszélett, hogy a „tekintélyek kora lejárt."

És mihelyt Wesselényivel külön lehettem, baráti viszonyomnál fogva, mellőzhetlennek hittem : tudtul adni neki, hogy Széchenyi által szövetségre és egy hirlap kiadására szólittatám föl, mellynek czélja volna közvetíteni az eszméket s egy olly whig-párt alakulását előmozditani, melly a Kossuth radicalismusa és a jobb oldal közt állván, lehetségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül.

Wesselényi alig tudott bámulatából magához térni.

— S te mit válaszoltál ? kérdé.

— Debreczenben rendelt találkozást és akkor fogom nézeteimet elmondani.

— És szándékozol-e ajánlatát elvállalni ?

— Körülményeim miatt lehetetlen : mondám.

— Miért akarsz tehát Debreczenbe menni ?

— Mert örömnek tartom Széchenyivel, kit csak egyszer láttam, most közelről megismerkedni.

Beszélgetésünket Wesselényi félbeszakitá, minden további tudakolás nélkül.

Másnap arra kért, hogy mulassak nála hoszabb ideig.

A Tiszaszabályozó társaságnak debreczeni közgyülése még csak nehány hét mulva tartatván, szivesen megigértem.

Wesselényi mindent elkövetett — mint addig is szokása volt — hogy zsibói napjaimat kellemessé tehesse ; azonban, a mikor csak üres időm vala és magunkra voltunk, elővéteté levelezési jegyzőkönyveit és olvastatott a mult időkre vonatkozó dolgok felől.

Digitized by Google

Hamar észrevettem, hogy Széchenyiért történik.

Az olvasást autobiographiák váltották föl, s Wesselényi Széchenyiveli megismerkedésétől fogva ezer apróságokat beszélt el a maga életéből, azért, hogy adatai egykori barátjának életére vessenek világot, vagy homályt.

Mint látszott, a legkiméletesebb módon akart rávenni, hogy Debreczenbe ne menjek.

Széchenyit — bár egyenesen ritkán támadta meg — azon szinben kivánta feltüntetni, mint ki az embereket csak eszközöknek tekinti, s valamint rája, ugy Kossuthra is csak azért haragszik leginkább, mert mindkettejök függetlenül követte saját keblének istenét.

Én érdekkel hallgatám szavait; de a mint a debreczeni találkozás ideje következett, készültem Zsibóról el.

Wesselényi ismét elővette könyveit és magyarázatait; azonban a felvilágositások után is, én másnap indulni akartam Kolozsvárra, hogy dolgaimat rendezvén a kitüzött napra Debreczenben lehessek.

Szótlan makacsságom folytonos izgalomban tartá.

Ő tőlem nagy vitatásokat várt.

Én keveset szoktam beszéleni.

Midőn a dél közelitett, több szekér érkezék a Magyarország megyéiből vendégekkel, kik részint öt, részint engemet látogatván meg, nagy örömmel kezdettek Széchenyi tiszai utjáról beszélni, élénk ecsetekkel rajzolák fogadtatását a különböző vidékeken és nagy kedvetlenséggel hallák, hogy körülményeim nem engedik a Széchenyi ajánlatainak igénybe vételét.

Wesselényi hosszason hallgatá a beszélgetést, melly ebéd után megujult és az alkony óráiba is messze befonta magát.

Mindig komorabb lőn.

Ő Kossuthnak pesti levelei után azt hitte, hogy minden magyarországi ember veszélyesnek tartja Széchenyit, s most tapasztalá, miként a szabadelvü tiszai megyék ellenzéki tekintélyei is nagy tisztelettel vannak a Hitel irójának multja, és nagy reménynyel jövője iránt.

Történetesen épen azon idő tájt bukott meg — ha jól emlék-

Digitized by Google

szem — Csongrádban a Klauzál, és Tolnában a Bezerédj befolyása.

Wesselényi forró képzelődése az ellenzék régi tekintélyeinek bukását összefüzte Széchenyi emelkedő népszerüségével.

Sürün kezdettek omlani világtalan szemeiből a könyek, s elboriták arczát. „Minden utána fog ismét indulni, — kiálta föl, Széchenyire célozva — ő megint a divat embere lesz! Sarkait fogja követni a tömeg. Szavaira, mint a mesterére, esküvendenek barátaink. Én egyedül nem fogom vonni az ő diadal szekerét. Hadd mondja el az utókor :

„Cunctaque terrarum subacta, praeter atrocem animum Catonis!“

Könyjei által Wesselényi csakhamar indulatba hozaték :

„Átkozva legyen a kéz, mennydörgé, melly bármilly körülmények közt csak egy sort is irand Széchenyi mellett.“

Ezen érdekes jelenet után nem sokára Debreczenbe s később Pestre távoztam.

Wesselényi annyira sem vala fölvilágositva a szőnyegen levő kérdések állásáról, hogy egyik meglepetésből a másikba esett. Midön a parlamentaris kormány eszméje az ellenzék programjába igtattaték, sürgetőleg tudakolta tőlem : vajjon Kossuth, kit ő oraculumnak tekintett, minő rejtélyes okokból pártolhat illy nézetet, melly az oppositio tanaival nyilvános ellentétben áll? Midön a szabadelvü hirlapokban inditványok hozattak föl, mellyek a megyei kihágásoknak organicus törvények által akarták elejét venni, mindíg gyanakodék, hogy a közlött tervek egyenesen Kossuthnak, mint a municipal rendszer védelmezőjének, megbuktatására céloznak. Midön az 1848-diki országgyülésen egy párttöredék a városi törvény szerkesztésében tisztább képviseleti formák után törekedett, Wesselényi csodálkozással vegyült aggodalommal mondá, hogy ő már nem érti saját pártfeleit, kik a korlátlan izgatás kezébe a szabadság leple alatt, fegyvereket csempésznek. Midön a magyar független ministerium eszméjét Kossuth a kerületi ülésben elfogadta, Wesselényi épen akkor Zsibón a megyei követutasitások védelmére irt vezérczikkekeket. Midön én a gyöngélkedő egészségem mellett arról

Digitized by Google

is értesitém öt, bár röviden, hogy ő felsége Batthyányra bizta a kormányalakitását, Wesselényi belső megindulással tudakolt betegeskedésem felöl, s csak későbbi leveléből és zsibói ismerőseim nyilatkozatából jöttem nyomára; miként engemet idegláztól féltvén, állhatatosan meg volt győződve, hogy a Batthyány-ministeriumot a paroxismus alatt képzeltem alakulandónak.

De illy bámulatos csalódások daczára is, Wesselényi elméje a magány és a vakság éveiben nem vesztett sem élességéből, sem mélységéből : ez kétségtelen.

Barátai nem világositák eléggé föl a helyzetekről.

Ő a kérdésekkel, ezer aprólékos dolgai miatt, folyamban nem volt.

Kossuthot utódjának hitte, ki nyomdokaiban akar járni.

Az ellenzéket a régi pártnak tekinté.

Makacs vérmérsékénél fogva képzelni sem akarta, hogy pártja a közjogban a védelmi positiókat fölhagyja mind addig, mig az osztrák birodalom több részei is alkotmányossá válván, kezességet nem nyujtanak az iránt, hogy a korlátlan hatalom rohamai ellen, nincs szükség akkora mértékü vis inertiae-t használni, mint a mennyi egy határozatlan jogu és foglalkozáskörü megyerendszerben fekszik.

Mihelyt azonban a ministerium megalakulása kétségtelen volt, mihelyt a márczius 15-diki pesti kraval hire Zsibóra érkezett : Wesselényi tüstént Pestre indult, hogy barátjainak — kik nézete szerint, hibákat követtek el, de a békes reform ösvényein akarnak haladni — segédkezet nyujthasson a szenvedélyek csillapitására. Kevéssel utóbb jelenté a ministeriumnak, hogy ő akárminő helyzetben, kész a legszigorubb engedelmességgel teljesiteni a kormány parancsait, és személyét föltétlenül az igazgatásba lépett elvbarátainak rendelkezése alá vetette.

Az ő tanácsuk szerint jelent meg az erdélyi diétára, később a magyarországi felsőházba és a parlamentáris pályán szintugy, mint megyéjében, mellynek vezényletét elvállalta, szigoruan megtámadott minden forradalmi eszmét és tényt.

E miatt népszerüségének maradványai rendre elmállottak.

Az ifjuság emelte Pozsonyban az 1830-diki diétán félistenné,

Digitized by Google

az ifjuság volt, ki az 1848-diki pesti parlament gyülései alatt rivalgá : feszitsd meg!

Mekkora változás! Tizennyolcz évvel előbb a haza nemtője; tizennyolcz évvel utóbb, a forradalmi csarnok legfiatalabb tagja nagyobb honfi, mint ő, az ősz bajnok, ki rég a legfényesebb eszmékért, a szólás- és irásszabadságért szenvedett : most a szabadszó és a szabadsajtó ujonczai által, kétség alá vonatik, s nem eszméiért, mellyek roszak vagy divatonkivüliek lehettek, de hazafiságáért, melly a dicsőség napsugára, a nyugalom szélcsendje és a félreismertetés fergetege közt egyaránt tiszta és olthatatlan lánggal égett.

Még hátra volt számára az utósó kiábrándulás.

Mihelyt Pestre jött, éles elméje, imádott barátjának, Kossuthnak, kezdett szándékai fölött aggódni.

Most először sejdité a mély meghasonlást a ministerelnök és finánez-ügy kezelője közt.

Az egyik a létezőt akarta kitisztitani és consolidálni; a másik képzelődése már az ismeretlen törekvések kellő láthatárán csapongott.

Az egyik az állam hajójának horgonya akart lenni; a másik vitorlája volt.

És a szél erős vala, a tengerpart, a vizmeder porhatag.

A kifejlés perczei közelitettek.

Wesselényi találkozék Széchenyivel, a régi és félreismert baráttal. Föl akarta őt szólitani, hogy többekkel egyesülten hassanak Kossuth irányainak mérséklésére. De Széchenyi szive már a honfájdalomban meg volt törve. Nehány nappal utóbb a legmesszelátóbb elme, a jövendő komoly és kisérteti arczára tekintvén, megtébolyodott s a Wesselényi keze volt az, melly a Zsibón kimondott átok daczára, Széchenyi mellett a Pesti Hirlapban védő szavakat irt le, a legmélyebb boszankodás erélyével, azon gyalázatos vád ellen, hogy Széchenyi a hazát akarja megtámadni, és tervének eltakarása végett magát őrültnek tetteti.

Digitized by Google

Nincs-e sok drámai jelenet forradalmunkban?

Ah! csakhogy a rendkivüli ne lenne többnyire olly keserü!

Midön augustus vége körül csodálatos hirek terjedtek a Kossuth házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi összeszedte lélekerejét s eltökélte, hogy Kossuthot, ki öt kerülni látszott, fölkeresse, és szakadatlan barátságuk emlékeért s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekeljen töle kihallgattatást. Remélte, miként ha együtt hosszasabban beszélhetnek, sikerülend meggyözni öt azon nézetek veszélyei felöl, mellyek a koczkáztató lépésekben látták a jövendö biztositékait; a rémuralkodás rendezésétöl várták azon egyértelmüséget, melly — hitök szerint — egyedül vezethet czélra, és a könnyelmüség rózsaszin szemüvegén tekintettek a forradalomra. Wesselényi tudta, hogy Kossuth vérmérsékénél fogva nem lehet a terrorismus barátja, s hivé, miként a budai vár elleni tervek sem birnak komoly szinnel. Bebocsáttatást kért tehát töle. Az elöszobában várt, vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszautasittatott; mert a minisztternek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért társul. Ennek fáradozása és egy régi ismerösének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szives buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számitás fölött fagyosan és visszataszitólag bánt vele. Mondá: hogy a „Corpus jurissal" már többé meg nem mentjük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.

Wesselényi görcsösön szoritotta a követ kezét, mig megvetéssel szólt hozzá, a régibb kor vezéréhez, az ujabb kor vezére; de sikerült keblébe fojtani óriás szenvedélyeit.

Hidegen búcsuztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távozót.

— Egy Wesselényivel beszélt igy ö! Engemet akart megalázni, kit sérteni még senki nem mert!" E szavakat ismételték a világtalan ajkai a lépcsön, az utczán, leirhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyitett dühnek.

Midön haza érkezett, arczán a vihar fellegei voltak.

Neje megdöbbenve tudakolta haragjának okát.

Digitized by Google

Elbeszélé mindig méltatlankodva, mindig boszusan.

— A háladatlan! Pedig mint szeretted, mint szerettük öt! mondá neje. Hányszor emlegetted, hányszor vágytál bár egyszer találkozni még vele. Mennyire örvendettünk, midön Zsibóról elindulánk, hogy végtére láthatjuk Kossuthot, házunk legjobb barátját! És Zsibón, mint ügyeltem minden butorra, milly tisztán tartottam a szobákat, mellyeket számára hagytunk üresen, hogy, ha majd beléfáradva a sok munkába, magát kipihenni falura hozzánk jö, készen és rendszerezve találja szállását! Már ezentúl nem emlitjük többé az ö nevét. Nincs mit keressen nálunk.

— Nem, kedvesem! szóla Wesselényi, végigsimitva kezét neje arczán, és olly szelid kifejezéssel, mintha egy láthatlan kar rögtön levonta volna a harag lemezét arczáról, hogy a nemes kedély legszebb kinyomata föllepleztessék — nem kedvesem! a szobák ezentúl is a Kossuth szobái fognak lenni, s te olly gondosan ügyelsz rájok, mint eddig. Hiszen ö most kilépett magából. A világ, a hizelgök, az események elszéditették. Most ki-ki tömönyez neki, nyakát ajánlja lába alá, hogy emelkedhessék. A megalázottakon épül hatalma. De majd változni fog a szerencse. Akkor a világtól elhagyatott, megint vissza fogja nyerni magát. Ö megint a régi Kossuth lesz. S mi jól fog szivének esni, ha az üldözöktöl, kik nyomát keresik, és a háladatlanoktól, kik menhelyét elárulják, visszavonulhat egy csendes magányba, hol minden ugy maradt, mint régen volt. Ugy-e kedvesem, te ügyelni fogsz a Kossuth szobáira.

Ezen kedélyes jelenetet, valamint a Kossuthnál történt sötétebb scénát is, azon képviselötöl hallottam, ki Wesselényi vezetője volt.

Sem a nemeslelküség szerény diadala, sem a becsszomj merész győzedelme nem teljesült.

Wesselényi a megbocsáthatásban, Kossuth a reményekben csalódott.

Nincs miért emlitsem, hogy Wesselényi, midön Lamberg meggyilkoltatásával a forradalom elkezdödött, számüzte magát a hazából, mellyet illy idöszak alatt szolgálni ugy sem tudott:

Digitized by Google

de elmondom, mit kevesen tudnak, azt t. i. hogy Jellachich közelitésekor, Kossuth is utlevelet kivánt magának kieszközölni egy megbizatással Francziaországba. A képviselő, ki ügyében eljárni igyekezett, a ministerelnököt, vendégei közől, kik még asztalnál ültek, félrehiván, megsugá e kivánságot. Batthyány haragosan kérdé : talán azért küldjem el, hogy Francziaországban compromittáljon?

Az utlevélről többé szó nem volt.

Kossuth, ki eleinte a nép hangulatától félt, elhatározá benmaradni, és a nagy községek lelkesitéséhez kezdett.

Cromvell is — ha jól emlékszem — egyszer kért kivándorlási engedelmet és nem nyert.

Milly hajszálon függenek a nagy események!

Wesselényi a forradalom ideje alatt Gréfenbergben lakott s midőn hazájába visszatért, a gőzösön tüdőgyuladást kapván, 1850 tavaszán meghalt Pesten, hol egykor ezereket szabaditott ki a halál karjaiból.

Kemény Zsigmond.

Digitized by Google

Digitized by Google

SZENTKIRÁLYI MÓRICZ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Az első évi orvosnövendékek hallgatóteremébe vezetjük olvasóinkat.

Az ifju hallgatók közt egy száraz, sugár, éltes alak tünik szemünkbe; szenvedélydulta sápadt arcz. Kiülő nagy szemei mereven csüggenek az előadó tanár ajkain. S ha innen a boncztermbe kisérjük az ifjakat, ott is találkozunk vele a hullák körül.

Az ifju tanulók nem könnyen barátkoznak meg a holttestekkel. A képzelődés életet ad a hullának, nehezen szokja meg csupán tudományos vizsgálódás tárgyaul tekinteni a testet, melly nehány óra előtt még élő lény vala; s midőn a fürész és bonczkés alatt csont recseg, vér és velő fecscsen, önkéntelenül undor támad az emberben s hideg borzadály fut át erein. Az alak, kiről szólánk, nem mutat illy undort, nem látszik érzeni illy borzadást. Fölteszi szemüvegét, hogy jobban lásson; s a kutató szemlélődés egész kiváncsiságával kiséri a test minden részein a bonczmüszert.

Honnan e hideg közöny, ez elmélyedt figyelem?

Kihalt volna-e e száraz agyból minden képzelő tehetség, minden indulat, a tudomány égető szomján kivül? Vagy egy nyugtalan fő az, ki az ismeretek sok országait már bebarangolván, uj tartományok, uj ismeretkincsek után vágyik, azt hivén, hogy azoknak birtokában boldogabb, elégültebb leend Göthe Faustjánál? Avagy talán épen ellenkezőleg, az élvek csömöre vezeté őt a boncztermbe; egy uj Hamlet, kit meddő bölcsesége a halottakhoz visz, miután megunta, megutálta az élőket? Beteg, kinek orvosa szórakozást ajánl a sötét világfájdalom s életunalom ellen? Vagy talán a meghiusult szép remények fölfölmerülő kisérteteitől akar menekülni, s azt hiszi, hogy az emberi

Digitized by Google

emlékezet az iskolásgyermek irótáblájához hasonlit, mellyet letörölhetsz és ismét beirhatsz tetszésed szerint?

Valóban nem mindennapi jelenet.

Az ifjukor egész erejét, szorgalmát és minden idejét igényli egy életpálya elökészületei. S ime egy férfiut látunk, ki már kenyere jobb részét megevé, túl az élet delén, megtört testtel és lélekkel, hirtelen más ösvényre térni át a pályáról, mellyen nem dicsöség nélkül járt elöttünk. Ujra veteményez az élet késö nyarában. Kimerült teste tanuló lámpánál virasztja éjeit.

A lélek erejét csudáljuk-e itt, melly könnyedén elszakad multjától, s annyi erövel munkál uj jövöt teremteni; vagy sajnálkozzunk az akarat gyöngeségén, melly megtört a pálya vége elött?

Érdekes lélektani tanulmány.

Szentkirályi Móricz, — mert róla van szó — valóban nem közönséges tehetség.

A közelebb mult tiz év parlamenti történeteiben gyakran találkozunk e névvel.

Ott látjuk öt már 1840-ben a szólásszabadsági sérelmek elöharczosi közt.

Az 1843-diki országgyülés már kedvezöbb kilátásokkal vette kezdetét. A nemzet reformok után kiáltott, s biztató szózat viszhangozék a trón zsámolyáról. S ha nem lett is azon gyülés alkotmányozó, sem olly nevezetes a törvények száma és sulya által, mint az elöjelek után várható vala: nem kevesebbet tön a közvélemény érlelésére, mint az azelötti évtizedben az 183⁶/₆-diki tanácskozások. Törvényhozásnak ugyan mellékes feladat, de magában sem kis eredmény, hol sajtószabadság nincsen.

Az országgyülés férfiai közt voltak kétségtelenül, kik több szakismerettel szóltak egyes tárgyakhoz; de aligha volt, ki több általános törvényhozói készültséggel vett volna részt a haladási elvek fejtegetésében, terjesztésében, s az eszmék elökészitö vitatásában, mint Szentkirályi.

Digitized by Google

Egyike volt ő azoknak, kik az egész követi kar helyett dolgoztak.

Délelőtt a dunai követek sorában halljuk őt szónoklani, vagy a sorompókon belül, az elnök mögött, az egyházi rend képviselőinek szomszédságában, a jegyzői asztalnál olvassa isten tudja hanyadik izenetét a főrendekhez. S délután valamelly rendszeres munkálat fogalmazásán töri fejét, egyik bizottmányban.

Talán épen a városi ügy fölött.

Az volt legkedveltebb tárgya a forradalom előtt. Abban látta kezdetét az átalakulásnak, ugy tekinté azt, mint első lépést az érdekegység fölé, mint hidat a reformok széles folyamán, mint a rendiség várkapuját, mellyen a népet lassanként bevezetheti az alkotmány sánczaiba.

Senki sem érezte inkább ez ügy fontosságát. Senki sem tudta azt annyi oldalról kiemelni. Senki sem foglalkozott annyit e tárgygyal. Több hónapok után is, mikor, a felsőház makacs ellenzése miatt, mulni kezdének a hongyülés reményei, midőn az alsóház már beleunt a sikeretlen vitákba : időről időre megjelenni láttuk Szentkirályit a sorompók előtt, szenvedélyesen küzdve egyfelől a ház figyelmetlenségével, s másrészről a főrendi izenet czáfolásával s a kérdés nehézségeivel.

Ha nincs ellenmondó, küzd önmagával. Sorban ostromolja, sorra döntögeti a főrendi észrevételek minden erősségeit. Uj alkut kisért, javaslatot tesz, módositást ajánl, s mindezek ellen önmaga támaszt kételyt lelkében. S a melly eredményre jut habozó dialecticája, megirja válaszul az alsóház nevében a főrendekhez, nagy országos polemia gyanánt.

Mind hiában.

A kormány és főaristocratia nem több eszélylyel járt el ez ügyben, mint az örök megváltás körül. A nemzetben vágyak ébredtek, s a kir. előadás is reményeket költött, mellyek mind kielégitetlen hagyattak. Megannyi gordiusi csomó, miknek megoldhatása iránt kétségbe estek a haladás baráti. Csuda-e, ha olly hévvel ragadták meg 48-ban az annyiszor elutasitott szenvedélyek a kinálkozó nagysándori kardot?

Digitized by Google

A politicai mulasztás nem marad boszulatlan.

Mi a viták tüzében sokak előtt indulatos fenyegetésnek látszott, most, mint az események bölcselete, igazolva áll előttünk.

Az élet örök változás. Érdekek támadnak, erők fejlődnek, mellyeket szabályozni kell, igények, miket szükséges kielégiteni. Okvetlenül bukik a merev rendszer, melly minden alkut, minden egyezkedést kizár. Folytonos alku, kora engedmény, egyezkedés a békes átalakulás föltétele. Hol minden ajtó csukva van, kapustól rontanak be a szenvedélyek.

Státusférfiui előrelátással inté Szentkirályi a 43-diki országgyülésen nem egyszer az aristocratiát, ne ejtse ki kezéből a reformok vezetését; s rövid három év után betelt jóslata, hogy az ügy, melly akkor letétetett, ha nem az aristocratia által, ellenére is kivivja magát.

A 43-diki rendek csak egy szögletkövét akarák letenni a képviseleti rendszernek; s 48-ban egyetlen varázs ütésre az egész épület előállott.

Dusan ki lett pótolva mindaz, mit e században mulasztának országos embereink.

Szentkirályi Móricz egy azon jelesek közöl, kiket nem érhet a mulasztás vádja.

Mint e töredékes vázlat is mutatja, ő minden tehetségét a reformügyeknek szentelé.

S ismételjük, hogy Szentkirályi nem mindennapi tehetség.

1843-ba vezetjük vissza olvasóinkat.

Kerületi ülésben vagyunk, Pozsonyban.

A hallgatóság már korán teleült a követi helyek korlátain túl minden padot. A követek egymásután gyülekeznek. Pisszegés kiséri a conservativ párt tagjait, s hosszas éljenzés tör utat az ellenzék országos hirü szónokainak.

Ezek között most egy vékony sugár alak tünik föl; dult, sápadt arcz; merev, gondolkodó tekintet. Nyakkendőjét honn hagyá, s öltözetén is némi hanyagság, s egész lényén szórakozottság látszik. Hóna alatt irományköteg.

Digitized by Google

„Éljen Szentkirályi!“ hangzik mindenfelöl. A nök külön karzatukon kendöiket lobogtatják. S az üdvözlött szónok a városi követek padjain túl, a dunai megyék követei közt foglal helyet.

E közben a közép ajtók szárnyai megnyilnak. Két követ lép be, magyar ruhában, kardosan. A diszöltözet mutatja, hogy a kerületi elnökség sora rajtok van. A közép ajtótól pár lépésnyire elöre menve, leülnek az emelvényen, mellyet a hallgatóságtól két oldalon, s elül hoszában a követi asztaloktól korlátok választanak el. Az elnöktöl jobbra a jegyzöket, s balfelöl Horvátország s az egyházi rend követeit látjuk az emelvényen. A jobb oldalon üresen maradt székeket országos ülésben a királyi tábla tagjai töltik be.

A diszruhás követek egyike üdvözli egybegyült követtársait S nehány percz mulva már érdekes viták folynak a tárgy fölött, melly napi renden van.

Az ellenzék egyik vezérszónoka teszi az inditványt. Egy középtermetü férfi, olasz jellemü, vagy inkább — mert keleti faj vagyunk — arab typusu arczczal, nagy fekete szemekkel. Elöadása tiszta, egyszerü. Hazafias melancholiája olly hangon ömledez, melly mintegy magyarázni látszik beszédét. A fájdalom megtört, fátyolozott, tompa, panaszos hangja. Roppant hatásu, midön a nemzet sérelmeiröl van szó. Bús komolyság lepi meg a hallgatót, mintha a czigány hurjairól hallaná egyikét a nemzet gyász dalainak. Elborul a lélek s fájdalom száll a keblekre. S önkénytelenül kiröppen az ajkon: egy „éljen Klauzál!“

Azonban csakhamar oszlik a felleg.

Villám gyulad ki a kedélyek borulatán. A lángész szónoklata.

Egy kis oroszlánfö emelkedik föl, kire születésekor különös kegygyel mosolygott a humor istene. Merész röptü lelke percz alatt ragad a porból egekbe és viszont.

Kell-e részletesb rajz, hogy az olvasó azonnal Bihar követére, Beöthi Ödönre ismerjen.

A merész gondolatokat aztán szép eszmék, az angol humort a franczia szószék ragyogó ékesenszólása váltja föl.

Digitized by Google

Szemerén van a sor.

Majd ismét az ihletett meggyőződés rögtönző szónoklata ragad el. Bezerédj harsány szózata.

E kis ember külseje, kopasz, nagy homloka s egész fejalkata a régi görög bölcsek szobraira emlékeztet. S derült arcza fölött, magas tar homlokán, az önmagát tüzelő lelkesedés főbb perczeiben, vörös fénysugár látszik lengeni.

Ezután egy vastag, kövér alak következik. Haja és nyirott bajusza már megőszült. Öltözete messze elmaradt a divattól. Széles mellén egy gombra akasztva függ sétabotja. Egész külsején, mint szinte előadási modorán bizonyos cynismus ömlik el. A tisztes ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvüség legujabb tanai. S e tanok a vallási felekezetesség, a calvinismus szögletességeivel vegyülnek nála. Különösen felötlő vonás e közönyös korban. Cromwell kerekfejü puritánjai jutnak eszünkbe.

Valóban puritán név alatt ismeri az országgyülési közönség Palóczit.

Az öreg úr beszédmódja különös vegyülete az iskolamesteri pedanteriának, kedélyes elmességgel. Szavalása felekezete némelly papjainak előadásához hasonlit, kikről mondani szokták, hogy hasból beszélnek. Neme a rögtönző egyházi szónoklatnak, melylyet hosszas gyakorlat után szereznek meg a vallás elaggott szolgái. Palóczinak hosszas országgyülési gyakorlat tevé ezt sajátjává. S nagy emlékező tehetsége segiti. Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyülési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcselete nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések. Ollykor nagyszerü visszaemlékezéseket is költenek föl. Majd minden napra van egy főbb adata Magyarország eseményeiből, vagy a világtörténetből. Elmondja, mi történt e vagy ama napon, mikor e vagy ama nevezetes tárgy fölött tanácskoznak.

E tulajdonok, a természetes könnyüség s a népies költészet némi zamatával, különösen alkalmassá tevék öt alkalmi és lakomabeszédekre. Az volt ő az ellenzék lakomáin, a mi a költő már Attila udvarában, s mi most egy jóravaló iskolamester a falusi torban, vagy egy beszédes vőfél nászünnepen.

Digitized by Google

Természetes, hogy illy modoru szónoklat parlamentben nem igen van helyén. Nem is találjuk ezt föl a miveltebb kül-föld szószékein. Francziaországban épen nem. Angliában is elenyésztek az illy példányok a hoszu parlament grotesk alakjaival. Mindazáltal senki sem fogja tagadhatni, hogy az öreg úr sajátságos modora különös kellemmel birt, a változatosság érdekénél fogva.

Klauzál panasza, Beöthi pathosza és humora, Szemere művészien szép, ünnepies ékesenszólása, s Bezerédj elragadó lelkesedése után, az áthatott, bámulatra s kaczajra ragadott, majd müélvekbe merült s megihletett hallgató lelkének némi pihenésül szolgált az egyszerü, kedélyes, laz és mégis egybefüggő, mesterkéletlen és még sem alaktalan, nem mély, de azért tanusságos beszéd.

Azonban ki fogja mondani, hogy ennyi változatosság mellett is teljes erőben volna még képviselve a parlamenti szónoklat?

Hiányzott a főleg észhez szóló, taglaló, vitató előadás, melly értelmez, körülir, különböztet, okoskodik, czáfol és meggyőz.

Ekkor állott föl Szentkirályi keresztbe font karokkal.

Ki a viták alatt figyelt rá, egy elmerült, gondolkodó arczot látott. A conservativ szónokok beszédei alatt néha öntudatlan röppent ki száján egy ellenmondó észrevétel, mintha fenszóval gondolkodnék.

S most, mint fölegyenesedett gondolatjel áll előttünk, nyugodtan, hidegen. A kiülő nagy szemek azonban élénken tükrözik elő a lélek és szív benső müködését.

Hangja éles, metsző, de azért nem kellemetlen.

Bizonyos magasabb nézpontra emeli a kérdéseket, honnan minden elágazásaikban, összefüggéseikben láthatók.

Beszéde kezdetén eszméket keres és állit föl, mint elismert igazságokat. S azok körül rendezi okoskodásai táborát.

Egész beszéde néha egyetlen eszme kifejtése. Mintha egy rideg eszme szónokolna előttünk.

Ha azonban vitáz, czáfol szónokunk, az ellenfél, ki őt sérteni merészlé, csakhamar tapasztalja, hogy ez eszmének idegei

Digitized by Google

vannak. A haragszikrázó szemek mutatják, hogy az idegeket e száraz testben ollykor lázas izgatottság futja át. S illyenkor hideg, mélyen ható gúny, metsző él költözik szavaiba, a nélkül, hogy az okok elönyomuló logicai rendét legkevésbbé is zavarná a szenvedély.

Beöthi kedvcsapongása ollykor általános derültséget szült. Szentkirályi gúnyjai fölött a hallgatóság tetszésébe soha sem vegyült az ellenfél mosolya.

Azonban a milly éles volt szónokunk a birálatban, olly méltányos az ellenfél okoskodásainak felfogásában, teljes visszaadásában.

Kimutatá aztán ez okoskodások alaptalanságát, s képtelen és ártalmas voltát következményeikben.

Ollykor levelenként szedett szét egész beszédet, mint füvész az elemzett virágot.

Vagy egy jól talált körülirással, értelmezéssel oldotta meg a kérdést.

A választási kihágásokra nem akart törvényt hozatni, mert nem birta senki kimeritőleg értelmezni a vesztegetést.

Talán az egyetlen magyar státusférfiu, kinek miveltsége kitünőleg német volt. Innen nagy elöszeretete az értelmezésekhez (definitiokhoz).

S e hajlamot a vitákból átvitte a törvényirásra is. Első munkálata a városi ügyben valódi tankönyv. A rendeletek és országos szabályok vegyitve értelmezésekkel a városról, körületéről és egyebekről.

Az értelmezésről aztán áttért szónok az osztályozásra, alosztályozásra és különböztetésre.

S gyakran annyira elmélyedt apró részletekbe, hogy az eszmék tömkelegében elveszté a fő fonalszálat. Ha több részre osztá beszédét, nem ritka eset volt, hogy az első rész kimeritő vitatása közben megfeledkezett a fölosztás több förészeiről. S illyenkor néha szomszédjától kérdezé, hogy miről kell szólnia.

Talán a szórakozott figyelem elfáradt követni a mindig messzebb és mélyebben ható szellemet?

Vagy a szellem fáradt ki a benső küzdelemben.

Digitized by Google

Mert néha ugy tetszett, mintha beszéd közben születnék a meggyőződés szónokunk agyában. Mintha önmagát s nem a közönséget volna föladata meggyözni. Láttuk, miként mérköztek okok és ellenvetések. Mintha szónok maga is csak most ismerkednék meg a vidékkel, hol hallgatóit vezeti.

Nem olly biztos vezércsillag, nem olly merész kalauz, mint Deák logicája.

Mig ez okról okra lép s határozottan megy előre a kijelölt irányban : Szentkirályit nem egyszer láttuk habozni az utak szétágazásánál.

Bezerédj néha érzelmeit is okok gyanánt hirdeté.

Szentkirályi ellenben gyakran az értelem indokai fölött is tétováz.

Erősebb vitató, mint okoskodó.

Gyöngébb itész, mint elemző.

Az itészet (critica) több határozottságot kiván.

Azonban minél nagyobb benső harcz eredménye nála a meggyőződés, annál erösebben ragaszkodik hozzá.

Ollykor egész a makacsságig.

Mint Sieyès.

E nagy gondolkodónak sok gyöngeségeit öröklé Szentkirályi.

Nem olly merészen eredeti, kevésbbé teremtő szellem, mint amaz; de szintolly makacs, elfogult véleménye mellett, sokszor különcz nézeteiben s tudósan rendszeres és szövevényes terveiben.

Illy egyéniségek hasznosabbak gyakran az előző vitákban, a státustanácsban, mint a szószéken.

A státustanács nem politicai szenvedélyek, nem pártvélemények küzdhelye. Az elméleti térről lassan mehet át a kiindulási pontok tájékozására; s midőn alakot, testet ad az elvont eszmének, higgadtan megfontolhat minden szót, minden gondolatot. Illyenkor mélyebben szállhat alá az emberi lélek s küzdhet a homálylyal is. Nem lehetetlen, hogy a felötlött sejtelmek erősebb agyban életrevaló eszmékké alakulnak. Az éber figyelem homályos alakokat vesz észre, mellyeket a mély belátás tisztán megkülönböztet. Együtt müködik itt közös czélra a lángész és

Digitized by Google

talentum; s a különböző tehetségek egymást segitik, pótolják. A habozás itt lelkiismeretesség, a tudomány kalauz, a rendszer alap.

A szószék már gyakorlati alkalmazás tere. Harcztér, hol kitisztázott elvekkel, határozott nézetekkel, csatakészen szükség megjelenni. A szónok kételyeiből erőt merit az ellenfél, mint a gyönge vezér elárult aggodalmaiból.

Szentkirályi nem mindenkor tartá ezt szem előtt, nem mindig különbözteté meg a tanácskozás terét és modorát.

Ez árnyalatok mindazáltal csak kivételképen mutatkoztak szónoklatában.

Okoskodó, tárgyaló előadása kitünő parlamenti becscsel birt a szenvedélyes és virágos szónoklatok közt, mellyek inkább illettek a régi köztársaságok forumaira, mint az ujabb kor nagy nemzeteinek emelkedettebb szószékébe.

Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás.

S előadása sem volt kellem nélkül.

Beszéde teljesen bevégzett, kerekded egészet alkotott. Rendesen visszatért oda, honnan kiindult. Szabatos nem annyira egyes kifejezésekben, mint az eszmék következetes alakulásában, összefüggésében. De egyes eszméire s a leggyöngédebb és legerősb árnyalatokra nézve is tüstént megtalálta, rögtönzés közben is, az illő, jellemző kifejezést.

Az akarat az ész és indulatok uralma alatt áll. E két tényező módosulásai alkotják a jellemet. Honnan az árnyalatok, mellyek a szónok szellemi tehetségeiben mutatkoznak, nem kis befolyással vannak a státusférfiu jellemére is.

Szentkirályi politicai pályája teljesen igazolja ez állitást.

Habozó dialecticája jellemében is bizonyos határozatlanságot idézett elő. Nem egyszer láttuk őt ingadozni az eszközök megválasztásában, fontolgatni még a szavazóláda előtt is. Olly hiány, mi miatt soha sem fejlődhetett státusférfiui önállóságra; és sem eléggé határozott, sem eléggé jellemerős nem volt arra, hogy nem mondom, pártja vezéri szerepeért, Deák távollétében, ver-

Digitized by Google

senyezzen, hanem csak egy töredéket, egy árnyalatot gyüjtsön maga körül.

Talán a pártfegyelemröli fogalma nem engedé azt; vagy nézeteiben nem volt olly lényeges eltérés, mi miatt szükségesnek tarthatá, önigazolás végett is, elkülönözni állását a közvélemény előtt?

E kérdések merülhetnek föl az olvasó lelkében.

Ki azonban Szentkirályi nyilvános életét csak kevéssé is figyelemmel kisérte, tudni fogja, hogy egyike volt ő az ellenzék legbajosabban fegyelmezhető tagjainak. A milly nehézkes, lassu az elhatározásban, olly makacs, mint láttuk, meggyőződése mellett s gyakran különcz nézeteiben. Nem olly tulajdonok, mellyek a fegyelmezett pártembert jellemzik, ki véleményét önmegtagadással tudja mindenben alárendelni pártja akaratának.

Szentkirályi sokkal önfejübb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysem bármelly tekintély előtt meghajlott volna. Scepticismusa, melly néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára?

Politicai pályájának kezdete azon korra esik, midön pártja még nem fejlődhetett ki teljesen az ellenzéki harczokból. Ezért nem látszik közte és az összes ellenzék közt kezdetben semmi összeütközés.

Midön azonban később, a 43-diki országgyülés nagy fontosságu reformkérdéseket hozott szőnyegre, lehetetlen volt Szentkirályinak jól találnia magát az ellenzék minden elemei közt.

Ha a reformkérdések békes utat törhetnek vala: okvetlenül külön csoportokra oszlottak volna föl ez elemek. Külön váltak volna, kik az ősi alkotmányt illetetlenül fön akarák tartani, azoktól, kik azt át akarák alakitani. S az átalakitók s a reformerek közt is mennyi szinezet tünt volna föl!

Az európai státusok két irányban fejlödtek ki a középkori állapotból.

Némelly államok, mint Anglia és Franczia-ország, a középkori részletekből, az egymás közt lazul összefüggő s a főhatalommal daczoló grófságokból, departement-okból egy erős köz-

Digitized by Google

pontositott állammá alakultak. Másutt, miként Helvetiában, megmaradt a külön részek önállósága, s csak a mindnyájokat közösen illető főbb ügyekre nézve állottak egymással szövetségbe az apró államok. Nem egy hóditó, vagy államalapitónak keze füzte őket egybe. A védelem szüksége, az erőtlenség érzete hozta össze időszakonként. Külön faju népek, külön államocskák, mellyek függetlenségöket szintugy féltették külhatalomtól, mint egymás irányában. Szövetkezésök nagy előlépés a középkorban. Most azonban Európa központositott országai mellett nem kielégitő szerkezet sem a függetlenség fentartására külső erő ellen, sem elég erős a belzavarok fékezésére.

Mindazáltal mindkét átalakulási módnak voltak közöttünk pártolói.

Az ellenzék többségénél nagyon népszerü volt azon rendszer, melly a megyékből megannyi apró álladalmat gondolt alakithatni. E rendszer fölállitá a megyei gyülések korlátlan szabályalkotó jogát; s a kormány ellen a negativ ellenállásban, az országgyülésre nézve pedig az utasitási rendszerben keresett biztositékot. Kis álladalmak szerkezete Nagy Lajos és Mátyás hatalmas birodalma helyett, erőtlen, gyönge kormánynyal s országgyüléssel, melly megkötött kezekkel intézkednék azon tárgyakban, miket a megyei gyülések szabály utján még el nem igazitottak.

A szövetségi rendszer különös vegyülete a magyar ellenzéki tanokkal.

S az ujabb államformák ismerete is sajátságosan vegyült az ellenzék régi alkotmányos nézeteivel. Uj biztositékait sürgeték a szabadságnak, a régieknek fentartása mellett. A megyei hatáskör teljes föntartását kormányfelelősséggel.

E divatos eszmezavarban a státusférfiunak, mielőtt a reformok terére lép, tájékoznia kelle magát.

Szentkirályi ezt nem tevé; söt kezdetben az érintett ellenzéki tanokból többet vett által reformrendszerébe, mint a történeti alapra szükséges volt; többet, mint a mennyi mellett a reform lehető vala; többet, hogysem azok fölött egyhamar túlnyomóságra fejlődhettek volna az ujabb státustudományi elvek.

Digitized by Google

Igy készült a városi rendezés, a megyerendszer mintájára. A főbb szempont, a törvényhozás erősitése, egészen tévesztve lőn szem elől. Megkisérték a tartományi rendek ellenállási erejét átültetni a községi szerkezetbe is. Ez vala a fő czél, mitől függővé tevék az országos képviseleti rendszer kifejlését.

Nem csuda, ha e nézetek mellett hajótörést szenvedett az ügy azon sziklán, melly különben sem volt a reformokra nézve „jó remény foka." A felsőházi többséget értjük, hol épen ellenkező törekvés uralkodott az ellenzéki tanokkal. Mig az ellenzék nagy része széles alapu democrat foederalismus kifejtésére munkált, a felsőházi többség a községi élet sirján akarta fölállitani egy absolut rendőri állam eszményét.

A szélső nézetek nem birtak egyesülni.

Szentkirályi azonban bár megtartá az ellenzék legfőbb kiindulási pontját, sokat föladott már a 43-diki országgyülésen a reformügyekhez tapadt ellenzéki tanokból, mikhez pártjának több tekintélyei még makacsúl ragaszkodtak.

S egyéb tárgyak körül is mutatkozott már akkor eltérés nézeteiben.

De sem ideje, sem alkalma nem volt, megmérni az egész távolságot, melly őt pártja többi töredékeitől elválasztá. E távolságnak egész nagyságában csak az összes politicai rendszerrel lehete fölmerülnie. S Szentkirályi nem volt teremtő lélek, melly a létező viszonyok és ismereteinek általános egybevetéséből magának előlegesen rendszert tud alkotni. Ő a részletek hosszas elemzése után fejtheté vala ki csupán rendszerét. Az itészet utján fogott volna emelkedni azon státusférfiui magasságra, hol határozott álláspontja mind maga, mind mások által tisztán fölfogható lett vala.

Azonban közbejött a forradalom. — Ugyanazon szellem, melly Európa több népeit megragadta, szélvészgyorsasággal söpré el a középkori intézményeket hazánkban is.

A dolgok ugyszólván magoktól ömlöttek uj formákba. S kik eddig a magyar genius sajátságairól beszéltek, kik Európában ismeretlen tanokat hirdettek kelet népének, csakhamar meggyőződhettek a nemzetek közötti solidaritásról.

Digitized by Google

Az európai mozgalom saját képére alkotá a romok fölött az uj magyar álladalmat.

A történetiró tiszte előadni az eseményeket, mik miatt a dolgok uj rende nem szilárdulhata meg.

Szentkirályi ez események közt is csakhamar ellentétben érezé magát a naponként túlnyomóságra emelkedő eszmékkel.

Ő, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politica vérmes reményeit.

Hideg számításai más eredményt mutattak.

Azonban az utósó pozsonyi országgyülés nagyszerü eredményei kétkedővé teheték öt, ha nem volt volna is hajlama az lenni.

Ez országgyülés alatt már olly éles ellentét fejlödött ki közte és követtársa közt, hogy egy szép napon egyszerre fölkerekedett s Pozsonyt is odahagyá.

Tudva van, hogy a történet akkor Kossuth merészebb kilátásait igazolá.

Szentkirályit az óriás siker nem zavará meg számitásában. Kételyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magán körökben hallatá aggodalmait.

Nyiltan föllépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyülésen; hogyan lett volna most azon férfiu ellenében, kinek nevét a forradalom már akkor országos hatalommá emelte?

Nem első eset, hogy a kormánypárt legélesebb ostorai, az ellenzék legtüzesebb szónokai bátortalanok lettek saját pártjuk ellenében.

S nagyszerü crisisek idején némi fatalismus is ragadja meg az ember lelkét. Túl bizonyos határokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az események uralma áll be. S ki illyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.

Leverő hit egy tevékeny szellemü státusférfiura nézve. Vigasztalás a kicsinylelküeknek. S ki itéli meg szoros számitással az időpontot, hol az események korlátlan uralkodása veszi kezdetét? Ki itéli meg, hol végződik a küzdés kötelessége? A gyönge visszalép időelőtt. Küzd a merész. Hiszen bukni sem mindig dicsőségtelen; ollykor nagyszerü. Emlékezzetek a Girondra!

Digitized by Google

Szentkirályiban hiányzott e politicai bátorság, melly nélkül forradalmi időkben státusférfiui nagyságra senki sem emelkedhetik.

Elhagyta helyét, a szószéket, s a státusférfiu táborba szállott a ráczok ellen.

Talán hogy megczáfolja a forradalmi párt szemrehányását, melly kislelküségnek bélyegzé aggodalmait?

Vagy szórakozást keresett a csatatér közelében, miután okoskodó szónoklatának ideje különben is lejárt?

Ellenséges viszonyok már akkor elmérgesiték a forradalmat. S a politica számitásai hazafiatlan aggodalmak gyanánt tüntek föl. Nagy fogadások, merész igéretek jobban öszhangozának a reményekkel, miknek teljesülését hivé a nép, mert ohajtotta.

De bárminő okból történt legyen távozása a parlamentből, első lépésül tekinthető az teljes visszavonulására. A szószéken kivül nem volt szerepe. Hadra nem termett az erőtlen, gyönge testalkat. Szórakozottság, habozó, lassu tervezés, határozatlanság a föllépésben nem hadvezéri előnyök. Nem is olly tulajdonok, mellyek a franczia convent polgári biztosait jellemzék.

Mint tábori országos biztos, emberismeretének sem nagy jeleit adá Szentkirályi. Annál kevésbbé tudott bánni az emberekkel.

S az erőtlenség önérzete kisérte, a merre fordult.

Elhagyá tehát csakhamar a tábort is, mint régebben a parlamentet.

1848 vége már teljes visszavonulásban találta őt.

Azonban 1849 elején a fővárost megszállják a császári seregek.

Az országgyülés Debreczenbe megy. Szentkirályi Pestre.

Soha sem volt nagyobb távolság e két város között.

Két ellenkező polus.

Közbül egy egész ország.

S Szentkirályi nem azon partokon kötött ki, hol azok, kikkel közös utra indult. Korán félrevonult a zivatar elől. Beteltek számitásai. S ő meghajlott az események előtt, miknek bekövetkezését előre látta.

Digitized by Google

Hasztalan bölcseség, melly csak az előrelátás aggodalmaival gyötri a bátortalant, a nélkül, hogy a küzdéshez erőt öntene jellemébe.

Csuda-e, ha Szentkirályi olly könnyen megvált e bölcseségtől, tanulmányaitól?

A politica nehéz fegyver, melly mozgalmas időkben erősebb karokat igényel.

Az ő kezéből mintegy magában kihullott.

S most szórakozást keres a boncteremben, mint egykor az aldunai táborban.

Cs. A.

Digitized by Google

EÖTVÖS JÓZSEF.

Digitized by Google

Digitized by Google

Eötvös József báró, a magyar ministeriumnak 1848-ban tagja, Magyarország egyik legkitünőbb publicistája, szónoka és költője.

Született Budán, 1813 sept. 3-kán. Növeltelett szülei házánál részint Ercsiben, részint Budán. Az utóbbi helyen végezte alsóbb, latin iskoláit. Bölcseleti és törvénytudományi leczkéket hallgatott a pesti egyetemben 1826-tól 1831-ig. Jelen volt a következő országgyülésen, s az alatt Pozsonyban 1833-ban adott ügyvédi vizsgálatot. Majd aljegyző lett Fejérmegyében. 1835-en pedig a magyar udvari cancellariához ment, hol következő évben fogalmazónak neveztetett ki. 1837-ben végre az eperjesi kerületi tábla közbirája lett. Eddig tart közhivatalnoki pályája, mig később a pesti magányában fáradhatlanul müködő irót a nemzet közbizalma a cultus és közoktatási tárcza átvételére szólitá föl, mint egyik leghatályosabb tényezőt az uj rendszer megismertetésében s kivivásában, melly az utósó pozsonyi országgyülésen életbelépett.

A szónok és iró kiképzésére, világirodalmi miveltségén kivül, sokat tön többszöri utazása bel- és külföldön. 1836—37-ben különösen beutazá Schweizot és Németalföldet, s Német-, Franczia- és Angolországot.

Ez utazása előtt már, 1835-ben, levelezőtagjául választá őt a tudós társaság. Mert irói pályájának kezdete kora ifjuságára, 1830-ra esik.

Nagyobbszerü föllépése mindazáltal érintett nagy utazása után veszi kezdetét. Csak két munkát emlitünk különösebben. „Véleményét a fogházjavitás ügyében“ 1838-ból, s később „Carthausi“ czimü regényes költeményét, melly 1838—41 alatt a „Budapesti Árvizkönyv“ köteteiben jelent meg folytatólag.

Digitized by Google

E munkák után az irodalomban és közéletben nagy tisztelettel kezdék emlegetni az ifju iró nevét.

„Véleménye a fogházjavitás körül“ a fontos tárgyban egész irodalmat teremtett; miközben a hallgatórendszer előnyeit senki sem fejtegeté szebben és tanuságosabban, mig a magányrendszer pártolóinak élén a nemzetnek egy szinte kitünő tehetsége, Szemere Bertalan állott. A tárgyat nehány év előtt Bölöni Farkas Sándor pendité meg amerikai utazásának leirásában, s most olly férfiak karolák föl, kiknek sikerült a nemzet és kormány egész figyelmét reá forditani. Az 1840-diki országgyülés már egyik első rendü haladási kérdésül tüzte ki a börtönjavitás ügyét, s országos bizottmányt nevezett ki, mellynek, a hon legnagyobb országos tekintélyei között, az ifju Eötvös is tagja lett.

S nem kisebb zajt csinált az irodalomban a „Carthausi.“ Az academia 1839-ben tiszteleti tagjává emelte a költőt; s a nemzet tudósai már akkor ugy találták, hogy azon toll dicsőitheti legméltóbban Kölcseynk emlékezetét, melly a „Carthausit“ irta. Költőibb nyelvet alig mutathat a magyar próza. Megjelenése a külföldön is nagy figyelmet ébresztett. Csak magyar kritikusai nem fogták föl, nem méltányolák eléggé. Dicsérték a dús phantasiát, melly minden során elömlik; s az emelkedett világnézetet, — világfájdalmat, ha ugy tetszik, nem értették meg. Azon müvekkel hasonliták, mellyek az iró phantásiájának tisztulására szükségesek, mikben, hogy ugy szóljunk, kicsordul a fölösleg s a költő megválik ábrándjaitól. Egy még ki nem forrott ifju iró nagyszerü kezdeményeül tekinték csupán. Werther szenvedéseivel, Schiller Haramjáival hasonlitgaták. Olly fényesen lépett föl előttök a költő, hogy nem láthaták benne a philosophot. Mások ismét azért támadák meg, mivel a regényformát nem találták a müben tökéletesnek. E birálók bizonyosan pálczát törnének Faust es Manfred fölött; mert hiszen ki fogja e müveket a dramaturgia szabályai szerint tökélyeseknek mondani? S kik egy kezdő iró ábrándjainál többet nem fedeztek föl a Carthausiban, mit mondanak a nagyszerü világfájdalomról, melly, többek közt, Byron költeményein vörös fonalként vonul végig? — Pap

Digitized by Google

Endre következő sorai jobban jellemzik a Carthausit, mint minden magyar kritika, melly róla megjelent :

„Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életirása,
A társadalom jajkiáltása.
Nagy miveltségünk kétségbeesése,
Itt van korunknak egész szenvedése,
Mellynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fenálló világ.“

1840 ben két jeles politicai értekezés jelent meg Eötvöstől a „Budapesti Szemlében“ : „Szegénység Irlandban“ és a „Zsidók emancipatiója.“ S a következő évben (1841), midőn Széchenyi István az akkor keletkezett P. Hirlap modorát olly nagy zajjal megtámadá, Kossuth védelmére Eötvös irta a legszebb röpiratot : „Kelet népe és Pesti Hirlap“ czim alatt. Alaposabban, mint maga Kossuth, tárgyal e röpirat minden mellékkérdést, melly a vitába vegyült ; s ellenmondhatlanul kivivja, mint Dessewffy Aurél is elismeré, hogy Széchenyi vádjainak megmutatására nem nyujtott teljes bizonyitást. Viszont azonban neki sem sikerült megmutatni az ellenkezőt. S a történet, mint láttuk, Széchenyi emberismeretét igazolá. — De térjünk az életirás adataira.

1840-ben jelen volt Eötvös az országgyülésen, mint felsőházi tag. Itt uj oldalról tünt fel. Irói érdemeit a szónoklat babéraival tetézte. Az ellenzék padain foglalt helyet, igéző előadással támogatva az alsóház hazafiúi igyekezeteit. Csak néha tért el pártja többségétől, melly esetben mindazáltal a jövendő többnyire igazolá. Igy a vallásügyben, melly végre is azon uton intéztetett el, mellyet Eötvösnek önálló s gyakran különcznek tartott sőt gyanusitott véleménye kijelölt.

Midőn a következő, 1843-diki országgyülésen ismét megjelent, már egyik országos tekintélye volt a reformpártnak. Batthyány Lajos és ő valának a főrendi ellenzék vezérei. Főleg a városi ügyre irányzá munkásságát, mert a polgári szavazatok segélyével remélte majdan a reformkérdések keresztülvitelét alkotmányos uton. Ellenei azonban mindenkép igyekvének állá-

Digitized by Google

sát kellemetlenné tenni, mi miatt még az országgyülés befejezése előtt Pestre vonult.

Ekkor inditá meg Szalay uj irányban a Pesti Hirlapot.

Az uj tanok közlönye Eötvösben nyerte egyik legtekintélyesebb munkatársát.

1844 közepéről irott vezérczikkei egy részben, rendszeres munkává összeállitva, 1846-ban Lipcsében jelentek meg „Reform" czim alatt.

Rendszeresebben, magasabb szempontból soha senki sem tárgyalá még átalakulási legfőbb kérdéseinket. Megmutatá szerző, hogy a régi megyerendszer mellett valódi haladás nem vala lehetséges. Alkotmányunk biztositékát képezé ugyan ez intézmény, de ollyat, mellynél gyöngébb s kifejlődésünkre nézve károsabb alig volt képzelhető. Bebizonyitá, hogy ha közigazgatásunkba némi központositást s vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk bé, sem a szabadság nem veszélyeztetik, sem összeköttetésünk a monarchiával. S az alkotmánynak illy gyökeres változtatását csak a törvényhozásnak e czélra irányzott működése által hivé eszközölhetni, — és pedig olly törvényhozás utján, melly a képviselet fejlesztésével naponkint erősbül, s mellyben az utasitások elhallgatván, végre a nemzet szólaland föl. A parlamenti kormány uj rendszerét pedig fokonként akará a közigazgatás egyes ágaiba behozni, s minden egyes reformot akkép létesitni, hogy benne azon tökéletesb organismusnak, melly után törekvék, egy hozzá illő kiegészitő rész készittessék; azaz, hogy minden ujabb intézkedés a felelősség alapjára állittassék, annyit engedve eddigi törvényhatósági jogainkból, mennyit a felelősség uj biztositéka mellett, szabadságunk veszélyezése nélkül, engednünk lehetend.

Az ellenzéket figyelmezteté Eötvös, hogy a szabadságot nem az veszélyezi, ha a kormány hatalommal ruháztatik föl. Azon fontos kötelességek teljesitése, mellyek a kormányra bizatnak, nagy hatalmat kiván; s ki a kormány szükségét belátja, a gyöngeséget nem számithatja szükséges kellékei közé. A szabadság veszélye csak a kormány azon hatalmában keresendő, melly törvény által körülirva, intézetek által korlátolva nincs; mellyet

Digitized by Google

nem az alkotmánytól nyer; hanem a szükségtől kenyszeritve, önmagának vesz. Hol a kormány természetes hatáskörében megszorittatik, törvényes uton kivül igyekszik megszerezni a befolyást, mellyet a törvény nem enged. Ott van a sérelmek története. Az ellenzék, minden ellentörekvései mellett sem akadályozhatá, hogy a kormány azon számos eszközökkel, mikkel bir, magának uj meg uj foglalást ne szerezzen. S e kormányiránynak számos pártolói voltak immár a conservativ táborban, kiket viszont Eötvös figyelmeztetett, hogy a kormány valódi hatalma a közbizodalmon alapszik; s hogy csak akkor nyeri meg e kormány teljes hatalmát, midön a törvényhozásra támaszkodhatik, ha t. i. annak felelős lesz.

S az országos dolgok központositása mellett csak azon tárgyakat kivánta Eötvös elvonni a hatóságoktól, mik házi ügyeiken tulterjednek; nem hogy megszüntesse, sőt hogy némelly tárgyakranézve magasabb körben létesitse az önkormányzást. A magasabb érdekeknek keresett fensőbb körben egy központot. S ezt tevén, nem külön testeket akart egybeforrasztani, külön érdekeket eltörleszteni; csak öszhangzásba hozni ugyanazon test külön részeit, mellyek századok óta éltek együtt azonegy közjog ótalma alatt, hasonló törvényekkel és szokásokkal.

Más részről tekintetbe vette Eötvös Magyarország viszonyát a birodalom irányában is. Tervében a had- és külügy nem volt külön választva a birodalom összes had- és külügyétől. Ugy vélekedett, hogy e tárczák ellenében az adó- és katonaajánlás joga különben is nyujt a törvényhozásnak némi biztositékot. S e jog a képviselet erősödésével növekvék vala.

Mi végre az egyes reformkérdések miként megfejtését, a részletek alkalmazásának módját illeti: erre nézve a Pesti Hirlap későbbi (1847) folyamában mondá el Eötvös nézeteit. „Teendőink“ czim alatt hoszu czikkfolyamban fejtegeté e nézeteket, a leghatározottabb haladási irány szellemében, tiszta alkotmányos szempontokból. E czikkfolyam, számos egyebekkel, második részét teszi journalistai működésének. Az első időszak általános tájékozása volt azon párttöredék állásának, mellynek élén küzdött Eötvös, — a központositás kérdésének elméleti megvi-

Digitized by Google

tatása. A második időszak az alkalmazás kora, midőn az országgyülés közeledése szükségessé tevé a részletek iránti nyilatkozást is. Ezen második időszakban különben is fel volt függesztve azon kérdés általános vitatása, melly az ellenzéket pillanatnyira megoszlatá, hogy később nagyszerübb körvonalokat nyujtson az összes reformpárt programmjához.

Azon szokatlan mozgalom, melly az ellenkező táborban mutatkozott, — többségkeresés ismeretlen célokra s alkotmányos utakon kivül is : mindez szorosabb összetartásra inté az ellenzéket. Eötvös egyike volt azon hazafiaknak, kik ez absolutisticus központositási irány ellenében, a rokon pártelemek egyesitésére mindent elkövettek. Igy történt, hogy a P. Hirlap akkori szerkesztője félretevé egyidőre tüzetes vitatását azon kérdésnek, mire nézve baráti külön árnyalatot képeztek a reformpárt seregében, s egyezkedésbe bocsátkozott a másik, népszerübb és hatalmasabb töredék főnökeivel. Ezen egyezkedés kifolyása volt a Hirlap ujévi nyilatkozata 1846 kezdetén, mit az ugynevezett municipalis töredék azért hitt szükségesnek, hogy aztán némelly főbb kérdések, mikre nézve az ellenzék soraiban nem volt szakadás, s mellyek természetöknél fogva ollyasok valának, hogy körülöttök az összes ellenzék gyülekezhete, közös erővel tárgyaltassanak. E töredék irói mindazáltal soha sem váltották be az egyezség öket illető kötelezettségeit. Sőt a nevezett lapot, minden jóakarat és közelités daczára is, mellyet a szerkesztőség részéről tapasztaltak, továbbá sem szüntek meg gyanusitani. S az 1844-ben különvált töredékek valódi egyesülése csak akkor volt lehetséges, midőn a conservativ párt clubbokba vitte át a politicát, programmot adott, s igy az ellenzék is kényszeritve érzé magát, saját táborát országosan rendezni.

Ez idő alatt lapokban nem folyt a viszály kérdéseinek vitatása.

Az ugynevezett centralista párt mindazáltal egy diadalt nyert, mellynek messzeható következményei lettek. A tanokat, mellyeknek Szalay szerzett közlönyt az irodalomban, Eötvös a gyülés-termekbe vitte be. Az ujabb sérelmek tárgyalásakor Pestmegye teremében a kormányfelelősségre utalt, mint az alkotmányelleni

Digitized by Google

kisérletek egyedüli gyógyszerére. Kossuth szólalt föl ellene. Mondá, hogy a felelősség ott van már Ulászló törvényeiben.

Mire Eötvös megjegyzé, hogy azt az életben, az institutiókban szeretné látni.

Mondá továbbá Kossuth, mikép a felelősség meg van már a magyar alkotmányban, mert hiszen az alkotmányosság eszméje a felelősség eszméjét föltételezi.

„Tagadhatlan, — viszonzá Eötvös —, de még inkább áll, hogy az alkotmányosság realitása a felelősség realitását föltételezi.

E rövid eszmecsere után Pestmegye utasitásul adá a kormányfelelősséget.

S később, mint láttuk, a parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programmjába is sikerült Eötvösnek beiktattatni, melly alkalommal Szemere Bertalan erélyes föllépésében is erős támaszt nyert az alkotmányos központositási irány. Azonban ez esetben is az történt, mi illy szövetségeknél általában történni szokott, — a tulzóbbak paralisálták a mérsékletebbeket.

E politicai működés mindazáltal a szépirodalom teréről sem vonta el Eötvöst. Sőt e korra esnek legmaradandóbb becsü művei a fáradhatatlan szorgalmu irónak.

E közpálya emberének látszék föntartva lenni, közelebb hozni az életet az irodalomhoz; s a szépirodalmi formákat ugyanazon czélra hasznositani, mellyért olly szent buzgalommal fáradozott a hazafi.

1836-ban jelent meg töle a „Falu jegyzője“ czimü irányregény.

Irányregény! milly szentségtörés a szépmüvészetekre, milly lealacsonyitása a költészetnek, azt más érdekek szolgájává tenni! Igy kiáltott az itészet, melly nem kevésbé félreértette a „Falu jegyzőjét,“ mint egykor a „Carthausit.“ Ugyanazon itészeti irány, melly a német irodalomban épen javában kárhoztatá az angol és franczia irányregényeket. Németországban fordítás fordítást ért e müvekből; a közönség mohon vette s mégnagyobb

Digitized by Google

mohósággal olvasá. A pedans itészet ellenben kárhoztatá, mielött olvasta volna. Mintha mondta volna, hogy neki nem kell, mi gyakorlati czélt vagy irányt tüz ki.

Részünkről nem védjük a franczia irodalom sok férczmüveit; habár szeretjük azon könnyü előadást, melly gyakran egy pár ecsetvonással — mint a nagy festészek szokása, — igen talált jellemeket ad vissza. Sok német tudósnak azonban sikerült a tudományt érthetlen müszavak s pedans formák segélyével — mik között elvesz a lényeg, — különválasztani az élettől. S a szépirodalomtól is illy elkülönzést követeltek. Fölálliták, hogy a müvészet önmagában, önmagának czélja. S a szépmütani értelemben igaz tételből következést vontak az irányköltészet, a szépmüvészet gyakorlati irányban hasznositása ellen. Feledék, mit már Kölcsey megjegyzett, hogy a való költészet s a philosophia komoly muzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség fölött, pillantásait szünetlen arra forditva. „Mit tennétek, — mond Guizot —, mit kellene tennünk mindazon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekszenek, ha kirekesztőleg csak a világi jólét vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt?“ Épen a müvészetek dicsőitésére mondá ezt a gyakorlati státusember. S épen ez irány az, mit a nem gyakorlati kritikus iskola kárhoztat. Ez által a szépirodalom és müvészetek fölött törnek pálczát, mellynek egyedüli czélja szerintök aestheticai élvezet volna. Olly tan, miszerint a forma minden, s a tartalom, a lényeg semmi. Mert ezt teszi végelemzésben az egész nagy hangzásu phrasis, miszerint a költészet önmagában czélja önmagának. Azt teszi például, hogy a költői formákat rhetori, politicai, vallásos és egyéb szenvedélyeknek föláldozni nem szabad; azt teszi, hogy midön valaki regényt ir, ne tudományos értekezést, politicai szónoklatot, vagy predicatiót készitsen. Más értelmet okosan nem tutajdonithatunk az érintett tételnek. Mert ha például fölállitjuk, hogy a regénynek politikai dolgokkal foglalkoznia nem lehet, azon képtelenséget tezszük föl, hogy a regénynek nem szabad az embert a socialis viszonyok, az álladalmi intézmények közt feltüntetnie;

Digitized by Google

s hogy a költészet ephemer dolgokat nem képes örökiteni. S mit jelent, miről annyit beszéltek, a költői igazságszolgáltatás? Az erkölcsiség e kivánatát miért követelitek az irótól, ha a müvészet egyedüli czélja önmagának? A müvészet nem az élettől egészen különvált, s annyira fölötte álló dolog, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok fölvilágositására élni szabad nem volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy müvésznek neveztessék, a ki munkáiban a költői és müvészi formán kivül, egyéb czélt magának ki nem tüz. Sokan a költői müveket a virához hasonliták; s vajjon veszit-e szépségéből a virág, ha felőle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válandik? A régiek Orpheusról épen azt emlitik legnagyobb dicsérettel, hogy lantja hangjaival városokat épitett. E példa intésül szolgál, miként a müvészet, mint minden egyéb a világon, csak annyiban érdemel valódi dicséretet, mennyiben valamelly nagyszerü czél elérésére vagy nemes eszme életbeléptetésére eszközül szolgált. S a történet midenkor is tanusitá a müvészetek közrehatását az emberiség czéljai előmozditására. Nemcsak a szép iránti fogékonyság kifejtése által nemesiték az izlést, az érzést, hanem egyszersmind közvetlen előmozditói, tényezői is voltak a jónak és hasznosnak. A fejlődő államok első státusférfiai költők, profétáik voltak a régi korban. Görögország közélete a legszorosabb összeköttetésben állott vallásos intézeteivel; s a szépmüvészetek a cultus alkatrészei voltak. A bardokat, trobadourokat rész illeti a csaták dicsőségéből. S Magyarország ujjáalakulásának története is egykoru az ujabb magyar irodalom fejlődési korszakával, mellyet egy Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy és Vörösmarty töltenek be.

Látva a hatást, mellyet ezek előidéztek, illy korban, mint már az 1848 előtti napok valának, midőn az, mi századokig kétségbevonhatlan igazságnak tartatott, kérdés alá véteték, midőn minden osztály megtámadva hivé rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javitásán iparkodott egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként már mozgásban láttuk, s vésznek vagy dagálynak közeledését sejditők, mellyben az egész emelkedni fog: illy korban maradhatott-e a müvész, az iró,

Digitized by Google

szelid képzelmei körébe visszavonulva, közömbös az általános mozgalomra nézve, mellyet maga körül szemlélt, főleg olly hazában, mint a miénk, melly természetes kifejlődésében hátramaradva, ujjászületésének nagy munkájában egyetlen nagyobb tehetség közremunkálását sem nélkülözheté. Illyen korban, illy viszonyok közt a müvésznek éreznie kell, miszerint a tehetség, mellyet istentől bir, nem azért adatott neki, hogy általa csak öndicsősége után fáradjon, s a hatalomnak, mellyet a nyelv fölött gyakorol, jótékonyabb és szebb haszna is lehet, mintha virágaiból csak nehány pompásan hangzó szótagot rak össze. Költönknek tehát czélja volt, regényformában figyelmessé tenni olvasóit azon állapotra, mellyben hazánk nem kiváltságos osztályai akkoriglan voltak; feltüntetni az ellentétet, mellyben sokaknak szavai tetteikkel állottak; megmutatni, miként azok, kik hazánkban, mint például a büntető igazság formáinak czélzott megváltoztatásánál tapasztaltuk, mindenkit tulzó philantropnak neveztek, ha bizonyos institutiók, vagyis inkább elévült visszaélések megszüntetését követelé, valamint szinte azok, kik a régi állapot fentartását kivánták, olly valamit tönek, minek következményeiről lelkiismeretök előtt soha sem számolhatnak; czélja volt költönknek továbbá állapotaink hiv festése altal minél több olvasót azon körben is, hová hasonló eszmék csak illy formákban juthatnak be, meggyőzni, miként bizonyos dolgok századunkban nem voltak immár fentarthatók. S e részben a falusi jegyző tökéletesen megtette hatását; mig a külföld előtt is nem csupán mulattató, de egyszersmind tanuságos a merőben sajátságos élet hü festése. Innen azon kitünő tetszés, mellyel nem rég Angliában fogadtatott a Falu jegyzője.

S e nyolcz füzetes regényt csakhamar egy másik követte kilencz füzetben: „Magyarország 1514-ben.“ — Ezzel költő a történeti regény mezejére lépett, feladatul tekintvén: népszerüsiteni a történetet. Ugy hivé, hogy az irodalom e nemében azon határokon kivül, mellyeket a müvészet minden regénynél a képzelőtehetség elébe szabott, más határok is léteznek, mellyeken szinte nem szabad túlhágni az irónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. Költönk tehát egykoru kútfőkből nagy

Digitized by Google

szorgalommal tanulta ismerni a kort, mellyet elönkbe rajzol. E kor Magyarország hanyatlási időszaka, melly Mátyás után kezdödik, s mellynek egyik nevezetes fölvonása talán ugyanazon mezökön végződött Temes körül, hol napjainkban az utósó magyar sereg küzdött Dembinszki alatt. A történeti év, melly a czimlapon olvasható, mutatja, hogy a regény tárgya a Dózsaféle pórlázadás. S mennyiben a jobbágyság állapotát tárgyazza a multban, és a mennyiben a történet tanuságot nyujt a jövönek, e mü is irányregényül tekinthető, habár nem foglal is magában közvetlen vonatkozásokat a korra, mellyben iratott. Ne feledjük, hogy e kor egyik reformfeladatául tekintetett, a jobbágyi viszonyok végkép megszüntetése. S ha a „Falu jegyzője" kiáltó szózat volt a régi intézetek visszaélései ellen; az ujabb regény szinte csak egy jeles történeti irányczikkül vala tekinthető, a jobbágyok fölszabaditása mellett. Hogy illy hatást idézett elő e mü, kétségtelen. E feladatot jelesen oldá meg költönk. A helyett, hogy Hugo Victor ecsetével részletesen rajzolná mindazon borzalmakat, mellyek a pórlázadás kiséröi szoktak lenni, nagyszerü képekben mutatja föl a pusztitást. S a kinok mellett, mellyeket a pórhad kegyetlenkedése okozott, felmutatja a kép másik oldalán a föllázadt nép súlyos szenvedéseit is. S mi mesterileg van rajzolva, minő következetességgel végig kivive a pórhad psychologiája. De tisztán szépirodalmi tekintetben is számos kitünő szépségei tünnek föl a nevezett regénynek. Nagyszerü mindjárt az első fejezet, hol egy csoportozatban ismerteti meg szerző a hon minden akkori népiségeit. E tarka vegyület, hol a typus mellett már jellemek is tünnek szemünkbe, Breughel teremtő ecsetére emlékeztet. S milly emberileg hü, egyebek közt, Ulászló királynak jellemzése. Mindenütt a legelevenebb phantasia, melly történeti hüséggel idézi elönkbe a mult alakjait, a nélkül, hogy istenitene, vagy a mi másik tulság, torzitana. S hogy az egyhanguságtól menten maradjon, vegyitve az egész regényen át a komoly és nevetséges, a magasztos és grotesk.

Itt végződik jelenleg Eötvös szépirodalmi pályája.

Az irodalom történetébe tartozik, kijelölni az állást, mellyet e mezön elfoglalt. Annyi kétségtelen, hogy az érzelem nyelvét,

Digitized by Google

Kölcseyn kivül, senki sem birta inkább kezelni. S ha Kölcseynek elsősége van forma tekintetében, Eötvös viszont eszméi gazdagságára s nagy terjedelmü európai miveltségére nézve, magasan felette áll szépirodalmi iróinknak talán kivétel nélkül. Nincsen szépirodalmi irónk, ki több uj eszmével gazdagitotta volna irodalmunkat, mint Eötvös. S az uj eszmékhez gyakran uj formákra volt szükség. Honnan nyelve nélkülözi néha azon szabatosságot, mellyet Kölcseynél emliténk, s ollykor magyartalan kifejezések is kerülnek elö munkáiban. Azonban a legnagyobb igazságtalanság lenne, ezek miatt, általában kárhoztatni azon stylt, melly a Carthausiban szokatlan hatással ragadta meg az olvasó közönséget, s melly az academiai közgyülésekből is legkedvesebb visszaemlékezés gyanánt maradt fenn a hallgató lelkében. Ki nem emlékszik, ha egyszer hallotta, a Kölcsey és Körösi Csoma Sándor fölött mondott emlékbeszédekre? Eötvös stylusának, mint mindennek, megvannak kétségtelenül árnyoldalai. Hibás szerkezetü kifejezések fordulnak elö nagyobb müveiben, mellyeket gondosan átjavitnia talán ideje sem volt, a mint füzetei egymást gyorsan követték. Kisszerü tárgyhoz, ha ez hiba, nem keres ö nagy szavakat, mint egy régibb magyar politicai iskola; s olly dolgokra, mellyek a képnek nem föbb vonásait képezik, nem mindig forditott annyi gondot, mint a stylista megkivánná, kinek legföbb érdeme a szavak csinos összefüzésében áll. Azonban mutassatok egyetlen magasztosabb gondolatot, melly hozzáillö köntösben nem jelennék meg Eötvös müveiben. Hol a tárgy, az eszme lélekemelö, magunk elött látjuk, érezzük mintegy az irót mindinkább fölmelegülni, s illy pillanatokban senkinek sincs inkább hatalmában a nyelv. Ollykor ellenben humorizált, s nekünk még ö elötte nem volt kész humoristicus nyelvünk. S ki nem tudja, hogy a humor gyakran épen a közbevetett megjegyzésekben, vonatkozásokban áll, mellyek által a körbeszéd szokottnál hoszabbra nyulik, s a styl szabatosságából veszit.

Kitünö jellemvonása Eötvös szépirodalmi munkásságának a sokoldaluság is. A szinmüirásban is hasonló tehetséget tanusita. Vigjátéka, mellyet egyéb müvei közt emlitni feledénk: „Éljen

Digitized by Google

az egyenlőség" egyike a legjobb magyar szinműveknek e nemben. Szerkezetében, helyzeteiben, alakjaiban szinte olly hatalmas comicai erő, mint humor van regényeiben. S a lyrai költészet is nem egy becses virággal gazdagult általa. Csak szép „Bucsú"-ját emlitjük, 1838-ból. Annyi emelkedettség, olly szép formában, diszére válnék bármelly irodalomnak.

Hátra van ujabb politicai pályájáról szólanunk.

Mint láttuk 1840-ben lépett föl elsőben országos szószéken. Azelőtt csak megyegyüléseken hallatá szavát. Kitünő szónoki tehetsége azonnal közfigyelem tárgya lön. Szónoklatának hatása naponként terjedt. Prózájának különben is jellemvonása az ömledező oratoria. Költészetéből azonban csak az imaginatio elevenségét és melegségét vitte által szónoki előadásába; elhányta a virágokat, szándékosan kerülé a nagy szavakat, mellyek másoknál a fogalom hiányát pótolák. „Denn eben wo die Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein" : mint Göthe Faustja mondja. Eötvösnek nem volt szüksége, illy nagy szavakkal pótolni az eszmék és okoskodások hiányát. Egyike levén a legtudományosabban mivelt magyar publicistáknak, ismereteivel az európai statustudományok szinvonalán állott. Ismeré, kutatá a közjogi eszmék kifejlödésének, az államok alakulásának és hanyatlásának történeteit. S illy tanulmányokkal fölkészülve, nem volt szüksége phrasisokra és metaphorákra, miket Bentham, mint álokoskodási módokat, számüzött a törvényhozás köréből. Eötvös előadása tiszta, eröteljes; egyformán kitünő valamelly kérdés előterjesztésében és megvitatásában. S midön nem csupán okokkal meggyőzni, de melegiteni, hatni is akart : olly szerencsésen vegyité az értelem és érzelem indokait, hogy szónoklata csak ünnepélyesebb, méltóságosabb lett, hol mások üres pathoszban áradoztak. Szenvedélyes szavalását illyenkor a tárgy lelkesité s tette elragadóvá. A lelkesedés szárnyain előttünk látszott emelkedni azon tartományokba, hol senki sem volt inkább otthonos. Beszédeit nem jellemzi azon tömött szabatosság, melly Szemerénél annyi müszorgalom, annyi előkészület sajátja. Eötvös többnyire csak a tárgyhoz készült, nem egyszersmind a beszédhez. A beszéd tervét rövid emlé-

Digitized by Google

keztető szavakban jegyzé föl, s a részletek kivitelét a pillanat lelkesedésére bizta. Gyakran egészen rögtönzött is. Az 1843-ki országgyülésen szép példáját adá ez ügyességének nem egyszer. A sok helyett legyen elég egy példa.

Förendi ülés volt. A terem korán megtelve hallgatókkal. Eötvös már beszélt, midön zaj hallatszik kivülről a terembe. Az alsóházi hallgatóság csinált demonstratiót egyik szatmári követ ellen, ki épen ekkor érkezett Pozsonyba. A felsőházi hallgatóságnak ez értésére esvén, kezdett kifelé tolongani. A nádor észreveszi; s midön ismét beszédét végzé egyik szónok, oda izent Eötvöshez, hogy szóljon ismét. A csel sikerült. Eötvös felszólalása háttérbe szoritá a botrány érdekét. A tolongás megszünt. Mindenki inkább öt akará hallani, mint tanuja lenni a demonstratiónak, mellynek zaja áthangzott a szomszéd terem ajtajából.

Az 1847-ben megnyilt országgyülésre Eötvös mint alsóházi tag, mint képviselő akart fölmenni. Azonban Békesmegyében, hol birtokos, nem mutatkoztak kilátások, hogy meg fog választatni. Tulzó szabadelvünek tartaték, hol egy évvel később Táncsicsot választák meg. A tartományi érdekek igen élesen léptek volna föl az országos ember ellen; mint egykor Biharban Kölcsey ellen, s a conservativ Sárosmegyében a conservativ párt legnagyobb státusférfia, Dessewffy Aurél ellen. Eötvös korán észrevevén a körülményeket, visszalépett, s megelégedett azzal, hogy személye helyett, szellemét küldeté föl, az utasitásokban, miknek készitésében tetemes részt yön. Szóba jött továbbá a pestmegyei követi jelöltek közt is. Batthyány Lajos azonban s az ellenzék több tekintélyei, tisztán ellenzéki vagyis izgatási szempontból, szükségesnek tarták Kossuth megválasztatását, s Eötvös visszalépett.

Azonban bekövetkeztek a párisi februari napok. A magyar alsóház ez események hirére, kinyilatkoztatá: „miszerint meg van győződve, hogy a magyar alkotmányos élet kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvények csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbizva, melly a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása,

Digitized by Google

— s ezért collegialis kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriummá alakitását minden reformjaink alapföltételének s lényeges biztositékának tekinti.“ Eötvös azonnal belátta e lépés nagy következéseit az akkori európai viszonyok közt. „Megyek — mondá tréfásan bizalmasabb barátinak — indulok tüstént Pozsonyba, hogy mint minister térjek vissza.“

Mi Pozsonyba érkezése után történt, tudva van. A magyar ministerium megalakult, s az uj átalakulási forma apostolának a cultus és közoktatás tárczája jutott.

Olly egyénekből rendezte Eötvös ministeriuma személyzetét, kik szaktanilag értették az ügyet, mellynek kezelésére meghivattak. Altitkára lett Szász Károly, nagyenyedi professor. Nagy tekintetü név Erdélyben; a testvérország haladási történeteiben egy évtized elött az elsök között álla. S aztán maga körül gyüjté Szönyit, hazánk egyik jelesebb szakemberét a nevelői pályán, s Pap Endrét és másokat. — Némelly középtanodákba osztálytanitás helyett szaktanitást hozott be, a vallást külön tantárgygyá tevén. Czélba vette, s Kolozsváron azonnal végre is hajtatá a convictusok megszüntetését, azon nyilvános kijelentéssel, hogy itt csak az anyagi és erkölcsi romlás rendszerét szünteti meg, de az alapitvány erejét díjul osztja föl a tanulók számára. A porosz tanitóképezdékbe minden vallásból akart ifjakat küldeni, s már ki is voltak jelölve az egyének, midön a septemberi zavarok bekövetkeztek. Ezek miatt maradt el az egyetem reformja is, mellynek terve, — az oktatási szabadság életbeléptetésével — már egészen kész vala, s nyomtatásban is megjelent. Végre a népnövelés, vagy inkább népoktatás — ez iskolák, amaz egyéb institutiók által is történvén — elömozditása is foglalkodtatá. Mielött azonban ennek rendezéséhez fogott volna, szükségesnek tartá elöbb nehány elvnek törvényhozási uton elhatározását, melly elvekre aztán a közoktatás részletes tervét épitni lehessen. Ezen elvekre vonatkozott aug. kezdetén (1848) a képviselöház elé terjesztett javaslata.

Nagy elvek merültek abban fel. Hogyan kell az álladalomnak a közoktatást ugy venni felügyelete alá, hogy a községi befolyás sértetlenül maradjon; s a tanitás és tanulás szabadságát

Digitized by Google

a hitfelekezetek igényeivel és hajlandóságaival hogyan kell összeegyeztetni? Mik itten a családnak, a kerületeknek, a községeknek, az álladalomnak kötelességei és terhei, s melly mértéke és határa és kapcsolata van azoknak? És sajátságos helyzetünkben hogyan kell a nemzetiség igényeit kielégiteni? stb. Eötvös törvényjavaslata az ugynevezett vörös tollas párt által megtámadtatott a nélkül, hogy az itt kijelölt nagy elvek közöl csak egyet is megvitattak volna. Előbb protestans rokonszenvekről vádolák a ministert, mivel kormányosztályánál e hitfelekezetnek nagy befolyást adott. S aztán papi hajlamokat fedeztek föl benne, mert a clerust, azon nehéz időkben, jó kedélyben igyekezett tartani, s mert a philosoph törvényhozó a vallásfelekezetek igényeit sem utasitá el hideg közönynyel. Nemes törekvéseit félremagyarázták. Az utóbbi törvényhozás minden iskolai szükségeknek egész kiterjedésben leendő fedezését elvállalta. A számitás azt mutatta, hogy e szükségeknek egész kiterjedésben leendő vitelére az álladalom nem képes, mert a legkisebb tanitói fizetést adván is, magoknak a népiskolatanitóknak fizetése évenkint 8—9 millió pengő forintot igényelt vala. Eötvös tehát zavarból szabaditá ki a törvényhozást, midőn javaslatában a népiskolák szükségeinek fedezését a község terheül tette ki, s az álladalom segélyével csak ott járult közbe, hol a község elégtelen az egész terhet viselni. Ezzel azt gondolák, hogy a papi jószágok kérdésének elmellőzése céloztatik; s épen azért azok, kik hiszik, hogy abból minden kitelik, oldalvást akarák, hogy már itt e kérdésbe menjen a törvényhozás, s hogy az annyi oldalról szorongatott nemzet ujabb visszahatást ébreszszen maga ellen. Továbbá Eötvös, hazánk akkori állapotában, a státusintézetek mellett, a hitfelekezeteknek is iskolát engedtetni javasolta. Ez nem szabadelvü dolog: kiálták, kik ugy hivék, hogy a törvényhozásnak hatalmában áll az erkölcsöket megparancsolni. S az ellenzéki tagok, kik minden érdeket föl akartak zuditani, kik forradalmat akartak minden áron, s a ministerium megbuktatását, gyanusitásokra zsákmányolák ki az érintett elveket. Eszmék és elvek helyett száz össze nem függő vádat szórtak a szószékből. Egybezavarák az egyházat a hyerarchiával, s ennek vétkei

Digitized by Google

miatt megtámadák amannak oktatási szabadságát. Feledék, mennyi szolgálatot tön az egyház az emberiségnek épen az oktatás által a keresztyénség kezdete óta. Magokhoz mérték a nép miveltségét, s a fölvilágosodás zsarnokságának szóvivői lettek azok ellenében, kik a lelkiismeret szabadságát a vallásos buzgalom féltékenységében is tisztelik. S a törvényhozás legtöbb tagjai az álszabadelvüség, a forradalmi irány zaja által tévedésbe hozattak. Bukás fenyegeté a törvényjavaslatot, a midön Eötvös és később egy levélben, mellyet az oktatásügyi ministerhez, mint barátjához intézett, Kossuth Lajos is tárczájokat kötötték az érintett javaslat sorsához. E körülmény megdöbbenté a többséget, s miután Pázmándy Dénes is leszállt elnöki székéből a ministeri nézetek védelmére, s Deák is felszólalt mellette, meg lön mentve a törvényjavaslat némi módositásokkal.

Ez esemény után azonban nem sok ideje maradt valami maradandót tenni a közoktatás ministerének. Magyarország körülményei mindinkább bonyolultak, s alig telt el egy hónap, mikor a magyar ministerium már megszünt lenni.

Később Batthyány uj ministerium alakitására bizatott meg; s az ujonnan combinált, de létre nem jött kormányban benne volt ismét Eötvös József.

Ő mindenkor a dolgok kiegyenlitését pártolta a birodalmi kormánynyal szemközt; s az olasz ügy tárgyalásakor, mint tudva van, más magyarázatot adott a pragmatica sanctionak, mint a forradalmi párt által értelmeztetett. S midön a dolgok forradalmibb szint kezdettek ölteni: Eötvös mindinkább visszavonult. A september 28-ki véres catastroph után pedig előbb Bécsbe s onnan, családjával, Münchenbe utazott.

„Miért távoztam el? — irta onnan egy barátjának, — azt annak, ki engem s lelkületemet ismeri, könnyü, — másnak lehetetlen megmagyarázni.“ Valóban igy van. Eötvös a reform embere volt egész életén által. Most azonban kezdé átlátni, hogy a müködés ezen mezeje lehetlen, minden fáradozása hasztalan. A forradalom és ellenforradalom szenvedélyes harczai közt az ő szerepe lejárt. „Illy viszonyok közt — irta ő maga — tökéletesen hasztalannak érzém magamat. Engem az ég forradalmi ember-

Digitized by Google

nek nem teremtett. Bármi nagy czélt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok s meggyőződésem szerint, az anyagi erő, mellyre minden, forradalom támaszkodik, nem azon út, mellyen az emberi nem előrehaladhat.“ — Nem vala tehát más szerepe, mint minden forradalmi lépés ellen felszólalni, mi valószinüleg hasztalan leendett, vagy olly törekvést mozditott volna elő, mellytől nem kevésbbé volt idegen. Olly szerep után pedig, mint az övé volt, lehetlen vala többé az ország kebelében, mozgalmas idők alatt, visszavonulnia. S igy nem volt egyéb választása, mint egyidöre külföldre menni.

A közbejött rendkivüli események pedig gyorsan tették érlelék e szándokot. Lamberg borzasztó halála megrenditőleg hatott rá; s a zavarban, melly ezt és Jellachich bán közeledését követte, a feloszlás előjeleit látta. Tudósiták, hogy Batthyány, kitől legtöbbet remélt, a tábort és hazát elhagyta, s ő nem értette e távozás okát. Hirlék, hogy a képviselőház is fel fog oszlani. A honvédelmi bizotmány némelly tagjai valóban el is távoztak. Kossuth előbb már utlevelet kért Franciaországba, s most az alföldre távozott nagy hirtelenséggel. Mindezeket, és családi körülményeit megfontolva, bizonyára nem csudálhatjuk, hogy Eötvös is eltávozott. Bécsben többször találkozván Batthyánnyal, látta, hogy a békes kiegyenlités reménye megszünt, miután a bécsi, october 6-dikai események még bonyolultabbá tevék a magyar ügyet. S ha voltak is pillanatok, midön rendesebb alakot kezdének mutatni a dolgok: „Eötvös — mint szinte irá — ha elment, midön a dolgok roszul állottak, nem tartá férfihoz illőnek visszajöni, mikor egy kissé mulni látszott a fergeteg.“

Bajorországban vett tehát lakást. Ott folytatá, félrevonulva, München mellett, irói munkásságát. A forradalmi sajtó az időben nagy zajt ütött elvonulása miatt. S e zajnak némi utóhangja maradt fen a forradalmi emlékekkel saturált közvéleményben.

Ekkor jelent meg röpirata: „Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich,“ németül irva, olly kérdés fölött, melly iránt a magyar közönség már rég tisztában vala.

Digitized by Google

A vádak azonnal elhallgattak.

A röpirat mindeddig a legjelesebb, melly a birodalmi ügyben, bel- és külföldön megjelent. Nagy figyelmet ébresztett az egész monarchiában. Tisztelettel emlékezett róla a birodalmi főváros napi sajtója. Mindenkit meglepett az erös logica, mellyel a nemzetiségi egyenjogositás eszméjének antisocialis, s minden álladalmi együttlétet föloszlató erejét bebizonyitá; s egyszersmind föltünteté azon módot, miszerint illy vegyes népfaju birodalomban a nemzetiségi igényeknek meg lehessen felelni. Ellenkező ut az ujabb kisérletekkel. Központositni akarja a politicát, s decentralisálni a közigazgatást minden egyes országra nézve a birodalomban. Olly oldala a központositási párt programmjának, melly az 1848 előtti sajtóviszonyok közt csak távolról érinteték, nem fejtethetett ki. Lényeges mulasztás státusférfiui szempontból. Azonban megoldották volna-e a magyar ügyet akkor e fejtegetések? — e kérdés egy jelentésü azzal: egy kis párt-töredék föllépésének sikerült volna-e a tények és jogkövetelések közötti kiáltó ellentétet kiegyenliteni? E kérdés megfejtésén függött a forradalom koczkája. S hogy e kérdés megoldathassék, a történeti jogok iránt több tisztelet, másfelől a helyzetek kényszerüségének magasabb fölfogása, — talán kevesebb polgári erény, s több státusférfiui nagyság vala szükséges, mint e nagyszerü időszak emberei tanusitának.

De végezzük az életirást.

Közelebb ismét egy munkája hirdették Eötvösnek, mellyhez az eszmék történetei körül tett hoszas tanulmányait fogja fölhasználni. Olly müvet várnak barátai, melly világirodalmi becscsel birand.

Eötvös magas tehetsége közelismerés tárgya. Az irót roppant erejében hatalmasnak ismerök mindenkor; csak az ember gyöngeségei rovattak fel a közpálya férfiának. S nem ollyak-e ez árnyoldalok nagy részint, mellyek a magány emberben erények gyanánt tünnek föl?

Valóban Eötvös egyike a legszeretetreméltóbb egyéniségeknek.

Mi talán hiba a státusférfiuban, a költői kedély zománczát

Digitized by Google

képezi nála. S az iró talán egyikével sem bir a gyöngeségeknek, mik az országfiban mutatkoztak.

Gyakorlatiatlannak mondották, mert a dolgokat a tudomány szempontjából is szokta nézni, s mert az emberekben jószive ollykor csalódott. S munkái kivétel nélkül bizonyitják, hogy az életet senki sem ismeri jobban, mint e nem gyakorlati ember, e költő. Nincs egyetlen szépirodalmi mü, melly olly közel hozta volna az irodalmat az élethez, mint a „Falu jegyzője."

S a milly gyakorlatinak mutatkozott költönk szépirodalmi pályáján számos müveiben: szintolly ovatosan kerülte, hogy politicai szónoklataiba és irataiba minél kevesebb költöi elem vegyüljön. Nem mondjuk, hogy a költöi kedély játsziságai reményeiben és aggodalmaiban néha nem mutatkoztak; de e csalódások hasonlitlanul hoszasabb időközeiben a státusférfiui belátás uralkodék a költő phantasiáján. Okoskodásaiban elforditá szemeit a képzelet képeiről, s előadásában tudományosan rendszeres, érveinek rendezésében szigoruan logicus tud lenni. Annyira, hogy Magyarországnak e jeles költőjét sokkal szárazabb politicusnak kell tartanunk, mint szónokaink és publicistáink nagy részét Eötvös korában. Semmi sem volt azért nevetségesebb, mint e virágos szónokoktól, kik a legszárazabb nemzetgazdasági tárgyak fölött lyrai ömlengésekben áradoztak, vádképen hallani Eötvös, mint politicus ellen, hogy költő. E vádat az unalomig kizsákmányolák ellenei. Igy többek közt egyszer gróf Dessewffy Emil. Eötvös következő humorral felelt a conservativ lap vezérének:

„A tisztelt vezér ur számtalan elmésségei közt van egy, mellyet el nem hallgathatok. Nemcsak lapjaiban, de más lapokban is többször ismételtetett az, s a tisztelt közönséget csak ugy remélem megmenthetni tőle, ha rá egyszer felelek. S ez azon jó izü tréfa, hogy b. Eötvös regényiró s költő. Igen, én irtam regényeket. Jókat-e, vagy roszakat, ártottam-e vele irodalmunknak, vagy magamat tettem általok nevetségessé? azt sem a B. P. Hiradó, sem annak vezére egy maga nem fogja elhatározni. De vajjon mi következik ebből? A Hiradó nézete szerint kétségkivül az, hogy Eötvös József, mivel regényeket irt, egyébre, főleg politicára képtelen. Constatirozzuk a helyzeteket: mint a Hiradó

Digitized by Google

szokta mondani. Mig én regényeket irtam, ugyan mit tett az igen tisztelt vezér ur? Gazdaságán kivül haszonbérbe vevé egy nagy alföldi község korcsmajogát. Kétségkivül épen olly tiszteletre méltó kereset, mint bármi más, sőt megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a regényirásnál; de nem ez a kérdés. A kérdés e helyen csak az lehet: a korcsmajog kibérlése annyira jobb előkészület-e politicus pályához, hogy ki körüle fáradozott, már ezáltal kiszámithatlan felsőbbséggel birna a felett, ki költészettel foglalatoskodott? E kérdés megfejtése nehezebb, mint a méltóságos vezér ur gondolná. Ha álokoskodással akarnék élni, mondhatnám, hogy illy haszonbérléshez szinte nem kis mértéke szükséges a költői tehetségnek, miután a haszonbérlő csak annyiban vállalhat magára tetemesb évenkénti fizetést, mennyiben jóslói lelkével azon száz meg száz ezer meszely bort és fity pálinkát előre látja, mellyet korcsmáiban meg fognak inni, mi által nemcsak költő, de valódi vatessé emelkedik; de én nem akarok illy okoskodással élni, sőt miután a vezér ur a költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkivül kedves udvariasság gyanánt, bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyit ez? Azt-e, hogy már ezáltal politicai capacitássá vált? Vagy hogy haszonbérlői tapasztalásainál fogva több képességgel bir, azoknál, kik költészettel foglalkodtak? Ollyas állitás, mellyről csak tapasztalásból itélhetünk; s a költő, ki politicával foglalkozik, hivatkozhatik e részben előzményekre. Machiavel — kit talán a mélt. vezér ur sem számitand az érzelgős politicusok közé — költeményeket és vigjátékokat irt, Richelieu szomorujátékok készitésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politicusnak tartatik igen csinos versei mellett is, ugyszinte az egész utósó angol whig ministerium sem, melly majdnem kizárólag költőkből állott, s azért nem roszul kormányzá Angliát, mig többsége tartott. Többeket emliteni e helyen fölösleges. És vajjon fog-e a tisztelt vezér ur ennyi példát felhozni azok közől, kik valaha a világ bármelly országában korcsma-árendálással foglalkodtak, s később nagy státusférfiakká váltanak? Ha ezt teendi a mélt. vezér ur, talán valamivel fontosabbnak tetszenek szemrehányásai a költő ellen. Igy elmésségei, mint illyenek, azon hibával birnak, hogy nem ujak, s már mások által többször használtattak; mint okok pedig egy hajszállal sem kevésbbé nevetségesek, mintha én abból, mivel eddig nagy státusférfiut nem ismertem, ki előbb bormérést haszonbérlett volna, ellenben sok költőt, ki nagy politicai tehetségnek mutatkozék, vagy azt akarnám következtetni, hogy a vezér ur közdolgok vezetésére alkalmatlan, vagy azt, hogy én erre képes vogyok stb.“

Digitized by Google

Nem emlekszünk, hogy többször előállott volna a B. P. Hiradó vezére érintett szemrehányásával. Ellenben e conservativ főnök többször érezé hasonló humor élét.

Mint az irodalomban, ugy politikai pályáján, sőt az életben sem hagyta el Eötvöst e humor soha. Kik journalista pályáját figyelemmel kisérték, bizonyára emlékezni fognak Agricola leveleire, azon kellemesen mulattató naivitásra, mellyel ez egyszerü mezei gazda okoskodik, politizál, s át-átcsap humora a komolyan valóba, mig a derült táj lassanként egészen elkomorul.

Emlékezzünk azon czikkelyre, melly Horváth István temetéséről tudósitá a nemzetet.

Igy beszédeiben is. A humor és lelkesedés szavai egyiránt áradoztak ajkairól.

Most is él lelkünkben a hatás emlékezete, mellyet egykor az administratori rendszer fölötti humorizálása Pestmegye teremében előidézett. Maga Kossuth, ki utána következett a szólásban, bevallá, hogy hatalmasabb fegyver e sérelmi ügyben még nem használtatott.

S nem élczek, nem az elmésség könnyü villámai czikáztak csupán Eötvös lelkében. Mély érzés tünt fel a mosoly leple alatt, keserü valót hirdetett a derült ajak. Valódi angol humor, mellyet csak olly életiskola után tesz az ember sajátjává, millyenen ő keresztül ment.

„Nőm és gyermekeim körén kivül — irja Eötvös egyik barátjához — alig van életviszony, mellyet meg nem keseritettek volna nekem. Átmentem én mindazon fájdalmon, mellyet munkáimban kifejeztem.“ — És ismét más alkalommal: „Életem tanusága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, mellyekben e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szépszavakkal szereztem tudományomat.“ Illy életiskola végre bizonyos philosophi nyugalmat szerez a kedélynek, melly aztán a legkeserübb dolgokról is derült arczczal hagy szólani.

S ki Eötvös magán- és nyilvános életét csak felületesen is

Digitized by Google

figyelemmel kisérte, kénytelen leszen elismerni idézett állitásainak igazságát.

Könnyelmü gyermekévek után korán az élet küszöbénél állt az ifju, a midön a fényes szülei ház viszonyai megrendültek. Két életpálya állott most az ifju előtt : hivatalnoki, melly a szép tehetségü mágnás ifjunak olly nagy jövendőt igért; és az irodalom, mellynek ösvényén alig nehány év előtt még egy Kazinczy és mások szinte vértanusággal szolgálták a hazát. Eötvös ez utóbbi utat választá, s ritka lemondással indult meg pályáján. Csak egy kis önmegtagadásba került volna, hogy a veszni indult örökségből valamit megmentsen. Nem tevé. Szalay László barátja társaságában mivelte lelkét, tanulmányai mellett virasztott, mig kortársai, kiket a születés vele egy rangra emelt, a társasági örömek kéjeit élvezék.

S ennyi lemondás, illy lelkierő mellett, mennyi gyanusitásnak volt kitéve később, mint egyik zászlósa azon uj politicai rendszernek, mellynek tanait Szalay életirásában adjuk elő! A keserüségek közepett, mikkel halmozá az értetlenség és rosz akarat, tanui valánk nem egyszer kifakadásainak. Többször volt azon a ponton, hogy végkép lemondjon a politicáról, s a szépirodalom nyugalmasabb munkakörébe vonuljon vissza. Sokszor kifejezé ez iránt szándokát. Multja és szelleme azonban további küzdésre készték öt. Megtörtént gyakran, hogy midön tudatá visszavonulási szándokát, termékeny szelleme már uj eszméktől vala terhes, lelkében ujabb, nagyszerü tervek fogamzottak.

Cs. A.

Digitized by Google

Digitized by Google

DESSEWFFY AURÉL.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dessewffy Aurél gróf, a közelebb mult évtizedben a magyar conservativ párt legkitünöbb státusférfia, szónoka és journalistája.

Született 1808-ban, Nagy-Mihályon (Zemplin m.)

Atyja, gróf Dessewffy József, sok oldalu képzettséggel biró, szellemdús férfiu volt, dicséretesen ismeretes magyar irodalmi munkásságáról, s a politicai pályán, mint több országgyülésen kitünö ellenzéki szónok.

Aurél kiskorában igen csendes és jó fiu vala, de olly kevés elmetehetséget mutatott, hogy atyja erösen hitte jövendö ostobaságát. Azonban alig kezdé meg a görög nyelv tanulását, tiz éves korában könyv nélkül tudta már az Ilias elsö könyvét. Az ó világ remekiróinak szellemét atyja igen értette. Ö volt e részben leginkább Aurél oktatója. Franczia és olasz nyelvre az anyja, gróf Sztáray Eleonora, tanitá. A német nyelvet szinlapon maga kezdé tanulni. S rendes tanulmányain kivül már korán elkezdett olvasgatni is. S az iró és státusférfiu kifejtésére sokat tön az atyai ház. Ott gyülekeztek gyakran a fejlödö magyar irodalom, s a fejlödö politicai élet bajnokai. A nemzeti, szellemi kifejlödés s az alkotmányos jogok védelme volt napi tárgya a beszélgetésnek, társalgásnak. Mindez varázs erövel hatott a gyermekre, ki már 13 éves korában kisérője volt atyjának a zajos megyegyülésekre, tanuja a közélet annyi eröteljes nyilatkozatinak, s mintegy közepette az eseményeknek, mik a gondtalan ifjukor szemei elött többnyire észrevétlenül szoktak elvonulni. Olly férfiak társasága és ismeretsége, mint Kazinczi Ferencz volt, lehetetlen, hogy az ifju eszméinek már korán magasabb, komolyabb irányt ne adtak legyen. S e komolyság mellett is megtartá Aurél fogékonyságát mindenre nézve, mi a

Digitized by Google

gyermeki kedély előtt kedves. Ilias mellett jó kedvvel olvasgatá báró Demanx (Münchhausen) dévajságait; s miután Tacitusból bámulatos jeleit adá jártasságának, a vidék gondatlanabb ifjainak játékába vegyült. E fogékonyságot a változatos élvezetekre később is megőrzé. Mint ifju gyakran üritgeté az élvek örömpoharát, a nélkül, hogy a kormozgalmak legkisebb eseményét tisztán és azonnal fölfogni elmulasztá vala. S még a férfiunak is fenmaradt a kebel fogékonysága élvezni az örömek egyes napsugarait, mellyek a komor pályát már csak gyéren deriték föl.

Közönséges iskolai pályáját, mint első évi philosophus, 1823-ban kezdé meg a kassai academiában. Sem tanitóival, sem iskolai tanulmányaival nem volt megelégedve. Az academia falain kivül volt az ő iskolája. Bentham és Stäel asszony emelkedettebb tanszékből szólottak a gondolkodó ifjuhoz.

A könnyüség, mellyel az idegen nyelveket sajátjává tevé, s a világ-szinpad emelkedettebb nézőhelyének gyönyörei a diplomatiára vonzák az ifjat. Ezen irányban kezdé magát mivelni. Az európai államjog s Wicquefort, Mably, Schöll, Koch, Flassan, Klüber lettek olvasmányai. Nem elégedve meg a tárgyak felületes ismeretével, a tudomány forrását keresé föl; a legkimeritőbb, legjelesebb szakirókhoz fordult. Igy akará megvetni egy nagyszerü képzetesség terjedt és szilárd alapjait. „Később azonban — mint maga irja — a körülmények s érettebb belátás, melly a diplomatia pályáján a jó hazafinak kevés örömet igérhet, szándékát megváltoztaták.“

Szellemi munkássága folytonos tért talált ez időtájban az atyja közrehatása mellett alapitott „Felsömagyarországi Minerva“ czimü folyóiratban, melly főleg aestheticai tartalmu eredeti dolgozatokból s franczia és angol forditmányokból vala szerkesztve. Költői kisérletei is vannak e korból Aurélnak, mig, önvallomása szerint, átlátta, hogy költőnek nem született. Kevés irodalmi becscsel birtak e kisérletek, mindazáltal nem kevés befolyással voltak a styl szépségeinek, a nyelv müvészi kezelésének kiképzésére. A mérték és rím megszokása némi teljességet, hangzatosságot kölcsönözött prózája szabatosságához.

Azonban jött az 1825-diki országgyülés. Szabolcsmegye

Digitized by Google

Aurél atyját, Dessewffy Józsefet választá követül. S a 17 éves ifju vele ment Pozsonyba.

Ez országgyülés korszakot képez az ő politicai fejlödésében, miként a nemzet ujabb haladási történeteinek kiindulási pontja.

Az országgyülésnek a törvényes három éven túl hosszas ideig elhalasztása, s az 1822—24-diki törvénytelen merények és alkotmánysértő tények egész sora általános aggodalmat ébresztett a nemzetben. Az ősi alkotmány fentartása, az alkotmányos szabadság szilárditása minden egyéb kérdést háttérbe szoritott. Az ország annyi kitünő tehetségei, kik egybegyültenek, rég nem tapasztalt bátorsággal emeltek vádat a kormány ellen, s fesztelen szabadsággal panaszlák be a fejedelemnek, mi szivöket nyomta. S a panaszos szónoklatok körül nagyszerü chorust képezett az ébredő közvélemény. Az ingerültség, elkeseredés naponként hatalmasabban nyilatkazott. Végre a fejedelem önként bevallá a nemzet elött a mult tévedéseit és büneit, s ez elismerést biztositékul fogadták az ország rendei. Törvénybe is iktattaték nehány biztositó határozat. Nagyobb politicai érettségre, ujabb szomoru tapasztalásokra volt szükség, hogy megtanulja a nemzet nem a törvény holt betüiben, hanem életre való intézményekben keresni az alkotmány biztositékait. E politicai növelést a közelebbi 25 év történetei adták meg státusférfiainknak. Mi 1825-ben történt, csak tájékozása volt a régi alkotmányos állásnak, csak megnyugtatás a jelenre. Nem kis eredmény, midön a nemzet alkotmányos léte forgott kérdésben.

Dessewffy Aurél az ifjukor egész hevével üdvözlé a nemzeti ébredést; s éber figyelemmel kisérte minden legkisebb nyilatkozatait. Egyetlen ülést sem mulasztott országgyülés alatt. Naplót vitt az eseményekről, lapot szerkesztett saját számára. Beszédeket irt a gyöngébb országgyülési tagoknak. Megismerkedett az országgyülés minden nevezetesb embereivel. Itt veszi kezdetét barátsága gr. Széchenyi Istvánnal is. „Minden szükséges elökészületek nélkül — ugymond Aurél — bátor vala ő föllépni a diétán. Klubbot formált, mellyben töltém életemet.“ S Pálfi Ferdinánd rávette Aurélt, hogy sir Henry Wellesley (később lord Cowley) számára franczia nyelven nap-

Digitized by Google

lót irjon, mi miatt később sok kellemetlensége volt. Pálfi a naplót előbb mindig bemutatá a rendör-főnöknek. S Aurél csak később tudta meg, hogy e miatt a császár neheztelését annyira magára vonta, miszerint a kanczellár alig merte öt később magához venni. Meginté előbb, hogy ne társalkodjék idegenekkel; „melly tanácsnak — ugymond Aurél — nem sok hasznát vettem.“

Miután iskoláit végzé Aurél, Bécsben az udvari kanczelláriá közjogi osztályában alkalmaztatott, mint fogalmazó gyakornok. Uj irányok, gyakorlati ismeretek tüntek fel előtte. Ismerni tanulta, mit akkor kormánybölcseségnek hittek, — azok, kik a közdolgok élén állottak. Természetes, hogy ez ismeret, az európai státustudományi tanulmányok után, nem volt kielégitő. Szerény helyzetében önállólag nem hathatott. Megunta gépies foglalkozását. Mindig hanyagabb lett kötelességei teljesitésében. A birodalmi főváros élveinek örvényébe veté magát, heves véralkata s izgatott szelleme egész szenvedélyével. A bécsi világot, mint maga irja, minden ágazataiban és minden módon élvezte. A magasabb körök egy részét már Pozsonyban az orsz. gyülés alatt tanulta ismerni. Ezek által csak hamar be lőn vezetve minden körökbe. Tulajdonai közkedvesség tárgyává tevék öt. „Eleven, mozgékony, kistermetü férfiu volt, — mint Szalay László irja róla — csipős szavu, de soha nem gúnyos, az ellenfelet fegyverével ösztönszerüleg mindég a leggyöngébb helyen találó, de a fegyvert a sebben soha meg nem forgató; franciább a franciánál, vidám, derült, mintha a kedély, mélyebb jelentőségü igéivel, mintha a világ, a csalódások görbe betüivel teli nem irta volna életének lapját, — — de ha a sympatheticus szernek egy csöppje e lapra esett, nyomban a nemesebb kebellel rokon szenvedések igéi tüntek föl. Illyen volt ő társalkodás közben.“ Eleven lélek, rendkivüli könnyüség, ügyes mód, mindennemü társulati hangulathoz alkalmazni magát, ritka társalgási adomány minden keresettség, nemes magatartás legkisebb fesz nélkül, törhetlen jó kedélylyel párosult nála, melly minden élvet fölkeresett, mindenben osztozott. S a saloni élet kifejté, mi még hiányzott képzettségében, a biztos föllépést,

Digitized by Google

önbizalmat, éles tapintatot, kezelni a magasabb körök társalgásának leggyöngédebb szálait, eligazodni e szálak legfinomabb szövedékeiben. Szóval, bevégzett salonférfiu, teljesen kiképezett udvari ember lett. Olly tulajdonok, mik miatt a jó bécsiek szivesen megbocsáták a kép sötét oldalait: a komoly foglalkozás hiányát s a könnyelmüséget, melly az élvvadászást rendszerré teszi, s minden nagy eseményben csak anyagot keres a közelebbi óra sivar elüzésére. Különben is minden kedvcsapongások zaja, s a szórakozás és élvek csábképei sem foglalhaták el soha egészen lelkét. Semmi sem kerülheté el szemeit, mi a politicai és irodalmi világban figyelmet ébresztett. Sőt foglalkozásra is kész volt, mihelyt munkásságának megfelelő tért nyitottak. Igy az 1830-diki országgyülésen. Reviczki kanczellár magával vitte öt oda, s gróf Almási Móriczczal és Apponyi Györgygyel együtt fogalmazónak nevezteté ki. E hongyülés alatt német naplót vitt a király számára. Éjjel ifju társaival kártyázott, mulatott, s reggel pontosan megjelent az ülésben. A nők miatt, kik öt különösen kedvellék, csak ez országgyülés alatt két párbaja volt. S mindezek mellett nemcsak az emlitett napló pontos vitelére volt ideje, hanem több politicai czikkeket is irt, különböző nyelveken. Ezek közt egy angol értekezést az Edinburgh-Review számára. S az ismeretszomj sem hagyá öt el a legnagyobb könynyelmüség között sem. Mindenre volt ideje, folyvást tanult, folyvást mivelte lelkét.

Miután adósságokba igen elmerült, s az idegenekkeli társalgás miatt sok kedvetlenségei voltak: végre 1832-ben odahagyá Bécset s helytartósági titoknok lett Budán. A következő országgyülés már ki volt hirdetve. Aurél haza ment szüléihez. A zempléni követségre vágyott. Nem sikerült. Zemplénmegye egyik közgyülésén ekkor lépett föl elöször a szónoki pályára. A sors különös szeszélye azon férfiuval hozá öt össze pályája kezdetén, kivel tiz évvel utóbb a journalistica és Pestmegye közgyülése terén küzdé szenvedélyes harczait. „Az ékesen szóló Kossuthtal vivtam meg" — ugymond naplójában. Szónoki készsége, gyors válaszoló tehetsége, s okoskodásainak szerencsés választása által azonnal közfigyelem tárgya lön.

Digitized by Google

Még inkább föltünt rövid jelenléte alatt az 1833-diki orsz. gyülésen, hol már ekkor egy kis förendi töredék élén ugyanazon elveket vitatá a vallás tárgyában, mik mellett később, mint az összes conservativ párt vezére küzdött. Kiindulási szempontjait ez ügyben legjobban tájékozá Dessewffy önmaga 1839. dec. 30-kán tartott beszédében,

„Az lett volna — ugymond — a polgári társaságoknak kezdettől fogva legkivánatosabb, hogy magát a világi hatalom, a lelkiismeret legdrágább kincsébe, a vallás kérdésébe nem avatva, hanem azt magára bizva, annak tulajdon benső erejétől várta volna szellemi kifejlését s haladását; s ezáltal a vallásos ideáknak ereje s terjedése bizonyosan nem vesztett, más részről pedig elkerültetett volna azon viszontagságoknak nagy része, mellyek a historiában egész évkorokat homályba boritának. A történetek azonban mást akartak; státus és egyház egész Európában többféle viszonyban állanak egymással, érdekeik sokféleképen egybeszövék, s ugyanazon egy országban létező különféle vallásbeli felekezeteknek érdekei gyakorta összeütközésbe jövén, számos esetekre nézve elkerülhetlenné vált a polgári hatóság közbejövetele. Már most ama sokkal könnyebb kötelesség helyett a státusnak azon nehezebb feladás jutott, hogy ez összeütközések minden eseteire czélirányos szabályokat találjon fel s alapitson meg. Ezen szabályok megállapitásában, mikor az egyház és annak tulajdon hivei közti viszonyokról van szó, minden kétségen kivül a dogma a vezérelv; de midőn különböző vallásos felekezetek érdekei jőnek egyes személyekben összeütközésbe: akkor, ha az egyik vagy a másik dogmát választaná vezérelvül a törvényhozás, szükségesképen igazságtalannak kellene lennie, mert mindenkor csak az egyiknek tehetne eleget. Az illyen esetekben tehát nincs egyéb hátra a törvényhozó hatalomra nézve, mint egyeztetést s ugyszólván közbenjárást gyakorolni; a mi ismét csak igazság és viszonosság által érethetik el. E viszonosságot pedig nem pusztán és mechanice kell érteni, hanem ugy, hogy minden egyes esetben — tekintetbe vétetvén valamennyi egyéb körülmények fölött a dogma is — olly combinatiok találtassanak fel, mellyek által a kedvezések a két érintkezésbe jött felekezetek között egyenlően osztassanak fel; s ez az a körülmény, melly ezen vallásbeli kérdéseket más előmeneteli vagy javitási kérdésektől megkülönbözteti; minden más esetekben a magában legczélirányosabb s legszentebb ujitásnak gyakran méltán lehet ellenébe vetni, hogy a nemzetnek arra még készittetnie, még érnie kell; az itten szóban levő intézkedéseknél ezen tekintet közbe nem jő, mert nem ked-

Digitized by Google

vezésekről van a szó, hanem csak arról, hogy a kölcsönös állapotok összeütközések eseteiben az igazság elvei szerint intéztessenek el. Ezen elvek mindenütt igazságosak, Magyarországban egyszersmind a józan politica által is megkivántatnak, mert egy ollyan vallásos felekezet helyeztetéséről van szó, melly békekötések és világos törvények által biztositott törvényes állással bir, és minden tekintetben különös figyelmet érdemel stb.“

S a lelkiismereti szabadság és kölcsönösség elveinek alkalmazásában szónok középutat keresett a vakbuzgóság és közönyösség közt. „Valószinü, mondá egy főrendi ülésben, hogy a mostani közönyösségre vallásos reactio fog következni; de az a vallásosság, melly ebből születendik, a jelen idö szelidebb eszméinek fényözönében fog uszni, mélyebb lesz, de kevesbbé szükkeblü, mint azelött s csak kölcsönös szeretetet és igazságot hozand magával.“ S midön a cath. egyház némelly szónokai roszalák, hogy a protestánsok mindég ujabb követelésekkel állanak elö : „én azt tartom — ugymond Dessewffy — hogy a cath. ügy csak akkor fog erösen állani minden ostromok ellenében, mikor egyszer evangelicus atyánkfiainak megadtuk mindazt, a mit tölünk igazságosan kivánhatnak. Az irántoki igazságnak határai azon a ponton vannak, mellyen túl a cath. ügy iránti igazságtalanság fogna kezdödni.“

Egyszerü igazságok, de a mellyeknek követése magasan kiemeli a cath. statusférfiut az egyház túlbuzgó hivei s az elfogult pártemberek fölött. Az egyház ugyanis nem csupán dogmáinál fogva képviseli a változhatlanságot, hanem egyszersmind világi kiváltságai által is, mellyek olly szorosan füzték egybe érdekeit a régi magyar államszerkezettel. S ez érdekrokonság a conservativ párt catholicus tömegét természetes szövetségesévé tevé az ország elsö rendének, az egyház képviselöinek.

Dessewffy Aurél szellemét nem nyügözék le e szövetség kötelei. Megtartá státusférfiui önállóságát. S ezt még olly esetekben is érezteté, mikor teljesen nem osztozhatott az alsóház szabadelvübb nézeteiben. Igy a vegyes házasságot tárgyazó pásztori levelek ügyében, az 1840-diki országgyülésen.

Digitized by Google

„Mélyen tisztelem én — mondá többek közt e tárgyban — a nagyváradi püspök magas erényeit, hódolok czéljai tisztaságának; de szabad legyen nekem az az egy kérdés: kellett-e szükségképen, hogy megtörténjék az, a mi történt? Mikor maga a magyar egyház hozott be a törvény létesitésében egy bizonyos gyakorlatot, mikor ez a gyakorlat 50 esztendőn keresztül békes divatban létezett, mikor az országgyülés az ajtó előtt volt, mikor sem concilium valami ujat fel nem állitott, sem az egyház feje a magyar clerushoz különösen nem szólott, — szükséges vala-e, mondom, illy körülmények között, hogy 26 érsekek és megyés püspökök közől egy a fenálló gyakorlatban, a végrehajtó hatalom tudta nélkül, illy tetemes változást hozott be nem egyes esetekbeni rendelkezés, hanem általános utasitásokat magában foglaló körlevél által? Kellett-e ezen fegyvert nyujtani a catholicismus számos ellenségeinek, alkalmat adni az (alsóházi) izenetben foglalt érzékeny vádakra, kétségbe hozni ezen uj rendelkezés által a catholicus tanitás állandóságát; vagy pedig ha a tanitás változhatlannak mondatik, azt a véleményt igazolni: hogy nem változott ugyan a dogma, a tanitás, hanem változtak a magyar egyházi rend nézetei, tulajdon állása és viszonyai felől a publicus státusnak irányában? Kellett e a törvényhozást olly helyezetbe hozni, hogy kénytelen legyen vagy a nagyváradi püspököt szerfeletti buzgósággal, vagy pedig a többi püspököket némi hanyagsággal vádolni; és igy ha a történt lépést nem roszalja, az által a többi püspököket hasonló lépésre felszólitani? Meg voltak-e már szüntetve uj törvényes intézkedések által a reversalisok, törvénynyé vált-e már az, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek különbség nélkül mindnyájan atyjok vallásában növeltessenek? S mikor itt a hazában semmi uj nem történt, feküdt-e akkor a külső történetekben elegendő momentum a megpróbált utasitásra? Habár áll is a catholica egyház automiája a maga körében, habár igaz is, hogy a körlevél értelmében minden, a mi a házasság törvényszerüségére szükséges, az egyháziak által teljesen megadatik, hogy ez a megáldási kérdés tisztán lelki és igy az egyház körébe tartozó dolog, hogy ezt a módot nem a polgári törvény, de az egyház hozván be, annak szükségkép kezeiben kell maradnia, hogy a cath. egyháznak minden időben joga volt a fenyiték megtágult kötelékeit a szükség esetében ismét szorosabban huzni, és hogy illy jog nélkül olly egyház, mellynek rendszere a tanitás egységén s változhatlanságán alapul, még csak nem is gondolható; ha igaz is, hogy azon önügyeibeni rendelkezési jogot, melly az 1790 : 26. törvényczikk által az evang. félnek világosan megadatik, a cath. egyháznál kérdésbe venni teljességgel nem lehet, habár mondom, mindezek állanak is: szükséges volt-e a történt lépés épen

Digitized by Google

azon vulcanicus terrenumon, a hol történt, s nem kell vala-e inkább a dolgoknak kifejlését és azt megvárni, hogy a netalán létező nehézségek a törvényhozás utján kiegyenlittessenek? Minden keserüség nélkül mondom én ezeket, de mély fájdalommal a cath. egyház iránti forró tiszteletem érzetében; — tudom hogy a czél tiszta volt, de borzadok a fel nem számitható következésektől. Most már hogy a kérdés előttünk fekszik, határozatnak kell iránta történni, nem prókátorosan vizsga szemmel keresgélve azt, kinek van igazsága, kinek nincs-e? hanem státusemberekkint országosan, a jövendőre tekintve és azt kérdezve; quid consilii? Hogy forog-e itten fen törvényesités vagy nem? ezt a hazai törvényekből és a különböző hatalmak kölcsönös határai és viszonyai iránti fogalmakból kell elhatározni. Én azonban ezt az egész vitatási módot feleslegesnek, ezt az egész mezőt veszélyteljesnek tartom; mert ugy vagyok meggyőződve, hogy ez az egész kérdés meddő kérdés, azaz ollyan, hogy fejtessék meg bármiképen, üdvös sikert semmi esetre nem nyujt. Kétféleképp lehet csak erre a kérdésre felelni: igen-nel vagy nem-mel. Ha igen a felelet, ha sérelemnek állittatik a tett, olly valamire szólitjuk föl a kormányt, mit nem tehet; mert főkép a tegnapi nap történt nyilatkozások után világos, hogy itten kényszerités nélkül keresztültörni többé nem lehet. A kényszerités pedig e tárgyban képtelen, s erkölcsi lehetetlenség az levén minden szellemi ügyeknek természete, hogy mihelyt kényszerités jő közbe, habár igazsága van is a kényszeritőnek, a közrészvét s az erkölcsi erő annak részére megyen által, ki a kényszeritésnek tárgya lőn. Nem kedvezőbbek a következések, ha nem-mel felel e kérdésre ezen nagymélt. főtábla; mert tekintve azon ingerültséget, mellyet a dolog az országnak egy nagy részében okozott, tekintve a kk. és rr. ezen tárgy feletti nézeteit, előre látható mind a kormánynak perplexitása ott, hol maga a törvényhozó test is különbözőleg látja a törvényt: előre láthatók a zavarok az országban, hol a törvényhatóságok a kk, és rr. táblájának nézeteire fognak majd támaszkodni; előre látható végre a káros visszahatás egy más, a két tábla közt még függőben levő hasonnemü tárgyra nézve. Parlag tehát ez a mező, vagy legfelebb is töviseket terem. A sérelmi kérdést vitatni a mi magyar viszonyainkban igen czélirányos, valahányszor lehetséges az orvoslás, vagy az, hogy a kormány a törvénysértőt utba igazithatja; de illy esetben, hol a sérelmi kérdésnek akármikénti megfejtése nem sikert, hanem csupán uj és legyőzhetlen nehézségeket igér, teljességgel nem tanácsos. Nem lehet felejteni, hogy ez európai kérdés, s hogy itt nem csupán egy vagy más hazai törvények értelméről, hanem általában a különböző hatalmak határairól van szó, és hogy ha mi törvényeink mezején harczolunk, az egyház magát autonomiája körébe vonja

Digitized by Google

vissza, s hogy mi ezen perben közte és köztünk birói szerepet sikeresen nem játszhatunk. Nem a sérelmi kérdést kell tehát itt vitatni, hanem valami czélirányos lépés által a fenyegető viszályokat megelőzni. Miután szónok ezen eszmék szellemében taglalá egy főrendi tag inditványát, igy folytatá beszédét: Némileg más formát kivánnék tehát az inditványnak adni. Mellőzném annak érintését, hogy van-e törvénysértés vagy sem? s csak azt kivánnám országosan kimondatni, miszerint ohajtani kellett volna, hogy az, a mi a n. váradi püspök részéről történt, ne történjék. Jövendőre nézve pedig abba a helyzetbe akarnám tenni a végrehajtó hatalmat, egy országos nyilvánitás által, hogy a czélba vett eljárást közigazgatási uton eszközölhesse. Nem zárja ki annak lehetőségét vélekedésem szerint a törvénynek mostani szerkezete; mert az rendelvén, hogy a vegyes házasságok a cath. pap előtt történjenek, az evang. lelkipásztor közbejövetelét nem tilalmazza. Más részről pedig bizonyos, hogy a törvényt ugy kell érteni: prout de illius sensu et intellectu diaetaliter conventum fuerit; minélfogva a törvényt egy előrement országos határozat után illy értelemben eszközlő végrehajtó hatalom sérelmet bizonyosan nem okozna. stb. Megnyilnék igy az út a kormány előtt, a dolgot közmegelégedésre elintézni; ha e részben alkudozásoknak kell előre menni az egyház fejével, azok is lényegesen könnyittetnének, s majd később, mikor egyszer a vallásos tárgy uj törvényes rendelkezések által fog eligazitva lenni, ez az intézkedés is törvénybe jöhetne. Azon számtalan nehézségek pedig, mellyek különben, akár ismerjük a dolgot sérelemnek, akár tagadjuk annak sérelmes voltát, bizonyosan bekövetkezendnek, teljesen el lennének háritva. Meglehet, hogy én ezen sajnos következéseket nagyitó üvegen keresztül látom: ez az üveg azonban nem más, mint hazámhoz ragaszkodásomnak szemüvege; meglehet az is, hogy nem vagyok képes aggodalmimat abban a mértékben éreztetni a főrendekkel, mint a hogy azok keblemben léteznek: kénytelen vagyok azonban ismételve kimondani azon meggyőződésemet, hogy nagyobb és kényesebb collisio alig létezhetik, mint a melly ezen kérdésnek elhibázott eldöntése által az országot és az országgyülést fenyegeti.“

Nem vizsgáljuk, mennyire alaposak ez aggodalmak, menynyire voltak czélravezetők az érintett javaslatok. Csupán adatul idéztük e beszédet, melly a szónok önállóságát az egyház irányában eléggé tanusitja. A kormányférfiut halljuk itt szólani, melly latra vet minden aggodalmat, megfontol minden körülményt s az eszközök óvatos megválasztása s közvetitő lépések

Digitized by Google

által igyekszik öszhangzást idézni elő a meghasonlott hatalmak között. Milly nyomoru ennek ellenében az elfogult pártszenvedélyek szereplése. Alig lehet kicsinyesebb eljárást gondolni, mint a conservativ párt egy részeé volt a vallásügyi törvényhozásban. A jog, méltány s kölcsönösség igényeit sérelmeseknek mondák egyházuk dogmáira nézve. Elavult törvények, tartományi határozatok idézése által hitték megköthetni a törvényhozás kezeit. S mig a létező törvény egyes szavait idézték az egésznek szelleme ellen: a hozandó törvényt egy záradékocska beiktatása által igyekvének előre kijátszhatóvá tenni.

Azonban visszatérve az életirás adataira: rövid politicai szereplése mellett, tetemesb részt vön Dessewffy Aurél az 183^{2}_{6} hongyülés alatt a magyar tudós társaság üléseiben. Továbbá czikkeket irt franczia hirlapokba, s a „Jelenkor" mellék lapjába. Tagja lön a magyar szinházi választmánynak. Ez időszakra esik: „A magyar nyelv és ellenzői" czimü munkája is, mellyet Széchenyinek hagyományozott, de iratai közt halála után nem találták föl. Szép tehetsége s bátor föllépése már ekkor közbecsülés tárgya volt, s nevét, a lángész könnyelmüségei mellett is, tisztelettel kezdék emlegetni. Főleg az 1838-diki árviz után, melly a főváros nagy részét elboritá, s a fővárosi népesség szegényebb részét nyomorra juttatá. Dessewffy Aurél, mint a segélyező bizottmány tagja, rendkivüli tevékenységet fejtett ki ez alkalommal. A nádor és a városi hatóság egyaránt kifejezék elismerésöket buzgalmáért.

Kevésbbé népszerü volt politicai föllépése Pestmegye közgyülésein. Súlyos sérelmi ügyek valának napi renden. Wesselényi Miklós egy szatmári gyülésen 1834-ben mondott beszédeért hütlenségi pörbe idéztetett. Hasonló pör kezdetett Barsmegye követe, Balogh János ellen, az 1835 jul. 23-diki országos ülésben tett nyilatkozatáért. S midön az 1836-diki országgyülés eloszlott, a nemzet több szépreményü ifjai, mivel hongyülés alatt Pozsonyban klubbot alakitának, a polgári hatóságok mellözésével, szuronyok közt fogságba vitettek. Növelte ez aggodalmakat a birói eljárás törvénytelensége. A szabad védelmet, törvény ellenére megragadták, s a törvénykezés szokott rendét

Digitized by Google

egészen mellőzték a főitélőszékek. A felségsértés az ifjak ellen nem mondatott ki, mindazáltal súlyos fogságra itéltettek. Igy Kossuth Lajos is, mivel a törvényhatóságok nyilvános gyüléseiről irott hirlapi levelezést vitt, s nem engedelmeskedett a kormányparancsnak, melly öt ettől eltiltá, de a melly parancs nem az illető törvényhatósághoz vala intézve, s vele sem elfogatásakor, sem később a perben nem volt közölve. A személybiztosság s szólás- és irásszabadság ezen sérelmei fölött erélyes fölszólalások történtek a megyékben. A szónokok közöl azonban többen részint hűtlenségi, részint becstelenségi pörbe fogattak. Az utóbbiak közé tartozott gróf Ráday Gedeon, kit mindazáltal Pestmegye az 1839-ben egybehivott országgyülésre követül választa. E választást egy május 8-kán kelt kir. leirat törvénybe ütköző merénynek mondván, Pestmegyét oda utasitá, hogy Rá-lay helyett más követet válasszon, mivel föllépésének meggátlására meg vannak téve a szükséges intézkedések. A szabad választás korlátozása még magasabb fokra emelé a kedélyek ingerültségét. Illy viszonyok közt lépett föl Pestmegyében Dessewffy Aurél.

S illy elözmények után nyilt meg az $18^{39}/_{40}$-diki országgyülés.

Dessewffy Aurél Sárosmegyében versenyzett ismét a követségre. Megbukott, mint már előbb Zemplénben. Az alsóházba nem juthatván, a förendi táblához ment. A következő hongyülés kilátásairól ugyan is, s a pártok állásáról és a kormány föladatáról a bonyodalmak között egy tájékozó iratot készitett. A kormánynál nagy figyelmet ébresztett e dolgozat. S azonnal számfölötti helytartósági tanácsossá neveztetvén, meghivatott az országgyülésre, hol a Ráday-ügyben szólalt föl először.

Beszéde negy esemény volt pártja történetében.

Még soha sem mutatkozott addig tehetsége egész erejében. Most a sajátságos fölfogás, erős okoskodás, emelkedettebb nézpont, müvészi és még sem mesterkélt taglalás, a nyelv, kifejezések hatalma, s az előadás elragadó élénksége annál meglepőbb volt, minél roszabb lábon állott addig a felsőházi conservativ többség ékesenszólása. Mindenesetre sajátságos jelenet,

Digitized by Google

midön illy országban, hol a hosszas parlamenti gyakorlat tehetségeket fejthete ki, tekintélyeket alapithata meg, egy ifju ragadja kezébe az agg kormányférfiak, az ország föhivatalnokai közt, a pártvezetés gyeplöjét, állásának ragyogó külfénye s nevének már rég megállapitott hire nélkül.

De senki sem volt inkább hivatva pártjában e szerepre.

A parlamenti bonyodalmak minden szálait kezében tartá ez ifju szónok. Ismeré a pártok erejét, kiindulási pontjait s az eredmény lehetöségét minden egyes kérdésben. Határozottan lépett föl, hol mások ingadoztak. Miröl a többségnek sejtelme alig volt, ö már átgondolá. Alkotó szelleme mindig éber vala. Ha inditványt kelle formulázni, vagy határozatot alkotni, nézeteket fölvilágositani s rövid, sokat mondó szavakba szoritani, mit mások hosszasan elmondának : ékesbeszédü szája s gyors tolla mindenkor azonnal kész vala. A milly ügyes stylista, ugy beszédei is a magyar parlamenti ékesszólás legszebb, legtartalmasabb példányai mellé sorozhatók. A természet nem látta öt el azon külső elönyökkel, mellyek által a szónok már magokban hatni bir a sokaságra. Alkata jelentéktelen, gyönge organummal, melly kevés változatosságra volt képes. E hiányokat mindazáltal böven pótolta az elöadás elevensége, a nyelv mesteri alkalmazása, a kifejezések erélye, s a meggyözödes elragadó hatalma. Gyülölte a hangzatos szópiperét, az üres virágokat; de nem minden ékeit hányta el a szónoklatnak. Ez ékességek azonban a pillanatnyi lelkesedés járulékinak tetszének inkább, mint az elökészület hatásra számitott eredményének. Egyetlen beszédét sem készité el teljesen elöre. A tárgyalás alatti dolgokkal legkisebb részleteikben ismerös levén, igen kevés idö kelle neki meghatározni a szempontot, mellyböl azokat felfogja. Szobája csendében s az ülés zajában egyaránt gyorsan kész volt fejében egész beszéd terve, fölosztásaival rendezett erösségeivel. S olly ügyes volt a szerkezet terve, mellyet kevés emlékeztetö szavakban papirdarabkára jegyzett, olly logicai a kijelölt gondolatfolyam, hogy kevésbbé gyakorlott szónoknak sem lehete bajos ez anyagból egészet alkotni, neki pedig egyáltalában csak gyermekjáték vala, eszméit szavakba önteni.

Digitized by Google

Senki sem birta inkább a nyelvet, senkinek sem volt több ügyessége, azonnal meglelni a találó kifejezést. Azért legtöbb beszédén a rögtönzés példátlan könnyüségének kinyomata látszott; s minden rögtönzését az átgondolt mü teljessége bélyegzé. A vita — discussio — volt az ő valódi tere, eleme. Ott érezé magát honosnak. A közéletben is jellemzé őt e vitatkozási hajlam. Utczán, teremben, társaságban és gyülésben tüstént kész volt vitára. Midőn baráti e miatt szenvedélyességgel vádolák: „hogy türjek el illy esztelenséget" szokta mondani. Azonban nem annyira az ellenfél gyöngéit kárörömmel föllepleznı volt törekvése, mint saját indokai túlnyomóságát bebizonyitani. Indokait pedig ritkán merité elvont szemlélödések távolabb tartományaiból, hanem a hazai állapotokból, a létező alkotmányos formák tényleges ismeretéből, mi erös agyában azonnal egy magasabb politica rendszerévé alakult. Ez jellemzé benne a státusférfiut. Mig másokat a törvények kutatása s ügyészi magyarázgatása foglalt el: Dessewffy Aurél mindenkor a politica túlnyomóbb fontosságu tekinteteit tartá szem előtt. S beszédeiben zárt sorokban nyomultak előre érvei; sehol egy hézag, ür, vagy fedezetlen oldal. Csak annyira terjeszkedett, mit meg akart mutatni; kevesebbnél nem állapodott meg. Örült az ellenvetésnek, mert egy uj oldal tájékozására adott alkalmat. Világos előadása minden homályt eloszlatott, határozottsága minden kételyt megszüntetett párthivei között.

Illy tehetség mellett Dessewffy Aurél csakhamar nagy befolyásra jutott, nemcsak pártjánál, mellynek vezére lön, hanem a birodalmi kormánynál is. S midőn az 1840-diki országgyülés eredményeit az elkeseredéssel vivott sérelmi harczok koczkáztaták: Dessewffy Aurél egyike volt azon státusférfiaknak, kik a kormány és nemzet, s az alsó és felsőház közötti feszült állás megszüntetésére minden befolyásukat fölhasználák.

Nem siker nélkül.

1840 május 1-jén vegyesülésre hivattak össze mindkét ház tagjai. A nádor ünnepélyesen jelenté az ország egybegyült rendeinek, hogy mindazok, kik 1836 óta hütlenségi pörbe fogattak s börtönt szenvednek, a király rendeletéből szabadon

Digitized by Google

bocsáttattak, s kik ellen hűtlenségi vagy becstelenitési pör kezdetett, a kereset alól ezennel föl vannak mentve. A sérelmek ezáltal mintegy tettleg orvosoltattak. S a rendek, a felsőházzal váltott huszonhárom izenet után, letették a szólásszabadság ügyét, ajánlván a jövő törvényhozás figyelmébe, s egyszersmind kifejezvén ragaszkodásukat vitatott elveikhez. Kétségtelenül nem olly teljes diadal, mint az 1825 diki volt; jogot követeltek és kegyelmet nyertek, a jövő biztositása helyett csupán enyhülést a jelenre : az eredmény mindazáltal fölért az 1825-diki nyeremények kel. A nagy sérelmi ügyek vitatása közben tisztultak, erösödtek az alkotmányos fogalmak. Sok gyönge oldal fölleplezte tett, tanuságul jövöre a reformpártnak. S a szabadszólás erős positiokat foglalt az ellenzék számára. El lön ismerve tettleg a fejedelem és kormány közötti különbség, s ezáltal megnyerve némi erkölcsi felelösség, mennyit a régi alkotmányos formák mellett, hol a kormány fogalma testületek között oszlott meg, eszközölni lehete. S másrészről a pártok engesztelödtek; a kormány és nemzet közt megingatott bizalom helyre kezdett állani. Az országgyülés a törvények számára nézve sem minden eredmény nélkül ment szét; s mig kedvezöbb kilátások mutatkoztak a közel jövöben.

A fejedelem engesztelő szózatát az 1823-diki országgyülés után az 1832—36-diki haladási mozgalmak követték. A kormány és nemzet kibékülését most, 1840 után, szinte reformtörekvések kisérték. Természetes. Miután a jelen biztossága iránt megnyugszanak a kedélyek, a jövő foglalkodtatja az elméket. Az aggodalmakat remények váltják föl. Ki nem tudja, mi vérmes kilátásokkal kezdödött az 1843-diki országgyülés.

Az időszak, melly ezt megelőzte, az előkészületek kora volt.

S az előmunkálatok készitésében s az eszmesurlódásokban, mellyek a magyar közéletben addig szokatlan élénkséget idéztek elő, nagy része volt Dessewffy Aurélnak.

A közelebb mult hongyülésen tagul lön kinevezve a büntető törvénykönyvet szerkesztő országos bizottmányba. Mielött e bizottmány munkálkodni kezdett, Dessewffy Aurél, jutalmul az elmult országgyülésen szerzett érdemeiért, kormány-költsé-

Digitized by Google

gen külföldre küldetett, tapasztalati ismereteket szerezni az érintett tárgy körül más előhaladottabb nemzeteknél. Metternich herczeg ajánló leveleivel ellátva, utazá be Német-, Franczia- és Angolországot, s Hollandot és Belgiumot. Anyagot gyüjtött mindenfelé, a büntetőjogon és fenyitőházakon kivül más viszonyokra is kiterjedvén kutató figyelme. Utaztatták — ugymond Szalay — hogy a külföld legnevezetesebb börtöneivel ismerkedjék meg, s ő, hogy megbizásában eljárjon, az európai fővárosok életszerkezetét tanulta; utasitásaul adták, hogy a rabok körül vizsgálódjék, s ő, hogy utasitásának eleget tegyen, a socialis viszonyokra volt tekintettel. A jeles főben nagyszerübb dimensiókat nyer minden feladás. Különösen Anglia régi alkotmányos földét tevé tanulmánya tárgyává.

Távolléte alatt azonban a magyar közéletben egy addig nagyon elhanyagolt tényező támadt: a sajtó szabadabb mozgása.

Olly egyéniség lépett föl, kinek irodalmi munkásságát akkor is veszélyesnek tartá a kormány, midőn még csak irott levelekben jelentek meg tudósitásai. Most e férfiunak, a nemzet és kormány közti kibékülés jeléül, engedmény adatott hirlap szerkesztésre. Az elővizsgálat szabadelvübb nézetek szerint lön utasitva S a különben is virágos, elragadó irásmódot még hatásosabbá tevé, főleg a hevesebb vérü ifjuság előtt, a politicai martyrkoszoru, melly a szerkesztő sáppadt arczát körüllengé, ki csaknem börtönéből lépett a szerkesztő-hivatalba.

1841. január 1-jén jelent meg Kossuth Pesti Hirlapjának első száma. S e lap csakhamar olly hatalommá emelkedett, mellynek követelő hangja s általános elvei elrémiték a conservativ tábort s modora olly férfiakban is aggodalmat ébresztett, mint Széchenyi István volt. Dessewffy Aurél tehát utazásából haza jövén, nem ismert fontosabb föladatot, mint egész erővel sorompóba lépni, s a sajtónak általa is veszélyesnek tartott iránya ellen, hasonló fegyverrel, szinte sajtó utján megküzdeni. Igy történt, kogy 1841 közepén a „Világ“ czimü hirlapot megszerezvén, azt pártja közlönyévé alakitá. Czikkei később „X. Y. Z könyv“ czim alatt egybegyüjtve jelentek meg Pesten 1841 végén.

Digitized by Google

Nem annyira a napirenden levő kérdések lényegéről szólnak e czikkek, mint inkább elmélkedések az irány fölött, mellyet e kérdéseknek adni, s az elvek fölött, mellyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges. Nagyszerü bevezetés, rendszeres kezdemény. E czikkekben is, mint beszédeiben, mindenütt magasabb nézponttal találkozunk, rendszeres fő termékeivel, mellyek a reformeszmékhez tapadt ellenzéki tanokat sok részben kitisztázák, nem egy tévtant megczáfoltak. Az európai státustudomány és hazai állapotok teljes ismerete.

Távol legyen azonban, hogy Dessewffy Aurél minden tanait, minden állításait aláirjuk. Voltak czikkeiben, valamint beszédeiben elvek és állitások, mellyeknek veszélyessége ellen maga sem tudott egyebet fölhozni, mint hogy ő *fogja azokat majd alkalmazni*. A kanczellárságra czélzott, mellyre kilátása volt mind a közvélemény, mind a kormánypárt kijelölésénél fogva. Mindezek fölött azonban a toll könnyüsége, s a styl melegsége és mesterkéletlen, egyszerü s mégis erőteljes szépsége, a nyelv hatalma teszik nemcsak becsessé, hanem valóban követésre méltó példánynyá Dessewffy Aurél journalisticai működését. E tekintetben első a magyar irodalomban. Valódi magyar Junius. S mennyi férfias bátorság e harczban, hol a közvélemény ellene volt. Nem szoritkozott csupán önvédelemre, hanem merészen támadni is mert. S a támadásban nem kevésbbé lovagias volt, mint teljes önérzetü a védelemben.

Emlitők már, hogy egy nagy hazafiban is aggodalmakat ébresztett a Pesti Hirlap. Gróf Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, fölriadt e lap működésén, s félretevén minden egyéb tekintetet, rákiáltott a nemzetre: „vigyázz, örizkedjél, itten kár és vész környezi létedet.“ Aggodalmait a „*Kelet népe*“ czimü röpiratában mondá el. Följajdulás volt ez a legöszintébb hazafi kebel fenekéről; keveset figyelve, mikép a fölriadás kitörései kiméllöbbek, az intés szavai kevésbbé keserük is lehettek volna. A vádra védelemiratok keletkeztek. Csak báró Eötvös József gyönyörü replicáját, s Kossuth Lajos feleletét emlitjük. Az utóbbi visszatorlás, éles és keserü criticája a Keletnépének, mint önál-

Digitized by Google

lásu munkának, s kiméletlen boncolgatása Széchenyi István politicai pályájának.

A szenvedélyes vitákba Dessewffy Aurél is közbeszólt, mint a napi irodalom kezelője. Éles észszel különzé el a vitába vegyült mellékkérdéseket; s a főpontokra fordítá a közfigyelmet, egyforma részrehajlatlanságot tanusitván a felek irányában.

Mindenekelőtt föltünt előtte Széchenyi helyzete.

Ki csak tiz év előtt szóval és irásban leghatályosabban üzte az izgatást, ki példával ment elö a fenálló rendszer éles megtámadásában: ugyanazon férfiu most egyszerre roszul érzi magát a fölmelegült légkörben, s pálczát tör az izgató politica fölött.

Sajátságos helyzet.

„Akaratunk ellen is fájdalmas gondolatok szállanak itt meg: ugymond Dessewffy Aurél. Van-e nagyobb szerencsétlenség státusemberre nézve, mint hajlam-szabadválasztás, vagy körülmények által nyujtott olly helyzet, mellyben agitatio utján, alulról fölfelé vala kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközleni? Hogy ezeknek csak csekély részét is kivihesse, hogy a felsőbbséget engedélyekre késztethesse, kénytelen izgatáshoz nyulni, a fenálló rend ellen kikelni, vágyakat ébreszteni, szenvedélyt, lelkesedést, jó és rosz indulatokat a maga érdekébe behúzni. De a különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt: amabban tudományos szabatossággal lehet kiszámolni az erők hatását, mellyeket használunk; a gőzmozgonyban bizonyos mennyiségü kőszénnek és viznek, egy bizonyos tudva levő hatás felel meg; a mag, mellyet őszkor elvetünk, tavaszkor kél ki; de a hol eszmék és indulatok forognak fen: ott illy tudományos bizonyosság túlfekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, mellyet az agitator ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, mellyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátalan elemek keveredhetnek hozzájok a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségekben a consensus által: vagy a szellemi téren is olly szenvedélyek fejlődhetnek ki a társasági testben, mellyekről a megindító nem is álmodott. Nincs olly bölcs, ki a politicában a biztossági szelepet már föltalálta volna. Az agitatorok tehát csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, mellyeket ébresztettek, fölemésztve tanitványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik. Én mindig sajnáltam inkább, hogysem kárhoztattam az agitatorokat. Hibáik nem személyes sajátuk:

Digitized by Google

de sajátos átkai a szerepnek, mellyet elvállaltak; un vice de position; kinjaik azonban és szenvedéseik valóságosak, s annál keserübbek, minél tisztább szándokkal léptek föl pályájokra. Csak az tagadja meg életének vezércsillagát, az helyesel minden tulzást, az engedi magát a nép kábultsága által mindenhová ragadtatni, ki önhiuságán tul más czélt nem ismer : az illyen elvtelen lidérez nem téveszt czélt, mig a tömeg által imádtatik, de a becsületes agitator, ki bona fide, a törvényesség korlátai közt fekvő czélt tüze ki magának, elébb utóbb meg fog akarni állapodni; nemhogy minden további részletes kifejlést gátoljon : de mivel szükségesnek tart egy bizonyos határozott kört s álláspontot, mellyből minden egyéb kiágazzék. Juthat-e neki mélyebb fájdalom, mint átugorva látni ezt a kört; látni, miként szerte ágaznak saját csoportjai, s magát a mozgalom háta megett találni, mellyet megindított.

S ha talán ma illy szinben tünteti föl Kossuth Lajos másoknak állását, ne hizelegjen magának szebb jövendővel; szükségkép el fog következni reá nézve is, ugy mint minden agitátorra az időpont; mikor fejére nő a gondolat, fejére az indulatok, mellyeket ébresztett; s mikor fagyosan forduland el tőle a sokaság, melly most tömjénez : hacsak... de ezt fel nem tesszük ; mert Kossuth Lajost is a becsületes agitátorok közé szeretjük számitani.

És az agitátori hivatás gyakorlatában nincs hiba, melly magát hamarább és keserübben megboszulná, mint a pietásnak hiánya az idősbek, a multnak hagyományai, emberei s intézetei iránt. Az erős lelkü férfiunak azon öntudata, melly nem engedi kétkedni : hogy személyében uj évkor kezdődik, hogy előtte csak balgák és tudatlanok léteztek, s büszkén ignorálva a historiát, öntetteiben szemléli a nemzeti dicsőség elindulási pontját; nemtelen keblekben hideg individualismussá fajul, métely gyanánt terjed emberről emberre, okosnak és oktalannak egyaránt leszen birtokává : s szövetkezvén legaljasabb indulataikkal, csakhamar magok ellen fordul, s leront minden oltárt, kivevén azt : mellyre önmagát emeli fel az önszeretetet. stb."

Sajnálattal emliti Dessewffy Aurél, hogy Széchenyi olly sok epét öntött a Kelet népébe, s nyiltan roszalá, hogy még a szenvedéseket sem kimélte, mellyekben mindig van valami tiszteletes.

„Gyöngédtelenség — ugymond — szemére lobbantani valakinek a szomoru órákat, miket négy falak közt töltött; s eltagadni a szenvedéstől még azt is, hogy szenvedés volt. Mi tehát igen tudjuk fölfogni

Digitized by Google

a keserüséget, melly Kossuth Lajos kezét feleletében vezérlé, és személyes helyzetében mentjük azt; de ha hazáját valóban olly melegen szereti, a mint mondja: állása szebb és magasabb lett volna: hahogy azon érzelmeknek hódol, mellyeknek hiányát olly sokaknál imént említők; s a haza nagy emberében magát a hazát s nemzetet tiszteli. Olly számosok-e nagy embereink, hogy a keveseket, kik a mindennapiság parányi köréből kiemelkedtek, a közügy vesztesége nélkül, a porba lehuzni lehessen?" S fogunk-e nyerni, ha a képszobrokat, mik olly gyéren állanak sziveink pantheonjában, egymásután ledöntögetjük s nagyobbak leszünk, mikor kevés félisteneink elhallgattak? Meglehet, sok áldozatot hozott már Kossuth Lajos elveinek; de a haza s nemzet közérdekeitől megtagadta azt az egyet, melly minden másnál nagyobb: önszeretetének feláldozását."

A szép bevezetés után, áttér biráló a főbb vádak taglalására, mellyeket a Kelet népe a Pesti Hirlap ellen fölhoz. Elismeri, hogy a szükségesnél sötétebb volt a szinezet, mellyben gróf Széchenyi vádait kifejezé; s hogy az erősségek, miket előhozott, czáfolást engednek; hibásnak tartja a mezőt, melly a megtámadásra választatott; a vészt, melly fenyeget, Dessewffy nem látja olly közel, s az orvosságot egyszerübbnek hiszi, mint Széchenyi sejditi: de maga a vád a födologban, biráló szerint is, igazságos, s a kártékony hatás, melly bepanaszoltatott, szerinte sem hiu félelem, de szomoru valóság.

Minden politicai munkában — irja Dessewffy — de főleg ujságban, melly naponként hat, kétféle irányt kell megkülönböztetni; elsőt azt, melly a lap homlokára van irva, melly czégérül kifüggesztve pompás phrasisokban, csillogó declamatiokban mutatkozik. Ez a lapnak bevallott iránya, but avoué, ostensible. A másik irány az a szellem, melly az egész lap szerkezetén által fut, a pompásan felállitott elvek alkalmazásában, a tárgyak megválasztásában, sokszor egy szó, egy epitheton használásában rejtezik. Ez a lap valóságos iránya, but veritable; a lap czáltal, és csak ezáltal hat és bir jelentőséggel. Erkölcsi méltánylásában ezen második irány a gondolkodó ember előtt minden, az első semmi. Gutta cavat lapidem: az időről időre kimondott elvek, szép és nagy phrasisok elhangzanak, elfelejtetnek; de a mód, miszerint az elvek alkalmaztatnak, a szín, mellyben az iró az adatokat feltünteti, a sokszor parányi észrevételek, mikkel kiséri, egy helyben-

Digitized by Google

hagyó vagy gáncsoló szó, mellyet egy csekély adat után oda vet, naponként hatnak az olvasó lelkére, beleszövik magokat eszméinek kifejlésébe, elébb utóbb befolyást gyakorolnak gondolkozás-módjára. Ebben fekszik az időszaki sajtó egész jelentősége; ez teszi üdv, vagy vész eszközévé. Ez teszi, hogy vannak hirlapok, mellyek egészen más módon hatnak, mint a hogy programmjok s látszatos elveik szerint hatniok kellene. A Gazette de France minden lapjában a legszélesebb szabadság eszméit prédikálja; s ki nem tudja, hogy iránya s hatása egészen más. Az illyen benső irányt világosan, formaszerint bebizonyitani igen nehéz; s mi szivesen elismerjük, hogy e tekintetben a Kelet népe plena probát nem teljesitett. A két védirat, de főkép b. Eötvösé, győzelmesen kivívja, hogy a Kelet népében foglalt kemény vádakat annak szerzője részletesen be nem bizonyitotta. stb. A mi tisztelt barátunk lelke tisztaságában nem akarja látni a bevallott és a valóságos irányok közti különbséget: és igy mi vagyunk kénytelenek azt a közönség előtt kifejteni."

„Mikor valaki törvényszerü haladást tüz ki hirlapi zászlójára, és mégis buzdit, dicsér minden hatóságot, melly törvényes korlátaiból kilép; mikor a sajátság tiszteletét hirdeti, s a státus fő eszméje mellett olly módon agitál, melly ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja és naponként tévtanokat terjeszt; a megyéket ollyakra szólitja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyésznék; mikor a különböző társasági osztályok közti közelitést mondja czéljának, és minden egyes szenvedőt ugy állit elő, mint a socialis rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tettleg az ifjuságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak énekli naponként apotheosisát, s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor, higyje el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az illy irány alatt a nyiltan kimondott szép czélokon kivül még más valami is fekszik; hogy az irott sorok közt láthatlan betükben áll más valami. stb."

Továbbá:

„Mikor a P. Hirlap egy két visszaélést megró, nagyban ámitgat, az ifjuságot, mikor olly szerepet tulajdonit neki, melly nem övé; a megyéket, mikor olly feladást tüz elejökbe, melly hatóságukat meghaladja. Az illy hizelgés százszorta veszedelmesb, és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafiséghoz; s mivel ezen nemes érzésekkel vissza él — l' enfer est pavé de bonnes intensions, — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, melly tiszta érzéseken épül, s ezekből vesz erőt a szilárdságra. A ki igy kicsinyen gáncsol, de nagyszerün csábit: az tizszeresen nyeri visz-

Digitized by Google

sza e második úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyaru képü Cato színében jelenik meg, mikor nem egyéb egy csábitó Szirennél. stb.“

„Meglehet, hogy az ujságiró maga magát is vakitja, s csalódásokban él a hatás felett, mellyet működése szükségkép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossuth Lajosról, de ujságáról van szó; nem a kebel titkos érzeteiről, de ujsága naponkénti hatásáról. A politica sanyaru mezején a jóért s roszért, mellyet közvetve vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközlünk, egyaránt vagyunk felelősek.“

Aggodalmakat látott ezek szerint Dessewffy Aurél is a P. Hirlap eljárásában. Szenvedelmes modora, s tévtanai — ugymond — károsak, s szilárd és hathatós ellenműködést tesznek szükségessé. Gróf Széchenyi szinezését mindazáltal a kellőnél sötétebbnek mondá. Vádakat emelt; de a pártvitákba nem hivta föl a kormány beavatkozását. Ugy vélekedett, hogy „a tévtanok ellenében szabad vitatás országában van egy erős fegyver: azokkal ellenben ugyanazon téren a puszta igazságot szembe állitani.“

„Ezért szállott ki az ujságirói térre.“

Egyenlő fegyverrel, hasonló korlátok közt akart megküzdeni.

Nem olly régi vala még a közszellem ébredése, az alkotmányos élet fejlődése Magyarországon, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány emberében méltánylást ne érdemelt volna akkor illy föllépés. Ollyan időben éltünk, mikor az illedelmes hangulat is kellemesen lepte meg az olvasót, melylyel biráló közbeszólt a szenvedélyes vitákba. A politicai irodalom többnyire kisszerü szempontok körül forgott, s a napi sajtó nagy része aljas piszkolódások és gyanusitások tára volt.

De menjünk tovább az ismertetésben.

Legjelesebb része Dessewffy birálatának a negyedik czikkelyben foglaltatik. Széchenyi és Kossuth müködési rendszerét taglalja.

„Itt a különbség nem csupán az irány és modor körül forog, melly az időszaki sajtó mezején követendő: de magát a munkáló gépely organismusát, a dolgozó erők benső mechanismusmát érdekli. G. Széchenyi István és Kossuth Lajos e tekintetben két különböző iskola tanait kép-

Digitized by Google

viselik. Közelebbi taglalatot érdemel tehát a dolog, főleg, mert még az sem lehetetlen : hogy a két iskola theoriái egyiránt hézagosak.

Gróf Széchenyi a módokrá nézve, mellyek által czéljait létesiteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központositás embere volt. Nem azon kormányzati központositást értem itt, melly a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központositásnak, melly a nemes gróf cselekvéseit tulajdonilag jellemzi, Ezen a gróf eszméleti világában már régen fris életet folytató gépelyben, ha én jól veszem fel a dolgot, anyagi középpont : az állóhidban összeforrt, vasutak és vizcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest; szellemi középpont : maga a tisztelt gróf és rokonszenvü barátjai; eszközök : a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör : országgyülésen kivül a vélemények előkészitése s a magasabb társasági élet magyarositása, országgyülésen a főrendi tábla alkotmányszerü oppositiója. Mi volna könnyebb, mint az igy organisált gépelyt mindig szem alatt tartani, a katlan alatt hol erősen, hol gyengébben tüzelni, szigoru tactica szerint előmenni és szoros tudományilag játszani a sakk partie-t! Az illy gépely szabatos működésétől reményli a nemes lelkü gróf, hogy mindazt, mit ohajt, épen azon időpontban, mellyre azt hő keble ohajtja, pontosan sikeresiteni fogná, mig végre Magyarország „a mostani elkopott félig meddig feudalis, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő képviseleti rendszerre átvarázsoltatnék."

Nem kevésbbé barátja a központositásnak Kossuth. Polititicai hitvallásának általános talpköve a vármegye. A megyei élet sajátságaival senki nála jobban nem ismeretes, behatott annak minden ágazataiba, nincs előtte titka a szövevényes fonalaknak, szivvérébe vette fel az institutio életnedvét, s a megyei élet fontosságát soha senki lelkesebben fel nem fogta, remekebbül nem ábrázolta. A megyei hatóságon kivül még csak egy más hatalmat ismer, s ez : a sajtó-utjáni nyilvánosság. E rendszerben tehát a fővonások : sajtó, melly megvitatja a kérdéseket; megyék, mellyek azokat határozottá változtatják, országgyülés, melly e nyomon törvényt hoz. És megvan, a mint emlitém, ezek mellett Kossuth Lajosnak is a gyakorlati munkálatra nézve a maga központositási eszméje. Középponti hirlap, melly az eszméket közre teszi; középponti megye, melly azokat végzéssé emeli, a többi megyékkel felszólitólag tudatja, s ezeknek visszatetsző lépéseit indignatióval fogadja; — két vagy három középponti ember a középponti ujság és megye kormányán, — középponti állandó hallgatóság, melly a középponti városban mindennemü gyülekezetet különbség nélkül környez és lármázva igazgat, másnap közvélemény képében, mint vox populi vox

Digitized by Google

Dei az egész országban kitrombitálandót; ez a mi csekély abstractióink szerint Kossuth Lajos gyakorlati nézete a nálunk kivánatos országlásról. E rendszerben mozgató erő : a középponti ujság és megye, kifolyási csatornák : a megyék ; öszvefolyási pont : az országgyülés; ellenőrködő hatalom : a nyilvánosság.

Ime két külön neme a működő gépelyeknek, két külön országlási terv, melly csak abban hasonlit, hogy mindkettő központositáson épül. De hátha mindegyikből ki volna felejtve a legszükségesebb karika; hát ha egyes fogyatkozásaik mellett a két tervnek egyike orvosolhatatlan eredeti bűnben is sinylődnék?

Gróf Széchenyi rendszerének egyik fővétke az, mit már Kossuth Lajos is kiemelt : a törvényhatóságok befolyása nincs benne kellőleg méltányolva. Alkotmányunk természeténél s politicai állásunknál fogva gyenge alapon nyugszik nálunk mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találja, vagy szerkezetökbe magát bele nem illesztheti. Innen van, hogy azon cselekvési rendszer, mellyet grót Széchenyi darab ideig az akkori körülményekhez képest igen sikeresen üzött, veszteni kezde hathatóságából azon órától fogva, mikor a mozgalom szintéreivé a megyék lettek, a tisztelt gróf pedig gravitatiói pontját azokba általtenni elmulasztá. Egy nemzetet en petit comité sokáig vezérleni nem lehet ott, hol 52 megye nyilvános életet úz s következőleg az ideák mozgalmának legnagyobb részét magába felveszi.

Másik hibája gróf Széchenyi rendszerének némileg közös Kossuth Lajoséval; mert valamint Kossuth Lajos gyakorlati rendszerében ki vannak felejtve a törvényes főhatalom szükséges jogai a megyék irányában : ugy gróf Széchenyinél is felette homályos annak hivatása. A különbség az, hogy gr. Széchenyi rendszere csak a közvélemény vezetésére szoritkozik s a közigazgatást alkotmányos helyzetében hagyja; Kossuth theoriája ellenben a főhatalom szerepét kivétel nélkül mindenben a benevolus spectator szerepére kárhoztatja : a közigazgatásba és törvényhozásba vág, azt absorbeálja, és nem más mint valóságos foederalismus. Szinte a túlságig ki van fejtve ezen theoriában a megye eszméje, de homályban hagyva korlátai a törvényhozás és korona irányában. Hogy a polgári társaságban egy törvényes főhatalomnak kell szükségkép létezni, melly rendet tartson, a törvény végrehajtására felügyeljen, egyest és testületet hatáskörükhöz kössön, a túlhágókat oda visszautasitsa, az érdekeikben megsértett egyéneket a törvényhatóságok visszaélései ellen ótalmazza; és hogy ezen főhatalomnak a törvények által kitűzött téren kényszeritő erővel kell törvényesen felruházva lenni egyesekre és megyékre nézve : máskülönben minden képzelhető előmenetel kezesség nélkül marad, a törvények

Digitized by Google

végrehajtása nem biztosittathatik s a magány érdekek ótalmat nem lelhetnek; ezen ABC-jéről a státustudománynak, Kossuth Lajos terjedékeny lapjaiban még soha egy sort nem olvastam, egy világos eszmét nem találtam. Naponként sértve szemléli az egyesek érdekeit, elhanyagolva a törvényt, szaporodva a visszaéléseket, s eszébe még nem jutott: hogy ez nem lehet máskép, mig jót vagy roszat valósitni egyiránt nehéz marad a főhatalomnak. Látja, hogy a főhatalom a veszteglés idejében sem birt a törvényhatóságokkal; és az átalakulás évkorában akarja nevelni a megyék hatáskörét! Nem érzi, hogy minél kisebb a hajlam több hatalmat ruházni törvények által a fejedelemre a megyei hatóság irányában: annálinkább kell erkölcsi hozzájárulással könnyiteni azon jogok gyakorlatát, mellyekkel alkotmányszerüleg bir. A fejdelem megesküszik leges observare et observari facere; kérdem, mikép teljesitheti esküjét a most divatozó theoriák mellet egy törvénytszegő megye ellenében? Naponként tovább kivántok menni a jogok terjesztésiben: ámde ellensúlyt ezen lépéseknek szorosabb rend és fenyiték által adni nem akartok. Haladtok ujitási pályátokon; lebontjátok a közfalakat, egyes hurkokon oldatok, kisikamlotok egy két gyűrüzet szorongásaiból; s nem veszitek észre, hogy ezen működés hacsak uj kezességek a rendnek nem adatnak, hacsak uj kapcsok nem lépnek a társasági szövedékbe, nem haladás, hanem csak a desorganisatio szomoru munkája, szomoru előfutója egy siralmas tabula rasanak. Rendszeretekben hibázik minden tiszta fogalom, nem csupán a korona szükséges hatásáról a monarchiában: de általjában minden bármi néven nevezendő főhatalom természetes és szükséges hivatásáról. Ideáltok azon köztársasági kormányzat, melly épen most Mac-Leod ügyében kárhoztatja a szövetség egyik státusának (New-York) tettét: de bevallja, hogy nincs hatalmában segiteni, s igy az alkotmány hijányánál fogyva kénytelen a köztársaság békéjét s jövendőjét egyes tévelygők viszketegeinek alárendelni; pedig nem volna nehéz megmutatni, hogy még azon köztársasági elnöknek is több valóságos hatalma van, mint a mennyi, theoriáitok szerint, a magyar monarchiában a főhatalomnak jutna. Ott nem létezett s nem létezend soha a minden rendszerek legrosszabbika: egy központi ujság, megye és hallgatóság által vezérlett foederatio. Néha néha feljajdultok, mikor magány-érdekeitek megsértetvék megyei határozatok által; csudálkoztok, hogy nem segit rajtatok tüstint és hathatósan a kormány, s elfelejtitek, hogy száz hasonló esetben, mikor t. i. nem rólatok volt szó s ti az elv mellett küzdöttetek, a kormány minden törvényes hatását eltagadtátok. Néha néha felfohászkodtok energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormány-

Digitized by Google

zati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harczban, mellyre kárhoztatva van, elébb utóbb ellankad, s a tehetlenség által, mellynek ölében tengődik, végképen elgyengül. Illy körülmények közt számüzve az van, a mi kivánatos: a törvényszerü energia, s csak ezen alternativa marad: erőtlenség vagy erőszak.

Nehány igen szép sorokat idéz fel Kossuth Lajos a közigazgatási visszaélések mikénti orvosolhatásáról. A névtelen szép tollu szerző csak egyet tud: nyilvánosságot. Igy tisztelt barátunk b. Eötvös, igy Kossuth Lajos, ki ehhez még a közszellem kifejlését és a kötelesség érzetét teszi. Ezek mind gyönyörü szép elemek a szabad institutiókban: de nem kell hivatásuk felett megtévedni. Fénykör igen is a nyilvánosság, felvilágositó kutfő a megyei és központi hatalom részére; legyen ellenőre mindkettőnek, találja benne életnedvét a közszellem, viruljon belőle a kötelesség érzete; de mindezek csak segitő s nem elhatározó erők; mert nem mindig olly sokoldalu a nyilvánosság, mint hiszitek: csapásai ellen a szokás eltompit, és minden esetre, ha felfedezését cselekvés nem követheti, ha az igét tetté csinálni nem szabad: áradozand szóban és irásban, de a polgári társaság nagy haszna nélkül fog feloszlani.

Ezeknél fogva mondom én, hogy bármellyik a két rendszer közől kapja meg az elsőséget, mig a kifejtett tárgyban közöttünk az ideák meg nem tisztulnak, mig a nemzet öntörvényeinek szigorubb biztositását nem követeli, mig által nem látja, hogy ez a főhatalom kényszeritő ereje nélkül törvényvégrehajtás dolgában lehetetlen, és igy a közértelem a bajon nem segit; mindaddig ügyeink kifejlésében tetemes hézag fog éreztetni; sok üdvös fog ugyan végeztetni ország- és megyei gyüléseken: de három negyed része, egyes jók és nemesek iparkodásainak daczára, siker nélkül elhintetni parlag mezőn, az érdekek kezesség nélkül lenni a visszaélések ellen, s az anyagi jóllét kifejlése, mellyet mindenek felett rend és biztosság feltételez, csak igen lassan haladhatni; mig végre a közvélemény a papiroson maradó előmeneti rendszertől elforduland. Nálunk maga a közjózanság van felhiva az önkormányzat kinövéseinek kártékonyságát mérsékleni.

És ez az, mit én országos embereink figyelmébe ajánlok: ez az, mit a közértelmesség növekedésétől várok, s ezért szeretem a nyilt vitatást, ezért szállottam ki az ujságirói térre: mert erősen hiszem, hogy a nemzet egészséges és erőteljes intelligentiái, mihelyt egyszer a mostani divatos tévtanokból kiemelkednek s elfogulatlan szemlélendik viszonyainkat, e legszükségesebb szükséget érezni fogják; érezni fogják, hogy minden lehető haladásink közt legsürgetőbb a jó rendnek

Digitized by Google

haladása, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak; mert a jók szabadságát pártolja a kevésbé jók próbatéteinek ellenében."

Erős, de egyszersmind álapos birálata az érintett politicai müködési rendszereknek. A biograph előtt kétszeresen becses azon átlátszó, tiszta előadásnál fogva, mellynek világa pillanat alatt földeriti az egész vidéket, fényt vet minden emelkedettebb pontra. Szabatosság, minő csak rendezett fők tulajdona. Státusférfiui felfogás, melly uralkodik az eszmék zavarán.

Legingerültebb ellenei sem tagadhaták meg Dessewffy Auréltól ez elönyöket. Pedig korában inkább megtapsolák a virágos nyelvet s fenhangzó nagy szavakat, mint a politica bármi eröteljesen, de tisztán, egyszerüen formulázott intéseit. A rhetori dagály jobban illett e kor nyelvéhez, mellynek irodalmában sok szenvedély, de még több betanult, utánzott pathosz vala.

Kevesebb elismerést arattak Dessewffy tanai, mint felfogása és előadó tehetsége.

Elvei a pártszenvedély tisztátlan szemüvegén birálfatának.

Kárhoztaták ez elveket, gyanusiták iróját; de meg nem czáfolá senki.

Csak az európai státustudomány szempontjából, csak az alkotmányos központositás elveivel lehete azokat megczáfolni.

Nem azon központositást értjük, melly a helyhatósági jogok tetemes részét elnyeli, s megszüntet minden hatósági életet, és nem más, mint megkövesült bureaucratia. Hanem azt, melly bölcs törvényekkel kijelöli a kormány, törvényhozás, megyék és községek hatáskörének kölcsönös korlátait, s a törvényhatóságokat saját dolgaik intézésére szoritván, az országos érdekek vezetését magasabb körbe emeli.

S ez érdekek vezetéséért a kormány felelösségében nyujt biztositást.

Ki fogja mondani, hogy a legtökélyesebb kormányforma? Ismerjük gyönge, csalékony oldalait. Azonban ki dicsekhetik, hogy a politikában föltalálta az általános jót? Ha e szempontból biráljuk az emberi intézményeket, nem állapodunk meg az utópiákig.

Digitized by Google

A népek átalakulásának, az emberiség fejlödésének koronként vannak bizonyos alakjai. Hiányosak kétségtelenül; csak lépcsöi az elöhaladásnak, nem a tökély legföbb foka, hová sohasem juthat föl az emberiség. Méltánylást érdemelnek mindazáltal e formák már azáltal is, ha a régibb intézetekkel szemben elönyöket igérnek; ha amazoknál inkább megfelelnek az állam czéljának s a kor igényeinek; s ha végre az értelem és erény nagyobb befolyást nyer általok a társalom közügyeire, s az önkény és külön érdekek túlnyomósága háttérbe szorittatik.

E tekintetben számosak a képviseleleti rendszer és parlamenti kormány elönyei azon intézmények fölött, mellyeket a 89-diki franczia forradalom talált Európa szárazán.

Innen van, hogy ez államforma csaknem általános törekvés tárgya volt Európában a legközelebbi idökben.

Ha ezen formák ismerete közöttünk is el lett volna már terjedve; ha az ugynevezett központositási iskola már Dessewffy Aurél korában kilépett volna az ellenzék kebeléből: bizonyára figyelmeztették vala öt, hogy az ö rendszere sincs tetemes hézag nélkül; hogy rendszerében föl van ugyan állitva és szépen kifejtve az erélyes kormány szüksége, de szinte homályban hagyva korlátai a törvényhozás és megyék irányában. A felelösségről, ezen A. B. C-jéről az alkotmányosságnak, Dessewffy gyönyörü czikkeiben nincs csak egy sor is.

Alig lehete máskép. Ismerjük el állása nehézségeit.

Mutassatok egyetlen példát, hogy egy inkább absolut, mint alkotmányos kormány embere biztositékokért küzdött a nép számára, s korlátozását sürgeté a hatalomnak, mellyet képviselt. Illy szerepcserére nincs adat a történészetben.

S ki fog ezért pálczát törni a kormányférfiu fölött? Helyzetének árnyoldalai mellett, megvannak saját érdemei. Az államban szintolly szükséges némi fékezö erö, mint a természetben az ellenhatás. Minden a hatalom kezelésétöl függ. Tagadhatni-e hasznait a mozgalom okos mérséklésének? s nem lehet-e jóltevöje honának a kormányférfiu, ki mindenkor megalkuszik az idök szükségeivel, habár maga nem hordozza is elöl a haladás zászlóját?

Digitized by Google

E vezéri szerep az ellenzék föladata volt nálunk.

Az ellenzéki sajtónak kelle Dessewffyt emlékeztetnie az érintett biztositékra; s töle kezességet kivánni, hogy a jó rendnek haladása, mellyet ajánl, valóban szövetségese s nem ellentéte lesz a szabadságnak.

Kossuth azonban föladta az elméleti tért. Kijelenté, hogy nem engedi e mezöre játszani a vitákat. S ekkép általános politicai szempontból czáfolatlanul hagyatott mindaz, mit Dessewffy azon rendszer ellen irt, mellyről mondá, hogy a municipiumok mindenhatóságának eszméjét valódi tudományos elméletté alakítja.

E tárgy körül forogtak pedig azon napok legélesebb, legérdekesb vitái.

Több megye a választási jogot kebelében a nem-nemesi osztály ugynevezett tisztesb rendére, különösen az ügyészi, orvosi oklevelekkel biró honoratiorokra, tanitókra, papokra stb is kiterjeszté. Biharban a tisztválasztás is a szerint ment.

Dessewffy Aurél élesen megtámadá e határozatot. Egyik legmérgesebb terménynek mondá e végzést ama terebély fán, mellyet ő a divatos tévtanok fájának nevezett. Az ág pedig — ugymond — mellyen az éretlen gyümölcs függ, nem egyéb, mint azon eszmezavar, melly számos föben a törvényhozási és megyei hatáskör kölcsönös korlátai iránt uralkodik.

„Mi készek vagyunk — irja e tárgyban — az alkotmányos politicai jogok jóvoltában részesiteni, vagyon, értelmesség és erkölcsiség javalta kezességek mellett, azokat, kik e kincsből maig kizárvák. Tovább megyünk; meggyőződésünk az : hogy egész Európában mi vagyunk amaz ország, hol illyen lépés, ha kellő mértékben történik, legkevesebb veszélylyel vagyon összekötve; mert nálunk nem uj gyakorlatokat s köztanácskozási formákat kell föltalálni a neophyták számára : de bevenni őket a századok óta készen álló formáknak sánczaiba, régi megrögzött szokások közibe, mellyek, Angliát talán kivéve, a valóságos életbe sehol annyira bele nem szövődtek, mint minálunk : s épen ezért, mi nem valami meg sem pillantható távolságba üzni, ad graecas calendas utasitani akarjuk e dolgot, hanem hajlandók vagyunk, lehető első alkalommal tanácskozni e tárgy fölött. Előre kimondjuk azonban az egyetlen egy föltételt, mellyhez megegyezésünk kötve

Digitized by Google

lészen; ez a föltétel abban áll: részletes és hathatós törvény által szabályozni köztanácskozási és választási állapotinkat s biztositni azok tisztaságát; nem mintha lehetséges volna e tárgy körül minden visszaélést mellőzni; hanem hogy megkisértessék e körben is az, a mi lehetséges, hogy a rendetlenség ne a szabályt, de a kivételt képezze, s a szükséges fenyitéket el ne kerülje. Mig ez nem történik, ellene vagyunk a a szavazati jog bármelly kiterjesztésének, s azt semmi becsünek tartjuk az országra, ugy mint az illető felekre nézve. Nem nyerhet a közügy azáltal, ha a mostani rendetlenség chaosában vármegyeként egy pár száz uj szavazat belesodortatik; nem lehet üdvös az uj választókra nézve a divatozó zavar mirigyével érintkezésbe jőni s annak habzásai között, siker és befolyás nélkül elveszni. Mi a szavazatjog terjesztése által a nemzeti értelmesség és vagyon egy tetemes részét akarjuk belehuzni az alkotmány s nemzetiség érdekébe: rendnek és szabadságnak uj kezességet adni általok, nem pedig egy dudvával többet ültetni a nemzeti visszaélések kertjébe."

Ezt előre bocsátva, veszélyesnek állitja illy természetü kérdéseket, mint a fenforgó ügy, megyei határozatok által tettleg eldönteni.

„Mindenekelőtt — ugymond — hol születtünk? hol vagyunk? mi ama politicai forma, melly alatt élünk? Ugy tudom, egyiránt távol állunk a korlátlan kényuraságtól s a foederativa respublikától. Formánk ellentéte mindkettőnek: alkotmányos monarchia. Ennek egyik alapeszméje: a törvényhozási jognak közössége a fejedelem és nemzet közt. És igy mellőzve minden egyebet, mellőzve, hogy egy megye még nem a státusok táblája, s hogy a főrendi táblát egyes tagjai a megyegyüléseken nem képviselik; szoritom magamat egy ellenvetésre s azt kérdem tőletek nyiltan s világosan: honnan veszitek magatoknak a jogot, fejedelmeteket, a törvényhozás hasonfelét, törvényhozó kérdésekrei befolyásából tettleg kitagadni, s azokat megyeileg, országgyülésen kivül, koronás fejedelmeteknek kirekesztésével tenhatalmatokkal eldönteni? Mit fogtok mondhatni, ha más kérdésekre nézve a fejedelem, törvénytelen példátokat követve, ugyanezt teendi, s törvényhozói kérdésekben egyoldalulag határozand? Fogtok-e egy betüt is szólhatni ellene, ki csak az általatok megtört ösvényen járand? Vagy talán azt fogjátok állitni: hogy ez nem törvényhozói kérdés? Ki a tisztválasztásban részt vesz, nem lehet a követválasztásból kirekeszteni; ki a követet választja, az annak utasitásához is járul; ki részt vesz utasitás-adásban, a törvényhozásra foly be. Ez vas következetesség. Ez alól

Digitized by Google

senki sem szabadulhat : lássátok Borsod példáját. És ez a kérdés, melly a törvényhozásrai befolyást foglalja magában, szerintetek nem törvényhozói kérdés! egy kis ártatlan végzés, még nem is statutum; mert a törvény a fejedelemtől helyben nem hagyott statutumokat erőtleneknek mondja, ti pedig fölterjesztést sehol sem határoztatok! Az 1790 : 67 orsz. küldöttségre bizza a megyék elrendezését, a jelentést orsz. gyülésre adatni parancsolja; az 1825 és 1830-diki törvények e rendelést megujitják, és maga a törvényhozás törvényhozói feladása canonisálja a megyék elrendezését, melly in ultima analysi a választók testületén alapszik, és ti épen ezt az alapot próbáljátok megyeileg egyszerü végzés által felforgatni.

Ha itt a dolog természete, ha itt a józan okosság, a kézzelfogható igazság, még nem szólnak elég hatalmasan, ugy felesleges minden szóbeszéd. Ha illyeket határozhat a megye, mi az, a mit nem határozhat, és micsoda feladása marad akkor a törvényhozásnak? Törvény kellett a mezei rendőrségre, törvény a fuvarosok viszonyainak elrendezésére, és ti az alkotmány alapját, a szavazati jogot, megyeileg változtatjátok. Ha ezt tehetitek, miért nem törülhetnétek el megyeileg az ősiséget? miért nem vethetnétek ki a háziadót a nemességre? Bizony mondom, gondotok van reá, nélkülözhetőkké tenni a költséges országgyüléseket, s igy mikor az alkotmány alapjának szélesitéséről szóltok : a nemzeti erők központosulásának szükségét ássátok alá a közvélekedésben. És még tovább : ha Pestnek, Borsodnak, szabad volt szavazati joggal felruházni a sebészt, az iskolamestert, a gazdatisztet : nem épen ugy szabad-e Bácsnak, Máramarosnak, Trencsinnek e jogot falusi birákra, boltosokra, fogadósokra kiterjeszteni? Azt mondjátok; azok a nemesi terhekben részt vesznek, ezek nem; de a nemesi terheket ki veti ki? ki határoz irántok? ki ment föl alólok? ismét : ti magatok. Ha ama nagy kérdésre nézve szabad volt néktek uj gyakorlatot alapitni, miért nem lenne az szabad másoknak a kisebb kérdésben? ki áll érte jót, hogy ha egyszer a törvényhozásnak kiegyenlitő befolyása nélkülöztetik illy kérdésekre nézve, a legfonákabb határozatok egyes megyékben nem történnek? és ha választási jogot adhattok : miért nem nyujthatnátok választhatási qualificatiót? De azután azon száz meg száz árnyéklatu határzatok mellett, mik ez uton készülendnek, hova lészen a megyei követi kar egysége az országgyülésen? mi lesz erkölcsi jelentősége egy olly karnak, mellynek minden tagja más meg más zagyva elemeknek leszen kifolyása? És mikor azután igy tetszéstek szerint a jogokat kiosztogattátok, kiterjesztettétek, korlátoztátok, megmaradt-e maga épségében a törvényhozásnak szükséges erkölcsi szabad-

Digitized by Google

sága? Fog-e feladásának megfelelve, meggyőződése szerint működhetni, s tehetni azt, mit legüdvösebbnek talál? tehetségében fog-e állani : elvenni az engedményeket ollyanoktól, kiket ti azokban, talán oktalanul részesitettetek ?

Ti nektek — mond folytatólag Dessewffy — ugy látszik Éjszakamerika van fejetekben. Ott igen is a foederatio actája által némelly és épen a legfontosabb tárgyak az egyes státusokra vannak bizva, és kivéve a középponti törvényhozás befolyása alól. De itt elfelejtitek a legfontosabb különbségeket. Az első különbség az : hogy Amerika respublica, hol az eredeti pactum conventumok foglalják magokban kivétel gyanánt e föltételeket; mi pedig monarchiában élünk, hol az alaptörvények törvényhozást a fejedelem hozzájárulása nélkül nem ismernek; itt a státus és törvényhozás egysége a fő eszme, annak megtartása a főfeladás; itt nem lehet félni, hogy egy megyei érdek a másikat elnyomja az országgyülésen, mert ott van egy neutralis kiegyenlitő hatalom, a korona, mellynek hatóságát Amerikában a praesidens vetója gyarlón pótolja. Itt az 1791 : 12. világosan a királynak és az országosan összeseregleti rendeknek adja meg a törvényhozói jogot; és igy nálunk a törvényhozói hatalom és feladás eszméjénél fogva, mennél fontosabb valamelly kérdés, és mennél inkább érdekli az alkotmány lényegét, annyival inkább és épen azért tartozik elhatározása a törvényhozás körébe. A ti cselekvéstek által össze van téveszte az alkotmányos monarchia eszméje a foederalismus eszméjével; s ha szándéktok nagyobb kiterjedésben sikerülne: abban elébb utóbb a monarchia s a polgári álladalom egységének kellene elveszni.

Érezzük mi, hogy népszerütlen eszméket fejtegetünk, mert természeténél fogva csak az lehet népszerü, mi az egyesek hiuságának tömjénez; mi teszi pedig ezt inkább, mint ollyan elv, melly minden megyéből országgyülést, minden megyei szónokból törvényhozót csinál. Ámde nekünk az a hivatás jutott keserü igazságokat mondani, vera pro gratis dicere; és igy még nehány szót elébb, hogysem e czikkünket befejeznők.

A megyék municipalisjogaik alkotmányunk alapját, nemzetiségünk kezességét teszik, annyira : hogy mig megyei szerkezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármi csapás, alkotmányunkat mindig visszaszerezhetjük. Ezer más tekintetet mellőzve, ez az egy ok elég arra, hogy minden magyar országfi ezen kincsnek megőrzését tegye politicai credojának első ágozatává. De a módra nézve, mellyel megyei autonomiánkat kezelni kell, lényeges különbség forog fen a mult idő és a jelenkor feladása között. Mig állásunk tisztán veszteglő vala, s nem gon-

Digitized by Google

dolkozhatánk másról, mint megmenteni alkotmányunk alapját s megótalmazni nemzetiségünket minden megtámadás ellen, a nemzeti politica kivánta, a megyék autonomiájának tettleg a legszélesebb magyarázatot adni. Minél erősebb volt a védelmező eszköz, annál jobb a bazára; mert csak hasznot hajthatott, kárt sohasem. De egészen másképáll a dolog azóta, hogy neki indultunk az átalakulásnak, s országgyülés és megyék kilépve a defensiv rendszerből, cselekvőleg lépnek föl. Most, mikor ezer uj eszme fut által a velőkön, mikor inditvány váltja föl az inditványt, mikor óránként a legkülönbözőbb tervek fejledeznek, tanácsos-e a megyék autonomiájának mindinkább széles magyarázatot adni, s őket tettleg uj meg uj jogok gyakorlatába léptetni? Közjogi törvényeink nem lévén és nem lehetvén tilalmazók, ha a megyei hatáskörnek zsinormértékeül nem az előforduló kérdések természetét és alkotmányos alaptörvényeinket vesszük; hanem például igy okoskodunk: nem ad a honoratioroknak szavazatot a törvény, de nem tiltja a megyéknek, hogy adhassanak, ugy magában világos, hogy alig van valami az ideák országában, mit a megyei hatóság körébe nem huzhatnánk; világos, hogy állván ezen elv, a hajlamnál fogva, melly minden testületet saját jogai tágitására ösztönöz, nem sokára minden társalgási hatalmak összesége a megyékben lesz központosulva, a miből ismét az uralkodó ujitásviszketegség mellett, csak a legtarkább zavar, a legellenkezőbb próbatétek, a közigazgatás és törvényhozás rendes müködésének lehetlensége fog szükségkép következni stb. stb.

Illy időpontban, a közgondolkozás ezen most fejledező üdvös irányának ellenében, mikor a józan haladás biztositva, a gondolatlan ujitásnak kártékonysága sejditve vagyon, lehet-e nem kárhoztatni azoknak békétlenségét, kik az eszméket ugy, a hogy megszületnek, magok meztelen idomtalanságukban, rögtön, salakjaikból ki nem tisztulva, által akarják szállitani a státus életébe, kik statáriumot üznek törvényhozás dolgában, s ámbár a jövő képviselőinek szerepét igénylik, mégis mindent már ma akarnak elvégezni, mintha nemcsak jövő, de még holnapi nap sem léteznék. Pedig mostani állásunkban nincsen olly jó, olly üdvös eszme, melly megérdemlené, hogy kedveért az alkotmányos korlátok megszegessenek stb.

Őrizzük hű és szeplőtlen kezekkel megyéink helyhatósági igazait, de épen azért, mert azoknak határait fenyitő törvények ki nem péczézék, emlékezzünk meg, hogy atyáink bölcsesége a nemzeti öntudatra, az unokák józanságára, igazgatási formánk és alaptörvényeink természetének okos méltánylására, főleg pedig

Digitized by Google

státusférfiaink tapintatára bizta azoknak kitüzését: bizta a pietásra, mellyel a törvényhozói hatalom jogaiban tulajdon nemzeti méltóságunkat tisztelni tartozunk."

Sok ellenvetés hozatott föl e sorok ellen, minek az akkori viszonyok közt nagy sulya volt. Hasonló alapossägu, mély és magasabb szempontu czáfolatot hasztalan keresend e kor mozgalmainak történetirója. Nem ok nélkül panaszolja maga Dessewffy, hogy nem volt szerencsés a sajtói vitatások terén, nézeteinek alapos birálatával, vagy csak méltánylásával is találkozni.

Söt csakhamar egy uj, nagyfontosságu lépés történt e nemben.

Pestmegye a büntető eljárás körül a szóbeli védelemnek teljes nyilvánossággal összekötött behozását tettleg elrendeltetni határozá.

Dessewffy Aurél, következetesen fentirt nézeteihez, ismét fölszólalt.

„Vannak, — irá többek közt — vannak pillanatok a nemzeti kifejlések évszakaiban, mellyekben bizonyos kedvencz és népszerü eszmék olly varázs erővel ragadják a sokaságot magokhoz, hogy ez az akadályokat, mik a gondolat s a valósulhatás közt olly gyakran fekszenek az emberi viszonyokban, számbavenni egyátalában idegenkedik, s túlbuzgalmában, törik, szakad, minden áron azt, mit hő melegen felfogott, tett dologgá csinálni törekszik, Neme a békétlenségnek, melly egyes emberekben s néptömegekben természetes és menthető; mert hol az akarat és gondolat kitöréseit formák nem fékezik, ott az emberi sziv a képzeletről a tettre rögtön átugrik. Kevésbé menthető a dolog erkölcsi testületeknél, mellyek kellőleg létszeritvék, s a rögtönzés veszélyi ellen formák által biztositvák; legkevésbbé helybenhagyhatók pedig illy jelenetek, ha egy alkotmányos és municipalis rendszerrel ellátott országban a törvényhatóságok, és igy épen azon hatalom részéről fordulnak elő, melly a törvényt, feladásánál fogva, tudni, végrehajtani, s minden lehető önkény ellen kezesitni tartozik."

Megemlitvén aztán Dessewffy, mi Pestmegyében történt, ekkép folytatja:

„Az eseményt sok hőkeblü hazafi örömmel fogja talán üdvözleni: mert valósitása egy eszmének, mellyet több szabad ország polgári

Digitized by Google

institutiója gyémántjának tekint; mert számtalan forró reménynek s buzgó ohajtásoknak megfelel. És mi magunk is, ha egyszer majd a törvényhozás utján fogjuk ez eredményeket megnyerni, akkor azokat szivesen üdvözlendjük, meggyőződve, hogy e kincseket a haza atyjai csak kellő meggondolás után, és részletesen szabályozva, fogják benyujtani a hazának : de a dolog jelen állásában komoly aggodalmak által van elfojtva keblünkben minden öröm, mert a történt lépésben uj s életbe vágó megrontását látjuk azon elválasztó vonalnak, mellyet felebb megemliténk.

Érdekes jelenet, hogy mig egy részről a tervezett és elfogadott ujitás pártolói annak messzeható következéseit dús ecsettel festik, más részről ők az egész rendelkezést csak ugy mint lényegtelen módositást, s a jelen állapot némi rendszeritését adják elő; ott az ujitásnak népszerüséget szerzendők, imitt bebizonyitandók, hogy az a megyei körbe tartozik. — Mikép áll tulajdonképen a dolog, legjobban kitetszendik a jelen állapot s az elfogadott ujitás vázlatának összehasonlitásából. Jegyezzük meg, hogy a nemnemesekről, s olly bünök iránti ugynevezett sommás eljárásról van szó, mellyek három esztendei fogságnál kisebb büntetést vonnak magok után. Illynemü eljárásokban jelenleg a vádlottnak pártfogója nincs; az eljárás ugy történik, hogy az ügyvédi hivatal előterjeszti a történet leirását, azután a tanuk vallomásaikat, s czeknek meghitelesitése után maga a rab törvényszék elé állittatik, kikérdeztetik, — figyelemmel a tanuk vallásaira, s az általa előadottak értelmében vallomása meghitelesittetvén, a vádlottat terhelő és könnyitő körülmények az előadó ügyész által előterjesztetvén, a törvényszék, azoknak megfontolása után, itéletet hoz. Mindez a fölesketett ifjuság (joggyakornokok) jelenlétében történik. Az uj határozat szerint a vádlott szabadon választana magának ügyvédet, s mind a vádló tiszti ügyvéd, mind a pártfogónak szóbeli meghallgatásuk után, mondatnék itélet. Történnék ez eljárás tökéletes nyilvánossággal, e végett különösen elkészitett teremben; csupán a szeméremsértő tárgyak levén e szabály alól kivéve. Itéletmondás végett a birák zártterembe vonulnak.

Első tekintetre világos, hogy e két eljárási módot azon mély örvény választja, melly a két ellentétben álló rendszer : egy részről irott és nem nyilvános eljárás, más részről szóbeli és nyilvános eljárás közt fekszik. Jelenleg az előadó tiszti ügyész figyelmeztető észrevételeit kis számu hallgatóság előtt szóbeli védelemnek nem nevezheti : az elfogadott uj rendszerben a máskép alakitott terem, felszólitás a nagy közönséghez, hogy megjelenjék, az ügyvédhez, hogy szónoklati tehetségét gyakorolja. Mi köze ennek a nyilvánosság azon nemével, melly nehány megyében p. o. Nógrádban és Pozsonyban létezik? És ha

Digitized by Google

megengednők is, hogy régi szokásokat megyeileg föleleveniteni, figyelem nélkül a későbbi századok hosszas és változatlan gyakorlatára, szabad legyen — mi pedig ezen historiai alkotmányu országban, hol ugyszólván minden század, körülményeihez képest, más jellemet visel, veszély nélkül nincs — ki fogja ezen itt megirt rendszert formáira, hatóságára, jelentőségére nézve a közhelyeken igazságot szolgáltató Mátyás király eljárásával összehasonlitani? Legyen áldott a nagy király emléke, de elfelejtették megirni róla a historiographok, vajjon végig hallgatta-e az ügyvédet, mikor az a nép szenvedélyéhez szólt, annak indulatait izgatta, vagy a fenálló rend ellen mérgesen kikelt? stb.

Mi igen könnyüvé tenné dolgunkat, ha ezen határozat ellen érdemileg akarnánk kikelni. Különböző országokban különfélék történtek a fenyitési eljárásra nézve; időről időre lényeges változtatáson mentek által a rendszerek: a mint a miveltség halad és fejlik, közelednek a nemzetek a nyilvánosság elvéhez. Poroszországban épen most (1841.) van a tárgy alapos és kimerítő tanácskozás alatt, de azon dicsőség: t. i. a fenálló rendszert egy 28 lapos röpirat (Nyári Pál főjegyzőtől) következtében öt hat órai választmányi működés, és mindössze hét óráig tartott közgyülési tanácskozás után, leglényegesb ágazatiban gyökeresen megváltoztatni: nemes Pestmegyének vala fenntartva. Milly szigoru itéletet mondanánk az absolut király fölött, ki alattvalóinak legfontosabb érdekeit igy kezelné! — Az illy hallatlan törvényhozói rögtönzés a legjobb institutiókat megfosztja azon föltételektől, mellyek jótékonyságát biztositják s lehető kártékonyságitól megóvnak. Igy p. o. a jelen esetben jogositva van a törvényszék a magát illetlenül viselő hallgatóságot zabolázni: de van-e módokról gondoskodva, hogy e jog végre is hajtathassék? Vagy ha például az ügyvéd a hallgatóságot a biró vagy a törvény ellen ingerli, lesz-e joga a törvényszéknek őt rendre utasitani? és sok más fogyatkozás, mellyek az egész próbatét sikerét könnyen veszélyeztethetik. Mi azonban nem e kutfőből meritjük főellenvetésünket a lépés ellen: hanem vesszük azt *általános elveinkből a megyei hatóság és törvényhozói hatalom viszonyai és korláti* felől.

Az 1790 : 12. t. cz. egyáltalában tiltja a törvénykezés formáinak változtatását, s ámbár ezen tilalom csak a királyi hatalomra van kimondva, alkotmányos elveknél fogva bizonyosan fenáll a megyék irányában is, és pedig közjogi elveink szerint törvény által megállapitott törvénykezési formáinkra nézve épen ugy, mint azokra nézve, mellyeket az 1790 : 12. t. cz. gyakorlatban talált. Épen igy, törvényhozói feladássá jellemzi a dolgot véghetetlen fontossága, melly azt már csak azért is, mint talán leglényegesb kérdést az eszmék ezen körében, a

Digitized by Google

törvényhozás hatóságától elvonni nem engedi, hacsak azt nem állitná valaki, hogy e tárgy igazgató s főelveit megyeileg határozhatni el, s csak a részletek kidolgozását kell hagyni a törvényhozásra, melly 1790, 1825, és 1840-ben, és igy már harmad izben nevezvén ki országos küldöttséget a fenyitő törvénykönyv kidolgozására, e tette által világosan kimondotta, hogy e fontos ügyet önhatáskörébe tartozónak véli. Külső országok példája hasonlólag minden kérdésen túl emeli a felfogott kérdések törvényhozói természetét, s mikor olly sok más csekélyebb érdekü tárgy iránt törvény által rendelkeztünk az utósó országgyüléseken, lehet-e legnagyobb következetlenség nélkül a törvényhozói hatóságtól olly kérdéseket elvonni, mellyek a törvénytudomány egyik legfontosabb osztályában elhatározó elv gyanánt uralkodnak?

De talán nem is épen szükséges a dolog törvényhozási természetét komolyan vitatni azon vallomások után, miket az inditvány pártolóitól a mult pesti gyülésen hallani alkalmunk volt. Nekünk mindig illy működésnek legsötétebb árnyékoldala gyanánt az tünt fel, hogy az illy bizonyos népszerü eszméknek megyeileg hozott áldozatok a törvényhozás szükséges függetlenségét tettleg korlátozzák: mivel, ha később a történt lépés káros voltáról értelmileg meggyőződik is a törvényhozó test, erkölcsi lehetlenségben látja magát azt megsemmisitni, kivált mikor népszerü eszmék forognak kérdésben. S ime vallomást hallánk az inditvány egyik legjelesb pártolójától, hogy valóban kisebb volna ezen tettleges ujitási ösztön a megyékben, hahogy a főrendi táblán egy sereg nagy ur nem ülne, s még más akadályok nem lennének, szóval: bizonyos eszméknek törvényhozási uton létrehozásuk bizton remélhető volna. Igy tehát tulajdonkép nem létezik itt semmi különbség a theoriában: magok az ujitók is belátják a dolog való természetét, de bizalmatlanságban sinylenek a törvényhozás iránt, és igy jobban szeretik előre tettleg keresztülvágni a legfontosabb kérdéseket, s ez neveztetik aztán irányt adni a törvényhozásnak, eltalálni a törvényhozás akaratát, s ezt épen azon időpontban, midőn a törvényhozás a haladás pályájára elhatározottan föllépett, s készülőben van épen ezen fenforgó kérdésről rendelkezni. stb. stb.

Eddigelé — mond végre, némi polemia után, szónok — csak a közigazgatási központositástól féltünk: a legujabb iskolának féltékenysége a törvényhozási központositás ellen van irányozva. Fogja-e e jelenetet valaki ugy magyarázhatni, hogy illyen irányok mindig hü kifolyásai az élet szükségeinek: hogy következőleg 1825-ben az opponens, habár nem akart is haladni, azért vala népszerü, mert akkor a kormány elleni oppositio vala mindenekfölött szükséges; később a ha-

Digitized by Google

ladás emberei, habár kormányférfiak voltak is, azért nem valának népszerütlenek, mert akkor haladás volt a legsürgetőbb életszükség; s elvégre jelenleg azért népszerü a municipiumok mindenhatóságának elmélete, mivel annak szüksége a legujabb eseményekből fejlődött ki? — De ezen magyarázat ellenkezik a valósággal, mert hiszen épen akkor tünik föl ezen uj tan, mikor a törvényhozás legkészebbnek mutatkozik az idő kivánatira hallgatni, holott mégis, ha e magyarázat állna, a megyei hatalom terjesztése ezen irányának nem most, hanem akkor kellett volna erednie, midőn kormány s törvényhozás haladásról teljességgel nem gondolkoztak. Az igazság tehát másutt, és jelesen abban fekszik, hogy egy bizonyos eszméleti atmosphaerában élünk, bizonyos eszméket magunkba rögtön fölveszünk, s ujitási ösztönünket polgári erénnyel mérsékelni nem tudván, azokat tüstént létesitni akarjuk, gyakran, mint például e jelen esetben a nélkül, hogy a törvényhozás utján a sikert csak egyszer is megkisértettük volna.

A kérdéses határozatok nemes Pest megyében folyó hónap 19. és 20-dik napjain (1841) történtek. A fenyitő törvénykönyv s rendszer elkészitésével megbizott országos küldöttség nov. 28-ra van ide Pestre összehíva. Ama koszoru, mellyet a választmány tagjaiban a rendek szabad választás utján a legjelesb honfiakból fontak, különös hálára lehet az inditvány pártolóinak lekötelezve, hogy a roppant feladás legfontosabb s legnagyobb gondot követelő csomóját sommás uton előre kettévágták; s igy az országos választmányt munkája legnehezebb részétől megmentették.“

E nézetek arra birák a kormányt, hogy Pestmegye érintett határozatát a büntető eljárás körül megsemmisité. A megye azonban a törvényhozás jogainak ótalmazásában saját jogkörét látta megtámadva; s ezáltal az országgyülés és municipium közt fenforgó közjogi kérdés sérelmi ügygyé lön, átjátszva az ellenzéki térre.

A megyei hatáskört, a szabályalkotás jogát láták megsértve a kormány által. S fölébredt minden féltékenység a gondosan örzött municipalis jogok körül.

Bármi tulságos volt ez esetben az aggodalom, természetesnek fogjuk azt találni, ha meggondoljuk, mi lényeges szolgálatot tön a megyerendszer több alkalommal az alkotmány fentartása körül; s nem csudálkozunk az elöszereteten, mellyel iránta státusembereink viseltettek, olly országban, hol a

Digitized by Google

nyilvános vitatásnak, főleg törvényhozási szünidőkben, más tere nem volt, s hol ez intézményben feküdt legfőbb, mondhatni egyedüli biztositéka a nemzet szabadságának. S e biztositék szükségkép annál erősebb volt, minél szélesebb magyarázatot adtak a megyék autonomiájának. E rendszer a kormánybefolyás gyöngitéséből, zsibbasztásából merité erejét. Az alkotmányos politica kivánta minél távolabb tartani, minél szükebb körre szoritni minden felső befolyást, melly többnyire a birodalmi absolut kormánytól vön lendületet.

A magyar alkotmányos állás természetéből folyt e szerint, hogy az ellenzék kénytelen volt jogokat vitatni el az országos végrehajtó hatalomtól, mellyek azt minden más alkotmányos országban, helyzeténél fogva, illetik. Igy különösen azon jogokra nézve, mellyek a megyei határozatok fölötti ellenörködésből származnak.

Fölösleges hosszason mutogatni ez ellenörködés szükségét. A magyar ellenzék mindazáltal gyakran kétségbe vonta azt.

Csak sajnálkozhatunk e részben a magyar ellenzék állásán; el nem itélhetjük öt. Szomoru kénytelenség fejté ki nálunk a tant, melly az alkotmányosság biztositékait, végelemzésben, az egyéni és országos érdekek föláldozásán vásárolá meg.

Valóban alig van nemzet, melly többet szenvedett, többet nélkülözött volna alkotmányos szabadságáért.

Nem szólunk a nehéz küzdelmek szomoru napjairól, sőt századairól; nem mérlegeljük a vért, melly hosszas idökig harczmezön folyt. Hallgatunk az anyagi jólét azon provincialis fényének nélkülözéséről, hová mellettünk a birodalom több tartományai emelkedtek. Alkotmányos viszonyaink is akkép alakultak. Inkább hagyá a nemzet ótalom nélkül hatósági visszaélések ellenében a magány érdekeket; készebb vala nélkülözni minden kezességet a törvény és közigazgatási szabályok végrehajtása körül, hogysem olly hatáskört engedjen a központi kormánynak, millyen más országban illeti azt, hol e hatalom felelős.

Mély alkotmányos érzésről tesz tanuságot e körülmény.

Azonban dicséretesebb irány, mint követésre méltó politica

Digitized by Google

olly nemzetnek, mellyet a sors nem helyez hasonló viszonyok közé.

De mit mondjunk a megyék terjeszkedési hajlamáról törvényhozói kérdések körül?

Kétségtelen, hogy a magyar törvényhozás, a karok és rendek idejében, nem ollyas szerkezetü volt, mellytől nagy eredményeket lehete várni. Ismeretesek azon országgyülések szirtei és örvényei, mik között olly kevés haladási kérdés juthatott partra szerencsésen. Minek természetes eredménye volt a megyék hajlama, hatóságilag végezni el mindazt, mit a törvényhozáson kivül tehetni véltek. S e részben a hatáskörök korlátait meglehetősen összezavará a gyakorlat. Nem csuda. Történeti fejleményü intézményeink közt, hol a szokás is törvényhozó volt, föleg a státustudomány fejletlenebb korszakaiban, lényeges viszonyok gyakran alakultak, országgyülésen kivül, az ujabb idők szükségei szerint. Számos történeti adatot nyujtának erre a megyei levéltárak, föleg olly időszakból, midőn hosszasabb ideig nem tartatának országgyülések.

Az idők azonban sokat változtak.

Még nem hiusultak meg az 1843-diki országgyülés nagy reményei.

A nagy várakozás közepett, mellyel e hongyülés elébe nézett a nemzet, alig magyarázható egyébként a megyék rögtönzése törvényhozói dolgok körül, mint azon türelmetlenségből, honnan Dessewffy származtatá, melly szerint az ellenzék ujitási ösztönét polgári erénynyel mérsékelni nem tudván, terveit tüstént létesitni akarta.

S vajjon nagyitá-e Dessewffy ez eljárás veszélyeit?

Az eszmék hirtelen forrongásnak indultak. A legtarkább, legkülönnemübb inditványok egymásután keletkeztek. Naponként uj meg uj „életszükség," uj meg uj „varázs erővel ható eszme" kiáltatott ki. Nagy szavak; félszeg rendszabályok. Merőben hibás nézetek az átalakulás formái körül. Ki nem fejtetett semmi. Idő sem volt rá.

Illy körülmények közt, hová vezeték vala a nemzetet az ellenkező szellemü megyék elhamarkodott kisérletei? Nem volt-e

Digitized by Google

oka Széchenyinek fölkiáltania : zavarnak vezéreltetik a nemzet? Nem volt-e oka Dessewffynek attól tartania, hogy az ötvenkét törvényhozás kisérletei közt a polgári álladalom egysége fog elveszni? A hány pártszinezett uralkodott a megyékben, annyi magyar, vagy isten tudja miféle közjog fogott volna előállani.

Az országgyülés, jogainak önérzetében, átlátta e nézetek igazságát. Pestmegye sérelme csak igen csendes viszhangra talált.

Ekkor azonban Dessewffy Aurél már nem élvezheté az elégtételt. Annál több része volt, mig élt, szemrehányásokban, keserü vádakban, mikkel föllépéseit gyanusitá az ellenzéki sajtó.

Láttuk, minő fontossága van a vádnak, mintha csatázásai a megyei autonomia megsemmisitésére lettek volna intézve.

Ezek fölött tespedési irányt is vetett szemére a P. Hirlap.

E vádra nézve következőleg igazolja journalisticai müködését :

„Az időszaki sajtótól minduntalan uj meg uj terveket s javaslatokat igényleni, olly gondolat, melly már magában is annak hivatása körüli fonák fogalmakon épül. Tekintsük Európa alkotmányos országainak bármellyikét, seholsem fogjuk az időszaki sajtót, legkevésbbé pedig a szoros értelembeni ujságokat a működés e mezején találni. Az ujságok figyelemmel kisérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a köztestületek lépéseit, birálják azokat politicai szinök szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egyegy uj eszmét, melly megérlelve s kiőrlődve, magva lehessen jövendő jótékony intézvényeknek, tért nyitnak néha-néha egyes irók tervezéseinek ; de mint ujságok s önmagok nevében tervekkel s positiv javaslatokkal csak igen gyéren foglalatoskodnak. Oka ennek az, hogy a positiv javaslatok, szerzőiktől, főkép törvényhozói szövevényesb kérdésekben, olly részletek s körülmények szorosb ismeretét kivánják meg, mellyekkel ujságiró, bármi kedvező legyen is állása, magára csak ritkán birhat; illyenek még a kormányzati s törvényhozói körökben is csak közremunkáló nagyobb erőknek lehetvén eredményei. Figyelmeztetés, gondolatébresztés, eszmék tisztábahozása, fonák elvek czáfolata, ezek sokkal inkább feladásai a már csak lapjainak szüke miatt is némi felszinességre kárhoztatott időszaki sajtónak, mint azon szakadatlan tervezés, mellyben p. o. a Pesti Hirlap bővelkedik. És ha találkoznának is, kiknek vélekedése szerint hazánk mostani körülmé-

Digitized by Google

nyeiben, más mivelt nemzetek példájától e részben eltérni, s positivabb kört választani szükség volna, meg van itt is az árnyékoldal; és nagy kérdés, hogy évtizedes tapasztalás után mikép fog a közvélemény ezen hirlapi tervezések haszna felől itélni. Tegyük fel például, hogy gondolkozni nem mindig szerető megyéink a népszerüség szagában álló hirlapok terveit, ugy mint állanak, elfogadják, s azokat minden részleteikkel együtt kötelező utasitások gyanánt adják ki országos követeiknek : ugyan sokat fogott-e akkor nyerni a józan megvitatás elve, s nem inkább az lesz-e igaz, hogy az eredmény a vitatást megelőzte, s az ujsági tervezés a törvényhozási tanácskozásnak utját bevágta? Illy jeleneteken örülhetnek, kik öneszméikbe szerelmesek, s azoknak minden áron diadalt akarnak szerezni; de azok, kik a törvényhozási eredményekben a nemzet értelmi ereje összeségének gyümölcseit szeretnék látni, s a sajtót főkép ugy méltányolják, mint ezen czél elérhetésének eszközét, nem fogják tagadni, hogy hazánkban ezen kivételes állapotnál fogva is kötelesek az időszaki sajtónak lelkiismeretes kezelői a tervezés dolgában igen ovakodva eljárni.

Már ezen általános tekintetek is tiltják lapunkat tervezésnek olly módon s olly mértékbeni üzésétől, mint a Pesti Hirlap által üzetik. De még szükebbre szorittatott tervezési körünk a körülmények által, mellyek közt fölléptünk. Midőn lapunk augustus közepe táján megindult, a mezőt elboritva találta az inditványok s tervek legtarkább halmazától; kevés tárgy volt, mellyet a hirlapok még nem inditványoztak volna, és semmi sem egyezett volna kevésbbé kitüzött czélunkkal, mint jelesen a Hirlappal inditványok dolgában versenyezni, mert mindenekelőtt tért kelle magunknak készitni, mellyen működhessünk. E részben kettős előmunkálat vala szükséges : devalválni a nagy szavakat, miknek ködével a Hirlap a kérdések lényegét eltakarta, a helyett, hogy felvilágositotta volna; továbbá, helyreigazitani a divatos fogalmakat, mellyeknek zászlója alatt a Hirlap harczol, de mellyeket mi nagy részben tévtanoknak tartunk. Elejétől fogva abban különbözött állásunk a Hirlapétől, hogy ő ezen, helyzetünkben el nem kerülhető előmunkálatot, mellynek mi talán még felén sem vagyunk tul, bátran mellőzhette, s minden további előzmény nélkül átmehetett positiv tervezetekre, mellyek alapjai az úton s útfélen divatozó eszmékben találtatnak. Annak, ki a vox populi vox Dei mottóra esküszik, azaz más szavakkal azt mondja, hogy mivelt emberek s törvényhozók hosszas és részletes vitatásra szorulnak, de a nép minden előismeret nélkül, mintegy ösztönszerüleg egyszerre eltalálja mindenben az igazat; annak, ki a locus communisokat statusmaximák gyanánt tiszteli s használja, nincs szüksége előkészületre; mert minden előrement okoskodás és felvilágositás

Digitized by Google

nélkül inditványozhat, tervezhet s mindig nagy és kedvező hallgatóságra tarthat számot.

Az állások és politicai hitek különféleségében feküsznek tehát okai eddigi működésünk nemlegességének stb. — Nehogy azonban elleneink tespedés vádjával ismét előálljanak, im ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, mellyek a közvélemény által napirendre idéztettek — házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, urbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig olly szellemben, melylyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha máskép elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz stb. Az országgyülés ugyis csak másfél év mulva következik ránk, nincs tehát ok rosz akarattal vádolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozatul hozni nem akarja.

Ám tessék ezentúl is ránk fogni a tespedési irányt s a feudalis oppositio orgánjának elnevezni lapunkat; feleletünk annak jövendőjében fekszik, s erre bátran utalunk mindazok irányában, kik semmi mester szavára nem csüsznek, hanem önszemekkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint itélni. Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmítni akarni. Nem hisszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelygetünk volna; de e botlásokat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használni jövendőre nézve, nem ürügyeül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rosz, ugymint az a mult idők eseményeiből törvényesen s tettleg kifejlett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekezetnek. A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békes haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csalatkoznak, s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utóso időkben feles, tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, s társasági formákban nem nélkülözhető hierarchiáknak gyülölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorlani; hisszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak s megemésztetlen tévtanok nagy szerepet víttak ki magoknak, s hogy ezek segedelmével, mind általában a közvéleményben, mind főleg megyei kö-

Digitized by Google

rökben olly egyének tolták magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányu országokban csak szükséges rossznak tekinthetünk; hisszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya olly kezekben van, mellyek a megyében létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak; mindezt — mondom — igy tudjuk és hisszük, s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágositni s a természetes egyensúlyok helyreállását elősegitni. Azonban teljességgel nem azon czélbol, hogy azokat segitsük iparkodásaikban, kik veszteglení akarnának, s már mindent bevégzettnek tekintenek; hanem egyes-egyedül a végett, hogy felebb megirt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak, a vezéri szerep biztos és tiszta kezeknél maradjon, az áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak, s nehány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden tulzásnak, emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhoztatjuk minden megsértését a sajátjognak, minden lehetlenitését a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden apellatiót a szenvedélyekre, melly utójára is nem egyéb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste-milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázitás közti juste-milieu-t. De ezen korlátokon belül a legszélesebb szabadságot követeljük s adjuk a megvitatásnak, s mindaz, mi arra vezet, hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristocratia, gazdag polgárság s erőteljes földmivelő osztály, egy általánosan boldogitó alkotmánynak szárnyai s kitisztult nemzetiség befolyása alatt, áldott frigyben állhassanak egymás mellett, számot tarthat meleg részvétünkre, s közremunkálásunknak csak ugy tulajdonitunk némi becset, ha ezen eredmények valósitásához, csekélységünkhez képest mi is járulhatunk. A mi szivünknek sincs más ideálja, mint e hazának lehető legnagyobb boldogsága; — e hazának mondom, mellyet imádva szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem: hanem minden nemesb kebelre olly erkölcsi kénytelenség, mellytől épen ugy nem válhatik meg, mint önmagától.“

E czikk megjelenése után csakhamar egy ujabb körülmény jött közbe, melly ingerültebbé tevé a hirlapi vitatkozást.

Fejérmegyében nehány nagybirtoku előkelőnek izgatása, egyéb haladási kérdésekkel együtt, megbuktatá a közteherviselés ügyét. Dessewffy Aurél ezt a tulzó párt által előidézett

Digitized by Google

visszahatásnak tulajdonitá. Éles szemrehányást tön e miatt a P. Hirlap pártjának, s ohajtását fejezé ki, hogy az ellenzék vezérlete biztosabb kezekre kerüljön.

Különösen roszalá, hogy inditványok mellett, mikben vagyoni áldozat hozataláról van szó, olly egyéniségek lépnek fel követelő hangon, kik a nemesség birtoktalan vagy igen csekély birtoku osztályához tartoznak. Mondá ugyan, hogy távol van tőle, megszoritani akarni ezek alkotmányos jogait; de emlékezteté őket, hogy a jogok mellett kötelességek vannak, s illyen bizonyos esetekben a discretiói kötelesség. És van még — ugymond — ezen kivül egy nagy hazafiui kötelesség is, melly minden jó polgárt a józan haladásnak érdekében arra int, hogy tehervállalási tervekhez egyazon időben más, sajátjogot rontó vagy a birtok befolyása ellen irányzott terveket ne kössön, hacsak e gyanus társaság által az elfogadható tervek sorsát is compromittálni nem akarja.

Az egész vita, mint látjuk, a pártmüködési tacticára vonatkozott, mellyet Dessewffy a haladási kérdések körül követni ohajtott. S ez oldalról is lehetének ellenvetései a P. Hirlapnak. Mondhatá vala, hogy Magyarországon ellenkező szokás divatozott ez ideig: midön terhekről vala szó, épen az áldozattevő osztály, az adózó nép, nem hallgattaték meg. Mondhatá vala, mikép a tan, melly az állomány pénzügyi viszonyait kizárólag a nagy birtokosok discretiójára bizná, részvényes társulattá aljasitaná a társadalmat, s szemelöl tévesztené az állam magasabb érdekeit. Azoknak discretiójára bizni bármelly reformot, kik minden társadalmi előny birtokában, nem érezhetik a haladás szükségét, legtöbb esetben annyi volna, mint az állományt a mozgalom inditó erejétől fosztani meg, annyi, mint decretálni a tespedést.

A P. Hirlap azonban más szempontból birálta Dessewffy eljárását. Olygarchicus törekvést látott benne, melly a gazdag, de kevés nagy urat a szegény, de sok nemes érdekeivel ellentétbe állitotta. S miként csak nem rég, a megyei hatóságkör feletti surlódások között, tele hanggal hirdeté a szerkesztő: veszély fenyegeti a nemzetet; nem kisebb zajt ütött most bizonyos

Digitized by Google

irány miatt, melly a nemesi osztály egységét, hasonjoguságát megtörni készül.

Másrészről viszont a Hirlap inditványaiban a sajátsági jog megtámadását fedezte föl a conservativ lap.

Szenvedélyes ráfogások mindenfelől. S a gyanusitások mögött a háttérben csupán az aristocraticus és democrata irány eltérései tüntek föl.

A Pesti Hirlap inditványain az utóbbi szinezet vonult végig. Ez irányon túl legfölebb azt vetheték vala szemére, hogy a birtokjogi kérdéseket tulnyomólag közjogi, vagyis általános politicai szempontból tekinté; nemzetgazdasági oldalát kevéssé értette, s a magányjogi tekinteteknek igen alárendelt szerepet juttatott fejtegetéseiben. Egészen azonban e szempontokat sem mellőzte. Hiszen a szerkesztő még a hires márcziusi napok előtt is váltságnak nevezte a reformot.

Másrészről azonban Dessewffy Aurél czikkeiből sem lehete kiolvasni többet, mint azon törekvést, mellyet maga bevallott; némi aristocraticus szinezetet, melly a magyar alkotmány történeti alapjainak s az angol intézményeknek tulbecsüléséből származott. Az országgyülés rendezése körül hátrahagyott jegyzetei mutatják, hogy a népképviselet behozatalától sem volt idegen; az uj elemek ellen azonban a birtok és értelmesség nyujtotta kezességekben, s a felső ház ujjáalakitásában keresett ellensúlyt. „Külviszonyainkat s helyhatósági körülményeinket tekintve — ugymond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon; az átalakulásnak e szellem ellen vétnie nem szabad : de illy eredmény nem eszközöltethetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el.“ Ezért ohajtá, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S illy biztos kezeknek mondá Dessewffy Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket irta többek közt — oppositio dolgában az alkotmányos oppositio mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — olly téreken, mellyeken velök közremunkálni kész vagyok : mig másrészről a P. Hirlap pártjától e tulajdonokat megtagadom.“

Digitized by Google

Kell-e mondanunk, hogy illy nyilatkozatok, mellyek a P. Hirlap pártja s az alkotmányos ellenzék között határvonalt húztak, éles visszatorlást idéztek elő. Vádolá Dessewffyt a nevezett hirlap szerkesztője, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábort, s gyanusitásai által a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebek fölszaggatásán munkálkodik.

Dessewffy hasonló éllel felelt e vádakra.

Válasza czikkeinek legszónokiabb helyei közé tartozik, s egyiránt jellemzi a kor vitáinak szenvedélyességét, s az erőt, méltóságot, férfias önérzetet, melly a legnagyobb szenvedélyek közepett is uralkodott Dessewffy irmodorán.

De halljuk őt magát.

„Nyilatkozatom végére hagytam a P. Hirlap azon vádját: mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám ujra felszaggatni. Eltalálta a P. Hirlap, hogy ezen húr az, mi lelkemben legkeserübben fogna rezegni, ha megpenditésére okot adtam volna, de feledé, hogy e részben viszontorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kivánok velök élni, csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személyemnek van valami kevés érdeme a politica mezején, az épen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizodalom helyreállásához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csudálom, hogy a békéltetés szerepe a P. Hirlap szerkesztője előtt is kedvet talált, és hogy a szeretet és bizodalom magvát akarná hintegetni; szivesen üdvözlendem őt e nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, s kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a P. Hirlap szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazára, a sokkal kopottabb, ‚motos componere fluctus‘-t, még nem igen szerencsésen kezeli; a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becset tulajdonit, gr. Széchenyi Istvánnali összeütközése után maga sem tagadand. Nála még mindig: ‚medio de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.‘ Ha azonban csakugyan hozzánk akar szegődni a P. Hirlap szerkesztője, addig is, míg az uj szerepbe jobban betanul, vegye tőlem, mint e mezőn régibb practikustól, azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy ő férfiasan szólni, s ha kell tenni fog, mert ezen tevés e helyen igen rendes ellentét; még kevésbé szabad pedig neki a béke-apostolnak, a fejérmegyei adófizető nemeseket, a most

Digitized by Google

még törvényesen nem adózó nemes társaik ellen izgatni, legkevesbbé tanácsos pedig igen sűrűn idézni a Daguerreotyp iróját, mert igy a ‚par nobile fratrum' vajmi könnyen észbe ötlik; különben akadhatna ollyan is, ki a béke és szeretet magvának illyen hintegetését konkoly-vetésnek keresztelné. De hogy enigazolásomra visszatérjek: hihető-é az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmat, mellynek helyreállitásában fáradoztam, negédesen lerontani igyekezzem? S nincs-é e részben annyi jogom, mint bárkinek másnak, a tökéletes bona fides föltevését követelni? Egyébiránt teljességgel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzelgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, melly az országgyülés végén megkészült, meleg kebellel üdvözlém; de azért nem voltam már akkor is elég ujoncz a politikában, hogy higyem, miszerint azzal minden élesebb surlódásnak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a P. Hirlap szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, mellyre már két izben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előresejditém a legroszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefentartás feltételéül azt, hogy a közvéleménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen föltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn olly egyedek vezérkednek, kik meggyőződésem szerint elegendő kezességet a hazának nem nyujtanak, midőn a municipiumok mindenhatóságának eszméje formális tudományos theoriává alakittatik, midőn fenálló érdekek ellen naponkint élénkebb s keserűbb fenyegetőzések történnek, egész osztályra nézve a lenni vagy nem lenni emlittetik, s nyiltan kimondatik az ohajtás — mint enfüleimmel csak kevés nap előtt hallám — hogy nagy birtokosoktól a megyéket az ur isten szabadítsa meg —: akkor én bizodalomrontó vagyok, akkor én a kölcsönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? — mert szót adtam az üdvös visszahatásnak, melly illy törekvések ellen mutatkozik, s naponkint erősebben mutatkozni fog; mert azon aggódom, nehogy ezen reactio retrograd iránynyá fajuljon, s a salakokkal együtt a tiszta érczet is magától eltaszítsa? békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezetet, a diadal órájában is emlékeztetem arra, mit tőle méltányosság s hazaszeretet kiván, és mert kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyugodtan látom az alkotmányos oppositio biztos s köztiszteletű főnökeinek kezeiben? Illy körülmények közt méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot; mintha én volnék mestere az agitatiónak, melly üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet elsőbb figyelmessé a veszélyre,

Digitized by Google

mellyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy túlzó pártnak létéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette roszul áll, párt-érdekeikre nézve, a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kimélést követelni, s szórul szóra azon okokat hozni fel e kivánat mellett, mikkel a boldogult Gentz a megelőző könyvvizsgálatot, csakhogy sokkal jobban, védelmezte; felette roszul áll nekik — mondom — csudálkozni, ha azok, kiken olly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdulnak, s nem hasonlitnak azon sváb herczeghez, ki mindenét átengedte a jövevényeknek, ‚um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.' Csanádmegye a mészárszéki jogot kárpótlás nélkül eltörleni kivánja, Borsodmegye a papi jószágokat akarja eltulajdonítni: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajátjog sértése; mert ez a szent békét megzavarhatná, s azt képzelhetné a kormány, vagy más valaki, hogy a sajátsági jog ellen irányok léteznek ez országban! Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csaknem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve, s az egész világ tartozzék hazafi fénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki ne láthassa. Gyönyörü politica — ezen párt számára, de az ne kivántassék, hogy ebben a mindent elsimítni akaró maneuvre-ben a pártot az én csekély tollam is elősegítse. Nem szabad senkire irányokat tolni, mellyek nem övéi: de a ki a pártharczok mezején a szóknak hisz, és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja; a ki nem tudja, hogy fenszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha nem fog, ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon, az menjen, álljon be minélelőbb szárazdajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.

Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt egy még gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselekvésit, eljárását. Ez azonban koránsem elegendő ok a bizodalom megbomlására: mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fel ezen: csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárusságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a melly mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyanazon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzethez, és forditva: azon arányban növekedne a bizodalom, mellyben e párt ereje alábbszálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdíthatja inkább elő, mint világos többszöri elmondása annak, hogy e párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes

Digitized by Google

emberei a sajátsági jog megtámadását inditványozák a nélkül, hogy a főnökök szükségesnek tartanák az ünnepélyes ellenmondást; mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tettleg kettévág; átlépett meggyőződésem szerint a rubikonon, áthágta a határt, mellyet az alkotmányos oppositiónak áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafinak, ezt minél többször s minél hangosabban kimondani.

Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézetek organumává tettem magamat. Jobbrul s balrul, mögöttem s előttem hallom zúgni a szörnyü szót, hogy ‚kormányember' vagyok. Én pedig egyenesen kimondom, hogy igenis ‚kormányember' vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, mellyek törvényes és hathatós kormányzást lehetlenítnek; mert meggyőződésem szerint hathatós, és nem nominalis kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek. De mindenekelőtt és felett magyar vagyok, fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek, nemzetiség s alkotmány alapján, kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdekében még szükséges, a természetes uton el fog éretni : részint az anyagi érdekek kifejlése által, melly érezhetőbbekké teendi a helyhatósági visszaéléseket, s egy magasabb ellenőrség szükségeit : részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz, egész Európából kicsapott tévtanokon, mik most a bölcseség culminatiója gyanánt üdvezeltetnek. Ezen uton reménylem én azon fentebb érintett eredményt, melly majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is olly ármányosak, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálka, kik gyülölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó uton valánk e hazában rendet és szabadságot, jóllétet s nemzetiséget, szellemi erőt s anyagi boldogságot öszhangzatba hozni; a kik örömmel látnák, hogy ezen lassu, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálása a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak, megbomoljon, ha — mondom volnának illy ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósb szövetségese a P. Hirlap pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik."

Digitized by Google

Utósó elötti czikke volt ez Dessewffy Aurélnak.

A legnagyobb munkásság közepett lepte meg a halál.

A nap nagy részét a büntetőjogi országos bizottmány üléseiben tölté, hol egyike volt azoknak, kik a codificatio legfárasztóbb részleteihez szakismerettel szólottak. S e folytonos munka mellett a „Világot“ nemcsak vezérczikkekkel ellátta, hanem a szerkesztés legapróbb dolgait is végezte. Jelen volt továbbá a pestmegyei gyüléseken. Bement sokszor nagy szelesen, csomó papirral hóna alatt, mellyek még az nap előadandó hivatalos (tanácsosi) irományai voltak; megkérdezé szomszédjától, miről van szó; megirt nehány levelet, — mert nagy kiterjedésü levelezést vitt; egyegy szót jegyezgetett papirdarabjaira; levelkéket szórt az ülésben is jobbra balra; s mire a szólás sora rákerült, megdörgölé magas homlokát, fölpattant, és a legtisztább logicai rendben árasztá ki ékesszólása gyors folyamát, mellyet alig lehete figyelemmel kisérni. Részt vön ezek fölött minden társulati mozgalmakban. Az irodalomban egyetlen érdekesb mü sem kerülte el figyelmét. Fölkereste baráti társaságát. S barátinak száma pártján kivül sem kevés volt. Széchenyi asztalánál, Eötvös kandallója mellett, Deák pipázó teremében és Szalay László dolgozó asztala körül egyike volt a legszivesebben látott vendégeknek. Őszinte jó akarata s fényes tulajdonai vonzották hozzá mindazokat, kik a békes kiegyenlités, a transactio emberei voltak. Csak a szükkeblü pártgyülölség különzé el magát töle; s ő viszont csak a pártok aljasabb regióit kerülte. S mindezekfölött még a női köröket is maradt ideje élvezni.

Idegeit azonban elgyöngité a test és léleknek örök izgatottsága.

Lázba esett.

S midön kissé jobban érzé magát, orvosi tanács ellenére, ismét megjelent Pestmegye gyülésein.

Izgatott állapotban hagyá el a gyülésteremet, hol ujra erös összeütközése volt Kossuthtal.

Visszaesett a lázba. S nehány nap mulva már, 34-dik évében, 1842 febr. 9-kén, örökre elszenderült.

Legnagyobb ellene, Kossuth, mély megilletődéssel jelenté

Digitized by Google

a P. Hilap közönségének a gyász hirt. „Mennyi ész, akarat, tettvágy, milly lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövendő voltak e névhez csatolva — ugymond — s nehány napi láz és vége mindennek!“

Családa könyjei közé szinkülönbség nélkül vegyült a nemzet részvétkönye.

Koporsója körül a pártok, fegyvereiket lerakva, gyülekeztenek.

Pártja legjelesebb szónokát, előharczosát, vezérét s legnagyobb státusférfiát veszité el benne. Olly sok oldalu miveltség, olly alapos tudomány, annyi erély, kitartás, körültekintés, önbizalom, olly erős szenvedély annyi státusférfiui mérséklettel senkiben sem volt többé feltalálható. Senki sem birt többé pártja egyéniségei közt olly rendezett eszmékkel, sem olly világos, tiszta és mégis tartalmas, s egyszerü, szabatos és mégis erőteljes előadással. „A conservativeknek — ugymond Szalay — az volt ő, mi Fülöp fia a macedoniaiaknak; utána a Ptolemaeusok jöttek. Diviserunt vestimenta ejus; felosztották egymás között a birodalmat; az egyiknek a megye jutott, s ha nem hasonlitott hozzá a dialecticában, hasonlitott legalább abban, hogy leszavazták, mint öt; másoknak a journalistica jutott, s ha nem hasonlitottak hozzá a terenum gondos kiválasztásában, a gyenge részek masquirozásában, a divide et vinces-féle tervek kigondolásában, hasonlitottak legalább abban, hogy a P. Hirlap felett ők is szerettek volna diadalmaskodni stb. stb.“

Legtöbb felelősség terheli azokat, kiknek az országgyülés jutott osztályrészül. A forradalom története a 43-ki hongyülés mulasztásainál veszi kezdetét.

Az ellenzék egy lovagias, tiszteletreméltó ellenfelet veszite Dessewffy Aurélban, ki magasan fölötte állott a conservativ párt gyarlóságainak. Semmi kétség, hogy ő e pártnak Peelje leendett, ki annak daczára is átviszi a már visszautasithatlan reformokat.

A conservativ főnökök közt nem volt egyetlen is, ki több pontokban közelitett volna a reformpárt mérsékelt töredékének igyekezeteihez. Némi aristocraticus szinezettel ugyan, — mint

Digitized by Google

láttuk — de őszinte barátja volt ő a reformnak. Az aristocratiáról többször irta, hogy csak a nemzeti nyelv s ügyek gyökeres ismerete, a köztanácskozási részvét, s a nemzet minden érdekeivel összeforrás biztosithatja ezen osztály részére a befolyást, mellyet helyzeténél fogva igényelhet. S'a válasz, mellyel nézeteit ollykor igazolá, hogy : ő fogja azokat majd alkalmazni, utógondolatokat sejdittet, mellyeket el kelle hallgatnia, hogy maga után vonhassa azon elemeket, miknek élén hatni akart.

Talán ez utógondolatok elhallgatása miatt történt, hogy sokan benne nem akartak többet látni egy felvilágosult absolutistánál. E félreismerés miatt sok keserü gyanusitásnak, boszantásnak lön tárgya, s részint ezek áldozata.

Mélyen fájtak neki a vádak, mikkel illetteték, a hütlenség vádjai hazája iránt, mellyet forrón szeretett.

Itéljen bár mindenki Dessewffy Aurél politicája fölött saját szemüvege szerint, azt pártszin-különbség nélkül meg kell vallani, hogy benne a közügy s irodalom tiszta föt, belátó gyors értelmet s az itélet hatalmával erős szónokot és országfit vesztett. Egy vala ő a nemzet leggenialisabb fejei közöl. S mit elökelöink növelési rendszeréről irt, annál jobbat és szebbet e tárgyról alig lehete mondani. Valódi magyar érzelmein kivül azt is bizonyitja ez, hogy a korán elhunyt olly szellemdús iró leendett, mint jeles szónok és státusférfiu volt, hivatva a kor országtani és társadalmi nagy kérdéseinek alapos és elmés megvitatására.

Cs. A.

Digitized by Google

Digitized by Google

KÖLCSEY FERENCZ.

Digitized by Google

Digitized by Google

A melly nemzetnél a miveltségnek és polgárisodásnak kifejlése és előhaladása a cselekvő életnek minden utait megnyitotta, következőleg erőnek és tehetségnek mintegy magától kinálkozik az ösvény, mellyen járnia és hatnia kell, és röptének nincs más határa, mint mellyet a képesség szab, még ott is gyakran láthatni kiváló főket, különös körülmények befolyása által egészen más térre szorítva, mint a mellyre a Genius eljegyezte őket; sőt az sem példanélküli, hogy tehetség és lángész nyugalmat és kielégitést kivül keressen azon ösvényen, melly az övé, mint tudva van Richelieuről, hogy a nagy politicus való dicsőségénél felebb becsülte a középszerü iró koszorucskáit.

A kényszerü körülmények elhatározó befolyását még seregesebben találjuk olly nemzeteknél, mellyek népmiveltséggel nem birnak, s állodalmi élet helyett tartományi alárendeltségben tengődnek. E sötétegüek, kikre a polgárisodás napja nem viradott, apró eszmék között, szük láthatárban, görhöz ragadó érdekkel, és kicsiny reményekre nevelkednek, s nyomasztó viszonyaik nyügben tartanak minden szellemet, s szárnyát szegik a nagyobb erőnek. Itten még sürübbek, mint másutt, a példák: mikép a gondviselés választott emberei, e postái a következő kornak és időnek, a hivatás benső ösztöne helyett bizonyos szükségi törvényt követnek, s járják nem a nekiek szánt, hanem az események által jelölt utat; boldogok igy is, ha volt elég lelkök és kitartásuk a rövid életnek meghódoltatni a hoszú mesterséget; ha szerzett kincseikkel szintolly sikeresen sáfárkodtak, mint sáfárkodtak volna, boldogabb körülmények közt az istenség adományával.

Nem egy van embereink között, kinek pályáját e tételből lehet megfejteni; s Kölcsey minden bizonynyal ezek közé tartozik.

Digitized by Google

A haza szolgálatára volt születve, s a Muzsák szolgálatába lépett; a polgári élet küzdhomokára hivatott el, s mezei magányába vonult; szónokszékre vala teremtve, s dalnokká képzette magát.

Mindez lőn nem ok, és nem következés nélkül; s ő az irodalomban is kivívta polczát szellemének; és pályájának emlékezete még sirjáról is jóltevőleg melegít bennünket.

Innen van, hogy miután élete végén a polgári pálya meg is nyílott szellemének, hírét, mint illyenét, a közönség véleményében elnyomták, beözönlötték irodalmi érdemei. Megszokták nagy irónak tartani, annyira, hogy nagyobb szónoknak és politicai jellemnek elismerni feleslegesnek tartják.

Ideje tehát ez oldalról is méltatni öt, s igazságot szolgáltatni Geniusának, melly ép a közéletben fejtette ki erejének tündöklő tanujeleit, s ezekben gyakorolja főleg, az élet határin túl is, befolyását.

Egyébiránt e lapokból, mellyekben Kölcseynek nem életét leirni, hanem képét az élet hűségében is adni szándékozunk, ki fog tünni: hogy ő szónok volt és polgár az irodalomban csakugy, mint az életben.

Kölcsey Ferencz, a Partium egyik megyéjében, Közép-Szolnokban, Szödemeter nevü faluban, anyai földén született, 1790. augustus 8-dik napján; ivadéka egy ősmagyar családnak, melly Szatmármegyében, a Tisza mellett, mai napig őseinek első foglalásában él. Gyenge testalkatu gyermek volt; s egyik szemét még himlőben elvesztette. Igy lépett, öt éves korában már, a helvéthitvallásuak debreczeni főtanodájába, mellyet tizenkilencz éves korában hagyott el. Komoly, szinte szomoru gyermek volt; társainak örömei elől magába vonult; s egész idejét könyvben és tanulásban töltötte. Tehetségéhez rendkivüli szorgalmat toldott, annyira, hogy az éjt nappallá tette, s dajkája, kit vele tartottak, csak ugy tudta ágyba hajtani, hogy világát erővel elfoglalta. Mikor a humanisticumokra ért, s még inkább academiai éveiben az iskolai pensumokat szükellette már, s a nagy könyvtárban keresett kielégitést, mellyben lassankint otthonosabb lett, mint némelly tanitói valának, kiken

Digitized by Google

túlszárnyalt búvárlataival. A classicus nyelveket már itt sajátjává tette; tökéletesebb görög volt, mint akárki e hazában; németül olvasott, s még erősebb volt a francziában, mellyre azon korban több figyelem fordittatott; az olasz nyelv — mint maga mondá — és a spanyol később csupa sympathiából ragadtak reá. S nemcsak tanult, nemcsak olvasott, hanem az irásban is gyakorolta magát; a jegyzetek, miket olvasmányaiból készitett, kötetekre szaporodtak, mellyeknek sorát, iskolaéveinek utolsójában, Montesquieu halhatatlan munkájának magyarázatával rekesztette be.

E szorgalom által olly kiterjedt ismeretekre tett szert, hogy Kazinczynak a Lipszki földabrosza felett akkoron folytatott irodalmi peréhez már iskoláiból adatokat szolgáltatott; s ekkép még világba lépte előtt viszonyba lépett ezen hatalmas halandóval, ki már akkor az ujitás élén hadat üzent az óságnak; s minden tehetséget táborába gyüjteni igyekezett. Jókor megsejtette, mit fog az uj iskola nyerni a szerény szőke gyermekben, ki örömét találta nem az ellenfél leküzdésében, hanem az igazság kinyomozásában; s nemcsak barátainak kivánt szerencsét hozzá, hanem maga folyvást leveleivel tisztelte meg.

Ez a viszony, egészen megfelelő lelki világának, mellyben eddig élt, kezdet óta nagy befolyással volt reá, s még inkább erősödött, midőn 1810-ben iskoláit elhagyta, s a következő évben Pesten az uj iskola embereivel, s ezek között különösen Szemere Pállal azt a szent barátságot kötötte, mellynek nem lett vége innen a síron.

Ezen viszony befolyása alatt utasitá el ama felszólitást, melly őt, mindjárt azután, hogy iskoláit végezte, Debreczenbe, a jogtan székére hívta meg. Sokak előtt, kik ez ajánlat által egy huszonegy éves ifjut igen megtiszteltnek tartottak, váratlan volt az elutasitás, s családja büszkeségének tulajdonitották, mellynek e dologban semmi része nem volt. Rokonai inkább azon nyugtalankodtak, hogy közhivatal után nem lát, s őszinte aggodalomban voltak; midőn büszkeségöket, kiben a jövendő itélőmestert vagy országnagyot vélték felnőni, magányba vonulni látták az élet tavaszán, még mielőtt szerencséjét megki-

Digitized by Google

sértette volna; épen kétségbe estek felette, midőn olly útra készülni szemlélték, mellyen, az akkori vélemények szerint, csak az indult el, a ki veszni akart.

Midőn az atyátlan, anyátlan árva szülőinek hagyományán három testvéreivel megosztozott, nem is mulatta el egy jóakarója öt öröksége csekélységére figyelmeztetni, melly egy kis toldást nem tenne feleslegessé. „Hozzá toldom — felelt ő — lelkem függetlenségét, s igy elég lesz.“

E felelet természetesen fakadt az ő lelkéből, ki erényről, hazafiságról a görög világ fogalmaival lépett az életbe, s egyszerü erkölcseivel, buzgó, önzetlen hazafiságával a régiség embereire emlékeztetett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a közhivatal kötelezettségeitől általában idegen lett volna. Söt lelke csak azért égett, hogy a közjóra világoljon. Egy forum, mellyen felléphessen, egy haza, mellynek dicsőségéért halnia lehessen: ez a gondolat, mellyben reménye, szerelme, vágya s törekvése összefolyt. De forumaink elpusztulva valának; s országlati viszonyainkban a közszolgálat olly szerkezetet nyert, melly az elvszerü találkozást kizárta, s egyáltalában nem tudott volna elhelyezni ollyas irányt, minő Kölcsey lelkében borongott.

Különben az események, mellyeknek folyamában, s a viszonyok, mellyeknek közepette fellépett, sorsát, a mint életbe kiszállott, már elhatározták.

Ez a földdarab, mellyet Magyarországnak nevezünk, saját alkotmánynyal birt az idők eleitől fogva; de ezen alkotmány, minden felől absolutismus környékében, s hosszu időn keresztül annak kapcsolatában is, nemcsak ki nem fejlődhetett, de épségben sem maradhatott; mert az absolutismus, mellyel kapcsolatban éle, szükségkép elhelyezést keresett benne, még pedig mindinkább kényelmesebbet, mi által ereje fölemésztetett s árnyékká vált.

Kölcsey születése s iskolaévei, mint láttuk, Európa egyik legzajosabb korára esnek, azon nagy rengés és zivatar idejére, melly Franciaországban kitört, s mindazon politicai és társadalmi eszméket mozgásba hozta, mellyek a mult század végének hosszu békéjében fogamzottak.

Digitized by Google

Ez a rengés hazánkban sem maradhatott hatás nélkül; de irányát belső körülmények határozák el.

Midőn az eszmefolyam megindult, József császár ült a Habsburgok trónján, s a polyglott birodalmat, mellyet általvett státusegésszé akarta alakítani; s intézeteiben az egység eszméjét nemcsak a státusra, jogra, törvénykezésre, közigazgatásra, hanem a nyelvre, s ezáltal a nemzetiségre is kiterjesztette. E roppant rendszer, épen mert az ország legféltettebb kincsét támadta meg, s a megsemmisités művét befejezni látszott, a reá következő ellenhatás által, nemzeti szellemü mozgalmat idézett elő, melly a nemzetiség főtényezőjét, az enyészettel fenyegetett nyelvet ragadta meg; s a reform pályáját ezzel megnyitotta, és megkezdte — ha ugy tetszik — a forradalmat.

Ez a mozgalom, mellynek, mint láttuk, Kazinczy állott élére, tettleg létezett, midőn Kölcsey világba lépett; s ekkép természetes volt, hogy a státusélet embere azon mozgalomhoz csatlakozzék, melly feltétele és alapja vala a jövendőnek, s mellynek akkor csupa reménysége is kielégitőbb volt, mint a jelenlét kietlen pusztasága.

Ebben s nem másban van irói pályájának értelme.

Igy látjuk őt az országnagy tekercsei helyett lyrával kezében jelenni meg a nemzet előtt; de a tetterő, mellynek magába zárkozottsága nekie azt a szenvedést okozta, melly érzeményeit túlszínezi, ez a tetterő szükellette mihamar a dal határait, s útat tört magának.

Mert az óság fellépése is közbejött. A mozgalom, mint mindenütt történik vele, lassankint elveszté általánosságát, s pártok keletkeztek, mellyek az ujitók ellen tüzzel, vassal maradni akartak.

Aztán végkép Kölcsey szónoknak született; neki szónokszékre vala szüksége; a dal szeliditő hatalma helyett az élet fegyverére; s azt most a müvészet terén találta. Elfoglalta határozott elvekkel, hajthatlan jellemmel. Ingottak az előitéletek, jajveszékeltek az áltekintélyek, szinte sírt mérgében az orthodoxia, midőn a szépnek, jónak és valónak ezen bátor tribunusa fellépett criticáival; együtt volt azokban mélység és magasság;

Digitized by Google

a setétségnek egész tábora kardot köszörült ellene; de őt semmi nem akasztá meg útjában. E téren egyetlenegy volt irodalmunkban, s az idők szerencséjeül tarthatjuk megjelenését. A szónok fegyverével, egy országlár bölcseségével, s a tudós mélyértelmüségével hóditó szerepet vitt, és hatalommá tette magát, ollyannyira, hogy egy évtized után az óság akkori egyik főfészkének, Debreczennek fiai magok vitték és rakták lábai elébe bálványaikat, mellyekért harczoltak az urnak népe ellen.

Ezen művészeti táborozása, mellyet mivelődésünk és haladásunk érdekében, semmi kellemetlenséggel nem gondolva, olly szilárdul folytatott, egészen az a jelenés volt irodalmunkban, a mi volt később Széchenyi Hitele a politicai világban.

Ezek által hatalmas lökést adott az érelemnek, melly felé a nyelvvel kezdett ujitás mindinkább haladott.

Annak, ki müveit figyelemmel vizsgálja, lehetetlen fel nem tünni még azon sajátságnak is, hogy mindent az országos életre vonatkoztat, még ott is, hol a végczél annak határain kivül mutatkozik; irásaiban szinte üldözi a rhetorica, még ott is, hol más nyelven akart szólani; s tárgyainak szónoki formát ad, néha még akkor is, midőn azok, természetöknél fogva, más alakot igényeltek volna.

Mind ez a Genius ösztönének tulajdonítható; s hogy ő ezen mozgalmat, mellyben sok társai a művészetet végczélnak tekintették, a további, politicai és társadalmi kifejlődés bevezetésének nézte, s egy státusbölcs szempontjából fogta fel, arról önmaga vallást tett nyilvános szószéken, mint alább látni fogjuk.

Mondja egy iró: hogy a zsenik nem járnak egyenkint, hanem seregestől, rendszeres útban, mint a darvak, előttök és utánok puszta a láthatár. Igy volt az időben, mellyel foglalkozunk. Hosszu, meddő évek után egyszerre jelentek meg ama kiváló tehetségek, mellyek az uj iskolát alkoták, s a nyelv ügyét kivivták minden akadály daczára, miket tudatlanság, előitélet, rosz akarat, s egyrészről a nemzet huzamos részvétlensége, másrészről a hatalomnak folytonos féltékenysége ellenökbe gördített. Halandó lények alig hoztak valaha több áldozatot a

Digitized by Google

közjó oltárára, mint ezen emberek. Feláldoztak reményt és szerencsét, nyugalmat és vagyont; koczkára vetették az egész életet, még a dicsőséget is. Évkönyveinkben, mikkel eddig nem sokat gondolánk, tán mert csakugyan igaza lehet, a ki mondta, hogy nem sokan valának fajunkban, kik valami említésre méltót tehetni reméltek, évkönyveinkben örökre gyönyörü lap leszen az, melly ama szent sereg történetét fogja a maradéknak elbeszélni : a mint díj nélkül, eszközök hijával, egyedül a lélek ösztönéből pályát kezdtek; a mint küzdöttek gúny és üldözés nyilai között; a mint fentarták magokat külső segedelem nélkül egyedül benső erő által; a mint czélnál állottak, midőn nem is gyanitották; s a mint végre az academiában találák magokat, hol leszedték fejeikről a töviskoszorút, s helyét a dicsőség szent fájának galyaival boríták el. . . .

Ezek sorában, az ország nádorának elnöklete alatt, ülte Kölcsey az academia első közülését, mellynek egyébiránt szervezésében is része volt.

Ez az intézet Széchenyi első müve volt.

A név, mellyet kimondánk, egy egész időszak, mellynek hajnala az 1825-diki országgyülésen piroslott fel. Egy nemzet regeneratióját soha sem fogta fel senki mélyebben, gyakorlatiabban, s annálfogva sikeresebben, mint ez a rendkivüli ember, ki magasb, láthatlan hatalmakkal látszott szövetségben lenni. Míg az 1825-diki országgyülés elmélyedt a régi alkotmány besánczolásában, a látnok szemei nem nyugodtak meg a porhanyó föld felhalmozásán és más téren fedezé fel a strategiai pontokat, mellyeknek megerősitését mindnyájunk fennmaradására elkerülhetlenül szükségesnek találta. Politicai rendszerének sarkpontja a nemzetiség levén, a nemzeti nyelv lön első gondja; megváltva találta azt szegény hazafiak szívvérével; fölverte gazdagaink tárházát most, hogy várat épitsen biztossága végett. Igy alapíttatá az academiát, melly a nemzeti mozgalom első phasisának zárkövét képezi; s a nyelv ügyét az érettség és teljeskoruság tekintélyére léptette.

Ezen academiában, az első közülésben lépett fel először Kölcsey, mint nyilvános szónok, Kazinczy emlékezetét ünne-

Digitized by Google

pelni. Nagy várakozás elözte meg, s a csudálat követte. Pedig az ékesszólásnak ezen neme nem olly háladatos, mint a törvényszéki vagy népgyülési. Még a régieknél is, kiknek forumán a megholt felett dicsérö beszédeket tartani mindennapi szokás volt, alig látunk különös sikereket e nemben. Természetesen; mert ékesség és magasztalás lévén a födolog, töszomszédságban vannak a tetszvágy és hizelgés, mellyek a szónokot megejtik, s izetlenné, unalmassá teszik.

Kölcsey magasan szállal ez örvények felett; semmi kaczérság nála, semmi hizelgés; a virágos és festékes máz helyett, melly csömört okoz, a müvészi szépség egyszerü köntösében jelenik meg, melly hódolatra bir; a bölcsnek nyugodt álláspontjáról szólal meg; egy gondolatot leteszen alapul; annak lánczolatában mintegy vezettetik tárgyához, hol a személyt dologgá teszi; s mig dicsöit, tanít egyszersmind és meggyöz.

Legelső emlékbeszéde, mellyről épen szólánk, az első szónok rangját szerzé meg számára az academiában; s e beszédben irói pályájának kulcsát önmaga szolgáltatja kezünkbe.

„A mi magyar nyelvünkkel véghezvitt ujitások — mond szónokunk — a nemzeti, ébredezö szellem természetes kiütései valának. Ezen szellem, mint mindig és mindenütt, ugy most is, és közöttünk egyes jelenetekben tüntette fel magát, hogy lassanként közönséges legyen. Nyelvünket ragadá meg legelébb, ez levén a legtermészetesb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat adni és venni, s azt, a mi a kebelben titkon és külön forr, nyilvánná és egyetemivé csinálni. Illy szempontból tekintem én a nyelvvel kezdett s gyors rohanással elöre törekedö változást. Mert semmi sem esik e világon ok és egybefüggés nélkül; a mi történik ma, annak magvai század elött, s talán senkitöl nem sejtve, hintettek el; s a mi történni fog század után, az a mostani tettekből, gondolatokból, vagy talán csak sejditésekből ver magának gyökeret. Homályban él és munkál az iró, s egykorúi által kicsinységekkel bajlódónak tartatik, mert idejét idegen szavak magyarrá tételével, régiek keresgélésével, s több illy parányisággal vesztegeti. De a vezetö okot legtöbbnyire csak a következés világositja fel; s tisztán

Digitized by Google

csak a maradék fogja láthatni : mikint nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet, s tett által jóltevő, egyetemi változásokat; mikint lettek százados előitéletek semmivé; mikint enyésztek el egymásután száz meg száz lélekszorongató formák; s mindezekután mikint lön lehetségessé sok szép és jó, minek forrásai, hosszu időkig zárva lévén, folyást nem lelhettek."

E nézetek elvitathatlanul jellemzik a státusembert, ki czéljának világos öntudatával futotta irodalmi ösvényét.

Ezt az irányt, melly mindent a státusra vonatkoztat, működésének minden részleteiben felleljük; s e sajátságos eljárás feltüntetése végett nehány idézetet közlünk munkáiból.

A szép mesterségek gyakorlásáról igy irt egyik barátjához : „A szép mesterségekben élő ember az, kihez magát a gratia csatolja, s kiről mondhatjuk Tasso szavaival Goethénél, hogy annak keblében lehet nyugodni. Én az ujabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, melly a görög nagyokon, s némelly rómaiakon is tündöklik. Azon boldog egü régieket, lettek legyen bár philosophok vagy bajnokok, egyformán veszi körül, a széplelküségnek és örökké viruló ifjuságnak bizonyos sugára, mellyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észreveszen, valaki reájok figyelmes pillantatot vet vissza. Ott az érzés a szép iránt, egyesülve az érettkor bölcseségével s nagyságával, teszi azt, a mit én minden mai nagyokban is találni ohajtanék. Igy lennének köztünk szeretetre méltó philosophok és katonák, valamint el nem puhult érzelmü poeták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a poesis, elevenítene és vidámítana, nem pedig eltemetne. De hol vannak azon körülmények, mellyek Homért és Socratest, Platót és Themistoclest szülték? A palaestra, s az ifjak között jókor, s sanyarúan vidám órákban szött szövetség, melly a lelket idején felemelte s gyulasztotta, a nélkül, hogy érzékenységre, s ezáltal puhaságba hullásra adott volna okot, örökre nincs többé közöttünk. Azonban nem méltó-e, hogy a mit a körülmények s a szokott nevelés tőlünk megtagadtak, magunk igyekezzünk elérni? Érzékenység és speculatio, s a történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket : csinálni, csinálni kellene! A cselekede-

Digitized by Google

tek, a publicumban forgás formálnak hasznos embert; s egy illy formált ember, ha szivében hordja a szépnek magvait, lesz aztán Pászthoryvá, Ürményivé."

A nemzeti hagyományokról mondja többi között: „Mit akartok? Isten a milliomokat nem azért szoritá vizek és bérczek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként, széledezve, mindennapi nyomorult gondok emészszék fel. A mit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni; de soha sem fogtok semmit tehetni, hanem ha egyetemi hév, egyetemi erő, egyetemi lelkesedés gyül sokaságtokból. Mondom nektek, gyüljetek össze a beszélő ősz mellett; hevüljetek, midőn harczairól beszél, remegjetek veszélyein, együtt szenvedjétek fájdalmait, igy dicsőségén is fogtok osztozni. Mert ki harczolt, veszélyeztetett és szenvede, az dicsőség nélkül nem maradhatott; s a legparányibb hazai dicsőség, a legtemérdekebb idegennél, unokákban lángot gerjeszteni, többet ér. Öseitek parányi fészket raktanak? szedjétek össze a romokat, s tegyetek belőle mély alapot jövendő nagyságnak. Apró harczokat vivtanak? csináljátok a békesség müveit temérdekekké. Változékonyságban sinlettek? változzatok ti is, mint a lepke, nemesnél nemesb alakokra. Emlékeik nem maradtak? mi tilt, hogy emeljetek nekiek? mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatok elő lángénekkel? Minden kő, régi tettek helyén emelve, minden bokor, régi jámbor felett plántálva, minden dal, régi hősről énekelve, minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak, tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és czélrahatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesitő, saját bélyeget nyomni, melly nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok, mint parányi vizcsep az oczeánban, tolongani..... Bizony a lélekkel tölt nemzetek nem ragaszkodtak hijában hagyományaikhoz; nem hijában tisztelték a lefolyt századok történeteit. Az ezer hajó, mellyek Trója alatt tiz évig hevertek, nyomorult sajkák valának; az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor; s minő elláthatlan mégis a hatás, mit, e magokban kicsiny képek a hagyományban megdicsőitve

Digitized by Google

okoztanak! Hasonló regécskék váltak a római temérdek nagyság alapjává; s ha ezek illy következményt szülhettek, mit nem kelle még a valóság teljes fényében tündöklő történeteknek okozhatniok? Ki tudja jobban, mint ti: a marathoni győzők emléke hőseket nevelt Athenának; s az italiai csatácskák győzedelemjelei ütközeteket nyertek Róma számára, egész világrészek sorsát intézőket. Azért keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni, s értte melegülni. Nem költői ábrándozás ez, hanem fennmaradás, folyvást emelkedés érzelme..... Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé? hol a szellem, melly kisebb nagyobb mértékben minden keblen keresztül lángoljon? Játékszíneitek? bujdosó vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyüléseitek? egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? azokban meghasonlátok, s felekezet lelke szállt belétek. És azok a ti versenyeitek, azok a ti köztermeitek dicsőséges gondolatok ugyan, de kevés számra vannak kivetve. Mi más lenne az, ha öseitek s egész hazátok öröm és búnapjait Duna és Tisza partjain, palotákban és kunyhókban, egyformán ülnétek..... stb."

Olvassunk a nemzeti játékszin ügyében készitett beszédéből, azon korba helyezvén vissza magunkat, midőn a magyar még az egész színügyet haszontalan, szemfényvesztő komédiának tartotta. Miután minden előitéleteket, mikkel a szinház ügye ostromoltatott, logicájának erejével és socratesi ironiájával lesujtott, igy folytatja: „Csak a nemzet részvétele állithat nekünk játékszint, mellynek ismertető bélyege nemcsak az élet nélkül álló kőfalra festett országos czímer legyen, hanem az az önérzés, mellyel annak küszöbén minden magyar belépni fog; az a lelkesedés, melly a közfigyelemnél fogva saját becsének érzésével teljes szinjátszót a mindennapi élet körén felülemeli; az a nemes hazafiuság, melly által a hazában bizakodó költő tulajdon érzéseit a nemzet közönségesen uralkodó érzéseivel összeolvasztja, s ez egyedül lehetséges uton hazafitársait magához felragadja. Igy fogja majd a nemzet a játékszint, s a játékszin a nemzetet kölcsönösen megnemesiteni. Ha lelkesedésbe hozzuk magunkat, hazai characterünk uj szinben fog ismét ra

Digitized by Google

gyogni; e characternek vonásait kölcsön adjuk a játékszínnek, bevéssük a költő lelkébe; felbátoritjuk öt, hogy uj dicsőséges pályát keressen, hogy uj dicsőséges pályára vezesse színünket, mellyen ne többé az idegen nép majma, ne többé az idegen romlás terjesztője, hanem a nemzeti érzés tolmácsa, s a hazai virtus táplálója lehessen. Itt leszen aztán üldözést szenvedett nyelvünknek bátorságos révpartja; itt leszen a haza, hol mostani számkivetése után megnyugszik; itt leszen a tüzpont, mellyből valahára teljes erejében kilobbanhat, hogy a maga bámulást érdemlő tulajdonainak tartozott rangját az európai több nyelvek mellett elfoglalja. . . . . De mit jelent ezen csufoláshoz hasonlitó mosolygás, mellyet bizonyos ajkakon látok elvonulni? ohajtanám tudni, mi ezen dologban tulajdonképen nevetséges? ez a hevület-e, mellyet a nemzeti közügy védelmére forditok? vagy ez a vélekedés, mellyel a játékszin dolgát a nemzet közügyének lenni gondolom? Közügy a játékszin? akkor jaj annak a szerencsétlennek, a ki az enthusiasmusnak már a maga tárgya által megszentelt szavai mellett hidegen maradhat; átok pedig annak a gonosznak, ki hidegségével a kártörülő lélek csufolódását párosíthatja, kit e szent boltozat alatt, illy tiszteletet kivánó vetekedés közben a hazának gondolata vissza nem dobbant! De bizonyosan azt teszi e mosolygás, hogy a játékszin csekélyebb, mint sem a nemzet közügye gyanánt tekintethessék. Vajmi másképen gondolkoztak a pestmegyei rendek, e nemeslelkü s józan előrelátásu hazafiak, kiknek hálára méltó igyekezetök bizony egyebet várt, bizony egyebet érdemlett, mint hidegséget és kicsufoltatást! Vajmi másképen gondolkoztak azon számkivetett francziák, kik Amerikának pusztáin előbb épitettek franczia játékszint, mint lakóházat magoknak! Nevessük ki öket, ha bátrak vagyunk, ha mellettök saját kicsinységünk érzésében kinosan el nem pirulunk; nevessük ki e lélekkel tölt bujdosó csoportot, melly az oczeánon keresztül saját kebelében viszi hazáját, s az uj világ még eddig lakatlan sikjaira plántálja által. Nevessük ki e szent hazafiságot, melly e kevés számu hősekben, veszély és üldözés közt, hazai föld nélkül, idegen éghajlat befolyásaiban is, olthatlanul ég. Nevessük

Digitized by Google

ki e tiszteletre méltó büszkeséget, melly eléggé merész az elhagyatásban is saját becsérzését fenntartani, s lételét csak önnön nemzetiségének érzésében keresni. . . . . A hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához. Ezen tartomány, mellynek kiterjedését most magyar hazának nevezzük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett is, a Kaspium partjain is, magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, mellyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást. Valamint a franczia lélek lángolása a számkivetés helyét franczia földdé változtathatja: ugy ellenkezőleg a magyar lélek kialvása születésünk helyét idegen földdé fogja változtatni. Fajuljunk csak lassanként, mint elkezdők; s bizony e levegő, mellyet eleink vérpárájától megterhesitve szivunk, e kenyér, mellyet az ő sirhalmaik felett aratunk, e czimerek, mellyeket koporsóikról lekapkodtunk, nem fogják itt a magyar hazát megtarthatni, nem fogják tehetni, hogy a nemzetiség enyésztével el ne enyészszék. . . . . Azt mondhatná valaki: mit tartoznak ezek a játékszinre? hiszen őseink nem ismerték azt, őseink, kiknek példája után buzdittatunk. Való, őseink nem ismerték azt, mert nem ismerhették; de maradt volna a nemzet a maga virágzása szép pályáján, bizonyosan megismerte volna, mivel a nemzeti virágzás (s ez már Mátyás alatt megbizonyosodott) a tudomány és szép mesterségek szeretetét maga után vezeti. Aztán mindaddig, míg valamelly nemzet felfelé hág, egyedül saját erejénél fogva nemcsak fenntarthatja, hanem minden ártalmas befolyásoktól is megóvhatja magát. Nem igy mi, kik három század óta idegen karhoz támaszkodva lépdelünk, kiknek sok kicsinységben, a mit az erős észre sem veszen, majd veszélyt rettegnünk, majd oltalmat keresnünk kelletik. A virágzó magyarnak a játékszin csak egy ujabb, nemes gyönyörködés tárgya lett volna; nekünk pedig ugy kell azt ohajtanunk, mint hanyatló nyelvünk védelmét, mint enyésző characterünk palladiumát, mint sülyedő lelkünk felemelő eszközét. . . . . stb.“

Mindezek hűvebb világitásban adják Kölcseyt, mint apró-

Digitized by Google

lékos leirások; és igazolják azt, mit születéséről mondottunk. Csak a kidolgozásban tünik fel a müvészi kéz; de irány és szellem tisztán és egészben a státusphilosophot jelöli, kinek összes törekvése nemzetének ujjászületésére, s hanyatló hazájának felemelésére vala irányozva. Az ő tekintete mindig a közállományon függött, s annak életén. Azt tartotta: hogy a négy fal közt kerengő, s fejérre feketével irt tudomány, életre alkalmaztatás nélkül megholt állat. „Gazdaság — ugymond — és státustudomány, philosophia és költészet, szónokság és csillagászat és chemia, s minden más egyéb csak ugy bir belső becset, ha a való, meleg élettel viszonyba tétetik; ha sem egyes emberi elme játékos foglalatossága gyanánt nem üzetik, sem pusztán emlékező tehetséget ragyogtató butornak nem tekintetik; hanem a társaság kifejlési és haladási nagy körében él és mozog; s vagy egyenesen tetté változik, vagy jövendő tettek kifejtésére s előhozására számoltatik ki.“ Ez a saját szempont, mellyből a müvészeti mozgalmat tekintette, adott neki tulajdon állást az irodalomban, s ez okozá, hogy már az irodalom teréről kiváló befolyást gyakorolt az életre; vezérelte azt mübeszédei által, mellyeket erő és szépség, tisztaság és melegség jellemeznek. Az élet embere volt, mielőtt még szónokszékét annak sikjára tette volna által.

Bizonyságot tesznek erről minden müvei, mellyekből idézeteinket Berzsenyi feletti emlékbeszédével rekesztjük be. Berzsenyi költő volt, s az academia Kölcseyt hivá fel emlékezetét ünnepelni. Olly tárgy, melly semmi politicai eszmét nem költ fel. De a közélet embere, mint látni fogjuk, itt sem tudta magát megtagadni; eredeti, saját fogalommal jár el tisztében, s a költőnek épen a valóság értelmében szolgáltat igazságot.

Az emlékezet bölcseletével megnyitván beszédét, általtér Berzsenyire, s igy folytatja: „Illő a kor embereinek tudtul adni: miképen e magányba vonult, s czimekkel nem ragyogott férfiuban azon kevesek egyike van eltemetve, kik a sülyedés szélén gyakran állott magyar nemzetre való díszt hoztanak. A sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről igy szólani. Jól van! Ha ti azt hivjátok költőnek, ki szavakat foglal ver-

Digitized by Google

sekbe, s történetesen felduzzadt érzeményeit, s egyegy elmésen elővillant gondolatát papirosra önti, s ollykor valamelly csillogó urat pártfogás reménye miatt megénekel, vagy a könyváros szük zsoldjáért az almanachokba divatárukat készitget: akkor, igenis, a sokaságnak igaza van..... De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifju kebel szent lángra gyuladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jótevője az emberiségnek; s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk..... Való, a költészet jótétei nem épen kézzel foghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen figyelmet, a mi gyermekeitek kenyerét böven adja meg? Oh ugy — az egyszeri iró szerint — a kerekes rokka feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nemcsak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vadállatként egyedül élelem után futkosna? s mi lenne a nemzet, melly egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, s a csillagok ezreit csak arravalóknak, hogy portékás hajója utát igazgassák?..... A miveltség kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, philosophia, történettudomány költészet karján léptek fel. De az ember hívtelenné lön mesteréhez; s mikor a kor haladtával ifjui lelkesedése hideg körültekintéssé változott, minden ismereteitől s tudományától azt kivánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, s uralkodási szomjának szolgáljanak. Igy tétetett a valláshatalom zsámolyává, az isteni mathesis hóditók és uzsorások eszközévé, s több illyenek. És ezek s a hasonlók ugyan mindaddig, mig, s a mennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni; de költészet és philosophia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem termesztenek; sem gyármüvek virágoztatására közvetetlen nem alkalmazhatók..... Vannak, kik üres óráikban a költő müveinek nehány pillanatot szentelnek; s azok becsét,

Digitized by Google

mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a költőnek, ha czéla csak időtöltés vala! A való költészet, s a philosophia komoly muzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett, pillantásait szüntelen arra forditva. Két tolmácsa a léleknek, melly az állatemberben isteni eredetet bizonyit. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá! . . . stb."

Eszme és szellem Guizot azon beszédére emlékeztet, mellyet a müvészetek londoni királyi academiájában egy ünnepélyes alkalommal tartott. „A müvészet ismerete és szeretete — mond e jeles státusférfi — oda is kiterjedt, hol ismeretlen volt eddiglen. . . . . Festészet, szobrászat, és zene a közönség izlésébe és modoraiba csepegtetvék, s csaknem népszerüekké lesznek..... Ez valóban nagy áldás e korban, s a társaság jelen állapotában. Mit tennétek, mit kellene tennünk mindazon egyénekkel, azon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekesznek, ha kirekesztőleg csak a világi jóllét, vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt? ha nem gondolkoznának egyébről, mint kincsgyüjtésről és jogvitatásról?"

Ime a vonás, melly a státusember gondolkozását megkülönbözteti. A tudós a müvészetnek önmagában végződő czéljánál megállapodott volna, s itéletének a tökély határától vette volna mértékeit; az országlat embere a gyakorlati jelentőséget fogta fel, mellyel költészet és müvészetek az életben birnak; a szellemi szükségeket vette számba, mellyeket a társaságban fedeznek.

Ez a szellem különbözteti meg Kölcseynek irodalmi munkásságát, s ezért mondánk, hogy miután polgári pályára lépett is, iránya nem változott, csak tért cserélt.

Igy hozta magával a nemzeti ügy fejlődése.

Amaz országgyülésen, mellyen Széchenyi az academiát alapíttatá, már észrevehetőleg mutatkozott, hogy az ujitási mozgalom elhagyandja a nyelvet, s politicai és társasági kérdésekre fog irányulni. Igen; a nyelv már annyira lábán állott, hogy szolgálatára lehetett a politicának; s az 1823-diki biztosságok

Digitized by Google

szinte azon ellenhatást költék fel a politicában, a mit József császár intézvényei a nyelv körül. Egyes megyékben hatalmas ellenállással találkoztak a kormányrendeletek; s a reá következett országgyülésen egy nemzeti oppositio kezde képződni, melly a gravamenekből indult ugyan ki, de eljárása eszmélkedésre vezetett; közvélemény kezde alakulni, melly az állapotok változtatását kivánta, s minden idöjelek a polgári életnek bekövetkező uj szakára utaltak.

Az elégületlenség a jelen állapottal, a vágyódás jobb élet elébe, inkább-inkább terjedeztek; de ez irány megtalálva, az eszközök felismerve még nem valának. Ekkor megjelent Széchenyi; kiadá Hitel czimü munkáját, s a közérzésnek és gondolkozásnak szót és irányt adott. Rendkivüli volt a hatás, melylyet e munka a magyar világban gyakorolt; nagyszerü eseménynek mondhatni, mellyre egész jövendő épült.

Az átalakulás vitálya elkezdődött; s a kormány nem tartóztathatá többé vissza az ugynevezett rendszeres munkáknak közlését a megyékkel. Ezt szintugy kivánták az ujitás barátai, mint ellenségei; amazok, mert alkalmat láttak benne egész jogállapotunk revisiójára; emezek, mert időt véltek nyerni, mialatt az ujitási hév hülni fog, s a fennálló állapot a hirtelen támadás ellen védve leszen. Ezen érdek gondoskodott is, hogy a közvitatásnak, a sarkalatos törvények ujabb sanctiója által, némi korlát vettessék; minden korlát azonban haszontalan vala, mihelyt egyszer a revisio megengedtetett, és a vitatások megindultak; mert az eszme fejtette magát.

A megyei élet itt nyert más alakot, más szint, más szellemet. A tárgyalások közben fellépett eszmesurlódás, s a mozgó, nyilvános élet, melly az eröknek versenyt nyitott, felköltötte az erélyt, fejtette a tevékenységet, nevelte a jellemet, összehozta a véleményeket, s képezte kifelé a pártokat. A birodalmi hatalom nem vette eléggé szemügybe e régi intézvényt, mellynek teremeit most a fejlödő oppositio igen alkalmas táborhelynek találta, s elkezdé ott besánczolni magát.

Természetes, hogy Kölcsey irodalmi körben többé nem maradhatott; az idő uj téren igényelte erejét, s polgári pályára

Digitized by Google

lépett. Igen szerény helyet, aljegyzői hivatalt, fogadott el Szatmármegye 1829-diki magistratusában. Ezen lépése sok apró ember nagy ambitióját piríthatta meg. Wesselényivel való szorosb barátsága ez időszakban vette kezdetét; kivel e megye szellemét megváltoztaták. Egy pártot képeztek, mellynek tekintélye Wesselényi, támasza gr. Károlyi György, szelleme Kölcsey vala; s mellynek hatalma egy ifju, erőteli magistratusban gyökerezett. A régi embereket, kik itt mind ekkorig olly tündökletesen képviselték a boldog óságot, tehetetlenekké tették, s végre kiszoritották a megye kormányáról, s a közgyülések müködéseit olly irányban vezették, melly a hatalom figyelmét felköltötte.

Különben nemcsak a kormányügyek körül, hanem főkép a rendszeres munkák tárgyalásában tünt fel e megyében a szellem változása. E tárgyalásokban Kölcsey főfő részt vett mind vizsgálat, mind dolgozás által egy férfi társaságában, kinek nevét a világ nem ismeri; mert azon nagy lelkek közé tartozott, kikről Schlosser mondja: hogy észrevétlenül tünnek el a világ piaczáról azért, mivel nem nyilik számukra mező.

Ez a férfi Nagy Károly volt, a mostani Helmeczyné első férje, az időben, mellyről szólánk, Szatmármegye főügyésze. A tárgyalások egészen rajta fordultak meg, szintugy, mint a kidolgozások egészen Kölcseyn; ez philosophicusabb volt, amaz historicusabb; s e viszonyban Kölcsey politicai képzettségére, főkép, mint Kölcsey, még halála után is, emlegeté, jogtörténeti ismeretei által, nagy mértékben hatott. Kölcsey ez időszakot élete egyik kellemes szakának vallotta; s munkájok végén valának már, midőn társa a sorvasztó betegségbe esett, melly csakugyan később sirba vitte. Ekkor, 1831. aug. 2-ról irta hozzá a következő sorokat: „Tegnap estve későn vettem urambátyám levelét. Kifakadozó örömmel nyitottam fel azt, s búsan tevém le. Hogy beteg, hogy a végnyugalomra átlépésről szól, az engem lelkem mélyéig hatott meg. Érzem én, mi kipótolhatlan hézag fogna kebelemben támadni, ha elveszteném, érzem, hogy életével az én politicai életem szoros egybeköttetésben áll. Mi magányosan fognék én az én parányi világomban állani! Ne

Digitized by Google

engedje az ég, hogy még e csápás is keresztül menjen felettem. . . . . Sokaknak van ezen életre szükségek, még azok közöl is, kik általérteni, s teljes mértékben becsülni sem akarattal, sem tehetséggel nem birnak. . . . . "

Dolgozataik, mellyek a megye által elfogadva, a következő országgyülésre utasitásul valának szolgálandók, nagy hírre kaptak, s még szomszéd megyékbe is átkérettek, s otthon a megyei levéltár becses darabjai lőnek; és Kölcseynek utját elkésziték. Nem vezete az többé Hymettus hegyére; szive már csak pihenni járt a szentelt ligetekbe, de maga nem lakozott ott többé, az élet gondjainak adott helyet lelkében; s a csalogány zengésétől szoktatta magát a világi zajhoz, melly elöl husz évig elvonult.

Egy volt a legérdekesebb jelenetek közöl e nyulánk, magas termetü, de gyenge testalkatu, kopasz, borotvált arczu és ajku, örökké halvány, szerény, egyszerü s igen tiszta alakot látni a megyének torzonborz bajuszu, piros pofáju, pohos hasu, vastag nyaku tisztei és táblabirái között, kikre szelid szokásai és nemes philantropiája által polgárositó hatással volt.

Innen egyszersmind egy félreértés következett; egy eredeti, nem fontos, de jellemzetes történet. Nevezetesen azon törekvésben, miszerint Kölcsey a megyei és társasági életnek civilisáltabb hangulatot adni igyekezett, némellyek világpolgársági irányt láttak, s egy napon, bizonyos nemzetiségi kérdésben, névtelen német levelet vett, mellyben ő igy szólittatott: „Cosmopolit!" Nevetve boszankodott. „Egykori censoromnak — mondá, ki egy munkámat eltiltotta, mert, szerinte, Villers-nek a reformatióról közzé tett nézeteit pártolom, holott, ép ellenkezőleg, az egész munkában Villers-t igyekeztem megczáfolni, e szegény censornak megbocsátottam; de nincs sem földön sem égben bocsánat annak számára, ki engemet képes egyébnek látni, mint magyarnak." Olly kedélyesen mondá ezt, hogy tréfálni látszott inkább, mint boszankodni; érzé, hogy a tisztát nem kell mosni annak, kinél minden érzés és gondolat, szó és tett a nemzetre vonatkozik; kinek nem kelle jóllét, nem kelle szabadság, nem kelle még a dicsőség sem, ha nem volt nemzeti;

Digitized by Google

ki még a monarchiai szerkezet cultusát is magyar értelemben fogta fel.

„Nem az nekünk a király.— mond egyik beszédében — a mi sok más népeknek. Mi egy ezred óta birunk polgári alkotmánynyal, mellyért az európai nagy népek még most is kinos vonaglásban küzdenek; s királyaink ezen alkotmány egyik elengedhetlen, egészitő része. Őseink az ország egyetemi érdekeit, s a jussokat, miket egyes polgár sem birni, sem gyakorolni közsérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesitették, s e koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotmányi közszabadság fenntartásának képviselője. Szentnek nevezék a koronát; mert a legszentebbnek gondolatát köték hozzája: gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, melly ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féketlensége s hatalomvágya ellen is bonthatlan gátat emeljen. Nem következett-e szentnek tartaniok, erős kapcsolattal magokhoz szoritniok a személyt is, kire koronájokkal együtt a gondolatot is általruházták? nem következett-e, hogy magyar, e korona s az azt viselő fő nélkül polgári alkotmányát ne képzelhesse? hogy híve legyen mindkettőnek az utolsó perczig? s hogy egyiket a másik nélkül elveszettnek képzelje? Ime ez nekünk a király; ezt értjük mi a magas név alatt; ezt kell értenünk; mert ki nem mondhatjuk azt visszaemlékezés nélkül a bomolhatlan esküre, mellyet az, ki e névvel dicsőitve van, első hozzánk léptével ég és föld hallatára elzengett; ki nem mondhatjuk visszaemlékezés nélkül a nemzeti egység és szabadság fölségére, mellynek megmaradásáért isten előtt az eskü tétetett. . . . . "

Az elvek, miket itten Kölcsey a magyar alkotmányos királyságról kinyilatkoztatott, politicai gondolkozásának alapját feltüntetik. E szellemben látandjuk öt müködni, mint törvényhozót; s nagy ideje áttérnünk pályájának ezen éveire.

Az 1832-diki országgyülés következett el, s Kölcsey Szatmármegyéből követté választatott. Wesselényi akart társa lenni; azonban a szatmáriak már hülni kezdtek iránta; s viszszaléptettek azon okból, hogy a förendek házában több szolgá-

Digitized by Google

latot tehet a hazának. Volt készület elég mindenfelé. A közélet a megindult mozgékonyság által némi színt kezde nyerni már, s a rendek képviselői nagy reményekkel, nagy feltételekkel gyülekeztek Pozsonyba. Kölcsey szintugy táplálta e reményeket, és lelkébe fogadta e feltételeket. Érdekes látni, e különös lény, honszeretetének magasztaltságában mint vizsgálgatja, mint mérlegeli magát, állván uj pályája küszöbén. „Ime ez a Haza — igy ir Naplójába, midőn Pozsonyba érkezett — melly gyermekségem álmaiba, melly ifju és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövé szent képét; ez a Haza, mellynek dicsőségéért meghalni olly régi s olly szép gondolata vala lelkemnek, s mellynek háromszáz évü sebeit szivem alatt ezerszer érzém megujulni. . . . . S te mit fogsz érette tenni, mit fogsz tenni most, midőn álmok helyett való pálya nyílik előtted? Lesz-e erőd, létrehozni az ideákat, mik husz év óta boronganak kebeledben? Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadállyal . . . .? Fogsz-e türni rettentést, jéghidegséget, hálátlanságot és félreértést . . . .? De fogsz-e ostromot is állani a kisértések között . . . .? Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy, ha bünnek mondatik, a mit angyalod kebled mélyén sugall, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzetve sülyedez? Oh, jól érzem én, mit és mennyit kellene tennem; Te pedig ott fenn, vagy itt benn, ki mindeddig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mind végiglen!“

December 19-kén foglalá el székét. Nagy hirben állott már ekkor, s mint irodalmi tekintélyt, országgyülési tollvivővé választották. Gondolák társai: hogy feliratokat és üzeneteket szerkeszteni váltig alkalmas ember leszen, mert hiszen tollal foglalkozott, míglen hajszálai elhullának; mert különben politicai képességéhez eleinte nem nagy reménynyel voltak, főkép, mivel tudós ember volt. Ezt az előitéletet azonban megbocsáthatjuk a 32-diki rendeknek, miután tapasztaljuk, hogy egész pártok nem tudtak még napjainkban is kiocsudni azon hitből, miszerint politicában a tudományt tökéletlenségnek tartották; mert hiszen vezéreik által látták vagdostatni a tudásnak fáját, kik gyakorlatiasságokat az által vélték bebizonyitani, hogy a

Digitized by Google

politicai tudatlanságot rendszeresitették, s mint élet embereihez illett, phrasist állitottak a logica helyére.

Kölcsey boszankodással látta ezt; a balfogalmak közt legbalságosabbnak tartotta. „Semmi sem lesz belőlünk — mondá egykor Wesselényinek — mig az életet ellenkezésbe állitják a tudománynyal.“

Egyébiránt a követek táblája már az által, hogy tollát Kölcsey kezébe adá, kijelölte őt az országnagyok figyelmére; s ezek az országgyülés első heteiben folyvást látogatták; igyekeztek kitanulni és megnyerni őt. A mint azonban Kölcsey első beszédét, a nyelv ügyében elmondotta, vége szakadt a látogatásoknak. A követi karnak, ugyanis, leghőbb haladási törekvései megtörtek a förendek házának mereven mérsékletén; és Kölcsey kebelében mindinkább gyült a keserüség. Eddig tollvivői tisztének élt; sokáig hallgatott; de midőn a nyelv iránti kivánatokra megérkezett a förendi válasz, melly a római nyelvet továbbra is fenntartani akarta, ékesszólásának egész hatalmával fellépett. „Ha a római tanács és nép — igy kezdé beszédét — maga hatalmának főpontján még most is állana; ha mi ezen római népnek egy meghóditott tartományocskája volnánk; s ugy, mint alattvalók folyamodnánk hozzájok, hogy szabadulhassunk meg nyelvektől, és ők adták volna nekünk ezen választ, azt megtudnám fogni; de mikor magyar nemzetnek kivánságára magyar förendek adnak illyen választ, azt megfogni nem tudom.“ Nem szükség tovább folytatnunk; már e kezdetben elitélte a házat, melly a nemzeti nyelvnek teljes jogba tételét hátráltatta; beszéde folyamában pedig nemcsak okaik ürességét kimutogatta; hanem egész értelmöket összezuzta; sőt végre a két tábla viszonyára térvén, a förendeknek állását is megrázogatta. „Nem csodálnám — igy szól beszéde végén — ha nemesség és adózó nép között forogna a kérdés; ha a főtáblánál az egész nemesség, itt pedig az adózó nép képviselői foglalnának helyet. Akkor ezen viseletet születéshez kötött előitéletekből, régi privilegiumokhoz ragaszkodásból, s több effélékből, menteni ugyan nem, de magyarázni lehetne. Most nemesség és nemesség közt, még pedig egyrészről ötszáz, másrészről hétszázezer nemesség közt van kérdés,

Digitized by Google

A szerint, a mint környülállásaink, s országgyülésünk mostani rende állanak, a szerint, a mint magok a förendek a napkönyv iránti válaszban kinyilatkoztatták, e kétfelé ülö nemesség egyetlenegy országgyülési test. Egyetlenegy testnél csak egy többség gondolható; a hétszázezer kétszer jelentette ki magát; s kérdem: mi joga van az ötszáznak olly kemény ellenmondást csinálni? Én a mi polgári alkotmányunkban csak egy vetó-t ismerek, s ez a koronához van kötve."

Ezentul nem érintkeztek vele többé az országnagyok, kiknek egyike azt mondá egy társaságban: hogy veszedelmesebb szó még nem mondatott az országgyülésen, mint az, mellyet Kölcsey az ország többségéről kinyilatkoztatott. De minél inkább hagyák el, annál zajosabb karral fordult felé a közvélemény; s alig tekintetett többé valamelly tárgy bevégezettnek, míg Kölcsey ki nem nyilatkoztatta magát.

Különben ezen országgyülés, mellynek az akkori hiedelmek szerint, alkotónak kell vala lennie, igen nehezen, és egybehangzás nélkül indult meg. Az emberek lassan, és késöre találkoztak, mert vezéreket még nem fogadának el; s a vélemények sokára, jóformán csak Deák Ferencz belépésével kezdtek compact párttá füzödözni.

Az elágazásra sokat tettek a királyi előadások is, mellyekben az urbéri tárgy ezen országgyülés első teendőjeül volt kijelölve.

Az oppositio politicája alig terjedett még túl a bátor ellenkezésen a kormány irányában. E szinezet legtöbb emberei, mihelyt az udvar urbért akart, azonnal a kereskedési tárgy mellé állottak, s darab ideig akadályai lönek minden czélszerinti s pontositott dolgozásnak.

Kölcsey egy tiszta, rendszeresen müködö oppositiót szükségesnek hitt; de megvetette azt a dicsöséget, melly az örökös gáncsban és ellenküzdésben kerestetett, s melly — mint gúnynyal emliti — a betü kurtább vagy hosszabb szárában az alkotmány sértését látta. Ö ezen szinezetnek a gravamenek pályája helyett a reformok pályáját szánta; vezéreül Széchenyit nézte ki, s fel is szólitotta; és minden erejével dolgozott a központo-

Digitized by Google

sitáson, hogy az eltérések megszünjenek, s az izetlen tanácskozási szokást, mellyet a táblabiró-világ gyakorolt, némi parlamenti modor váltsa fel.

E modor azonban, melly egy pár talentum alá rendeli a gyülekezet tagjait, nem kapott kelendőségre az ambitiók sokadalmában; s elindultak a sokfejüség után.

Nevelték a különbségeket a megyékből eleve adott, és folyvást érkező utasitások is, mellyek, kivált akkor még, túlterjeszkedtek az elvek határán, minden részletekig lehatottak, s önálló és következetes eljárást gyakorta nem engedtek még olly követeknek is, kiknek kezét bátran lehete szabadon hagyni.

Ide járult még egy más körülmény is.

Egy magyar státuspoliticai rendszer, melly az életrevalóság igényeinek megfeleljen, talán csak Széchenyi lelkében élt még; de ő a pártokon kivül foglalt állást; minél kevesebben értették, mert terveit szelleme mélységében rejtette.

Mellette Wesselényi tünt fel erős szenvedélyekkel, vasjellemmel, martyrszerü élettel, és faltörő politicával. Egészen ellentéte Széchenyi sáfárkodó eljárásának. Míg ez a nagy ember homályban, halkan és mély számitással foglalta el positióit, s a bonyodalmas csomónak szálát megtalálni és legombolyitani igyekezett, Wesselényi zajjal támadott, s ugy látszék, mintha a csomót karddal akarná feloldani; mindig napfényben vőn állást; az árnyékot nem türhette, inkább kivágta a fát, mint a példabeszéd mondja. Az akkori kormány veszélyesnek hitte izgatásait; s a mint Wesselényi a szabadelvü politica kezelését befolyása alá keritette, a kormány pártja mindig fegyverben állott. E pártnak előőrei az alsó, és derék hada a felső táblánál annyi uton gyakorolták befolyásokat, hogy a szabadelvü politica egy értelmi egészszé nem tömörülhetett, s törvényhozási tüzpont nem alakulhatott.

„Beszélünk sokat — igy ír Kölcsey — vívunk sokat, találgatunk sokat, míg utoljára is történetes fejlik ki.“ És e nehány szóval a 32-diki törvényhozás jellemezve van, mellynek politicai kiskoruságában Kölcsey egy bizonyos, tiszta, meghatározott oppositiót végre lehetetlennek látott; s ebből fejté meg magá-

Digitized by Google

nak, hogy Széchenyi az altábla oppositiojával nem tart, s Wesselényitől egészen különböző uton jár.

Sokat kelle azonban tapasztalnia, mig e nézetre jutott.

Szatmárnak hires követe a szabadelvü pártnak kétségtelenül legmiveltebb embere volt; s erényes élete, magasztos hazafisága és elragadó oratoriája által a leghatályosabb egyének egyike. Borongó külseü, néma, látszólag hideg, noha lelke izzó volt. Nem vezéri alak; és szokásai sem valának vezériek. Benne a mennyi volt az erő, szintannyi volt a gyermekiség. Mindig valakinek gyámsága alá adta magát. Mint iró, Szemere Pálnak, mint hivatalnok, Nagy Károlynak, mint törvényhozó, Wesselényinek elébb, azután Deák Ferencznek, s mint gazda, az ő hiv szolgájának, Péternek tutorsága alá vetette magát. E szokás mellett szinte csudálatosan tünik fel az a makacsságig menő önállás, mellyet mindenik gyámja iránt gyakorolt, kivéve hiv szolgáját, kinek irányában nem volt akarata; de többi tutorainak baja igen sokszor meggyült vele; meghallgatta őket, aztán járta a maga utját.

Mert jól megértsük e szokást. Nem mestert keresett, hogy szavára esküdjék, hanem barátot, kit szeressen. Hisz gyámjai közt alig van egykettő, kinél elébb ne állott volna; de nem szerette az egyedülvalóságot még a dicsőség polczán sem; inkább visszalépett sokszor, csak hogy valakinek kezét megfoghassa.

Nem birt a mai pártemberek tulajdonaival; hanem az a sortis religio volt benne, melly a régiség embereit ékesiti, s mellyet az ujabbkor emberei között Vergniaud-ban találunk. Szentségtörésnek tartotta a viszony megsértését, baráti karokon szintugy dalolva ment volna vérpadra, mint a Gironde-nak ama tündöklő szónoka, kihez erkölcsei által hasonlott.

Jellemében volt valami idealis, volt valami nem e világból való. Plutarchus valamellyik hősének szelleme látszott benne megjelenni, ki az emberi szeretet és ohajtás tárgyainak öszveségét a haza nagy gondolatában pontositotta, s érette előtte varázsszinben tünt fel az élet s a halál.

A hazaszeretetnek ezen példáját azonban jól meg kell kü-

Digitized by Google

lönböztetni azon ábrándozó népboldogitástól, mellynek a társadalmi rend fáj. Ö soha sem szünt meg a sokaságért munkálni; de szánakozással nézte, ki a zajgó tömeg tapsaira adott valamit. „E közt — igy szól — s a való hír és dicsöség között óriási a különbség; s ki ezt érezni és méltánylani nem tudja, az nem is érdemel más bért utczai sokaság megtapsolásán kivül.“

Az uj idök elhirhedt embereitöl ebben is megkülönböztette magát. Való nagyságot keresett, nem hiu ragyogványt.

Ifjusága a szenvedés fátyolában tünik fel; ezt az élet nyarán a bölcsnek nyugalma váltotta fel; s ezen álláspontón az életet inkább a valóság világitásában fogta fel, mint némelly practicusaink, kik a világfolyam ellen uszkáltak. Egyébiránt erényes élete által a szent ember tekintélyével birt, a mi hatásának terjedelmét nem kevéssé nevelte, s egy pártnak érdekes emberévé tette; erőt, kellemet, hitelt vitt felekezetéhez, s jellemével beszentelte az ügyet, mellyet felkarolt. Emlékezhetünk : mikép szólott Dessewffy Aurél még halála után is a tekintetről, mellyet ezen — mint mondá — költöi tüze által tulzó, de angyaltiszta lelkü ember az oppositio ügyének adott.

Illyen volt Kölcsey. Fény és melegség a szabadelvü pártban; tudomány és szorgalom tiszti asztala mellett; lélekharang az ország teremében.

A mi már politicáját illeti : e tekintetben érezhető hiányai vannak, s csak a gyönyörü oratoria által fedeztetnek; de feltünnek, mihelyt külön választatnak.

Politicájában ugyanis, nagyszerü pontokkal találkozunk; de mindent összevéve, azon eredményre jutunk, miszerint politicája nem olly eredeti és correct, mint oratoriája; eszmékben nem olly gazdag, mint érzésekben; a minden idök és minden korok státusférfiainak tanulmányában nem olly eminens, mint a hazai viszonyok ismeretében; mindent belölről merít, alig valamit az európai eszmékből.

E hiányok mentségére azonban nem szükség felvennünk pályája rövidségét, s a körülményeket, mellyeket felebb elsorolánk. Mert némelly nagyobb dolgot talán kicsinyes szempontból fogott fel, s némelly kisebbet magasabbra is csigázott talán,

Digitized by Google

mint kellett volna; de birt kitüzött czéllal; birt annak követésében állhatatossággal; s nézetei, egyes érdekpontok helyett, mindig a közhaza láthatárát fogták keresztül; és eljárásában olly következetességet tanusitott, hogy ő mindenesetre kimagasló politicai jellem.

Nem a vallási és lengyel ügyek, nem a polgári törvénykönyv egyes czikkelyei, mellyek inditványok következtében, az akkori diplomaticus kifejezés szerint, per excerpta, tárgyalás alá kerültek, adják kezünkbe a kulcsot pályája megitélésében. Nevezetes részt vett ugyan ezekben is; s két beszéde a lengyelekért, négy philippicája a förendek ellen a vallásügyben teljesek oratori szépségekkel. „Ha a tizenkilenczedik század felvilágosodása — igy szól egy helyen — ha az országos népesség harmadrészének nyugodalma a förendek előtt elég fontosak nem valának: de az egész ország nyilván kijelentett akarata, a törvény szabad kény szerint történt magyarázata, a békepontok meg nem tartása, olly tárgyak, mik minden hazafihoz szokatlan érdekkel szólanak.... Nemzet hozta a törvényt, kötelessége is azt oltalmazni; vér ömlött a békekötetésekért, s azokat eldődeink iránti hálátlanság, s merném mondani, vérárulás vétke nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk.“ Tovább: „Nekünk híven kell maradni azon nemeslelkü nyilatkozásokhoz, miket ez ügyre nézve e képviselő test catholicus tagjai, haza- és emberszeretet, s magas miveltség által vezetve, egymással vetekedvén tettenek. S valóban ha a förendek egyezéseket továbbra is megtagadják, nem fogja hinni a maradék, hogy e két tábla tagjai ugyanazon idő, ugyanazon világosságterjesztő század emberei valának.“ Más helyen: „Ha elébb nem, a mi sirjainkon, s az előttünk elhunyt küzdők sirjaikon támad fel a kérlelhetlen Nemesis; és kiméletlen igazsággal fogja számon kérni háromszáz esztendő könyeit, fogja számon kérni milliomok feldult nyugalmát, a sirig üldözött ősznek véghörgéseit, s a gyermekeitől megfosztott anyának jajait, és számon fog kérni minden csepp vért, melly a bécsi és linczi békességekért magyar keblekből kiömlött.“ Végre, midőn a förendek a vallásügy némelly pontjaira megegyezésöket átüzenték, igy fejezte ki elégületlen-

Digitized by Google

ségét: „Köszönöm én az egész protestans népség nevében az illy megegyezést! köszönöm én Szatmár vármegye nevében törvényeinknek illy védelmét! köszönöm én a Bethlen és Bocskay mellett elhullott bajnokok unokáinak nevében a békekötések illy megtartását! De egyszer akkor eljön az idő, midőn a köszönet kisértő lélek hangjaként fog zengeni." Utoljára, midőn sok üzenetváltás után a vallásügynek altáblai többségében ingadozást vett észre, igy rettenti el a tántorodókat: „Nem az már most a közvárakozás tárgya: mi ékes szavak s mi fontos okok hordatnak fel itt? hanem csak az: vajjon a többség meg fog-e maradni? Illy helyzetben puszta szavazatot mondani elégséges. A mi tehát az én szavazatomat illleti: mindössze tizenegy tanácskozások alatt a rendek üzenete mellett nyilatkoztam ki, s ha most tizenketted ízben azon többségtől visszalépnék: mi következnék természetesben, mint az, hogy küldőim bizodalmát elveszitsem; hogy a képviselői szép koszoruban állani méltatlan legyek, s hogy nevem, jelenben és jövendőben eltörülhetlen gyalázattal bélyegeztessék meg."

A kép, melly e vonásokból kikerekedik, csak egyik oldalát mutatja Kölcseynek, azt az oldalt, honnan nagy érzelmekkel dolgozik, hogy szivet lelket akaratának magasságába ragadjon.

Másik oldalának feltüntetése végett közöljük az első szülöttségi javak tárgyában mondott beszédét:

„Az országos küldöttség — igy szól — az első szülöttségi jószágokat illetőleg ezen elvből mondja magát kiindultnak lenni: miszerint a szerző a saját szerzeményéről teljes rendelkezési szabadsággal rendelkezhetik. Való, hogy ezen rendelkezési szabadságot törvényeink pártfogolják; de valónak kell lenni annak is, hogy a nemzetnek joga van e pártfogást közelebb határba szoritni; mihelyt az emlitett szabadság a társasági czélok akadályára fordittatik. Minden tulajdon kezdete a társaságos élet, minden tulajdon bátorságositása hasonlóul csak a társaságos élet; az a ki társaságos életen kivül él, s valamit mint magáét megragadott, kénytelen leszen azt a legelső erősbnek, kivel találkozik, általengedni: azalatt a társaság a maga tagját törvény és igazság által erőszak és gonoszság ellen megótalmazza. Következik, miképen minden társaságnak joga van a maga kebelében, s védelme alatt szerzett tulajdon felett megkivánni, hogy az azzal élés a társasági főczélt, azaz

Digitized by Google

a társaság fentartását, virágzását ne csak ne rongálja, de előmozditsa. Ezért minden nemzetnél lelünk törvényeket, mellyek által a polgárnak határ szabatik : hol és mint és meddig bánhat sajátjával szabadon? Rómában az ősiség ismeretlen vala, ott végrendeleteket szabadon lehetett tenni, mégis a lex falcidia kiszabta a mennyiséget, minél kevesebbet az atya gyermekének nem hagyhatott; s a kevesebbet nyert gyermeknek jogot adott atyjának végrendelete, mint inofficiosum testamentum ellen keresetet inditani. Miért? mert a társaság fentartása, az alkotó részek, az egyes háznépek fentartásától függ, ezért annak joga s kötelessége van ezek fenmaradásáról gondoskodni, s megkivánni, hogy az atyák, nemzés, nevelés, s lehető biztos lábra állitás által a hazát uj és uj polgárokkal gazdagitsák, ne pedig nyomoruságra hagyott emberekkel terheljék. Igy miután a társaságnak az egyesek tulajdonára felvigyázási jogát elismertük, kérdem : nézheti-e a magyarországi törvényhozó test hidegen azon rendelkezést, minélfogva bizonyos nagy terjedékü szerzemények birtokosai azokat nemzetségök egyetlen tagjához időről időre kirekesztőleg kötik, s örököseik közől egyet boldogitván, a többit szeretetlenül magokra hagyják, s a hazának számos birtokos polgár helyett csak egyet ajándékoznak?

Nem, ezt hidegen nézni nem lehet! Az illy rendelkezés legelőször is a háznépi legszentebb viszonyokat dúlja fel; eltépi a szeretet köteleit, atya és gyermek, testvér és testvér között, kik közől egyik bőség ölében puhálkodik, mig a többiek, bár ugyanazon sziv alatt származtak, nyomoruságban senyvednek el. Mert a nyomoruság, mint minden a világon, az ember viszonyihoz méreték; s ha szinte a napszámos magzata boldog lehetne is a sorsban, mellyben valami nagyház másod szülötte él; de ez fog-e mindenkor elég erővel birhatni, hogy elfeledje mindazon fényt, melly az első szülöttnek jutott, s mitől ő fosztva van?

Mi lenne az országból, melly csak nehány nagy birtokos sajátjává fogna válni? Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölcsöztető kezekre van a hazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által müveltetve hasonlitlanul több jövedelmet ad, következőleg több szorgalmat fejleszt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s a közvirágzást emeli, azalatt : mig nagy tömegekre halmozott javak a hazának nagyobb részben el vannak veszve.

Gondoljuk meg azt is : miképen a nemesi jószágok nem csupán azért vannak, hogy birtokosaik azoknak haszonvételét évről évre elvegyék. A társasági elvek szerint rajtok fekszik azokon a teher, melly a közötalom és bátorságositás ideájából önként foly. Minden nemes tartozik a javakért, miket a hazai törvény által védve bir, szükség esetében fegyverre kelni. Mi már jobb : az, hogy egy atya több gyermekei,

Digitized by Google

egy nemzetség számos tagjai közől csak egyé a birtok, következőleg a kötelesség is, vagy ha a birtok és kötelesség számosokra megy által? mert birtoktalantól várhat-e a köztársaság ótalmat? van-e joga várni?

Mindezekből következik : hogy a törvényhozásnak lehet is, kell is a szerzeményről szabad rendelkezésnek korlátot szabni : s ugyanazért az első szülöttségi jogokat az öröködési rendre visszaigazithatja. Annyival inkább, mert az illy javakra nézve tett intézetek nem a szerzeményről szabadon rendelkezhető természeti jogból veszik eredetöket.

Tudjuk, hogy ez intézetek legelőször az 1687 : 9. törvényczikk által engedtettek meg, pedig még akkor az ugynevezett főrendeknek. Már ha ez intézet természeti jogból ered : miért kellett azt törvény által engedni meg? Miért határoztatott reá a fejedelmi megerősités? miért nem tehette azt a főrend törvény és megerősités nélkül? Miért tiltatott el tőle a főrendhez nem tartozó nemes, bár szerzeménye ennek is lehetett és volt? Jele, miképen itt valami egyébről, mint természeti jogról van szó; s épen itt tünik elönkbe a tekintet, mellyet az országos küldöttség elmellőzni látszott.

Törvény és fejedelmi megerősités kivántatott, hogy általok mint privilegium által, a természeti jogon és társasági viszonyokon s kölcsönös igazságon épült törvények az illy javakra s birtokosaikra nézve, bizonyos esetben foganatlanokká tétessenek; t. i. hogy a magát adósságokba sülyesztett első szülött, s több efféle a maga jogait követelő hitelezőnek a birtokot kielégités gyanánt általadni ne köteleztessék; hogy a hitelező kár és nyomoruság közepett várni tartozzék mindaddig, mig a birtok haszonvételéből, az első szülött hizlalására szánt summák kihuzása után, lassanként és apródonként kielégittetik. Ez a kérdésben forgó intézetek alapja; s innen látni, miképen azok nemcsak természeti jogon nem alapulnak, sőt egyenesen a hitelezők természeti jogainak, a kölcsönös igazságnak, a társasági bátorságnak legázolásán épülnek, s már eredetökben bűnösök levén : mit lehet méltóbban kivánnunk, mint azt, hogy gyökerestől kiirtassanak? Lehet-e elszenvednünk, hogy lehessen polgár, ki roppant javakat birjon, adósságokat halmozhasson, azoknak kifizetésére javait mégsem tartozzék engedni? Mert hogy ez eddig lehetett, innen van országunk csaknem legmélyebb sülyedésének forrása. Az első szülöttek adósságokba sülyesztik magokat; kül- és belföldi kapitálistákat ezrenként tettenek szerencsétlenekké, alkalmat adtak a sequestrumokra, mellyek aztán más birtokosokra is alkalmaztattak, nevünket s hitelünket egész Európa előtt megbecstelenitették.

Maga az országos küldöttség is érzé, miképen a dolog jelen helyzetben nem maradhat; de félt a fenálló intézetekhez nyulni, s csak jövőre szabott korlátot. De ha 500 teleknyi intézet nem káros, miért

Digitized by Google

leszen káros ötezernyi; s ha ötezernyi káros, miért ne legyen káros ötszáznyi, vagy ennél is kevesebb? hiszen a kár, hiba, a bűn magában az elvben fekszik; azt kell tehát magát számkivetni, hogy természeti jogainkat, népességünket s virágzásunkat többé emésztő féregként ne rágja.

Nincs is ok, mit ez intézetek mellett felhozhatnánk, mint a nemzetségi nevek fentartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is a nevekhez volna kötve : akkor igenis ezen ok érne valamit. De ki mondja meg, ha az 1687 előtt eltünt nemzetségi nevek miatt szenvedett-e az ország boldogsága? Vagy talán azóta olly nevek ragyogtak fel, mellyek ha kitöröltetnének, a nemzet végveszélyre fogna jutni? Vagy azt fogjuk-e mondani, hogy a nagy birtokot azért kell gondosan tartogatnunk, mert közhasznu alapitványok, intézetek azok által keletkezhetnek? Fussuk végig a tapasztalás adatait emlékezetünkkel, s nem kell-e meglátnunk, hogy jótékony intézetek azoktól eredtek, kik javaikat fáradozással magoktól kerestek, azalatt : mig az első szülötttek, hazáról nem gondolkozva, rohantak keresztül az életen, s alapitványok helyett végetlen adósságokat s nyomorgó hitelezőket hagytak magok után.

Vessünk egy pillantást a mult időbe! Sok nagy neveket látunk ott tündökleni, mellyek már nincsenek. Ki nem emlékezik a Gara névre? E név emberei most az országnak, az ég tudja, mellyik szegletében ekét tartogatnak s magot vetnek a földbe; hol a hézag, melly ama tündöklők kialkonyadtával eredett? Azok tehettek jót, tehettek s tettek roszat is eleget; s leszállásuk után csak ugy érezte magát a nemzet, mint azelőtt : ezek a mostani magvetők kitüntek ugyan a névkönyvekből, de népesitik a hazát, mivelik a földet, viselik a közterheket, s ugy lehet, homályban több jót, mindenesetre pedig kevesebb roszat tesznek, mint a régi nagy Garák. Ismét mondom: nem nevekhez van a haza boldogsága kötve. Ez vagy ama nemzetséget örökre fentartani akarni chimerai haszontalan veszedelmes előitélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek közt is találkozik; s a közjó csak jó polgárokat kiván, de minél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok, az mindegy; de nem mindegy, hány kézben legyen. Mert birtok tartja fen a polgárt, és sok ollyan polgár, ki birtokkal bir, tartja fen a hazát.

Tehát mivel a társaság czéljai, a közszorgalom, virágzás és védelemrendszer ugy kivánják, mivel a hitelezők természeti joga s a nemzeti közhitel szabaditást várnak; mivel a haza egészéről, magáról a nemzetről, nem pedig egyes nevekről illik gondoskodnunk; mivel törvényeinknek már egyszer a régi szenyből kitisztulniok kell; mind a

Digitized by Google

jelenben fenálló intézeteket eltöröltetni kivánom, mind azt ohajtom, hogy jövendőre is megtilalmaztassanak.“

Itt már a gondolkozóval találkozunk, a jogtudóssal, a bölcsészszel; midőn értekezik, magyaráz, kifejt, bizonyit; s ekkép igyekszik hallgatóit értelmére vonni. Okszerei ugyan itt is az érzelem fürdőjéből kelnek ki; a sziv bele játszik azon sulyba, mellyet az észnek okai a hallgatók meggyőződésében nyomnak; azonban ez, mint a hatás egyik tényezője, az okok értékéből nem levon, hanem emeli azt. Kölcsey szerette az analysist, de szárazat soha sem kell töle várni. Mert nem képek által, mint Plato, nem eszmékből, mint Aristoteles, hanem érzelemből gondolkozott, mint Socrates.

És itt feltüntettük Kölcseynek más oldalát is; mindezek azonban, mint a felebbiekben érintettük, mellékes tárgyak valának, és ábrázolnak nagy oratort, lángérzelmü hazafit, gondolkozó főt; de nem állitnak bennünket azon positióra, honnan politicai pályáját felfognunk, méltányolnunk és megitélnünk kell, mert e végett induláspontját kell felkeresnünk.

Kölcseyt ezen országgyülésen egy eszme vezette: a nemzeti egység eszméje. Ezen eszme vonul keresztül összes működésén; ennek szempontjából fogott fel és pártolt egyes inditványokat; támadott kiváltságokat, verdesett osztályokat. De az eszme különösen két tárgyra útalta: Erdélyre, s az örök váltságra.

E két tárgynak lön pályája szentelve — feláldozva.

Az Erdély és a Partium iránt támasztott százados kivánatot az 1825-diki országgyülés az elölegesek közé sorolá; de felterjesztését siker nem követte; mert az ügy bevégzése az ismeretes záradéknál fogva, miszerint Erdélynek elöleg ki kell hallgattatnia, időről időre hátráltatva lön.

Kölcsey a Partiumban született; s igy nemcsak politicai célok miatt, hanem kegyeletből is tapadt ez ügyhöz. Már Szatmárban, még az országgyülés előtt sokat értekeztek e tárgyban, s körlevél által igyekeztek az ország megyéinek figyelmét reája vonni. Wesselényi ugy nézte e kérdést, mint Erdélynek élet-

Digitized by Google

feltételét; Kölcsey, mint a nemzeti erősödésnek tényezőjét; miután azonban a teljes unióra semmi kilátás nem vala, elvégezék, hogy a kérdés formulázásában változást tegyenek.

Wesselényi összeszedé Erdélyben diplomatikai adatait; s ezek alapján Kölcsey a Részek kérdését Erdélyétől elválasztotta és kimutatta, hogy a Részek minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek; hogy a fejedelmeknek Erdélytől különböző hatósággal adattak által; hogy I. Leopold által, Erdély visszavételekor, Magyarországhoz tartozóknak lenni nyilván kimondattak; s végre hogy sorsuk, a carolina resolutio által, nem végképen határoztatott el, hanem attól kezdve maiglan tárgyaltatás alatt van. És ezen diplomatikai kimutatások alapján az ügy felterjesztését ugy formulázta: hogy a kihallgatási záradék a Partiumra nem tartozván, ez, mint az ország valóságos területe, haladék nélkül adassék vissza; Erdélynek pedig a Mohács előtti egyesületbe lehető visszatételére a testvérhazák közt kölcsönös alkudozás nyittassék.

Wesselényi gyönyörködött barátjában, midőn látta a behatást, mellyet fejtegetései s felterjesztése okozott. Nem vitatással halmozák el most, hanem köszönettel ölelék körül.

A főrendek megkisérték ugyan a kérdést régi kerékvágásába visszaejteni; azonban Wesselényi adatai, s Kölcseynek apostoli lelkesedése ellenállhatlan hatással készitették azt ki; és Erdély uniójára alku nem nyittaték ugyan; de a Partiumnak visszacsatolása csakugyan királyi megerősitést nyert.

De a sanctio már nem érte követi székén; pályája el lőn akasztva, mint a következőkben látni fogjuk.

A perctől fogva, mikoron a királyi előadások kihirdettetének, Kölcsey az urbéri tárgynak igyekezett pártosokat szerezni; népszerütlen dologban fáradozott, mert, mikint felebb érintettük, a 32-diki hazafiak mindjárt a kereskedési tárgyat akarák első helyre emelni, mihelyt a kormány az urbért tüzte ki. Midőn e kérdésben a legelső tanácskozmányt tartották, jelen volt Széchenyi is, és Kölcseynek igazat adott azok ellen, kik szabadelvü gondolatokat fejtettek ki, de idegenek valának az engedményektől; és a királyi előadásokban kitüzött tárgyalási rend követésétől.

Digitized by Google

Kölcsey e tárgynak fenekén a feudalis viszonyok feloldását látta; s épen azon körülményből, mert a kormány kezdeményezé, meritett elég okot felvételére, mert máskép a nemesség követei a nép boldogságának hátráltatói gyanánt tünendenek fel. „Engem — monda — nemcsak zavarba nem hoz, sőt örvendeztet, hogy a kezdemény a kormányé; mert versenyezhetünk a végzeményben; hadd ismerje meg egyszer a nép valóban barátait, ellenségeit. A kormány urbarium által urbariumot akar; nekünk urbarium által nemzetet kell akarnunk; azaz : feladatunk ugy intézni az urbariumi tárgyat, hogy a nép egyszer tulajdoni és polgári jogokat nyerjen, s ezáltal a nemzeti alkotmány hétszázezer, puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tiz milliom felemelkedhetőt nyerjen."

Megborzadtak reá a nemes magyarok; s még egy vén bátyja is azt mondta, hogy biz az ő derék öcscse inkább beillenék paraszt embernek, mint Ond maradékának. „Semmi; — igy ír naplójában — ember, mint gyermek, elébb szavakat hall, azután ideákat tanul; s a maga periodján kercsztülmenvén, végre tettre is emelkedik. Igy volt ez másutt, igy leszen nálunk is."

Azért bármi népszerütlen volt a kérdés, elvégezék Wesselényivel, egy perczig sem késedelmezni. És Kölcsey, a szabadelvüek nagy részének ellenkezése mellett is, már megállapodott kerületi többség ellen, a kormánypártiak csudálkozására, megtevé inditványát az urbér elsőségére. Elbukott ez egyszer, de mihamar győzedelmeskedett.

A győzedelem azonban még csak a felvételt illette; s még ezután következének el a kedvetlenebb napok, midőn a tárgyaláshoz fogtak.

Elöleges szó volt alapelvek megállapitásáról, azonban ez a legelső tanácskozmányi kisérlet után czélirányosnak nem, sőt épen károsnak mutatkozott. A szabadelvü követek belátták, hogy ez eltévedésre fogna vezetni; s elhatározák, hogy az országos küldöttség munkáját vegyék tanácskozási alapul, s czikkelyről czikkelyre kisértsék meg elveiknek keresztülvitelét.

Nehezen ment a dolog igy is. A kérdések napokig, sokszor hetekig tartó csatákra adtak alkalmat, s félév mult el, mig a

Digitized by Google

tárgy, csak kerületben, befejeztetheték. A maradni akarók mindent sokallottak, a haladás emberei mindent keveseltek, s ekkép mindenik fél elégületlen volt.

Kölcsey e hoszu tárgyalások alatt lankadatlan buzgalommal követte czélját; s a tulajdoni és személyi jog kérdéseiben olly nézeteket nyilvánitott, pártolt, fejtett ki, és segitett végzés erejére, mellyekre a felmentés rendszerét épitni lehessen; s mosolygva türte el, midőn egyik követtársa felkiáltott, hogy a szatmári követ lelke fog számolni róla, ha többé a földesur jobbágyának hasznát nem veheti.

Az illy zugolódásokat lelki nyugalommal türte; de renditő szavakra fakadt, midőn egyegy, nehezen keresztül vitatott elvet ismét felforgattatni szemlélt. Illy alkalommal, jelesen a földesuri biráskodás kérdésében, tevé e megjegyzést: „Ég és föld szemléli: mi az uralkodni vágyás kínaitól megmenekedni nem akarunk. Pedig, uraim, semmit sem kellene inkább várni, mint az időt, mikor a törvényen kivül senki se uralkodjék. De ti nem akarjátok érteni, hogy a bölcs akkor mond le valamiről, midőn azt haszonnal, legalább kár nélkül, teheti; s ezért kellett nektek az 1764-diki országgyülés után törvényt fejedelmi kézből elfogadni; s ezért fogtok ti még sok mindent nem egyszer más kéjétől elfogadni.“

A sok visszavonás között is azonban, mellyel e tárgy lejárta utját, némi nyugasztaló eredmények fejlettek ki a kerületekben. A szabadelvüség ugyanis, az utóbbi hónapokban, annyira erősödést nyert, és olly észrevehetőleg nevekedett, hogy még azon követek is, kik nem a legkedvezőbb utasitásokkal jövének, enyhén viselék magokat, s ekkép az urbéri tárgyban nem nagy ugyan, de saját határaiban mozgó többség látszék kikerekedni, melly Kölcseyt és elvbarátait támogatá.

A szabad költözés, a telki haszonvételek szabad adása és vevése már a tárgyalások kezdetén nyerve valának; most végkép az ügy bajnokai felhasználák erejeket, s a tartozási viszonyt rendezték, némileg mérsékelték, a földesur biráskodását eltörölték; a jobbágy személyét a köztörvény ótalma alá helyezték; s az örök váltságot kimondották.

Digitized by Google

Ezen ügynek Kölcsey olly kiváló bajnoka volt, hogy nevével a közvéleményben összeforrott; s emlékezetéhez van kötve a történetekben. Annálfogva hijányosan maradna pályaképe, ha utolsó beszédét, mellyet ezen ügyben tartott, elmellöznök.

Aztán közöljük azért is, mert uj téren tünik fel e beszédében mint vitató, mint nemcsak szónok, hanem mint országlár is.

Elöre kell bocsátanunk, hogy ama remények, mellyeknek a szabadelvü párt utóbbi gyarapodása miatt, helyet adott szivében, hamar elhomályosodának, s aggodalomba esett az ország jövendöje iránt. Azt hitte, hogy az urbér országos ülésekbe vitetvén, még egyet és mást jobbithatni fognak; e helyett egyet és mást vesztettek el a kevés jóból is, mellyet kerületben kiküzdének; s miután a sokképen megnyirbált tárgy végre felterjeszteték, az örökváltsági czikkelyre tagadó válasz érkezett.

A válasz országos ülésbe kerülvén, minden szem Kölcseyn függött; s ő igy szólott :

„Valahányszor az örökös megváltásra nézve tagadólag felelő királyi válaszról gondolkozom, mindannyiszor kénytelennek érzem magamat emlékezetemmel a közelebb lefolyt három század történetén végig futni; s azoknak folytában a pályát, mellyet a magyarországi kormány az adózó nép tekintetében állandóul követett, vagy követni látszott, vizsgálatba venni.

Senki sincs, t. rendek, ki nem tudná, mikép IV. Ulászló — kit istea haragjában adott a nemzetnek — uralkodván, a jobbágyság közönségesen fölzendült, s iszonyu dulongásokat követett el. Elnyomattak ugyan, elvették büntetésöket, s a csend helyreállott; de nehéz meghatározni : mi vala nagyobb bűn: az-e, mit a jobbágyság undok tettei által elkövetett, vagy az-e, mit a nemesség az ezen tettekre szabott büntetéssel véghezvitt? — Nem értem itt az embertelen kinzásokat, miket Zápolyának találékony esze kigondolt; hanem értem azon országgyülési határozást, melly nemcsak az akkor élt jobbágyokat, de azoknak még meg sem született, s következőleg a bünben részt sem vehetett maradékát is örökös szolgaságra kárhoztatá!

A kárhoztatás mi siralmas következéseket hozott legyen a népre maga után : könnyü elgondolni. Bizonyságot tesznek erről a nemzet történeteinek, magának a törvénykönyvnek száz meg száz lapjai; s e siralmas következésnél fogva előállott helyzetben találá népünket első Ferdinand. Mint igyekezett ő s mint igyekeznek követői a szerencsét-

Digitized by Google

len sokaságon könnyiteni, azt ismét törvénykönyvünk lapjai hirdetik; fájdalom, hogy igyekezetük hoszu időkön keresztül sikeretlenek valának. Azonban nem maradtak azok magára a kormányra nézve minden haszon nélkül. Mert lassanként néppártfogás szinét nyerte meg, s a sokaság megszokta ugy nézni, mint ótalmazóját; s ki ellen? Felelet : a nemesség ellen!

Eljött egymásután az idő, s Mária Terézia az 1764. országgyülésen eldődeinek szándékát életbe hozni igyekezvén, a jobbágyi tartozásokat s haszonvételeket urbéri törvények által elrendelni, s ezáltal a népet biztosb helyzetbe tenni törekedett. Tudjuk, miképen e törekvés a nemesség részéről akadályokra talált, s az országgyülés kivánt teljesedés nélkül oszlott el. Az akkori kormány egyfelől az ügy igazságát érezvén, másfelől néppártfogó czimére bátran támaszkodván : merész volt az urbért törvényelleni uton is az országba hozni, s a nemesség engedelmeskedett, jóllátván, hogy ezúttal sem isten sem ember előtt számot nem adhatna.

Ez uton szerzett népbizodalmát a helytartótanács biráskodása folyvást segitette a kormánynak fentartani, s e bizodalom a nemesség iránti idegenséggel párosulva, olly erőbe jött, hogy bár az 1825-ki országgyülést megelőzött szomoru időkben a kormány törvényelleni lépéseket s épen az adózó nép kárára követett el, s a nemesség a nép ügyében bátor elszánással lépett fel : még sem lehetett a néppel elhitetni, miképen őt a kormány nyomja, s a nemesség az, melly a kormány ellen ótalmára kel, e mindaddig meg nem rendült hiedelmet látszott az uralkodás fentartani akarni, midőn a jelen országgyülés kezdetén előadásait megküldé; s azokban az urbér legelső helyen leendő fölvételét elhatároztatni kivánná. Czimét homály alá rejteni nem engedi, s a haladás utján a nemesség előtt vezérként fog feltünni : ezt reméltem én, ezt reméltük mindnyájan, s ugyanazért, midőn az urbéri czikkelyek megkészültek, midőn e czikkelyek közt az örökös megváltásról szóló, s épen most kérdésben forgó szakasz is életre jött. Köz vala a remény, melly ennek a kormány által elfogadását bizonyosnak hivé. Mert kiket illetett inkább, mint a nép pártolóját azon módot, mi által annak tulajdon szerzésre alkalom nyujtatik, két kézzel fogadni?

S mi történt t. rendek! Ime felterjesztők az urbéri törvényeket, s az örökös megváltásról szóló szakaszra tagadó választ nyertünk. S mi okból? mert, ugymond a válasz, e tárgy nem az urbérre tartozik.

Járatlan volna dolgainkban, ki nem tudná, hogy 1790 óta, mióta t. i. a rendszeres munkálatok megrendeltettek s elkészültek, valahányszor a kormány előtt nem tetsző tárgy hozatott fel, a legmindennapibb

Digitized by Google

mód annak félrevetésére a rendszeres munkálatokra igazitás vala. Itt van végre az országgyülés, mellyen e munkálatok vizsgálatba vétetni elkezdettek; s most a félrevetési mód ugy változott meg, hogy a kedvetlen tárgy, a már kéz alatti munkálatból a még kéz alá nem jöttre igazittatik. Az illy eligazitás kétségkivül nem egyéb, szavakba burkolt, de okokkal nem támogatott megtagadásnál; s már annyira el van használva, hogy általa elámittatni együgyüség lenne. S én valóban neheztelésem kijelentését el nem fojthatom, hogy miután e jelen tárgy a képviselői tábla részéről a főrendek ellen olly hévvel s olly sok fontos okokkal készittetett ki: a kormány emberei csak annyira sem tartottak bennünket méltóknak, hogy fejöket valami más ok kitalálásán törték volna. Én tehát ezen okot oknak lenni el nem ismervén, reá felelni sem tartom szükségesnek.

A mi pedig a mélt. előülő által a monarchia és aristocratia tekintetéből vett ellenvetéseket illeti, azokra Csongrád tisztelt követe egyenesen megfelel; azért azoknak közvetlen ostromával felhagyván, átalánosan akarom megvizsgálni, az örökös megváltási jog a monarchia és aristocratia és a népboldogság elveivel minő viszonyokban áll? mikor aztán magában ki fog világosodni: mi az igazság? Az-e, a mit a királyi válasz foglal magában, vagy az-e, a mi a kerületi szerkezetben áll?

Nézzük a választ kiterjedésében; s ha látjuk, miképen az materialis engedményeket elég bőven ad, moralisokat pedig általánfogva megtagad: tisztán ki fog tünni egész szelleme, s e szellem csak ez: az adófundust lehetségig tisztába hozni s egyszersmind növelni.

E szellem ellen, magában gondolva, nem mondok semmit, de miután a kir. válasz csak ezt, és csak ennyit akar, szeretném kérdeni: mit tett ezáltal tisztán az adózó népért? én ugy hiszem: tisztán az adózó népért semmit; hanem mindent a kincstárért, azaz önnönmagáért.

Túl tehát azon, miket Mária Terézia s József császár tettenek, semmi sem vala-e többé, a mit a kormány az adózó népért tehetett volna, s a mit az adózó népért kellett volna? Fájdalom! még igenis sok van, érzi ezt a képviselő test; s ezért igyekezett a népnek a társaságban meghatározott állást adni; s előtte a tulajdonszerzést lehetségessé tevén, egyszersmind a szolgaság alóli felszabadulás utját megnyitni. A kormány azt nem akarja, s igy a három század óta követni látszott haladási pályát egyszerre bezárván, a nemességnek, ki ellen eddig a népet védni látszott, 10 év lefolyta alatt másodszor készit alkalmat, azt előbbi pártfogói ellen ótalomba venni.

Szabad költözést nyert a jobbágy. Való, de azért lehet-e őt szabadnak mondani? Ne engedjük magunkat e szó által „szabad“ megcsalni! Ezen epitheton itt a költözést, nem pedig a jobbágyot illeti.

Digitized by Google

Szabadon költözhet, de költözése által szabad nem leszen. Bátran állitom a királyi válasz tartalma szerint a jobbágy épen azon állapotban marad, miben József császár alatt kinlódott. Eltöröltetett az örökös jobbágyság? Miképen? Az adózó elhagyhatja urát, való; de hová mehet? más urhoz! És mi feltétel alatt? szolgálat feltétele alatt! A különbség csak ez : eddig szolgált folyvást egy urat; most már szolgálhat egymásután többeket. De szolgálnia folyvást kell, azaz örökösen kell. — Ő tehát, a királyi válasz állván, örökös jobbágy lenni mindeddig meg nem szünt; s bizonyosan nemis szünik meg, csak akkor, mikor a tulajdon-szerezhetés, örökös megváltásnál fogva, neki megadatván, szolgaságból szabadságba saját erejével fölemelkedhetik.

A szabadulásnak ez ideig három nyitva álló utai valának : az ugynevezett manumissio, polgári birtokszerzés és nemesi jószágra juthatás.

A manumissiokat a mi illeti : azok hazánkban eleitől fogva szokásban voltak, s általok nemcsak egyesek, de egész közönségek szabadultak fel. Elmondanám, hogy a szabad városok ez uton állottak elő; de reménylem, lesznek követek, kik a tárgy ezen oldalát bővebben fogják felvilágositani. Czélomra csak azt jegyzem meg, hogy a királyi válasz e manumissiokat most eltörölni szándékozván, a szabadulásnak csak két hátralevő utai maradtak fen.

Szerezzen hát a jobbágy polgári birtokot! de hányadikat fogja a szerencse annyira kedvébe venni, hogy faluját, — hol parányi adózó birtokot nem szerezhetett, — elhagyván, városba mehessen, sok ezreket érő javakat vásárolni, s ha igy polgári birtokra jutható jobbágy ezrek közől válik egy : bizonyosan százezer közt sem fog találkozni egy, ki nemesi birtokra léphessen. Most ha polgári birtoknál szegénység tesz akadályt, nemesi birtokra nézve két hatalmas ellenség fog majd küszködni : egyik neveztetik : incapacitásnak, másik aviticitas nevet hord. Incapacitas megtiltja őt, mint nemtelent, nemesi birtokot vásárlani; aviticitas megtiltja a nemest saját maga javait másnak eladni. E kettős tilalom közt nincs egyéb lehetség, mint jószágot a kormánytól venni; mellynek joga van egyfelől a maga javait eladni, másfelől nemtelennek is jószágbirhatásra tehetséget kölcsönözni. Nem világos-e, hogy az incapacitas és aviticitas elvei közt a manumissio elvének megrontása nem czéloz egyébre : mint a jószág-eladhatási jogot a kormány monopoliumává tenni, hogy igy a nemesség saját ősisége mellett sorvadjon, minden vásárló pedig az egyedüli eladó kezeiből lehetségig felrugtatott áron venni kénytelenittessék? Egy szóval, t. rendek, látni való : miképen e bánásmód mellett a néptömeg legnagyobb számának uri szolgálattal szabad birtokra szert tenni lehetetlen leend; s azon szerencse kedvenczein kivül, kik vagy polgári vagyont, vagy királyi adományt

Digitized by Google

vehetnek, a többi milliomok szabadságára más mód nincs : mintha jobbágy telkeit elhagyja, s az isten szabad ege alá kiáll koldulni! Mert a kir. válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabadvárosi polgáron kivül csak két emberosztály lesz szabad : a földesur, ki a helységet birja, s a koldus, ki a helység utczáin hajdon fővel és mezitláb irgalom és kenyér után kiáltozik!

Mondja meg nekem valaki: miért? mi elvnek következésében teszi azt a kormány? Monarchiai elvből talán? Bár mennyit gondolkoztam: én e tettet a monarchia elveivel egészen ellenkezőnek találom. Monarchiát nép nélkül gondolni nem lehet, s hatalmas monarchiát vagyonos nép nélkül hasonlólag nem. Akár belső csend fentartása, akár külső ellenség elleni védelem forogjon szóban, akár a státus jövedelmei jőjenek kérdésbe : minden esetben csak vagyonos nép segithet. Következőleg vagyonos néptől a monarchiának félni nem kell. Kettő van, a mitől retteghet: vagyontalan nép és olygarchia. Amaz csendrontásra hajlandó, mert állapota kinosan nyugtalanitó, veszteni valója pedig nincs. Emez hatalmas és büszke, és igazgatni akarván, a monarchia jogait örömest magára ruházná által. XVI. Lajos királyi székét Páris vagyontalan népe dönté fel; Napoleon császári hatalmát a st. germaini paloták birtokosi ásták alá. S ezeken kivül több példát felhozni szükséges-e?

Ne menjünk illy messze? csak azt kérdem : ugy a mint a királyi válasz áll, el van-e érve a czél, mit olly világosan tüzött ki magának? Tisztában lesz tehát már az adófundus? Bizonyosan nem! Hiszen ott áll I: 40 :, ott állanak a kényszeritett cserék, a kibecsültetések, s több efféle, mint megannyi búvó zugok, minek homályában a földesuri önkény elrejtezhetik, s belőle az adófundus mind zavarbahozására, mind fogyasztására czélja szerint dolgozhatik. Ha a kormány az adófundust teljes tisztaságba tenni kivánja, nincs más eszköz, csak az örökös megváltás. Az adózónak megváltott tulajdona csak az, mit illethetetlen adófundusnak mondhatuuk; s ha az illetlenség a kormány előtt kivánatos : miért annak megtörténhetését akadályozni?

Kérdem tovább : az által, mit a királyi válasz elfogad és kiván, adatik-e az adózónak több, mint eddig kezében vala? bizvást mondhatni : nem! S nem vagyunk-e látni kénytelenek : miképen abból, a mi most kezeikben van, azon kilencz millió nép számához képest csekély három négy milliónyi adóját fizetni nem tudja? Minden törvényhatóság teljes restantiákkal, s minden törvényhatóság kénytelen az adómennyiséget nem ritkán executiók által vinni véghez. Vajjon meg nem történik-e, hogy a kiküldött adóbehajtó eljő az adózónak ágyát elvinni, vagy hideg őszszel ajtaját leszaggatni? S midőn igy a nyomorultnak beteg gyermekei a földön fetrengnek, s midőn az éjszaki szél kunyhó-

Digitized by Google

ján keresztül süvöltöz, akkor igenis a kétségbeesés elkeseredésével ragadja el háza népétől az utolsó darab kenyeret, hogy árával tartozását szállithassa; s ezen állapotban akarja-e a kormány a népet hagyatni? Nem akar-e neki szabadságot engedni, hogy miután országot és egyházat, megyét és urat, falut és előljárót s az ég tudja még mit fizetni tartozik: legalább az uri terhei közt minden bizonynyal legnagyobb tartozások alól kimenekedhessék, s az által a hazában lassanként egy boldogabb, s fentmaradandó terheit könnyen teljesithető néposztály támadjon? S ezen ideában van-e legkevesebb is, a mi a monarchia virágzását elő ne mozditsa?

Vagy talán az aristocratiának terve az, melly a nép tulajdoni jogait ellenzi? Elhinném, t. rendek, ha a magyar aristocratia csak nehány, igen kevés számu, s átalában gazdag és hatalmas nemzetségből állana. De a mi aristocratiánk sok ezer háznépet foglal magában, s e háznépek hasonlitlanul nagyobb része, szegénysége és miveletlensége miatt, a néphez igen közel áll, s igen nagy száma jobbágytelkekre szorulván, s az ujonnan alkotott törvény által adózásra köteleztetvén, a néppel épen összevegyült. Illy aristocratiának elve, a nép tulajdoni jogának, melly az ő tagjainak egyik igen nagy részére jótékonyan hat, ellenzője nem lehet. Népboldogságnak csak az istentől és emberektől elátkozott olygarchia lehet irigye; s szerencse, hogy polgári alkotmányunk olygarchiát nem ismer! Ott igenis, hol olygarchia virágzik, hatalmasan szokott az a nép vagyonossága ellen dolgozni. Mert jó birtoku nép, mint felebb érintém, hatalmassá teszi a monarchát; s e kettő közt az olygarchák törvény közé szoritva, féktelen hatalmukat elvesztik. Ollyan országban nincs móduk a trón körül fellegcsapatként tolongni, hogy a trón sugárai a néphez, s ennek tekintete viszont a trónhoz el ne juthassanak. Ott nincs erejök veszélyes nepotismust űzni, s az igazgatás minden ágait rokonokkal s creaturákkal megtölteni, hogy kény szerint uralkodjanak. Ott nem formálhatják magokat egyptusi kaszttá, mellynek tagjai törvény- s igazságon gázolhassanak, s a hozzájok nem tartozókat letapodják. — Illy olygarchia elveivel a nép virágzásának előmozditása, hogy ellenkezik: igenis, ugy hiszem, de ismét mondom, a magyar polgári alkotmányban az olygarchia idegen.

Gondoljuk meg: nálunk az aristocratia tagjainak legnagyobb része falukon az adózó nép közt elszórva lakik. Már tekint. rendek! egy pár százezernek, milliók közt, csendességben élni: ez bizonyosan a millióknak jó akaratától van függésben. Hogy e jó akaratot csak a kölcsönös bizalom teremheti: a csongrádi tiszt. követ igen jól jegyzé meg. De bizalom, állandó nyilt bizalom lehet-e olly emberek közt, kik ur- és szolgaviszonyban állanak egymáshoz? kik közől egynémellyik nagy

Digitized by Google

kiváltságokkal s tulajdon javakkal bir, a nagyobb rész azon javakból magát kizártnak szemléli? Példákkal mutassam-e meg, hogy a szolga valahányszor alkalom adódik, urával miként bánik? Nem szükség a világ egyetemi történeteiben széttekintenem; nem szükség a régi Rómából a Spártacus rabcsoportjait, vagy a németországi pórhadat, vagy a szent domingoi gyilkos jeleneteket felhoznom. Hazánk történeteiben a példák borzasztóbbak, mint akárhol. Említém a Dózsa vérengző tetteit, tudják a rendek a József császár alatti dolgokat Erdélyben; ki az, ki még most is borzadva nem tekintene vissza a choleraévre, midőn némelly megyékből a legrettenetesebb tettek hire az egész országot keresztülrázá. Felszólitom a kormányt, illy esetben mi támad, melly által bennünket megótalmazand? Talán hóhér-pallos és kötél, mit a bűnösök ellen forditanak? Nyomorult eszközök, – mert ezek semmivé tehetnek ugyan egyes életet, de itt nem egyről van a szó, itt a szó azon halhatatlan, hódithatatlan szellemről van, melly századok óta most lánggal lobogva, majd hamu alatt, emésztődve ég. És ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak megszelidíteni lehet! Nem egyébbel pedig, csak olly közös érdekkel, melly a társaság tagjait egyformán kösse a hazához, s ez az érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon!

Aztán csodálkozom én, hogy a kormány nem látszik érteni, mire már két század tapasztalása megtanithatá vala, miképen a nép olly fontos a státusban, mire rendkivüli figyelmet kell forditani. Elmultak az idők, mikor az aristocratia állott fegyverben, hol a trón mellett, hol a trón ellen, most kincstár és katona a népből jön ki. S nem tudjuk-e? hogy az adózó erővel ragadtatik szülői, hitvese és gyermekei karjaiból, hogy midőn hosszu évi katonaságban a polgári élet minden viszonyaiból kilépve élt, végre, legtöbb esetben táplálat nélkül, haza eresztetik, s a tépett viszonyokat többé összekötni nem tudja: vagy tilalmas utakra kényszerittetik, vagy házról házra bujdos koldulni, s a gazdag asztaláról lehult morzsalék után kapdos! Illy helyzetben álló népre támaszkodni vajjon bátorságos-e? S midőn ezt mondom: ellentállhatlanul tolakodik emlékezetembe a szemrehányás, mellyel a bérben fogadott iró Gusterman a magyar nemességet illeti: „Mert mi, ugymond, minden terhet a néppel viseltetünk, azzal ótalmaztatjuk a hazát; pedig annak hazája nincs, azt az országhoz s földéhez semmi érdek nem köti, mert tulajdont néki nem engedünk.“ Ohajtanám bár ez az ember most is itt lehetne, s szemeivel nézné, füleivel hallgatná, milly kinos fájdalommal küzdünk mi a kormánynyal, melly azon tulajdont a népnek megadatni nem hagyja. Bizony kénytelen lenne elpirulni; bizony kénytelen lenne a kormány tanácsosihoz fordulva szemeikbe mondani, a mit

Digitized by Google

Napoleon egykori ministere más alkalommal mondott volt: „Uraim! a mit tesztek, több mint vétek és hiba!“

Azonban, t. rendek, fájdalmas érzéseim közepette is bizonyos léleknyugalmat találok abban, hogy a nemességen fekvő százados szemrehányás terheit a kormány most saját magára fordità; s e tett által felhatalmazva érzem magamat, kikiáltani: s ezen kiáltás elébb utóbb az egész hazán keresztül fog zengeni, ez a kiáltás elébb utóbb 9 millió ember keblét fogja dobbanásba hozni; — mert ime 1834-ben a magyar nemzet törvényjavitó országgyülésen a magyar nemesség az adózó népnek tulajdonszerezhetésre valahára utat nyitni szándékozott, s az, ki ezen jótékony szándéknak ellene vetette magát, a kormány volt!

Igenis, t. rendek! a kormány volt! A mi minket illet: mi a nép iránti kötelességhez e részben mindeddig hüvek valánk, s nincs egyéb hátra, hanem hogy annak teljesitésében továbbra is szent állhatatossággal maradjunk!“

Ez volt politicai hattyudala Hallgatóinak egyike a P. Hirlapban ezt a képet adta róla: „A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietas ihletésekint rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek, töredékeny test lánczai között. Taragyát őszbevegyült kevés hajszálak lengték körül; színtelen arczán ezernyi virasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet minden mult s jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és érctelen, mint egy síri hang, mellynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá; és lön még tompább, még érctelenebb, még siriasabb, mikor aztán ökölbe szoritott jobbját emelve, a reá meresztett szemek előtt ugy állott, mint egy tulvilági lény, kinek szellemszavát, nem ugy, mint másét, az érzékléteg segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, mellyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.“

Eddig terjed pályája.

Közte s megyéjének kormánya között eddig a legszebb egyetértés, a legjobb összehangzás uralkodott: saját elvei szerint nyerte az utasitásokat; sőt a megyei közgyülés oklevél által adá tudtára megelégedését. Két év után egyszerre, egy napon a megye megváltoztatja szellemét, s a királyi válasz mellé uta-

Digitized by Google

sitja követeit. Kölcsey fájdalmasan vala találva; ösvényét elvágva szemlélte. Elhatározá magát, megyéjébe lemenni; küldöit az érintett utasitás visszavételére birni, s ha azt ki nem vihetné, lelépni. Szatmárba ért, midön nem is gondolák; Wesselényi Kolosvárról hasonlóul megérkezett, hogy támogassa; megjelenése azonban inkább rontott, mint segitett. Zajos gyülés következett be, mellyet a szenvedélyek siroccója boritott el. Ide anynyi tartozik belöle : Szatmár rendei megállának utóbbi utasitásuk mellett, s a forró gyülést Kölcsey lemondása rekesztette be. Kihült egyszerre minden szenvedély; a lobogó arczokon búskomorság, s bizonyos megbánás tünt fel. De e nagy ember nyugalma olly nagyszerü volt jellemének következetességében, hogy helyének megtartására nem merték felszólitani.

Visszatért Pozsonyba, csak búcsut venni már. Barátai, mint ellenfelei, tisztelettel tekintettek reá. 1835 február 9-kén jelent meg utolszor a gyülésben, s maga és követtársa nevében, bucsut vön. „Idejöttünkkor — mondá e beszédében — többek között két erös kivánat élt lelkeinkben : emelkedést adni az adózó népnek, s a földbirtokot állandóbb és biztosb alapra helyezni. Azt hivők, hogy e kettöt megtenni itt az utolsó idö, itt a legszebb alkalom, midön törvényhozás utján, fejedelem és nemzet közti békés tanácskozásban eszközölni lehet azt, a miért máshol vérpatakok folytak, s inség boritott el egész országokat.“ Ezután áttér küldöivel való viszonyára, két évig követett elveinek eltöröltetésére, s igy folytatja : „Pályánkon elhagyatva láttuk magunkat; nem ismertük ama másikat, melly most elönkbe szabatott; s inkább leszállottunk helyünkről, mintsem botlás és tévedés veszélyének tegyük ki magunkat elöttünk ismeretlen uton; s olly tudomány mellé álljunk, minek következésében az ország sebeit csak sokasodhatni hittük. — Szivünk mondja : nem tettünk roszul; szivünk mondja : e tett által, megóván elveinket, küldöink ellen sem vétkeztünk. Most ök másokat választottak helyünkre; mi pedig megnyertük személyes szabadságunkat. Mi most otthon, vagy a hova sorsunk vezérlend, ismét vívhatunk elveinkért; törekedhetünk azoknak, törvény s társasági rend, és önérzés által nem tilalmazott utakon, győzedelmet

Digitized by Google

szerezni; igyekezhetünk azokat rokon érzelmü keblekre általplántálni; mert ha jók azok, s a haza virágzására megkivántatók, bizony rokon keblek nélkül szükölködni nem fognak. — Távol vagyunk a büszkeségtől, magunkat csalhatlanoknak tartani. A velünk ellenkező véleményüektől sohasem kivántuk, hogy elveinknek hódoljanak; tölök azt kérjük: bennünk csak a meggyőződés tisztaságát tekintsék; s ha szív és ajak egybehangzik, egyenességünket bünnek ne tartsák; s engedjék nekünk a vigasztalást, lelkünk üdvességét saját hitünk szerint kereshetni."

A gyülés ugy volt meghatva, hogy eloszlani kivánt, s e napon nem tanácskozott.

Kölcsey ezentul megyéjében élt, hol ismét helyreállitotta a régi szellemet; s olly egyetemi hatalomra emelkedett, hogy külön vélemény nem létezett mellette a pár év alatt, mellyet e földön tölte még.

E pár évnek is azonban meg valának gyötrelmei. A feszült állás, mellyet kormány és nemzet egymás irányában vőnek, az ellenzék tagjai ellen meginditott pörök, a Wesselényi ellen, épen a felebb érintett szatmári gyülésben mondott beszédeért felvett hivtelenségi kereset mély aggodalommal töltötték el a közügyre nézve.

Ez utóbbi pör védelme foglalá el végnapjait; s nyolcz nappal azután, a mint bevégezé, elpihent — örökre. Augustus 24-kén, 1838-ban.

Midön halála hirét Wesselényi meghallotta, székére dölt, behunyta szemét, kezébe rejté felleges arczát, és hoszu ideig mozdulatlanul ült. Aztán könyes szemmel felkelt s azt mondá: „nem közénk való volt."

Köz volt a gyász halálakor; mellyet megyéje körlevél által tudatott az ország törvényhatóságaival; egyszersmind képét, köztereme számára, müvészi kézből rendelé meg; a következő országgyülés tagjai pedig, mindkét táblánál, ellenzéki, mint udvari emberek, nevezetes összletet irának alá, hogy emlékét a nemzeti Muzeumban szobor által örökitsék.

Digitized by Google

Visszatekintve Kölcsey kettős pályájára, mellynek képét adánk, az eredmények következő itéletre vezetnek bennünket: az ő dalai, Homérja, criticái, maradandólag biztositják számára irodalmunkban a lelkes artistának ama rangját, mellyet kivívott. De a hivatást, az istenség részét, azt az erőt, melly saját bélyeggel jelenik meg, s halhatlanságra jelöl ki halandó lényeket, ezt szónoklataiban és politicai jellemében találjuk fel, melly ösztönszerüleg exarálta magát még irodalmi munkásságában is.

Vannak szónokok, kiknek hatása elenyészik az élettel, az embernyommal, mellyet vezéreltek, mint az énekesé, midőn hangja a chorusból kihal.

Kölcsey nem ezek közé tartozik.

Hazafiui nagyságának és politicai jellemének ereje által sokáig fog még nyomról nyomra hatni; beszédei pedig tanultatni fognak, kell, hogy tanultassanak, még akkor is, mikor véleményei már el lesznek haladva.

Mert Kölcsey nemcsak politicai szónok, hanem müvészi orator; egyetlen classicusunk e nemben; classicus a hellenek és rómaiak sorában. Buffon azon szép szava, hogy a stylus az ember maga, mellyet valaki Lessingre alkalmaztatott, egészen reája illik: oratori nyelve, mint jelleme, szilárd, piperétlen szép, és nagyszerü benső ereje által. Ugy teszen, mint Longín megjegyzé Demosthenesről: szemenkint szedi össze, a mi legkitünőbb, és semmi erőtlen, alacsony vagy iskolás szavalásu gondolatnak vagy kifejezésnek nem ad helyet, jól tudván, hogy a szép szók az elme világitó sugárai.

És innen van szónoklatában az a fenséges, mellyet a lelki nagyság viszhangjának nevez a régiség amaz irója, kinek tekintetét imént idéztük; és ez az, mi beszédeiben a lelket hódolatra birja.

Kölcseyt a nemzet legjobb korában vesztette el. A szabadságnak ezen vártornya — mint egyik jellemirója nevezé — midőn harangjai legszebben zúgandottak volna, akkor omlott össze.

Pap Endre.

Digitized by Google

SZÉCHENYI ISTVÁN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Egy hires művész föladata volt, valamellyik római nagynak diadalmenetét a Capitoliumba lerajzolni. A vászon csakhamar hallhatatlanná lön az ecsét érintései által. A legelevenebb szín varázsa emelte ki az egyéneket és tömbeket. Az arcztól a ruharedöig minden tökéletesen sikerült. Föként pedig az érzések lélektani hatása a vonalokra s mozdulatokra csodálatos mélységgel vala felfogva. E tekintetben képzelni sem lehetett jellemzöbb müvet. Csak igy kellett — s másként nem — vonulni a diadalszekér után olly katonáknak, kik az ovatio kéjmámora közt büszke öntudalmát árulják annak el, hogy vitézségöknek köszönheti az „örök város" az ötezer halottat, melly nélkül nem szabad győzelmi ünnepet élvezni. Csak igy nézhetett ki, babérral halántékain, gyeplövel kezében, fejér palásttal vállán és a hatalom óriási vágyaival szivében a diadalszekeret hajtó vezér, ki érzé, hogy az ö agyveleje és ércz melle növelte a római birodalom terjét, mi a diadalmenet első kelléke volt. Csak igy lépdelhettek a diadalszekér előtt a komoly senatorok, kik tudták, hogy ök teremtették és tartják föl azon igazgatási rendszert, melly által Róma triumphál. És csak illy áhitatos önelégüléssel közelithettek Jupiter temploma felé a főpap és a szent kiséret, mélyen meggyöződve, hogy Róma diadala, terjedése és bölcs kormányzata az égtöl jön, mellyhez ök a közbenjárók, s mellynek akaratát és elöjeleit ök magyarázzák.

Midön a képiró ragyogó művét bevégezte, fölleplezé azt barátjának, egy nem lángeszü, de többféle ismeretekkel biró festönek. Ez összecsapván kezét, fölkiált: ugyan mit cselekvél? Hol rajzodban a történészeti hüség? Látom ugyan a diadalszekér mellett a megfizetett sklávot, kinek kötelessége volt a vezért

Digitized by Google

gúnyolni, hogy szerencséje miatt el ne higyje magát; de te belőle udvari bohóczot csináltál, csörgő sapkával és tarka öltözettel. A diadalszekeret pedig fejér helyett, pej lovak vonják, holott az tiltva volt. A katonák ruhája kivételnélkül spanyol, és a szent istenért! a papok mind dominicanusok, a helyett, hogy augurok és haruspexek lennének.

Hüm! válaszolá a művész vállvonitva, ez nagy baj; de itéld meg, érdekes-e a diadalszekér mellett a bohócz, annak a mi? Kétségkivül, mondá a biráló. Hát a pej lovak szépek-e? Gyönyörü andaluziak, felelé az. És elég jellemzettek-e spanyolaim és dominicanusaim? Fölségesek, válaszolá ismét ő. No, barátom! szóla ekkor a művész, ha alakaim annak, a minek festve vannak, kitünőleg szépek, kell-e nekem ennél több?

A mivel a lángeszü festő magát védte, talán a kivitel nagy tökélye mellett megbocsátható a rajzoknál, és elnézeték Shakespearenél, ki a régi görög hősökkel ágyuztatott s Csehország mellett tengerpartot láta: de mit mondjunk, midőn a történészet mezején a történetirók által kedvencz elméleteik vagy a pártok kedvéért gyártatnak illy meghamisitások?

Nézzétek át a két nagy franczia forradalomnak — mert a juliusi csak tengerszem ezen oczeánokhoz képest — nézzétek át 89-ki és 48-ki forradalmak legérdekesebb rajzait. Hasonlitsátok össze a fényes művek előadását egymással s a száraz, de czáfolhatlan tényekkel, és meg fogtok győződni, miként az események többnyire a pártérdekek jelmezébe — costume — öltöztetvék, szintugy mint a diadalmenetről festvényen a római katonák spanyol köntöst hordoztak, és egy Robespierre, egy Danton, s a többi szereplők csak annyit hasonlitanak valóságos képeikhez, mint az augurok és haruspexek a dominicanusokhoz.

Illy modor, melly a kor szinét az érdekek igényei szerint ecsetli, és levonja az élethűséget a jellemekről, mert azokat következetesekké és nagyokká akarja emelni: — illy történetrajz és életirás a történészet komoly muzáját egy csaplárosnővé teszi, ki az igazság templomából azért hurczoltatik ki, hogy az utczaczégérek alatt, minél olcsóbb áron mérjen részegitő italt az átmenőknek.

Digitized by Google

S mégis a mozgalmas idők annyi s majdnem ellenállhatlan tekinteteknél fogva csábitják a historiographot félregényes és féligaz előadásra, miként olly forradalom, melly bevégzetlen maradt, kivált ha állami és társulati nagy problemákat hagyott oldatlanul a békekornak át, mindaddig ne számitson hü történészetre, mig a modor, mellynek paizsa alatt, és a kérdések, mellyekért küzdött, kitisztázva s elfogadva, vagy határozottan visszautasitva nincsenek.

Mert ne higyétek, hogy a státusférfiu, ki megholt vagy lelépett, igazságos birákra találand, ha hatni megszünvén, sem az irigységnek agyarkodásra, sem a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstratiókra, tettei által már anyagot nem szolgáltat.

Ne tévedjetek az emberi természet iránt, melly még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyénekhez, még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit, s csak akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyülöletben, csak akkor fogja szigoruan megitélni a közpályáról eltünt tekintélyeket, midőn az ügy, mellyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, mellyek által hatottak, fegyverül többé nem használtatnak.

Ezen ideig — melly a tárgyak szerint majd egy hosszu század, majd egy pár rövid év — a részrehajlatlanság gyér kivételként tünik föl, és fájdalom, általános szabály a ledorongolás vagy eszményitès, nem magáért, a tenni már megszünt férfiu emlékéért, de a tények befejezettlensége miatt. —

Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartóztatott Széchenyiről, mint státusférfiuról irni; mert — nincs miért palástoljuk — a lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása, a másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után.

Széchenyit és Kossuthot értem.

A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a másodiknak kezébe tette le, megőrzés végett, e haza sorsát. El lőn-e vesztegetve a szent hitbizomány, és hütlenségből-e vagy könnyelmüség miatt? — e kérdésnek kell kifejtetni — nyiltan vagy befátyolozva — akár Széchenyi akár Kossuth eljárásának birálata által.

Digitized by Google

S mikor lelkiismeretlenség a részrehajlás, ha nem illy körülmények közt?

„Numen adest!“ kiáltom, mint Linne, vallásos döbbenéssel. Halhatatlan szemek néznek szivem redői közé, és agyam idegszövedékeibe, s mig nem egy plántának, mellyet a füvész keze, midön megvizsgált, széttépett, de egy országlárnak, kinek eszméi a bonczolással elevenséget és hatást nyerhetnek, mig Széchenyinek taglalom életét: — vajjon, eléggé ótalmazhatám-e magamat az elöszeretet és ellenszenv befolyásaitól? . . . . . ez nyugtalanit és izgat.

Szándékom nem volt megmételyezni e közvéleményt áltanok és ámitások terjesztésével; igyekeztem tehát menekülni az önzéstől és részrehajlástól, söt a kegyeletektől is azon pontig, hol itéletemnek még árthatnának. Csak ennyi az, mit erösithetek.

Hol és mennyire sikerült czélom? később, midön a szenvedélyek csilapulni fognak, fényre derülend. —

De ha nem könnyü Széchenyi állását szigoruan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában; ha nehéz Kossuthtali viszonyait ugy érinteni, hogy az érintés által az igazság ne sértessék, s midön nem sértetett, a közvélemény és a közérzület — Magyarországnak e két nagy betege — gyöngédtelenül ne ingereltessék: másfelöl, szintolly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel, Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat elfoglalni.

Mert „a legnagyobb magyar“ — s e nevet Kossuth olly méltán ruházta az 1840-ki pesti gyülésen Széchenyire — mint egyén, mint jellem, örökké talány volt kortársai elött, s közpályája végperczeiben, azon véleményt is, melly róla a többségnél megszilárdult, tragicai sorsa által felforgatá.

A döblingi szenvedö, megczáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és a politicai sakkjáték nagy mesteréről tartott, s a „sziv martyrja“ a „hideg számitónak“ ellenmond.

Midön Széchenyi a hatás délpontján állott és mély belátása s óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágyából s az egészség forrásaihoz vezeté vissza: — bámulta a magyar öt, de nem merte tartózkodás nélkül, egész önátengedéssel

Digitized by Google

szeretni; mert ugy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyakra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnan vétetik ki, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és erényes de szivtelen ember.

Később egy szélső töredék, melly — mint a münsteri rajongók minden templomképet szétszakitottak — türelmetlen volt a régi tekintélyek iránt, hogy egyet gazdagíthasson a népkegy összegével; később a Kossuth által szerkesztett Pesti Hirlap vak bámulói Széchenyi jellemképét uj és sötét vonásokkal toldották meg.

Az „önző," a „hidegen számító" és „szivtelen" czimek mellé kiegészitésésül ragasztattak „az irigy," a „szenvedélyesen gyülölő," a „gyanusitó," a „magát bálványozó" és a „hazafiságra kizárólag följogositottnak hivő" epitethonok.

Midőn végre a forradalom árja mindent elboritván, mindent elsöpert; midőn a nemzeti nagyságról készült diadalivek ledőltek; midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni; midőn Árpádtól Görgei Arthurig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezer éves korszak fejeztetett be; most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, üt a recollectio ünnepélyes órája és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.

„Néz nyugotra borus szemmel, néz vissza keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;
A könyörü eget és földet vizsgálja hiában,
Nem leli föl nagyait, nem téged messzeható kéz. . ."

Széchenyi, ki nyolcz évvel előbb kiáltád: „zavarnak vezettetik a nemzet," ki a közelgő szerencsétlenségeket hübben rajzoltad le, mint egy státusférfi, olly hün, mint a szentkönyv látnokai, s miután óriás erőddel sem tartóztathattad többé a nemzetet vissza, megörültél a laokaoni fájdalmak miatt, mint nyolcz évvel előbb már jóslád; mert „igy fölébredni és tüstént

Digitized by Google

el nem veszteni az eszmélet tehetségét, vajmi nagyobb kín, mint elevenen sirba szállani.“

S a magyar most a „Kelet népe“ félreismert és vádakkal terhelt irójának prófétái lelke és szerencsétlensége által mélyen meg levén hatva, csodálkozik, hogy a szív, mellyről mondák, hogy hideg, meg tudott repedni, a honfájdalom miatt, s a számitó ész, melly a politicai érzelgésnek üldözője volt, magát tépte szét, midőn a dicső, a szent érdekeket, mellyeket védett, megmenteni többé nem lehetett.

Széchenyi Görgen tébolydájában mig az érzés elhiresztelt emberei törhetlen egészséggel olvassák a hirlapokat ügyeinkről, és készitik a memoire-okat; — Széchenyi a szünperczekben, midőn eszmélete az őrjöngés bilincsei közül kilebben, magát vádolva, mert nem menthette meg a hazát; mig azok, kik nevezetes tényezők voltak állapotaink előidézése körül, örökké másra tolva a hibákat.: — valóban, ez olly rendkivüli jelenet, hogy érthetővé teszi, ha találkoznak, kik az eddigi véleményt a „Kelet népe“ irójáról egészen megforditják, és nála a sziv erős érzéseiben keresik a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elboritó elemét.

A ki pedig egyszer e gondolatra jött, ki „a legnagyobb magyar“ tragicai sorsát veszi indulási pontul, és ugy halad visszafelé nyomdokról nyomdokra, tettről tettre, eszmékről eszmékre, Széchenyi utolsó szónoklatától kezdve a „Politicai programtöredékeken“ át a „Kelet népéig,“ s onnan a „Hitelig:“ — az illy vizsgáló annyi érzésmélységet, annyi kedélyt, annyi kétségbejtő bánatot, annyi ábrándképeket és vallásos emelkedettséget fog Széchenyiben fölfedezni; mig másrészről, a magyar közélet tekintélyeinél annyi szükeszüséget, annyi elfacsarást és igazságtalan suppositiokat lelend e nagy hazafi irányában, hogy végtére tanulmányai Széchenyiről csak Kisfaludy Sándor következő versének volnának refrainjei :

„Magasb elmék, mélyebb szivek,
Jaj tinéktek e földön!
Az illy tökély, bár nagy érdem,
Boldog itt még, ritkán lőn.

Digitized by Google

Csak a könnyü s középszerü
Diszlik itt e nap alatt;
Szerencsétlen a ki annak
Keskeny körén tul haladt.

Midőn illyent teremt az ég:
Eredj, mondja, légy dicsőség,
Légy czimere nemednek
És ostora keblednek!!"

Ime elérkeztünk olly pontra, hol ezer körülmény csábit, Magyarország leggondolkodóbb agyvelejét, alárendelni egy nemes szivnek, melly mindent összeszámitva inkább türt, mint zsarnokoskodott.

Széchenyiből az életirónak, ha benyomások által hagyja tollát ragadtatni, épen olly könnyen lehet egy szenvedélyes, szakadozott, tuláradó, kicsordult szivü, magát epesztő, csatlakozó, de sokszor csalatkozott kedélyü, fájdalmai miatt fulánkos, izgékony idegei által szeszélyes férfiut gyártani; mint a milly, bölcseséggel mondaték hajdan róla, hogy mindent fonttal mér, a szellemi eredményeket fitymálja, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnan vétetik ki, csak az anyagi haladásnak barátja, az embereket vak eszközöknek tekinti, minden lelkesedés ostora, hideg és okos számitó, kedély nélküli és szivetlen.

Ezért mondám, hogy valamint Széchenyi némileg talány volt kortársai előtt; ugy jelleme az ivadékok számára a történészet tapintó keze által is nem könnyen oldathatik meg: mert az ő kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat, honnan az egész tér áttekinthető, meglelni és elfoglalni, sokkal több lélekbuvárlatot s bonczoló észt igényel, mint akármellyik más státusférfiunknál.

Igazságot szolgáltatni Széchenyinek önbelsejében, még talán nehezebb, mint az ellenzékkeli, mint a Kossuthtali vitákban; hü képét adni az ő énjének szigoruabb feladat, mint hü képét adni az ő politicai munkásságának.

Nem léphetek tehát nagy igéretekkel olvasóim elébe.

Digitized by Google

Valószinüleg többször fogok tévedni; bár szándékosan nem ferditendek semmit el.

De föladatom sokkal általánosabb, hogysem ne kivánnám előre kitüzni határait, mellyen tulmenni nincs czélomban.

Én ez alkalommal Széchenyi grófról életirást készitени nem akarok; mert munkánk tervének igényein kivül fekszik illy vállalat, és azon rövid térben, melly közt müködhetem, czélszerüleg alig megoldható.

Százszor szerencsés leendek, ha csak politicai arczképét, ha öt, csak mint szónokot és országlárt, sikerülend ismerhetőleg lerajzolnom.

Azonban ehhez sem lehet alapos reményem, mihelyt az ő énjében az arányt és öszhangzást, s különösen az érzés viszonyát az elméhez, roszul fogtam fel. Mert Széchenyi közmunkásságának nagy része olly polemiai természetü volt, hogy majdnem mindig egyéneket szoritott le a térről, mellyen állottak, mielőtt eszméinek tért nyithatott: továbbá Kossuth elleni makacs harcza olly fegyverrel küzdetett, melly ha nem az éles és messzelátó elméé, akkor az éhes és martalékot leső szenvedélyé volt: végre pedig intései a közelgő veszély iránt, ujjmutatásai az egyénre, ki által, és az eljárásra, mellyből támadand a zivatar, annyira igazoltattak az események bekövetkezésénél fogva, hogy Széchenyi jóslatait vagy felső sugallatnak, mély sejtelemnek és a fölizgatott idegrendszer clairvoyance-ának kell tulajdonitani — midőn aztán az egész kérdés az érzetek és a sziv világába vitetik át —; vagy pedig, legalább nagy részben, egy uralkodó, kifejlett és szigoruan következetes ész analysisének, melly lélektani s politicai pontokon haladva mindig előbbre, a távoli eseményeket az alapokokkal összekötni, és a tévedések természetéből a Nemesis alakját megismerni, inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnepelt bölcsesége.

S én, ki a legélénkebb képzelődés s a legáthatóbb érzések jeleire találtam Széchenyi magánykörében és nyilt pályáján egyaránt: mondjam-e veletek, kik benne egy hideg számitót akartatok látni, hogy szive a legvastagabb izom volt s más semmi? Mondjam-e veletek, miként ezen inkább csak boncztanilag

Digitized by Google

létező sziv, a kedély világából egyedül az irigység, a gyülölet és a befolyás miatti ellenszenv gerjedelmei által mozgattathaték a szokottnál gyorsabban? Vagy pedig tekintsek-e, mint már közöletek sokan, tekintsek-e publicanusi fájdalommal a földult ország, az összezilált állam romjairól Döblingre? S midőn andalgó lelkem elébe lép a szenvedő, ki egész életének törekvéseit s Hunnia arany reményeit felforgattatni látván, a gyötrelem fulánkjai miatt eszméletét elveszté, mondjam-e az impressiok embereivel együtt, hogy Széchenyin az érzéseknek kellett uralkodni, mert egy nagy érzés miatt megörült, s minthogy benne a heves érzések az idegenrendszerre állandólag és eldöntőleg hatottak, ebből fejlődött ki látnoki tehetsége, s élete azon mysticus körbe megy át, hová a tudomány behatni még elég ügyességgel és elég eszközökkel nem birt?

„O miseras hominum mentes, o pectora coeca!"

Mekkora tévedés mind ezen suppositumokban, s milly sajnálatos, hogy Széchenyi pályáját látva, Széchenyi munkáit olvasva, Széchenyi társaságát élvezve, csak illy véleményt szerezhettetek felőle!

Ő nehezen fölfogható egyén volt, az kétségtelen.

Ezer apró ellenmondás szövődött nála és olvadt föl egy magasabb következetességbe.

Jelleme hasonlitott irmodorához, melly szétáradó, bonyolitott, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félrecsapongó volt, s mellyben a logicai fonalat nem az találta meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekintett végig.

Széchenyi jellemének e sajátsága, minden biographiai adatok nélkül, már elméletileg is arra mutat, hogy benne valamint az értelem, ugy a képzelő erő és az érzés folytonos müködésben és gyakori antagonismusban volt; de e félrevonások és harczok közt sikerült a rendszeretö tehetségeknek az anarchicus s féktelen elemek fölött uralkodni és legalább nagyban az öszhangzást, a súlyegyent és következetességet helyreállitani.

Illy belharczoknak természetesen gyakran van az az eredménye, mi az állami forrongásoknak szokott lenni, t. i., hogy

Digitized by Google

az ingerültség szigoru szabályokra, a nyugtalankodó szellem despotismusra vezet.

Széchenyinek, sok keserü tapasztalások és fanyar élmények után, tanulmányává s majdnem rögeszméjévé vált, esze által zsarnokoskodni szivén. Ez, kivált férfi éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reactiókat idézve elő. Sőt Széchenyi ollykor igazságtalan is volt szive iránt, s magát okoskodások által érzéketlenségekre kényszerité. Ö gyakran játszotta a közönyöst, midőn nem vala az, s gyönyörködék, ha e miatt keble sajgott. Eszéből cyliciumot vont szive körül, s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket. Máskor pedig, ugy bánt kedélyével, mint Justinus szerint, egy ázsiai császár bánt gyönyörü nejével, kit — hogy bebizonyithassa : mennyire nem félti a kicsapásoktól — mez nélkül mutatott meg jó barátjának, miből aztán a nő kicsapongásának a lélektan törvényei szerint bekövetkezni kellett.

Ezen állitásom Széchenyi énjéről megfoghatóvá teszi, miként reformatori pályájának első szaka alatt, a tömeg őt kizárólag a hideg számitás emberének tartotta. S viszont megfejthető, hogy a második epocha kezdetén, midőn t. i. a Keletnépe megjelent, a mély érzékenységet, mellyre „a nagy magyart" a hon jövője iránti aggodalom izgatta, a Kossuthpárt észrevevé ugyan és a sziv kitöréseinek tulajdonitotta, de mert mesterét a tapasztalatlanok enthusiasmusával csalhatatlannak hitte, önteltségre és epésségre magyarázá.

S mi Széchenyi szerencsétlen betegségét illeti : még ez is a helyett, hogy gyöngitené, erősíti nézetemet, mint később a körülmények előadásából is ki fog világlani.

Általában az ugynevezett érzés-politica majdnem olly kevés halandót vezetett akár öngyilkolásra, akár őrültségre, mint a Taleyrandok hideg belátása.

A februari napok óta e részben sok tapasztalást gyüjtheténk.

Vagy a véletlen, vagy az ujabb franczia forradalom által fölmerült kérdések természete és a helyzetek kényszerüsége, előbb a mozgalom, később a lángba boritott állományok élére nagy számmal emelt olly férfiakat, kik kezökben lanttal vagy

Digitized by Google

világszabadsági trombitával, szemökben könnyel, ajkaikon csodás bűbáju szónoklattal, és szivökben ömledezéssel vezették a népet az igéret földje felé, mindig lelkesülten s lelkesitve. Némellyiknek közölök a folytonos érzés-áradat miatt elmosott és zilált arcza, gyönge idegrendszere, megtört teste volt. Valami selenicus, valami átszellemült és fölmagasztalt jellemvonás, valami kibeszélhetetlen varázsa a haza ügyéérti vértanuskodási hajlamnak, melly minden szavaikból és tetteikből kisugárzott, azt látszott jóslani, hogy e férfiak, ha nem diadalmaskodnak, eszméik romjai közé fogják temetni életöket vagy legalább eszméletöket.

De a sors, sőt szorosabban kijelölve az okot, az emberi lélek szerkezetének törvényei ugy akarák, miként eljövén a fordulatpont és felbillenvén az érzés-politicusok által kormányzott állami rend, — ők magok a világ különböző vidékeire elvándoroltak, olly formán, mint a februari forradalom következésében tárczájokat vesztett hideg ministerek és diplomaták, s most a külföldön éldegélik napjaikat viszont majdnem akként, hogy létegök a régi maradt, t. i. érzékeny és szívos, a percz benyomásaitól függő, de kitartó s aránylag egészséges.

S e jelenetnél nem az feltünő, hogy az ömledező, a rendkivül érzékeny, a keblök istene után magokat és másokat ragadó politicusok nem vérzettek önként el, mint a stoicus és jégszivü Cato; vagy nem estek kétségbe, midön eljátszaték à véres színmü s már csak a „plaudite!“ a „tapsoljatok!“ volt hátra, mellyet az ellenség szives örömmel megtett: e jelenetnél, ismétlem, nem az meglepő, hogy ők, miután mindent elvesztettek, meg tudták őrizni lelkök tehetségeit egyenként és összesen; de azon lehet igazán csodálkozni, ha mi, kik világtapasztalással birunk, előre be nem láttuk, miként ennek a szenvedélyekröli bölcselet szerint igy és csak igy kellett történnie.

Avagy nem találkozunk-e száz meg százszor hasonló scenákkal házunkban, ismerőseinknél, a nő-boudoireokban és a köznapi életben? S nem fogjuk-e többnyire helyes szempontból fel a tulizgékony, az impressionabilis lények kedélyállapotát?

Ha egy érzelgős és ábrándozó ifjut, ki az örök szerelemről

Digitized by Google

sok szépet mond és gondol, ki szünetlenül neheztel a prózai valóra, melly eszményeit fenyegeti, ki minden kis csalódásért feljajdul és minden apró szenvedések által sinlődésnek indul; — ha illy ifjut látunk mátkájától elhagyatva, vagy a zsarnok apa miatt, a házból, hol boldogsága és üdve él, kimaradva: nem kérdjük-e önkénytelenül magunktól, — bármelly magas véleménynyel volnánk a szerencsétlen szerelem gyilkoló ereje felől — : vajjon hol fog e kétségbeesett ifju legközelebbről megvigasztaltatni?

Midőn pedig egy gyönge nő, kiben a kedély és az idegek finomsága bámultatik, görcsöt kap, ha az ajtót becsapják: nem sejtjük-e, hogy szintén csak görcsöt kapna, ha az udvaron egy tizenkét fontos ágyut sütnének el? S ha ájulásba esnék mikor férje komor, gyermeke pajzán és a kémény kigyult: nem azt képzelnők-e, hogy az érzékenységnek viszont csupán ezen adóját fizetné le, mikor férje meghalna, gyermekének lába kitörnék és a ház hamuvá égne?

Szóval: az impressionabilis természetüeknek az életben mindig elég biztositékuk van, az érzések gyakori kitörései által, egy nagy érzés széttörő súlya ellen.

S miért követnének a szenvedélyek más törvényt csak azért, mert a politicai kérdések körül gyülnek össze?

A lélek ugyanaz marad, ha egy lányt vagy egy hazát, egy nemzetet szeret. S ha az imádott ügyet semmivé teszik akár a véletlen, akár az ármány, akár néhányak becsszomja, akár a nagy tömeg vak heve, akár egy hibás rendszernek szigoru következményei; ha rögtön összedől a szabadság és állam; ha a pharsaliai mező elhatározta a szembetett nagy eszmék sorsát: bizony mondom, nincs miért féltenetek az érzés-politicusokat sem a szélhüdéstől, sem a megőrüléstől, söt többnyire az uticai Cato végétől is.

Sokkal inkább tarthat egy iszonyu bel-crisistől, mellynek legrémitőbb eredménye a megőrülés, azon egyén, ki erős esze által rendszerint uralkodni szokott mély érzésein, ki többnyire itélő tehetségének fékén tartja képzelő tehetségét, s nem kevés abnegatioval tanulta meg hidegnek lenni vagy látszani.

Digitized by Google

Ha az illy jellemü embernek, midön az élet keresztutaihoz érkezett, a jó vagy rosz nemtő tanácsolni fogja: válassz magadnak egy nagy eszmét, egy nagy törekvést, szöd be azt napjaidnak minden gondolatai közé, és küzdj érette mint egy hös, türj mint a zarándok; ha ő eszével megbirálva, szive által elfogadta e sugallatot, és kimondá: nekem van egy mindent átölelő czélom, egy mindent magába foglaló vágyom; — akkor már kétségtelenné lön, hogy szerencséje vagy bukása nem a közönséges halandók sorsmérlegére vettetett.

Mert nemünknek ezen fajából telnek ki leggyakrabban ama makacs lények, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, mellyet képviselnek; kik — mint a fa gyökereit a földbe mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson — érzelmeik és ambitiojok számára nagy czéljaikból szívnak minden táplálatot; kik lánczra vetik szenvedélyeiket, megalázzák gögjöket, kérnek, sürgetnek, alkalmatlankodnak, de a világon csak egy tárgyért,... nagy eszméjökért; kik, bár különben daczos és hő vérmérsékűek, Themistoclessel kiáltják: üss csak hallgass meg; kik a börtönből és a bilincsek közől szintugy tiltakoznak, mint a rostrumról a sokadalom tévirányai ellen, s Galileivel, ha maga a szentkönyv hozatik is föl ellenek, ismétlik „mind a mellett mozog a föld;“ kik, ha az ingerült közvélemény vagy a hatalom által leveretnek s a fegyver mellökre van szegezve, büszkén mondják: ti vagytok a győztesek, mi a becsületesek; s kiket az utósó szabad római költő, ki ifju életét a hóhér-bárd alatt végezte, az istenekkel állitott párhuzamba, midön az uticai hösre alkalmazva mondá:

„Victrix causa diis placuit; sed victa Catoni.“

Az illy makacs és a szenvedélyesség mellett is hidegnek látszó egyének, kik megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni, leginkább vannak egy erős kitörés által a megsemmisülésre kitéve, ha egész életöken át hön és önáldozással ápolt föladatuk a siker perczeiben összeomlik.

S ha ti nem csodálkoztok, midön egy lángeszü erőmüvész, gépének, mellynek készitése közt lett ifjuból aggá, szétrombol-

Digitized by Google

hatása miatt, rögtön fásulttá és tompaagyuvá válik; ha természetesnek találjátok, hogy a tudós, midön harmincz évig készitett munkáját a föllázadt matrózok tengerbe veték, ő maga is a habok közé temeté életét: ugyan, mi meglepő van abban, hogy az érzés-politicusokat gyülölő Széchenyi, hogy a szivömlengések által vezérelt státusférfiak legszigoruabb ellensége, egy nagy, egy többé fékezhetetlen fájdalom következésében eszméletét veszti, látván, miként nem egy egész életen át készitett könyv vagy gép, de egy óriás regeneratioi politica, melly már-már sikerült és az övé volt, döntetik kiméletlenül romba, és szétoszlik mint a lázbeteg álma?

Tegyétek még e kép kiegészitéséhez, hogy ő bizonyosan tudta: hol gyül a veszély és mekkora hordereje leend? Hitte, miként mindenen segitve van még, ha kihallgattatik; de a melly irányban lön nyilttá, abban vált népszerütlenné.

Itt eszembe jut Croesusnak, a lydiai gazdag fejdelemnek, néma gyermeke, ki, midön apját meggyilkolni akarták és a tör már villogott, először életében fölkiálta: ne bántsátok őt!

Mekkora érzés ostroma által kellett megnyilni a bezárt, az örök fogságban tartott hangnak!

És a megforditott esetre mit mondanátok?

Ha a Croesus fia azon perczben, mikor atyja élete ellen törtek, lett volna némává, és a mint a veszély növekszik, küzd magával, hogy kiálthasson, mert midön szavát érteni fogják, segély jő; de egy jel, egy sikoltás lehetetlen, ... hiszen, öt elhagyta hangja! — ugyan, illy esetben, mit mondanátok?

Azt, hogy neki meg kell örülni.

S nem egy-e a némasággal, ha hangunk meg van, de megnem hallgattatunk? —

Még mielőtt Széchenyi hatáskörének és státusférfiui munkásságának taglalásához nyulnék, kötelességemnek tartom, olvasóim kezébe hűn átadni, azon vezérfonalnak, melly engem e nevezetes férfiu életének és tetteinek tömkelegében tájékozott, minden fonalszálait.

Szólok tehát a harmadik nehézségről, melly Széchenyi életirói s politicai itészei elébe gördül, s melly szintén befolyt mind

Digitized by Google

arra, hogy ő párt élén vagy párt-sorban nem állhatott; mind pedig arra, hogy kortársai előtt még a népszerüség délpontján is némileg talány volt, és soha olly szigoruan következetesnek, mint többi tekintélyeink, nem tartaték.

Alig volt a magyar közéletben 1830 óta 1848-ig véleményárnyalat és pártirány, melly valamikor ne lett volna Széchenyi által megtámadva; az igaz, hogy többnyire egyes tárgyakban, egyes eljárás körül.

A gróf polemiái fölemelkedtek a magas helyekre s onnan a porba szállottak, hogy megtalálják emberöket. Ő most egy conservativ, vagy ellenzéki notabilitással, majd a szinpadi karzattal és Thewrewkel perelt.

Igy vala magokkal a kérdésekkel is.

Széchenyi a legkitünőbb dialecticával, a legépebb gunyorral ma azt mutogatta: milly káros minden politicai lépéseinknél, Magyarországnak a monarchiávali viszonyát, e vegyes házasság igényeit ignorálni; holnap pedig azt: milly illetlen az utasoknak a gőzös fedezetére pökni, midőn szintolly könnyen lehetne a Dunába. —

A ki tehát Széchenyinek életét és hatását, az adatok mechanicus összeállitása által akarja fölvilágositani, számot tarthat, hogy az olvasók a sok fa miatt az erdőt nem fogják látni.

A ki Széchenyi helyzetét a politicai viták irányában, ugy, a mint azokat a napirend fölmeritette, taglalni kezdi, előre meggyőződhetik, miként a grófot majd a toryk, majd a whigek, majd a radicalok padjára, söt többnyire két pad közé kell tennie.

A ki Széchenyi szellemét par force az egyes tények mezején akarja utolérni, ugy jár mint Sicilia némelly kies völgyein a kopók, mellyek, a virágoknak illatja miatt, a vad nyomát elszokták veszteni.

Miért van mind ez igy?

Mert azon rendkivüli lények, kik egy nagy eszmét, egy nagy törekvést tüztek magok elébe s annak áldozzák föl munkásságuk egész összegét, épen ennél fogva száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következetleneknek látszani, és politicai pályájok bonyodalmas söt talányszerü

Digitized by Google

marad, mindaddig, mig e férfiak jellemzésekor, a kérdések külön és csak magok-magokban biráltatnak, a helyett, hogy előbb a nagy eszmével, a nagy czéllal, melly minden törekvésnek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak.

S mi vala Széchenyinek nagy és mindent alárendelő törekvése?

Fajunk biztositása, s nemesb kifejtése.

Tulajdon szavait fogom idézni ezen eszme látterének kijelölésére nézve.

„A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságit; sajátságit egy törzsökfajnak, melly, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több izben gyászba boritá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésiben mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármelly lelkes és erős családja.“

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni, és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesiteni erőit, erényeit, s igy egészen uj, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség földicsöitéséhez vezetni: — ez a föladat.“

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy uj nemzettel gazdagitani meg, mit azonban csak kitüzött terv szerint érhetnénk el.“

„S minden jelenetek jövendő fényt mutatnak, minek megjóslására egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlödésének ismerete s nemzetünkkeli egybehasonlitása, és semmivel több profetai tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“

Igy nyilatkozik Széchenyi.

Ez volt politicájának alapeszméje, s változatlan sarkpontja.

Digitized by Google

A magyar faj biztositása és kifejtése feküdt szivén, olly kétségkivül, mint Mózesnek az izraelfajé. — Már magában egy keleti eszme, valamint mi kelet népe vagyunk.

Széchenyi e törekvést kiemelte és fölébe tette az államnak a többi szintén fontos problemain, sőt bizonyos pontig felül az emberiség legnagyobb kincsein is.

Később meg fogom magyarázni ezen különösnek látszó állitásomat; most csak merészül odavetett körvonalait emlitendem.

Széchenyi t. i. e fogalmat: fajszeretet, ama tágabb fogalommal, a honszeretettel összeolvasztatta ugyan; de viszont egész soraira nézve a teendőknek teljesleg különválasztá, s a hol összeütközésben állott a két eszme, örökké az elsőnek adott előnyt a második felett.

Ő továbbá a szabadságot és haladást szerette általánosan mint ember s a legnagyobb hévvel mozditotta különösen elé mint honpolgár, annyival is inkább, mert hitte, hogy a magyar, nemzeti geniusánál fogva valódilag csak az alkotmányos szabadság formái közt fejlődhetik, s mert meg vala győződve, miként anyagi és szellemi tekintetben gyors és gyökeres haladás nélkül, rövid idő alatt koporsó s megsemmisülés leend sorsunk. De ámbár e nézete olly szilárd és változatlan volt mint bárkié; mégis átlátta, hogy a politicai szabadság s az értelmi és anyagi haladás némelly pontjai, a körülmények szerint, néha hoszabb vagy rövidebb ideig összeütköznek a magyar nemzet megovandó érdekeivel. Illyenkor mit tett ő? Feláldozta, s pedig tétovázás nélkül, a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretet érdekeinek.

Természetes, miként Széchenyi remélt olly korszak földerülésében, midőn ezen antagonismusok egy magasabb öszhangzásban föl fognak olvadni. Különben soha nem mert volna nagy szerepéhez nyulni; mert ő ugy regenerálni nem akart, hogy egyfelől álljon a spártai, másfelől a helota, egyfelől a kedvelt, másfelől a kitaszitott faj.

Ez a kulcs Széchenyi politicájára, melly nélkül talánynak fog maradni az ő közjelleme; melly nélkül gyakran mutatkozik következetlennek az egyes kérdések körüli felfogása és modora;

Digitized by Google

melly nélkül alig érthető az, hogy többnyire párton kivül állott, sőt majd a jobb- majd a baloldal főnökeivel ellenkezésben volt, s néha csekélynek látszó kérdések miatt nagy zajt ütött.

A berlini lapok a februari franczia forradalom után az országlati s különösen a pártterminologiát sok elnevezésekkel bővitették. Igy p. o. egy véleménytöredéket specifice porosznak mondanak. — Nem ugyan olly értelemben, mint a Spree mellett és Charlottenburgban vétetik; de a szó valódi jelentése szerint állithatom, hogy Széchenyi specifice magyar volt, s olly kiterjedésben és részletességig, mint senki iróink, szónokaink és státusférfiaink közől.

A ki nem e gyülpontba vonja össze az ő szétáradó s ezer alaku hatékonyságát, kivette a lelket az anyagból, s chaoticus elemeknél egyébre aligha fog találni.

Igaz, hogy „a legnagyobb magyar" szellemmüveinek összege akármelly oldalról és módszerrel vizsgáltassék, nem fog egy XIV-dik Lajos korábóli franczia kerthez hasonlitani, mellyben a rendért és a symmetriáért annyi tétetett, miként a természetnek és a tenyészésnek szabad szeszélye egészen ki van zárva, s az alkotó erő a biráló olló és metsző kés miatt a hideg szabályosság formái közé ugy összeszorittaték, mint a spanyol csizmába az inquisitio alatt az eretnek lába.

A napfénynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyitó, akár kicsinyitő üvegen, akár madártávpontból, akár közelről nézzétek, nem fogjátok egyszerü alkotásunak találni, mint a görög templomot.

Esze nem jár olly egyenlön, mint kicsiny genevai zsebórátok.

Politicája nem olly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigal.

Ezek tények. S ám dicsekedjék ellenkezőjével az apróságokban is következetes tanember, ki ha történetből, Cervantest utánozva, nadrágja egyik gombját használatlanul találta hagyni, csupa következetességből azontulra sem változtat toilette-jén. — A lángeszü országlár tudja, hogy az idők és események igényei más-más, s néha ellenkező nézeteket tesznek szükségesekké. Szerencsés, ki e szabályát a gyakorlati bölcseségnek a

Digitized by Google

haza legtöbb hasznára fogta mindig föl és tudja gyümölcsöztetni. Ezerszer szerencsés, kinek kiszámitott következetlensége mindig egy-egy nyert csatája a közügynek. Fájdalom! politicai egünkön illy nagyszerü jelenet maga Széchenyi sem volt. Gyarlóságai s erejének ollykori pazérlása könnyen kimutathatók. Hasznosítatlan s talán csak szeszélyből támadt következetlenségei is vannak.

Azonban, e megjegyzés daczára is, óriás különbséget tesz: ha Széchenyi politicai jellemzője őt csak egyes munkáiban és a fölmerült egyes kérdések körüli nyilatkozataiban vizsgálja; vagy pedig minden tettet és nyilatkozatot, melly töle eredt, ama nagy eszmével, melly az ő közéletének ugyszólván commune sensoriuma volt, kapcsolatba hoz.

A ki az első uton indul el, egy rengetegbe megyen, hol az erős fatörzsökök, a vad bérczpatak, a vegetatio eleven zöldje, a madárfüty és ünnepélyes erdőcsend, mellyet a szélsuham félve szakit meg, már előre gyanittatják, hogy a hely, hová érkezett, minden vonzereje mellett, inkább fog tömkelegbe vezetni, mint azon kőpadokhoz és mohákkal béllelt ülhelyecskékhez, mellyeken egy rövid séta után a tisztes városi polgár megpihen, hogy aztán mindent bejárván, félóra mulva megint műhelyénél és háznépe közt lehessen. — Ha a vándor ezt sejtve, mégis tovább akar haladni a rengetegben, most tüskék és csalitok közé jut, hol mesgye nincs; majd egy mélység torka felett áll meg, hasztalanul keresve hidat vagy pallót, melly a tulvidékkel az összeköttetést föntartaná. Ekkor tán reménye nyilik megkerülni az akadályt egy hegyélen át, melly barátilag látszik karját a távolból feléje nyujtani, és magához csalogatja öt ködös homlokával, szeszélyes alaku szirteivel, a szélroham által ledöntött fenyveseivel, a viruló völgygyel, melly keskeny kanyarulatokban lába elébe siet, a felhőkkel, mellyek tarka vitorláikkal feléje usznak, mintha legmagasabb élén kikötni akarnának, hogy a tündérek utazó népét kebleikből partra szállitsák. Ha a vándor enged a csábitó hatásnak, lépéseit a ködös és regényes bérczhez kezdi irányozni; de a keskeny völgy, mellyen egyedül haladhat mindig szükebbre szorul, s végre egy zuhatag

Digitized by Google

medrévé válik, egészen eltelve a havasi viz árjával. — Itt is tehát megszakadt az összeköttetés; de legalább az ellenkező oldalon szelid emelkedésü dombok, gyér fasorok, verőfényes lankák nyiltak szemei előtt föl : ezzel vigasztalja a vándor magát. Majd arra térve, mi könnyü leend tájékozási pontot találni! igy szól hozzá a remény; midőn a kifáradás már mutatkozni kezd. Azonban e kisérlet is meghiusul. Mert a szelid dombok és verőfényes lankák egy sötét, komor, heves, változatlan és untató erdőnek ugyszólván csak előszobái voltak. És az erdőben mindenütt ösvény, mindenütt ut, — bonyodalmas, egymást keresztülvágó, távozó, visszatérő, ide oda sietö, fölhagyott és járt utak. S hová vezetnek? Egyik talán egy fürész-malomhoz, másik egy csösz kunyhója felé; az tán egy elpusztult vadászlakba, ez a szénégetők hutáihoz; az egyik a ritkaságként őrzött lovagvár köréhez, a másik talán igénytelen falvakhoz, hol a juhászebek ugatásán kivül alig háboritja valami meg az idylli csendet. S mellyiket válassza utasunk a talányos ösvények közül? Már az égről, a nap állásáról és a vidék körvonalaiból sem tudja magát többé tájékozhatni, s csak annyiról bizonyos, hogy akármi ösvényen fog haladni, sem oda vissza nem érkezhetik, honnan kiindult, sem azt előre nem gyanitja : hová érkezend meg? A kiknek pedig majd vándorlását elbeszéli, azok az egész rengetegről aligha fognak egyebet tudni, mint azt, hogy ö benne igen elfárasztotta magát.

Egészen más eredményre jut, ki Széchenyi alapeszméje és eljárása közt a vonatkozási pontokat, mind az eszmék, mind a tettek mezején állandólag szemelött tartja, s az egyes jelenségeket a szerint birálja meg.

Az illy vizsgáló előtt Széchenyi pályája nem rengeteg többé, hanem egy terjedt és kellemes angol park : hol a természet az aggodalmas kezek által nem korlátoztatott ugyan olly zsarnokilag, hogy lángeszü szeszélyeivel együtt minden kecsét és nagyszerüségét elveszitse; de másfelöl mégsem hagyaték meg vadon, kifejthetlen és rendetlen eredetiségében.

A ki e parkba lép, szabályt nem mindig fog találni; de anarchiát sem. Szemei kéjjel pihennek meg a terebélyes agg

Digitized by Google

fákon, mellyeket senki sorba nem állitott, senki megnem nyirt, szintugy nem, mint a rengetegéit, s a mellyek midön olly épek, mint erdei társaik, együtt kibeszélhetlen varázszsal hatnak a kedélyre; mert a különböző tömbek a fa-szinezet müvészi törvényei szerint vannak elhelyezve és a világostól a sötétig majdnem észrevétlenül egészitik ki egymást.

A ki e parkban tovább halad, látja a természetet most pongyolában, majd bágyattan, most fösvénykedve kineseivel, majd elleplezve, mintha megbánta volna bő adományait. Itt a völgy egyhangu, ott a dombok kopárok, amott a közönséges terményekre szánt földdarabok hajánál fogva vonják az embert a prózai életbe vissza. S mégis az egész összeg kedvezőleg hat érzékeinkre, munkásságban tartja képzelődésünket, és kielegitne, ha nem volnának is a smaragdszinü völgyek, bennök az ezüst-tiszta tó hattyu-házakkal, s a széles, vastag, nedves, zöld levelü, és égető kelyhü mart-virágokkal; ha nem volnának is a romok, a szirt-utak és a magas hegyek, mellyekről a kilátás tünderi és semmi által nem zavartatik.

A ki e parkban mindig mélyebbre halad, meg fog tévedni s néha választani kell az ösvények közöl. De azért még nem veszíti el bizodalmát, nem fél kibonthatatlan tömkelegektől és nem esik kétségbe a tájékozás iránt; mert látja, hogy az ösvények több vagy kevesebb kanyarulattal bizonyos pontok felé sietnek, és minden föut hiven vezet a nagy családházhoz, mellynek kényelméért és fényéért készült az egész park.

Ime a nézetek, mellyek szerint fogom Széchenyi grófnak, mint státusférfiunak, életpályáját lerajzolni.

Közöltem az olvasókkal, hogy együtt bizton haladhassunk, kiindulási pontaimat.

Ha

1) részrehajlatlan s mégis óvatos kézzel fogom vázolni Széchenyi állását Kossuth és az ujabb eszmemozgalmak irányában; ha

Digitized by Google

2) Széchenyi kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat helyesen tudtam elfoglalni; ha

3) Széchenyi politicájának egyetlen és nagy alapeszméjét igazán állitottam föl, s a töméntelen kérdéseket, mellyekre ő hosszas és munkás pályája alatt hatott, olly kapcsolatban tartom fő eszméjéhez, mint a minőben azok valósággal léteztek:

Ezen esetben munkám jó fog lenni, az ellenkező esetben pedig, reméllem, annyit mégis fog használni, hogy a feladat érdekességét kitárva, mást szerencsésebb kisérletekre buzditand.

Ismeretes előttünk és sokáig fog még a maradék emlékezetében élni az 1825-ki országgyülés története, — azon küzdelmes és megnyugtató napoké, mellyekben a törvényhozók erélye s a király őszinte nyilatkozata az alkotmánysértő régibb politica ellen, visszaadta a kedélyek csendét, megmenté a közjogi formák lényegesebb részeit, és a parlamenti életben uj korszakot nyitott.

Nem az akkor napirenden levő kérdések vizsgálata, de egy igen érdekes jelenet kedvéért, melly a haza figyelmét magára vonta és hoszasan foglalatoskodtatá, vezetem olvasóimat a tanácskozó terembe, hol csak addig fogunk mulatni, mig két rövid beszédet meghallgatunk.

November 3-ka volt, midőn a kerületi ülésben a szónokok panaszkodtak, hogy noha a magyar nyelv a diplomaticai téren biztositékokat nyert; mégis az életben majd semmi gyarapodásnak nem örvend. Mi lehet e szomoru tény oka? illy kérdésnek a tárgy természeténél fogva csakhamar elő kellett kerülni. Okoskodás okoskodásokra következett, s a tanácskozás fonala még másnapra is átszötte magát, a nélkül, hogy egyéb eredményre vezetne, mint ohajtásokra egy tudós társaság létesülése iránt, melly a magyar nyelv müvelését tüzné ki fő feladatául. De hol van erre remény? Hogyan léphetne életbe a többször pengetett eszme? Ez vonatott elő a különféle szónoklatokban, s gördittetek megoldatlanul kézről kézre. Az idő telt.

Digitized by Google

Végre Nagy Pálra kerülvén a sor némi előzmények után igy sohajtott föl ő : A rég szóban levő magyar academiát állitaná bár elő tehát az ország nagyainak nemes áldozatja, mert ide is, mint az egyszeri hadvezér szerint a háboruhoz, három fő dolog kell : pénz, pénz és csak pénz!

Ekkor előlép gróf Széchenyi István, kapitány a Hessen-Homburg huszárezredében. „Nekem, mondá, itt szavam nincs. Az ország nagya nem vagyok, de birtokos vagyok, és ha feláll olly intézet, melly a magyar nyelvet kifejti, melly azzal segiti honosainknak magyar növeltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom.“

A teremben a lelkesedés határt ismerni nem akart. A gróf jövedelme, saját bevallása szerint, 60 ezer pengő forint volt, s nemes példája többeket vonván követésre, egy óranegyed alatt az academia már meg lön alapitva.

— De miként fog méltóságod egy évig elélni? kérdezé valaki.

— Barátaim eltartanak, válaszolta Széchenyi.

Ennyiből áll az egész történet vázlata, mi miatt olvasóimat a tanácskozó terembe vezettem.

És most menjünk át a reflexiók terére.

Apró észrevételeket bocsátok előre, de a mellyek — ugy hiszem — Széchenyi sajátságos egyéniségére némi világot vetnek.

A Hessen-Homburg huszárezred kapitánya megjegyezvén, hogy ő nem tartozik ugyan az ország nagyai közé, de van birtoka, a magyar academia fölállitására nem határozott összeget ajánl, hanem évi jövedelmét áldozza fel, melylyet később 60 ezer forintban állapit meg.

E modora a huszár kapitánynak a státusférfiu Széchenyit egy gyöngeségében már jellemzi; — értem, azon szerén túl vitt fontosságot, mellyet a nagy birtok eszméjébe helyzett s kivált pedig értem, annak gyakori emlitését, hogy ő a nagy birtokosok osztályába tartozik. Igaz, hogy senki sem kama-

Digitized by Google

toztatta jobban a hazára nézve ezen előnyt, mint Széchenyi; azonban a nagy birtokára és vagyoni viszonyaira vonatkozó czélzatok által utat nyitott, hogy a tömeg őt olygarchának tartsa, mi nem vala, és a plutocratia barátjának, mi e szó szigoru értelme szerint, szintén nem vala.

Továbbá, ő szüz-szónoklata után rögtön, ama naiv kérdésre: De miként fog méltóságod egy évig elélni? ezen, szintén naivnak látszó választ adta: Barátaim eltartanak.

A közönség meg volt lepetve a fényes nyilatkozaton és tapsokkal kiséré. Képzelem, valának a kerületi ülésben olly classicus müveltségü táblabiráink, kik otthon Plutarchust tüstént elővették, és keresék — hogy Széchenyivel párhuzamba állithassák — a görög nagy férfiut, ki midőn gazdag örökségét az állam rendelkezése alá adta, lelkesülten fölkiáltott: már ezentul a prytannaeumból fogok élni s fekete levest eszem.

Én azonban olly férfiu szájában, ki, mint munkái eléggé tanusitják, sokat gondolkodott a hitel természetéről s nem nézte a világot költői szemüveggel, az illy nyilatkozatot: barátaim eltartanak, sarcasticus feleletnek tekintem a naiv kérdésre, s egy kevés szinpadi hatáskeresésnek.

Ime két olly sajátság, vagy ha akarjátok hiba, melly a szüzszónokból a megalapitott hirü státusférfiuba is átment.

Széchenyi t. i. soha sem állhatta meg, hogy egy naiv vagy ügyetlen ötletre ne sarcasmussal feleljen; s ha életében nagy momentumok fordultak elé, örökké vegyitett a komoly percz benyomásai közé egy adag szinpadi csattanósságot.

Mondják, hogy szintén köztiszteletben álló és ragyogó hirü atyjánál még talán inkább ki voltak fejlödve e sajátságok.

De ha Széchenyiben, mint huszár kapitányban, az első föllépés alatt már le valának leplezve a későbbi státusférfiu különösségei; még kétségtelenebb, hogy rögtön kitünt politicai fő iránya is, mellyhez örökre hü maradott, és kitünt — mint alább látni fogjuk — azon módszer, mellyet czéljainak terjesztésére leginkább szeretett használni.

Mert valamint a szirtrepedésből kiterjeszkedő klárizs-ág gyakran vált, az ülepedések által, egy egész sziget alapjává:

Digitized by Google

szintugy megtörténik a mélyebb talentumu férfiaknál, hogy az első föllépésben az egész élet programmja és eszközei vannak letéve.

Mielött Széchenyi Pozsonyba érkezett volt, már keringett, söt szájról szájra járt a hir, hogy ő, ámbár a katonai pályáról le nem lépett, a felsőházban mágnási jogát igénybe veendi, egyenesen azért, hogy a nemzetiség ügye körül szolgálatot tehessen.

Egy katonatiszt, ki egyenruháját megtartva akar a közdolgokba vegyülni; egy a magyar nyelvet még hibásan beszélő férfiu, ki életének nevezetes részét külföldön tölté; egy gazdag és fényes család sarjadéka, ki a latinul szónokoló és németül társalgó förendek tanácskozmányában az anyai nyelv édes hangjait szándékozik, több barátaival egyesülten, meghonositani; Széchenyi Ferencznek, a hazáért annyit áldozó országnagynak európai magasabb körökben élő fia, ki különösen azért siet a honatyák közé, hogy a magyar palotákban alig ismert, hidegen fogadott, vagy legfölebb szánalomból eltürt nemzetiség bajnokává avassa magát fel: — mindezen tekintetek bizonyos fénykörbe emelték Széchenyit; érdekességet ruháztak reá, mielött érdemei valának, a közfigyelmet személye iránt felköltötték, mielött szólott volna, és népszerüségére a kedvező légkört korán elkésziték.

S ő azon gyakorlott tapintattal, mellyet csak a tapasztalás és az öszpontositott törekvés által meghütött vér nyujt, nem enged a köznapi hiuságok csalogatásainak; nem vegyül, mint a kezdő politicusok szoktak, minden kérdésbe, melly által olcsó tapsra lehet szert tenni; nem sokat törödik az akkor divatos, s a megelőzött körülmények miatt igenis szükségessé vált sérelmi táborozásokkal: de a helyett az ország szemét épen olly tárgyban igyekszik egészen magára vonni, melly mint később, 24 évi fáradhatlan és sikerdús munkásságából kiviláglik, minden törekvéseinek tengelye, és bonyodalmas politicai rendszerének alapeszméje volt.

Ő t. i., kinek „fajunk biztositása és nemesebb kifejtése" vala hatásának végperczéig szorosan definált, egyetemes, s a többi érdekeket maga alá rendelő czélja, az első polgári babért olly

Digitized by Google

intézet alakitása által tüzi halántékaira, melly „a magyar nyelv fejlesztéséért, s honosaink magyar neveltetésének elősegéllése végett“ volt létesitendő.

Mi továbbá Széchenyinek már 1825-ki pályáját jellemzette, szintugy kiváló tulajdona lön egész közéletének.

Dessewffy Aurél, kit atyja, mint alig 17 éves ifjat magával fölvitt az országgyülésre, emliti naplójában, hogy Széchenyi Pozsonyba érkezésekor tüstént egy klubbot alakitott, a szétágazó nézetek központositására. A lángeszü gyermek-ifju, e klubba, mint mondja, gyakran megjelent, mi — hogy mellesleges emlitsem — Aurélnek kora-érettségén kivül, azért is igen természetes volt, mert Széchenyinek szokásai közé tartozott, a felső aristocratiának fiatalabb sarjadékait maga körül gyüjteni, s az utóső időkben is, örökké lehetett nála és vele iskoláikat alig elhagyott mágnásokra találni, kiket a már éltes férfiuhoz a honfi tiszteleten kivül, meleg baráti viszony csatolt.

De, hogy az 1825-ben alakitott klubbra térjek vissza: ugyan ki nem látja, miként Széchenyi, már első nyilvános föllépésekor eszméinek terjesztésére azon módszert használta, mellyre egész politicai pályája alatt leginkább, sőt talán a helyes mértéken tul támaszkodék?

Értem a szellemi öszpontositást társulati téren; klubbok, casinók, egyletek, részvényes társulatok, lóverseny, tudományos, ipari és gazdászati intézetek által.

Az eszmék illynemü propagandája iránt a gróf akkora előszeretettel volt, hogy reformatori terveinek majdnem kizáró emeltyüjévé tette, s néha az alkotmányos institutiók általi befolyást a társulati térért elhanyagolta.

A megyegyüléseket feledé, az egyletek tanácskozásaiban részt vett.

Wesselényitől hallám, miként Széchenyiveli megismerkedésekor, vadászat és mulatságok közt, többször előkerült a haza állapotja.

A kapitány, kit később hires politicai ellensége is a „legnagyobb magyarnak“ vallott be, illyenkor vagy kedvetlen volt s

Digitized by Google

hallgatott, vagy a nemzet hanyatlását tulsötét szinekkel rajzolá és derültebb tárgyakra vitte át a beszélgetést.

De e vonakodások mellett is néha besodortattak az ország viszonyairóli elmélkedések közé, s ha illyenkor fölmerült a kérdés: hogy mi volna az első teendő? Wesselényi ellenzéki és legulejus szelleme, mindig valami törvényes jogkövetelésen pihent meg; mig Széchenyi, a nagy tervek és fellépések helyett, állandólag ezt mondá: alkossunk egy társaságot, kevés számu egyénekből, kik gondolkozzanak a dolgokról s kik óvatosan recrutirozzák magokat.

Később létesitett is egy szoroson összetartó kört, mellynek három vezér tagja volt, t. i. ő, Wesselényi és gróf E.. Károly; a honnan a baráti levelezésekben az rendszerint tripartitum név alatt emliteték.

Ez az 1825-diki országgyülés megnyilása előtt több évvel történt, s elég tanusága, miként Széchenyi még nyilvános föllépésénél sokkal régibb idő óta, ugyanazon módszerét a politicai hatásnak tartá sikerre vezetőnek, a melly által később ragyogó eredményeket vivott ki.

Vannak mind a mellett számosan, kik reformatori szerepét rögtönzöttnek s őt, midőn föladatához kezdett, a közpályára egészen készületlennek állitják.

Katona pajtásai, kik a Napoleon elleni világháboruban vele szolgáltak, még a „Hitel" megjelenése után is sokáig nem tudták képzelni, hogy az a Széchenyi István idézhetett elő tudós munkái által forradalmat az eszmékben, ki mindenkit hátrahagyott lovaglásban, testi gyakorlatokban, a nők körüli szerencsében, s néha a kártya-asztal mellett és más könnyelmü szórakozásoknál; de igen kevés jélét adá, hogy Cadmus s Guttenberg találmányai iránt különös előszeretettel viseltetnék.

Dessewffy Aurél is följegyezte naplójába, miként egészen készületlenül lépett a törvényhozói terembe Széchenyi.

Wesselényi pedig — mint emlitettem — Széchenyiveli utazásairól beszélgetvén, állitá, hogy ez sok világtapasztalást szerzett ugyan; de a gazdasági és státusgazdászati rhapsodisticus ismereteken kivül, csak a szépirodalomban birt jártassággal. A

Digitized by Google

politicáról pedig keveset gondolkodott s hite sem volt a magyar nemzet jövendője felől.

Ennyi állitás együttvéve nem látszik súlynélkülinek; azonban több okokból gondolom, hogy legfölebb a katonapajtásoknak volt szoros értelemben igazuk, s nem Wesselényinek, ki 1821. és 1822. évben mondá még Széchenyit a magyar ügyek iránt részvetlennek s aránylag csekély ismerettel birónak, és annál kevésbbé Dessewffynek, ki 1825-ben is minden készültséget megtagadott tőle.

Ellenkező nézetemet a leglényegesebb körülmények s lélektani szempontok támogatják.

Először is magának Széchenyinek, ki a hazát egy költött életirással mystificálni nem akarhatta, vallomásait hozom föl, mellyek azonkivül, hogy e kérdésre világot vetnek, az ő mély kedélyének fényes jelei.

„Oh milly sokszor látám — igy szól ő meghatottan — még mint gyönge fiu szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserüségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztyén férfi, mint ő vala, illyféle gyötrelmeket mosolylyal türt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! Később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról napra mélyebbre sülyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá olly sokszori keserü epedésit. Felfogta-e, hogy ránk nézve csak ugy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elébe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonitott a mind inkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szünőleg hasonlitgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé.

Digitized by Google

Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e keleti rajnak de épen virága — mert sajkája e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van — már-már kétségbe esik s búban és mély melancholiában eped mindig valami után, mi előtte ismeretlen. Mig más nemzetek a jelenben látszanak élni, s jellemzetök megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrésztüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét olly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hir- s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire irt, s néha, de csak átfutó csillámként, a messze jövendőben sejti nemzeti fényét, s látja megnyilni egét. — Figyelmezz a németnek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, a zenének, mellyből olly valódilag tükrözik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme; s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágit, soha sem epedvén a jövendőnek koczka-játéka körül. Halljad zenéjét s akaratod ellen vigalomra gerjedsz, az utósó húr elhangzása után azonban vége a varázsnak, lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek közt, természetüket magamra alkalmazni iparkodván, s köztök a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak bezártával elvágva érzém a jövendőt, mig a jövő 24 óra végével minden jövendőbeli vágy nélkül szinte megint ott állék, hol tegnap. — Mit érzek viszont magyarok közt, magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsulás szégyene; mit érzek messze a világ zajától magamba vonulva? Bánatot és reményt! Zenditsd meg a nemzeti dal gyász-húrjait, s a multkor mélyeibe sülyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsirom bús elegiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet „volt.“ Fel-felhasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül illy szózat: „Epedéseid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövendő lehet korod.“ Oh mennyei öröm! S ime sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, s őrült gyanánt, kinok és kéjek közt hánykódva, fogyasztom magamat, életemnek nagy része bánat, a reménynek sugárjai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.“

Digitized by Google

A „Kelet népe“ — honnan az előbbi sorok idézve vannak — Széchenyinek 1825-ki föllépéséről is egy szintén érdekes vallomást, vagy, ha akarjátok, autobiographiai töredéket mutat elő, mellyben az iró még határozottabban állitja, miként első belépése a pozsonyi országterembe, első megszólamlása a közügyek tárgyai felett, hoszas előkészület után, kifőzött terv szerint, söt a mester önérzetével s épen nem rögtönzésből történt.

Ezen autobiographiai töredéknek ide vonatkozó sorai következők :

„Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőitése él minden csep véremben. Azon remény azonban, mikép nemcsak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét, söt hihetőségét is látám nemzeti ujjászületésünknek, csak később, jóllehet hoszu évek előtt derül bennem fel. Hideg, csalhatlan számok — mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilisált világnak, szinte minden népei elérték már tetőpontukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s olly nyara, olly fénye fog bekövetkezni, a millyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedt magyar nem is képzelhet, a magyar sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövendölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . . Sigy lön, hogy vagy 16 évvel ezelőtt (1825-ben), kimondhatlan s több napi belső küzdések után, és csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer, s ujraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, — bizonyos órában megesküdtem ma-

Digitized by Google

gamnak, hogy miután világosan mutatkozának lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbiztosb jelei, mindent el fogok követni, habár magam maradok is, ha bár vesznem kell is, mit e kettős czélnak elérésére cselekedni lelkem sugal. És akkor léptem, fejdelmemhez leghübb 17 évi katonáskodás után, hátramaradó éltemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövis-mezejére, s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen czélnak szentelni véglehegésemig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tüztem ki magamnak, valóban nem; jóllehet senki — s remélem ez majd ki fog tünni — senki nem tekinte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én. És ez mennyire igaz, s én mennyire fogám fel szövevényes körülményeink közt a teendők sorát, és czéljaimhoz milly keserves utakon közelgeték, mind ezt most, és más alkalommal minden lepleg nélkül előadandom. Itéljen itteni állításaimról a jövendő, mellyel érzem, hogy földi pályám s ittlétem némileg egybeszöve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetlen bizonysággal mutathatom be, hogy semmit sem tettem rögtönzésként vagy pillanati felhevülés következésében, de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámitott messzeható tervnek szüleményei. Vérem meggondolatlanul s kitüzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott; mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból: minthogy véremnek felette kevesét tudtam becsülni több évvel ezelőtt, s átalán véve a magyar nemzetet inkább a jövendőben szeretem, mint a jelenben."

Lehet-e határozottabban desavouerozni a rögtönzésről hireket, mint a hogy Széchenyi első — azaz 1825-diki föllépésére nézve teszi?

Digitized by Google

Állitása szerint akkori működései is, mint a későbbiek, egy rég kiszámitott és messzeható terv szüleményei voltak.

S ő — saját vallomásai után itélvén — már 1825-ben hivatva érzé magát nemzetünk egykori fényének alapjait megvetni. Érzé, hogy magasabb nézpontból fogta fel honunk állását, mint a többiek. És érzé, miként azon akadályokat is, mellyekkel egy reformátori pálya, mellyekkel az ujjáalakulás tervei találkozandnak, egész jelentékenységökben, a sokadalom sejditeni sem, a miveltebbek kicsiny köre pedig megmérni alig tudja; mig ő a kivitelnek majdnem a lehetlenséggel határos tömkelegébe mélyen tekintvén, a siker iránti reményét, hideg és csalhatatlan számitások s a nemzetélet symptomái által biztosítva látja.

A hang, mellyel Széchenyi fényes pályájának kezdetéről szól, az önérzet olly magas fokára van emelve, hogy ha a kétkedésnek legkisebb árnyéka férhetne szavaihoz, akkor rögtön a nyilt vallomásoknak kérkedékenységgé, az önérzetnek öntulbecsülésé, a nagy phrasisoknak hiu gascognaddá kellene szemeink előtt letörpülni, és az ünnepelt reformatorból egy charlatan válnék, ki mint Cagliostro, a legregényesebb oldalról tüntette fel, a hivékeny közönség számára, multját, hogy érdekessé tehesse jelenét.

Gondolom, senki sem hiszen el illy kisszerü fogásokat, mellyeket a közönséges szemfényvesztők szoktak használni, azon férfiuról, kinek politicai eljárása körül annyi nagy és magasztos jellemvonásokkal találkozunk.

Széchenyi határozottan kijeleli az időt, midőn állandó foglalkozásává emelte, az előkészületeket reformatori szerepére.

„Mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar“ : reménytelen szállott sirjába, azóta megnem szünőleg hasonlitgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném : van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.“ — Igy szól ő.

Tudatik, hogy gr. Széchenyi Ferencz, István atyja, 1820-ban december 13-kán halt meg, s én a különben éles eszü Desewffy Aurélnál még tekintélyesebb tanuk daczára is, ezen idő

Digitized by Google

tájra tenném Széchenyi Istvánnak Magyarország ügyeiveli szorosabb foglalkozását; mert inkább elhinném, hogy ismerősei benne csalatkoztak, mint hogy ő valótlant állitson.

De nincs szükségem a fölhozott tárgyat olly mezőn dönteni el, hol Dessewffy itélőtehetsége a Széchenyi igazságszeretetével szembe állittatik.

Magok a körülmények elég hangosan kiáltják, hogy tévedésnek kellett azok felfogásába csuszni, kik 1825-ben Széchenyit, a nemzet bölcs és higgadt törvényhozói sorában, rögtönzőnek és minden készültség nélküli kalandornak tekinték.

Ugyan mellyik státusférfiunkról mutathatjátok meg, hogy első eszméje, mellyet ajkára vön, első nyilatkozata, melly által hatott, első áldozatja, mellyet a haza oltárára tett, első módszere, mellyel későbbi terveinek sikerére befolyni akart: nemcsak magában helyes és az akkori viszonyok szerint czélszerü volt; de — s ez a dolog lényege — egész politicai pályájával, s reformatori terveinek irányával olly szoros összefüggésben állott, hogy a megfutott pálya végéről annak elejére gondolva vissza, sem lehetett volna ugyanazon jellemnek s ugyanazon alapnézet mellett, másként intézni el?

Széchenyiről én ezt kimutattam.

S keressetek nem-rögtönzőitek és készülteitek közt sok hasonló példát.

De ám vétessenek az illy jelek csak történetes s isolált tényeknek, mellyeket a dialectica mesterségesen forraszt egy egész kiképzett rendszer körlánczaiba.

Azonban ezen esetre kérdenem kell titeket: nem idézett-e Széchenyi könyvei és tettei által nagy forradalmat elő az eszmékben, az institutiókban, a közszellemben, a gazdászat, az ipar, a vállalkozások, a közlekedés, az anyagi és erkölcsi központositás mezején? Nem voltak-e első munkái csupán tartalmuknál fogva is kitünő irodalmi becsüek, s az együtt versenyzők vagy ellenfelek elmeműveit magasan tulszárnyalók? Nem valának-e reformtervei sajátságosak, messzire nézők és össze-

Digitized by Google

függők? S mellyik ellensége nem vallá be, hogy kezdeményezései az anyagi vállalatok terén olly csodálatosan szerencsések, olly a nemzetélet és korszükség ismeretére épültek és biztosan kiszámitvák, hogy itt vele senki sem versenyezhetett, e részben a nemzet üterére senki sem tudott ugy tapintani mint ő, sőt egyedül vala a kivitel embere, elannyira, miként végtére neve, egyéb tekintetek számbavétele nélkül is, a tőkepénzeseknél a sikerre nézve kielégitő garantiává lön?

Miután pedig ez igy van; miután első igen derék könyve 1828-ban jelent meg; miután reformatori hatásának legragyogóbb része 1830-tól 1835-ig folyt le; miután ő több erélylyel és sikerrel soha sem állott a kivitel, a létesités élén, mint ezen öt év alatt; miért legyek nehány ismerőseinek különben is fölötte általános nyilatkozatai miatt kényszerülve, Széchenyit olly lángeszünek tartani, millyen ő sem volt, s millyen senki sincs? Mert az mégis a csodával lenne határos, ha egy férfiu, ki 1825-ben egészen készületlen vala, három évvel később az irodalomban a maga elébe tüzött tárgy mély felfogása által tudott kitünni; öt évvel utóbb pedig a nemzet történészetében uj korszakot kezdhetett s olly dicső és győzedelmes helyet vivhatott ki, millyent a kedvező ég a nemzedékek fel- és eltünése közt, hoszas időszakokban is ritkán nyujt választottjainak. — Ha Széchenyi nagy befolyása Magyarország átalakulási processusára, a képzelődésre ható szónoklat varázsa, a világszabadsági sejtelmes eszmék költői ingere, s a tömeg szenvedélyeit ismeretlen vágyak felé vezető izgatások által történt volna: ugy talán még elhinném a rövid tanéveket; mert jól tudom, hogy e mezőn sok előkészület nélkül is lehet felötlő eredményekre jutni. De midőn senki sem kétkedik, miként Széchenyi a cselekvényesség több szakában a nemzet szükségeinek éles fölfogása, a viszonyok pontos ismerete, terveinek szilárd alapokra fektetése, a nehézségeknek s előnyeknek teljes kikémlése és az eljárás rendkivüli óvatossága következésében jutott sikerhez: hogyan fogadhassam el, egy tizenhét éves ifju tudósitására támaszkodva, mint kétségtelen tényt, hogy „a legnagyobb magyar“ olly rövid idő alatt formálta ki magát mély combinatiou

Digitized by Google

országlárrá, mint a mennyi másoknál alig elég, egy megyei szerep ephemer dicsöségének megszerzésére.

Minden körülmény lélektani ok, és az emberi agy-fejlödésének fokozataira vonatkozó minden hihetőség módositni látszik Wesselényi nyilatkozatának értelmét Széchenyi önmivelésének stadiumairól; a Dessewffy Aurelét pedig teljesleg megczáfolja.

Azon adat-töredékek is, mellyeket a gróf életéről összeszerezhettem, az én nézeteim mellett szólanak.

Egyébiránt elismerem, miként Széchenyinek a nemzet sorsával összeszött életét a vizsgáló történészet fáklyájának csak később sikerülend tökéletesen felderiteni. Naplója, mellyet rendeleténél fogva halála előtt használni nem lehet, mind a kornak, mellyre alakitólag hatott, jellemzésére; mind saját belfejlödésének, irányainak és politicai küzdéseinek ügyfolyamára kétségkivül gazdag anyag-gyüjteményt szolgáltatand.

S könnyen történhetik, hogy e kútforrás kinyitása által le fognak döntetni vagy legalább megingattatni Széchenyi önmivelésének és a reformatori pályára készülésének időszakára vonatkozó állitásaim; de alig hiszem, miként ez esetben is Dessewffy Aurél nézete igazoltassék.

Hadd vessem papirra tehát, addig is, mig erösebb és instruáltabb kéz tehetné, Széchenyi életrajzának körvonalait.

Széchenyi Ferencz grófnak harmadik és legfiatalabb fia, István 1791-ben, september 21-kén született.

Atyja, a nagy hazafi, ki mint „magyar“ reménytelenül szállott sirjába, honunk ügyét még tetemesebb anyagi áldozatokkal gyarapitotta, mint István gróf. Az ö politicai pályája, melly tündöklö és hasznos volt, a Széchenyiek család-sorsát, a két pad közti helyzet kellemetlenségeit hoszason érezteté vele. Ő két király kegyéből esett ki; az egyikét később visszanyerve. József császár alatt nagy hivatalaiból leköszönt; I. Ferencz által pedig viszont magas méltóságokra alkalmaztaték. 1786-tól 1798-ig, tehát tizenkét éven át, távol

Digitized by Google

állott a kormány rudjától. Ezen korszak folyama közt, vala egy beleplezett s máig is föl nem fátyolozott időpont, midön országunk több nagyai bizonyos indefiniált gyanu sulyával voltak terhelve; midön a közlevéltárakba iratok zárattak, mellyeket a helytartótanács legtekintélyesebb tagjainak sem lehetett a Metternich-herczeg egész kormánya alatt elolvasni, — olly kevessé, mint azelőtt, mikor a tények és vádak még ujak levén, a részrehajlatlan történészet szakmájába nem estek. Széchenyi Ferencz sem kerülte ki a gyanut egész mértékben; noha minden jel arra mutat, hogy valamint a haza iránti szeretete kiapadhatlan volt; ugy a dynastia iránti hüsége örökké ingatlan maradt.

József császár, kevéssel halála előtt, két rendeleten kivül, intézkedéseinek egész összegét, reformatori pályájának sok nehézségekkel küzdő kisérleteit megsemmisitvén, az alkotmányos jogok gyakorlatától elzárt Magyarország az „avita constitutio“ régi kerékvágásaiba vezetteték vissza. Az uj uralkodó országgyülést hirdetett. A ritkaságok tárába szánt és Bécsbe fölvitetett koronát a nemzet örömrivalgásai közt fejére tétette, s a fényes ünnepély alatt Pozsony szabad királyi városa több magas vendégekkel együtt a nápolyi királyt Ferdinandot s nejét, Karolinát falai közt üdvözlé. Az országgyülés 1791-ben martius 10-kén elhatározta, hogy a két idegen koronásfő jelenlétének emlékezetére emlékpénzek verettessenek, és azok különös követség által küldessenek Nápolyba. Széchenyi Ferencz lön e követség vezényletére megbizva s hordozá az egész ut költségeit. Nápolyban az uralkodó kegye a szent Januarius rendjével; hazatérte után pedig nemsokára az ég kegye sokkal becsesebb kincscsel, István fiával ajándékozta meg.

A nemzeti museum alapitója, a magas miveltségü és a tudományokat hön elömozditó státusférfiu — ki szemeinek gyöngesége miatt hivatalairól másodszor is lemondva, állandólag Bécsben lakott — fiait elég gonddal igyekezett növeltetni, s hogy Istvánnak sem voltak gyermekévei elhanyagolva, méltán föltehetjük.

Azonban — mint tudatik — Széchenyi Ferencz gróf, életének utósó szakában, a mély vallásos érzést — melly szintén az

Digitized by Google

egész család jelleinvonásai közé tartozik — naponként magasabb fokra emelte keblében, s végre nemévé a rajongásnak hangolta fel. —

Nem lehetetlen, hogy a tulbuzgóság, melly egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyluma, az öreg Széchenyi által a növelés propylaeumává tétetett, mellyen át kellett gyermekeinek az ismeretek adattáraihoz jutni.

Igen hihető, miként Istvánnak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre tanittatott; de talán, hogy ollyanra is, mi az egyszerü vallásos érzésnél valamivel több volt.

Ha ő azon imádságos és kegyes könyveket, mellyek atyja költségén jelentek meg, mind átolvasta; ha zsenge éveiben a Széchenyi család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve és tört szivvel imádkozott szünetlenül a tisztes családfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt, s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala; ha a serdülő ifju a bölcselet első tanfolyamát a „Selecta sanctorum patrum effata" czimü könyvnek, melly az öreg gróf megrendelésére iratott, szorgalmas tanulásából meritette; ha a 18 évet be sem töltött Széchenyi István igy vetteték az élet közepébe, hol magára hagyatva, nagy jövedelme, választott pályája, megromlottabb pajtásai, és heves vére a concentrált élvek s erős izgalmak örvényeibe sodorják; ha az imádságokat Sadé marquis fertelmes müveitől kezdve, a frivol és még szépizlési religióval sem biró irodalom terményei váltják fel; ha a „Selecta sanctorumot" Voltaire s Diderot csábitó bölcsesége kezdi ostromolni és sürü kereszttüz közé venni : nem természetes-e ekkor, hogy az ifju Széchenyi, ha a gyermekkori benyomások szivét megmegtámadják, ellenök a materialismus és könnyelmü philosophia fegyvereihez folyamodik; ha pedig a szórakozásokban már kielégitést nyert, akkor megint a vallásos ascetismus és a keresztyéni lemondás phantomait lázasztja föl s általok ostoroztatja szivét? nem természetes-e, hogy Széchenyi vallásos kedélyü és egyszersmind kutató elméü levén, vakbuzgó első növeltetése és korán megkezdett nagy világi életének ellenkező irányu iskolája miatt sokkal hoszasabb idő alatt jöhet magával tisztába,

Digitized by Google

mint mások és sokkal nehezebben leli meg azon súlypontot, melly ingatlanul föntarthassa, mint a kisebb talentumu, de öszhangzóbb kifejlödést nyert egyének?

Pedig elöttem, többek értéseinek nyomán, igen valószinünek látszik, hogy a fenebbi sorokban István gróf gyermekkorának és fiatal éveinek eléggé találó, majdnem élethü vázlata van adva.

Gróf Széchenyi Ferencz 1809-ben, midön az osztrák birodalom sorsa a legkétségesebb koczkára volt téve, mind a három fiát, Lajost, Pált és Istvánt a felkelö nemes sereghez küldé, honnan István rövid idö mulva a rendes katonai pályára lépett át és 1815-ig a Napoleon elleni háboruk majd minden nevezetes világcsatáiban részt vett. A lipcsei három napok alatt igen kitüntette magát, s Blücherhez megbizásokkal küldetvén, lényegesen befolyt az ütközet sorsára az által, mert másokkal együtt a nagy hirü porosz tábornokot rávette, hogy intézkedései által a közelgö Bernadotte megérkezését és a csatábani részvétét lehetségessé tegye.

A szövetséges hatalmaknak kétszeri Párisba vonulása és a bécsi congressus valának a legragyogóbb idöszakok Széchenyi ifjukori excentricus életében.

A jelenetek nagyszerüsége, a katonai hir mámora, a világ legmagasabb köreiben töltött órái, az irigylett bonne fortune-k, mint szintén gyorsan szaporodó adósságai folytonos izgalomban tarták öt, és kimerithetlen cselekvényességének, s változatosság és hatás után sovárgó lelkének a szerelem, hir, fény és kaland tündérországaiban szereztek elfoglalást, adtak kielégittetést.

De mindezen örömeknek a világbéke helyreállitásával többnyire végök szakadt.

A bécsi congressus, Európa territorialis viszonyát s a nagyhatalmak súlyegyenét rendezvén, szétoszlott. Eltüntek a monarchák, az uralkodó családok tagjai, a herczegek, a ministerek, a diplomaták, a tábornokok, a világ-aristocraták, — a tett és reputatio emberei mind eltüntek. Velök együtt odalettek a ragyogó ünnepélyek, a fényes udvari körök, a föld minden részeiből összegyült nöszépségek bübájos chorusai, az egymást mohón fölváltó estélyek, a szakadatlan zaj s a kifáradhatlan, az

Digitized by Google

édes, az örökké foglalkozó és egyébre időt nem hagyó saloni semmit-tevés. S ha még csak ezek röppentek volna el! De hová nem tette a Bellerophon, mellynek fedlezetére lépett és szent Heléna, mellynek révében örökre kikötött, az erély és dicsőség eszménye, Napoleon Bonaparte; — hová nem tette a bécsi királytanácskozmányok jegyzőkönyve és a szentszövetség a kilátást egy uj európai háborura, a csattanó események izgalmait, a hadi cselekvényesség gazdag mezejét, a hir ért kalászainak aratását, és a reményt gyors katonai előléptetésekre?

Mindez együtt a bécsi congressus befejeztetésével párává oszlott szét.

S mi maradt Széchenyi számára?

Egypár érdemjel, a huszár kapitányság, a lassu emelkedés a szolgálati évek kegyelméből, a katonai státiók unalmas és foglalkozás nélküli magánya, a mámorbóli kijózanodás hosszu penitenczialis hetei, hónapjai és évei.

Nem vala tárgy, mellyre szertelen tevékenységét forditsa, nem vala czél, melly után törekedjék, nem vala vágy, mellyért képzelődésének vitorláit fölvonja, s mellyhez szivének remény-horgonyait csatolni kivánná.

A világbéke eldöntőleg hatott nyugtalan jellemére.

Széchenyi magába kezdett szállani. Üresnek találá szivét és agyát. Untatónak hitte egy falura kitett kapitány köznapi szerepét, komornak a jelent, s a multat minden fénypontjaival együtt sem eléggé nemesnek, sem hozzá eléggé méltónak.

Ezen érzés, ezen öntudat, melly susceptibilis természetéből vonván a következtetést, gyanithatólag egy csoport méltó és méltatlan önvádakkal is szövetkezett, lassanként egy erös, de jótékony crisist idézett nála elő.

Nehéz volna Széchenyi átalakulásának napját vagy épen óráját elhatározni.

Az egyéneknél a szellem reformja nem történik olly láthatólag, mint a rovaroknál a külső hüvely levetése.

De annyi bizonyos, miként ő a bécsi congressus után csakhamar sokkal komolyabbá, összeszedettebbé és ismeretek után sovárgóbbá vált, mint addig volt.

Digitized by Google

Egybeköttetései által gyakran nyert engedelmet hoszasabb távollétre.

Európának nagyobb részét beutazta; nevezetesen a német birodalmat, Franczia-, Angol-, Olaszországot, a Spanyolnak felső részét. Mulatott Konstantinápolyban, megjárta az uj görög államot, érinté Kisázsiát.

A polgárisodás nagy középpontjain sokszor és hoszason tartózkodott.

Angliában összesen legalább tizenhatszor volt s ezen gyakori megfordulása a világkereskedelem, a világipar, a politicai szabadság és a gyakorlati ész classicus földjén majdnem háromnegyed részben katonai pályájának második korszakára, a bécsi királygyülés utáni időre esik.

Eleinte utazásaiban inkább élvet és szórakozást, utóbb inkább okulást és ismereteket szerzett.

Egy kitünő miveltségü férfiutól, ki Széchenyivel évek óta szorosabb viszonyban állott, ki az ő élettörténeteit legrészletesebben ismeri, s kihez én eligazulás végett épen e kérdést intéztem, hallám: hogy a gróf 1819-től kezdve vetette magát vas szorgalommal, kitartással és minden akadályokat leküzdő erélyel a komolyabb tanulmányokra.

Ezen adattal, és Széchenyinek gyökeresen megváltozott szellemirányával, tökéletesen összefügg, sőt azt kiegésziti a már közlött autobiographiai töredék, melly szerint ő atyjának halála után, t. i. 1820. év végén tüzte ki életének legmélyebb feladatául a magyar nemzet sorsávali foglalkozást s a kémleteket az iránt: hogy van-e még fajunk feltámadása körül remény vagy nincs-e többé?

Reformatori szerepe tehát nem 1825-ben rögtönözteték, s mit az ifju Aurél készületlenségnek, s mit a magát tanitványnak nevező Wesselényi az ő „mesterénél" 1822-ben a magyar ügy iránti közönynek vagy lágymelegségnek nézett, kétségkivül egyéb volt, mint a minek mondaték s talán nemis ugy értelmeztetett, mint a hideg papirra leirva vétethetik ollyak által, kik egy gyermek és egy neheztelő barát könnyelmüségét a szavak kiválasztásában kellő tekintet alá nem vonják.

Digitized by Google

Szállitsuk le a két észrevételt valódi értékére.

Wesselényi a hazafiság eszméjét szorosabban összekötötte a sérelmi politicával mint bárki más. Aztán természeténél fogva ostromló, patheticus, komoly és szónokló volt.

Örökké gyanusan nézett ő Széchenyire, ha az a mindenható osztrák pénzügyminister salonaiból lépett hozzá s mint kétségtelen tanuságát a „Hitel" irója lágymeleg hazafiságának hányta egykor nekem föl, hogy Széchenyi, kit mi az egekig emelünk, még pályája kezdetével egy emlékiratot nyujtott be Metternich herczeghez azon reformokról, mellyeket Magyarországon elömozditani a kormány érdekében fekszik.

E vád valószinüleg igaz volt: de akkor Széchenyi ellen még inkább idézni lehetett volna a hoszas elöszobázást olly nagy uraknál is, kiket ő átalában gyülölt; az udvarlásokat olly palotahölgyeknél s talán társalkodó-nöknél és komornáknál is, kik különben sem szépek, sem érdekesek többé nem valának, de történetesen azon ügynek, mellyet keresztülvinni szándékozott, elősegélésére befolyhattak.

Csak annyit akarok ezzel mondani, hogy Wesselényi—mint életrajzában kifejtettem — igen nyomos okoknál fogva, elvileg már szükségesnek tartá a kormányt folytonosan nyugtalanitni és semmiben nem segiteni ugy elő, hogy népszerüséghez juthasson; Széchenyi pedig politicai munkásságának első percze óta az utilisatio embere volt, s nem annyira ellenzeni, mint alkotni törekedett.

Továbbá Wesselényi még a baráti társalgás közt is minden csekélységet hangzatos formákba zárt és ha lehetett emberbaráti, országszabadsági és hazafi elvekhez kötött. Ő kimondott eszméit és erkölcsi szabályait nem mindig alkalmazta ugyan magányéletére; de azért a puritánusok dühével vagy megvetésével nézett az olly emberre, ki az elvekre sarcasmusokat szórt, bár azokat tettel soha meg nem sérté. — Széchenyi pedig egy jó élczet, egy elmés ötletet, egy csipős gunyort, kivált baráti körben, még a tisztelt tárgyak és eszmék ellen sem tudott elhallgatni. Hogy e modornak Wesselényit sokszor meg kellett

Digitized by Google

botránkoztatni, természetes; de ebből még nem következett a botránkozónak felsősége a botránkozást okozó fölött.

Itt mellékesen egy anekdotát mondok, mellyet pajtássági éveikből Széchenyi beszélt el nekem.

„K. . . . . nál valánk — igy szólt ő — és az időt többnyire vadászattal töltöttük. Egyszer megérkezik Wesselényi, kit rég vártunk. Társalgás közt előfordul a közelebb tartott nagy hajtóvadászat, melly igen jól ütött ki s a vendégeket annyira mulattatta, hogy a beszélgetésben gyakran tértek reá vissza, föként az apró történetecskék miatt, mellyek, mint hasonló esetekben rendszerint szokás, élesebb szinezetben tálaltattak föl, s a vidéki nemeseknek, kik a mulatságban részt vettek, nyers, de többnyire egészséges tréfáira bő anyagot szolgáltatának. Az élénk körben egyedül Wesselényi volt komor és elégületlen. Ugy látszott sérelmei voltak, mellyek felé kivánta figyelmünket terelni. De az idő minden különös nyilatkozatok nélkül tölt el. Alkonyodni kezdett. A vendégek részint elutaztak, részint szétmentek, s csak néhányan ültünk a kandalló körül, mellynek eleven lángja az őszi nedves napokban annyi vonzerővel bir, hogy kialvásától a legérdekesebb vitatkozás közt sem lehet tartani. Wesselényi, mig nehány hasábot vetettem a tűzre, s egy uj hajtóvadászat megrendeléséről tevék említést, felém mozditva karszékét, kedves barátom! dörmögé eléggé nem-kedves hangon : én ugy hiszem, az embert eszköznek tekinteni, az embert kutya-kötelességekre szoritani s a személyben az emberi méltóságot megsérteni csak azért, hogy időnket vigan tölthessük, nem hozzánk, nem hazafiakhoz, nem a civilisatio és humanitás ügyvivőihez illő szerep. — Wesselényi ezen bevezetésére, hátamat kényelmesen a kandalló elébe forditva megállék, és vártam, micsoda „oratio in Verrem“ fog következni. Ő pedig a középidőt, a feudalismust, a lovagvárakat, Gesler kalapját, a czukortelepeket, a dél-karolinai sklávokat, a rabszolga-kereskedést, a török bazárokat, a négerkinzást és a hajtóvadászatot egy piquant ragou-ba összekevervén, elönkbe tálalta. Az ajka megcsattant az embernek a csipős eledeltől. Én ugyan addig a szerencsétlen hajtóvadászatot nem igen bonczolgattam sem a buzgó civilisa-

Digitized by Google

torok, sem különösen az abolitionalisták szempontjából, de a tapasztalás után indulva azt láttam, hogy minden illyen alkalomra megjelen egy csoport gyerek és suhancz, aztán mozog, zajt üt, kiabál, jól eszik, jól iszik, s olly vidáman megy haza, mintha kénye és kedve szerint mulatta volna magát. Nem kerestem tehát valami nagy elvsérelmet az egész tréfában. Miután azonban Wesselényi által értesültem, hogy a hajtóvadászat kegyetlenség, sőt valóságos attentatum az emberi méltóság ellen, lelkesülten felkiáltek: le a hajtóvadászattal! legyünk szelidek és humanusok. A kandalló körüli társaság, bár némi meglepetéssel, követé példámat, s még akkor estve elhatároztaték: hogy mi a hűbériség iszonyu maradványát jószágainkon rögtön megszüntetjük. Illy emberbaráti szándékkal menénk vacsorálni s az ágyba. — Másnap reggel a szokott időben várjuk Wesselényit; de nem jö szobájából ki. Talán valami uj philantropicus eszmét ragadott meg s azon elmélkedik, gondolám magamban és fölkeresém öt. Kipirultan, nagyokat fúva s félig öltözetten találám az én tágkeblü pajtásomat. Mi történt? kérdém döbbenve. — Képzeld, kedves barátom! az én semmire kellő vadászom tovább állott. — Hogyan? tudakolám, hiszen szerény és jó magaviseletü ifjunak látszék. — Mamlasz, hült száju volt, fejér mellényeimet mind Zsibón felejtette. — S most utánok nyargalt? kérdezém viszont. — Kinyargalt a világba. — De miért? sürgetém. — Egy pofot adtam neki, válaszolta Wesselényi még mindig ingerülten. — Erre én csak azt mondám, állitsuk vissza a hajtóvadászatot. . . . . S gondolja-e ön, végzé be Széchenyi anekdotáját, hogy Miklós barátom többször előhozta emberszerető elveit? Vadásztunk, mint azelőtt, philosophalás nélkül."

Az elbeszélt történetecskét nem azért irtam le, mintha czélom volna mutogatni, hogy Wesselényinél az elv és a tett közt örökké ekkora hézag vala.

Én az ellenzék nagy nevü vezérének, mint tiszteletre méltó jellemnek, mint derék szónoknak és jeles státusférfiunak igazságot szolgáltattam. S valóban sokkal szorosabb barátság csatolt hozzá, hogysem olly hibákkal terheljem emlékét, miktől ellenségei is többnyire megkiméltek.

Digitized by Google

Csak azt szándékoztam kitüntetni, hogy Wesselényi parányi dolgoknál is kivált fiatal korában nagy elvekhez folyamodott; Széchenyi pedig practicus eszénél fogva nem igen szerette a czifra elveket, sőt sarcasticus modorával, ha lehetett, ki is gunyolá.

A fönemlitettekből összesen kétségtelennek látszik, miként Wesselényinek, ki a hazafiságot leginkább az ellenzék eszméjével kötötte össze, ki szorosan pártember volt, ki emphasissal beszélt csekély tárgyakról is, ügyszeretetét pedig nemcsak tettekkel bebizonyitotta, de szavakkal is magyarázgatá, — ismétlem, Wesselényinek, még akkor is, mikor szerette Széchenyit, lágymelegnek kellett tartania, mint mérséklett ellenzékit, mint kevessé pártembert, mint az utilisatio tanárját, s mint a hangzatos elveknek ollykori kigunyolóját.

Ezért mondá később — midőn már váltig elidegenedett ifjukori barátjától — hogy Széchenyi Fiescohoz akar hasonlitani; de ő tud majd Verrina lenni.

Noha azonban Wesselényi panaszkodásait a vele utazó Hessen-Homburg ezredéből huszárkapitány lágymeleg honfiságáról ezen mérték szerint kell reducálni; az, mit szintén állita, hogy t. i. Széchenyi még 1822-ben kétkedett a magyar nemzet jövendőjéről, az ország sorsa felől sötét nézetekkel birt és ritkán szeretett a haza ügyeiről beszéleni, a legszorosabb értelemben való lehet, de nem annyira Széchenyi akkori studiumaira, belátására és szándékaira, mint akkori kedélyhangulatára derit fényt.

A Wesselényiénél még könnyebb szorosan meghatározni és igazi értékére leszálitani a Dessewffy Aurél vádját.

Tekintsünk bár a kornak, mellyben Széchenyi a nyilvánosság terére lépett, alispánjaira és bureaucratáira, mivelt középbirtokosaira és országzászlósaira, csak latinul tudó táblabiráira s csak németül beszélő mágnásaira; szóval azon nagy többségre, melly 1825-ben a felső- és alsóházi padokon ült.

Nem különböző, nem más faju miveltség-e az, a mostanitól, az európaitól?

Napoleon nem tudott latinul, s a historiai jogok hazájának, Angliának, lordjai és követei különböző módszerek által, a

Digitized by Google

házsorompói előtti kihallgattatástól kezdve, a szakértők bizottmányáig, szereznek magoknak elégséges ismeretet a bonyolodott s régi jogviszonyokba vágó kérdések felöl.

Bezzeg másként vala nálunk.

A kaputos, Napoleont, a franczia polgári és büntető törvénykönyvek létrehozóját, abban, mit ő tudománynak nevezett, t. i. a classicus irók egyes helyeinek idézésében, megszégyenithette volna.

A magyar törvényhozás tagjai pedig, azon sok dolgokra nézve, mellyek a Corpus Jurisba befektetve — itt nem investitiót, melly termékenyit, értek — és rendetlenül elszórva voltak, sohasem valának kénytelenek szakemberekre szorulni, mint az angol parlament.

Nálunk t. i. a követ, országgászlós mind prókátor volt.

A zsendülő irodalom még alig hatott át az életre.

A külviszonyok fölfogása, a státustudomány, a jogbölcselet, a hasonlitó törvénytan, az európai reformkérdések, a polgárisodás problemái vonatkozásaikban az államra és társadalomra: mind ezen ismeretek, mellyek nélkül most készületlennek tartatunk, akkor még igen keveseknél valának találhatók s e kevesek közöl igen kevesen voltak törvényhozók.

S nemis igényeltetett sem mágnásainknál sem deputatusainknál illy czifra tulajdon.

Alapos szónoklatnak csak azt tartották, melly a Corpus jurison épült s a szőnyegen levő kérdés részleteit részletes idézetekkel világositotta fel.

A többi hivalkodás és szócziczoma vala.

1790-ben még sugárzottak a vitatkozásokon át európai eszmék.

De azután a parlamenti okoskodás mind inkább vonult a házi bölcseség négyfalai közé, nem nézett a nagy világra ki — s mint a gnosticus, feledve a mindenséget, melly körülötte szó és alakit, állandólag ködökére tekintett — ugy a mi szónoklatunk a régi törvény paragraphusaira függeszté szemeit s azok által akart emelkedni.

1830-ban történik elöször, hogy a juridicus eszmék közé magasabb politicaiak vegyülnek.

Digitized by Google

A vallás kérdése adta e részben az első lendületet.

Ha mi tehát egy Göthe objectivitásával vissza tudjuk magunkat helyezni az 1825-ki fogalmak körébe, akkor Széchenyit készületlennek fogjuk mondani; mert ő kevesebbet tudott idézni a régi törvényekből, mint a többi tekintélyek, s bizonyosan tizszer kevesebbet, mint Aurél atyja, a szabolcsi hires követ, kit ő hat évvel utóbb egy másik teren tökéletesen és végkép tönkre tett.

Ha pedig Széchenyit 1825-ben a mostani fogalmainkkal tekintjük, akkor a Hessen-Homburg huszárt nem találandjuk készületlennek, sőt sokkal készültebbnek látjuk, mint az alispányokat és zászlósurakat.

Ez a dolog nyitja.

Dessewffy Aurél nem irhatott róla másként, ha az akkori benyomások légköréből vette szavait.

Tegyük még ide: miként Aurél atyja a classica literaturában tömérdek jártassággal birt s maga Aurél a görög irokkal is korán és alaposan ismerkedett meg.

Széchenyi e pályán viszont csak középszerü vala.

Fölszines miveltséggel birónak kellett tehát a 17 éves Aurél előtt mind atyja mondásai után, mind saját tanulmányai szerint tartani a későbbi reformatort.

Midön végre Aurél státusférfiuvá lön, már akkor az ő nagyhirü atyja, s az egész régi eruditio politicai bölcsesége leverve, földre tiporva és a mi még sértőbb, kigunyolva volt Széchenyitől, s utána az uj közvéleménytől.

Aurél szerette atyját, s a nagy reformator által okozott romok közt eltört becses kincsekre is talált.

Hogyan vegyen illy körülményben időt: véleményét Széchenyiről, ha megváltoztatta is az életben, megváltoztatni a papiron?

Digitized by Google

Miután egy kérdést megoldánk, előttünk a másik még érdekesb.

Voltak, kik nem mondák ugyan Széchenyit pályája kezdetén készületlennek: de Magyaországot tarták az ő föllépésekor a reformkérdésekkel annyira megbarátkozottnak és az átalakulás utjaival olly ismeretesnek, hogy a Hitel irója nem a nemzetet rázta föl álmából a haladásra, hanem a fölébredt nemzetnek volt egyik haladó tagja; nem a szabadabb röptü közvéleményt teremté, de e közvéleménynek lön nyelve, hirdetője, eszköze.

Az illy állitás, ha bebizonyittatik, Széchenyi számára csak a másodrangu szerep igényeit engedi meg. Neve a történészetben alább szálland; hatása, bár szép marad, rendkivülinek nem fog tartatni.

Ezenkivül, minthogy Széchenyi a nemzet állapotát egészen más és kevésbé rózsaszinü szemüvegen át nézte: következnék, miként politicai rendszere nem lehetett a körülményekhez szabva, és következnék, miként a viszonyok félreismerésének öt eljárási taktikájában is gyakran kellett tévutakra vezetnie.

Könnyen látható tehát, hogy a kor festésénél az 1825-ben föltünt reformator felöli birálatnak alapjai vannak letéve, s ha a nemzet helyzetének kikémlésében nagyszerüen tévedett Széchenyi: csoda volna, de érdem nem, istenajándék lenne, de számitás legkevésbé, midőn tervei és politicája a próbát megütné.

Szükség ennélfogva tisztába jönni e részben is; mert különben egészen alkalmas kulcsunk nem leend sem Széchenyinek, sem ellenfeleinek megértésére.

Midőn a gróf, mint mondá „a nyilvános élet tövis-mezejére azon komoly eltökéléssel lépett, hogy ő fogná, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját“: tüstént a legkeserübb gúnynyal támadta meg korának gyöngeségeit, bünеit és előitéleteit. Hangja éles és verdeső, modora ostromló, politicája fölforgató volt, a régi tények és tanok irányában.

Agitatornak nevezteték, s bizonyos értelemben az vala.

A destructióban talált gyönyört; de nem a köomlásokért, nem a rodhadt gerendák megtöréseért, nem a fölemelkedett por

Digitized by Google

miatt, melly neki és a hozzá közelállóknak köntösét végre is egy kissé bemocskolta, nem a ledölt falrészek zajáért, melly a világot összecsödité, mint minden szokatlan nesz.

Az ő czélja az ujraalkotás volt, megkimélésével a haszonvehető anyagoknak.

Széchenyire igazán illik.

„Rontott, mert épitni akart Palladio.“

Azonban későbbre tartom föl hatásának leirását, irányainak bonczolgatását.

Most a kérdés csak az: hogy ő millyennek képzelte Magyarországot, a mikor reformálni akará.

Rövid nyilatkozatai ez iránt el vannak szórva leginkább a „Hitel“ a „Világ“ és „A kelet népe“ czimü munkáiban.

Valának, kik a széthányt eszméket összeálliták, hogy bennök a nagy ellenmondásokat föltárhassák.

Én idézni fogom mind a három munkából épen azon eszméket és épen azon összeállitással, a mint a birálók által egymással szemközt állóknak s egymást megsemmisitöknek valának kihirdetve.

A vallomások következök:

„Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs.“ (Hitel.)

„Hideg megfontolás s férfiui érett elhatározás után közéleti pályámat olly hangulatban kezdém meg, mint mikor hajótörésnek induló szerencsétlen család megmentése végett, látván, hogy másunnan jobb segitség nem jö, erejében nem, de egyedül tiszta szándékában bizó hajós ül gyenge csolnakára.“ (Kelet népe.)

„Munkássági körömet a messze jövendöbe tüztem, minthogy bármilly sokszor voltam is közel — elömenetelünk csigahaladását tapasztalván—béketürelmetlenségemben börömből pattanni, mindig volt valami bennem, mi nemzeti sülyedésünket ollyannak szemlélteté, mellyből mint lassu nyavalyából ismét csak lassan lehetne kiemelkedni, s ekkép szellemem parancsára, ha kellett, mindig hallgatott a vér.“ (Kelet népe.)

„Közleményeim darabosak valának s természetesen, mert nem tartám tanácsosnak a bennem tökéletes egyhangzásban

Digitized by Google

levő tervvel, roskadó hazánkba ugyszólván kapustól rohanni be.“ (Kelet népe.)

Szintén a „Kelet népében“ Széchenyi tiz küzdelem és eredménydús évre visszagondolva, igy kiált föl :

„Mennyivel édesb jelenünk búsan leélt napjainknál! Valódi elemünket megösmertük, gyáva öngyilkolás által el nem veszünk többé. Hála, üdvözlet! Örömünk azonban bár méltó, ne ámitson el, mint diadalos hadat a győzelem, istenért ne! Mert valamint ez ismét elveszthetni a diadal legszebb gyümölcseit, sőt még ellene is fordulhat az ingó szerencse, ha minden gondoktól idő előtt kibontakozik : ugy mi is elveszthetjük még mind azt, mit eddigi előmeneteleink után biztosan várhatánk. Igen ezt mind elveszthetjük, sőt hihetőleg el is vesztjük, ha a legmélyebb bölcseséggel nem folytatjuk diadalmi pályánkat. Mert valamint csoda volt nemzetünket olly közel a sirhoz, ismét az élők közé visszalépni látni; ugy nem távol esik a csodától, nemzetünket olly felette szövevényes körülményei között, gordiusi csomóként egybebonyolitott mivoltában alkotmányos férfiuságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó illyest soha sem visz végbe. Az istenek azonban megunják érdemtelen buta csoportokat boldogságra ugyszólván szüntelen kényszeríteni, s végkép egyedül azokat veszik pártolás alá, kik legszebb ajándékukat — az elmebeli tehetséget — becsülni, kifejteni tudják, s nem vakon, vagy szenvedélyeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élik éltöket.“

Ezen homogen eszméknek lerombolására idézett helyek pedig ekként hangzanak :

„Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei s hibái láthatók, hogy még távol tölünk a vénség s koporsó.“ (Hitel.)

„Magyarország fejdelme nagy hatalmu ur, mert élő s fiatal, nem vén s megholt nemzeten uralkodik.“ (Világ.) —

Az elősorolt idézetekben előbb „álomkórságban dermedező nemzet“ „hajótörésnek induló szerencsétlen családhoz hasonlitó

Digitized by Google

ország," „roskadó haza," „nemzeti sülyedés" és „a sir széléről visszalépő nemzet" emlittetvén; a Széchenyivel polemisálók a gróf ezen leirásaival összeférhetlennek találták a másik állitását, hogy „nálunk a fiatalság jelei láthatók" és hogy „a magyar élő s fiatal, nem vén és megholt faj."

Miután pedig a szavak ellenmondásai bebizonyittatának, velök kellett volna megdölnie egy egész politicai rendszernek, mellynek kiindulási pontjai részint illy diagnosisok, részint illy élet- és erőjelenségek valának. —

Hadd lássuk tehát: e bebizonyitások mennyiben birnak fontossággal? hol találták el a valót? hol sülyednek tévedésekbe?

Dessewffy Aurél a „Pesti Hirlap és Kelet népe közti vitály" czim alatt megjelent czikkeiben igy szól:

„Kétségtelen, hogy — mint Széchenyi állitja — a magyar nemzet öreg is ifju is egyszerre nem lehet, hanem vagy az egyiknek vagy a másiknak kell lennie."

„Kétségtelen, hogy 1825-ben, mikor gróf Széchenyi legelőször föllépett, nem a rothadás szaga vonzotta őt a nemzethez: hanem inkább varázserővel azon szellem ragadja meg, melly jelesen a nemzetiség ügyében az akkori országgyülésen annyi energiával lépett fel."

„Kétségtelen, hogy ezen szellem befolyása alatt gyümölcsöztek azután az ország javára mind azon eszmék, mellyek gróf Széchenyiben már rég óta fölhalmozva voltak, s csak egy ihlető szikrára vártak, hogy fellobbanjanak; mert ezen eszmék kifejtése a nemzet fogékonysága nélkül hatásra számot nem tarthatott volna."

Kossuth is szemére lobbantá Széchenyinek, miként egyszer azt látszik hinni, hogy a magyar nemzet sir szélén állott, midőn ő az életre üditő tárogatót megharsogtatta; másszor pedig örömmel kiált föl, hogy a magyar élő és fiatal, nem pedig vén és meghalt nép.

Széchenyinek ezen magával tisztába nem létét, ezen zavart fogalmait érintvén, igy nyilatkozik Kossuth:

„Hogy a magyar nemzet, midőn a gróf a polgári nyilvános életet megkezdette, nem volt sir szélén álló vén beteg, arról

Digitized by Google

alig kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük a megtörhetlen visszahatást, miszerint alkotmányszerüség s nemzetiségi elem a germanizálás fáklyatüzénél ujult lángra gyult, azon nagy férfiu törekvésének ellenében, kiről Platthy Mihály halhatatlan tollával irva van: hogy „princeps justus, sapiens, aequus, quem praeceps boni publici fervor et peregrina juribus nostris consilia lege praescriptos cancellos siverunt perrumpere;" ha továbbá figyelembe vesszük az 1790-ki országgyülést, mellyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel, annyi körülményismeret annyi előrelátó gondoskodással, annyi engesztelő szellem a jövendőbe olly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyülés történetét évrajzaink legfényesebb lapjaihoz sorozhatnók; utóbb ha megolvassuk az 1790 : 67-dik törvényczikk által kirendelt országos választmányok munkálatait, mellyek nagy részben a XIX-dik század gyermekeinek is becsületére válhatnának, és ha el nem felejtkezünk a lelkesedésről, nem az olly nemes áldozati készségről, mellyet nemzetünk a következett századnegyednek minden phasisain át bizonyitott; és szemmel tartjuk, mikép a viszontagságok minden kisérletein keresztül, egy részről a nemzetiség nagy érdekében soha nem ernyedő buzgósággal küzdött előre lépésenként; más részről pedig vágyait a reform után, mint sérveinek és bajainak egyedüli orvosa után, ha néha tévedezve bár, de mégis kitünteté; és nem siklanak el figyelmünk elől a municipalis élet körébeni jelenetek, mellyek még azon időszakból sem hiányzanak, mikor a magyar olly súlyos áldozatoktól, annyi veritékes fáradalmaktól kipihenve, tespedett ugyan, s tespedésre ürügyül vevé a méltó remények valósulására, alapos igények teljesülésére várakozást; azonban e tespedő várakozás közben is uj meg uj erőket gyüjtögete, mig majd elkövetkeztek az 1823-ki események, és elkövetkezett az 1825-ki országgyülés: valóban ha ezeket megfontoljuk, lehetetlen meg nem győződnünk, miképen mind ezek nem arra mutatnak, mintha nemzetünk már a sir szélén dermedett volna; mire hiszen erősebb czáfolat talán nem is kell, mint épen ama bámulatos hatás, mellyet gróf Széchenyi

Digitized by Google

munkái gyakoroltak; mert ezen hatásnak okvetlenül ki kellett volna maradnia, hahogy a nemzetben már előre kész fogékonyság nincs, a mi valóban nem halálos álomkórságnak jelensége. . . . .“

„Gróf Széchenyi ujjait a kornak üterére tevé és megértette lüktetéseit. És ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak; mert nem ösmerek mást senkit historiánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számitott lépései sem korán sem későn nem érkeztek. . . .“

„Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas perczben ragadta meg. Ő korának nyelvévé lön; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik. Ha kész anyagot, kész fogékonyságot nem talál vala nemzetében, bizonyosan beteljesedett volna rajta, mit mostani munkájáról (A kelet népéről) jóslani merek :

„Vous serez étonné quand vous serez au bout
De ne leur avoir rien persuadé du tout.“

„Ha nem hibáztam e felfogásban — szól továbbá Kossuth—, kettő van, mi belőle következik. Egyik az : hogy a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövendőnek, kapocs a tegnap és a holnap közt : de ha ugy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az időt s mindig annyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, holott épen azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb vagy utóbb okvetlenül el kell késnie — a ki igy gondolkodik, épen azon szempontot veszti el, a melly hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik és a hazai mozgony haladását csak hátulról nézi. . . . Fogalmam másik következménye csak az : hogy ha e nemzet sir szélén dermedező, beteges aggott vén test volna, midőn füleibe menydörgött gróf Széchenyi, okvetlenül vagy meghalt, vagy legalább a menydörgés minden siker nélkül hangzott volna el; más szóval : a Hitel irójának föllépte vagy kárt okoz, vagy legalább haszontalan marad.“

„A nemes grófnak politicája azon tengely körül forog, hogy a nemzet lábadozó, ő pedig a hivatott orvos, ki e beteget assis-

Digitized by Google

tensei segedelmével gyógyitgatja s ki ha már nem egyedül van is birtokában az arcanum triplicatumnak, melly a beteget tökéletesen helyrehozandja, de csak egyedül az ő kezében van a mérleg, mellyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell : én ellenben azt gondolom, hogy e nemzet ép, ifju, egészséges, elég erővel biró, institutióinak százados hibáit is kijavitani."

Végre pedig megjegyzi Kossuth :

„Én a nemes gróf modorának nyomán kénytelen valék ugyan beereszkedni a magyar nemzet ifju vagy vén korának taglalatába, mivelhogy a gróf egész munkája egy illy szóvirágon alapszik : mindazáltal én az illy vénségi, fiatalsági hasonlitásokat igen sántikálóknak s a rájok épült országlási rendszert ingatagnak tartom... Én az emberi perfectibilitást végetlennek hiszem, mint a számokat, mellyekhez egyet mindig hozzáadhatni, a nélkül, hogy a legnagyobbat elérnők... Nem kellene hát, csekély nézetem szerint, a népek vénségének, fiatalságának szóvirágmezejétől magunkat annyira elfoglaltatni engednünk, miszerint erre országlati rendszereket alapitsunk."

A conservativ párt akkori vezérének és a baloldal akkori kegyenczének, Dessewffynek és Kossuthnak, egyező véleménye Széchenyi iránt sok igazságon és sok tévedésen épül.

Azonban, ha nem csalódom, nagy része a közlött idézetekben előforduló eszméknek csak az ecsetelés, csak egy tulvilágitott kiszinezés miatt látszik a Széchenyi nézeteivel vagy eljárásával ellenkezőnek.

A melly eszmék pedig a phantasticus jelmez nélkül is, mellyet Kossuth rájok vetett, különböznek a Széchenyiétől, kétségesebbek, mintsem könnyen elfogadhatók volnának.

Van végre az idézetekben elferditès, melly nem szándékosan történt, s van félremagyarázás, mellyre a grófnak nem egészen szabatos elöadása adhatott alkalmat.

Én e tárgyak körüli érintkezéseimet négy szempont alá szoritom. —

1) Mind Dessewffy mind Kossuth vitatja, hogy Széchenyi hol öregnek hol ifjunak mondja a magyar nemzetet; holott öreg

Digitized by Google

és ifju is egyszerre nem lehet; de vagy az egyiknek vagy a másiknak kell lennie.

Bizonyos, miként illy galimathias akárki szájában eléggé nevetséges volna.

Azonban Széchenyinél még a nevetségesnél is többé válnék, mihelyt meg van mutatva.

Miért?

Mert olly ember, ki a népek fiatal- vagy aggkorát nem tartja „szóvirágnak," sőt azt lényeges dolognak hiszi, s annyira, hogy a közélet jelenségeit magyarázza belőle és politicai terveiben sem feledi a számitásból ki; olly ember, ki mindemellett az általa bevallott alapeszmék iránt is megfoghatatlan ellenmondásokkal küzd: ugyan támaszthat-e józan agyu férfiakban legkisebb bizodalmat reformatori törekvései iránt?

Ha Kossuth mondaná a magyart akár gyermeknek, akár férfiunak, akár elidösültnek, akár ugyanazon nap mind a háromnak: legfelebb mosolygnánk költöi képzelödésén, melly a szóvirágokkal illy sajátságosan bánik.

De Széchenyinél az ellenmondást e mezön, ellenmondásnak tartanók doctrináiban, ellenmondásnak cselekedeteiben, és kétkedésnek még azon égsarki csillagok fekvése iránt is, mellyeknek vezérsugárai szerint tájékozza magát eszméinek, számitásainak és reményeinek tengerén.

Széchenyire majdnem egész „hitel-vesztést" vonhatna eme vád, midön bebizonyittatnék. Azonban csak csodálkoznom kell a könnyelmü felfogáson, mellyből támadt.

„Ha a „Hitel" és „Kelet népének" irója igy szólott volna: sajnálom az N. . . ni uradalom sorsát. A kastély romba dölt, a gazdasági épületek sülyednek, az investitio napról napra kevesedik és czélszerütlen, az ügyvezetés fonák, a kezelök nem értik kötelességöket, a jövedelem semmi; söt fájdalom, a hosszas hanyagság, a csökönyösség és elöitéletek következésében maga a föld is olly szomoru alakban tünik föl, hogy látására a szivet szorongás, a kedélyt az elhagyottság érzése fogja el. Az alsóbb részeket mocsár boritja. A hova a veröfény süt, a gondos kéz nem tett semmit le, melly gyümölcsöt teremjen és árnyat vessen.

Digitized by Google

Vigasztalhatlan tájkép, sötét arczczal. Az erdőkben szálas fák helyett sürü csalit; vagy a hol az ös erdők maradványai még megvannak, rend nélkül pusztit a fejsze, s a kéz szeszélye inkább irtani, mint fentartani akar. A buja növényzetü réteken a magas, a zöld fü, legázoltatik. A szántóföldeken a hol ekevas jár, a hely természetének félreismerése mutatkozik, mind a mivelet körül, mind a visszapótló szerek alkalmazásában; a hol pedig a föld alkrészei gazdag jövedelmet igérnének, az ugarban hagyott téreken katangkórók és bojtorjányok teremnek. Szóval: az N...ni uradalom a sülyedés legalacsonyabb fokáig szállott alá, s csak most kezd némi, bár hiányos javitások után, lábadozni és a sir széléről visszalépni. Ezer szerencse, hogy a föld maga termékeny s az eszélyes szorgalom által paradicsommá öltöztethető; s szerencse, hogy sem meddő, sem kimerült. Mert ha kimerülve volna, ha nem mutatkoznának minden hanton a szüz ifjuság termékenyitő jelei; bizony kár lenne már rája, illy mostoha elözmények után, fáradságot és időt pazérolni. De mivel annyi eltemetett és még soha ki nem ásott kincs hever keblében, munkához kell fogni bölcs rendszerrel, gyakorlati tapintattal és meleg ügyszeretettel. Mert, ha ez megtörténend, akkor az N...ni uradalom nem „volt“ mint némellyek állitják; hanem „lesz“ mint én hinni akarom.“

Ha, ismétlem Széchenyi egy gazdaságról ekként vélekedett volna, Dessewffy vagy akár Kossuth előtt, mondanák-e ök : hogy a gróf beszéde következetlenségeknek halmazából áll; mert egy jószág nem lehet sülyedt állapotban s mégis termékeny, nem lehet a sir szélén s mégis ki nem merült, nem lehet hanyatló s mégis magában kincseket rejtő?

Alig képzelhetem megbotránkozásukat illy esetben.

Azonban midön Széchenyi a magyarra vonatkozva ezeket irta: „álomkórságban dermedez nemzetünk;“ „sülyedésünk nagy;“ „a sir elől menekedtünk meg a semmivé lételtől;“ de szintén reményre biztatólag felkiáltott : „még eszély és igyekezet által szép jövendő van előttünk;“ mert, istennek hála, „ifju, ki nem merült, és gazdag visszapótló erővel biró nemzet vagyunk;“— ezen összefüggő nyilatkozatokra mit mondanak a birálók?

Digitized by Google

Azt, hogy Széchenyi zavartan beszél, egyik szavával a másikat vágja le, és ugyanazon időben állitja nemzetünket vénnek s ifjunak, mi merő képtelenség.

Szükségtelen hoszasabban vitatnom a kérdést.

Tovább megyek. —

2) Kossuth magát azon eszmét, hogy egy nemzet vén vagy ifju lehet „szóvirágnak nevezi. Sajnálja Széchenyit midön látja, miként illy sántikáló hasonlitásokra támaszkodik, s állitja, hogy e miatt az ő országlati rendszerének ingatagnak kell lenni.

Az egész vita a nemzetek koráról rendkivüli fontossággal nem birna, ha a Hitel irója szorosabb kapcsolatban lenni nem képzelte volna saját reformterveivel, mint a mennyiben valósággal van.

De vetélytársai, példáját követvén, országlati rendszerét azonositották ezen elmélettel, s büszkén kiáltottak föl : ingatag Széchenyinek egész reform-épülete, mert egy szóvirágra alapitja.

A dolog nem igy áll.

A magyar nemzet fiatalságáról és általában a nemzetek koráról hit nélkül is, Széchenyinek mind tervei, mind modora, mind aggodalmai kevés különbséggel csak azok maradtak volna, a mik különben.

Senki sem idézhet egy javaslatot, vagy eljárást, melly ha a Széchenyi politicájában helyes volt, az más indokoknál fogva ne lett volna szintén ajánlatos és követendő.

Tegyük fel azonban, hogy a „legnagyobb magyar“ kizárólag ezen eszmére épitett : „a magyar fiatal nép, töle távol van a vénség és kimerültség, nála a ifju kor erélyei és hibái mutatkoznak, öt a kepzelődés tévedéseitől s a hő vér gondatlanságaitól inkább lehet félteni, mint a tulmivelt értelem finom önzéseitől, a hideg nedvalkat érzéketlen közönyétől, a kiéltség blasirozottságától.“

S föltéve mindezt, kérdjük már : ingatag-e Széchenyinek reformépülete; a nemzeteknek nincsen-e életkoruk; a fajok és az állam fogalmánál az ifjuság és vénség csak szóvirág-e?

Vajjon Kossuth nem azt vonta kétségbe, mit, mint dolgot, maga is aligha el nem ismert, s legfelebb mint szavat nem kedvellett?

Digitized by Google

„Nincs vén nemzet“ : mondja Kossuth.

„Róma s erős Babylon leomlott!“ hangzik Berzsenyitől, válaszul.

Mellyik itt a költő?

Tekintsünk a történészet könyveibe. Forgassuk a régi századok lapjait, olvasván azon szögletes gótiratokat, mellyek a kerek római betüket válták föl, mint a sima polgárosodást a nyers miveletlenség.

Milly csodálatos jelenet!

Nehány hajócskára felülnek éjszakon a tengeri rablók. Vihar és szélcsendben folytatják ismeretlen utaikat. A mint haladnak a lég melegebb, az ég kékebb, a szellő, melly a kalóz-vitorlákat feszité, füszeresebb. Közel vannak egy déli, egy termékeny parthoz. A szigeten minden város nagy és gazdag. A helységek külön majdnem annyi fegyveres férfiut számlálnak, mint a megérkezett hajók népe; együtt pedig olly tábort állithatnak elő, melly a harczosok erős testalkatát és mennyiségét tekintve, a szigetet nemcsak a kalandorok megrohanásától biztosíthatná, de a közeli és távoli tartományoknak törvényt s jogot szabhatna. S mi történik? A városok palotái, az ipar kincshalmaza, a szántövető dús csüre, a föld, az ország e maroknyi kalóz-csapat zsákmányává lesz, s a legrongyosabb, a legaléltabb matróz, jól öltözött és jól táplált ember-csoportok urává emeli magát. A vador idegen parancsol; a régi mivelt lakos szolgál. Egynek száz hallgatja meg és teljesiti szeszélyét. Milly csodálatos jelenet, hogy nehány norman Siciliában befészkelheti magát, s rendeleteket szab az okosabb és számosabb tömegnek! De megtörtént.

És az Appenineken, az Alpok keskeny völgyszorosain minő vad, minő éhes nép vándorfonala szövődik át? Talán a cimberek s teutonok mennek a Camillusok és Mariusok bárdja alá, hogy a szerény hazafiság vagy a consularis becsszomj számára testöket és fegyvereiket diadalemlékekül adják? Ők ugyan a cimberek és teutonok unokái, vagy fajrokonai; de a Camillusok s Mariusok unokáival vagy szellemrokonaival nem találkoznak. Aquileától Ravennáig s be a római birodalom szive tájáig adót

Digitized by Google

és jármot mérnek a hires szónokok és vezérek erős testalkatu s fürge nyelvü népére. A hegyen házat emel magának egy longobard, s alatt a völgyben száz gazdagabb házból lesi a helység a megtelepedni akaró vendégnek rakonczátlan vágyait, hogy teljesithesse. Némelly főbb rangu, de nyers vadbőrbe öltözködött idegen tudtul adja a legyőzetteknek, hogy ő a vidék grófja, parancsol az ököljog igényei szerint, és a városok hivatalnokai, a világ legmiveltebb törvénykönyveinek ismerete mellett, kénytelenek a barbár fogalmakhoz szabni közéletöket. Milly csodálatos jelenet, hogy a lélek-erőtan törvényei megváltoznak, s minden tudatlan számára tiz bölcs szolga áll készen! — S mégis megtörtént.

De miért vigyem tovább azon föloszlási processus rajzát, melly hiréről még az iskolás gyerekek előtt is ismeretes? — A föld felett uralkodó római birodalom egyes tartományai majd mind olly népek által foglaltattak el, mellyek számra és értelmiségre a meggyőzött lakosoknál sokkal alantabb állottak.

Itt nem az az eset fordult elő, mi a spanyolok hóditásainál az uj világrészben, hol Cortes kétszáz-negyvened magával szállott ugyan partra; de ágyui és puskái voltak, mig az őslakóknak csak nyilai és parittyái.

A középidő vándor népei fegyverben és hadi taktikában a rómaiaknál, a győztesek a megveretetteknél sokkal hátrább állottak.

Sőt a nyugoti birodalom felbomlásánál, valamint szintén később a keletinél is, a legnagyobb csoda és tanuság nem abban fekszik, hogy a barbarok diadalmaskodtak, mint nálunk Sajónál a mogol, Mohácsnál a török.

Illy szerencsétlenség a foglalási hadak s népháboruk történeténél többször került már elő, kivált olly országokban, hol a földirati fekvés nem kedvező.

De a nagy veszteség napját nem követték a jóravaló népnél a fölbomlás, a rothadás, a szétmállás; nem, még a szolgaság századai után sem. A leigázott, de önérző országban — mint Persia gyantás térein fel-fellobban a földalatti láng, — a hazafi tüz reclamatiói soha egészen ki nem alusznak, s a zsarnokság

Digitized by Google

merényei a visszaszerzési kisérletek merényei által toroltatnak meg.

Történt-e ez a római birodalom meghóditott részeinél?

Az ellenkezője igen.

Mihelyt az állam megtört egy csatavesztés által; mihelyt a római közjog drótsodronyai nem kapcsolták többé magokhoz és nem mozgaták a bábembereket, rögtön szétmállott a társadalom is. Nem látunk szivos, rugonyos, egymásfelé sietö és összefolyó erőket, mellyek a levert fogalmak és érdekek pulsitatióját tanusitanák. A társadalom többé nem védte magát, mihelyt az állam szerkezete által elhagyaték. Midön leverettek a formák abroncsai, a tartalom szétömlött. Semmi szenvedély a rajongástól az önzésig, semmi érdek a haza eszméjétől a birtok eszméjéig, semmi ösztön a függetlenségi vágytól a jóllakhatási vágyig, semmi miveltség a stoicismustól a sybaritismusig, semmi erkölcs, semmi szokás, a hittől a törvényekig, a közérzelemtől a családérzelemig, nem kivánta jogait fentartani. Ugy látszik előbb halt meg a társadalom, mint az állam.

Ha már a római birodalmat a harmadik bellum punicum után, midön erejének teljes öntudalmához jutott; ha a római birodalmat, midön Marius a berohanó cimbereket megsemmisité; s később Caesar a vándorlásra hajló germán fajokat leigázá; ha a római birodalmat, midön a császárok kard helyett arany zsákokkal vásárolták meg a meztelen népfajoktól a békét; ha, végre, a római birodalmat, midön az aránylag kicsiny erő ellen, magát sem mint állam többé védelmezni, sem mint társadalom föntartani nem tudta : ha, ismétlem, e nagy világországot különböző korszakaiban összehasonlitjuk, ugyan milly eredményre kell jutnunk? Nemde arra, hogy ott nemcsak az állami formák, de a társadalmi erkölcsök és fogalmak is előbb emelkedtek s tetőpontra hágtak; utóbb sülyedének és csekély külérintésekre elmállottak.

S miért olvastátok a sok könyvet az országok fölvirágzásának és hanyatlásának okairól, ha nem leltetek soha e fejtegetések lapjain olly pontra a nemzetek életében, hol az eszközök, mellyeket az ipar, a szellemi miveltség, az országlati tan, az

Digitized by Google

erkölcs, a hit szokott alkalmazni a tökéletesedés pályájának tisztitására s továbbvezetésére, már többé a czélra kivántató erővel és hatással nem birnak?

Ha pedig be kell vallanotok, hogy ti ismeritek ezen fordulatpontot; ismertek enervált kort az erélyes, kicsinységekbe merülőt a teremtő, eszmeszegényt a vállalkozó, és megvesztegetettet az erényesebb kor után, — ismertek időszakot, mellyen tul, a külerőszak hozzájárulása nélkül, az államot a társadalom, a törvényeket a közerkölcs rontja, a közerkölcsöt pedig a családélet sülyeszti; — ismertek nemzedéket, mellynek eltünésével az ipar a szellem rugonyosságát kevésbé fejti, a tudomány a lángészszel mind gyérebben találkozik, szemlátomást apad azoknak köre, kiknek nemesebb vágyuk: vitam impendere vero, és végtére az igazságok keresésével együtt, még az igazság érzése is kihül: — ha ismertek a különböző nemzetek életében illy fordulatpontot, mellytől kezdve csak a bünök statisticája szaporodik és csak az aljasságtóli iszony szelidül; akkor töletek függ, hogy ezt a hanyatlás terminologiájából micsoda nevekkel kereszteljétek meg: de ha valaki vénségnek, elaggultságnak mondja, és a letünt szebb időszakra az ifju, s férfi kor czime alatt emlékezik vissza, e kifejezések miatt ugyan teheti-e politicai rendszerét ingataggá?

Hazudtoljátok meg a történészetet, s akkor csodálkozzatok azon, ki az adatoknak hitt.

Czáfoljátok meg a dolgot s akkor mondjátok a nevet „szóvirágnak.“ —

Tovább megyek.

3) Dessewffy s főként Kossuth egész lajstromát idézi a tényeknek és időjeleknek, mellyekből következnék, hogy „midőn Széchenyi az életre üditő tárogatót megharsogtatta „a magyar nemzet nemcsak álomkórságban és beteg nem vala;“ de sőt olly élénken haladott a reform felé, miként maga Széchenyi is irataiban egyebet nem mondott el, mint a mit a nemzet gondolt, a közvélemény ohajtott, a kor szükségeinek hatalma fölmeritett. Szóval: Széchenyi egyéb nem volt, mint óramutató, melly nem a közvéleményt teremti, csak tudtul adja; ő nyelve

Digitized by Google

vala a létező irányoknak és eszméknek, a nélkül, hogy e prometheusi szikrák róla pattantak volna a korra, azt megelevenitni. —

Az idézett állitásokban igen sok való van. Azonban, ha Kossuth lajstromát figyelemmel végig futjuk, kénytelenek vagyunk észrevenni, miként a kor egészségessége annyira felmagasztaltatik, hogy a reformator gyógyitására alig van többé szükség, és a nemzet olly mentnek látszik az álomkórságtól, hogy „az életre üditő tárogatót" majdnem felesleges volt harsogtatni.

Tartsunk tehát szemlét ama tények fölött, mellyekből Kossuth és részszerint Dessewffy által, a Széchenyi föllépése előtti időszak reform-iránya megállapittatik.

Kétségkivül áll, hogy az élénk és törhetlen visszahatás, mellyet a magyar alkotmánya és nemzetisége védelméért II. József császár törekvései ellen tanusitott, mindig ragyogni fog a történészet lapjain. Azonban egy tettből azért, mivel szép és jó, nehéz volna mindenféle szépet és jót kimagyarázni. Igy p.o., mert a magyar saját nyelvét s ősi aristocraticus, de az idő szelleméhez könnyen idomitható alkotmányát ótalmazta, s mert a historiai jogot egy nagy talentumu reformatornak a törvényes formákat és a nemzet szellemét tekintetbe nem vevő ujitásai ellen védte : — ezen igen méltánylandó s eléggé méltányolt adatból az világlik ki, hogy nemzetünk birt ruganyossággal a felülről jövő nyomásnak ellenállani s megsemmisülését saját kezével aláirni és elömozditani nem akarta. Épen illy jelek győzhették meg Széchenyit, hogy sülyedésünk és alantállásunk mellett is a magyar „élő és fiatal, s nem vén vagy meghalt nemzet." Sőt a „Kelet népe" irója még az 1760-diki időt is ollyannak jelöli ki ujabb korunk történeteiből, mellyben „Magyarország lakosa kimondhatlan elömenetelt tön." Következőleg, Széchenyit, ki a kicsiny mozgalmat is közéletünkben, ki az urbéri apró szabályok behozatalát is, „nagy elömenetelnek" nevezi, nem igen lehet azzal vádolni, hogy kellő figyelembe ne vette volna azon „vis inertiaenek" becsét, melly József császár kormányrendeletei foganatositását gátolta. — Az igaz, miként ő

Digitized by Google

e „vis inertiaet," bár mennyire becsülte különben, nem tartá fölvilágositó példának arra nézve, hogy a magyar nemzet a reform-kérdések iránt fogékonysággal bir. S részemről szintén nem tudom megmagyarázni : miért jutott eszébe Kossuthnak a József alatti rehabilitatióra törekvést annak jeléül hozni föl, hogy Széchenyi midőn szerepéhez kezdett, már a nemzet közvéleményében tervei számára elkészitett földre talált. Sőt még — hogy közbevetőleg emlitsem — az 1823-ki megyegyüléseket is, melylyek Magyarország felsőrészének több vidékeit, a tettleg megsemmisitett közjog visszaállitóivá avatták, csak tisztán sérelmi irányuaknak kell tartanunk, ha nem akarjuk a történeteket idegen tollakkal felékesiteni s a historia komoly alakjára a regény tarka köntösét vetni.

Egyetértek Kossuthtal, hogy az 1790-ki országgyülés évrajzaink legfényesebb lapjain foglal helyet. Mert hazánk megszüntetett közjogának visszaállitását s biztositását annyi felvilágosodással és türelemmel, annyi lelkesedéssel és méltósággal, annyi szabadságszeretettel és törvényességgel, annyi körülményismerettel és előrelátó gondoskodással eszközölte : hogy sajnálattal telik keblünk, midőn a későbbi dietákon az 1790-ki szellemmel gyérebben kell találkoznunk, és látjuk, miként a következő harmincz év mostoha csillagzatai oda kuruzsolták megint vissza alkotmányos életünket, hol az 1790. előtti időkben állott, meztelenül, elhagyatva, kigunyolva. Igy történt aztán, hogy az 1790-diki országgyülésnek egy másolatja készült 1825-ben. S ezer szerencse, — és adjunk érette hálát a gondviselésnek — hogy csak 35 évet veszitettünk el, s ezen visszahatási kor sem mételyezte meg az ifju nemzetnek erkölcsét és politicai jellemét. De örömünkben az igazságnál többre ne terjeszkedjünk, s ha 1790-re visszanézünk, az időjelekből ne azt következtessük, hogy a magyar azóta rendkivül éber volt; hanem, hogy ép erővel birván, politicai szendergését most sem követte politicai halál, mint régebben nem; sőt 1823-ban olly visszakövetelő szellem támadt a megyékben, minő 1786-ban lelkesité az apákat.

Említi Kossuth, miként az 1790 : 67. törvényczikk által

Digitized by Google

kirendelt országos választmányok munkálataiban, ámbár a státusgazdászati tudomány még akkor rendszeritve nem igen volt, olly eszmék vannak letéve, mellyek a XIX. század gyermekeinek is becsületökre válhatnának.— Meg valék mindig győződve, hogy e rendszeres dolgozatok, ha az irattárok pora helyett a kiváncsi közvélemény millió keze által viseltettek volna el, s ha az archivariuson kivül mások is gondolkoztak volna megőrzésökről, még pedig nem a szekrények polczain, de a néptudalomban és az institutiókban : — ekkor e rendszeres munkálatok kitünöleg fejtendik a kor fogékonyságát a reformirányra nézve, és Széchenyi fáradságainak egy részét feleslegessé, más részét könnyebbé teendik vala. De igy a mint sorsuk az események által eldönteték, nagy tényezöknek az eszmék történetében alig képzelhetem. Valamint azon is bámulok, hogy az 1809-ki nemesi fölkelésből és a franczia háborura fizetett subsidiumokból, miként lehetett Kossuthnak útkészitést nézni ki, Széchenyi reformatori pályájára.

Kossuth kiindulva a fenebbi adatokból, mellyeket én valódi érvényességökre igyekeztem visszavezetni, a gróf hatásának jellemzésével összeköt egy egész elméletet a státusférfiak szerepéről a korban, mellyre hatniok kell.

Eszméi igen szépek; de, ugy gondolom, csak bizonyos megkülönböztetésekkel igazok.

Ő t. i. Széchenyi minden érdemét egyedül abban keresvén, hogy a grófot a kor szükségeinek hatalma alkalmas perczben ragadta meg s a közvélemény nyelvévé tevé; e felfogásból következő eredményt von ki : „a ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább öt teremté a kor, mintsem ő a kort; dajkája lehetett a jövendönek, kapocs a tegnap és holnap közt; de ha ugy gondolkodik, hogy az óramutató teremti az idöt, s mindig annyi idönek kell lenni, mennyit ő mutat, épen azon szempontot vesziti el, melly hatását feltételezi, combinatióiból kiforgattatik, a mozgony haladását csak távolról nézi, s a teremtés szerepét igénelvén, idegen térre jut, hol hatása megszünik.“

Kossuth, szintén Széchenyire czélozva, máshelyt igy szól :

Digitized by Google

„a kinek népszerüsége nincs, az hasonlit a mágnestühöz, melly a hajónak utirányt mutat, de soha utnak nem indithatja.“

Továbbá: „a népszerüség csak azt karolta fel, a ki szól és tesz, azon irányban, mellyet a hazafiság jelöl ki.“

A három idézet Kossuthnál, ugy látszik egy általános mérték a státusférfiak megitélésére.

S a virágokból kibontva, miből áll?

Ezen eszmékből:

Csak a valódi hazafi népszerü;

Csak a népszerü indithat valamit utba;

Csak annyit tehet a népszerü ember is, a mennyit az óramutató, melly nem teremti az időt, hanem tudtul adja.

Sokat, igen sokat lehetne vélekedni a közlött eszmelánczolat felöl.

De nekem most csupán annyiban van hozzá közöm, a menynyiben Széchenyi hatásának birálatával kapcsolatban áll.

Ha „a kor szükségeinek hatalmán,“ ha az „időn,“ mellyet nem teremthetünk, mert teremtményei vagyunk, nem dotálhatunk, mert minden az övé, de legfelebb hün és éles ésszel szolgálhatunk; ha a „kor igényein“ egy abstract és tisztán bölcseleti fogalmat értünk: akkor Kossuthnak, midön az „óramutatóról“ beszél, majdnem egészen igaza van.

Nincs egyén, ki a kor feladatát, a létező helyzet igényeinek összegét, melly által egy megadott időszakban a legtökéletesebben tölthetné be hivatását az állam és a társadalom, egészen fölfogná, önállólag képviselhetné, önfejüleg gátolhatná.

De, ha a kor szellemén, a kor szükségein azon eszmék és vágyak értetnek, mellyek a közvélemény által vannak forgásba hozva; ez esetben már a nagy egyéniségek a megtörpitett fogalom fölött állanak: söt pályájok kezdete gyakran épen azáltal jelöltetik ki, hogy uralkodó nézeteket, mellyek a kor szivvérébe látszottak oltva lenni, téptek szét, és a közvéleményt hatalmuk alá hajtották, hogy hivatásuknak vagy becsszomjoknak eszközévé tegyék.

1825 óta a magyar történészet állitásom támogatására két példát mutat föl:

Digitized by Google

Széchenyit és Kossuthot; — először, egy férfiut, ki valódi értékénél alább becsülte a népszerüséget, azaz, a közvéleményt; másodszor pedig egy férfiut, ki, mint idézeteimből is kitetszik, istenité a népszerüséget, s nemcsak a hatás elemének, de a hazafiság jelének is tartá, sőt annyira megalázá magát előtte, hogy az óramutató gépi szerepét alig merte igénybe venni.

Azonban az önérző Széchenyi és a tulszerénynek látszó Kossuth összetalálkoztak abban: miként közvéleményt rontottak le és támasztottak; az eszmék irányát jelölték ki; az eszmék rohamát tartóztatták fel; megrenditék a létezőt, mellyhez még erős rokonszenvek tapadtak; kivivták az uj viszonyokat, mellyek iránt sok kedélyben volt szilárd idegenkedés és mély bizodalmatlanság.

Mindkettőjök életében vannak évek, mellyek alatt a hontörténészet legfontosabb eseményei iránt a felelősség kizárólag övék.

Kossuth a leglényegesebb bölcseletekkel „a kor szükségeinek hatalmáról" nem leend soha olly szerencsés, hogy visszautasithassa e felelősséget; Széchenyi belátván, miként a világitélet nem hagyja magát szép szavak által megvesztegettetni, merészen elvállalta az erkölcsi összeköttetést az ő hatása és az események közt, hordozandó e viszony sulyát, a közmegvettetéstől, melly a charlatant kiséri, az üldöztetés Kálváriájáig, mellyre a szándékukat nyilván bevalló s rendszeresen követő reformatorok szoktak leginkább fölvitetni.

Tovább megyek.

4) Az idézetekben, mint olvasóim észrevették, Kossuth a Széchenyi politicai eljárását azért tartotta az utóbbi időkben népszerütlennek; mert a gróf a gyöngélkedő nemzet „hivatott orvosának képzelte magát, ki a beteget assistensei segedelmével gyógyitgatja, és meg van győződve, hogy egyedül az ő kezében van a mérleg, mellyen fölmérhetni, hogy a gyógyszerből ez idő szerint hány mákszemnyi kell a szenvedőnek.

Ha ezen kórházi és patikai eszmét, melly az orvosi parabolákat szerető Széchenyi előadási modora szerint készült, kifejt-

Digitized by Google

jük a képek hüvelyéből, benne, mint magvat, a következő állitásokat találandjuk :

Széchenyi saját személyét tekintette a haladási mozgalom központjának.

Ő a reformokat kevés kezek által óhajtotta eszközöltetni;

Egy előre kicsinált rendszer fonalszálain kivánt haladni;

S boszusággal törekvék visszautasitani mindazt, mi tervén kivül intéztetik egyének vagy pártok által.

Kossuthnak ezen észrevétele szintén nem ollyan, mellyet a szigoru itésznek akár egészen elfogadni, akár egészen visszavetni lehessen.

Az övéhez hasonló, de nagyobb szabatossággal kifejezett és keskenyebb körvonal rámáiba szoritott nézettel volt Széchenyi iránt Dessewffy Aurél is, midőn igy szól : „Gróf Széchenyi a módokra nézve, mellyek által céljait létesíteni igyekezett, eleitől fogva, mindenkor a központositás embere volt. Nem azon kormányzati központositást értem itt, melly a helyhatósági jogoknak tetemes részét elnyeli; de egy más nemét a központositásnak, melly a nemes gróf cselekvését tulajdonilag jellemzi. Ezen, a gróf eszméleti világában már régen fris életet folytató gépelyben, anyagi középpont : az állóhidban összeforrt, vasutak és vizcsatornák által a legtávolabb pontokkal összekötött, dúsgazdag, bájossá varázsolt Budapest; szellemi középpont : maga a tisztelt gróf és rokonszenvü barátai; eszközök : a nemes gróf iratai s a helybeli egyletek s intézetek; hatáskör : országgyülésen kivül a vélemények elökészitése s a magasabb társasági élet magyarositása, országgyülésen a förendi tábla alkotmányszerü oppositiója.“

A legtisztább vizü gyémánt nem lehet világosabb és szebb metszetü, mint a conservativ párt vezérének e jellemzése.

Legyen szabad, belőle indulva ki, tájékozni magunkat azon eszmékre nézve, mellyekre fölosztottam a Kossuth által emlitett parabolát az orvosról.

Kétségtelen, hogy Széchenyi reformterveit az associatioi jog, a sajtó és a parlament mezején akarta megkedveltetni, kifejteni és elfogadtatni.

Digitized by Google

Ezen hatáskör az európai; nálunk azonban volt még egy más és igen fontos, — a megyegyülés.

Széchenyi nem vette eléggé tekintetbe municipalis életünket sőt számitásából kifeledé: — mondják birálói.

Sok függ a szemponttól, mellyről e kérdést tekintjük.

Hitem szerint nála majdnem historiai kényszerüség volt a megyei küzdelmektöli távolállás.

Mert már első fellépésekor reformtervének alapjai a sérelmi politicán és a rendszerezett ellenzésen többnyire kivül estek.

Czélja volt: nemzeti, anyagi és alkotmányos fejlödésünk kezdeményeit azon téren nyitni meg, hol az eszmék mozgalma nem találkozik tüstént a kormány féltékenységével, s nem ütközik olly erös érdekekkel össze, mellyek által okvetlenül le fog nyomatni.

Midön ö — Kossuth kifejezése szerint — „az életre üditö tárogatót megharsogtatá;" midön a „Hitel" által egy békes, de élénk forradalmat inditott a régi fogalmak és intézmények ellen, ezen vezérelvet, ezen harczjelszót hirdeté ki: ne keressük hátramaradásunk minden okát az igazgatásban; ne kárhoztassuk, akadályok miatt, mellyek még el nem hárithatók, magunkat csökönyösségre és tespedésre: de panasz s tétlen vágyódások helyett, emeljük értelmi, erkölcsi és anyagi jóllétünket a teren, mellyet elfoglalhatunk, s az eszközökkel, mellyek rendelkezésünk alatt állanak.

Hün e vezérelvhez, a logicai egymásután t, mellyen az érdekek összeolvasztása, a nemzeterö emelése felé haladni szándékozott, ekként állitá föl: „szabad, biztos birtok, ezt megelözö jó törvény; ezt megelözö elmesurlódás; ezt megelözö egybepontositás; ezt megelözö kedvessé-tétele a hazának s a haza központjának."

Tehát az anyagi és értelmi erőknek Budapeströli vezetése vala a teendök fokozatán az alsó lépcsö; a felsö pedig a birtokviszonyok feudalis alakzatainak megsemmisitése vagy hol ez egyéb érdekekért nem kivihető, a szabad és biztos birtok eszméjéveli szorosabb öszhangzásba hozatala.

Digitized by Google

Az egyletek a társadalmi téren, a részvényesek vagy kormány által eszközölt vállalatok, mellyeknek inditványozója vagy vezetője ő volt, azon különös czélon kivül, mellyért létesitettek, magyarázói voltak tettel és nem szóvirágokkal, eredménynyel és nem declamatiókkal, a következő eszmének: „csak ugy remélhetünk ránk és utódinkra nézve üdvet, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövendönk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk, és nem viszont.“

„Igy lön minden vállalat, minek életbeléptetése Széchenyi müve, az eszmék surlódására, érlelésére, öszpontositására és majdnem kivétel nélkül, Budapestnek vagyoni, szellemi és szépizlési fölvirágoztatására irányozva.

Másfelől pedig pályája első korszaka alatt megjelent irodalmi mivei az agitatio éles hangján támadták meg a magyar nemzet tespedését, előitéleteit, százados megszokásait, institutióinak rozsdáit, s mindent, mi visszaélés vagy hanyagság, fonák nézet vagy ügyetlen eljárás, egyedáruság vagy az egyéni erök általános zsibbasztása volt, — t. i. a magányjog mezején, és a társadalmi intézmények körében. A czéhektől az ősiségig, a robottól az incapacitásig, a nemtelenek pörölhetési képtelenségétől a törvény előtti teljes egyenlöség hiányaig: semmi sem kerülte ki figyelmét, gúnyait, fölvilágositását, ostromát. Hadat izent a középidö birtokrendszerének, a történészeti magányjognak, sőt többnyire e magányjog történészeti és fokozatos reformjának is. Megalapitá a gyökeres átalakitás módszerét. Kitüzé a magányjogi radicalismus lobogóját. Agitatiójának egyenes iránya volt: a szabad és biztos birtok, mint az ujkori polgárisodás mellözhetlen postulatuma. Reméllé, hogy a melly mértékben fog ezáltal a nemzet anyagi ereje növekedni, azon arányban emelkedik szellemi és erkölcsi erejének intensivitása.

Végczélja volt-e a szabad és biztos birtok?

Nem.

Széchenyi több európai miveltséggel volt ellátva, mint ama párhuzam-irók, kik közte és Wesselényi közt az utósó különbséget ott keresték, hogy ez a nemzet regeneratiójában szellemi,

Digitized by Google

az pedig anyagi alapra épit; ez a szabadság elveinek; az a gazdagság forrásainak embere.

Széchenyi tudta, hogy az ösiség nemcsak gazdasági kérdés, s a fekvő birtok forgathatásának határai mélyen benyulnak az igazgatási rendszer tartományaiba, s a társadalom szellemi alapjait helyezik le.

Széchenyi ismerte a magányjog jelentékenységét és alakitó erejét.

Ő törekvék fölszámitani: milly kérdések minő kérdéseket tesznek lehetetlenné vagy szükségessé.

Első munkáiban nem tartá sikeresnek a magyar alkotmányt egyesesen ostromolni; mint a tábornok a centrumra, ha az erős pontokhoz támaszkodik, a jobb vagy bal szárny megtámadása által hat eldöntőleg.

Széchenyinek, saját nyilatkozata szerint, végczélja vala: „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslata egy elkopott, félig meddig feudalis, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre.“

1830-tól kezdve 1841-ig politicai taktikájának alaprajza ez.

Modora volt: a tettek mezején, az erők és eszmék egyesitése, associatiók és közvállalatok, eszmesurlódás és összetalálkozó érdekek által; a jogi reformok mezején a visszahatás csökkentése annak megmutatása által, hogy a melly áldozatba kerülnek a gyökeres változtatások, azok nemcsak a hazára, de a jogait föláldozó egyénre is hasznosak; az igazgatással contactusok mezején pedig az ellentállás lefegyverzése, annak bebizonyitása által, hogy a szándékolt lépések sem a felső kormányt nem idézik a magyar érdekekkel szemben küzdhomokra, sem az összes birodalom érdekeit nem támadják meg.

Szóval: Széchenyi elvrokonait öszpontosítani; elvelleneit capacitálni, az absolutisticus irányu birodalmi kormányt, ha nemis meggyőzni, legalább ideiglen megnyugtatni, s ha ez sem lehető, legalább az ellenséges föllépés ürügyeitől megfosztani törekedett; mi a teendőknek csak olly sorozata által volt kép-

Digitized by Google

zelhető, melly a bécsi igazgatással és a birodalmi érdekekkel homlokegyenest álló kérdések vitatását hátrább utalta.

Ezen sorozatban feküdt a historiai kényszerüség, melly már pályája kezdetén bizonyos távolságra tartá Széchenyit a megyegyülésektől.

A municipalis élet t. i. 1823-an olly szokatlan erőt fejtett ki passiv ellentállásban, olly jól tudta a törvényes nem-tevés által a kormányzat gépét megakasztani, hogy csakhamar az alkotmányos jogait méltán féltő nemzet legkedveltebb institutiójává lön s egy Ragályi, egy Wesselényi és az ellenzék több tekintélyei egész politicai tant épittettek a vis inertiaere, mintha az nem a szomoru helyzetnek, mellyben valánk, kényszerüsége, de az országlati bölcseségnek, a külföld által nem ismert vagy irigyelt eredménye volna. Megyerendszerünk tehát rendre a kormánynyali versenyzés állandó táborhelyévé lön, hol változó szerencsével ugyan, azonban mégis inkább az ellenzék részére kezdettek a közigazgatási és administrationalis sérelmek eldöntetni. —

Széchenyi, bár szorosan soha párthoz nem tartozott, az oppositio legünnepeltebb egyéniségének tekinteték a forradalom miatt, mellyet az eszmékben okozott, s azon körülmény miatt, hogy akkor nálunk minél magasabb hivatalban volt valaki, többnyire annál makacsabb ellenzője vala a szellemi mozgalomnak, sőt az anyagi reformoknak is, és ennélfogva a „Hitel“ irója nézeteinek.

De noha, mint mondom, Széchenyi a közvélemény itélete szerint, az oppositióhoz soroztaték, a közönségnek ösztönszerü tapintata föloldá öt az apró versenygésekbeni részvéttől. A tömeg sejditette és az értelmesek belátták, miként terveinek sikerülésére lényeges föltétel, nem állani a sérelmi ügyek élén. Magyarország mivelt osztálya, mig a pártszenvedélyek által a kedélyek egészen elmérgesítve nem valának, mig Revitzky gróf bukásával a reactio merészebben nem emelte föl fejét, mig a politicai perek kiméletlenebb hangulatot, s izgékonyabb modort nem hoztak divatba : sokkal helyesebb szempontból fogta fel Széchenyi hatáskörének természetét, sokkal több elismeréssel

Digitized by Google

volt fáradozásai és sokkal gyöngédebb kimélettel helyzetének árnyoldalai iránt, mint a későbbi időkben bármikor.

S a „Hitel“ irója akkor titkot nem csinált az okból, mi miatt nem tartá czéljaival összefüggőnek, a megyetermekben szerepelni.

Ő többnyire csak olly tárgyakban szólalt föl a pesti gyülésen is, mellyek vállalataihoz tartoztak, s életbeléptetendő terveit közelről illették; más megyékben pedig, bár az eredmények iránt birtokainál fogva érdekelve volt, alig hiszem, hogy pályája első szaka alatt, akár szavát hallatta, akár befolyását éreztette volna.

A sérelmi téren a szólásszabadsági ügy, a reformok osztályában az ugynevezett minimum kérdése, melly által a választói censusnak az alkotmányba csempészése czéloztaték: valának majdnem egyedül azon tárgyak, mellyekre nézve Széchenyi ismert benemvegyülési elvének daczára is a vitatkozásokban élénk részt vett.

Ezen szerény hallgatás, ezen akkor még félre nem magyarázott, senkitől meg nem rótt önmérséklés miatt történt, hogy gyanus figyelemmel kisérte ugyan az igazgatás Széchenyi lépéseit, de hatalomszavával nem tartóztatá föl.

A gróf tehát nem annyira terveiből feledte ki a megyeéletet, mint tervei miatt nem vehette, ugy mint szükség vala, igénybe.

Pályája első korszakára értem ezt.

Mert később más összealakulása a viszonyoknak, az egyéneknek más hatása, az eljárásoknak más szüksége merült föl.

Széchenyi irodalmi mivei t. i. a megyerendszert tele töltötték expansiv, változatos irányu, türelmetlen, és visszaéléskre hajló erőkkel.

Mert a véletlen, — vagy helyesebben szólva, az agitatioi és agitatori szerep szerencsétlensége — azt akará, hogy a számitó Széchenyi számitásai ellenére, a központositó Széchenyi elveinek és törekvéseinek daczára majdnem annyit folyjon be a megyerendszer decentralisáló s fölloszlató irányára — melly 1841-től az 1843-ki országgyülés megnyilásáig Kossuth által a culmina-

Digitized by Google

tiói pontra vezetteték — mint Wesselényi és a „vis inertiaet“ országlati tanná emelö párt.

Mert a „Hitel“ „Világ“ és „Stadium“ irója, e munkái által már majdnem egészen kivívta az uj irány diadalát a közvéleményben. A régi eszmék meggyözetve, — a hatalom körébe kezdettek visszanyomulni; a magas hivatalnokok disztermeiben és elöszobáiban, a föpapság pásztorbotja alatt és a felsöház herczegi és grófi koronáinak árnyékában kerestek védelmet és asylumot; az állami formák szerkezetére támaszkodtak s csak a státuserök mesterkélt összeállitása, bonyolitott gépezete, és lassu mozgása által valának elég sulylyal birók meggátlani a korigények betolakodását az alkotmány és a törvények nyolczszázados épitményébe. Illy gyors siker hallatlan volt honunk történészetében. De talán épen ennélfogva csakhamar némi aggasztó jelenségeket idézett elö, mellyek a Széchenyi modorának és a megyerendszernek sajátsága mellett kimaradhatlanok voltak.

A gróf t. i. elöbb akarta a pangó nemzetben a meggyözödést egy vagy más reform szükségéröl fölébreszteni, s csak azutánra tartá czélszerünek a létesités módszerét, vagy; a mint ö szerette mondani, a mikéntet fejtegetni.

E különválasztás, ezen felosztása a munkának, elméletileg sokat mutat; de létezö körülményeink közt kétségkivül befolyt ama felszines iránynak terjesztésére, melly, egy tárgy fényoldala mellett, a kivitel nehézségeit elég figyelemmel keresni, elég hideg vérrel meglelni s elég óvatossággal elháritani restellette.

Mert a ki a „meggyözödést“ és a „megoldást,“ az „eszmét“ és a „foganatositás részleteit“ egyszerre nem oltja be a néptudalomba, az gyorsitotta ugyan az izgatás sikerét, de többnyire veszélyességét is emelé: — kivált olly országban, hol a közjog alsóbb rétegeiben döntetnek el a kérdések, mint nálunk a követutasitási jog által történt.

Széchenyi e hibát leginkább a „Stadiumban“ érezteté, melly az 1833-ki országgyülés irányának elökészitésére vala irva; de a nyomtatás alatt betiltatván, külföldön és csak késöre jelent meg.

Digitized by Google

A „Stadium“ józan felfogással, óvatos választással jelölte ki a közelebbi évek reformtárgyait. Összefüggőbb, szabatosabb, rábeszélőbb, bár irmodorában pongyolább a gróf többi munkáinál. Hatása a nemzetre tömérdek vala, nem annyira rögtön, mint az 1832—36-ki diéta berekesztése utáni időszakban, egészen az 1840-ki országgyülésig. Hogy a Stadium legfőbb tényező volt a kormányt a reform-politica szükségének elismerésére birni: — ez előttem kétségtelennek látszik.

De Széchenyi a Stadiumban rendkivül mély és rendkivül felszines volt egyszersmind.

Megmondom: miért?

Mert e könyvben rendszeresitették azon modor, melly a reform-eszmét a foganatositás részleteitől egészen különválasztja.

A Stadiumban tizenkét törvény, mint közelebbi teendő, ajánltatik a nemzet figyelmébe.

Mindeniknek — az utósó hármat kivéve — szüksége fölségesen indokoltatik.

Mindenik formulázva is van.

De miként?

Tekintsünk akármellyikre.

Vegyük fel p. o. az ősiséget.

Széchenyi diadalmasan bebizonyitja: mennyi kár származik az ősiségből a közgazdászatra. Meleg ecsetelése alatt az olvasó vére hevülni kezd. A sziv érzi, hogy az aviticitas a nemzet ereje kifejlesztését lehetetlenné teszi. Az értelem követi a szivet; mert hideg számokkal van minden megmutatva. Az ősiség csakhamar Hauser Gáspár börtönének tartatik, melly a falai közé zárt nemzetet alélttá, henyévé, butává és egészségtelenné teszi. S mindez egyesek érdekéért történik-e? kérdik az olvasók felforrva. Nem, válaszolja Széchenyi, s megint virágos képekkel és csalhatatlan számokkal bebizonyitja, hogy a jószág tulajdonosának specificus ellensége az ősiség, egy házi barát, ki a ház romlásán töri fejét. — De talán a tulajdonos a család föntartásaért türi és védi az aviticitást, s igy nemesen áldozza fel magát a jövendőért? gondolja magában a sajnálkozó olvasó. — Ez is tévedés, kiáltja a minden gondolatot, a minden védoko-

Digitized by Google

kat ismerő Széchenyi, s ismét a bebizonyitásokhoz fogván, kitünteti, hogy az aviticitas a családok conservatióját is gátolja s tehát a történészeti befolyások megótalmazására és örökitésére sem vezet. — Ugy hát csak a koronának fekszik a magszakadásért érdekében! sohajtja az olvasó. — Nem, szól ismét Széchenyi, előre látva a végmenhelyt, a koronának jövedelmezőbb volna az ősiség eltörlése, s ha tekintetbe sem vétetik ez a magszakadásból eredő kevés haszonért, bő kártéritést adhatna a nemzet a laudemium által. — Az olvasó illy diadalmas dialectica után elragadtatással kiáltja: le tehát az ősiséggel, ha az senkinek nem használ és mindennek árt.

Széchenyi fényesen kivivta a „meggyőződést.“

Hátra van „a megoldás.“

A gróf tudja, hogy az ősiséget egész törvénykönyvünk revisiója nélkül eltörölni lehetetlen. Hiszi, hogy határozott számu hitbizomány utján, czélszerü a stabilismus bizonyos mértékét a felsőház által az alkotmányba szőve tartani. Nem kétkedik, miként ha ez, magában kivánatos nem volna is, a nemzetiség érdekeiért szükségessé válik.

Ime három fontos tekintet, melly „a megoldást,“ az életbe léptetés részleteit neheziti. Ha Széchenyi fölfejtette volna a „miként“ kérdését is, a közönségben kevesebb, de hihetőleg normalisabb lett volna a haladási vágy összege. Ő azonban rendszerénél fogva 1831-ben, midőn Stadiumát irta, csak agitálni akart.

Óvatosan különválasztá tehát a „meggyőzést“ az elv iránt, a „megoldástól.“

Mély volt az első, felszines a második körül.

Mert midőn az ősiség káros oldalait bebizonyitotta, ezen törvényjavaslatot ajánlá:

„II-dik törvény:

Az ősiségi jog (jus aviticitatis) örökre el van törölve.

Kifejtés. Akárminemü jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető felek tudtával örökösen elad, azt a vevőtől vagy annak hagyományositól, sem az eladó sem annak

Digitized by Google

nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti.“

Ebből áll a törvényczikk.

Illy modornak, kivált a megyei institutiók közt, lehetetlen volt a projectansok gomba-csoportját verőfényre nem hozni.

Az 1836-ki országgyülésnek, melly az általános vitatások által a Stadium főbb eszméinek kelendőségét emelte, — e hoszu és a reformirány felé nehézkedő parlamentnek berekesztése után csakhamar növekedő mennyiségben léptek föl kezdeményezők, tervkészitők, javaslatgyárnokok, kik a nagy eszmék és a nagy érdekek megoldására rövid törvénypontokat csináltak, mint Széchenyi, izgattak a korkérdések mellett, mint ő, s nem tartották szükségesnek a részletek bonyodalmaiba bevinni az itészet fáklyavilágát, mint ő.

A tanitványok és a mester közt a különbség csak kettőből állott: Széchenyi páratlan tapintattal választotta ki és sorozta egymásután az izgatási kérdéseket, mig követői tele marokkal tépdelték és szórták a közönség elébe a fölötlött eszmék és vágyak virágait s burjanait vegyesen: továbbá Széchenyi a bölcs és államismerő mély fölfogásával taglalá az ó-intézménynek, mellyet meg akart dönteni, gyöngéit, s az ujnak, mit helyébe vala igtatandó, előnyeit, — mig ellenben követői csak az inditványozási termékenységgel s az üres ömledések dagályával pótolták a hiányzó belátást és az eszmék szabatosságát.

Én itt nem egyénekre czélzok, kik közt érett férfiak is valának; de a projectansok összegét festem.

Ki ne emlékeznék a szatmári 12 pontra, melly egyébiránt több társainál sokkal tartalmasabb volt.

Egyik inditvány eszmeileg helyes, de a kedélyek hangulatánál és a viszonyoknál fogva utópiai vala; a másik magában hordá semmiségét, de a napi szenvedélyeknek kedvezvén, mint az alkalmi vers, tapsra számithatott, később feledésre.

A sajtó korlátolva volt; a megyeterem tárva állott.

A követutasitási jog minden tervet befogadhatott, mindent magához szívott.

A megyegyülés a rhetorok kedvencz helyévé lön.

Digitized by Google

A törvényhatóságok széke hasonlitott a Szent-Márk oroszlányának torkához; azon különbséggel, hogy Velenczében egy oroszlánytorok volt, hová az elégületlenek az egyének elleni vádaikat bevethették; mig Magyarországon ötvenkét torokba omlott az institutiók elleni denunciatio.

Természetes, hogy aránylag kevés javaslatból vált követutasitás; de viszont az is természetes, miként az elfogadott utasitási pontok közt is aránylag nem sok találkozott, melly a a nemzet összes értelmiségének hü kinyomatául vala tekintendő.

Utóbb sikerült a megyék müködésében bizonyos mértékü központositás.

Én azonban most nem a forradalom előtti egypár évről szólok.

A változtatási hajlam illy élénkségéből következett, hogy közjogunk szerkezetének alsóbb közlege, a megyeélet szokatlan sebességgel forgott, s mint a test olly része, melly vértolulásban szenved, lázas állapotba ment át; mig a felsőbb közlegek ószerü alkotásuknál, középidöi elemeiknél, és a szabadabb mozgást alig türő érdekeiknél fogva, többnyire csökönyösségben maradtak, vagy a lassu szervezet miatt, a legjobb törekvés mellett is még mozgásba sem indittathattak.

Alatt a megyéken mindenütt reformtervek, mellyek a nemzet létkérdésének, a kor mellőzhetlen igényeinek hirdettettek; fen a közjog felsőbb osztályában csak három évben egyszer országgyülés, csodálatosan vegyes elemekkel, keskeny hatáskörrel, határozatlan házszabályokkal, az izenetek és válaszizenetek hosszadalmas és sikertelen lapdajátékával, hol a tervek addig dobáltattak fel és le, mig végre a játszótársak általános eltikkadása közt deponáltattak.

Ezekhez gondoljuk még a felső kormányt, mellynek politicája a tulérett reformokhoz sem szivesen nyult, s mellynek fő elve a csend, a nyugalom és változatlanság volt.

Minő ellentétek!

S nem kellett-e belölök abnormitásoknak serkedni?

A megyegyüléseken a jó és rosz, a közeli és távoli időkre vonatkozó javaslatok olly sokszor kiáltattak ki mulhatatlan

Digitized by Google

teendőknek; hogy utójára a türelmetlenség kezdé unni, az országgyüléstől várni az eredményeket. Segédszerek kerestettek tehát a megyei autonomia elmosott körü, és szabálytalan doctrináiból, a tespedés megszüntetésére. Már nem tartaték elégnek a követutasitások számára belajstromozni a terveket. Tett után kiáltott a heves és le nem tisztált közvélemény, azon közvélemény, melly a Stadiumból is tanulta a kérdések iránti „meggyőződéstől" külön választani a „megoldást," s ha azt birni hitte, nem törődni ennek sem nehézségeivel, sem formásságaival.

Egyik megye, mert meggyőződött a nyilvány és szóbeliség hasznairól, elhatározta a nyilvános és szóbeli eljárást.

A másik mert meggyőződött, hogy a rabok erkölcsét javitani kell, a magányrendszer elve szerint épitett börtönt, alább fokozta a büntetések éveit, s igy rendre készité az uj criminalis codexet, több esetben a helytartótanács hallgatag megegyezésével.

A pesti termekben, mert a szónokok meggyőződtek az alkotmányos sánczok tágitásának üdves voltáról, határozattá lön a szavazatjogot szélesebbre terjeszteni, s a honoratiorokat választási és tanácskozási képességgel ruházni fel.

S ha kérdezték: hogyan lehet a törvényhozás köréből e foglalásokat tenni?

A megye statutarius joga hozaték fel.

Szóval: valamint a vis inertiae a kormány hatóságát kezdette mindig keskenyebbre szoritani: ugy a statutarius jog a törvényhozását s e két terjeszkedési irányból vala készülőben egy, az állami bölcseségre és Corpus jurisra támaszkodó tan a megyerendszer autonomiájáról.

A terv-áradatnak ezen következményei Széchenyi munkásságának második korszakára esnek, midőn ő az irodalom mezején az izgatási politica ellen csatározásokat s később rendszeres csatákat vivott ki.

Valamint azonban az első korszak alatt, mint már megmutattam, nála historiai kényszerüség volt a megyegyülésektől inkább tartani magát távol, mint a közrehatás többi eszközeitől;

Digitized by Google

szintugy most fölötte terhessé s majdnem sikertelenné vált volna élénk részvéte.

Szerepe alig lehet vala e gyüléseken más, mint a Dessewffy Aurélé, azon különbséggel, hogy a conservativek vezére a maga terén volt, mig az ellenzékkel küzdött; de Széchenyi kényszeritve leende a conservativekkel, kiknek elveit nem osztá, szövetkezni, hogy megtámadja a formásság miatt azon pártot, mellyhez számitaték, s azon elveket, mellyeket többnyire sajátjának vallott.

Az irodalomban függetlenebb állása vala ezen megtámadási szerep mellett, mint lett volna a megyegyüléseken, hol az isolatio kevésbbé kivihető és sikertelen; mig a könyvek általi discussióban könnyen eszközöltethetik, s értelmesebb összegre hatva, inkább vezethet czélra.

Gondolom, hogy jobbára illy tekintetek magyarázzák ki, hogy ő csak mellékesen vett részt pályája kezdetétől végeig a megyegyüléseken, s nem annyira tervéből felejtette ki a municipal rendszer által hatni reformjai keresztülvitelére, mint inkább módját nem látta teljes elviseltetés nélkül vegyülni állandólag a megyei küzdelmekbe.

Azonban még sem lehet mondani, hogy ő közélete akármellyik szakában épen egészen elhanyagolta volna a megyetermet.

A nagy kérdéseknél többször hallatá szavát s néha erélyes majdnem kihivó modorban is.

De meg kell vallami: minden hatáskör közt a megyén aratott legkevesebb sikert.

Oka ennek a municipal rendszer szellemében s részint történészeti előzményekben feküdt.

Csak három körülményt emlitek.

Tudatik, hogy Magyarországon — mert Erdély más tekintetek alá tartozik — a megyék a középnemesség orgánjai valának. Nem állitom, miként egy mágnás sem birt azokban tartós befolyással; de hogy a förendi helyzet inkább ólomsuly, mint szárny volt a siker utáni versenyzésben: — ez alig szenved kétséget.

Digitized by Google

Aztán, ha valahol, bizonyosan a megyékben volt a hatás föltétele, a két nagy politicai párt közől egyikhez besorozva lenni; ha valahol, ott nem volt szerepe a közvetitő s a napi szenvedélyek gőzkörén felül álló talentumoknak.

Végre akármennyire fútták és puffasztották föl a divatos tanok a municipal rendszert, az még sem vesztette el eredeti hivatását, melly a helyi érdekeken sarkallott. A ki folytonosan nem hathatott az apró ügyek intézése körül, a ki nem táblabiráskodott a szó szoros értelmében, nem élt a megye notabilitásai közt, nem korteskedett, biráskodott és restaurált velök, nem fonta évek óta érdekeit egy csoport helyi igényekkel és szenvedélyekkel össze, nem áldozta ideje nagy részét illy, magokban igen szükséges, de sok egyébtől elvonó viszonyok szövésére és fentartására : az olly egyén, ha a politicai nagy pártok által bálványoztatott is, a megyében inkább protegált, mint valódilag hatalmas, valódilag befolyásos helyzetben volt. Emlékezzünk csak Kossuth pályájára. Ki vala nálánál a megyeközönség és megyekarzat által istenitettebb szónok? Mégis némileg védelme alatt látszék állani nehány megyei sőt járásbeli tekintélynek. S ki hozta kétségbe, hogy 1847-ben is a pesti ellenzék soraiban három, négy olly localis tekintély létezett, kik közől akármellyik, ha mint követjelölt lépend fel, Kossuth nagy hire és az ellenzék központi pénztárának daczára, többséget nyerhetett volna? —

Valamint fenebb megmutattam, hogy Széchenyi nem annyira számitásaiból hagyta ki a megyerendszert — mint Kossuth és Dessewffy hitte —; de pályájának historiai kényszerüségénél fogva nem vehetett állandó részt a megyei tanácskozmányokban; ugy most arra nézve hoztam föl három okot, miként ő, ha nagyobb mértékben kivánt volna is a pesti terem határozataira befolyni, mégis ez annyira alig sikerülendett volna, hogy, kereken kimondva, a ráforditott időt megfizesse.

Hoszason ereszkedtem ki a megyék elhanyagolása miatt emelt politicai vádra.

Ellenben igen rövid lehetek a Kossuth által készitett patikai és orvosi parabolában rejlő többi hibáztatásokra nézve.

Digitized by Google

Azon állitás, hogy Széchenyi magát a nemzet egyedül hivatott orvosának tartotta, nem alapnélküli, ámbár csak némi módositások mellett igaz.

A gróf maga, a magyar academia 1842-diki nagygyülését kinyitó beszédében igy szól: „Axioma-tisztaságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét; midön más részről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknak még leghübb fiai s legkitünöbb tehetségei közöl is többen, mintha nézetem csalódás volna, felette kevés kivétellel, mind más, söt épen ellenkező utakon járnak azon czél felé, mellynek eléréséhez szintugy s olly öszintén kötöm én is fajtánk megmentését és egykori feldicsöittetését, mint, teljesen hiszem, ök. Egyeztető, közép utat ez esetben pedig nem látok. — Milly kinos epedések közt nézek én ennélfogva nemzetünk jövő sorsának elébe, kiki elértheti, ki fajtámhozi hüségemben bizik, minthogy egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szendergeni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez sem megmenteni sem magasbra emelni nem fogja a hazát; midön más részről azon irtózatos kép áll előttem — és itt lelkemet merném rátenni, hogy e kép nem tünemény hanem valóság — mihezképest mind azon gyönyörü érzelem és szent lelkesedés, melly hazánknak, hála az ég, számra mindig növekedő hü fiaiban buzog, s mi a legnagyobbnak, legdicsöbbnek lehetne forrása, nemcsak nem fogja magasbra emelni, de még csak biztositni sem a hont, söt egyenesen meggyilkolni azt, előbb mint gondolnók, ha mielött késö, legalább vérünk nemesbjei nem okulandnak."

Ezen idézetből Széchenyi jellemének három alaphangja tünik ki:

Mély hit saját politicai meggyözödésének helyességéről;

Méla és fájdalmas érzés isolált állása miatt;

Megdöbbentő jósszellem a közelgö veszélyek iránt, azon prófétai lélek, melly az ö agyának átható, mindent mérlegelő munkásságából támadt, s előbb nemtövé lön és mig a reménnyel szövetkezhetett, szárnyainak suhogásával ótalmazta kedveltjét a csalálmoktól, midön pedig a reménytől megvált furiává ala-

Digitized by Google

kult, égő kanóczával meggyujtotta a szivet, és saskörmeivel széttépte azon agy idegeit, mellyben fogantatott.

Ne nézzünk most e sötét arczu, e tragicai sorsu jóserőre. Ne vizsgáljuk még, titkosnak látszó elemeit s az események által igazolt intéseinek súlyát.

Jelen czélunkra elég annak bevallása, hogy Széchenyi politicai rendszerének kirekesztő helyességét olly rendületlenül hitte, mint ama szilárd erélyü reformatorok szokták, kik e mély hit nélkül soha sem szaporitották volna azon igazságok és tévedések összegét, mellyeket az eszmék forradalmának, a szellem időszakonkénti nyilvánulásainak nevezünk, s mellyek egy státusférfiuban többször lennének megláthatók, ha épen az országlati ügyesség tulajdonaihoz nem tartoznék az eszközök változatossága által az irányt és az apró kialkuvásokkal a fő gondolatot mérsékelni, vagy, ha kell, eltakarni.

S e részben nálunk senki sem mérközhetett Széchenyivel.

Ő tudott színleni és gyakran rejté szándékát olly indokok alá, mellyek a siker számára gyártattak s a félreértetések tömkelegén át vezettek eredményhez, mig a hazafi abnegatiókért néha annyi vigasztalása sem volt, hogy a sokadalom gyanusitásai közt, a jobbak kétséges bizodalmánál s ingadozó rokonszenvénél többel legyen jutalmazva.

Ő tudott türni, s a tett alkalmas idejét azon hidegnek látszó önmérsékléssel várta be, mellyet a hiu nem ismer, a becsszomjas nem feledhet el.

Ő tudott lealkudni és O'Connell hires mondását, hogy a ki egy schillinget követel, de csak egy pennyvel kinálják, fogadja el azt is előpénzül, — alig követte valaki Széchenyinél gyakorlatibb tapintattal.

Söt hő ohajtásait is láttuk általa föláldoztatva, mint egyes zászlóaljakat az egész eredményért néha semmivé hagy tétetni a hadvezér.

S volt példa, hogy Széchenyi az általa roszallott, de a többség által határozattá emelt inditványt még akkor is védte, mintha sajátja volna, midön a fő mozgatók a gyors visszavonulás elsősége felett egymással vetélkedtek.

Digitized by Google

Ha e tekinteteket egy látpontba vonjuk össze, ki fog világlani, hogy Széchenyinek csalhatatlanságí hite inkább a dolgokkal tisztában lét eredménye, mint egyéniségének tulbecsülése volt. S mután makacssága összes törekvéseinek megvédésében, a mellék-eszmék és a kivitel eszközei iránti hajlékonysággal párosult; szigoru ragaszkodását alapnézeteihez csak akkor kárhoztathatnók, ha azok az elmélet és az események által megczáfolva lettek volna.

Ez azonban nem történt.

Emlittetett a mult évtized szenvedélyes tollharczai közt s az orvosi parabolában is czélzat van rá, — hogy Széchenyi nem szivesen türt maga mellett tekintélyeket, kevés kezek által kivánta vezettetni a nemzet ujjáalakulási müvét, és inkább egy szabadelvü autocratához, mint az eszméit szerényen terjesztő népemberhez hasonlitott.

Bizonyos határokig ezen állitás szintén megdönthetlen.

A mély meggyözödésből, bármelly szelid formákban tartassék, csaknem visszaidézhetlenül két tulajdonnak kell kifejlödni: elöször, némi türelmetlen hévnek a más nézetek irányában, sőt némi fölerőszakolási vágynak; másodszor, a cselekvényesség erélyének, melly rendre az idegen körökbe is bevág, absorbeáló természetet ölt magára, és a kisebb rangu egyéniségek fejlödését akartalanul is gátolja.

Széchenyi sem vala ment azon hévtől, mellyel a secták emberei a közelibb nézetárnyalatokat inkább szeretik sujtani, mint a távoliakat. De meg kell vallanunk olly ritka szerencséje volt, hogy midön szenvedélyes modora miatt leginkább tartaték üldözőnek, többnyire akkor vala vagy igazságos vagy előrelátó.

Továbbá ő sem tartózkodék vissza ama kielégithetlen és vágyszomjas munkásságtól, melly az események fonalszálait saját egyéniségének kerekéről akarja leszöni; de önzéseért nem áldozott eredményeket föl; mig az eredményekért gyakran háttérbe nyomta, sőt néha el is feledé önzését. Aztán noha szerette magát egy törekvésben központul; mégis a cseleket és taktikát a tárgyak s nem személye emelésére használta.

Digitized by Google

Kortársai későbbi polemiáiban az irigység választóvizét, s a sértett gög méregkeverékét vélték látni. Olly időket éltünk át, midön a haza felvirágzásáért a ki legtöbbet tett, még nem vala megóva, hogy legtöbbször ne gyanusittassék; midön egész martyrologia készülhetett volna, nem azokról, kiket a hatalom, de kiket a közvélemény igazságtalansága üldözött. Ez talán természetes jelenet ott, hol a vélemények kiforrása és tisztulása hoszas ideig visszatartóztatva lön. Azonban még természetesebb, miként a kedvezés és előitélet nélküli történészet, az adatokból indokolni alig tudandja: hogy e mozgalmas időkben miért kelle az eszes és jóhiszemü emberekből is olly soknak rövidlátóvá válni, ha a „Kelet népében" a honfi aggodalmak legöszintébb nyilvánulását olvasták; és viszont tuléles szemüvé, ha a gyanakodás ábraképeiből alkoták a legcsodálatosabb rajzokat Széchenyi szándékai felöl?

Most még nem vagyunk azon távolságban, honnan a leélt multnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel együtt fölfoghatnók.

Most még a historia az események egy részét ködben, s csak a másik részét látja kivilágítva.

De e félhomály mellett is Széchenyi politicai jelleme kezd a miveltek tudalmában és a közönség sejtelmeiben derülni.

Már számosan vannak, kik, ha üres óráikban e státusférfiu irodalmi harczait a „Kelet népétől" a „Programmig" átforgatják, megdöbbenve kérdik maguktól: vajjon azon heves, azon szivrenditő küzdelmek közt irt sorokban, mellyek megjelenésekor az irigység, a gúny, a megsértett önzés és a hatalomféltés eredményeinek magyaráztattak, nincs-e több hazafiság, több kedélymélység, több szaggató aggodalom a jelen hibái miatt, több fájdalom a jövendő iránt, több félelem a Nemesistől, melly egy nemzet tévedéseit inkább szokta megtorlani, mint büneit? nincs-e több prófétai lélek, nincs-e több hüség a magyar fajhoz, és több ragaszkodás a minden oldalról fenyegetett szabadság s állam iránt, mintsem ollynemü szenvedélyesség, minöt Széchenyi polemiáiban az olvasó közönség egykor feltalálni vélt?

Digitized by Google

Meg vagyok győződve, hogy mentől általánosabb leend e hangulat, annál hübben tükrözik a nemzet kedélyében vissza Széchenyi jellemének körrajza.

Mig vizsgálat alá vettem két nagy tekintélynek véleményét a korról, mellyben Széchenyi hatni kezdett, a politicáról, melylyet folytatott, a hibákról miket fölfogásaiban és modorában elkövetett; mig kifejtém, mennyiben lehet helyesnek vagy nem helyeselhetönek tartani Dessewffy Aurél és Kossuth nézetét e kérdések felöl: azalatt — ha nem csal számitásom — olvasóim figyelmének az általános eszmékről mind inkább az egyén felé kellett központosulni s talán most leend legczélszerübb, átmennünk a nyilvános pályáról a magánykörbe, a dolgokról a személyre és Széchenyi jellemének kifejtését itt szöni tovább, mindaddig, mig a tárgyak érdeke ismét másfelé vonandja szemeinket.

Szolgáljon iránymutatóul vagy legalább kiindulási pontul számomra Szalay László véleménye.

„Szerencsétlen vagyok, igy szól ő, sokban Széchenyivel egyet nem érthetni; de szeretem, tisztelem öt, mert jellemét szilárd agyagból gyurta, qui finxit hominum praecordia. Azt mondják: aristocrata, és beszédeit olly taglejtésekkel kiséri, mellyekről Cicero, ki a szónok mellé fuvolást állit, hogy annak zenéjéhez idomittassék az előadás, nemis álmodott. De Voltaireról is irva van, hogy aristocrata volt, a legkeresztyénebb fejedelemnek kamarása, czipőjén arany csat, czombján selyembugyogó, mint az akkori udvardivat akará; arcza pedig egy gunymosoly. Megjegyezték azonban róla azt is; hogy mikor egy vagy más becsületes, de kissé sebesen járó népember sárba esett, s onnan nem tudott kimenekülni, Voltaire nem gondolt himzett czipőivel, nem selyem-harisnyáival s beszaladt a pocsolyába, kirántotta szegényt, hogy ott ne vesszen, s hogy fülébe sughassa: máskor nagyobb óvatossággal, uram! Illyesmi nem grimace. — Mind a mellett szivesen hiszem, hogy Széchenyi

Digitized by Google

aristocrata, de ollyatén, millyet Junius gyönyörü sorai olly utolérhetlen szabatossággal festenek.“

Junius, azon sorokban, mellyekre Szalay céloz, a független felsöházi tag és szabadelvü angol aristocrata eszményképét igy rajzolja: „Sulyának s befolyásának érzetében parlamenti eljárását csak peeri alkotmányos kötelessége által szabatja meg. Magát a törvények öréül tekinti. Készen a kormány igazságos szabályait pártolni, de eltökélve, a ministerek magaviseletét gyanakodón ellenörzeni, a pártdühnek épen olly szilárdul ellenszegül, mint a hatalom tulterjeszkedésének. Szintolly kevéssé képes saját személye vagy kegyenczei részére a ministerekkel hivatalhelyek fölött alkudozni; mint odáig leereszkedni, hogy az ellenzéki cselszövényekbe merüljön. Ha a parlamentben valami fontos kérdés véleményre hivja fel, a legelvetemültebb minister is figyelemmel és tisztelettel hallgatja ki. Az ő tekintélye a kormány szabályait vagy szentesiti, vagy hitelétől fosztja meg. A nép reá mint védőre néz; a derék fejdelem pedig benne olly kormányférfiut bir, kinek belátására és egyenességére bizton támaszkodhatik.“

Valóban nagyszerü jellem egy peer, minöt Junius rajzolt elönkbe, s illy egyéniségek miatt mondotta Pyrrhus követe a római senatust királyok tanácsának; de nézetem szerint Széchenyi illyetén peer nem volt, valamint azon voltairei szivességgel sem birt, hogy a sárba esett demagogokért himzett czipöjét és selyem harisnyáját gyakran mocskolta volna be.

Ő annyira sajátságos, annyira eredeti lény, miként semmi rámába, mellyet a nagyságról vagy középszerüségről formálunk, be nem illesztethetik. Benne ugy uralkodott az egyéni, hogy nemcsak az eszményképekhez nem lehet hozzászabni öt, mint egészet; de arról is bizonyosak lehetünk, hogy midön egyes tulajdonaiért mérjük mással össze, e hasonlitás kimondhatlanul általános, hiányos és sántitó leend.

Hagyjuk el tehát a párhuzamot és egybehasonlitásokat, vagy csak mellékesen éljünk velök, ha Magyarország legsajátságosabb státusférfiáról, s a kornak, mellyben hatott, egyik kiváló

Digitized by Google

egyéniségéről, jobb képzetet akarunk szerezni és terjeszteni, mint a hirlapok magasztalásaiból vagy gáncsaiból lehet.

Állitsuk elő Széchenyit egészen magából kifejtve, és semmi mintakép után nem rajzolva; mint eddig is szavainak és tetteinek szellemében meritettük ki jellemét, belőle festettük énjét.

Külalakját — mert a külső nélkül egy egyént sem lehet, mint határozott jelenséget, elménkben construálni, és bomlatlanul megtartani — azon időről vázolom, midőn népszerüségének sülyedő- és erejének tetőpontján állott; midőn hitték, hogy kezdi lejárni magát, mert combinatiói gyengülnek, és ő hitte, hogy azért kezd csökkenni hatása, mert a haza izgatók által veszélynek sodortatik; midőn a napi sajtó több kezelői alagyai epedéssel sajnálkoztak az ő gyors hanyatlásán, és ő viszont, a közelitő zivatar sejtelme miatt, álmatlan éjeket töltött a haza borongó láthatáráért; midőn „a nagy magyar!“ torzeszméin boszankodó közvélemény és a közvélemény forrólázas rohamaiért aggódó „nagy magyar“ kölcsönösen kezdettek a jövendőre hivatkozni; midőn mind a két perlő fél makacsul hitte, hogy ő fog a történészet által igazoltatni, ő fog nyerni, — de Széchenyi azt is előre mondá, hogy ha a jövendő neki adand igazat, a nyereség fájdalma miatt lehetetlen meg nem örülnie.

Lássuk, ezen drámai érdekkel biró időszak alatt: hogy nézett ő ki? —

Ha a forradalom előtti kor capacitásain végig tekintünk, több kellemes vagy jelentékeny alakra találunk; de mégis köztök — nézetem szerint — csak három olly egyén volt, kinek ha fejét egy ismeretlen tömeg meglátá vala, akár a tanácskozó teremben akár egy diszmenetnél, akár a cselekvényesség, akár a nyugalom állapotában, kénytelenül fölkiáltott volna: ezek kiváló, ezek nevezetes emberek!

A három fő közől arczban egyik sem volt szép; de kellemes gyakran, tiszteletet igénylő mindig, leigéző néha, bár megdöbbentő sőt félelmes az erős szenvedélyek pillanataiban. A három fő a koponya alkotára nézve ugy különbözött egymástól, mint az egyéneknek, kikre czélzok, más volt jellemök, nedvalkotok, életpályájok és életsorsuk.

Digitized by Google

Azon antik fő, melly a gróf Batthyány Lajosé vala, a görög nagy szellemek szobrairól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arcz, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó dacz mutatta a szenvedélyek mélységét.

Wesselényi feje, melly a mindig hátraszegett nyak nélkül nem birt egészen bevégzett kinyomattal, egy harczra hivó politicai gladiatoré vala, a régi világ eszményképeitől kölcsönzött homlokkal és benfekvő szemmel; de egyébiránt inkább kalmuk arczéllel.

A Széchenyi feje, mind a Batthyányénál, mind a Wesselényiénél érdekesebb a lélekbuvárra nézve, és ellentmondóbb. Az ő arcza az erő és szakadozottság küzdelmeinek typusa; egy romanticus arcz sötét alapokon; a komor és unatkozó vonalokból kitörő szilaj és féketlen cselekvényességnek, a misantropiának és emberszeretetnek, az ábrándnak és hidegségnek olvadéka; egy méltóságos s komoly angol-olygarchai arcz a franczia forradalmi eszmék lappangó tüzétől felvilágositva és meg-megrezgetve; arcz, melly a nagy elszánások és kicsinyes gondok, a mély tervek és apró impressiók képét élésen visszatükrözi; arcz, melly a lélekkel telegraphi és szakadatlan összeköttetésben áll, melly mindig beirva van, melly mindig olvastat magáról a ránézőkkel igaz vagy csinált érzéseket, mig a többi emberek arcza csak a kivételes állapotokban szokott a lélek könyvévé, az eszmék bolt-kirakásává, és a képzelem olly magicai lámpájává válni, melly a belső, melly az elrejtett képek árnyait felveti, hogy kivülről láthatók legyenek.

Érdekes volna a három emlitett egyént: Batthyányt, Wesselényit és Széchenyit agyalkati és arczvonali tekintetben összehasonlitani; de ezen sok ismereteket igénylő föladat az én erőmön felül van, s a „Szónokok és státusférfiak könyve“ nem is tüzte ki czélul a phreneologoknak és Lawater tanitványainak vizsgálódásokra anyagot szolgáltatni.

Lemondva tehát az illy kisérletekről, visszatérek Széchenyire.

Széchenyi erős de nem athletai, magas de nem tulemelt alaku férfiu volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, izmos, edzett karral és közép-nagyságu nap-

Digitized by Google

sütött kezekkel. Pofája miatt, melly széles s eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbbé hajló volt.

Arcza sötét-sárga, rézvörös szinezettel a pofa közepétől fogva a száj és szem vonalai közt.

Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont. Alkotása egészen különbözik a Wesselényiétől: mert ennél az alsó homlok volt csodálatosan kiformálva s annyira emelt párkányu, hogy a szemnek mélyen kellett alatta fekünni; mig Széchenyinél a felső homlok — a nagyszerübb intellectualis erők helye — vala olly domboru, olly teljes és olly széles átmérőü, minő igen ritkán található. E méltóságos de sötét homloknak jellemét kiegészitette a sürü, nagy szálu, szögletes ivü és egymásba folyó két szemöld, melly annyira komor, annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élczeket csinált reá, s népszerüsége egyik akadályának mondá. Széchenyi sötét-szürke szemei nem birtak azon lelket áthasitó, megkövesztő, leigéző éllel, azon égető, rejtélyes, majdnem diabolicus tüzzel, melly Görgei Arthur szép metszetü szemeit olly vonzókká és félelmesekké teszi; nem közeliték meg hatásban a Teleki László méla, kedélyes, ábrándos nagy fekete szemeit: de jellemökre nézve e kettőnek vegyületéből állottak. Széchenyi nézellete majd fürkésző, éles s a kebel apró titkait kikutató volt; majd andalgó, borult, a szellemélet és eszmevilág tévegeibe merülő. Soha az egyént, ki előtte állott, nem zavarta meg, mint a Görgeié mindig, ha akará, — és soha Széchenyi tekintése, ha a kedély és gondolatok hatalma által vétetett igénybe, nem lön olly elszórttá, hogy a külvilágot, a hatásokat, a tárgyakat és egyéneket észre ne vegye, mint a Teleki Lászlóé. Orra vastagtövü, merész hajlásu és tág nyilatu volt. Sürü, nyirott, fekete bajusz takarta a középszerünél nagyobb száját. Álla olly erős, olly csontos, olly széles és tömör, hogy az állati élet és a nyers erő kinyomatát, a szigoru akarat daczát, s majdnem durvaságát veté az arcz alsó részére. Hangja erős, férfias volt, ha emelni nem akarta; bár a magasabb fokokon vékonynyá, sipitóvá, rekedtté vált. Széchenyi koponyája, mint emlitettem, nagy vala; de a kiformált hátulsó és közép

Digitized by Google

rész fölött uralkodott az előagy tanyája a széles átmérőü, magas, domboru homlokkal s az emelkedett felső főcsontokkal.

Ha már nyugalomban képzeljük az izgékony reformatort, ha azon állapotban nézünk rá, midőn semmi terv, semmi, a hazára vonatkozó remény vagy agály nem foglalatoskodtatja; akkor e férfiu hatása képzeletünkre, a legmélyebb meggyőződésen kivül az ő hideg lángesze és a vas akaratja felől, más érzés által alig nyilatkozik.

Elönkbe lép egy szabályos testalkatu, ért koru de teljes erőben levő nagy ur. A széles s redőkbe vont homlok, göndör fekete hajjal körözve, a komor szemek, a szokatlanul dús és összevont szemöldek, az epés arcz sötétsárga s verhenyeg színével, a törzses és erős hajlásu orr, a majdnem széles száj az ajkszögleteken a gúnyor és fásultság kinyomatával, a szilárd és rendkivüli erélyt tanusitó áll, az egyenesen tartott derék, az elegans de kiválólag kényelmes öltözék, mellynek divatszerüségéhez többnyire valami bizarr és felötlő vegyül: ezek együtt teszik a jellemzöt Széchenyiben, ama gyéren elökerülö perczek alatt, mikor sem elméje sem érzése nincs fölhangolva. S meg kell vallani, hogy e szellemi siestá k inkább kiemelik az ő egyéniségéből azt, mi a számitó országlárra, és a kiábrándult hideg kedélyü, de vas akaratu férfiura mutat, mint azon tulajdonokat, mellyek mások rokonszenvét igénybe veszik vagy az ő meleg szivéről tanusitanak. Megtört és eldobott szenvedélyek, a világtól visszafordult érzés, egy kevés különczködési hajlam, blasirozottság, mély gondolkodás és tetterö: — ebből áll Széchenyi nyugodt alakjának kifejezése.

Azonban illy látmány igen ritkán fordul elö, kivált a tömeg szeme előtt.

Vessünk tehát Széchenyire egy pillanatot, midön agyának gépezetét élénkebb forgásba inditotta, midön szokott eleven hangulatát visszanyeré.

Kisérjük egy gazdasági, egy tudós társasági, egy ipari, egy kereskedelmi, egy városszépitési vagy épen megyei gyülésbe, hol a szőnyegen levő tárgyak nem különösen ingerlök, de nemis érdektelenek.

Digitized by Google

A gróf — bár nálánál több okos fényüzést, több valóságos comfortot kevesen tudtak maguk körül teremteni — szerette a testi és szellemi fáradságot. Már reggeli tiz óráig, midőn a magyar táblabirói világnak minden nemü és minden irányu tanácskozmányai kezdetöket szokták venni, köz- és magány foglalatosságaiból sokat elintézett, noha éjfélig társaságban volt, s később vagy a casino éttermében barátaival, vagy iróasztala mellett munkái közt töltött egypár órát.

Palotája lépcsöin találjuk öt tiz után nehány perczczel, arczán azon sötét erélyü és fél-lankadt kinyomattal, mellyet imént rajzolánk le.

Öltözéke — ha nincs szükség a kardra és atillára, midőn aztán hintóba veti magát s ugy robog a gyülésbe — öltözéke rendesen kék frakk, a divatosnál valamivel rövidebb gallérral, kék földü nyakkendö, nedves időben egy nagy shwallal eltakarva, koczkás kelméü mellény, bő szabásu nadrág, a szokottnál szélesebb karamu és törpébb kalap. Derekán néha egy vörös szövetü vékony szervián öv látható, melly közé, midön nyugottan társalog vagy értekezik, ujjait dugja. Kezén majd soha nincs keztyü; mert annyira szereti a physicai munkát, annyira szeret valamit megvizsgálni, megragadni, valamin erejét és ügyességét próbára tenni, hogy örökké szabadon hagyni kivánja a kezet, melly, mint a Péter czáré, a közönséges napszámosénál szokottabb az alsóbb foglalkozásokban és a kitünő lovagokénál jártasabb a gentlemani gyakorlatokban. Bal hónalja alatt egy fekete-börü nagy tárcza van, tömve levelezésekkel; miután ő idejét annyifelé osztatta el, hogy széles összeköttetéseit mellékesen, a gyülések és társulati összejövetelek alatt kénytelen intézni, másként folyamban alig tarthatná.

Mig Széchenyi a lépcsökön — hol megleptük, hogy öltözékét leirhassuk — alább száll, már több rendeletet vagy megbizást intézett a körüle levökhez, nehány fokon gyorsan haladva, aztán megállva és visszatekintve.

Az utczán mindenki ismeri öt. A rang és foglalatosság egész hyerarchiájával, a tudomány, ipar, vagyon és születés képviselöivel, a tekintély és hatás embereivel sokszori érintkezésben

Digitized by Google

levén, egymást fölváltva találkozik egyénekkel, kikkel szót cserélni, a dolgok felett értekezni, tervekről, vállalkozásokról, vagy a nap kérdéseiről kell beszéleni. Ezalatt rendre élénkülnek mozdulatai, majd az öröm majd a szenvedély szikrái zsibonganak szemében és szeliditik meg vagy alakitják át az unatkozó és gondokba merült arcz stereotyp hidegségét. A mint a gyülésterem ajtajához ér, minden szem feléje fordul, vegyes indulatok villanyozzák át a tömeg kedélyét, kiki vár vagy tart tőle, egyik a nagy hazafit, másik a keserü polemizálót látja benne, a pártok tekintélyei vagy közbeszólását vagy néma jelenlétét képzelik alkalmatlannak, a tömbeknek, mellyek közt ut nyilik számára, társalgása többnyire rája kezd vonatkozni, s midön ülhelyéhez érkezett, már a jelenlevő népösszeg hangulatában változást idézett elő, melly nem az enthusiasmusé, mint a Kossuth megérkezésekor történik, de a kiváncsiságé, a figyelemé, a találgatásoké, összefolyva a nagy hazafi iránti tisztelet, vagy a kétséges pártemberre vonatkozó ellenszenv eltakart érzéseivel.

Székébe vetvén magát, kinyitja kulcsával a tárczát, s mig az érkezett levelek boritékait fölvagdalja, szomszédjától az ülés irányáról és részleteiről tudakozódik. A hirekre, mellyeket hall, arczjátéka már élénk mozgásba kezd jönni. Ajkain már egy keserü gúnyt vagy pajzán mosolyt, fölvont szemöldein, s félighunyt szemén a történtek sokallását vagy a modor hibáztatását lehet kiolvasni. Mintegy elégületlenül nyul tárczája tartalmához, olvassa a tudósitásokat, a sürgetőkre nehány sorban válaszol. De nem kell gondolni, hogy ezalatt figyelmét visszavonta a tanácskozmányoktól. Sőt az olvasás és irás daczára, szünetlenül cselekvő volt, küzdött a tényekkel, szónokolt a szónokokkal, megbirálta, ledorongolta, fölmagasztalta a szőnyegen levő tárgyat, és a mellette vagy ellene használt eszméket; azonban mindent csodálatos mimikája, testmozgása, egyes fölsohajtásai, s legfelebb a rhetorok szóvirágai közé dobott grotesk, de rendkivül rövid élczei által tette, mellyek olly hamar pattantak szét, hogy a vigyázó elnöknek a rendreutasitásra alkalmat nem adhattak.

Széchenyinek arcza, minden érdekes tanácskozás alatt, protaeusi változásokon ment át, részint heves érzései, részint bizo-

Digitized by Google

nyos komédiási hajlama miatt, melly a tréfát és az apró színléseket gyakran czél nélkül, sőt saját kárára is üzette vele.

Meglepő, hogy a komédiáskodási vágy, még a komoly Cesarban és Cromwellben is meg volt, sőt az utolsónál többnyire burlesk s pórias modorban szokott kitörni.

Meglepő, hogy sok nagy férfiu szereti énjét, mint a gyermek a bábot, különböző jelmezekbe öltöztetni, s pedig koránsem csak ravaszságból, sőt igen gyakran, kedélyének titkos nyugtalansága miatt.

Széchenyinél is a taglejtések és arczváltozatok, mellyeket Cicero fuvolása nem tudott volna kisérni, ha nem örökké heves érzésből támadtak is, többnyire azonnemü komédiázásból eredtek, melly a kedély nyugtalanságára esik vissza, s ama határozatlan izgalomból folytak, mellynek kibugyogásait, mint mondám, a nagy egyéniségeknél gyakran látjuk, a nélkül, hogy kutforrásait még a lélekbuvár fölfedezte volna.

Nála az élesen jellemzett arczon kivül, melly egy csekély elvonás által már tulságig felötlővé lett, igen segitette a mimika külső mechanismusát homlokbőrének mozgékonysága, mellyet a felső részekig emelni és onnan a szempárkányokig lebocsátani olly könnyen tudott, hogy vastag s bozontos szemöldöke és homlokredői a legtorzabb s néha a megható kifejezésekre is szeszélye szerint valának alakithatók. Csak Klapkánál láttam még olly elváló homlokbört, melly mintha kapcsolatban sem állana az ín- és idegszálak által a koponyával, mint a Széchenyié rendkivül felemelhető : de ez Klapkánál az arczjátékra kevés változatosságot nyujt; mert az ő homlokböre könnyen folyik a homloktér közepén egy nagy domborodásba össze, mi alkalmasint inkább bir testtani, mint lélekismei érdekességgel.

Ezen rövid megjegyzések után képzeljük megint a gyülésterembe magunkat, hol Széchenyi már a szónoklat és tanácskozás szellemét az ásitásoktól kezdve a komoly levélirásig, a mimikas taglejtésektől kezdve pedig az éles epigrammai közbevágásokig minden szeszélyes vagy érzékeny eszközökkel commentálta, illustrálta, megczáfolta, támogatta és kigúnyolta.

Digitized by Google

Azonban mig a közönséges dolgokkal és eszmékkel illy csodálatos érintkezésben van, a tanácskozás szőnyegére rögtön felmerül egy nagyobb eszme, vagy a vita sorompóiba lép egy kitünő szónok. Széchenyi ekkor feltüzi fejét, komolyabb és élesebb színt vált arcza és arczjátéka. Húzogatni kezdi kezével felső öltönyének karját, mintha tusára készülne, néha székét odahagyja, s a mellette állókkal élénk értekezésbe merül s illyenkor közli rendesen a legelmésebb ötleteit a szónok és a tárgy iránt; midőn pedig a sor reá kerül, már egy tért nyitott ülhelye körül, s jobb kezével feje tetejét surolva, többnyire igen mérséklett hangon, de támadó és polemizáló modorban kezd rögtönzött szónoklatához, mellynek vázlatát sem csinálta előre ki, magát teljesen a percz ötleteinek és az agyában csapongó eszmék hatalmának engedvén át. Mig beszél, taglejtései emeltebbek, hangja folyékonyabb és érczíebb, arczjátéka a gondolatok menetével öszhangzóbb lesz. Ha az előadás fonalát felvette, az ülhelye körül nyitott teren, mint egy ketreczben, fel és le kezd vonulni. Most szenvedélyesen csap az asztalra tenyerével, majd hidegen látszik a közönségtől, s a nyert jóváhagyástól elfordulni. Midőn nem-helyeslő szavak és tompa mormogás követik nyilatkozatait, még fulánkosabb ötleteket, vagy a közvéleménytől még inkább elütő nézeteket lök a tömeg közé s dacza az ellenhatással arányosan növekedik; mert az ő leigázhatatlan és makacs jelleme, ha eszméi iránt idegenkedést lát a hallgatókban, ritkán veszi igénybe azon apró fogásokat, mellyek által a gyakorlott szónok a duzzadó kedélyeket visszahóditja, és az ingadozó csatát köztapsok közt nyeri meg. Széchenyi diplomata a salonokban, kimerithetlen ügyességü, hol egyéneket kell terveihez csábitani, mester a rábeszéllés taktikájában, ha a főhivatalnokok cabinetjében keresi a proselitákat, szeret az irodalom által — hogy az ő kifejezését használjam — bekapatni valamit a közönséggel : de egy vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tud eléggé alázatos vagy, ha akarjátok, eléggé szerény lenni arranézve, hogy a népkegy árját követni s követve megforditani elszánhassa magát.

Pedig ő az elhiresztelt hideg ember, — ő ki erős eszét sokáig

Digitized by Google

gyakorolta az indulatokoni uralkodásban, — ő, ki tanulmány által szerette beoltani, mi vérében a stoicismusból hiányzott, — ő, ki a szivet, mint a vadszeliditő azon állatokat, mellyektől fél, a legkevesebb tápszerrel tartotta; — ismétlem, Széchenyi nem vala olly közönyös a közgyülési harczokban ellene intézett nyilak iránt, mint rendesen hitték.

S a „Főrendi napló" egy nevezetes esetet tartott fön, mellyből eléggé kitünik, mit én Széchenyiről munkám kezdetén állitottam, hogy t. i. azon számitó jellemek közé tartozék, kik erős szenvedélyeik daczára tudnak hidegek lenni; de olly ritka perczekben, midőn az ész szigoru disciplinája alól szivök kicsuszik, sokkal inkább vannak a nagy rázkodásoknak kitéve, mint az impressionabilis, gerjedező és tulérzékeny szónokok, kiknek egészségét többnyire ok nélkül félti a lélek titkaiba kevésbé avatott nagy közönség.

1844-ben october 3-kán fordult elő az érintett eset. S minthogy Széchenyi politicájára szintugy világot vet, mint kedélyére, megérdemli a részletesb előadást.

A városi kérdés vala szőnyegen.

A főfelügyelőt, mint hivatalt, hoszas küzdelem és izenetek után végre elvileg az alsó tábla elfogadta; de választatását s hatáskörét ugy kivánta rendezni, hogy azáltal e hivatal tettleg mintegy megsemmisitett vagy legalább nem olly helyzetet foglalt volna a szervezetben el, a minőért inditványozva volt.

Megfelelt-e a karok és rendek javaslata a törvényhozói bölcseség és elörelátás minden kellékeinek; vagy talán a kisebbségben levő kormánypártnak nézetei csakugyan több érvénynyel birtak, mint az akkori heves összeszólalkozások közt látszott? — ez igen henye kérdés most, miután a forradalom elsöprette az érdekeket, mellyek e másod-rendü ügynek két országgyülésen át mesterkélt fontosságot adtak.

Csak azt jegyzem meg, hogy az october 3-ki ülésen már az alsó tábla 7-dik izenete olvastatott föl a kir. városok rendezése iránt s a gyakori, de sikertelen izenet-váltásoknak leglényegesebb oka a „főfelügyelő" neve, választása és hatásköre feletti verseny volt.

Digitized by Google

A felsőházi conservativ többség egyik vezérszónoka megtámadván a rendek nézeteit : „nem a kormány kérdése az, melly most szőnyegen van, mondá, de sokkal több; monarchicus kérdés s nem monarchicus kérdés egyedül, hanem a rendnek a haza egységének kérdése, és e szempontból az aristocraticus kérdés, alkotmányos kérdés.“

Illy nyilatkozat rést adott Zay Károly grófnak a megyei nemesség közti corruptióról szólani, mellynek egyedül tulajdonitható, hogy a főfelügyelőt a képviselők többsége elvileg elfogadta. „Valóban nagyszerübb lett volna, ha a kormány azon sárga indokot (a pénzt), mellyek által a városi felügyelők melletti szerencsétlen pótlóutasitásokat eszközlötte, a honi müipar elömozditására, a kutyabőröket pedig a szegény vakok és siketnémák bocskoraira szánta volna.“ Zay ezen nem annyira elmés, mint magvas s egy kevéssé durván-népszerü megjegyzést szötte rövid beszédébe.

Pálffy József gróf pedig indulatosan fölkiáltott : Mit gondoljon az ember illy táblárol, mit az ország? őszintén megvallom, ennek kimondására nevet a szótárban nem találok. Nem akarok hoszason beszélni, mert kár az időt vesztegetni, miután olly urakat látok itt, kik vetélkednek az iránt, hogy az idegen érdekeket mozditsák elö, kik a haza ügyét semmibe veszik, minek következtében más nem marad hátra, mint az, mit a mult ülésben is kimondottam : a csecsemös gyermekbe oltani ezen tábla iránti idegenséget és ezen táblának eltörlésére minden módon agitálni.

Egy fiatal aristocratának illy kiméletlen nyilatkozatára, valamint Zay grófnak a megyei nemesség ellen emelt szavaira Széchenyi hatályosabbnak hitte, ha általa, ki a mágnásoknak nem szokott bókolni és a megyei kicsapongásokat többször rótta meg, adatik rendreutasitó czáfolat. Csakhamar tehát, hogy a karzat tetszést rivalgó zaját az elnök lecsendesitette, mérséklett de szilárd hangon ekként szólott : „A politicának pályája hasonlit nagyon az élet pályájához, mellyen, midön kedvezök az idök, akkor mindenki jó széllel könnyen halad; de valamint az egyes ember családi körben, ugy a politicának mezején, akkor

Digitized by Google

mutatja ki szilárdságát, midőn az elemekkel küzdeni kell. Mikor atyai jó kormányok igazgatnak, akkor a hazafiságnak azon tiszte, melly a nemzet jogát őrzi, könnyü; de ha olly kormány ül a teendők felett, melly a nemzet jogait tapodja, akkor válik meg, hogy ki az igazi bajnok, ki mer a vihar és szélvész ellen küzdeni. És épen ugy, midőn a nemzet némi kedvencz eszméktől felhevülve tévirányokat vesz, akkor van ideje a hazafinak kimutatni szilárdságát. Részemről azon hires franczia minister szavaival mondom: ‚megtörtétek ugyan erőmet, de lelkületemet nem;‘ — használván még egy mondását egy hires amerikainak, kiről a napokban méltóztattak bizonyosan olvasni, miszerint emlité: ‚hogy vannak pillanatok, mellyekben barátság, párt s a legrégibb viszonyok megsemmisülnek, midőn t. i. a haza veszélyben forog:‘ részemről kinyilatkoztatom, hogy a legjobb akarattal sem birom magamat annyira és olly abnegatióra, hogy hallgassak, midőn gondolom, hogy felszólalni kötelességem. — Most napirenden van, egy idő óta divat, a förendi táblát, az aristocratiát sárba levonni, s megvallom, ha mi egy compact nemzet volnánk, mellytől, számát és geographiai helyzetét tekintve, bizonyos kifejlődést nemzetiség tekintetében az ember várhatna, ugy még olly csodálatosnak nem tartanám ezt. De mi olly körülmények közt vagyunk, miszerint most a magyarság sorsa a nemességgel és a főnemességgel összefügg. Nem mondhatnám, hogy én ezen táblába nagyon szerelmes volnék; én bizonyosan nem vagyok. De azt kérdem: mit akarunk elérni? Alkotmányos és lehető legliberalisabb alaponi kifejlést. De mi szellemben? német, magyar, szláv szellemben? Ha a nemzetiség előttünk nem főszempont, akkor megvallom, hogy méltóságos gróf Zay Károly ur eljárását tudom méltánylani, s azt mondom: peregjen le az egész, mások fognak helyünkbe ülni s lehet talán, hogy azok, kik minket fölváltanak, becsületesebb, okosabb emberek lesznek, azonban, hogy magyarok nem leendenek, az előttem axioma. Meglehet, hogy talán nálam ez fonákság: de nyerhessem bár a világnak minden élvezeteit, minden kincseit, én e hazában minden kifejlődést, melly nem magyar, lelkemből gyülölök; előttem a nem-

Digitized by Google

zetiséghezi hüség, Magyarországhozi tántoríthatatlan hüség, alapja mindennek! És igy csodálnom kell, hogy egy idö óta már nem a nemzetiség szempontjából indulunk ki; noha alkotmányt octroyrozni lehet 24 óra alatt a legszabadabb alapon, nemzetiséget azonban kifejteni, — kivált olly nemzetiséget, melly már olly közel volt a halálhoz, mint a magyar, — bocsánatot kérek, de higyje el méltóságos gróf Pálffy, — bárdolatlan fogásokkal hamvaiból fölemelni nem lehet. Mélység kell, kevesebb indulat, és szükség e dolognak nemcsak egy oldalát fölhevült kedélylyel tekinteni, hanem megvallani : hogy bajaink sokkal complicaltabbak, mint azt fiatal emberek felfogni képesek, vagy azt felfogni akarják. Belsöm búba merül és napról napra mélyebben merül! Minap valaki azt mondá : „hisz Magyarország feltámadt.“ Ez igaz! de még nincsen annyi erönk, hogy uj elemeket vehessünk fel magunkba, hogy terjeszkedhessünk. A fiatal viszketegség és elszántság a hadnál szép és dicséretes, mert én csak az olly hadat szeretem, hol minden ember kész megrohanni az ellenséget; de más részről kivánom, hogy az eszes visszatartóztassa a hadat és azt mondja : „gyöngék vagyunk, most ne rohanjuk meg az ellenséget.“ — Az mondatott, hogy uj elemeket kell teremteni, mert a' létezökkel Magyarország kifejtését alkotmányos szellemben kivivni nem fogjuk. Igen, de csak az a baj, hogy az egyszerrei teremtés a nagy isten dolga és nem az embereké, az emberek csak ugy, mint a hangyák, fáradhatlan hazafi munkásság, nem pedig fölhevülés és szenvedelmek által emelhetik a hont magasabb fokra. Méltóságos gróf Pálffy József azt mondá, hogy itt vannak illyen amolylyan egyének és nem a legkiméletesebb kifejezésekkel élt. De már most kérdem a méltóságos grófot : eddigi tettei, eddigi élete, egyáltalában tulajdoni ollyanok-e, hogy illy gyülöletes censori szerepet vehessen fel? Hol azon nagy tudomány, azon nagy erény, hogy ezen táblát igy legyalázni lehessen? Tudom. becsülni mindenkinek mondását; de ha e táblán némellyekben hibák vannak és ha vannak itt olly személyek, mellyeknek itt nem kellene ülniök — s megengedem, hogy talán lehetnek — midön magasabb szempontból vétetnék e kérdés fel, ha felvé-

Digitized by Google

tetnék, kik azok, kik a hon javát jobban ismerhetik, mint mi — azt tartom, velem együtt a méltóságos gróf nem leendne azok közöl, kiket azon magasztosabb hatalom, melly Magyarország javát ismeri, kijelölne, sőt azt hiszem, hogy a méltóságos grófot legelsőbben fogná kitörölni. Egyébiránt ha a gróf majd ki fog ábrándulni, ha honunk elömenetelét a nemzetiség alapjára fogja rakni, remélem, hogy illy könnyelmüleg azért, mivel egyszerre és szóról szóra nézeteire át nem megy ezen tábla, anathemát többé reá sütni nem fog. És végre is mi körül forog a kérdés? Az ember azt vélné, hogy itt házról házra, faluról falura, már az egész ország közvéleménye compacte áll, miszerint az mondatnék: hogy ha a városok dolgában ezen egy pár kérdést keresztül nem visszük, és azt egypár fő ur ellenzi, a hazára nézve veszély következik. A méltóságos gróf, azt hiszem őszintén kivánja hazánk kifejlödését, és ha a méltóságos gróf olly rendíthetlenül hiszi, hogy a rendek által javaslott szerkezet a hazára nézve üdvös és e részben semmi scrupulusa nincs, én ő méltóságának gratulálok; de én illy szerencsés nem vagyok és ha a méltóságos gróf, mint Numa Pompilius az oraculumban, ugy bizik meggyőződése helyességében, és ezen kérdésnek keresztülvitelétől a haza üdvességét várja: átlátom, hogy illy praeventióban heves indulattal meggyőződése fentartására, dögönyözéshez, korbácsoláshoz nyulni kész — ezt, mondom, átlátom. Azonban tudja-e, hogy midön maga a rendek táblája csak csekély többséggel határozta el az egész dolgot, a nemzet, melylyel itt paradirozni szeretünk, mondom a nemzet többsége, csakugyan kész a visszautasitás esetében e tábla eltörlését követelni? — Méltóztassék elhinni, én is tudom, mi történik az országban. Igen, az országban sok ember van, ki a nemzetiséget és alkotmányt kifejteni akarja, de mindent koczkára hányni nem kiván, és aggodalommal nézi, vajjon ezen tábla fogja-e magát sepertetni engedni? De ha az egész tábla — min kétkedem — magát sepertetni hagyná is, méltóztassék a gróf elhinni, hogy én sem dictiók sem akármi más által magamat sepertetni nem fogom engedni. Mi a nemzet többségét, mellyet itt gyakran emlittetni hallok, illeti, Phocion mondására emlékeztetem a förendeket,

Digitized by Google

ki midön a többség tetszéssel fogadta előadását, azt mondá: „talán valami roszat mondottam, mert a felingerült nép előadásomnak tapsolt.“ Nekem felfogásom az, hogy a többség rosz uton jár. Méltóztassanak elhinni, valóban isten csodája, hogy a magyar nemzet, szláv, német és török elemek között olly sokáig küzdvén, magát fentartani tudta, és ember, kinek szive a maga helyén van, lehetetlen, hogy illy nemzet iránt sympáthiát ne érezzen, melly századok óta a rendkivül terhes körülmények közt szilárdsága által fen tudta magát tartani; de midön a világ népei sympathiát éreznek irántunk, más részről lehetetlen, hogy a jobb kedély a legnagyobb búba ne sülyedjen, midön látja, hogy azt, mit eddig megmentettünk, mit dicsőséggel és gyönyörrel lehetne fénypontra vezetni, faragatlan kezek megsemmisitik. — Ezen nyilatkozattal hazámnak tartozom, és reám nézve bármi következzék, sőt ha ma volna is utósó pillanatom, azon hüségnél fogva, mellyet hazámnak esküdtem, bár holttestemen menjenek keresztül, és magam maradjak egyedül, magamat soha sepertetni nem engedem.“

Széchenyi beszéde, mellyet majdnem egész kiterjedésben közöltem, a befejezés felé, mint nála gyakran történik, élesebb színt váltott, azonban a parlamentaris illedelem korlátain túl nem lépett.

A karzat, ámbár Pálffy és Zay grófok megtámadásait zajos helyesléssel fogadta volt, nem mulatá el a Széchenyi visszatorlását szintazon lármával üdvezleni.

Mi egyébiránt az akkori időkben épen nem vala szokatlan.

Zay gróf röviden válaszolván Széchenyinek, beszédét illy megjegyzéssel fejezte be: „Hogy pedig a nagy aristocratia nemzetiségünket fentartotta volna, ennek a historia ellenmond; a szegény reformatus predikátorok és a bocskoros nemesember viskóiban tartaték fel a nemzetiség, de koránsem az aranygyapjas vitézek, a többi lovagrendek nagy keresztesei, a belső titkos tanácsosok által.“

Volt valami gunyor és volt igazság is e szavakban; de sem a gunyor nem vala elég elmés, sem az igazság elég belértékü arra nézve, hogy az elszavalást Széchenyi ellenében megérde-

Digitized by Google

melte volna : azonban e szemponton kivül, alig lehet ellene vádat hozni föl és legkevésbé a gorombaságét.

S mégis hatását igy irja le a förendi napló : „Ekkor gróf Széchenyi István aléltan összerogyott, a részvét és ijedtség általános levén, a tanácskozás hoszu időre félbeszakasztatott; és csak miután a tisztelt gróf mintléte felöl megnyugtató hirek érkeztek, szünvén a közijedség, folytattatott az.“

Széchenyi ájulása a felső aristocratia melletti nyilt szónoklatnak tartatott.

Az akkori időben könnyen elfelejtették a pártok Széchenyi multját, csakhogy megnyerhessék, vagy gyanusithassák öt.

A gyülésen kevésnek jutott eszébe, hogy a gróf minden munkáiban hoszasan és gyakran felhordotta a magyar aristocratia azon történészeti bünét, miként kivált VI. Károly uralkodásának végétől kezdve II. József koráig idegen oltárokon áldozott s nemcsak a hazai nyelvet többnyire elfeledte, de a magyar érzelmeket is.

A közönség nem vizsgálta, hogy ha az aristocratiának méltán vagy igazságtalanul valami szemére vettetik, ezért egy nagy gyülekezetben először elájulni nem Széchenyinek kell, ki maga is évek óta foglalkozott olly haladási kérdések népszerüvé-tételével, mellyeknek fejtegetésekor mindig lobbantott bünöket vagy mulasztásokat az aristocratia szemére, s vádjaiban néha talán tulszigoru is volt.

A közönség vette a tényt, a mint előtte lefolyt.

S valóban a lélektan olly mély szövegei közé kellett nyulnia, hogy érintethessék az igazi ok, s ezen ok olly gyöngéd, olly finom, olly szelleti és a tömeg fogalma szerint olly kevéssé érthető, hogy alig lehet csodálkozni, ha senki által nem kerestetett, s ha elmondva is kevesek által értetett volna meg, kivált olly szenvedélyes korban, midőn csak az éles szinek hatnak, s még a nemesebb kedélyüek is alig szokták észrevenni, miszerint a gyöngédtelenség többnyire érzékenyebb sebeket ejt, mint a gorombaság. —

Kik a magyar történészettel foglalkoztak, tudják, hogy a Széchenyi-család a magyar nemzetiség megmentésére s a nem-

Digitized by Google

zeti érzelmek áldozatokkali ápolására mindig a legveszélyesebb pillanatokban és csodálatos sikerrel munkált.

Széchenyi Pál pécsi, veszprémi püspök és utóbb kalocsai érsek volt az, ki midőn a Tököly- és Rákóczy-lázadások miatt Magyarországnak, mint különálló státusnak, megszüntetését Leopolddal a ministerek és a jesuiták elfogadtatták, egy státustanácsban, hol az uj rendszernek, melly mindent német lábra akart tenni, főszempontjai voltak kitüzendők, egyedül lépett a nemzetiség védelmére fel, s hires nyilatkozata által, melly Katona „Critica historiájából" eléggé ismeretes, uj fordulatot adott a dolgoknak, megmentette a hazát és koczkáztatta, sőt majdnem semmivé tevé saját állását.

Széchenyi Ferencz, az István atyja, volt továbbá az, ki óriás vagyont áldozott a nemzetiség élesztésére, s a hazafi kétségbeesésével, remény nélkül, de mégis törhetlen erélylyel munkált azon pályán, mellyen később halhatatlan fia korszakot kezdett.

S már ezen figyelmeztetés után képzelhetik olvasóim, hogy épen Széchenyinek szeme közé dobni, miként a mágnások semmit sem tettek a nemzetiségért, hanem a protestáns papok őrizték azt meg, legalább is rosz kiválasztása volt az egyénnek, kihez az okoskodás intéztetett és legalább is gyöngédtelenség volt egy családi iránt, melly épen a nemzetiség ügyének hozott áldozatai és tettei által fénylett.

Aztán az arany-gyapju, a lovagrendek és a belső titkos tanácsosság, mellyeket Zay felhozott, különösen eszébe kellett hogy juttassák Széchenyi István grófnak saját atyját Ferenczet, kiről mondá a Keletnépében : „oh milly sokszor látám, még mint gyenge fiu, szegény atyámat búba merülni, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserüségének. Csak később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta és a magyarnak naponként mélyebbre sülyedése okozá bánatát."

Illy körülmények közt Széchenyit, ki saját pályája iránt önérzettel volt, ki atyja emlékét bálványozta, és büszke vala

Digitized by Google

családjának a nemzetiség megvédésében tett szolgálataira; ismétlem, illy körülmények közt Széchenyit Zay gróf beszédében nem az aristocratia elleni vád lepte meg; mert ez sem eléggé uj, sem eléggé alaptalan nem vala.

Őt meglepte, hogy számára tálaltatik föl e bölcseség, s hogy van az eszméknek, mellyek különben igen kevés fontossággal birnak, ha bizonyos időben s bizonyos emberek számára mondatnak el, olly cymismusa, millyenről alig lehetett álmodni.

Őt meglepte azon modor, melly mondani látszott: áldozd föl életedet egy nagy eszméért, szakitsd ki szivedből a boldogságot, azért hogy egy nép boldogitására szenteld szellemed és kedélyed minden erélyét, légy hazafi nagy szabásokban s jutalmad fog lenni: a félreértetés, melly életedet üldözi, és a kegyelet-hiány, melly sirkeresztedről letépi az emlék-füzért, mellyet a történészet rá aggatott, s még tapsot is nyer e korszerü merészségért.

Illy gondolatok, véletlenül megrohanva, leverték Széchenyit.

Fullánkuk épen a véletlenben vala.

Száz alakban kerülhettek volna azontul elő, a nélkül, hogy „a legnagyobb magyar" hideg mosolyán kivül, más érzéssel találkozzanak.

De mindenhez megszokás kell. S nem tanácsos az ész uralkodása alatt álló férfiuról is föltétlenül hinni, hogy legnevetségesebbnek a becsszomjat akkor tartja, midőn ez a jelenkor józan felfogására és az utókor hálás elismerésére számit.

Ezen episód után, melly Széchenyi kedély-világának homályosabb tájai felé vetett egy fáklyafényt, visszatérek reá, mint szónokra.

Leirtam az ő előadási modorát.

Hátra van még beszédeinek jelleméről, s a helyről szólani, mellyet ő, mint szónok, a parlamentben s általában a közélet többi versenytérein elfoglalt. —

Széchenyi kitünő adománynyal birt ugyan a szónoki pályára; de tehetségeit alig vette igénybe, és soha nem látszott különös sulyt fektetni munkásságának ezen ágára.

Digitized by Google

Az 1833-diki országgyülésen, óriás népszerüségénél fogva, nagy szerepet vihetett volna; de ő önként visszavonult az erősebb hangu és merészebb politicáu Wesselényi Miklós elöl, s a helyett, hogy a sérelmeket feszegesse, a kazáni szirtokat vettette szét, s a nevét viselő hires utat készitteté.

Mert minél inkább kifejtette politicáját, annál könnyebb volt átlátnia, miként az eszmék alakulására töméntelen befolyással vannak szavai és tettei; de különben semmi történészeti pártnak, melly a köztermekben az ösi alkotmány feletti csatát folytatta, parlamenti vezére nem lehet.

Illy vezérség okvetlenül bevonandotta hoszas foglalkozásokba meddő kérdésekkel, keserü küzdésekbe alkalmi sérelmek fölött, ellenségeskedésbe erökkel, miket, mint vállalkozó, megnyerni vagy legalább lefegyverzeni akart.

Nem járt tehát az 1840-diki országgyülést megelőzött idökben is olly viszonyok szövése után, mellyek a Wesselényi elitéltetése által vezér nélkül maradt felsőházi ellenzékkel, mint rendezett párttal, bensőbb egybeköttetésbe hozzák.

Eszméi szabadelvüebbek voltak, mint az akkori oppositióé, modora kimélőbb s ekként természetes volt, hogy az ellenzék haladóbb része a reformeszmékben fönökének, a kormánypárt mérséklett töredéke pedig a sérelmi teren közvetitönek tekintette.

E szép, e magas szerep hasonlita a Junius által eszményképül fölállitotthoz; de a Pesti Hirlap megindulása után többé nem vala fentartható, részint magának a kornak, melly bekövetkezett, szenvedélyessége miatt, részint Széchenyinek saját választásánál fogva : mert ő hasznosabbnak hitte Kossuth ellen, kivel az ellenzék magát azonositani kezdette, támadási zászlót emelni és egy nagy kereszteshábort meginditani, mint a napi polemiáktól magát ótalmazva, olly hideg nyugalomban maradni, minöben a parlamenti közvetitöknek kell, ha hatásukat az ellenséges pártokra elveszteni nem akarják.

Az érintettekből látszik, hogy Széchenyinek, mint felsőházi tagnak, aránylag az 1840-ki országgyülésen volt legtöbb hatása.

De ő ekkor sem szentelte idejét kizárólag a tanácskozmányokra; sőt a szenvedélyességgel előtolt elvkérdések nagy ösz-

Digitized by Google

szegétől hidegen és néha részvétlenül fordult el, vagy számitásból vagy politicai vérmérsékénél fogva.

Hallgatott a vallásügybeni nunciumok legtöbbjeinek tárgyalásakor; ugyszintén a megyék által összegyüjtött, az országgyülésen pedig rendszeresen sorozott, elöleges és legelölegesebb, közjogi vagy egyéni sérelmek megvitatásában minél gyérebben vett részt.

Azonban az 1840-ki országgyülésnek nagy, de többnyire eldöntetlen maradt vagy a rendszeres választmányok munkálatiba fült anyagi kérdéseit, egész erővel igyekezett megoldáshoz vezetni.

E tárgyak körül mondott szónoklatai élénkek, elmések, a tapasztalt és belátó férfiu önérzésével telvék, s bár néha a fejtegetési elemen uralkodik a polemiai, mégis elég tanusággal birnak, és az idő által többnyire igazoltattak.

Mert még e kérdésekben is, noha Széchenyi egyedül tartatott a tett emberének, majoritása ritkán vala és gyakran kellett a jövendőre hivatkozással megelégülnie.

Az ok igen egyszerü.

A vállalatokra nézve is azon felületes fölfogása, azon gyors összehalmozása, azon itészet nélküli ápolása, és türelmetlen sürgetése a korigényeknek kezdett lábra kapni, melly a szellemi reformok körül mutatkozott.

Több szem vizsgálta a czélt, mint a nehézségeket.

Több kedély vágyott eredményre, mint tudott az eredményért vágyainak nevezetes részéről lemondani.

A vasutaknál, a vizszabályozásoknál is már kezdődött azon politica népszerüvé válni, mellyet az elvi kérdésekre nézve az aviticitas körüli szellemirányban taglalék, s mellyért egy részben magát Széchenyit is hibáztattam.

1840-ben ugyan még nem vala szerfelett elterjedve e ragály; de mégis annyira már beharapózott az országgyülés termeibe, hogy bizony többnyire az anyagi reformoknál is a népszerüség azon fok szerint scáláztatott, hogy a szönyegen levő tervek közöl: hány az, mellyet a szónok pártol?

Természetes, miként az óvakodó Széchenyi, ki a vállalatok-

Digitized by Google

nál a végsikert tartá szem előtt, illy mérték szerint csak közepes népszerüségre formálhatott igényt.

Azonban, mindent egybevéve, mégis legkevésbé lehet gyümölcstelennek tekinteni az ő szónoki fáradozásait e mezőn. Mondották ugyan, hogy p. o. a lánczhid miatt igen sok hasznos vállalatot nyom háttérbe, s igen nagy, sőt káros áldozatot kiván a nemzettől: — de e mulékony vádak, s e szenvedélyesség daczára is, maga a többség apró tévedéseken át, mégis helyes eredményekhez jutott, és Széchenyi hitele inkább nyert mint csorbult a meleg pártvitatások alatt.

Emlitettem fönebb, hogy ő a sérelmi kérdésektől, midőn lehetett, igyekezék magát távol tartani. Ez általában igaz; de óvatos hallgatása nem ment azon határig, hol vétkes vagy politicátlan önkimélésnek, hol a szellemi érdekek apró nyereményekérti feláldozásának vala tekintendő.

Sőt az 1840-ki országgyülésen a legjelesebb két szónoklatát sérelmi ügyben tartá, s mindkettő által annál inkább folyt be eldöntőleg az eredményre; minél ritkább vala az eset, midőn szükségesnek látta, hatásának egész sulyával föllépni.

A váradi püspök t. i. a papiáldás megtagadása miatt épen az országgyülés kezdete előtt uj ingerültségi anyagot vetett a közvéleménybe, melly Wesselényi, Kossuth és Lovassy elitéltetése, ugyszintén a törvényhozási s megyetermekben tett nyilatkozatok miatt inditott közkeresetek által, különben is már rég óta fölzaklatva és elkeseritve volt.

Méltán lehetett tartani, hogy a magas papság, mihelyt az országgyülés bezáratik, a váradi püspök példáját utánozni fogja, s akkor az elmérgesitett kedélyek kiengeszteléséről, és a reformkérdések szőnyegre kerüléséről többé igen hoszas ideig szó sem leend.

E félelem kiragadta Széchenyit hallgatásából, s bár buzgó catholicusnak tartaték, ki eszélyből és szivénél fogva is, kerülte a magas papsággali egybeütközéseket, mind a mellett határozottan és tartalék nélkül mondá el nézeteit:

Digitized by Google

„Az apostoli magyar király — igy szólott ő a többek közt — mindig megtudta magát constitutionalis nemzetével együtt Rómának supremátiójától óvni. A föméltóságu clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet, s a milly arányban fejledezik honunk alkotmányos szelleme, annál összeütközőbb, annál türhetetlenebb leszen egy külső hatalomnak illyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejdelmének önkényétől is biztositja, miként lehessen az idegen önkénynek alája vetve? Ötven évig gyakorolta a magyar clerus a vegyes házasságokban azon áldást, mellyet a váradi püspök most egyszerre megtagad. S ugyan milly ürügy alatt? Az alatt, hogy az áldás nem szükséges s annak kimaradásával a házasságok épen nem gátoltatnak. Istenért! nyuljunk kebleinkbe, s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állitja, hogy ő nem gátolja a házasságot : vajjon el fogjuk hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem, és valóban még csak átoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellessék tartani illyes állitásokról. — A torontálmegyei főispán a szőnyegen levő kérdést nem hiszi az országgyülés elébe valónak. Ezen, megvallom, nem csodálkozhatom eléggé. Mit? Az ne lenne országgyülés elébe való, mi a félországot forradalomba hozta? Ha ez áll, akkor jobb, inkább nem tartanunk országgyülést, inkább egyenesen feladnunk az egész alkotmányos létet.“

Tizenegy évvel ezelőtt senki sem gyanitotta, hogy az apostoli királyság kilenczedfél százados joga, mellyet Szent István nyert és szent László védett a római curia ellen legbuzgóbban, rövid idő alatt az események árjába el fog merülni sok olly intézménynyel együtt, mellyhez a századok keze által nagy érdekek és nagy rokonszenvek köttettek.

A második sérelmi beszéde Széchenyinek a szólásszabadság kérdésében volt, az ötödik izenet fölolvasásakor.

Erös szónoklat, a kiengesztelés szelleme miatt, melly azt keresztüllengi, és erős a szavak öszintesége által a kormány s a nemzet irányában.

„Engedje az isten — igy kezdi — hogy a mit érzek olly tisztán adhassam elő, mint az lelkem előtt mutatkozik, s hogy szavaim ne szolgáljanak alkalmul félreértésre, balmagyarázatra, vagy szinte tán megbántásra is. Czélom a kibékités, s nemcsak azon pártok közt, mellyeket

Digitized by Google

a mai tanácskozást megnyitó tisztelt szónok érintett; de kibékités az országgyülésnek két táblája, kibékités a nemzet és a kormány közt.“

Ezen engesztelést lehellő irány mellett is Széchenyi tartalék nélkül fedi föl az igazgatás hibáit, szigoruan czáfolja a férfiakat, kik a szólásszabadsági sérelmet vagy eltagadni vagy a tárgyalásban feltartóztatni kivánják.

„Bajaink okát — ekként szól Apponyi gróf nyilatkozatát taglalva — én nem annyira az emberekben, mint heterogen összeköttetésünkben találom, t. i. hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen mert ez igy áll, valamint kötelességünk alkotmányunkat szeplőtlen épségben tartani fen : ugy a kormánynak is tiszte volna és érdekében állana, ha velünk öszhangzásban akar élni, alkotmányos kifejlődésünket őszintén elősegélleni. Ezt azonban nem cselekszi, mit csak az által is sajnosan tapasztalunk, hogy ezen országgyülésnek kezdete óta, annyi rágalmakat enged, sőt parancsol ellenünk iratni fizetett emberei által, mikép tisztán láthatjuk szándékát : hogy a külföldnek opinioját iparkodik ellenünk gerjeszteni. Ha visszatekintek mindazon méltatlanságokra, mellyeket a diaeta alatt azon érzéssel valék kénytelen olvasni külföldi lapokban, hogy ezekre egész kiterjedésben s tökéletesen megczáfolólag nem lehet, nem szabad válaszolni : akkor, megvallom, forrott ereimben a vér. Az vala a többi közt egy sora ezen ingerlő czikkeknek, hogy csak bizonyos zsilipeket volna szükség felhuzni s vége volna az ország egész privilegiált aristocratiai részének. — Valóban gyönyörü modor az összebékéltetésre, kivált ott, hol annyiszor hozatik elő a legitimitás szentsége ! — Ha visszatekintünk Mária Terézia idejének egy bizonyos pillanatára, melly következménye vala az el nem korcsosodott régi magyar szellemnek; vagy ha az ujabb kornak eseményeit akarjuk emlékezetünkbe idézni, mikor Europának óriás hóditója kisértetbe akará hozni nemzetünknek fejdelméhez vonzó hűségét, akkor tán mi is mondhattuk volna : csak bizonyos zsilipet kellene felhuzni és ..... a méltóságos főrendek értik, mit akarok mondani. De honunkban egyetlen bünös sem találkozék, ki illy gondolatra fakadt, mit nemzeti büszkeséggel emlithetek, egyuttal kijelentvén, hogy minekünk magyaroknak sem kikopott fizetett poeták, sem vándorló herczegek tanácsára vagy intésére szükségünk nincs, hogy kötelességünket teljesitsük fejdelmünk és honunk iránt.“

Digitized by Google

De Széchenyi midőn a bécsi ministeriumnak a magyar nemzet elleni törekvéseit, mint egyes jeleneteket fölhozta, a birodalmi viszonyok mélyébe tekintő lélekkel mutatá meg, hogy a sérelmek apadhatlan forrása nem a rosz szándékban, nem a rendszeres buktatási irányban fekszik, hanem azon tény eredménye, miszerint az örökös tartományok absolutismus alatt vannak, mig Magyarország alkotmányos élettel bir, s következőleg egy egészen idegen eszmekörben mozgó ministerium, melly a szabadságnak sem ismeretével sem vágyával nem bir, intézi és fogja a viszonyok hatalmánál, az erők sulyánál fogva, még sokáig intézni hazánk ügyeit.

Ezen nézpontból Széchenyi, a főleg gyakorlati férfi, ama kevésbé csillogó, de hasznos következtetést vonta ki, mint a békeségre vagy legalább a fegyverszünetre, mig reform-kérdéseink átvitetnének, igen czélszerü módot: hogy t. i. kössünk néha absolut szemüveget fel, midőn a kormány hibáit birálgatjuk; mert különben könnyen igazságtalanok lehetünk, és mephistoi árányt kereshetünk ott is, hol csak tudatlanság vagy kényszerüség van. De viszont a ministerium is kösse fel constitutionalis szemüvegeinket, midőn irányainkra és törekvéseinkre néz; mert különben szintén ő is, hol hazafi aggodalomnál egyéb nincs, forradalmat, hol csupán a sértett jogok védelméről van szó, elszakadási törekvést láthat. Az ördögöt pedig sem a nemzetnek, sem az igazgatásnak nem tanácsos örökké a falra festeni.

Illy tárgyilagosság nélkül az idegen természetü viszonyok fölfogásában, illy méltányosságnak illy engesztelő szelleme nélkül minden bonyodalmaink és a szólás szabadságán ejtett sérelmek is oldatlanul maradnak.

„Menjen tehát — ekként végzi beszédét Széchenyi — terjesztessék a rendek izenete ő felsége elébe, hadd itélje meg szent személye aggodalmainkat, és a kormánynak is adassék alkalom, azon pontról nézni honi dolgainkat, mellyről mi szemléljük azokat; mert csak ezen az uton szakadhat vége a felingerült állapotnak, mellyben többet kevesebbet minden részek vannak. Midőn ez megtörténend, akkor üt órája egy meggondoltabb, egy józanabb kezdetnek mind a két oldalról. — Minekünk meg kell győződve lennünk, hogy kormányunk

Digitized by Google

szándéka tiszta, bár nem elég constitutionalis. De tán ennek is oka, mikép egy kifejlettebb alkotmányra nem egészen vagyunk érettek, és minden módon kell belbecsünk sulyát nevelni; mert azon tisztelet is, melylyel illettetni fogunk, olly arányban fog nőni vagy apadni, mint a milylyenben nagyobbitjuk vagy kisebbitjük a nemzet intelligentialis és erkölcsi belértékét. Fel kell hagynunk a violentiákkal, mellyekkel sokan népszerüséget vadásznak vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitatiót violentiák által; mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a tulságok tőszomszédok. Franczia országban a tudós és erélyes Bailly egészen elvesztette Camille Desmoulins violentiái által hatását, Camille Desmoulins pedig Danton violentiái által, mig végkép ez is árnyékba tétetett Robespierre által, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a legelhatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennekokáért — nehogy nálunk is igy menjen a dolog — öntagadás és igazi hazaszeretet által népszerüséget, neveljük mindenek felett a közszellemet, fogjunk kezet, vessünk vállat, szóval: becsültessük meg a magyar nevet még ellenségeinknél is. — A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesitő eszméivel, ugy hagyjon fel minden összeolvasztási szándékkal is; mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkoltathatunk tán, de a többi austriai tartományokkal egybeolvadni soha sem fogunk; sőt az is kérdés: meggyilkoltathatunk-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövendője van, illyes pedig, ha nemzetet illet, egyesek vagy egyes combinatiók meg nem semmisithetnek. — Tizenöt évvel ez előtt e teremben ugy szólván legelőször hallatott magyar szó. Mennyire mentünk előre azóta? S milly fordulást tőn nemzetünk csak az utósó évtizedben? S valamint akkor (bocsánatot kérek, ha személyemről szólván, megsértem a szerénységet) mikor a nemzet két részre oszlott, és az egyik csak állati örömök után esengvén s szemei előtt saját kis hasznát tartván, igenigen méltóvá tette magát Cicero azon mondására „numulos curant, villulas, hortulos, non rempublicam"; más része a nemzetnek ellenben, s lehet mondani a jobb, bár nem legeleganssabb részc, csak a multban kereste nemzetünk fényét s azt hitte, Mohács terén van eltemetve minden nemzeti létünk: én akkor, mint kilépett katona és készületlen iró, ugyszólván inspiratioból mondám, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak „l e s z"; szintugy érzem ma rendületlenül, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fentartva azon észak-ázsiai nemzetségeknek civilisatiói képviselőjét játszodni itt n y u g o t o n, melly nemzetségekből o r i e n s e n vevé eredetét, s ha erről néha kételkedem is, olly napok, mint a mai, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövendőt. És ezen a kormány se kételkedjék. Ő is bizzék bennünk s emberséges szándé-

Digitized by Google

kunkban, valamint mi bizunk benne. Tökéletes regeneratiora van szükségünk, s kétkedhetik-e ezen valaki, ha fontolóra akarja venni, milly állapotban vannak megyéink?, mennyire szükölködik az ország nem csak külföldre szolgáló, de még belső összeköttetésekben is?, milly kevés súlylyal birnak városaink és még szavuk sincs az országgyülésen? Hogyan induljunk azonban nemzetünknek olly annyira szükséges regenerátiojában biztosan, ha mi nem értjük a kormányt, s a kormány nem akar érteni minket? Itt van az egyesülésnek ideje, s azért is, mig minden bajaink orvoslás alá jutnának, legyen legalább a szólásszabadságon ejtett sérelem felterjesztve."

A mi után Széchenyi olly hön vágyott, megtörtént, Dessewffy Aurélen kivül, leginkább az ö közbenjárása és fáradalmai által.

Az igazgatás a nemzet kivánatait részszerint teljesítette, részszerint legalább öszinte figyelemre méltatta.

És a két nagy történészeti párt, melly 1825-től fogva állandó s heves csatát küzdött, az 1840-dik országgyülés végnapjain kezet nyujta egymásnak, hogy nehány hónappal utóbb a barátság, melly tartósnak látszott, költsönös ingerültségek közt felbontatván, a kedélyek messzebbre taszitassanak, mint valaha és csak a XIX-dik század legnagyszerübb forradalma után, egy ország romjai közt, ébredjen viszont föl az összetartás eszméje.

Bensöbb s maradóbb leend-e a második kibékülés, mint az első volt, vagy talán a kedélyek egy véres háboru után csak a fegyvert és nem a gyülöletet tették le s e gyülölet lángjaival visszacsap a forradalom előtti pártemlékek felé is? — olly kérdések, miktől sok, talán a nemzetiség, talán politicai jövendönk egész körrajza függ.

Hihető, hogy a régi küzdelmek és az uj szenvedések nem valának minden hatás nélkül a pártok belátására s meggyözödéseire. Hihető, miként most sokan megvallják, hogy a magyar a vélemény-elágozások mellett is közelebb van a magyarhoz, mint a napi kérdések körüli egynézetüség daczára, azon idegen pártokhoz, mellyeknek politicai vágyaik nemzetiségünk érdekével karöltve nem járnak.

De ha tapasztalás, ha ezen érzése a testvériségnek, diadalmaskodnék is a nehezteléseken, mellyek egy szenvedélyes kor

Digitized by Google

emlékeiből maradtak fen, még nagyobb kérdés: fogna-e, tudna-e diadalmaskodni, azon erdetileg hiányos, az események által átlyuggatott, és az uj viszonyok közt többé fel sem tartható szövedékén a pártbölcseségnek, mellyel nálunk eddig a politica, minden tekintetbevétele nélkül a birodalmi és világ-érdekeknek, csak ugyszólván házilag üzeték, — az ellenzék és a conservativek által egyaránt.

Pedig a mit Széchenyi 1840-ben mondott, hogy a pártok kiengeszteléseкor, a régi jelszavak és modor mellőzésével, egy meggondoltabb és józanabb kezdetre van szükség, most már az ép hajó kormányrudja helyett egy hajótörés utáni mentő-deszkává vált, épen az által, mert senki e tanácsnak a maga idejében hitelt adni nem akart. —

De felfogva a megszakitott fonalat, visszatérek Széhenyire, mint felsőházi szónokra.

Az 1840-ki országgyülés eloszlása után alapjaiban rázaték meg a nemes gróf befolyása. Kivált az ellenzék szélső töredéke majdnem gyülölettel tölt a férfiu iránt, kinek munkássága a hazában mindenütt a siker és fölvirágzás nyomait láttatá.

Más szakaszba tartozik e jelenet megmagyarázása és birálata; itt csak azt jegyzem meg, hogy igen természetes volt, miként az 1843-ki dietán Széchenyi kevésbé hatásos szerepet játszott, mint három évvel előbb.

De, daczára az ellene támasztott ingerültségeknek, tekintélye nem döntetheték annyira meg, hogy nyilatkozatai a tárgyak elhatározásában nagy nyomatékkal ne birjanak.

Azon kevés törvény is, melly ezen óriás remények közt megnyilt és bünösen elpazérolt eredményü országgyülés alatt életbelépett, a felsőházban többnyire csak Széchenyi meleg pártolása által menekült a szomoru sorstól, hogy olly időre halasztassék, midőn a kormányra vágyó fiatal conservativ párt, melly a mágnási táblán többséggel birt, maga formulázandja az elvileg elfogadott reform-kérdéseket.

A hivatal-képességnek a haza minden fiaira terjesztése, Széchenyi parlamenti nyilatkozata által nyerte, az alsóházi korlátoltabb elvü törvényjavaslat daczára, ama széles alapu és sza-

Digitized by Google

bályzott szerkezetet, melly az ujabb irány, az ó-rendszeren diadalmaskodó gyökeres haladás teljes és szeplőtlen kinyomata volt.

A szabad birtokszerezhetési jog, mellynek kivivására Széchenyi tizenkét évvel az előtt kezdette meg az izgatást, bár, mint a fájáról önként lehulló ért gyümölcs, csak fölvevőre várt, mégis a közbejött ambitiók és surlódások miatt, talán a mágnási táblán hidegen fogadtaték vala, ha ő nem önt lelkesült szavaival lángot és elevenséget a gyanakodó és fagyos kedélyekbe.

Kevesebb szerencse koronázta a köztehervisélés iránti agitátióit.

Miután a megyei adó kérdése az alsó táblán hajótörést szenvedett, az adóügy, mint az ország investitiójára alakitandó országos pénztár kérdése került elő s csak az ujabb közlekedési eszközök létesitésére és fentartására szükséges költségek közerőveli hordozására vonatkozott.

Illy értelemben a köztehervisélés elvének elfogadása kevés többséggel az alsótáblán átvonszoltatván, végre 1844-ben october 28-kán a mágnások elébe került.

Széchenyi, ki rendszerint még azon években is, midőn az aranysujtás és fényes ruha divatban volt, igénytelen fekete atillában járt a gyüléseekre, most vörös-bibor diszes öltönyben, több rendjelekkel és — mint a förendi napló mondja — hazafi örömtől derült arczczal jelent meg, annak előtudatában, hogy a közös teherviselés elve elfogadtatik a többség által.

Beszédét, mellyet az ülés megnyitása után csakhamar tartott, szerencsés és jellemző fordulattal saját egyéniségén kezdé.

„Tizenegy napja, igy szólott, és harmincz éve ma, — és megvallom itt, hogy ezen 30 év sokkal kellemetlenebb reám nézve, mert a 11 nappal keveset törődném — hogy a lipcsei ütközet második napján a hős Blüchernek táborába küldettem. Szürkületkor érkeztem oda. Midőn bemegyek, az előszobában találom katonáját a tükör előtt és találom apródját, ki szinte hajával bibelődék. Végre bemegyek az öreg bajnokhoz s ime! őt is tükör előtt, haját rendezve és porozva lelem. „Uram! mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s puskaporral fogtok foglalkozni; de látom, hogy a hajpornak is van haszna.“ Mire azt felelte Blücher: „ma reméljük, hogy ünnepet ülünk, és vannak sokan, kik leg-

Digitized by Google

szebb ruhájokat parádéra szokták kitűzni, mi pedig mindnyájan a legjobb öltözetben és a lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetre.“ — És ugyanaz nap a porosz tábornok diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. — Sokan csodálkoznak rajtam is, hogy ma ünnepruhában jelenek meg itt. Sokan különcznek tartanak és az igaz, nem mindenben járok, . . . kivált Magyarországon, tört uton. Mások névnapokon, processionál, de meg akkor is, mikor solicitálnak vagy informálnak, szokták ünnepruhájokat fölölteni. Én pedig ezt akkor teszem, midőn azt hiszem, hogy a nemzet innepet fog ülni. — Mint csekély tagja a hazának és törvényhozásnak én is becsületesen fáradoztam, hogy mindenek előtt reánk viradjon azon nap, midőn ne csak privilegiumokkal dicsekedve és nagy phrasisokkal, hanem áldozatokkal és tettel járuljunk hazánk fölvirágzására, mert ha igazán akar e nemzet erős és nagy lenni, szükséges, hogy némelly dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, szükséges, hogy kiki, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa : „én is a honnak polgára vagyok. Es ha a castok és összesaraglyázott kiváltságok szűk rekeszéből végkép tágasabb körbe akarunk lépni és elaljasodott nemzetünknek jövendőt eszközölni, — nagy köveket kell emelnünk : ezt pedig nemegyes emberek, hanem mindnyájan, egyik ugy mint a másik, tegye meg. Szememre szokták vetni, hogy én anyagilag szivesen költök, de a magasabb szellemi diplomaticát elfelejtem. Most meg fogjuk látni, ki felejti el, én-e vagy azok, kik nincsenek azon véleményben, mellyben én vagyok? Mindig megkülönböztetést tettem az elvekre nézve. Tudtam, hogy Magyarország szoros összeköttetésben van a közbirodalommal s jövendőjének kifejtése e viszony kellő fölfogásán épül, és igy azon esetekben, mellyeknek elhatározása nem tőlünk függ, megvallom, elvekkel paradirozni, elveket kitüzni nem szerettem. Miért? Mert elvhalom ollyanok közt, hol egyik az erősebb, bizonyosan az országnak nem válik hasznára. De midőn olly elvek jőnek szőnyegre, mellyek Magyarországot bensőleg illetik, kész vagyok sokat áldozni. S ilylyen a kérdés, melly most tanácskozás alatt van.“

Ezen előzmény után Széchenyi kifejté, hogy ő, ha a főrendek csak subsidiumot akarnak, minél nagybb öszlet megajánlására szavaz; mert ha szellemileg nem nyer lelke írt, legalább nyerjen hazánk sybaritailag fényes áldozatot.

De ha a többség az oligarchismusnak és minden gyülöletesnek szagát viselő subsidiumtól eltávozik, ha a közfizetés elve ki fog mondatni : akkor ő kész kevés adóval is megelégülni. —

Digitized by Google

A conservativ párt vezérszónoka Széchen Antal gróf is hajlandónak nyilatkozott a közfizetés elvére.

A többség jól volt hangolva.

A pártok főnökei az alapeszmében egyetértettek.

És a nádor kijelenté : hogy a förendek gróf Széchen Antal és gróf Széchenyi István előadását elfogadják, miszerint t. i. „egy közpénztár alakitassék, és abban nem csak a nemes, hanem egyátalában az ország minden lakosai részt vegyenek.“

Nincs miért mondjam, mert tudja az egész ország, miként az october 28-ki dicső eredményeket a többi napok semmivé tették.

Széchenyi a közadózás ügye iránt tartott második beszédében már a hazafi mély bánatával panaszkodik, hogy a reactio az ellenzék szélső töredékének nézeteit tömegestől kezdi pártolni, s a kivánatok azért hangoltatnak mindig fölebb, mert a nemfizetők népszerü uton akarnak bonyodalmakat előidézni, mellynek fonalszálai által a közadózás, mielőtt az elvből az alkalmazásba lépne, megfojtassék.

S ugy is történt.

Elkisértük, rövid vázlatokban, Széchenyit, mint szónokot, az 1844-ki országgyülés berekesztéséig, azon határig, a meddig még ezen pályán lényegesen, bár nem eldöntőleg, befolyhatott, a kérdések megoldására.

Sorainkat rekessze be nehány megjegyzés.

Széchenyi beszédei, mint a szabályos és rendezett szónoklat mintái, kevés figyelem alá jöhetnek; de mint egy elmés s nagy belátásu férfiu nyilatkozatai, kitünő becscsel birnak.

Ő mindég rögtönzött s ritkán ugy, hogy véleményének alappontjait előre kigondolta vagy följegyezte volna.

Élczei hasonlitlanok, polemiái élesek, eszméi világtapasztalást és sok gyakorlati bölcseséget tanusitók valának; de néha minden belső összefüggés nélkül szórattak a bámuló, tapsoló, vagy fölingerült közönség elébe és mozgásba hozták a kedélye-

Digitized by Google

ket, a nélkül, hogy a kérdést megmozditották s az eldöntéshez közelebb vezették volna.

Vannak beszédei, mellyeken az ember végigragyogni látja a lángész szivárványát; de földre, hova lábát vethesse, alapra, mellyen lelke megpihenjen és irányt vehessen közelben s távolban egyiránt nem talál: minden villanyos, csillogó phantasticus alaku eszme-föllegekből áll és egyegy nagy gondolat elmosodott vagy szaggatott körrajzaiból.

Vannak beszédei, mellyek a szőnyegen levő tárgyat csak oldalvást érintik, s bár annyira elmések, józanok, fölvilágositók, s bár olly érdekes autobiographiai adatokat nyujtanak, hogy megelégedéssel kell rájok tekinteni; mégis az idegen anyagok és a dologra nem tartozó tartalom miatt csak akkor lennének egész mértékben dicsérhetők, ha a kérdésről, mellyért mondattak, el tudnánk feledkezni.

Vannak beszédei, mellyek a szőnyegre vont tárgy alapeszméjét, mélyebb és eredetibb szempontból fogták föl s fejték ki, mint a többi szónoklatokban történt s ezen előny miatt, kivált pedig az élő, sajátságos és plasticus előadás által nagy hatást gyakoroltak a közönségre; de most az olvasónak türelmét majdnem kifárasztják, a bonyodalmas styl és az óriás terjedelmü mondatok miatt, mellyekben — mint a chinai csont-golyó belsejében öt hat kisebb golyó van egymásból kifaragva — a fő gondolat izei közé egy csoport mellékes gondolat és észrevétel szorult.

Azonban, ha szintén e hibákat igen sok esetben lehet Széchenyinek szemére vetni, még is kétségtelen, hogy korának közvéleménye igen szigoruan vádolta öt a tárgyhoz nem tartozó kitérésekért és a beszédeiben hiányzó benső egybefüggésért.

Végig tekintettem beszédeit, mellyek a nyilvánosság elébe jöttek s ugy találom, miként közölök épen azokban, mik rendetleneknek és ziláltaknak tartatának, gyakran egy magasabb és szellemibb neme az összefüggésnek létez, melly nagyobb vonzerővel bir, mint a gondolatoknak és a szókötéseknek pedant egybeillesztése, s az által hódít, mert a szőkellő modor és merész átmenetek közt a közönségben eszméket ébreszt akkor is, midön maga nem látszik eszméket nyujtani.

Digitized by Google

Aztán mellőzve e tekintetet is, Széchenyi szónoklatainak legalább fele olly szorosan a tárgyra vonatkozik, mint akárkié, s legfelebb egy rövid élcze vagy anecdota közbeszövése szakitja meg a logicai egymásutánnak szigoru fonalát.

Sőt némelly polemiáiban a más véleményüek kolomposait az okoskodások olly erős és kapcsolatos phalanxával támadja meg, hogy előadását müvészinek tarthatnók, ha annyira nem lenne a megtámadott felek szavaira vonatkozó és tárgyilagos, miként azok nyilatkozatainak elolvasása nélkül okvetlenül homályosnak és száraznak kell látszania.

Kettőt találok Széchenyiben, mint szónokban, még megjegyzendőt.

Egyik azt, hogy midőn nagy gondolatai és messzeható tervei is vannak, soha saját szellemének legmagasabb nézpontjáig nem tud fölemelkedni: ő mint orator kevésbé országlár, mint a minő szokott lenni kisebb körökben vagy dolgozó asztala mellett.

Továbbá Széchenyi, ha keble a szenvedélyek és behatások által ostromoltaték is, soha a közönség előtt élő szavakkal megható és mély érzéseket fösteni, soha a tömeget a szivnél fogva birtokába ejteni nem vala vagy alkalmas vagy hajlandó. Ő az irodalomban tudott a kebel legérzékenyebb hurjain játszani, a magány társalgásban kedélyessége által gyakran elbájolta a körüle levőket, de mint szónok, sokat ragadott tapsokra, senkit könyekre; sokat deritett mosolyra, senkit nem indított meg; soknak világositotta, de kevésnek melegitette föl meggyőződését.

Ezért hiszem, hogy bár a szónoki pályára fényes természeti adományokkal birt, mégis, ha a hatás ezen nemét több előszeretettel kedvellette és üzte volna, mint valósággal tevé, ugy sem emelkedheték vala azon fokára a kitünőségnek, mellyen hibás nézetei s botlásai daczára is általában, mint satusférfiu ragyog.

Menjünk át ezen senkitől tul nem haladt, kevesektől megközelitett, eredménydús és tündöklő pályakörének is összeállitására.

Lássuk Széchenyit, mint statusférfiut.

Főbb irányainak, tetteinek és politikai küzdelmeinek rajzolásában nem szükség hoszasaknak lennünk s a cronologiai rend-

Digitized by Google

től a világosság miatt eltávoznunk, miután a felebbiekben a nagyobb tájékozási kérdéseket ugyis előadtuk és számos tárgyra nézve a kiindulási fonal olvasóink kezében van.

A Hitel megjelenésétől (1830) kezdve Széchenyi statusférfiui életét három korszakra lehet természetesen felosztani. Mindenik korszak nagyobb bevégzettséggel bir, mint a közhatás pályáján rendszerint történni szokott; mindenik alatt a nemes gróf sorsa felett más szerencsecsillagzatok uralkodnak s befolyása a hazára más arányban és más politicai helyzetekben történik.

Az első korszak 1830-tól az 1840-ki országgyülés berekesztéséig terjed : az a dicsőség és bámultatás ideje.

A második korszak a Pesti Hirlap megjelenésétől kezdve a grófnak mosonyi követté valasztatásáig nyulik : ez a kifejlett nagyság és félreértetés, a cassandrai szavak és népszerütlenség hét kinos, de maradandó becsü éveit foglalja magában.

A harmadik korszak pedig az utósó rendi országgyülés megnyitásától Széchenyi szerencsétlen betegségeig, a pozsonyi képviselöház teremből a döblingi gyógyintézetig vezet : ez a hazáért megtört szív martyrologiája.

Tekintsük át mindenik korszakot főbb eredményiben, a tárgyilagosság szigorával, részrehajlatlanul és hidegen.

Mi sem Széchenyinek, sem politicai elleneinek nem akarunk ügyvivői lenni, midön történészei lehetünk.

E szerep eléggé magas arra nézve, hogy könnyelmüen föl ne áldoztassék. —

Első korszak.

A Hitel, egy lángésznek ragyogó és szabálytalan míve, egy higgadt tervü agitatornak a lelkesedés és költői képzelem virágai közé takart vakmerő kezdeményezése, az eszmékben s később az institutiókban nagy forradalmat idézett elő.

A főbb emeltyük, mellyek által az ó statusnézetek egész szerkezetét félretolta s uj irányoknak nyitott tért, igen egyszerüek de ovatosan kiválasztottak valának.

Digitized by Google

Némelly, többektől sejtett, de még eddig senki által el nem mondott vagy legalább eléggé nem indokolt tételből állottak.

Összevonom azokat nehány sorba.

Széchenyi megtámadta a magyarországi feudalis birtokrendszert, melly a tulajdon valóságos eszméjével ellenkezik; mellynél fogva a fekvő vagyon sem értékben sem jövedelemben nem növekedik, sem el nem adható, se be nem ruháztatható : következőleg a birtokost, a helyett hogy védné, sülyeszti, a helyett hogy szabaddá tenné, bilincsbe veri s hozzálánczolja a szegénységhez és előitéletekhez.

Megtámadta az adósági törvényeket, a csalóknak vagy roszfizetőknek kedvező magyar pörrendszert, és az ugynevezett nemesi szabadság alapjait tevő IX-ik titulusnak részint kinövéseit, részint kizárólagosságát : — ezen kártékony toldalékait a szintén kártékony hübéri birtokjogoknak, mellyek a személyi és vagyoni hitel teljes tönkretételét bevégezvén, a magyar nemest a szabadságróli hazug álmak közt a világ legfüggőbb és legtehetetlenebb lényévé változtatják.

Megtámadta a robotrendszert, melly a nemzeteröből nagy összeget majdnem olly eredmény nélkül fecsérel szét, mintha egy országnak kötelessége volna millió kezek által fél év alatt egy óriás gödröt ásatni, a következő félévben megint bétöltetni, és ezen bősz fáradságot szünetlenül azon derült arczczal végzeni, hogy valami kincsaknát mível, mellyből pénz és kényelem serked.

Megtámadta különösen a közlekedési eszközöknek jobbágymunkán nyugvó rendszerét, melly által mindig sárra sár fog fektettetni; megtámadta az országos vonaloknak is megyei kézben tartását, mi miatt a kiállitási erő és forgalom örökre pangani fog s kijelölte a centralisatiót a közlekedési vállolatokra nézve, mint a siker egyedüli eszközét.

E pontok által Széchenyi hadat izent az egész multnak.

Ostrom alá vette „a régi magyar szabadság“ fogalom-összvegét.

S a magányjog körüli agitatiot a radicalis reformok felé irányozván, a kérdések természetes összefüggésénél fogva, az alkot-

Digitized by Google

mányt a régi sarkeszméken, mellyeken nyugodt, azon esetre, ha izgatásai a kedélyekben gyökeret vernek, végtére is fentarthatatlanná tette.

A Hitelnek uj aerat kelle nyitni, mihelyt a kormány a megkezdett eszmemozgalmat csirájában el nem nyomja; vagy az ómeggyőződések az ellentállásban elég rugonyossággal és a történészeti tér védelmében elég gondolatbőséggel nem birnak.

Széchenyi, hogy céljaira a lelkesedés zászlója lobogtassék a fiatalság és erély képviselői által, a könyv izgató tartalmán és virágos irmodorán kivül, két jól kiszámitott és csábitó kiindulási pontot állitott föl.

A kornak, mellyben a Hitel megjelent, éppen ellenkező vala meggyőződése mindkettőről.

Az akkori közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a kormányban fekszik hátramaradásunk oka és e miatt az ellenzésen kivül lehetetlen másként munkálni a haladásra. Széchenyi ezt határozottan tagadá, s helyébe merész dialecticájával a következő elvet igtatá: ha magunkat, ha a jogviszonyokat, mellyeknek változtatása tőlünk függ és a birodalmi érdekekbe nem ütközik, gyökeresen reformáljuk, megmentve és felvirágozva leend a haza.

Ezen új nézet, melly egészen czélszerü, de csak félig volt igaz, lefegyverzé a mindenek előtt nyugalomra vágyó kormányt, fölvillanyozta a becsszomjas egyéneket, felelőssé tette az ország jövendőjéért a hanyagot és torhát, élénk mozgalmat támasztott a kedélyekben és az eszmék initiativáját visszaadta a gondolkodni merő nemzetnek.

Továbbá a Hitel megjelenésekori közvélemény kétség alá sem hozta, hogy a magyar dicsősége a multban van, hire Mohácsnál elenyészett, a nemzeti nagyság az életbül a historia régi lapjaira költözött, s most már mi, mint nemzet, a télre hajló kor hideg, ködös és egészségtelen végnapjait éljük; szerencsések, midőn a régi századokra visszaandaloghatunk, boldogok, midőn a szük jelenből a leélt idők emlékei közé menekülheténk. — Széchenyi ezen enerváló s a lélek rugonyosságát megtörő nézet ellen tiltakozott. A nemzet valódi dicsőségére sehol nem talált a multban;

Digitized by Google

a nemzet fiatalságán kivül semmi egyébre a jelenben. A historiát megkicsinyité, hogy a multról elvett sulyt a jövendőre vesse, s hogy a koporsóról az életre, a tettek nyomozásáról a tettek végrehajtására forditsa a közfigyelmet. — Soha eszme nagyobb benyomást nem tön a kedélyekre, mint Széchenyinek következő állitása: sokan azt mondják: „a magyar volt;“ én azt hiszem: „a magyar lesz.“

A nagy izgatónak illy véleménye egy szerencsés inspiratio volt, eszélyesen fölhasználva.

Egyébiránt a Hitel irója maga sem vala még akkor állitásával tisztában.

Sejté, hogy igaza van; de a mit bebizonyitásul használt, plagium.

Benthamból kölcsönözteték. A franczia viszonyokról mondott eszmék voltak majdnem leforditva, csakhogy szent Lajos helyett Nagy Lajos, XIV. Lajos helyett pedig Mátyás király iktattaték ama sorok közé, mellyek megmutatandók, hogy a multban valódi nagyság sehol sincs, s igy a jövendőtől lehet mindent várni.

A fajunk ifjuságáról elmélet tehát igen ingatag lábon állott; sőt az, mire támaszkodék, nem is láb, — kölcsönzött mankó volt.

De a nemzet erőtől pezsgő része szentirási igének vette a jóslatot: „hogy a magyar lesz.“

Az epedést a nemesebb kedélyekben tettszomj váltá fel.

Ezen eszme: „a magyar lesz“ az erély; a „magyar volt“ a csüggedés.

S az idő bebizonyitotta, mit Széchenyi nem tudott.

A magyar „fiatal nemzet lön“ vagy mert az vala; vagy mert egy lángész által annak kiáltaték ki.

És teljesült a költő szava:

„Mit dem Genius steht die Natur in ewigem Bunde:
Was der eine verspricht, leistet die andre gewiss.“ —

Meg vagyok győződve, miként a két uj állitás nélkül: hogy t. i. hátramaradásunk oka nem egészen a kormányban, de magunkban fekszik, és csak magunk által szüntethetik meg, — s hogy a magyarnak valódi nagysága a sorstól ezentulra van fön-

Digitized by Google

tartva : Széchenyi Hitele az eszmékben soha azon forradalmat, mellyet előidézett, nem támaszthatta volna.

Különben is Kossuth tévedett midőn hivé, miszerint a Széchenyi által hirdetett eszmékre el volt készülve a közvélemény.

Taglaltam a maga helyén és igazi mértékére visszavittem az országgyüléseknek és a rendszeres bizottmányi munkálatoknak hatását a reformkérdések előkészitésére.

Valóban e hatás parányi volt.

Az ellenzéki szellem erősitette az önálló gondolkozást; de táplálékkal nem látta el.

S ha uttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem „volt“ de „lesz;“ kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtettek irodalmat közönség nélkül, harczoltak a neologismusért majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva és midőn már lőn közönség, melly az irói fáradozásokat méltánylani kezdé, az elismertetés e bátor kezdeményezőknek többnyire csak emlékeiket jutalmazhatta.

Kétségkivül a nyelvujitók voltak a politicai ujitóknak előkészitői.

Ők termékenyiték meg, ők tették a változtatásra hajlékonynyá, s az uj eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologismus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.

A Hitel hamar gyüjtött proselytákat; de inkább az eszme, mint a hatalom emberei közt, inkább a tanhelyeken és a nagyobb városokban, mint a régi politicai pártoknál és a vidéki nemesség soraiban.

A falun megégették e könyvet az apák, mig a tanodákban fiaik áhitattal olvasák.

A régi táblabiró parasztlázitónak és birtokrablónak hitte Széchenyit de a tiszteletbeli aljegyző és a fiatal ügyvéd a haza megváltó.

A reactió, aza a nemesi rendnek, az akkori hivatalos or-

Digitized by Google

ságnak számszerinti nagy többsége, az első ügyvivőt Széchenyi reformeszméi ellen az oppositio sorából nyerte.

Gróf Dessewffy József kiadta Taglalatait; utána vagy vele majdnem együtt megmozdultak az ó-rendszer kisebb tekintélyü pártolói is, és csakhamar a Hitel ellen egy egész kis irodalom támadt, ismeretlen vagy alig ismert nevekből.

Kérdezteték s faggattaték Széchenyi, mint Uriel Acosta a zsynagoga és traditio tanárai által. A hajtekercses s parókás vádlóknak Talmudjok volt Verbőczy; doctrinájok a pecsétes levelek, az ősi kiváltságok és a történészeti jog.

Miként a megrendített ó-fogalmak és a még formulázatlan uj korszükségek közti harczokban, többnyire szükkeblüség jellemzi a fenállónak hőseit, illoyalitás az eszmemozgalmak kezdeményezőit: — ugy történt a Dessewffyvel folytatott polemiákban is.

Széchenyi a „Taglalatra" a „Világ" czimü vastag könyvvel felelt.

A reformator kevesellé, hogy megczáfoltassék birálója; leverni, megsemmisiteni akarta azt. Dessewffy, az országgyülések és a tudományos világ tiszteletben álló férfia, nemcsak kiforgatva lőn nézeteiből, mi helyesen történt; de egyszersmind véleményei miatt nevetségessé és gyülöletessé téve, mi sem a szőnyegen levő kérdésekre nézve szükséges, sem a jövendő tekintetéből hasznos nem vala. S ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a tekintélyek kiméletlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitatkozási modor, melly nálunk később lábra kapott, melly a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette, s a szenvedélyek tajtékával mindent beboritván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett: — ismétlem, e szenvedélyes modor, mellyet Széchenyi később annyira kárhoztatott, a „Világ" nagy hirű irójában talált egyik fő kezdeményezőre.

Különben a „Világ" Széchenyinek legjobb és legdiadalmasabb mive volt.

Digitized by Google

A Hitel alapeszméinek nagy bejáratot szerzett a közvéleménybe.

A stabilismus tanait fölforgatta, a haladás barátait merészebbekké tette, a kétkedőket a reform ügyéhez vonta, a félénkeket elnémitá.

„A Világ, igy kiált fel egy akkori birálója, előhirnöke a tüzoszlopnak, melly minket magyarokat egykor a terméketlen és sötét pusztából az igéret földére vezetend; a Világ első derengése a ragyogó keleti csillagnak, melly a hatalom embereinek és a népnek utat mutat a megváltó felé; a Világ egy fénytorony, melly vigasztaló sugárait messze kiküldi és irányt jelöl, midön a viharos éjben megtörhetetlen talaját a hullámok siker nélkül ostromolják.“

Széchenyi e második munkájában a „Hitel“ eszméinek fejtegetésén kivül az egyesületi szellem terjesztése, a magyar nyelv diplomaticai jogkörének szélesitése, az intelligentiai mozgalmak centralisálása és azon központositási irány mellett agitál, melly a közlekedési vonaloktól kezdve, az anyagi haladás minden főbb fonalszálait, Budapestre, mint Magyarország szivébe gyüjtse össze, s onnan terjessze ki rendszeresen.

Csakhamar elkészült, bár a sajtó által későn tétetett közzé Széchenyi harmadik munkája, a Stadium, melly berekeszti az általános politicai reformokra vonatkozó izgatásainak cyclusát

Azontul Széchenyi csak egyes kérdések felett szólal föl, vagy pedig, miként politicai pályája második korszakában történik, a nem maga idejében és veszélyes modorban gyakoroltnak hitt agitátiók ellen folytat háborut.

A Stadium, ellenkezőleg mint a Hitel és Világ, rendszeres könyv s egy fonalszálból van leszöve. Irmodora pongyolább; de logicája szigoruabb és előadása kevésbé áradozó.

A közelgő országgyülés teendőjét jelöli ki.

Kézikönyve a radicalis reformoknak, mérséklett és csábitó külsőbe öltöztetve.

Alapja Bentham utilitási elve, mellyet Széchenyi már a Világban az értelem, az itélőtehetség és a képzelem minden virágaival megkoszoruzott.

Digitized by Google

A Stadium a legmesteribb dialecticával törekszik bebizonyitani és többnyire be is bizonyitja, hogy a reformok, mellyek általa, mint halaszthatlan teendők, ajánlatba hozatnak, nemcsak a hazának, nemcsak azoknak, kik a régi rendszer megbukásával jogokat nyernek, de a mi a fő dolog, még azoknak is, kik a jogokról lemondanak, gazdagodására nagy mértékben fognak hatni.

A Stadium el akarja hitetni, s többnyire erös okokkal, hogy minden általa megtámadott elöjog eldobása, a kiváltságosoknak, kik eldobják, egyegy szép összeg pénzt dug zsebébe.

E könyv vitatja, hogy a reformok iránt tulajdonkép egész Magyarországon még a legközönyösebbek azok lehetnének, kiknek jelenleg semmi joguk nincs, és a haladás leghöbb pártolóinak, ön hasznukért, épen azoknak kell lenniök, kik az elöjogok birtokában vannak.

A Stadium alapeszméje : a radicalismus, a fekvő vagyon és a szabadalmak tulajdonosainak meggazdagitása.

Előáll Van Peng — van a mi peng — egy óriás vagyonu hollandus, kitől a bene possessionatus táblabiró kölcsönözhet, vagy a kinek jószága egy részét, hogy a többit investiálhassa, el is adhatja.

Van Peng ur eszményképe az iparnak, a vállalkozási szellemnek, és a hitel után sovárgó pénzes zsákoknak.

Van Peng ellensége a régi birtokrendszernek s azt mindenütt korholja, szidja, nevetségessé teszi.

A bene possessionatus táblabiró, bármint rimánkodik, a kegyetlen Van Peng urtól zálogra, söt perennalis fassióra is igen keveset kap : a kölcsönről pedig, melly által tündér-kertté varázsoltathatnék az aviticum mocsárja és homokja, a hideg hollandi vagy nem akar épen semmit tudni; vagy pedig a kamatra nézve olly Shylok, ki a szegény táblabiróból nemcsak egy font hust szándékozik kivágni, de minden vérét uzsorában követeli.

Azonban a hangulat és szerep rögtön megváltozik, mihelyt a táblabiró az elöjogokat és a Titulus nonust a haza oltárára kezdi lerakni.

Digitized by Google

Van Peng tüstént a legnyájasabb férfiu, a mint az ó-birtokrendszer, a mint a kopott kiváltságok és a függő pecsétes levelek tartalma egyenként föláldoztatik, örömtől sugárzó arczczal kiáltja : most száz procenttel, most megint száz procenttel, most ujra száz procenttel adok többet a tekintetes ur birtokáért; most már kölcsönzök a beruházásokra mérséklett kamattal, most olcsó kamattal, most már a legolcsóbb kamattal, . . . ah! istenem! már egészen szolgálatjára állok és ön a legszerencsésebb halandó, mert a haza boldogitója lett és mellesleg megis gazdagodott.

Ez a Stadium izgatási modora.

Benne a mély felfogás, a valóságos érdekek bölcs taglalata, szövetkezik az igérgetési árveréssel.

Az a mit a gróf capacitatiónak nevez : capacitatio a főeszmékre, ámitás a kiszinezésre nézve.

Ha hatni akart az ó-fogalmak megingatására, e czélt elérte; ha hitte, hogy az ő capacitatiójában nincs az elméknek olly lendület, a kedélyeknek olly irány adva, melly midőn az alkotmányos formák lassusága által föltartóztatnék, végre a Kossuth jelszavát, hogy t. i. a nemzet nem kér, de követel, magától kitalálandja : ha ismétlem Széchenyi azt hitte, hogy Stadiumában a hideg számitás nem változott egy nemévé a képzelem általi agitatiónak : akkor, nézetem szerint, igen kevésre becsülte saját fényes és szemkápráztató dialecticáját.

A Stadium másik, sokkal lényegesebb hibáját, más alkalommal taglaltam.

Elmondám t. i. hogy a gróf csodálandó ügyességgel és elmemélységgel indokolta az egyes reformkérdések sürgetősségét, hatását az államra és anyagi hasznait az egyénekre; azonban mellőzte a részleteket, mellyek utján inditványa, jogösszegünk történészeti előzményei közt létesitendő. Csinált elvtörvényeket, három vagy négy sorból állókat.

E modornak hatását a későbbi évek eszmemozgalmaira föltártam.

Azon reformok, mellyeket Széchenyi a Stadiumban, ezen be nem végzett munkában, a nemzet első teendőiként jelöl ki, s

Digitized by Google

mellyeknek fejtegetésére körülményesen kiterjeszkedett, a következők: hozassék be a hitel emelésére a váltójog; az ősiség és a fiscalitás töröltessenek el; mondassék ki a nem-nemesek szabad birtokszerezhetési joga s a haza minden polgárainak törvény előtti egyenlősége; a nemtelenek válasszanak magoknak megyei pártvédet, kik a tagositási és arányositási pörökben érdekeiket a földesur ellenében képviseljék; a házipénztár és az országgyülési költségek terheinek hordozásához mindenki birtokaránylag járuljon; a fő közlekedési vonalok az országgyülés által jelöltessenek ki, s létesitésökre és föntartásokra szintén mindenki egyenlőleg adózzék; végre a monopoliumok, vagy más szavakkal a regalék, a czéhek és limitatiók töröltessenek el.

Látható, hogy a közjogi reformokon kivül, csak az erőltetett örökváltság kérdése az, mellyet az 1847-ki országgyülésig az ellenzék által sürgetett korigények közöl, Széchenyi már a Stadiumban, mint mellőzhetlen teendőt, nem inditványozott: sőt a regalék megváltása vagy eltörlése a forradalom alatti idők parlamentaris vitatásai közöl is kibontakozott; a czéhek a februári napokat régi szerkezetökben tulélték, és az ősiség a vele kapcsolatban álló fiscalitással együtt csak elvileg van most is eltörölve, vagy sajátlag eltörölve sincs, hanem megingattaték.

Széchenyi nagy, de a nemzetélet egész történészeti multjával összeütköző reformjai, hihetőleg eldöntő hatást nem gyakoroltak volna a közvéleményre, ha ő nem bir olly szokatlan ügyességgel, elörelátással és mélységgel az egyesületi és vállalkozási szellem fölébresztésére.

A mi politicusaink soha eléggé felfogni nem tudták az anyagi mozgalmak hatását az eszmék fejlődésére; nem értették azon csodálatos erőt, azen büszke önérzést, mellyet egy mindenben hátramaradt és sokáig pangó népben az első siker, az első látható, megmérhető, kézzel fogható eredmény okoz, ha közaka-

Digitized by Google

rattal létesült, vagy azok kezéből jön, kik egy szebb jövendő előhirnökeiként léptek föl.

Aztán, miként az uj vallás kezdeményezői, nem az eszmék, hanem a csodákbani hit által szerezték a proselytákat; szintugy valami kitünőt, valami felötlőt, valami ollyat, melly a képzelődést foglalatoskodtatja, és a szokatlan dolgok teljesitése által gerjeszt bizodalmat, szeret a nép első reformátoraiban látni. — Illyek a nagyobb szabásu anyagi vállalatok.

Kétségkivül Széchenyi pártolói közől, ha nem is az értelmesebb, de a számosabb rész, midőn merész reformjait megpendité, vagy charlatan tervkészitőnek, vagy álmodozó szobabölcsnek tartotta volna öt, ki az életet a czifra elméletek drótsodronyán akarja mozgatni: ha anyagi vállalatainak rendkivüli sikere, nem hirdette volna, hogy a mihez nyul, annak okvetlenül létesülni kell.

Olvassa el akárki a gróf elleni polemiákat s látni fogja, milly kevesen merték az ő reformeszméi ellen fölhozni: ez theoria, ez nem megy az életben, ez impracticus nézet, ez kivehetetlen, ez ábránd, ez utópia. S pedig minden ujitót illy állitások szoktak elhalmazni és leverni.

S miért történt e kimélet? Miért vetette el legerősebb, sőt egyetlen fegyverét a régi rendszer, midőn Széchenyi által ostromoltatott?

Mert az anyagi vállatokbani szerencséje, mert a kivitel körüli ügyesség megdöbbentett és bámulásra ragadott mindent.

Hamar vált nevetségessé, öt nem ollyannak tartani, ki a mit akar, végre is tudja hajtani.

Az előállitási practicus modor kezességet igért a jogviszonyokra vonatkozó reformeszmék életrevalósága iránt is.

Bármint fájt a táblabiró szive Széchenyi inditványainak hallására, nem bátorkodott mondani: ez legfelebb szép theoria; mert félt, hogy válaszul fogja nyerni: bizzák csak reám, majd eligazitom.

A politika megdönthetlen aphorizmája: hogy a fönálló akkor már erkölcsileg megbukott, midőn a reformokra, mellyek helyébe lépni akarnak, nem sütheti a kivihetetlenség bélyegét.

Digitized by Google

A statusquo, mikor megtámadóját a tettek és előállitás emberének kénytelen hinni, többnyire aláirta saját halálos itéletét.

És kétségkivül Széchenyi p. o. az ősiség népszerütlenitésére legalább annyit folyt be az előállitás terén szerzett hirnevének, és azon hitnek, hogy ő kiválólag gyakorlati eszü férfiu, varázshatása által, mint a Van Peng ur szájába adott ragyogó és meggyőző, számokon épült és mégis némileg mystificáló okoskodásai utján.

Egyébiránt a milly mélyen értette Széchenyi a magányjogi változtatásoknak alig észrevehető, de biztos működését az alkotmányos élet és állami formák átalakitására; szintugy tudta fölszámitani az anyagi vállalatok erkölcsi eredményeit, és hatásait a közszellem emelésére. — E rendszeretlennek látszó agyban, minden organice függött össze.

„Ha, igy szól Széchenyi Magyarország kiváltságos lakosaihoz intézett rövid röpiratában, — ha örökké egyedül nemzetiséget, vallást, coordinatiókat pengetünk, miknek, ámbár előmenetelink alapjai és ekkép szent ihletéssel ápolandók, azért nemzetünkre mégis csak közvetve s idővel lehet teljes idvességü hatásuk; ha az elvkérdések mellett nincs kellő figyelmünk a jelenre, a mai napra, s mind arra, mi ugyszólván bőrünkre és csontunkra ég; ha nem teszünk hasonlag kellőt és czélszerüt mind annak életbeléptetésére, mik nélkül olly aggasztón sinylünk, minők például, a közlekedések, tanodák, hitelintézvények : akkor, oh akkor sokban a legdicsőbb nemzetiségi s alkotmányi elvdiadal is bizony egyedül közönyös kebelre talál, sőt még émelygést is okoz, vagy boszantást gerjeszt. Mert mig emberek vagyunk, átalában véve még a legmagasb, legszellemibb dolognak is csak ugy van jó illata, köz kelete s tartós divata, ha nincs az elizetlenitve mindazon anyagi életjavak, sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, mellyekkel, bár akarjuk bár ne, meg nem szünő érintkezésben vagyunk. Ugy, hogy bármilly különösnek látszassék is ezen állitás sok előtt, bizony nem hiszek én ott nagy, általános, magasztos és kivált tartós szellemi kifejlést lehetőnek, melly a nagy közön-

Digitized by Google

ségnek nedv és vérébe menne át, legyen az aztán bár vallás, nemzetiség, alkotmány vagy bármilly nemü erkölcsi haladás dolgában : hol minden jobb közlekedések s kiviteli csatornák, könnyü kereset, gyakorlati kiképzésre czélzó intézetek stb. hija miatt, a haza olly testhez hasonlit, mint a millyet gutaütés környez; hol ekkép, midön minden pang, minden dermedez, természet szerint alig van egyén, kit felette égetöleg ne sujtana a legközelebbi életszükségek fejletlen léte s ki ehhezképest — mert hiszen meg nem szünöleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi fölhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is.“

Széchenyi, értvén a közlekedési reformok és iparvállalatok erkölcsi és szellemi hatásait, öszhangzásba akarta hozni az anyagi javitásokat az elvkérdésekkel, a kézmunkát és gözerőt a nemzetiség és alkotmányos lét fejlödésével.

Nagyszerü, de óriás nehézségekbe ütköző terv.

A kiállitási erökből politicai eröket készitени, és mind a politicai, mind a kiállitási eröket a nemzetiség számára lefoglalni : valóban ez a legszédítöbb eszme, s mégis Széchenyi által alakot, életet nyert s győzedelmei csak Kossuth hatalomra jutásával, szüntek meg.

Már a Világ közzétételekor, mint látszik, a gróf tisztában volt az anyagi vállalatok körüli terveivel, s felfogta azok jelentékenységét.

Csodálatos gyorsasággal nyult a létesitéshez.

A magyar tudós társaságot, a casinót és lóversenyt, miknek még azelött adott életet, uj és szintén eldöntő hatásu kezdeményezések váltották fel. Egész sora a gazdászati, ipari és közlekedési föladatoknak mozdittaték elö, egyletek, részvénytársulatok, és kereskedelmi vállalkozások által ; — mellyeknek inditványozója, létrehozója, éltető szelleme Széchenyi volt.

Az ő neve csakhamar a siker kezességévé lön.

A nemzetben felköltött egyesületi és vállalkozási erő minden nyilvánulása, legalább tiz év alatt, kizárólag a gróf személyében öszpontosult.

Digitized by Google

Pártolásától függött az eredmény.
Nézetei határoztak a teendők sora és fontossága felett.
Tekintélye megdöntött minden ellenkező irányokat.
Ő vált az előállitási tér autocrátorává.

És politicai pályájának ezen befolyásos korszaka alatt Budapest fényben, gazdagságban, kiterjedésben olly óriásilag kezdett emelkedni, mint csak Amerikának szerencsés városai szoktak.

A közlekedési nagyobb vállalatok megindulának. S a dunai gőzhajózás és a budapesti lánczhid által Széchenyi Magyarországot az európai polgárisodás részvényesei közé lajstromozta be.

Egyetlen hön ápolt terve volt, melly a viszonyok szirtein, bár nem egészen, de nagy részben hajótörést szenvedett: értem Budapestnek a fekete tengerreli szoros és élénk összeköttetését, a megtisztitott és szabályozott Dunán.

A mi e részben eredménydus történt, a mérnöki kitünő munkálatoktól kezdve az aldunai sziklák szétrepesztéséig, s a Széchenyi nevét viselő pompás szirtutakig; az, a kormány erélyes pártfogásán kivül, a gróf lángeszének, ügyes tapintatának és ernyedetlen munkásságának emléke: a mi pedig a végeredményt lehetetlenné vagy aránylag csekélylyé tette, az, az európai viszonyokban, a török birodalommal kötött diplomaticai szerződésekben s e szerződéseknek olly alkalmazási módszereiben feküdt, mellyeket részint előre meggátlani, részint később kiegyenliteni az osztrák ministerium őszinte és kitartó fáradozásainak sem sikerülhetett.

Széchenyi kettős megtámadása, a tettek és eszmék általi rendszeres ostrom, nehány év alatt hátrálásra, sőt teljes visszavonulásra kényszerité a statusquo csökönös pártolóit. A régi rendszer kialkuvást nem türő vezérei, zászlótartói, hirnökei, paizs- és podgyászvivői, az egész avasdi párt, nagy és kicsiny ügynökeivel együtt odahagyta az irodalom csataterét, ritkán fogadta el a keztyüt a megyegyüléseken és csak a hatalom legfelső regióiban remélt még segédet és támaszt.

Digitized by Google

Széchenyi népszerüsége a diadal-tropheumok által mindig magasabbra emelkedék.

De e népszerüségnek — ha nem csalódom — más alakja volt, mint a közelebbi idők alattinak.

Az kevésbé vala szenvedélyes, kevésbé követelő. Inkább karolta át az eredményeket, mint az egyént. Inkább hódolt az eszméknek és a sikernek, mint magának Széchenyinek.

A népszerüség nem mondotta neki, mint később Kossuthnak, vagy mint egykor Villeroy marschall az erkélyre lépő franczia királynak : uram! a kiket magad alatt látsz, a kik ezerenként tekintenek reád föl, mind rabjaid és várják szeszélyedet, hogy teljesitsék.

E nemü szolgai vagy örjöngő bálványimádást a tömeg nem mutatott soha Széchenyi iránt.

Felsőségét elismerte, utmutatásait követé, intéseit meghallgatta, nem engede a haladás előharczosának homlokára virágfüzér helyett töviskoszorut tétetni, inkább bizott benne, mint hitt a gyanusitóknak : — illyen vala Széchenyi népszerüsége.

A lázas, a mámoros, a bachánsnővé változott népkegy, melly ölelései által kedvenczeire is rálehelli az ittasságot : akkor még nem vala nálunk olly ismeretes, mint utóbb.

És Széchenyi sok bámulót, sok követőt, sok erélyes védelmezőt számlált maga körül; de vakimádókat és fanatisált eszközöket jóval kevesebb mennyiségben, mint tetteinek és iratainak a sajtó utján megjelent sallangos, fölcsigázott s ömlengő magasztalásaiból gondolni lehetne.

Itt kell még emlitenem, hogy már közpályájának első korszakában is többször vala népszerüsége, bár mulékony, de erös rázkodásoknak kitéve.

Aztán midön hatása legáltalánosabbá vált, emelkedék az ellenzék sorából versenytársa, kivel öt a közvélemény minden kielégitő ok nélkül párhuzamba akarta tenni, hogy legalább egy araszszal megröviditheſse : mintha magasságától tartott volna, mintha befolyását unni, vagy rettegni kezdené.

Wesselényi Miklóst értem itt.

Digitized by Google

Az 1833-ki és az 1834-ki kolozsvári országgyülésen Wesselényi, mint parlamenti szónok, méltó elismertetést nyert: sőt az ellenzék vezetőjévé lön, ugy a Deák föllépéseig Pozsonyban; mint, kivált a pártszenvedélyek elmérgesedése után, az erdélyi törvényhozás és megyei közgyülések termeiben.

Wesselényi kitünő jellem s talentum volt; de a történész alig fogja valaha átlátni, hogy miért hasonlitaték a kortársak által Széchenyivel akként össze, hogy az utóbbi veszitsen.

Pedig ez megtörtént.

1833-tól fogva 1836-ig rendes vitatkozási tárgy vala: hogy a két magasztalt tekintély közöl, mellyiké a belátás, a hazafiság és a státusbölcseség babérja?

Széchenyinek szélesebb és mélyebb; Wesselényinek lármásabb, ujongatóbb s kardcsörgetőbb népszerüsége volt.

Kossuth az uralkodó nézeteket e két férfiu pályájáról gyönyörüen összeállitotta.

Soraiban éles észszel és hiven van visszaadva a kor véleménye Széchenyiről s Wesselényiről; de hogy aztán e vélemény maga éles elmét tanusit-e és hün-e? az, nézetem szerint egészen más és sokkal kétségesebb kérdés.

Én, a hely szüke miatt, Kossuth igen érdekes rajzának csak nehány alapvonásait idézhetem.

„Huzamos időn át — igy szól ő — két jeles hazafi vezérlé a javitási párt közvéleményét. És e két nevet, miként egy volt tiszteletünkben, ugy elvek iránt is egybefoglalók. Azonban vettük észre, és lehetetlen volt észre nem vennünk, hogy a két vezér egy idő óta nem karöltve jár s utjaik mindinkább szerteágoznak. Egyes részletekben a siker Széchenyi mellett volt; de valának sokan, kik ugy vélekedtek, mikép e részletek olly üdvösségre, minő a magyarnak kell, hogy boldog legyen, vezetni soha sem fognak, ha elsőséget vivnak ki magoknak az elvek fölött, miket a közvélemény Wesselényiben személyesite. És a fejlődő nemzeti értelem gyakran veté föl vitatás kérdéséül: mi a különbség a két hazafi tervei közt? Természetünkhez tartozik, hogy ha egyszer kérdés támad az ember keblében, a felelet is elkövetkezik. — Igy erednek a pártok a politicában. Kik az

Digitized by Google

öszinte kérdésre önmagoknak öszintén megfelelnek, kiknek meggyöződésük van, képezik a pártok gyüjtő magvát, mellyhez aztán sok vak utánzó, sok szennyes érdek és sok salak is csatlakozik. — És mondák az emberek : Széchenyi vagyonosság utján akar vezetni közszabadságra; Wesselényi pedig a közszabadság utján vagyonosságra. Amaz ezt tartja : legyünk csak gazdagok, a szabadság majdan elkövetkezik. Emez viszont : csak szabadok legyünk, a gazdagság majd önként eljő. — "

Kossuth a két eszme különbségét és egymástól mindinkább eltávozó irányait az akkori kor embereinek fölfogása szerint fejtegetvén, végre a Wesselényit pártolók nézeteire veti a nagyobb sulyt, a következő elmefuttatás által : „Nem mutathat nemzetet a historia, melly gazdagság által jutott volna el szabadságra, de mutat sokat, melly gazdagság által ös szabadságát elvesztette. Már Cato mondja : Timeo ne divitiae magis nos ceperint, quam nos ipsas. Csak olly gazdagság nem veszélyes a szabadságnak, melly a nemzet erkölcsi és anyagi tehetségének szabad kifejlődéséből szabadon fejlett; az, mit a kegyelem nyujt, mi jogok árán vásároltatik, tartos jólétet soha sem szül : s igy mindenek előtt ójuk meg a szabadságot, a melly már van, mert a mit itt veszitünk, azt békés uton vissza nem nyerjük tán soha is. És azért jogainkból semmi áron ! S mig tehát itt egy részről mindig örködünk, más részről emeljünk a szabadság sánczai közé mindig többeket. A szabadság nem veszit, ha megosztatik, sőt mindenkor nő és erősödik. Midőn ezt tesszük, az anyagi fejlődést is legsikeresebben mozditjuk elő; mert ha igaz, hogy csak azon jólét tartós és állandó, melly a nemzetből fejlett ki önkényt és szabadon : a szellemi érdeket kell fejteni, hogy a jólét kifejlődhessék önként, szabadon. A szabad szellem csodákat mivel az anyagon is. Ez az ut igaz nehezebb és akadékosabb, indulatot és féltékenységet költ fel ellenünk : de a jog maga nem lesz áldozat. S ha gyöngék vagyunk, ha a szabadságot védeni, fejteni tehetetlenek : inkább akármi, mint testi jókért nyakunkba rázott szolgajárom."

Igaz, hogy e párhuzam hün van Kossuth által ecsetelve; de szintén az is igaz, miként alig lehet alaptalanabbul fölvenni két

Digitized by Google

tekintélyes egyén állását a politica nagy kérdéseinek irányában, mint a hogy a kortársaknak, kik illy párhuzammal megelégültek, sikerült.

E szerint t. i. ugy látszik, mintha Wesselényi a közjogi reformok mélyeiben buvárkodni tüzte volna feladatul ki, s mintha ő lett volna csordultig teli azon eszmével, hogy az ország boldogságának alapja az, ha minél inkább közeledünk az általános szavazatjoghoz; mert a szabadság mindenkor nő és erősödik, ha a votumok szaporodnak.

E párhuzamból ugy látszik, mintha Wesselényi az alkotmány ujitgatásai és szabadság nagy elveinek beoltása által akará vala a statusquot megváltoztatni, a magányjogi régi viszonyokat lehetetlenné tenni, a pörfolyamot feldönteni, a hitelt megalapitani, és az anyagi javitásokat előidézni.

Wesselényiről látszik ez igy, ki az országgyülés coordinatiojától, sőt a házszabályok készitésétől kezdve, minden inditványtól, melly közjogi változtatásokra vonatkozék, különösen irtózott, s még a városok rendezését sem igen kedveltette.

Valóban bő költészeti érre volt szükség, hogy illy tulajdonok fedeztessenek föl Wesselényiben.

De hasonló eredetiséget tanusit a párhuzam másik fele is.

Szerinte Széchenyi ollyan materialista, ki mindig „panem et circenses“ után jár, ki egy sybaritai kényelemben hiszi rejleni a függetlenséget, s ki nem kételkedik, hogy minden forint, akármiként szereztetik meg, egy lap a szabadság könyvéből, és a zsidók gazdagsága a szabadság összes' doctrináinak diszes és illuminált kiadása.

A párhuzam e bölcsesége azon férfiúra vonatkozik, ki olly mélyen fogta föl a magányjog és anyagi kérdések befolyását az állam sorsára és formáira; ki vállalatait a szellem emeltyüjévé tette, ki semmihez nem fogott, mellynek erkölcsi osztaléka nem vala; ki a lánczhiddal a vámmentességet buktatta meg; a közlekedési eszközökkel a nem-adózást kivánta földönteni; az associatiókkal a politicai eszmék központositására müködött; a magánjogi változásokkal az aristocratia kizárólagos befolyását támadta gyökerében meg; számos kisérleteivel egy különálló ma-

Digitized by Google

gyar financziai rendszert létesitésére törekvék, és a munkásság minden terén fajunk megmentése után, második vezércsillagául tüzé ki : „hazánknak ingadozás nélküli átvarázsolását egy elkopott, félig meddig feudalis, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő és minden álfénytől kitisztult képviseleti rendszerre.“—

A ki Wesselényi és Széchenyi közt az utósó különbségeket akarja keresni, inkább onnan indulhat ki, hogy Wesselényi a régi alkotmány védelmi positióit kivánta hiven megtartani és félt a köz- és magánjogi nagyobb reformoktól mind addig, mig Austria absolutistjcus irányunak marad, s mig az örökös tartományok is alkotmányt nem nyernek.

Ellenben Széchenyi szükségesnek tartá, hogy azt „Austriávali vegyes házasság“ alatt is folytonosan és azon eszközök által, mellyek lehetségessé teszik, gyüjtsük anyagi és erkölcsi erőnket, reformáljuk viszonyainkat olly téren, hol legtöbb eredménynyel lehet; neveljük értelmi súlyunkat; egyesítsük a néposztályok érdekeit; s ugy igyekezzünk alkotmányunkkal és anyagi előállitási tehetségünkkel gazdálkodni, hogy hangadók lehessünk a birodalomban minden nagy fordulatpontnál, s akár az absolutismus, akár a szabadság uralkodik Bécsben, mi helyzetünk sajátságaiból a legtöbb kamatot legyünk alkalmasok hazánk számára kivonni.

Igy jellemzette magát a két férfiu politicai iránya.

E nemü volt köztök az utósó különbség.

De a kortársak, kiknek okoskodását Kossuth összeállitotta, ugy látszik, inkább szerették az antithesiseket, mint az igazságot; örvendettek ama fölfedezésnek, hogy Széchenyi az anyag embere, Wesselényi pedig csupa szellem.

Holott ha saját keblök hangulatát megvizsgálták volna, könnyen kitalálhaták, miként Wesselényinek csak azért volt zajosabb népszerüsége, mert még akkor a sérelmi kérdések kedveltebbek valának, mint a reformok, s bár a haladás szüksége nem tagadtatott, mégis egy meddő vagy csekély sikerü sérelmi ügy több kedélyben rengette meg a részvét hurjait, több agyban látszott előlegesebb fontosságunak, mint a vámmentesség eltörlése, vagy a törvény előtti egyenlőség kihirdetése.

Digitized by Google

Wesselényi fontosságát később politicai üldöztetése is nevelte.

Mert a haladás elleni szélső párt gróf Reviczky bukásával a magyar kormány élére jutván, érdekeit erélyes eszközök által hitte elömozditandónak.

E reactio kevés tekintetbe vette a formásságokat. Általában határozottabb szinezetü és merészebben experimentáló volt, mint nálunk addig szokás vala.

Olly elfogatások, olly közkeresetek fordultak elő, mellyekből aztán népszerü sérelmek támadtak és az alkotmányoslét legbálványzottabb eszméi melletti szónoklatokra nyitottak tért. A felségsértés kérdései uj definitiók alá jutottak. A birói hatalom bepöröltetett a közvélemény és elvádoltatott a törvényhozás előtt. A szólásszabadság kérdésében Magyarország egész constitutiója látszott egy koczkavetésre föltéve.

Természetes, hogy a kedélyek szokatlan ingerültségbe hozattak és Diogenes lámpájával kellett minden pártban a mérséklett emberek után nyomozni.

Széchenyi, ki nagy czéljait a szenvedélyek szürkületében is örökké szem előtt tarthatta, épen azok nagysága miatt, — Széchenyi, kiben a merész izgató súlyegyenben tartatott az eszélyes országlár és a ravasz tervkészitő tulajdonai által : a lázos küzdelmek alatt léleknyugalmát megtudta ótalmazni. S valamint a kormány törvénytelen eljárásai ellen hatálylyal szólalt föl : a börtönbe zárt Kossuth családának segedelmezésére ezereket irt alá; és Wesselényi megszabaditásáért fáradságát szivesen s nem siker nélkül ajánlotta : szintugy munkált arra is, hogy az ellenzék a szélsőségeket kerülje, tuléles eljárási modorát szeliditse és óvakodjék olly lépésektől, mellyek, az erőtan szoros törvényei szerint, nem az önkény, de a szabadság bukását vonnák magok után.

E közvetitő szerep őt igen megfoghatólag gyakran hozta az uralkodó véleményekkel feszült állásba, a tömeg a szélsőbb szinezetü hazafiaknak pályáját kisérte lármás „ovatiókkal", a sajtó néha aggódott a gróf nyers hangján, mellyel az ifjuság apró rakonczátlanságait megtámadta és a szinházi karzat füttyei ellen pánczélos és sisakos czikkeket irt : — de ezen rövid, sőt több-

Digitized by Google

nyire kedélyes neheztelések daczára is, a közvélemény tisztelettel volt Széchenyi iránt s az ő népszerüsége csak a felszinen vala megingatva; benn pedig a magyar nemzet tudalmában, benn, a nép szivének fenekén, még a közelismerés szilárd és jólvédett alapjain nyugvék.

Illy helyzetben találta Széchenyit az 1839-ki országgyülés, mellynek megnyitása előtt a szólásszabadsági sérelemből támadt ingerültséghez, uj forrongási anyagot dobott a váradi püspök a vegyes házasságokbani papi állás megtagadása által.

Leirtam Széchenyinek befolyását ezen zivatarral kezdődő és véletlenül földerült országgyülés szerencsés fejlődésére.

A sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak, és a reform az igazgatás jelszavául fogadtaték el. Az ellenzék le volt csendesitve; Széchenyi, mint a haladás képviselője, nagy diadalt nyert; a kormány régi emberei megkiméltettek; a conservativ párt uj sarjadéka, melly az átalakulási rendszer eszméitől nem idegenkedék, élén a lángeszü Dessewffyvel, a politicai befolyásra nagy tért nyert: szóval minden pártárnyolatnak, bár különböző, de elég oka volt a megelégedésre, s innen magyarázható ama lelkesedés és rózsaszin szemüveg, mellyen át kezdettek még a higgadtabb, még a korjelenségek által magokat megcsalatni nem engedő emberek is, a jövendőre tekinteni.

A tulhivékenyek, a tulremélők sorába esett még a hideg szenvedélyeket és a pártok állhatatlanságát ismerő Dessewffy és Széchenyi is.

Érdekes olvasni e két mély ész felszines csalatkozását; érdekes látni, hogy gyakran a legszélesebb tapasztalás sem ótalmaz a pártok természete iránti tévedésektől.

Dessewffy igy szól: „A mult országgyülés végével bizonyos kölcsönös jó akarat szállá meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdések után bámulva láták magokat a népszerüség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a képzelt ellenségben barátra találtak; látták, hogy az is azon munkál, mit ön-keblök ohajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállitásán.“ És egyszerre nagyobb vonzódást érzettek

Digitized by Google

ezekhez, mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyekezet megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s igy sikerült nehány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyre hozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Dessewffy tehát az állami hatalmak és politicai pártok közt helyreállott bizodalomról, saját személye iránt pedig az ellenzék vonzalmáról álmodozott, épen azon nagy küzdelem előestéjén, mellynek csatanapja alatt a pártok mély gyülölete közt ő nyerte a legtöbb, a leghalálosabb sebeket.

Dessewffy nyugodtan hajtá le fejét egy tüzhányóhegy tövében, épen midőn a lávacsatornáit ki akarta nyitni.

És Széchenyi?

Ő, a vallásos érzelmü férfiu, igy fogta fel az 1849-ki országgyülés végét és a bekövetkező korszak kezdetét: „Országgyülésünknek végszaka az idők hosszu folyamainak azon pillanataihoz tartozik, mint Párisnak a szövetségesek általi legelső bevétele, mikor t. i. a földi dolgok úgy annyira bonyolodnak egybe, mikép emberek befolyása nem sokat nyom többé és az istenek közvetlen beavatkozása veszi kezdetét. Tanúja voltam mind az egyik, mind a másik nagy eseménynek. S tisztelet, becsület és hála mind az akkori, mind a mostani vezetőknek: de valamint ott, ugy itt is kivülről és belőlről annyi következetlenség, annyi hiba követtetett el, mikép csak egy hajszálon függött, hogy Franczia országból ismét ki nem sepertettünk; szinte egy hajszálon csak, hogy most Magyarországon re infecta Pandora szelenczéü provisoriumnak nem indulánk. És alkalmasint el is szakad ezen hajszál, ha nincs a nagy idők könyvébe irva: „A népek árja le fogja dönteni a felhőkbe emelkedő bálványt“ ha nincs a nagy idők eseményeiben kijelelve: „Élni fog a magyar még“.— Sokan akkor, mint most, ujabban is előbb a növekedő bajt kölcsönösen egymásra hárították; alig mutatkozott azonban égi segitség, a legkisebb is rögtön a maga személyében kezdé tisztelgetni a nagy orvost. Rám más benyomást tön, és más érzeményeket gerjesztett a két felette nevezetes esemény nek fordulata. Vala-

Digitized by Google

mint Páris falai közt, ugy Pozsonyban az országgyülés végküszöbén is minden csepp-véremben azt sejtém, lelkem legbensőbb mélyében tisztán azt érzém, hogy láthatatlan hatalmak vezetnek, s köztünk a legnagyobb sem sokkal egyéb már, mint engedelmes eszköz magas kézben. Sok tudom kaczag vagy szánakodásra gerjed illy fellengös állitásnál; mert sok csak azt foghatja meg, mit kezével érinthet. És akkép nem hiszi, nem látja: milly szoros egybeköttetésben vagyunk, s kell lennünk mind anyagi mind erkölcsi tekintetben a nagy egyetemnek anyagival és szellemivel, s hogy épen ellenkező nem volna megfogható, mikép t. i. mint elszigetelt, nem is képzelhető „valami" minden anyagi és szellemi kapocs nélkül a nagy természetnek egyedül mi volnánk számkivetettjei, minden összeköttetés nélküli lényei.... Most már az utósó országgyülés óta egészen uj időszak derül hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisitve van azon pompás, jóllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy morzsát sem kellene megrendíteni, nehogy romba döljön az egész. El látszik határozva lenni, hogy nem 24 órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedései betömetni ezentúl, mig azalatt ujak és ujak támadnak szüntelen; sem nem fog egy tökéletes rendszer, az annyiszor hallott „systematice, systematice" tana szerint az országgyülésen több száz szónok ékesszóllásai közt felvétetni: de a helyett kevesebbek által fog elöleges és elégséges surlódások után valami kielégitő rendszer készülni, s végkép részletekként a sokaktól megvizsgáltatni, helybenhagyatni, javítatni, félrevettetni, sat. Hatalmasok, a királyi székhez közel állók lépnek hazánk legjobbjaitól üdvözelve a nemzetiség és alkotmány szent mezejére, és ekkép nem vagyunk ezentul mi néhányan alacson állásban közlegénykedők kénytelenek, nemzetiség és alkotmány dolgában, dagály és orkán ellen, ugyszólván horatius-cocleskedni erönk fogytáig; hanem olly önálló egész testületektől hordozott zászlók után indulhatunk, mellyeket sem a nyugoti sem a keleti szél állásukból ki nem forgat. S mi ezeknél még sokkal több, hazánk némelly leghübb, de egyszersmind legegészségesebb veleü fiai fölfogván nemzeti létünk diagnosi-

Digitized by Google

sának megváltozását, bátran kimondák, és e szerint cselekednek is, hogy az agitationak szüksége ideig óráig megszünt."

Milly ragyogó remények valának a Széchenyiéi! S nem annál megfoghatlanabbak-e : mert hazánk legpracticusabb agyvelejében rajzottak föl, s mert alapjok nem a pártok szenvedélyeinek belső csillapulásán, de egyedül nehány párttekintélynek rövid coalitioján épült?

Ha nem lett volna a nemzet a provisoriumnak s az alkotmány felfüggesztésének szélén; ha a kiengesztelési eszméknek diadala nem vala Széchenyi előtt is — ki a békitésben nagy szerepet vitt — csupa véletlen; ha e véletlen siker valósággal nem ébresztette volna fel benne a mély hitet az isteni gondviselés rendkivüli közbevegyüléséről : szóval, ha azon ritka eset nem került elő, midőn Széchenyinek meleg, szenvedélyes, és zsarnokság alatt tartott szive a hideg ész fékét szétszakitja : akkor ő megemlékezett volna, miként az első franczia forradalomkor a pártszónokok székeiről gyakran felszökeltek, hogy egymást megöleljék, megcsókolják, de ezen érzékeny összeolvadásoknak a következő napon már a réginél erősebb gyülölet vetett véget; akkor ő, mint lélekbuvar, belátta volna, hogy a forradadalom alatt és az agitationalis időkben egyaránt, a pártok természetének lélektanában fekszik e jelenet, s ellenkezője csak láthatatlan hatalmak által, de nem az emberi sziv utján történhetik.

Mert a régi, a nemzedékek óta egymással harczoló pártok meleg barátsága nem octroyroztathatik parlamenti pártszerződések szerint. Erre több kell a főnökök közti áldomásivásnál; több kell egy szinpadi, vagy színfal megetti ölelkezésnél.

A hagyományos pártok összeolvadása nem lehetetlen — hiszen az első angol forradalom után megtörtént : de illy kézfogás csak rendkivüli viszonyok közt és ez ország egész közvéleményének ujjáalakitása által létesül. A nemzet meg szokta kisérteni ezt a nagy pillanatokban; de a közönséges idők és a középszerü veszélyek a historiai pártoknak egymástóli távolságát lényegesen nem szokták megváltoztatni.

Digitized by Google

1840 pedig a provisoriumtóli minden félelmek mellett, csak nehéz, de nem kétségbeejtő korszak vala.

A második csalálom, mellybe Széchenyi az 1840-ki országgyülés kedvező kimenetele által sülyedt, az, hogy miután „némelly leghűbb és legegészségesebb veleü honfiak kimondák, miként nemzeti létünk diagnosisa megváltozván, az agitatio szüksége ideig óráig megszünt:“ — ezen interdictum következésében a szétterjedt izgatási hajlamnak valósággal vége fog szakadni.

Minő tévedése ez, az erők sulyát mérlegre vetni szerető elmének! Pedig akár bucolicai epedéssel mondjátok:

„Claudite rivos pueri, sat prata bibere!“ akár Neptun redőkbe szedett homlokával kiáltsátok:

„Motos praestat componere fluctus:“ sem a kérésre sem a parancsszóra nem hallgatnak a kicsiny és nagy ambitiók, kik hiröket és kenyeröket az izgatástól várták, s annál kevésbé hallgat a közvélemény, melly mindig szent eszméket köt a mozgalomhoz, mellyet elfogadott.

Széchenyinek, ha nem jött mámorba a pártvezérek közelitésének ephemer sikere miatt, be kellett volna látni, hogy sokkal könnyebb egy agitationalis politicát meginditani, mint megállitani.

Ezen tévedésekből, Széchenyinek ezen előlegezett örömeiből, ezen hitelre vett és jókor elköltött reményeiből folyt, hogy ő a Pesti Hirlap első számai által véletlenül és erősen meg lőn rázatva.

Második korszak.

A Pesti Hirlap szárnyra-kelésekor Széchenyi és a közvélemény már észrevehető távolságban állottak egymástól.

A gróf reform-nézetei és a kor törekvései közt olly hézag támadt, melly nem nyelte ugyan el e nagy hazafi iránti kegyeletet; de nehezité az ő hatását a jelenben, s ha nemis szakitotta meg, csakugyan mégis gátolta azon rokonszenv fejlődését, mellynek derült és meleg légköre nélkül a lángész és szeplőtlen

Digitized by Google

hazafiság legdicsőbb terményei sem birhatnak eléggé életvidor és dus tenyészettel.

Az ellenzék t. i. már a megyegyülések nagyobb részében uralkodott a más pártok fölött, s a hol kisebbségben is volt, a többség emberei nézeteiket mintegy szégyelleni kezdék és alázatos arczaikkal engedelmet látszottak azon vakmerőségért kérni, hogy többségben vannak. Ezenkivül a növilágban, lovagiasabbaknak és érzetdúsabbaknak találtatván a jelszavak, mellyek az ellenzéki zászlókat diszesiték, lassanként a társas körökben is az ellenzékiek váltak a divat eszméivé, s a ki más nézeteket osztott, majdnem olly kellemetlenül érezte magát a salonokban, mint a régi parokás, hajtekercses, és rizsporos időkben azon szerencsétlen ifju, ki elég ősök nélkül csuszott be és türetett el egy societásban, hová különben mind jó családuak szoktak összegyülni.

Illy körülmények közt természetes vala, hogy a közvélemény egészen azonosult az ellenzék nézeteivel.

Az ellenzék pedig, bár Széchenyivel harczias lábon nem állott, söt őt bizonyos fictiónál fogva egyik főnökének tartotta, mégis inkább ragaszkodék az 1831-ki, mint az 1841-ki Széchenyihez. Amazt szabadelvübbnek találta, mint ezt; ezt következetlenebbnek és sokkal önfejübbnek, mint a régi reformator volt: ámbár közvetitő szerepe, melly hajlékonyságot és türelmet igényel, csak a közelebbi években kezdödött.

Némellyek Széchenyi jelene és multja közt nagy ellenmondásokat véltek fölfedezni. E vád a sajtó által nem hozatott elő; de a kedélyekben már gyökeret kezdett verni. Régen democratának, most aristocratának hitték. És mondák a békétlenkedők: ő egykor ostora volt a csökönyös pártnak; most a meghasonlások alatt inkább látszik kimélni a conservativokat, mint az ellenzéket; most veszélyesebbnek tart egy tulzó, mint egy avas eszmét, s több élczet készit a bal- mint a jobboldal botlásairól.

Mennyi alappal birt e vád? azért szükség röviden megvizsgálni, mert különben hiányzani fognak a fonalszálak, mellyek a „Kelet népét" a „Hitellel," az izgató eszméit az ellen-izgatóéival összekötik.

Digitized by Google

Széchenyi több mint hét év leforgását nagy vállalatokkal, parlamenti és egyleti munkássággal, s aztán egyes politicai vagy anyagi kérdéseknek rövid röpiratok és hirlapczikkek általi fejtegetésével tölté be. A Stadium után a korigények s teendőink cyclusára vonatkozó terjedelmes munkát nem adott ki. A Stadiummal általános izgatásait megszüntette.

Ezen hoszas idő alatt kétségkivül módosult részint a viszonyok változása, részint saját elmélkedései, élményei és tapasztalásai következésében politicai doctrinainak és törekvéseinek nem ugyan sark-eszméje, de nehány lényeges pontja.

Ő, mint a bevezetésben kimutattam, specifice magyar volt.

Országlári jellemének ezen főiránya az idők telésével mindig szigorubb következetességben mutatkozott, s naponként többtöbb áldozatokat kivánt politicai radicalismusából.

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, — igy gondolkodott ő — vagy ha csak arról van szó, mikép kelljen azt tágitni, a lehető legtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben, mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anyagilag gazdagitani, könnyü lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fen, mint terjeszteni müvészetet és tudományt, vajmi hamar érnénk czélt. De a magyarság terjesztése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, s kivált a müvészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is.“

Ezen ideiglenes antagonismus, pályája kezdete óta szeme előtt lebegett ugyan Széchenyinek; de az egyes és apróbb részleteknek, — a mint mélyebben hatott izgatásai által a kedélyekre, s a mint a gyakorlati teren nyomozhatta saját eszméinek hordirányát, — naponként szaporodniok kellett. Mert nincs ember, ki alapeszméinek utósó erezetcit mind áttekinthesse akkor, midőn szerintök kezdett munkálni; rombolva vagy épitve, tördelve vagy támogatva a fenálló viszonyokat.

A nemzetiség és a szabad institutiók közti összeütközések súlyegyenezése Széchenyit az emlitett hét év alatt a teendők sorának, a reformok mértékének és az átalakulásra vezető mellék-eszméknek némi változtatására birta.

Politicájának módositásai, mellyek kizárólag a magyar faj-

Digitized by Google

nak a haladási mozgalombani biztositására valának irányozva, a következő pontokra vonathatnak össze :

Széchenyi meg volt győződve, hogy magányjogi inditványai, a Hiteltől a Stadiumig, a birtokviszonyokban olly mellőzhetlen változásokat idéznek elő, mellyek midőn a föld becsét, a földbirtokos hitelét és az ország összes értékét nevelik; ugyanakkor egyrészről közjogunkban a democraticus elemnek fognak túlsúlyt szerezni; másrészről a kikerülhetetlen birtok-krisisek és a fekvő vagyon gyors forgatása által az ország területének — ha ellenszer nem használtatik — szembeötlő összegét idegen tőkepénzesek, s nem magyar nyelvű iparosok kezébe szállitják át. Minthogy pedig a democratiát már elvből szükségesnek látta egy erős és tekintélyes felsőház által mérsékelni; a magyar nemzetiség érdekeire nézve pedig támaszt gondolt abban találni, ha az ősiség eltörlésének bizonyos határokon túl korlát vettetik : — e kettős szempontból kivánta, hogy megállapitott mennyiségü hitbizományok továbbrai föntartása és alakitása az angol rendszer szerint engedtessék meg, s a felsőház főleg e hitbizományokra épittessék, mint Angliában. A mágnások táblájának illy coordinátióját ő az alsó tábla reformjával egy vonalon szerette volna tartani. Nézetéből folyt, hogy valamint a Hiteltől a Stadiumig, mindig az ősiség eltörléséről beszélt; ugy már 1840 körül csak az ősiség gyökeres módositását kivánta.

Az ellenzék azonban inkább szereté a stadiumi szélsőbb, mint a későbbi mérsékeltebb inditványt : mert az utóbbi félszabálynak tartatott; mert Széchenyi és követői már rendkivül depopularisálták a hitbizomány eszméjét; mert az ellenzék hitte, hogy a szabadságnak akkora olvasztó ereje van, miként terjedése miatt szükségtelen a nemzetiséget félteni; mert a történészet különben is azt bizonyitá, hogy a mágnások nem voltak különös őrzői a nemzetiségnek; mert még elvileg sem bizonyos a felsőháznak, mint institutiónak, szüksége; mert végre, ha a felsőház elvileg szükséges is volna, még el nem döntött kérdés: vajjon akár a nagybirtoki és születési aristocratiai, akár a magas censusi és plutocratiai alap helyett, nem czélszerübb-e a

Digitized by Google

felsőház elemeit pusztán a választási módszerben, vagy élethoszai kinevezésekben keresni?

Az ellenzék illy indokokból reactionariusnak tartá Széchenyi ujabb tervét.

Széchenyi továbbá meg volt győződve, hogy a magányjog mezején az elvek feletti izgatás befejeztethetik; mert már itt a reform szüksége mély gyökeret vert, s a további surlódások nem az eszmék világát, hanem a szenvedélyek gőzét fejtenék ki. Eljött tehát az ideje, az izgatás helyett, a részletek formulázásának. És a reformok behozatalának fokozataira nézve a létező nagy érdekekkeli transactio megkisértésére van szükség. Különben az izgatások jogilag a tulajdon megrenditéséig, politicailag a felső osztályok gyülöletessé tételéig, nemzetiségileg a magyar érdekek föláldozásáig fajulhatnak el.

Az ellenzék nem hitte, hogy az izgatás a magányjogi kérdésekben már felesleges lenne; rémlátásnak tartá a tulajdon eszméjének megtámadásától félelmet; olygarchicus hajlamnak tekinté Széchenyinél a felső osztályok melletti figyelmeztetést; nem képzelte a nemzetiséget olly gyengének, hogy ha az örök igazságon alapuló jogviszonyok haladék nélkül és együtt lépnének is életbe, azért az mély és veszélyes sebet kaphasson; s ha csakugyan a nemzetiség olly életerő nélküli, olly kizárólagos természetü volna, hogy e rögtöni változások által megsemmisülne, akkor különben sem lehetne azt enyészettől megótalmazni.

Az ellenzék tehát illy szempontokból indulva ki, megint inkább kedvellette az 1831-ben izgató Széchenyit; mint az 1840-ben többé a magányjog körül izgatni nem akaró Széchenyit.

Széchenyi látván, hogy a közjogi reformokra már kedvező pillanatok nyiltak, azon kettős kivánatot állitá föl: miként az alkotmány sánczán kivül levőket rendre szükséges a sánczokba bevenni, szükséges józan fokozat szerint a rendi alkotmányból a képviseletire átmenni: de másfelől a magyarositás körüli agitatiókat pihentetni kell, és a mi nyelvünknek diplomaticai polczra emeléséből még hátra van, azt csak az érdekek szorosabb összesimulása után leend czélszerü intézkedés alá venni;

Digitized by Google

mert, ha nemzetiségünk kérdését mindig közvetlenül toljuk elő, akkor az idegen ajkuak visszahatása consistentiát és olly súlyt nyerend, melly idővel veszélyes rázkódásoknak teheti ki az államot s fajunk buktatására használtathatik föl. Széchenyi, a specifice magyar, mint óvakodó és előrelátó státusférfiu, e politicával a háborgó fajok lecsendesitésén kivül még azt is elérhetni reméllé: hogy valamint a magányjogi kezdeményezések által lehetett a közjogi statusquo átalakulását előkésziteni; valamint a közlekedési és anyagi vállalatok indirecte a nemesi adó- és vámmentességek sorsa felett határoztak: szintugy lehetséges, sőt könnyü leend a magyar nemzetiségnek egyfelől a közlekedési vonalok hálozata és ipar irányainak kijelölése; másfelől a közjogi formáknak terjesztése által olly hóditásokat és felolvasztásokat tenni, mellyek maguktól idézendik elő a magyar nyelv diplomaticai állásának teljes kifejlödését.

Az ellenzék helyeslé Széchenyi tervének felét, hogy t. i. az alkotmány sánczaiba be kell a kivülállókat venni; de nem tartá szükségesnek a magyar nyelv még hátralevő positiót el nem foglaltatni: mert a horvát és tót zajongásokat kevés belterjjel bíróknak és követeléseikben igazságtalanoknak hitte; mert a multban nem látott a magyarok által elkövetett semmi olly hibát, mi az idegen ajkuakat visszahatásra izgathatta volna; mert egy közigazgatási nyelv nélkül lehetetlennek tartotta kormányzását; mert hitte, hogy ezen természetes igazságot az idegen nyelvüek hamar be fogják látni; mert meg volt győződve, hogy a magyar ezen határvonal szükséges folyadékain tul ugy sem kiván a nyelvterjesztésbe elegyedni; mert, végre, nem kételkedett, hogy a szabadságnak olly olvasztó ereje van, hogy mihelyt mi alkotmányos jogokat nyujtunk, tüsténi megszünik a nyelv elleni mesterkélt reactio és az idegen ajkuak sietendenek érdekeiket a szabadság és magyar nyelv érdekeibe olvasztani. S igy minden egy nagy öszhangzásban fog végződni, ha a magyar nyelv közigazgatásivá tételére még hiányzó lépések el sem napoltatnának.

Végre Széchenyi, bár a Stadiumban csak a megyei és országos pénztár közös hordozása mellett agitált, és e terhekben is

Digitized by Google

csupán akkor akarta részeltetni a nemességet, midőn e pénztárokra nézve a felelősség életbeléptetik : később, t. i. 1840 körül politicája e részben merészebb irányt vett.

„Kész vagyok, igy szólott, aránylagosan minden közterhekben osztozni. S értsük egymást; nem bizonyos terhekben egyedül, mint például a házi pénztár viselésében, hanem kivétel nélkül minden lehető terhekben, s nem szabad ajánlkozásként egyedül, de törvényes kötelességileg; s mi több, a rám vett adónak mire fordítását sem kívánom ellenőrözni mindaddig, mig a polgár és pór illyesből ki van szoritva. Mert egyedül nem-fizetési ürügynek tartom, s nem egyébnek mint hypocrisisnek ezen sokszor hallott szójárást : szivesen adózom, ha felelős a ministerium. Mi más szavakkal nem egyéb ezen álarczba takart syllogismusnál ; „A ministeriumot papiroson tán igen, de gyakorlatilag feleletteher alá nem vehetjük. Minthogy tehát illyes mai körülményeink közt életbe nem fog lépni : ám pengessük csak szép hanggal, hogy édesörömest mi is viselnők a közterheket, mint a polgár, mint a pór, mint a zsidó, csak felelettel tartozzék a minister, és ekkor a liberalitás nemcsak legszebb, de ugyancsak constitutionalis szagában állunk a többség előtt.“ — Illy olcsón, sőt ingyen én legalább nem kívánom bitorolni a liberalitás szinét. De midőn soha sem kívánok és nem fogok dolgozni a restért, és szerzeményeimet mindenki ellen erőm szerint védendem, a haza terhét testvérileg vagyok kész hordani hazám minden szülöttjeivel, és mindaddig legkisebb feleletteher kivánása nélkül is, mig az ő adójáról sem számolnak. Legyünk ebben tökéletesen egy lábra állitva, s azt hiszem, semmi sem fog testvéri s nemzeti egybeolvadásunkra sikeresebben müködni. Különben is az ellenőrség csak akkor léphet életbe s igazi gyakorlatba, mikor nemcsak egy része a nemzetnek, de a—tól z—ig az egész nemzet követel az adónak mire-forditásáról számadást.“ — Széchenyi ezen nézete mellett is, tekintve a nemesség előitéleteit, s tartva magát azon szabályhoz, hogy a körülményeket a mint vannak, ugy kell utilisálni, hajlandó volt az adózás kicsiny mennyiségét, vagy egyes nemeit is, mint egy nagy kötelezvény előpénzét elfogadni. Ő e részben O'Connellel tartott,

Digitized by Google

ki sokat követelvén, a keveset sem utasitotta vissza. Bizonyosan senki nem törekedett többféle utakon és bárminő lealkuvás mellett is, a szűzvállakat a közteher alá vonni, mint a gróf. Ő a különben makacs egyéniség itt engedékeny és alkudozó vala. De ezen simulékonysága mellett is, helyén lenni tartá, elmondani, miként a felelősség hiánya miatti nemadozásban testvértelenséget lát, s azonkivül, még rosz politicát is, mert épen azon elv diadalát hátráltatja, mellyért küzd, s mellyért minden áldozatokról beszél.

Az ellenzék Széchenyinek ezen uj látpontjait szintén roszabbaknak tartá, mint a Stadiumban foglaltakat. Az ellenzék akarta a házi pénztár hordozását, mint a Stadium akará; de felelősség mellett, mint a Stadium kivánta. Az ellenzék és Kossuth tiltakozott a házi adó napirenden léte ellen, és különösen tiltakozott a nemességnek bármi részvététől a közterhekben addig, mig a jövedelmek és a kiadásokróli számolás alkotmányos elve kivivatni nem fog.

És igy régi nézeteinek ezen módositásában sem találkozék Széchenyi az ellenzék pártolásával.

Szóval: minden összeütközés esetében az ő 1831-ki nézetei legyőzték a közvéleményben a későbbieket.

Minthogy pedig e differentiák rendre már kezdették magukat a Pesti Hirlap megjelenése előtti időkben kiütni; azért mondám, hogy midőn Kossuth a hirlapirodalom terére fellépett, már Széchenyi és a közvélemény észrevehető távolságban állottak egymástól, s a hézag, melly az ő reform-tervei és a kor törekvései közt támadt, többé könnyen betölthető nem vala.

Egyébiránt, a gróf politicájának általam nehány főszempont alá sorolt módositásai tették a Pesti Hirlap 18. száma ellen kiadott „Kelet népének“ doctrinalis részét; valamint szintén, az ellenzéknek rövidbe foglalt nézpontjaiban vannak többnyire összeszoritva azon argumentumok, mellyekkel Kossuth „Felelet gróf Széchenyi Istvánnak“ czimü munkájában a Keletnépének doctrinalis részét megczáfolni igyekezett.

Most e vitatárgyak felett hideg vérrel itélhetünk, s a nélkül, hogy Széchenyit minden tévedésektől fölmenteném, bátran

Digitized by Google

állithatom, miként az ő véleményváltoztatásában — ha t. i. annak akarjuk nevezni — nem visszaesés látszik, mint 1841-ben hitték, hanem inkább érettség és ovakodás.

De semmi sem volna fonákabb felfogás, mint Széchenyinek Kossuth elleni harczát, mellyet a „Kelet népében" megkezdett, doctrinák iránti tollvitának tartani.

„A politicai munkák jellemét — igy szól Dessewffy Aurél — s erkölcsi jelentőségét bizonyos időpontban legjobban elhatározza az általános benyomás, mellyet az elmékben hátrahagynak. Igy van az a „Kelet népével." — Számos olvasói közöl hányan emlékeznek vissza az autobiographiára, melly b. Eötvös szép szavai szerint, annál inkább vala mellőzhető, mert fővonásai a nemzet szivében a hála betüivel vannak bevésve? Ki tudja még, a mit a gróf a házi- és hadiadóról mond? Ki beszél az inditványozott Wallhalláról? Mind ezek már most kevés hetek multával feledve vannak. De arra az egész ország emlékezik, az még ma is hangosan kong a fülekben, azon benyomást lelkében mindenki megőrzötte: hogy egy nagy hazafi, hogy gróf Széchenyi István, veszélyt, nagy és fenyegető veszélyt látott a Pesti Hirlapban; hogy ő, kit a nemzet eddig haladásai egyik legmerészebb zászlósának hitt, felriadt a Pesti Hirlap müködésén, s félretéve minden egyéb tekintetet, rákiáltott a nemzetre: „vigyázz, őrizkedjél, itten kár és vész környezi létedet." — Feljajdulás a legöszintébb hazafi kebel fenekéről; aggodalomteli intés a tiszta öntudatában bizakodó nemzethez: ez azon jellem, ez azon jelentőség, mellyet a „Kelet népének" a közvélemény s minden olvasók belső érzése elejétől fogva adott; keveset figyelve, miként a felriadás kitörései kimélőbbek, az intés szavai kevésbé keserük is lehettek volna. E szinben kell méltánylani a „Kelet népét," mint egy nagy magyar aggodalmainak őszinte kifejezését; nem mint önállásu munkát, nem mint politicai elvek és rendszer kézikönyvét."

Dessewffynek teljes igaza van.

Digitized by Google

E kérdésen dől el : jó politicus vala-e akkor Széchenyi, midőn minden népszerüségét, mellyel sokat használhatott volna, a közvetitő szerep előnyeit, mellyek a pártszenvedélyek feszült küzdelmei alatt is tetemesek lehettek volna, koczkáztatá azért: hogy a közvéleménytől fölkarolt, az ifjuság által bálványzott, és három évi börtönszenvedések miatt a nép kegyeletében szédítő magasságra emelt Kossuth eljárása ellen kimondhassa határozott kárhoztatását?

E kérdésen dől el a bekövetkezett eseményeknek legalább egy része iránt a felelősség is.

Ha a Pesti Hirlap szerkesztőjének politicáját csekély okból vagy szenvedélyből vádolta el Széchenyi a közvélemény előtt : akkor ő másodrendü státusférfiunál alig volt több. Mert a ki kicsiny tekintetekért saját befolyásából, akár a belátás akár a léleknyugalom hiánya miatt, sokat koczkáztat, jó hazafi, jó keresztyén, hasznos polgár, szép szónok és szorgalmas iró lehet ugyan; de nagy jellemü országlár nem : valamint viszont az sincs hivatva kitünő szerepre, ki fontos okokból hideg közönynyel és egész összegben nem tudja magától eldobni a népszerüséget.

Ha továbbá a Pesti Hirlapban Magyarország második nagy agitatora Kossuth Lajos csupán azon eljárást követte, melylyet az ő előde, hazánknak t. i. első agitatora, Széchenyi István, vagy követett, vagy izgatásai miatt a megváltozott idők daczára is, a szenvedélyek természeténél fogva mellőzhetlenné tett : — akkor kétségkivül Széchenyi erkölcsileg felelős a Pesti Hirlap irányáért is, s legfelebb a felelősség mértékéről lehet szó.

Dessewffy Aurél, kit eszméinek élessége és szabatossága miatt sokszor kellett idéznem, igy okoskodik : „A különbség végetlen az anyagi és szellemi világ közt. Amabban tudományos szabatossággal lehet kiszámolni az erők hatását; mellyeket használunk. A gőzmozgonyban bizonyos mennyiségü köszénnek és viznek, egy bizonyos tudva lévő hatás felel meg. A mag, mellyet őszkor elvetünk, tavaszkor kel ki. De a hol eszmék és indulatok forognak fen : ott illy tudományos bizonyosság tul-

Digitized by Google

fekszik a gyarló ember láthatárán. Innen van, hogy a felhevülés, mellyet az agitator ébresztett, más irányt vehet, tovább terjedhet, mint kezdője akarta. Az eszmék, mellyeket a messze jövő számára hányt el, szaporán kicsirázhatnak, más tisztátlan elemek keveredhetnek hozzájok a vegytani atyafiságok törvénye szerint; s mint a betegségben a concensus által: ugy a szellemi téren is olly szenvedélyek fejlödhetnek ki a társasági testben, mellyekről a megindító nemis álmodott. Nincs olly bölcs, ki a politicában a biztossági szelepet (Ventillt) már feltalálta volna. Az agitatorok tehát csakhamar elsodorva látják magukat az ideák által, mellyeket ébresztettek, felemésztve tanitványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik."

Meghatók és lélektaniak ugyan Dessewffy nyilatkozatai: de hibájok csak az, hogy a könnyelmü izgatások kárhoztatása helyett, kárhoztatják azon néha mellözhetlenné vált állapotot, midön a nagy belátásu férfiu is „alólról felfelé" kénytelen változtatási eszméinek sikerét eszközölni; kárhoztatják a tyrtaeusi trombitát, mellyel ollykor egy alvó nemzetet kellemetlenül föl kell rázni, hogy az események ellen, mellyek fenyegetik, harczra készülhessen; kárhoztatják a politicai orvostan azon gyógyszereit, mellyek egy halálos betegséget eltávoztatnak ugyan, de valószinüleg a testbe oltják a késöbbi, bár kevésbé terhes, nyavalyák anyagait.

Dessewffy okoskodása szerint pálcza van törve minden izgatás felett; az én nézetem szerint pedig azon állapotok fölött van pálcza törve, midön a legbölcsebb státusférfiaknak lehetetlen izgatókká nem lenni.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha Jakab angol király könyvét, mellyben a coeca obedientia kötelessége rendszereztetik, kiindulási pontul venném föl.

Dessewffy eszméit elfogadnám, ha azon profétákra, kik az Izrael népe elsülyedésén jajgatva, nagy erkölcsi tisztulást és teljes szellemi átalakulást sürgettek, — szintén az izraelnép szokása szerint rádobnám a köveket, mig azok által eltemettetve vannak.

Digitized by Google

E két kiindulási pont nélkül nem merném állitani, hogy Széchenyi bünt követett el, mert ismert viszonyaink közt, majdnem tiz évig föként agitator volt : noha tudom, miként az izgatás által gyakran tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyéniségek emelkedhetnek az állam felszinére; noha tudom, miként az izgatást soha sem lehet akkor megállitani, mikor a kezdeményező czélszerünek hiszi.

Itt tehát a kérdés csak az : vajjon Széchenyi mint izgató, nem tett-e olly hibás lépéseket, mellyekből azon hibák, miket Kossuthban megtámad, szükségileg folytak? Nem adott-e olly lendületeket a közvéleménynek, miből ama lendületek, mellyeket a közvélemény Kossuthtól nyert, csak corollariumként eredtek? S ha adott : lényegesek vagy másodrendüek, elhatározók vagy csupán hatékonyok valának-e ezen impulsusok?

A kérdés kedvetlen; de felelet nélkül nem hagyható.

Őszintén elmondom nézeteimet, érjenek azok, a mit érnek.

Széchenyi a „Kelet népében“ vádolja Kossuthot olly törekvéssel, mellyet legrövidebben lehet kifejeznünk magának Kossuthnak a mágnásokhoz intézett ezen szavai által : veletek, ha akarjátok, nélkületek sőt ellenetek, ha kell. — Kétségkivül e nyilatkozat majdnem annyira erélyes, mint az angol journalistáké, midőn a lordokat fenyegetik. Az tudva van, hogy 1841-diki viszonyaink tömörségben nem hasonlitottak Nagybrittaniáéhoz, s minden képzelheti, miként néhol egy orkán nem árt, mig más helyett a szellő is ront. Azonban aránylagos gyöngeségünk mellett is a mord phrasisokat még el lehetett birni. Egyébiránt ha illy dorgálás Kossuthtól tapintatlanság volt — mit megengedek; — akkor az egyenesen Van Peng urnak a Stadiumbani szédelgős pénzszámitásaiból folyt. Mert midőn, a különben rendkivül hasznos reformoknak óriás procentjei a bámuló táblabirák szeme elébe dobatnak; midőn a legnagyobb birtokosoknak legtöbb haszna bizonyittatik be a vagyonviszonyok átalakitása által : igen természetes, hogy ha az uradalmak tu-

Digitized by Google

lajdonosai késnek ezen jövedelmező ujitások elfogadásától, az együttérdekelt kisebb birtokosok néha elkiáltják : ha nem látjátok be saját javatokat, majd ellenetekre is fogunk titeket boldogitani, hogy magunk is boldogulhassunk. Szóval : az egész vád nem rendkivül fontos és Kossuth rá minden esetre válaszolhatta volna : hogy intése a Stadium szellemében történt.

Széchenyi több alakban kárhoztatja Kossuthot olly eszmékért, mellyeket viszont legrövidebben kifejezhetünk magának Kossuthnak ezen politicai aphorismájával : a nemzet nem kér, de követel. — Itt ismét bizonyos : hogy a nemzet követelhet. S csak az a kérdés : mit követeltetnek a nemzettel? s millynemü követelés válik a nemzetnek hasznára? Azonban nem vitatom, hogy 1841 ben s rendszerint máskor is, sokkal jobb capacitálni az érdekeket, mint elhallgattatni; sokkal jobb a haladásra czimbalom-hanggal, mint doronggal nógatni; sokkal jobb édesgetni a tettekre, mint rettenteni a nemtevésére; sokkal jobb meggyőzni az aggódókat, mind levoxolni. Ez a reform valódi utja; ez azon kellemes ut, mellyen Széchenyi többnyire, bár nem mindig járt. De ha Kossuth a nemzet-követeléseknek szenvedélyes szójárásait használta, s ha ez hiba volt, az illető történészet szintén elmondhatja : hogy Széchenyi vala az, ki a vészharang szaggatott és idegrázó hangján hirdeté, miként nincs idő a késedelmezésre, bárkánk lyukas, a viz omlik belé, a magyar órái meg vannak számlálva. — Ha pedig a bárka lyukas, okvetlenül követelik egymástól a benülök a vizszivatyuzást, még pedig gyorsan. S ha hiszi egy nemzet, hogy órái meg vannak számlálva, ritkábban kér s gyakrabban parancsol, és nem rosz szivből, de a sürgetőség eszméjénél fogva. — Szeretnék félre nem értetni. Csak azt állitom, hogy az agitatio nyersebb hangjára befolyt Széchenyi; de korán sem szándékozom állitani, hogy a Kossuth általi agitationak netalán hibás tárgyaira és hibás formáira hatott volna. Hogy a nemzet követelőbb legyen, erre ő is munkált; hogy roszat vagy roszul követeljen : ezt nem mondá. Sőt az ő kezdeményezései többnyire czélszerük és okosan vezetettek valának.

Széchenyi esdekelve kérte Kossuthot, hogy inkább járuljon

Digitized by Google

az inditványozási düh és ide-oda kapkodás csökkentéséhez, mint a felszines tervek nagy halmazának szaporitásához. Mindenek előtt — igy szólott — azt hiszem, nem kellene a dolgot puszta véletlennek átengedni, s pillanati hevenyzések szerint cselekedni; hanem munkásságunkat okokra állitva, kimeritett terv szerint volna illő és czélszerű reformainkat rendeznünk." — Az igaz — felelhette volna Kossuth ezen szomorgásra — hogy most böviben vagyunk a projectánsoknak, és a könnyü taligáju haladóknak, kik az uton, mellyen átnyargalnak, semmi nyomot nem hagynak magok után, egy kevés poron kivül, mit fölvertek. Jól tudom: egyik banképületet akar csupa felhőkre rakni; a másik a házasságot kivánná megszüntetni; a harmadik minden tizenhat éves számára szavazatot sürget. S ha e tündérkertből szakitott és az élet hideg földében meg nem foganzó inditványok, nem is lennének: maguk a gyakorlati téren mozgó javaslatok is nagy részben olly szétziláltak, olly halmozottak, annyira nincsenek a viszonyokhoz szabva, annyira nincsenek tekintettel a sorozatra, mellyben észszerüleg kellene a törvénykönyvbe s onnan a megyei vis inertiae rostája elébe lépniök: hogy magam átlátom, miként nálunk felette nehéz a nemzetet akkora rendszerességhez is szoktatni; mint a más nemzeteké; ámbár a népek soha sem szerettek igen rendszeresen élni. De a kapkodásnak, ezen többnyire izetlen politicai kotyfolásoknak, a sok hivatás nélküli szakács az oka. A sok röktönzött szakácsot pedig, száz más okon kivül, azon elvtörvények is teremtették, mellyek a Stadiumban olly könnyeden vannak odavetve, hogy minden ujoncz egy óra alatt uj tizenkét pontot vélt csinálhatni. Igen, ezen szabálytalan reformvágyat némileg segitette a nemes gróf tárgyalási módja is, melly valamint mély volt a teendők kiszemelésében, valamint alapos a kezdeményezett reform szükségének és hasznainak fejtegetésében; más felől szintolly kevéssé szeretett a törvény-historiai és foganositási nehézségek tömkelegébe vegyülni, s oda is elvinni a kritika világitó fáklyáját. E miatt aztán a közvélemény eléggé hozzá sem szokott a pártármányokon kivül eső akadályokban, és a kivitel föltartóztató erejében, bonyodalmaiban hinni. Ha tehát én, a nemes gróf utóda a nép-

Digitized by Google

vezérletben, — most elég nyugalmat és higgadságot nem tudnék a közönség hangulatába csepegtetni a haladási kérdések miként tjére és egymásutánjára nézve, ezen hibáért az erkölcsi tulajdonitás egy részét rólam a nemes grófnak kell saját magára átvenni. Ezt követeli az osztó-igazság. — Ismétlem, ennyit méltán felelhetett volna Kossuth Széchenyinek.

Az elősoroltakban elmondám azon másodrendü és nem lényeges pontokat, mellyek a többi izgatásokban mintegy a Széchenyi izgatásainak folyadékai voltak, s mellyekért midőn ő Kossuthot vádolja, több vagy kevesebb mértékig magát is megróhatná.

Természetesen, az 1841-ki közvéleménynek élénknek, haladás után sovárgónak, haladást sürgetőnek kelle lennie. Ezt minden józaneszü óhajtotta.

Majdnem kétségtelen továbbá, hogy az élénkség mellett türelmetlenség, a haladási vágy mellett kapkodás az eszközök után, a reformsürgetés mellett felszines fogalmak a reform tárgyai felől, a vitatások mellett szenvedélyesség, a merész szó mellett a tekintélyek iránti ellenszenv, a törvényhozási kérdések körüli egyenetlenségek mellett a középnemességnek a magas aristocratia iránti haragja, és az elvharczok mellett a pártok gyülölete vala háttérben.

Ezen kórjelenségek előidézésére pedig volt befolyással Széchenyi is.

Kétségtelen végre, hogy a Pálffy gróf reactionarius kormányzása, a nem eléggé indokolt politicai perbefogások, és a nem elég szigorral teljesitett törvényszéki formásságok miatt támadt ingerültség, a tömeg kebelében az 1840-ki országgyülés után is élt, s azon merészebb, azon ingerlékenyebb hangot tartá fön a kormány irányában, mellyhez már több mint négy évi keserüség alatt hozzá voltak szokva a pártok.

De ha megvizsgáljuk e kellemetlenségeket, kénytelenek vagyunk átlátni, hogy akármilly élénken szineztessenek ki azok, mégis nem többek és nem szorongatóbbak, mint szoktak lenni rendszerint az átalakulási idők fájdalmai.

A légkör az izgatások és reactionarius ellenmozgalmak heve

Digitized by Google

által meg volt melegitve, mint a nagy küzdelmek alatt mindenütt.

A pártok öszinte embereihez sok vakutánzó, sok szennyes érdek, és sok salak is csatlakozék : mint Kossuth igen bölcsen megjegyezte, s mint a világon mindenütt megjegyezhetik a szenvedélyes időszakok történetrajzolói.

Itt tehát, ha nem is minden, felette sok függött attól, ki a pártok élén áll s kitől a közvélemény a határozó lendületeket veendi.

De Magyarországnak a Pesti Hirlap által, midőn a „Kelet népe“ megjelent, támadt már egy férfia, kit a népszerüség briaraeusi száz-karokkal átölelt, kire fordult Karpatoktól Adriáig minden figyelő szem, s kitől a közvélemény kizárólag várta a haza ujjászületését. —

Ezen tájékozás után hátra van, hogy a „Kelet népének“ legfontosabb szakára menjek át.

Széchenyi a „Kelet népében“ határozottan állitja, miként Kossuth a magyar nemzetet forradalom elébe vezetendi : ha vagy ő vissza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik.

Harmadik alternativát nem tett föl.

Állitása olly merész, hangja annyira a belső meggyőződésé volt, mintha egy egész nagy-összeesküvési tervnek lenne birtokában.

A táblabiró e vádon elcsodálkozék s midőn látta, hogy nem csak plena proba nincs, de semmi megmarkolható indicium sem hozatik fel, Széchenyit rosz máju embernek kezdé hinni, kinek egyéb gondolata sincs, mint hogy Kossuthot irigységből megbuktassa.

A miveltebb fők is — valljuk meg — bünvádi indiciumok után kutattak a „Kelet népében“. Csalódtak; mert azt gondolák, hogy a rendör kötelessége a politicusé.

Széchenyi forradalmi jóslata az ész és szív, a modor és tactica körüli okoskodásokon nyugszik.

Digitized by Google

Ő tételül állitotta fel : hogy az országlárnak teendői kiválasztásában, tervei conceptiojában és keresztülvitelében az ész és nem a sziv után kell indulni.

E látpontról vádolá Kossuthot.

„A Pesti Hirlap“ szerkesztője abban hibáz — igy szól Széchenyi — hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagy is, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták : a szivhez szól a helyett, hogy az észhez szólana.“

Ekként neki okvetlenül tévutakba kell bonyolodnia.

„És megyen a tévutoni andalgás egy darabig meglehetősen, és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek, ha versenytársak lépnek fel. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S minthogy az értelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökéroka „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a képzelet nem ismeri az „ennél ne továbbat“ : a tévedező sziv mindinkább féket fog ragadni, mig elvégre a közvélemény szerint, mellyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká változik, melly előtt nincs könyörület. A sziv, t. i. ha fanatismusra böszül, még szánalmat sem ismer és az autodafének ugy leszen mint a guillotinenak szerzője és felállitója.“

„Illy lázas hangulat előidézése után pedig Warsóhoz fog hasonlitani hazánk sorsa és fölizgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.“

„Minthogy akkor, midön a bajok kül- és tulnyomás által nagyon is felcsordulnak, soha nem marad el a makacs megbicsakolás, és ennek ellentéte, a gyáva félénkség; a magát túlbecsülő elbizottság, és ennek ellentéte a tüsténti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló felemelkedése, és ennek ellentéte az alacson árulás; és ekkép soha sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte — jól vigyázz — a kényuralkodás is.“

„Bár volna tehát Kossuthnak inkább roszabb szive, bár ne volna olly magas lelkülete, bár ne szakitana éjjeli rövid nyugalmából annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévutak he-

Digitized by Google

lyett inkább a jó utba! Steingentesch báróként ezt rebegem magamban szükkeblüleg, czért imádkozom az egekbe szükszivüleg. Steingentesch báró t. i. — ki azon hires Marie czimü novellát irta, melly azon még hiresebb csábitói „Liaison dangereuse" munkának német másolatja — beteges állapotban levén Tatára ment, s ott kosztba egy fötől talpig becsületes molnár családhoz szegödött. Kimondhatatlanul jók és jámborok valának e család tagjai, igazi Philemon és Baucis-féle szivüek; de annál keményebb volt a lúd, mit a szegény báró asztalára raktak, ugy hogy minden szivesség és a molnárcsalád minden figyelme mellett, a rosz ebéd és vacsora után napról napra hitványabb lön a már sirhoz közel járó nyavalygó. De ö türt, mig bizonyos alkalommal egy nagy uri dáma a molnárcsalád erényeinek dicsérésére meg nem ered; mikor a báró ezt többé nem állhatván, a legnagyobb indignatiora fakad, és e botránkoztató szavakat ejté ki: bár volnának tolvajok e becsületes molnárok, és lennének inkább jó szakácsok. — És ebben bizony van egy kis bölcselet. S hazánk életéért! csak egybe ne keverjük a szerepeket. És én is, bár botránkozzék azon akárki, nem indignatioval ugyan, de szomoruan feljajdulok: bár lenne a Pesti Hirlap szerkesztője kevésb tehetséggel felruházva, bár ne törné meg saját magát annyi éj- s napi munkával; de volna jó modora, s ne indulna mindig szivgerjedelmek után!"

Ezen eszméken fordul meg Széchenyinek első fő vádja Kossuth ellen, ama férfiu ellen, kinek korlátokat már nem ismerő népszerüsége a többséget vezette, s a nemzet-akarat irányára eldöntöleg folyt be.

1841-ben a közönség tökéletesen félreérté e vádat.

Hitte, hogy az keresztes háboru a szép ir-modor és meleg szónoklat irtására. — Mintha bizony Széchenyi maga sem kereste volna az irói és szónoki virágokat.

Hitte, hogy uj kiadása azon konyha-élczének: a poeta ember nem politicusnak való. Mintha bizony, a ki rábeszélni és meghatni tud, az csak rendetlent és helytelent volna alkalmas kigondolni: a ki pedig jól számit, annak nem lehetne senkit elragadni vagy meginditani.

Digitized by Google

Hitte, hogy az az önzés tana, és a sziv számkivetése. Pedig, ha már önzést emlitünk, legfelebb Benthamnek ember- és hazaszeretetté nemesitett önzés-tana volt.

Hitte, hogy a képzelőerőt bélyegzi meg, mint a kormány- és pártvezérekben okvetlenül veszélyes tehetséget. Pedig ha már valami szorosan különálló, valami egyedül uralkodó tulajdont akart volna Széchenyi Kossuthban kárhoztatni: akkor a képzelőerő shakespeari kicsapongásainál sokkal inkább céloz vala azon impressionabilitásra, mellyért rendesen a nök a kormányzásra alkalmatlanoknak mondatnak, s a melly magában még: sem erös képzelet, sem nemes sziv; hanem a külbenyomásoknak az imagination és a sziven átszürése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak elhatározó lendületek.

De bármiként magyarázá az 1841-ki közönség Széchenyi vádját; föltenni még kevésbé akarta, miként a reá épitett következtetések nagy sulylyal birjanak.

Most, midőn az európai forradalmak egymásra emelték ki és sodorták le a láttérről az ugynevezett érzés-politicusokat, mi is jobban megértjük már a „Kelet népének" czélzását.

Most kiki széltiben használja e szót: érzés-politicus.

S vannak, kik valódi jelentőségét is fölfogták, és a tervekben, és a kezdeményezésekben, és a gondolattól a tettig minden fokozatokon, utánnyomozni tudják.

Idealismus az elmében, tulérzékenység a szivben, hatás-szomj a jellemben és beteges idegrendszer: ez az alap.

A kérdésekre alkalmaztatva pedig: az érzés-politicus a főeszmébe vegyit már valami képzelmit, és vegyit a kedélybenyomások szerint rögtönzöttet. E két elem közöl az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az ovatossággal ellenkezvén: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, a nyugtalan törekvés mellett a teljesithetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának, vannak magvai elhintve. És ezen eredeti büne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a

Digitized by Google

megpenditéstől az életbeléptetésig, mindig tápláltatni és gyarapittatni szokott az érzéspoliticusok által; kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erőveli teljes összezavarását idézi okvetlenül elő: mig végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb, mentől későbbi.

Széchenyi második fő vádja a Pesti Hirlap szerkesztője ellen többnyire az elsőből folyt.

Kárhoztatá t. i. Kossuth *modorát és tacticáját*.

„Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog — igy szólott — hogy haladjunk, haladjunk, mit bizony isten, soktól nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegni, mint a pajzán fürj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pittypalattyát; valóban nem forog illyféle pittypalatty körül a dolog. De az a fő kérdés: *mellyek utaink, és mellyek a még bezártak, mellyek a már kinyiltak, mellyiken lehet haladni sebesen, mellyiken csak óvakodva, mellyiken végre csak ugy, mint a füszál nő?*“

S épen e kérdés az, mellyet Széchenyi szerint, a Pesti Hirlap szerkesztője tekintet alá nem veszen.

Modora rosz, mert az érdekeket élére és egymással szembe állitja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, majdnem a birtok megtámadására látszik a tárogatót harsogtatni; midőn a kormányt haladásra nógatja, a nemzetet szünet nélkül ollyakra ösztözni, mik mellett a kormány tekintélye és törvényes hatása megtörik; midőn a különböző osztályok közti közelitést mondja czéljának, minden egyes szenvedőt ugy állit elő, mint a socialis rendszer áldozatját, midőn az ifjuság egyes rakonczátlanságait gáncsolja, az ifjuságnak mint testületnek, mint társadalmi hatalomnak, tömjényez; midőn közvéleményről beszél, a tömegek rivalgásait érti alatta; midőn a nyilvánosságot dicséri, a más nézetüek terrorisálására és elnémitására törekszik; midőn a népszerüségre akar támaszkodni, mesterségesen teremt egy ittas és őrjöngő közérzületet s ennek hullámai által sodortatja magát az indulatoktól a szenvedélyekre, a szenvedé-

Digitized by Google

lyekről a fanatismusra, a tevékenységtől az agitatióra, az agitatiótól a forradalomra.

Taktikája rosz, mert vagy a kényes kérdéseket emeli előtérre, midőn aztán a siker a fáradtságnak nem felel meg, a megcsalt remény éles elégületlenséggé, a füstbe ment tevékenység sivar koczkáztatássá változik; vagy pedig magokban ártatlan sőt hasznos inditványokat ugy köt össze, hogy azok egymás mellett lombikba helyezve, untig elégségesek arra, miszerint a legnagyobb fermentatióba menjenek át: mert valamint a chemiában, szintugy a politicában is számtalan olly szer van, melly magában ártatlan, de más, szinte ártatlan szerekkel egybevegyitve, tüstént vagy később annyira megváltoztatja természetét, miként néha még a legnagyobb méreg is válik belöle, főkép ha még valami élesztő is kevertetik hozzá.

Ekként fogván fel Széchenyi Kossuth modorát és taktikáját kijelenté, hogy ámbár vele elvekben többnyire egyezik, maga és a Pesti Hirlap szerkesztője közt, akkora távolságot lát, mint a mennyi a békes reformot a forradalomtól szokta elválasztani.

Az 1841 közönség majdnem nevetségesnek tartotta, ha valaki, miután az elvekben egyezik, a modor és taktika miatt összevesz.

A modorérti neheztelést csak olly kicsinykedésnek hitték, mint midőn XVI. Lajos udvarában Roland minister jó tanácsai mellett is lenézetett, azért, mert saruján csat nélkül jelent meg, holott fényes csattal kellett volna.

A taktikát pedig majdnem csalfa kártyákkali illoyalis és udvaronczokhoz inkább, mint férfias szilárdságára büszke nemzethez illő, játéknak képzelték.

S kevés vala, ki Széchenyit e vádakért menteni, s még kevesebb, ki becsülni tudta volna.

A forradalom, melly a politicai irányok és eljárások távolságát nagyobb dimensiókban tünteti föl, a magyart ugy fölvilágositotta a modor és taktika fontosságáról, hogy most már megbántanám a közönség józan eszét, ha hoszason fejtegetném: miként e két szóban a legszélső végletek férnek be s Wesselényi Miklóstól kezdve, ki Jellachich bán berohanásának

Digitized by Google

hirére védszerül a Corpus juris ajánlá, Deákon át, ki a legalitást kereste tetteinkben, Batthyányig, ki a törvényesség erélyes terén akart helyet foglalni, Batthyánytól Kossuthig, ki Szegeden már a magyar fegyverekkel a világszabadságot vélte megmenteni; — mind ezen különböző kiindulások, különböző eszközök, különböző sors és különböző végeredmény, a modor és taktika, régen nálunk mysticusnak látszó, most fölmért, lerajzolt távolsági fokok szerint ismert, tartományába esnek.

Széchenyi azért volt nagyobb országlár, mint a nállánál jobb szónokok és inkább megtapsolt hazafiak: mert elejétől fogva érté, hogy az elvet a modor és taktika teszi szelid remetévé vagy bősz Rinaldová; Pygmaeussá, ki a darvakkal harczol, és Titánná, ki az egeket forgatja fel; őrjöngővé, ki tulvilági erőket idéz maga ellen harczra, és egy nemzet megváltójává, ki a rosz szellemet, midőn a népszerüség a torony tetejéről neki átigérendi a hatalmat és dicsőséget, hidegen visszautasitja, mint az isten-ember cselekvé.

Széchenyi mikor elmondotta, hogy Kossuth azon tulajdonokkal, mellyekkel bir, azon tömeget, melly őt vakon követendi, okvetlenül forradalomba fogja vezetni: inkább látszott a táblabirák előtt phantastának vagy bünösnek, mint gyakorlati embernek vagy tiszta honfinak.

Ugy volt ő, mint egy tengerész, ki az elemek nagy küzdelmeivel ismeretlen völgylakosnak magyarázza, hogy a tisztának hitt egen jelenségek vannak, mellyek a vihar közelgését árulják el: a völgylakos pedig, minthogy fekete fellegeket nem lát, orkánfütyölést nem hall, vagy rosz szeszélynek vagy tréfának tekinti a tengerész jóslatait. — Végtére a zivatar megjön, és a völgylakos még akkor is váltig csodálkozik véletlen megázásán.

Előbb nem hitték szavait, aztán elfeledték, végre bámultak a bekövetkezett eseményeken.

De most, ha Széchenyinek 1841 óta kiadott munkáit forgatjuk, megdöbbenünk a jóslatokon, mellyek betüig teljesedtek. Kebleinkbe gyakran olly félelem száll, mintha a szent könyv lapjaira tekintenénk; vagy ha inkább babonások mint áhitatosak vagyunk: akkor kezdjük hinni, hogy az ó-világ mágusai, a

Digitized by Google

középidő mysticusai, és azon delejes álmodók, kik napjainkban a dodonai papnők szerepeit akarták ismételni, egy még ismeretlen tudomány kapuján kopogtattak, s hogy jönni fog idő, midőn az organumok bilincseiből ideiglenesen menekült lélek jelenségei és erői szintugy tanba szedethetnek, mint az érzékekhez kötött lélekéi.

Iszonyu tévedés!

Széchenyi jóslatai az ő bölcs és számitó eszének, s nem valami idegingerültségnek voltak terményei.

Minden, a mit megjövendölt, az érzéspolitica, a modor és taktika természetének ismeretén épült.

Viszonyaink felfogása, Kossuth politicai jellemének átértése, a közvélemény kórjeleneteinek, és e symthomák terjedési arányainak mély észlelése, végre a forrongásnak induló tömeg szenvedélyeinek ismerete : voltak azon státusbölcseségi anyagok, mellyekből az ő jóslatai készültek.

Innen következett, hogy azon kérdésekre vonatkozó jövendölései, mellyeknek ügyfolyamába európai eventualitások vegyültek, vagy merőben nem, vagy másként teljesülének.

Ez áll mind a „Kelet népére," mind a „Politicai programm töredékekre" nézve.

Széchenyi p. o. hitte, hogy Kossuthnak a magányjogi reformok körüli izgatása a kényszeritett örökváltság és a közadózás megoldandó kérdéseit már annyira bebonyolitotta, hogy rendre a nép ingerültségbe, a nemesség csökönösségre menend át, minek aztán végeredménye fog lenni az urbéresek föllázadása. — „Ön—igy szólott Széchenyi Kossuthhoz—mint Fernando Cortez, felgyujtá maga mögött gályáit, s már nem menekülhet. Ön mint felbőszült kártyás, kimondá a „va banque-ot" s ekkép ha le nem lép s veszt, akkor ingét, bőrét, sőt még lelkét is kénytelen lesz koczkára vetni; ha ellenben nyertes, nyeresége körülbelül ez lesz : hevesebb követőit, kik most, mint krokodil a napban, martyr-féle visiókban szeretnek gyönyörködni, kik nem fogják beérni szónoklattal és vezérczikkek irásával, de odébb mennek, le fogja sujtani, el fogja nyomni, ki fogja ez utból tisztitani a hatalom karja; — a felizgatott szerencsétlen adófizetők pedig,

Digitized by Google

kiknek kezeiben az erő őrültséggé vált, irgalmatlanul hátraesnek azon szabadember s birtokos-féle idealtól, melly olly gyönyörü szinekben mutatkozik önnek csalékony képzelme előtt, és a melly lét elébe minélelőbb vezetni honunk minden lakosait önnek nemes és emberszeretö, de viszás uton hajhászott tendentiája volt.“

Ezen jóslatból semmi sem teljesült, sőt a magyar köznép érdekeit, vágyait és rokonszenvét tökéletesen összeolvasztotta a nemesség érdekeivel, vágyaival, rokonszenvével. A „populus Verbőczianus“ eltünt, s helyébe lépett a hon polgára, a paloták és nádfedelek testvéri sokasága.

De miért vala Széchenyi rosz proféta? Mert az agitatiót, mellynek ő végkövetkezményeit kiszámitá, majdnem félbeszakitotta a februari forradalom. A vita tárgyai a nagy európai mozgalmak által elitéltettek, mielőtt a perlekedő felek ingerültségbe jöhettek volna.

S bátran mondhatjuk, hogy Széchenyinek a külhatások, az idegen lendületek miatt felforgatott jóslatai szintugy emelik státusférfiui hirét, mint azon jövendölések, mellyek szentirási pontossággal elkövetkezének.

Mert az előrelátó csak az okok és következések rendes kapcsolatát tudja kitalálni, s minden jóslatai, mellyek a véletlen hozzájárulása által sikerülnek, épen ezen hozzájárulás mértékéig már bebizonyitották a jósló combinatióinak hiányait.

A „Kelet népe“ megbuktatá Széchenyi régi népszerüségének nagy részét.

Könyvei azontul is keltek, szónoklatai figyelemmel, vállalatai bizodalommal kisértettek; de az egyén iránt hoszas ideig igen kevés rokonszenv vala, s lelkesedés többé soha.

Különösen az ellenzék vele alig tartott valami összeköttetést fen, s e kapcsolatok is rendre egyenként kezdettek szakadozni.

Széchenyi t. i. a következő hat év alatt több apró táborozásokat folytatott e párt némelly irányai és tekintélyei ellen.

Digitized by Google

1842-ben tartá hires elnöki beszédét a „tudós társaság" nagygyülésének megnyitására.

A derék szónoklatnak fő czélja bebizonyitani, hogy a tudós társaság alapitása volt a legokszerübb intézkedés, mellyet a magyar 1825-ben önérdekeinek ápolása végett életbeléptethetett. Gyönyörün van kifejtve a nyelv-reform hatása a nemzet eszmekörének tágitására. Ha feladatom volna, Széchenyit mint irót venni birálat alá, ugy az ő academiai beszéde, sulyánál és szépségeinél fogva, különös figyelmet igényelne.

De mostani vállalatom e szónoklatnak csak egyik mellékirányát, mellyen polemiai szín csillámlék át, engedi érintenem.

Itt is rövid leendek.

„Ideje van, szól a gróf, tisztába jönni: vajjon olly drága, de olly annyira kényes kincset, mint a nemzetiség, a nemzeti sajátság, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni s növeszteni leginkább, sőt kirekesztőleg."

Ekkor fejtegeti, hogy a nyelvnek a „sic volo sic jubeo" modorbani külterjesztése siker helyett visszahatást szokott előidézni, s nemzetiségünk diadala csak értelmi felsőségünk által vivathatik ki. „Mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában elolvasztói erő van, mint egy üres vagy zagyvateli főben; épen ugy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbség és egyéb semmi."

„Még China félénk népe is magába olvasztá győzőjét a hajlatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag olly csekély, értelmi és erkölcsi előnynyel birt hóditója fölött."

Ne keressük ennekokáért nemtönket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben; mert minden nemzetnek erénye s felsősége csak annyiban van, a mennyiben lehető legtöbb egyes tagja betölti saját helyét férfiulag és szeplőtlen."

„Olvasztói felsőséggel kell birni. Ámde bir-e illyessel az, ki szeretetre-méltóság és rokonszenv-terjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanit, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejérrel eltarkit, már azt hiszi,

Digitized by Google

sziveket bájolt és velőket hóditott. Vagy bir-e olvasztói felsőséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsültetést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert olly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját véreért, a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sujtja s hirnevét alacsony gyanuval bemocskolni nem pirul."

Illy diatribák után Széchenyi emliti, hogy néhol a magyar nyelv terjesztése erőszakos utakon, sőt a ház- és templom szentélyeibe tolakodva terjeszteték.

Végre a déli szláv reactio növekedését egyéb okokon kivül a mi tulheves magyarositásainknak és a nyelvkörüli némelly megfontolatlan intézkedéseinknek tulajdonitotta.

„Oh! nagy isten! — igy kiált érzékenyülten — távol van-e még tőlünk azon gyászidő, s nemzeti életek mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk, — a tudós társaság — fogja tán ereklye gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, mellyet legdrágább kincsének, nemzeti s függetlenségi alapjának elismért ugyan a magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszéditve, nemcsak őrizni nem birta, hanem saját lábaival tiporta el!"

De beszéde népszerütlen volt. —

Széchenyi második táborozása, régi barátja, a graefenbergi szenvedő, ellen vala intézve. Ő t. i. Wesselényinek a Pesti Hirlapba irt néhány czikkeiből alkalmat vön, nyilt leveleket intézni az ellenzék egykori vezéréhez, mellyben enyelgve fölszólitja, hogy mintán Wesselényi nem tud messze látni, de lábai jók; ő azonban eléggé éles szemmel bir, de lábai gyöngék : ezen okból, mint pályájok kezdetén akarák, egyesüljenek most, hogy Wesselényi nógathassa öt a gyors együtthaladásra; ő pedig figyelmeztethesse Wesselényit a gödrökre, mellyekbe a gyors haladó, ha körültekinteni nem tud, bele szokott bukni. — Ezen szövetkezésrehivás után kiterjeszkedik annak fejtegetésére, hogy sikertelen erőlkedéseinek gyökéroka ott rejlik, hogy Ausztriávali viszonyaink természetét és kölcsönös igényeit elég hidegen taglalni, elég mélyen felfogni nem tudjuk. Mert mihelyt e vegyes-

Digitized by Google

házassága az alkotmányos Magyarországnak az alkotmánytalan Ausztriával, fön és alatt, az ellenzék és a kormány által egyiránt az igazság és méltány szempontjából vétetnék föl, a bizodalom helyreállhatna, s a legnemesebb erők nem emésztenék magokat sysiphusi fáradalmakkal.

A közönség e nyilt leveleket nem találta a beteg Wesselényi iránt eléggé gyöngédeknek. —

Széchenyi harmadik táborozása a vukovár-fiumei vasut ellen vala.

E pályavonal, melly Kossuth kedvencz eszméje volt, már azért sem tetszhetett Széchenyinek, mert nem az egyetemes érdekeket, de a vidékekét képviselte, és nem indult ki Budapestről, az ország szivéből, a mi értelmi és ipari erönk központjából. Azonban, ha a vukovár-fiumei vonalt kárhoztatni kellett Széchenyinek, mint a vállalatok terén a központositás emberének; még inkább kelle azt gyülölni, mint specifice magyarnak. Mert e vonal egyetlen magyar falucskát sem érintett, s bámulatos ügyességgel látszott arra a czélra tervezve, hogy a déli szlávok egymás közt és a tengerrel szorosan összeköttessenek s hogy a határöri ezredeket gyorsan lehessen összevonni. Ezen habár nem szándékosan, de tettleg magyar elleni irányért Kossuth még az országgyülésnek rendkivüli és szokatlan áldozatokba kerülö pártfogását is igénybe akarta venni. Végre a vukovár-fiumei ügyben visszatetszett Széchenyinek ama fellengös és szertelen igéretekkel ámitó modor is, melly a tengerészetérti rajongást hevitette föl, hogy a lelkesedés szemüvegén át az elömunkálati és pénzszámitási hibák ne vétessenek észre. — Soha semmi kérdésben nem vala a grófnak inkább igaza, mint a vukovár-fiumeiben. Czikkeit éllel és eszmegazdagsággal, szakismerettel és a fajunk iránti hüség magasztos szellemével árasztotta el, s mégis a közvélemény Kossuth mellett maradt és a hazafisággal párositott bölcseség adeptusának csak az tartatott, ki a vukovár-fiumei tervben semmi hibát nem birt felfedezni.

Széchenyi negyedik táborozása a védegyleti agitatiók ellen volt.

Tudatik hogy József császár leginkább a magyar nemesség nem adózása miatt tartotta föl a vámsorompókat.

Digitized by Google

Az ellenzék a vámsorompókat nagy sérelemnek és vagyonosodásunk fő akadályának tekintette, mig meg nem jelent Liszt Frigyes munkája, akkor pedig rögtön positiót változtatván, az ipart hitte pártolandónak s nem a mezei gazdaságot: tehát már nem a vám eltörlését, hanem a vámtariffának a magyar érdekek szerinti módositását és alkotmányos ellenőrzését sürgette.

Majdnem ugyanazon időben a birodalmi kormány kezdé át látni, hogy József császár a vámsorompókkal tulajdonkép a magyar önállóságnak malmára hajtotta a vizet, és a birodalmi érdekekhez közelitésre egygyel több akadályt teremtett. A ministerium szerette volna tehát ledönteni a vámsorompót, de az bő financiális forrás levén, természetes vala, hogy némi kárpótlás nélkül nem eszközöltetheték. Az 1843-ki országgyüléstől tehát ez iránt várt ajánlatokat.

A párt-positiók kölcsönös megváltoztatásából következett, hogy semmi kiegyenlitésről, mig az uj elvek iránti uj szenvedélyek medreikbe vissza nem térnek, többé szó nem lehetett.

Az országgyülés neheztelések közt oszlott el, és még a törvényhozás termében már megpenditeték: állitsunk tehát védvámot az osztrák gyártmányok ellen saját házaink küszöbe előtt.

Igy támadt a védegylet.

Széchenyi mindig szeme előtt tartá, hogy az anyagi és ipari vállalatokban elől azok soroztassanak, mellyek nélkül hasznosak, az osztrák érdekeket pedig érezhetön nem sértik; mert csak igy reméllé, miként később, gyarapodva és erősödve, az öszveütközési kérdésekben is nem fognánk vesztesek lenni. A védegylettől tehát félt; mert az az osztrák iparosokat és tőpénzeseket ellenünk uszitja, s harczunk egyenetlen leend. Aggódott azért is, mert hitte, hogy egy lábtoppanással nem lehet a földmivelő országokban valóságos ipart teremteni, nem gondolt, nem várt a védegylettől egyebet, mint biztatásokat a gondatlan vállalatokra és kezességet néhány gyár ephemer sikere mellett a bukásról. — Továbbá Széchenyi látta, miként a védegyletnek erkölcsi alapjává azon eszme tétetett, hogy a birodalmi rendszer miatt naponként szegényedünk és az ország közértéke évenként tetemesen apad. Ő pedig e szegényedést valótlannak, és e szegé-

Digitized by Google

nyedésseli izgatást veszélyesnek tartá. — Végre a védegylet szerkezetét sem szerette, mert vevé észre, hogy a központi társulattal a vidékiek olly szoros összeköttetésben állanak, hogy hálózat által könnyen lehet más izgatások anyagait is az országba széthinteni.

Ezek valának nézetei, s ezen nyiltan vagy elleplezve tartott eszmék szerint folytatta hosszas ideig, de viszont kevés népszerüséggel, a polemiai táborozást a védegylet ellen. —

De mig egyfelöl nemlegesen hatni igyekezett az eszmék és irányok tisztázására; másfelöl nem hagyta parlagban, kedvencz munkaterét, a véleményterjesztés és a nagy anyagi vállalatok mezejét.

Miután a háziadó megbukását, az izgatási rosz modor miatt, kikerülhetlennek látta, a telekadóval lépett fel, melly föként az országos közlekedési czélokra évenként majdnem 6 milliót jövedelmezett volna, s igy egy száz-millióra menő nemzeti kölcsönnek, és az önálló magyar finánczának megvetheté vala alapját. — Tudjuk, hogy e terv elvben és pénzöszvegben egyaránt iszonyuan devalváltaték az 1843-ki törvényhozás tanácskozmányaiban, s midőn a sok nógatások után végtére a főrendek és képviselő urak a közteherhordozásra egy kevéssé meg akarták nyitani a „populus Verbőczianus" zsebét; akkor — mint a tiszta égből a villám — a haza atyjai közé csapott egy elvkérdés, s ki ki ugy szétszaladt egymástól, t. i. a nézetekben és a főszempontban, hogy többé a majoritást az eredmény felé tériteni, sem csábitgatással sem fenyegetéssel nem lehetett. Maradtunk tehát tettleg a réginél, annak undokságát egy elv-phrasissal betakarva, hogy szemet ne sértsen. —

Széchenyi 1846-ban a helytartótanácsnál a közlekedési osztály főnökévé neveztetvén ki, nagy látkörü, de kevés alapu tért nyert a hatásra. Neki ott mindent teremteni kellett és semmiből. Erélyének sikerült nehézségeket leküzdeni, mellyek leküzdhetlenek és érdekeket egyesiteni, mellyek szembeállók, s egymásra gyanúsok valának. Igy támadt a Tiszaszabályzás óriás terve, és a birodalmi ministerium közönyössége, a megyei „vis inertiae" meg nem tört negéde, s a socialis térnek —

Digitized by Google

mellyre a szabályzás nagy része fektetteték — kevés rugonyossága mellett is, e rendkivüli vállalat, Széchenyinek minden akadályokon győzedelmeskedő erélye következésében, megkezdeték s gyorsan haladott s fog talán ezentul is gyarapodni. Általa 150 négyszeg mértföld, egy kicsiny ország, szereztetik meg a hazának és különösön a magyar fajnak, melly a Tisza dús vidékein terjed szét, s mellynek anyagi és erkölcsi emeléséért birt Széchenyi előtt akkora varázserővel a Tiszaszabályzás. — Mellékesen kell még itt emlitenem, hogy a Tiszaügybeni körutjai által Széchenyi népszerüsége a vidékeken ujra meglepő fejlődésnek indult. Pesten gyanusan vagy neheztelve tekintettek rá a pártok. Magyarország nagy rónaságán nyilt karokkal és sugárzó lelkesedéssel fogadták. —

Kapu előtt állott már az 1847-ki országgyülés, mellytől Széchenyi a közlekedési ügyben eldöntő megállapodást várt. Kiadta tehát utósó munkáját, egy hivatalos jelentést, a közlekedési ügy rendezéséről, melly mint irodalmi mü látott világot, s inkább könyv is vala, mint hivatalos alaku előterjesztés. Ebben száz millióra kért a törvényhozástól hitelt Magyarország investitiojára. A vizszabályokon és némelly, a szellemi érdekekre vonatkozó, intézeteken kivül, főként a rendszeres és központositott vasuthálózat életbeléptetése lebegett Széchenyi szemei előtt, s teszi e munkáját, mint egy szakértő kitünő conceptioját, érdekessé, sőt állandó becsüvé. — Terve szerint négy fővonal, melly hazánkat majdnem egyenlő négy részre osztaná, képezné az országos közlekedések alapját, u. m. : 1) a pest-bécsi, melly Németország által a keleti és éjszaki tengerrel hozná kapcsolatba; 2) a pest-fiumei, melly Fiuméval és az Adriaticummal csatolná össze, 3) Szolnokon keresztül a pest-aradi, melly Erdélyen át tovább folytatva idővel orienssel hozandott volna érintkezésbe; 3) a pest-kassai, melly a Hernád völgyéből a Poprád völgyébe vezettetvén, képezné az összeköttetést Galliciával és északkal. Ezen közlekedési csatornákhoz, mint apróbb erezetek, folytak volna be, az életerő gyorsabb és arányosabb vezetésére a mellék- és szárnyvonalak. — Széchenyi azon eszméjét, hogy a központositott s onnan a részekre kiterjedő ipart, forgalmat és köz-

Digitized by Google

lekedést a nemzetiség számára kamatoztassa, sehol nagyobb következetességgel nem alkalmazá, mint e tervezetben, melly a különböző ajku népiségek érdekeit óvatosan kiméli ugyan; de az egész rendszer öszvege által, ha életbe léptethetett volna, Magyarország nemzetiségi átalakulását kétségen kivül végrehajtandja. —

Könyvének megjelenése előtt több hónapokkal inditá meg Széchenyi szintén utósó táborozását régi versenytársa Kossuth ellen.

„A politicai Programm töredékre", melly Széchenyinek legszenvedélyesebb müve, két ok nyujtott alkalmat. Egyik tulajdonkép az ellenzékre; a másik Kossuthra vonatkozott. Az ellenzék t. i. a conservativ párt példájára, midőn Széchenyi tiszai első körutját tartá, szintén akart egy párt-hiszekegyet közzétenni. A nemes gróf Apponyi grófot a haladásra kivánta nógatni, de nem megbuktatni; ellenben az oppositio feje, Batthyány Lajos gróf, a cancellárnak minden áron leléptetésére törekedett. Továbbá Széchenyi hitte, hogy ha az ellenzék nem csupán ellenörködni akar a jövő országgyülésen, de maga áll az indtványozások élére, a dolgok viszont felfognak akadni, a reform nem sikerülend. Ezen szellemben szándékozott tehát az oppositiónak tanácsokat adni, mellyek azonban inkább élesek, mint kibékitők valának. — A „Politikai programm" másik részének oka Kossuthnak a „Heti lapokban" megjelent czikkekben vala.

A Programm kevésbé tartalmáért; mint Széchenyinek következő hires jóslatáért nevezetes.

„A honnak álladalma — ezt jövendöli ő — megrendül, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szivök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcseség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetentia hová sülyeszté azt: egyedül buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni statustudományt, s ujra és ujra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskorúságunknak és segitsen.

A nemzetiség, mellyért olly sokáig, olly emberségesen, olly hűn s már már némi sikerrel vivtunk, alkalmasint utósó agoniáját fogja élni."

„S ön Kossuth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jó-

Digitized by Google

szivű embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedűl fényüzési függczimer, ön, mit fog érezni, ha csakugyan még is esetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt — elvégre még a körül is kibontakoznék azon édes illusióiból, mellyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy :

Midőn statusbölcseséggel hitte magát telve lenni, csak phantasiaval és önhittséggel volt saturálva;

Midőn profetának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fenforgó legegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán; s miglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint inditványozó és projectans, ki mindent kezd és mindenbe belé viszi a könnyenhivőket, egyet s mást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud;

Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag;

Midőn uj politicai messiásnak, egy mélyen beható statusbölcsnek hitte magát, soha sem birt magasbra emelkedni, mint egy jószivű misericordianus nézpontjára, ki minden kis sebre irt szeretne kenni, hézagos számitások szerint kenyereket süttet a szegények számára és a ki borzasztólag előmozditván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapitására, de nemzetet, sülyedésnek indult nemzetet, regenerálni soha nem fog;

Midőn népeket gondolt boldogitni zug-prókátorként szerencsétlenségünkre csak felizgatójok volt, s hogy ekkép :

Midőn honunk institutióit rendezni, szilárditani vélte, végképi zavarba bonyolitá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgaibb állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, melly, bár ki mit mond is, egyedüli garantiája szabadabb institutióinknak, s azon egyedüli regenerationalis szikra, melly bennünk létezik, nem készakarva tán, megengedjük, végkép elejtette lábairól; s ehhezképest

Még azon illusióban is, mikor azt hitte : legalább kötelességét fogja teljesiteni, csalatkozott, mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesités még!

Akkor, mondom, ha ön egyszer tökéletesen kiábrándulva leendett — mi meg fog történni, ne kételkedjék, mert önalkotta világa nem realisabb mint a déli báb, és ön nem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint ön maga — akkor ugyan kérdem, fog-e de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelni keblében?

Digitized by Google

Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdem, nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy végkép feldult nemzetnek romja merül fel és egy megnem szünő figyelmeztetés ezt hangoztatja füleibe: l' enfer est peuplé des meilleures intentions?

Vagy tán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevehetlen állitása fog jutni eszébe, hogy „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni, ahhozvaló tulajdon nélkül", ugyan nem fog-e vajmi keserü érzéssel visszaemlékezni mind azon illusióira, sőt megátkozza azokat, mellyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye, türni, hogy azokból mások eliberálják önt?

És azért a haza szent nevére kérem önt, lépjen le agitatiójának azon veszélyterhes teréről, mellyre állott, sőt nemes érzelmihez fordulva, alázatosan esedezem: mondjon le a politicai vezérségről is általán ....

Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer felvett „nélkületeket sőt ellenetek" féle vili-tánczot: ám tessék.

Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszülésig fel; vessen égő kanóczot a szántövető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekeit legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a visszatorlás poharát csordultig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején ketté törni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint ügyekezett volna."

A politicai programm-töredék e keserü jóslata nem akadályoztatta meg, hogy Kossuth a legnagyobb lelkesedéssel ne választassék Pestmegye képviselőjévé, mi rábirta Széchenyit, felsőházi tekintélyes helyzetét a mosonyi követséggel cserélni föl. S itt kezdődik közpályájának igen rövid és szenvedélyekben dús

Harmadik korszaka.

Legyen szabad csak madártávpontról vetni egy gyors pillantást azon alig tizenegy hónapra, melly Széhenyinek a pozsonyi képviselőteremben és Görgen tébolydájába lépése közt fekszik. A történészet majd részletesen utánpótolandja azt, mit a honfinak szintolly fájdalmas s talán helytelen is volna hideg szigorral hosszasan taglalni, mint nyugodt közönyösséggel átolvasni. —

Digitized by Google

Az országgyülés kezdetén Széchenyi minden fáradságát egy középpárt alakitására forditotta, melly a jobb oldal csökönyösségét és a szélső baloldal szenvedélyes és elsietett követeléseit megtörve, a haladás utját az érdekkiegyenlités eszközei által nyiltabbá és kevesebb akadályokba ütközővé tegye.

De a követi tábla akkori elemei épen erre voltak legkevésbbé alkalmasok.

Mert Kossuthot tekintélyes elvbarátai nem szerették, de nagy népszerüségétől féltek; miből következett, hogy az ellene szött titkos és apró munkálkodásokra könnyen rávétették ugyan magokat; de elvei vagy eljárása nyilt megtámadásától visszadöbbentek.

Igy pedig parlamenti pártot teremteni nem lehetett, s annyival kevésbé, mert a conservativok és ellenzék sokkal régibb idő óta és sokkal több gyülölséggel küzdöttek egymással, hogysem a mérséklett árnyalatok fusiojára, 1847-ben hajlam mutatkozhatott volna.

Széchenyi Kossuthtal a fiumei kérdésben akart láncsát törni.

S kétségkivül ez vala a legjobban kiszemelt küzdési tárgy; mert a pest-fiumei vonal elönye a vukovár-fiumei fölött még a szenvedélyes Kossuth-barátok előtt is, már annyira világossá lön, hogy az első vonalt nagy többség fogta volna — s köztök Pestmegye — utasitásilag pártolni.

Kossuth látva a készületeket, természetesen ellenlépésekről gondolkodott. Szükséges vala a közlekedési tervektől elvonni a nemzet élénk figyelmét, mi csak egy agitationalis kérdésnek szönyegre dobása által vala eszközölhető. Ezen okból inditványoztaték — a siciliai forradalom, a milanoi elégületlenség és a közép olaszországi zavargások hire közt — azon fölirat, melly az örökös tartományok számára alkotmányt kér és a magyar helytartótanácsnak a felelősség elve szerinti rendezését sürgeti. — Alig tevé meg Kossuth javaslatát, már kiütött a februari forradalom.

Széchenyi ezen elhatározó perczet igy fogta fel: most Olaszország lángba borul, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a birodalom súlypontjai könnyen meg-

Digitized by Google

változhatnak. — Mit kell tehát az országgyülésnek és a magyar nemzetnek egyebet tenni, mint a királynak kinyilatkoztatni : uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeink pengetésével, most védelmedre sietünk és számolj a nemzet egész erejére. — Ekként Magyarország a birodalom támaszává válván, Budapest annak központja lehet, mint Eugen herczeg, mint Gentz, s Ausztriának keleti nagy, de elhanyagolt érdekei régóta javasolták.

Kossuth az ellenkező nézeten volt, és az európai események által támasztott rezzentséget alkotmányos jogok megnyerésére vélte használandónak. Eszméi valának a népszerüek.

A bécsi és pesti forradalom kiütött.

April 7-kén az 1848-ki törvények szentesittettek s általok a felelős magyar ministerium életbe lépett.

A ministerium különböző politicáu férfiakat kötött össze, kik meg valának győződve, hogy visszavonulásuk a hazát végveszélybe ejtené: mert egyfelől a régi institutiók többnyire megszüntek; másfelől igen kétségesnek tartaték : vajjon fogna-e más ministerium és teljes számmal neveztetni ki?

Ezen aggodalmat Széchenyi is osztá. S igy a kötelességérzet bilincsei által a kormány gályarudjához voltak lánczolva mindnyájan. És vonták többnyire iszonyu keserüség közt az elviselhetetlen terhet.

Midőn már az osztrák ministeriummali meghasonlás tággá lett; midőn Horvátországnak Magyarországgali összeköttetése tettleg megszünt; midőn Jellachich bán állása naponként fenyegetőbbé vált, és a ráczok a római sánczokba megfészkelték magokat : a törvényhozás összehivaték tanácskozni a hon veszélyes helyzetébeni teendőinkről.

De már a trónbeszéd felolvasása előtt el lőn határozva a parlamenti pártok jövendője.

Az olaszkérdésben t. i. a ministerium az országgyülés befolyásosabbnak hitt egyéneit zárt-conferentiára hivta meg. Az olasz

Digitized by Google

kérdés s ez által a Carlo Alberto elleni haderő meg vagy meg nem ajánlása fordult itt elő. A conferentiának majdnem négyötöd része a ministerium nézetét, mellyet Kossuth is védelmezett, pártolta. De a kisebbszám hangulatából látszék, hogy majd a válaszfölirat tárgyalásakor a ministeriumot hevesen fogja az olasz ügyben ostromolni.

Ez megdöbbenté vagy fölbátoritotta Kossuthot, s minden ministeri conferentia nélkül tiszttársai nevében is kinyilatkoztatja, hogy a kormány az olasz kérdésben nem többséget, hanem egyhanguságot ohajtván, eláll kivánataitól és a nádor meg fog kéretni, hogy a tervezett trónbeszédnek ide vonatkozó szavai kihagyassanak.

E nyilatkozat valósággal az országgyülési ministeri többség megbélyegzése és annak tudtuladása volt, hogy a kormány saját pártját örökké kész föláldozni a minoritásnak, mihelyt az heves és követelő.

Csakhamar a ministerium Kossuthra bizá parlamenti képviseltetését a vitatkozásokban. Rendszerint Kossuth inditványozott és felelt az általános politicára vonatkozó interpellatiókra. De ő már augusztus elején titkos összejöveteleket tartott a minoritással s annak érdekei szerint compromittálta mindig a ministeriumot, melly, minél inkább nehezedtek a körülmények, annál kevésbé mert a tárczákról lemondani.

Igy jutott többségre a parlamentben a szélső párt s foglalt el az utczai és clubbi közvéleményben minden terrenumot.

Széchenyi a dolgok ezen menete miatt annyira el volt csüggedve, hogy a haza fölbomlását és a polgárháborut már a küszöb előtt lenni hitte.

S valósággal, a Jellachich bán történhető benyomulásai ellen összevont drávai seregről hirek; a ráczokkali eredménytelen táborozások miatt támadt gyanuk; az ujonczállitási törvényjavaslat vitatásakor kifejlett szenvedélyesség, és a bécsi ministerium által elvállalt politica felől terjedező nézetek, annyira fölingerelték a kedélyeket, hogy a marcziusi napok óta soha Budapest élénkebb és mozgalmasabb, soha a tömeg hangulata fölhúrozattabb, kedélye ingerlékenyebb nem volt.

Digitized by Google

A képviselőház, szintén szenvedélyektől hányatva, september 2-kán comitévá alakult a horvát-ügyben, de még sötétebb kedélylyel oszlott a tanácskozmányból szét.

September negyedikén száz tagból álló országos deputatio Bécsbe küldése határoztaték el a hadi és pénzügyi törvényjavaslatok megerősitéséért és ő felségének Budára költözéséért, mint a bizodalom helyreállásának még fenlévő eszközeiért esdekleni. — De a közvélemény már a bizottmánynak ő felsége szine elébe bocsáttatása iránt is kétkedett.

Nehány nappal előbb Batthyány és Deák Bécsbe mentek az érdekek kiegyenlitésének lehetségére előkészitő utakat törni.

Ezen perczekben Pesten a ministeriumban jóformán anarchia volt.

Az itt maradt tagok Bécsből vártak valami eredményt, melly kezökbe adhassa a tájékozási fonalat; de Kossuth ellenkezőleg gondolkodék, s augusztus hó végnapjaiban elhatározá nagyobb arányokban támaszkodni a nép szenvedélyeire.

Illy sorserejü perczek alatt találkoztam egy barátomnál Széchenyivel.

Ő lázas ingerültséggel beszélé, miként Kossuth Budavárát véletlen megrohanás által elfoglalni, vagy a mint kifejezte „a nemzet számára biztositani“ akarja. Ezért kravalt készit. Háromezer brüsseli fegyvere van elrejtve, mellyet az állomány költségén hozatott, de kézbe nem szolgáltata. A nádor értesült az egész tervről; azonban fél minden eldöntő lépésektől.

Mig Széchenyi a történteket elmondá, gerjedtsége perczenként növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek, s majdnem bogot formálának.

„Én a csillagokból olvasok, kiáltott könyezve föl. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, mellyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dulnak szét mindent, mit épiténk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetükkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum dei!“

Digitized by Google

Mi biztattuk, kicsinyitettük a veszélyt; de kértük, menjen rögtön a nádorhoz a körülmények szerinti intézkedések végett.

Ő estve 9 órakor kocsijába fogatott, igérvén, hogy visszajövet hozzánk betér az eredményekről tudositani.

Én tizenegy utánig vártam; akkor haza kellett mennem.

Mit beszélt a nádorral Széchenyi, nem tudom.

Hallám, hogy éjfélkor érkezve haza, a legmélyebb izgalmak közt virasztott, s a nádor nézeteivel elégületlen volt.

Másnap sem találkozhattam vele.

Azután rögtön Bécsbe indulék s negyvennyolcz órával később hallám, hogy Széchenyi is odaérkezett, mint őrült.

Kossuth szándékait és a nádor ellenmozgalmait részint Szemere, mint akkori ideiglenes hadügyminister; részint a Bécsből megtérő Batthyány gróf Pozsonyban Lamberg grófnál, Komáromban a várparancsnoknál és Pesten Kossuthnál magánál visszavonatta.

S igy elmaradt a zivatar, hogy utóbb nagyobb erővel törjön ki. —

Kemény Zsigmond.

Digitized by Google

SZALAY LÁSZLÓ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Azon férfiak között, kik Magyarország politicai fejlődésében, az utósó évtized folyama alatt, feltüntek, hatottak és a dolgok alakulásának tényezői valának, egyike a legérdekesbeknek Szalay László. Érdekes már az által, mert nem tömegek vállán, s mégcsak nem is pártok viszonyában szólalt fel; hanem zajtalanul, majdnem egybeköttetés nélkül, a gondviselésbe vetett hittel, s mély meggyőződéssel elvei felől, a tudomány observatoriumából lépett ki a haladás ügyének nem annyira vezérletére, mint inkább útbaigazitására. De érdekesebb még tanainak, modorának, eljárásának eredetisége által, melly őt az uralkodó irányok mindenikétől megkülönböztette, elválasztotta.

Midőn föllépett, a haladás és maradás között hazánkban már eldőlt a vitály, melly az 1825-től 1840-ig terjedő időszakot betöltötte. Az átalakulás kérdései képezék a napirendet; s a formulázás kora érkezett el. Az ellenzék e mezőn nem volt olly ügyes és erős, mint a lejárt vitályban; gyakorta tévutakon járt; s nem egyszer egymással ellenkező intézvényeket pártolt, mert elvei nem valának kitisztázva, s mindenek felett nem birt egy vezéreszmét, melly irányt adott volna a részletek alkotásában. E pártnak vezérlete Kossuth kezében volt, ki a politicát, mint maga is bevallá, exigentiának tekintette, s expedienseket fogadott el inkább, mint rendszert. E korban a megyéket bálványozta; s ide akart minden hatalmat levonni, és azért a municipiumoknak igyekezett több-több hóditmányt szerezni. Ezen elágaztató irány ellenében Szalay az alkotmányos központositás rendszerével lépett fel; s ekkép az ellenzékben, mellyhez haladási czéljánál fogva tartozott, egy lényeges különvéleményt

Digitized by Google

képezett, mellyet egyszerre néztek idegen szemmel az ellenzékiek ugy mint a conservativek, Kossuth nemkülönben, mint Dessewffy Emil; s ekkép Szalaynak, nehány baráton kivül, nem vala más támasza, mint tudománya és jelleme, mig az egykoru irányok, mellyek surolák, a megyékben, az országgyülésben, s a végrehajtó hatalomban birtak hatályos kapcsolatokat. Ez saját állást adott neki politicánkban, tiszteletest inkább, mint népszerüt, egyénit inkább, mint felekezetit. Arczképét alig is lehetne a pártok galleriájában elhelyezni, ha az az isten csudája nem történt volna vele, hogy miután ő a jognak és alkotmányos eszméknek egész tartományát világítgatta fel, egy napon, mellyet senki sem várt, de mindenki elfogadott, s azért népek napjának tartottak, egyszerre csak ott termettek Kossuth és a municipalisták az alkotmányos formák azon pontján, mellyről, még akkor, midőn elváltak, megjósolá Szalay, hogy összetalálkozniok kell, mihelyt az idő beteljesedik, mindazoknak, kik Magyarországban a közczélt elérni akarják.

Az uj alkotmány tehát ismét összehozá Szalayt az ellenzékkel. De az eszméket, miket egykor initiált, mások formulázták; s hézagain a forradalom árja rontott ki, melly elsodorta az embereket ugy, mint a tanokat, a municipalistákat szintúgy, mint a centralistákat; a kezdeményezőket és formulázókat egyiránt; az igazt és igaztalant egyszerre, — el mindent.

Maga e különös sors, a rendkivüli végzet, melly Szalay tanait érte, okozza egyik, hogy az ember bizonyos részvéttel szemlélje e férfi pályáját, annyi tudományt, és annyi becsületet, mennyit magában foglal ez élet, melly tömegek számára nem volt teremtve, hanem az észnek és értelemnek szentegyházában érezte magát jól; egy igazhivő, ki a tudomány erejében inkább bizott, mint bármelly földi hatalomban; s kinek ezen hit a bölcsnek azt a nyugalmát és csendét szerezte meg, mellyet sem félreértés, sem rosz akarat meg nem zavarhatott, mert erősebbnek tartotta a dolgokat, mint az embereket.

Szalay publicistai pályája a rendszer hadjárata az eszmék anarchiája ellen; s az alkotmányos élet és a jól értett szabadság elveinek coordinatiója a fogalomzavar és tévtan ellen.

Digitized by Google

E jellemet ugy fejlödési, mint müködési szakában nem annyira rajzolva, mint inkább saját müveiből, s igy önmagából, elöállitva, veszi itt az olvasó; s ha az itten egybeállitott adatokon végigmenve, elötte leleplezve álland majd azon kép, mellyről a felebbi vonásokat levettük, tanuságot teszen mellettünk, hogy sem nagyitás, sem kicsinyités nincs, hanem van igazság képirásunkban.

Szalay László született 1813 april 18-kán, Budán, hol esztergommegyei származásu atyja, mint helytartótanácsi elnöki titoknok, 1825-ben halálozott meg. Első növeltetését szülöinek házában s a helybeli fögymnasiumban vevé; de atyja — ki a magyar irodalom több kitünö tagjaival, nevezetesen Horváth Istvánnal, szorosabb barátságban élt, s kinek lángoló hazaszeretetét a nemzeti muzeum kéziratai között öriztetett: „Igaz magyarnak ohajtásai" czimü munkája is tanusitja, — attól tartván, hogy a fiú nemzetiség dolgában Budán nem nagy haladást fog tehetni, öt 1824-ben Székes-Fejérvárra küldé, hol Szalay két évet töltött olly tanitók vezérlete alatt, kik a milly buzgó hivei voltak az akkor még sok helyt lenézett magyarság ügyének, olly higgadtak valának minden egyéb, nevezetesen vallási tekintetben is.

1826—1831-ig a philosophiai és törvénytudományi folyamot végezte Pesten. Professorainak sorában több jeles férfiu nevével találkozunk (Imre, Frank, Weszerle), de lényeges befolyással mégis csak Horváth István diplomaticai leczkéi voltak tudományos kifejlödésére. „Ki egyszer hallá e tudós férfiút — irja róla Eötvös — ha tanitói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicsö tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állitását, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scytha, s a legyözhetlen párth nemzetekkel egybeköté; vagy tovább haladva nyelvtani vizsgálataiban, az ethymologia tekervényes ösvényein mindig messzebb és messzebbre nyomult, mig

Digitized by Google

mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állita: az kétkedhetett mestere állitásain, de azon óriási honszeretet hatalma, melly a tudóst elragadta, elragadta tanitványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük is, soha sem hálálhatja meg eléggé a haza Horváth érdemeit. Nem volt tanitóink közt, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni." — E sorok irója, báró Eötvös József, egyike volt Szalay tanulótársainak, s később jó és rosz napjainak hü barátja, kivel tanulás, irodalom és politica mezején azonegy irányban müködött húsz évnél tovább.

Az ifju Szalay, kit, még mielőtt iskolai éveit elvégezte volna, Kazinczy Ferencz és Szemere Pál barátságukra méltattak, kivált történeti és szépirodalmi tanulmányokkal foglalkozott; mit 1827—1831-ig az akkori időszaki iratokban s külön megjelent irodalmi zsengéi is tanusitanak. Utóbb a juliusi forradalom s Lengyelországnak nyomban bekövetkezett feltámadása, — ezen nagyszerü események figyelmét nagy mértékben a külpoliticára forditották. A belpoliticával Márton és Kulcsár hirlapjai nem igen foglalkodtak azidőben, de az 1790-ki országgyülés idejében megjelent politicai röpiratok, mellyeknek gyüjteményét atyja könyvtárában találta, kedvencz olvasmányul szolgáltak már a gyermek ifjunak. Az ujabb időkben is gyakran örömmel emlékezett vissza ez olvasmányaira, s még irataiban is szól rólok, midőn párhuzamot von az 1791-diki s 1827-diki országos választmány munkálata között, a büntetőjog ügyében. A kettő között — ugymond — „igen természetesen az a viszony találtatik, mi az 1791-ki s az 1827-ki napló és országgyülési irományok között. Emezekben apáink „obvallálták a constitutiót;" amazokban nagyatyáink megkisértették az utat a hübéri kastély vallumain kivül, balra hagyván az absolutismus táborát s jobbra tartván a nyugoti alkotmányosság sátorai felé, — megkisértették az utat, mellyet fiaik megint beburjánoztattak, hogy unokáiknak legyen mit gyomlálniok. Az 1791-ki munkálat felsőbbségének okai nem kivánnak hoszasabb magyarázatot. II. József korában közfolyamatba jöttek az eddig véka alá rejtett eszme-

Digitized by Google

tőkék, s olly mennyiségben, hogy a régi márjásoknak és dénároknak rendkivüli depreciatiója következett be, s hogy több, addig igen szilárd hitelüeknek tartott testületek már közel voltak a végbukáshoz. József országlásának roppant hatását csak a megyék felirásainak gyüjteményéből — mellynek része Keresztúri, akkori udvari agens nyomtatásban közrebocsátott munkájában is olvasható — itélni meg, a kor viszonyainak igen felszines ismeretére mutat. József kormányzási rendszerének ellenei két különböző táborra szakadtak. Az egyikben találjuk azokat, kik 1790-nek elején a föld felmérését, a lakosok összeirását tárgyazó irományokat megégették, kik állomásról állomásra beszédeket tartottak az országba visszahozott szent koronához stb; a másikban pedig azokat szemléljük, kik József eljárását, mint általában az alkotmányos formáknak s nem egyedül a magyar corpus jurisnak elmellőzésével összekapcsoltat, nem helyeselhették ugyan, de kik mindazt, mi humanitarius szempontból rendelkezéseit dicsőitette, mi által országlása a XVIII-dik század philosophiájával kapcsolatban állott, felkarolták; mert ők szinte impregnálva voltak a kor irányával s nézeteik a kormányétól csak annyiban különböztek, mennyiben más eszközökkel szerették volna létesiteni egyebenkivül a, — ha életében nem, ugy sirjában áldott — szabadelvü fejedelem szándékait. Innen magyarázhatjuk magunknak, hogy az 1791-ki törvényhozás, mellynek kettős typusa volt, egy reactionalis t. i. az 1764-dikinek szellemében, s egy más, melly tulsulylyal birt, s melly szinezetét az akkor napi renden levő európai ügyektől kölcsönzé, — hogy az 1791-ki törvényhozás, mondom, épen azt tartá meg József intézkedéseiből, vagy igyekezett legalább alkotmányos formában megtartani, mi az emberiség szempontjából legbecsesebb szerzeménynek tekintethetett. Azok, kik előtt 1790—1792-diki politicai pamphletirodalmunk ismeretes, — s mi, kik a legújabb ivadékhoz nem tartozunk, kik serdülő korunkban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kulcsáréit, vagy Mártonéit, bizony nem ezekből, hanem részben legalább az emlitett forrásokból meritgettük publicistai ismereteinket, — azok tudják, milly eszmeforongás szállá meg ak-

Digitized by Google

kor nálunk a kedélyeket. József dicső törekvései tehát, és az 1790 körüli világeseményeknek viszhangja, — ezek szolgáltak főtényezőkül arra is, mi az 1791-diki országgyülésnek folyadéka volt, s illyes vala, bármi homoeopathiai adagban is — mert a munka nem mindjárt az országgyülés után jelent meg, — az emlitett választmányi munkálat stb."

Illy előkészület után természetesnek fogjuk találni, hogy Szalay gróf Széchenyi István Hitelének és Világának irányát már akkor más szemmel nézte, mint Kittonich dubietásainak rókaprémes hivei, kik 1830-ban még nemes Pestmegye teremében is nagy szerepet játszottak.

De halljuk öt magát, miként fogta föl korát, s milly gondolatokkal üdvözlé Széchenyi megjelenését a magyar politica láthatárán:

„Eszembe jut, — mond egyik hirlapi czikkében — eszembe jut, miket tapasztaltam, midön 1827-ben első huzamosb távollétem után visszakerültem. Az ország uszott örömben, hogy a pesti német szinházban magyar előadásokat láthatott; budafalvi Bors S. — kalpagban és kardosan fogott helyet a parterren, méltólag megülleni a nagy napot, s voltak, kik rebesgették, hogy hazafiúi örömében nevét „paprikára" változtatta által. Kijöttünk a szinházból s a „hét electornál" virradtig énekelgettük, hogy „Hunnia nyög letiporva, sirnak a bús magyarok." Az egész valami kimondhatlan sivár üzelem volt, mint I. J. társunk mondaná. Kétségbeesésemben meglátogattam Kulcsárt, értekezni a jó öreggel a politicáról. Benne az egyetemi magyar világ potiticust, még pedig szabadelvü politicust tisztelt. Ott ebédeltünk nála vagy hárman, de olly valamiről, mit ma politicának mond az ember, szó sem tétetett. Talán ildomosságból, talán mert magyar politica akkor még nem is létezett. Ebéd után szakadt az eső a hogy csak szakadhatott, de ő kocsira pakkolt bennünket, s vitt, hogy temessük el Biharyt. Pharao népe zokogott a fuldoklásig, midön Kulcsár a sirnál beszédet mondott az elhúnyt érdemeiről, buzditván öket: követnék nyomdokait. Mód nélkül ellágyultam. El azért, mert láttam, hogy még primitivus idylvilágban mozogtak embereink; de el azért is, mert

Digitized by Google

veszendőben tudtam a hazát, melly gyermeki álmokat hüvelyez annyi felserdült nép szomszédságában. Boszus fájdalommal, minővel az egykori angol gyáros távozott el Tatából, midőn a lakosoktól a helyett, hogy számtalan vizeiket utilisálták volna, csupa zöld meséket hallott a feneketlen forrásokban lakozó zöld taréju és zöld szemü halakról, indultam utnak stb. Vádoljanak bár torzitással, én részemről illy élhetetlennek tapasztaltam a „constitutiót obvalláló“ 1825-diki országgyülést megelőzött és közvetlenül követett időszakot. A Prometheus, ki az égből lehozta a tüzet, hogy azzal lelket gyujtson e nemzet agyagtestében, nem ugy jelent meg, mint a kinek eljövetele a Jánosok által már eleve hirdettetett; nem ugy, mint a ki betetőzni fogja az évek óta emelkedett épületet : de megjelent egészen váratlanul, igéket hirdetett, mellyek a legmeredekebb ellentétben állottak azon álmokkal, miket e nemzet mint édes gyermekeit magához ölelt, terveket mutatott fel e nép regeneratiójára, mellyekről az országgyülési utasitások soha sem emlékeztek, s a mellyeknek alapelvére az 1825-diki dieta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát. Az egész föllépés doctrinair alakban történt, a theoria választatott initiativául; eszközül, eszmevitelül — egy könyv.“

E könyv — a Hitel volt.

E pár adatot annak kitüntetése végett idéztük fel : mikép az ifju Szalaynál, már szemlélődései kezdetén, gondolat, kép, hang, felfogás elütöttek azokétól, kik azidőben hazánk közdolgaival foglalkoztak.

Felfogása legalább is nem megyei nevelésre mutatott. Arról azonban, hogy a tudásnak ezen fája a politica mezején fogja kiterjeszteni ágait, kortársainak még álma sem volt.

Mert költészettel kezdte az irást; s kriticai tanulmányokkal foglalkozott az ifjuság napjaiban. Maga Szemere Pál, ki első igért jövendőt az ifju tehetségnek, szépirodalmi zsengéire épitette reményeit; a minthogy, iskolái után, midőn barátjának, Kölcsey Ferenczнek, ki akkor Szatmármegye tiszt. főjegyzője volt, törvényes gyakorlat végett ajánlotta, nem annyira e gyakorlat, mint inkább azon czél vezette, hogy ezen ifju Kölcsey-

Digitized by Google

vel megismerkedjék. E nagy miveltségü ember társaságában tölté Szalay az 1831-dik év őszét, s rövid időköz után a királyi táblánál folytatta gyakorlatait; 1832-ben pedig a helytartó tanácsnál a fogalom gyakorlására nyert kineveztetést. Törvényes és hivatalos gyakorlásai sem tartóztathatták azomban vissza irodalmi tanulmányoktól. E korban jelentek meg tőle: „Alphons levelei" s „Fridrik és Katt" czim alatt történeti beszélyek, mellyeknek emléke most is kedves előtte, mert Kölcsey barátságát köszönhette nekik.

Azon sajátság, mellyel az elbeszélő költészetet s a nyelvet kezdé kezelni, meglepte Kölcseyt, kit pedig, a mint az irodalom emberei tudják, nem minden szokott meglepni. Szalay azonban ezen ösvényt, Kölcseynek minden buzditgatása mellett, sem folytatta tovább.

Ugyanezen időszakból néhány kriticai czikkei maradtak még fenn, az időszaki iratokban, mellyek világirodalmi miveltséget tanusitanak, s napjainkig a legjobbak közé tartoznak, miket e nemben birunk! Legelső volt ezek között itélete a Kölcsey és Szemere által kiadott Muzárionról, mellyről Kölcsey azt mondotta, hogy alig iratott még Muzárion felöl valami, a mi olly mély betekintést, s annyi különféle ismeretet mutatna.

Erejének ezen irányu próbálgatásai után, mellyek neki hir helyett ismeretséget, közönség helyett nehány jó barátot szereztenek, érezte Szalay, hogy több hatással fog müködhetni, ha összes erejét az irodalom egyik ágára forditandja, s a jogtudományra adta magát. 1833-dik évben, ősszel, ügyvédnek esküdvén fel, helytartótanácsi hivataláról lemondott, s ettől fogva, a rövid időközön kivül, mellyet ügyvédi gyakorlatban töltött, csaknem kizárólag jogtudományi és publicistai tanulmányokkal foglalkozott.

De ifjuságának gyakorlásai nem vesztek el reája nézve haszontalanul. Szépirodalmi dolgozgatása által nyerte azt az izletet, azt a müvészi szint, melly publicistai müveit ékesiti, és azt a nyelvet, mellynek roppant ereje az ő irásait kikiszögellöleg megkülönbözteti.

1847-ben lépett fel Szalay, mint jogtani iró „Themis" czi-

Digitized by Google

mü folyóirattal; föllépését legjobban jellemzi azon nehány szó, mellyet könyve elébe bocsátott. „A mult század közepe óta — ugy mond, — midön a philantrophiának jóltevő befolyása által, névszerint: Beccaria és Filangieri, Montesquieu és a Calas-k lánglelkü ügyvédének vezérlése alatt ezer előitélet salakjaitól tisztult meg a jogtan, keresztül a század mindent felboritó végtizedén, a philosophiai rendszerek hosszu során, a restauratio után bekövetkezett historiai iskolán, s annyi alkotmányos vitatkozáson, napjainkig: olly nevezetes, s részben olly nagyszerü változásokon ment által a tudomány, hogy azt phasisaiban figyelmes szemmel kiserni, s fő eredményeit kijelölni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kelletik."

Ezen irányban jelent meg a „Themis"-ből, Pulszky, Eötvös, Trefort s még egy pár társ közredolgozása mellett, három füzet, mellyek a jognak ujabb irodalmából nehány értekezéseket hozának a nap kérdései felől. A legelső szó volt ez, melly embereinket a haladási ügy európai solidaritására figyelmeztette; s intézkedéseinkben a jog magasabb szempontjaira utalt. Sikere azonban kevés volt, mert nem volt miveltségünkhez alkalmazva; s bővebb tárgyalásra és több erőre vala szükség, hogy a magyar politica kiemeltessék a hagyományi vágásból.

Ezen folyóirat okozá főkép, hogy Szalay a magyar academiánál, már mint segédjegyző, 1838-ban a törvénytudományi osztály rendes tagjává választatott, hol székét következő évben Kollár Ferencz publicistai pályájának jellemzésével foglalta el; s az academiának e közülésén együttragyogott barátjával, Eötvössel, ki ez alkalommal tartá emlékbeszédét Kölcsey felett.

Ekkor már az európai irodalom több hirességeivel levelezésben állott; s hogy ezekkel megismerkedhessék, utazást tön Németországnak északi és déli részeiben; s onnan, Belgiumon át, Párisba költözött, hol az 183⁸/₉-diki telet töltötte.

Azok, kik utána megfordultak a külföldön, tanúságot tesznek róla, hogy az idegen országok jelesei előtt diszt hozott reánk.

Ez alkalommal ismerkedett meg Párisban, többek közt Lerminier-vel, kinél egy látogatását ekkép adja elő:

„A rue Vaugirardban, a pairek palotájával szemközt lakik

Digitized by Google

— vagy lakott legalább az 1838—39-ki télen, Lerminier az exsaintsimonista, de ki Enfantin atyával annyiban még egyet ért, hogy egy uj hittannak a romok feletti emelkedését várja,— s csak nehány házzal alább lakik Montalembert, a lovagi szellemü pair, ki vallásos buzdalommal fordul minden omladozó kőfal felé, ki ott csak az élet, az erő, nem soha az enyészet, a rothadás jelenségeit látja, s felettök a labacrumot, mellynek jelében győzünk!"

„Tübingen és Heidelberg minden évben egy tuczat bölcselkedési tanárt küldenek által a Rajnán, kik Párisba érkezvén, itt generalisálnak, schematisálnak, s miután philosophiai tanjok is ugy tartja, hogy minden, a mi „tétetett" szakadás utján „ellentétet idéz elő,"— azonegy délelőtt szokták meglátogatni a két philosophust, s ez és amaz elveinek, nyugottan mutatják ki helyeiket rendszerökben. Egy novemberi vasárnap történt közölök egygyel Lerminier-nél találkoznom, kinek nevére már nem emlékezem, de ki az akkor Heidelbergben mulatozó, és Salvandy által épen lyoni tanitószékre emeltetett Quinet-nek jegykéjével kezében szivesen fogadtatott a házi ur által. Tanárunk elmondá, hogy Páris már régi ismeretsége, hogy azt még a juliusi forradalom előtt látta, s erre, egy az általánosság mezején felszedett maximával egyenesen a politicai táborozásnak rohant. A „l' outre-Rhin" irója, kit három héttel azelőtt a statustanácsba léptetett Molé, — azért-e, mert izzó tüzet gyanitott e pályán, vagy talán azért is, mert már hozzászokott csak a maitre des requêtes himvarrásos köntösében értekezni Franciaország ügyeiről, a tudomány elvontságában igyekezett tartani a beszélgetést s kérdéseket tön Straussról és Neanderről, Marheineckeről és a Hegalianismus legszélsőbb baljáról, melly épen akkor a hallei évkönyvekben pályát nyit vala magának, — Görresről, ki olly szenvedélyes ellensége a francziáknak, s kinek ő azt rosz neven sem veheti, mert lényének legbensőbb alkotó része e gyülölség, s most ennek Anastasiusáról a kölni érsekre térvén által, e kérdéssel fordult hozzám: szőnyegre került-e már önöknél Magyarországban a vegyes házasságok ügye? Nem uram, vala válaszom, mellyet azon reménység nyilatkozásával fejezék be,

Digitized by Google

hogy a kölni ügy földieim jelleménél fogva viszhangot sem találna közöttünk. Emlékezzék meg reánk, mondá mosolyogva, — mikorra visszatér hazájába, a kérdés már meg fogott pendülni. Europának solidaritása, melly napjainkban már nem engedi, hogy külön ország, külön nemzet határozhasson bármi nagyszerübb politicai ügy felett, melly a literaturában is ugy nyilatkozik, hogy egyik nemzet irodalma mindig csak kiegészitő része az európai irodalomnak, szükségkép maga után vonja, hogy az, mi a státuséletben bárhol erőszakos explosióval rést tört magának, viszhangozzék minden országban, melly nem maradt kivüle az európai népcsalád nagy egyházának; ön országa pedig — folytatá ironia nélkül, ugy hiszem — helyet készül foglalni ennek szentségében."

„S mint jóslá, ugy megis történt. stb."

Az idézett sorokat bevezetésül irta szerző egy hirlapi czikkelyhez, mellyben Gans Eduárd, akkori berlini professor világhirü munkájára, az öröködési jogról, tevé figyelmessé földieit.

A külföldi út, mellyet megjárt, Szalaynak nemcsak tapasztalásokat adott, hanem jó hatással volt kedélyére is. A ború helyett, mellyet azelőtt homlokán viselt, bizonyos derültség mutatkozott rajta; s azon jó akarat, mellyel az 1840-diki magyar országgyülés eloszlott, munkára hivá ismét. Ekkor alapitá a „Budapesti szemlé"-t, mellyben politicai és társasági kérdéseink tüzetesen tárgyaltattak. A könyv megjelent, a nélkül, hogy jövetelét lármaharangok hirdették volna; semmi programm benne, semmi nagy igéret. Baco e mondását: „Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cujus non sit etiam doctrina aliqua et theoria" viselte homlokán; s nem indicált többet feladatául, mint az életnek és tudománynak kiegyenlitését. A vállalat a második kötettel elakadt a részvétlenség miatt; s Szalay megköszönte az alkotmányos nemzet pártfogását, s elhallgatott.

E folyóiratban értekezett a codificatióról; s ez a legelső szó jogirodalmunkban e tárgyról, melly az alkotmányos világot mindenhol foglalkodtatta. Ezentul a mi embereink Hegel tanitványát látták benne, s ez a mester nálunk semmi népszerüség-

Digitized by Google

gel sem birván, természetes vala, hogy annak se legyen közönsége, a kit tanitványának tartottak. Midőn végre a közönség figyelme felé kezdett fordulni, s pártfogása által munkái ujabb kiadását lehetségessé tette; a nehány szóban, mellyet e munkák elébe bocsátott, megérinti ama vádat, mellyel egykor ócsárolták. „A codificatio első részében találtató philosophiai phraseologiának köszönhettem, hogy többek által — kétségkivül jó akaratból — Hegel tanitványának czimével tiszteltetém meg. Non sum dignus tanto honore. Én csak Hegel tanitványának tanitványa voltam. Gans Edvard, berlini professor nagyszerü jogtudományi munkáinak studiuma, azon körülmény, hogy az európai hirességü férfiu engem, a kezdőt, levelei által (1838) buzditott, bátoritott pályámon, s hogy Párisban mulatásomkor az ujabb franczia jogiskolával, mellyre Hegel tana, szintén Gans mediuma által, lényeges befolyással volt, igen tanuságos ismeretségbe jutottam, — innen magyarázom magamnak az érintett czikkelynek a többiek közöl kissé kirívó typusát, mellyen nagyobb változást tennem, hacsak ujjá nem akarom dolgozni, különben sem volt lehetséges, de mellyen lényeges változást már annálfogva sem tettem, mert akarom : hirdesse ezen külsőség is, mit levelezésünk még inkább fog hirdetni, hogy nekem Gans Edvard azon időben, midőn itthon hijában néztem példány után, hijában néztem jóakaró után, tanitóm, vezérem, barátom volt.“

Ugyanez évben, april elején, ismereteinek szaporitása végett, másod izben látogatta meg a külföldet, s ez alkalommal Németországon kivül Hollandot és Angliát is.

Midőn utjából visszatért, az 1840-diki országgyülés által kiküldött büntetőjogi választmány rövid idő mulva összeülendő volt, és Szalay tekintettel e körülményre : „A büntető eljárásról, különös tekintettel az esküttszékekre“ czimü munkáját bocsátotta sajtó alá.

1841 végével nyittattak meg a büntetőjogi országos választmány ülései, s ekkor Szalay a küldöttség egyik tollvivőjéül neveztetvén ki, tetemes részt vett azon büntetőtörvénykönyvi javaslat készitésében, mellynek különösen első részéről Német-

Digitized by Google

ország első criminalistája mondá: „mikép egyetlen egy törvénykönyv sem bir annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvést, a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legujabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, — ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán olly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

Ezen közremunkálás szerezte meg Szalaynak Deák Ferencz és másoknak barátságát; s ezen viszony következtében találkozunk vele a következő országgyülésen.

Az 1843—44-diki országgyülésen Szalay Magyarország egy kis községét, sz. kir. Korpona városát képviselte.

Szerény, jelentéktelen állás minden más időkben.

Jelentéktelenebb, mint a reformbill előtt volt a rotten-boroughok képviselete, melly Angliának annyi nevezetességeit vitte a parliamentbe. Hiszen évek óta ugy vala immár, hogy a városok követei egymást váltak a magyar törvényhozásban; jövének, hogy szavazat nélkül üljenek ott őseik székében, s megtértek ismét és mindannyiszor polgártársaikhoz, értesiteni őket a megajánlott adó mennyiségéről. Csak annyiban különbözének a nézők seregétől, hogy számukra a prosceniumon belül jutott hely. S a bevégzett tények bölcselete ez állapotot már törvényesité.

A városok azonban lassanként érezni kezdék ez állás gúnyos és igazságtalan voltát; s e korban már az emlékezés panaszos hangján követelék vissza szavazatjogaikat.

S az uj életre kelő polgári elem panasza azon mértékben talált mind nagyobb viszhangra, minél inkább háttérbe lön szoritva a rendiség szükkeblü szelleme a kor szabadabb eszméi által; minél általánosabb lett a hit, miszerint helyrehozni hoszas idők mulasztásait rendkivüli erőkifejtésre van szükség, s nagygyá és erőssé csak érdekegység teszi a nemzetet.

Digitized by Google

A városok ügyét első lépésül tekinté a reformpárt e czél fölé. S csakhamar erőt vőn a meggyőződés, hogy ez ügy a régi homályos történeti jogok visszaállitása által többé nem elintézhető. —

A város nem vala immár az, minek Verbőczi értelmezé. A „civium unitas“ jogait egy zárt testület bitorlá; megszünt minden közjogi élet, melly alapja volt a magyar hatóságok képviseletének.

A képviselet kérdésével tehát a polgári jogok terjesztése s a választási formák ujrarendezése is szükségkép szóbajött.

S a közjogi kérdések összefüggése olly magasra emelé a státusférfiut, honnan a tulsó part alakjai is föltüntek elötte.

E szempontról sokkal fontosabbnak látszik azon állás, mellyet Szalay ez országgyülés kezdetén elfoglalt.

Azt hivék e nemzet jobbjai, hogy ott vettetik meg a népképviselet alapja.

S Szalay, e remények között, szerény állásában, nem Korpona magistratusát, nem is azon elemet képviselé csupán, mellyet Sièyes mindenné tenni ohajtott; a jövendőt képviselé ő — a népet.

1843 september 27-kén épen ez ügyben — a városi kérdést értem — tanácskozának a rendek. Több városi követ csak azon esetre kivánt a törvényjavaslat vizsgálatába ereszkedni, ha eleve nyomatékos szavazattal ruháztatik fel a negyedik rend.

Korpona követe ekkép nyilatkozott :

„Városi követre nézve alig lehet egyegy fontosabb kérdés a jelennél; s mert ezt ollyannyira fontosnak tartom, igen természetes, hogy midőn ez ügyben nyilatkozom, nem szeretnék félreértetni, különösen legközelebbi collegáim által nem. Engedjék meg tehát a tekint. rendek, hogy alapnézeteimet az összes ügyről előterjeszthessem; elveim majdan számot fognak adni mind nyilatkozatomról a kérdéses inditványra, mind netalán ezentúli hozzászólásomról ez ügyben.“

Midőn valamelly országban a státuséletnek több factorai : műipar, polgári szorgalom s általában az értelmiségnek tetemes része, ott, hol a közügyek elintéztetnek, képviselve nincsenek; s midőn más oldalról a privilegiált osztálynak azon töredéke, mellyről értelmiségénél fogva

Digitized by Google

fel nem tehetni, hogy csak saját érdekeit legyezgetve szemet húny a közügynek, több mint képviselt: akkor, tekintetbe sem vevén azt, hogy a mint időszak időszak után jő, ugy néha a hatalom is osztályról osztályra száll, s hogy például ezen szónak: „aristocratia" nagyobb értelme lehetett a középkorban, mint jelenleg, — akkor egy uj elemnek a törvényhozásbai befogadásáról kelletik gondoskodni, hacsak azt nem akarjuk, hogy ez tökéletes pangásnak induljon; vagy ha be nem elégszünk azzal: hogy találkozik mindig egykét hiszelékeny, ki a leggyászosabb kicsapongásokat, vagy holmi mesterségesen előidézett galvanicus vonaglásokat az egészséges organismus mozgalmai gyanánt tekinti."

„Magyarország ide jutott épen napjainkban; s azért hiszem, közös a meggyőződés, hogy ezen ügy a mint elutasithatlan, ugy a legnagyobb fontosságu egyszersmind még legparányiabb részletében is. Mert most nincsen többé szó nehány városi votumnak rehabilitatiójáról, hanem szó van egy uj elemnek a törvényhozásbai befogadásáról. S ezen elem, mert uj, mert a többiek között, mellyeknek sorában helyet akar foglalni, a legifjabb, s ennélfogva ollyas, melly szót fog kölcsönözni minden vitalitással biró eszmének, holott a többiek inkább csak visszafelé tekintenek, — mert én nem ismerek aristocratiát, melly Jánusarczczal birván, mind előre nézne, mind hátra, — ezen elem mondom, mert uj, mert legifjabb, mert a jelen szükségeknek, a kor követeléseinek tolmácsa, — az időnek nagy chemiai processusában a többieket előbb-utóbb fel fogja olvasztani. Én a negyedik rendről szólok, de azon rendről, melly még csak létesülőben van, mellynek most egyelőre csak egyik organumát fogjuk teremteni."

„A franczia forradalomnak első kezdetében, — s megvallom őszintén, hogy 1789 között Franciaországban, s 1843 között nálunk, nagy hasonlatosságot találok, — 1789-et mondom, nem 1791-et s a következőket, — s találom ezen hasonlatosságot a legnagyobb nyugodalommal, mert mindazon tulságoktól, mellyek amazt elferditették, egyáltalában nem tartok, s nemcsak azért nem, mert a magyar a legnagyobb loyalitással viseltetik koronás feje iránt, hanem különösen azért nem, mert egy több századig alkotmányt élvezett nemzet soha sem léphet egyszerre olly dissolutióra, mint az, melly csak tegnap bontakozott ki az absolutismus bilincseiből; a franczia forradalomnak első kezdetében, midőn a nemesség követei az état-génerauxban megjelentek, midőn instructióikra hivatkozva, — mert akkor még cahier-t, füzetet adott a franczia committens a küldött kezébe, épen ugy, mint nálunk, ha jól hallottam, néha folio kötetet, — azt mondották: hogy ők nem fizetnek, mert ők nemesek, — vagy azt: hogy ők fizetnek ugyan, hanem csak

Digitized by Google

egynehány évre ajánlás utján, — vagy végre azt: hogy ők fizetnek ugyan rendszeresen, hanem a mit ők fizetnek, annak neve ne legyen: adó, hanem: taille noble — mindannyian előttünk ismeretes phoenomenek, — ugyan akkor jelent meg Sieyésnek ismeretes brochurája: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet, az elsőre: semmi; a másodikra: mindenné."

„S Francziaországban csakugyan mindenné lett a tiers-état; és jelenleg ugy van mozgalom a tiers-état ellen, mint volt annak idejében az aristocratia ellen? — Mert a tiers-état mindenné lett, mielőtt az összes nemzetet képviselhette volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: a státus én vagyok; mert a Montmorencyak, a Richelieuk aristocratiája helyébe a boltosok aristocratiája léptettetett. Én tehát, tek. rendek, midőn hiszem és ohajtom, hogy Magyarország jövendője formáiban nyilatkozzék, ezen szó alatt, adott idő befolyása után, az összes nemzetet értem, s nem értem, nem fogom érteni soha a rőf és mérőserpenyő — magokban véve igen tisztességes dolgok — túlnyomó befolyását. Valamint szinte nem akarom, hogy itt csak azért teremtessék egy uj osztály, hogy az igazgatási sachjátékban egy pionnal több legyen, mellyet a kormány aztán ide állitson vagy amoda, s vagy általa üttesse el a lovat, vagy a ló által őt; nem akarom, hogy teremtessék egy uj osztály, számos számtalan heterogeneitásaink öregbitésére; hanem szivemből ohajtom: alakuljon egy osztály, melly a többieknek szegletességeit lesimitsa, melly bennök felolvaszszon mindent, mi nem korunkba való."

„Lesznek, kik talán ugy fognak vélekedni: hogy igen távol jövendőről szólok; — én nem hiszem olly távolnak. Nem ugyan azért, mert a nemesség, hiszen látjuk, — s dicsőség érette a követi karnak — maholnap adózni fog; nem ezért, mondom, mert Angliában régóta adózik a nemesség, és mégis Anglia az aristocratiának választott földje; de kerüljön csak egyszer revisio alá a gabnatörvény, vétessenek csak revisióba a birtokot szabályozó törvények, s tudom, hogy összeroskad a normanszász feudalismusnak épülete. Én tehát azt hiszem, hogy azon kerületi választmány, melly a birtoklási, birtokszállitási és öröklési törvények szabályozásával van megbizva, ugyanazon terrenumon áll, mellyen a jelen választmány, s hiszem, hogy a fekvő birtoknak uj alapra állitása és a Partis primae titulus 9-sának mindenkire kiterjesztése által, — a büntetőjogi országos választmány már ezen elvből indult ki, — óriási lépésekkel közeledünk a czél felé. Egy van, mi megakaszthatna utunkban, — ha t. i. az aviticitas egy oldalról eltöröltetvén, helyébe majoratusok és fideicommissumok utján egy uj aristocratia emeltetnék; de ezen inditvány, remélem, nem fog pártoltatni e tábla által.

Digitized by Google

Ez az egy, igaz, megakasztaná az egész ügyet, de megakasztaná egyszersmind a hazát összes fejlődésében; s hogy amazt elérhessük, remélem, nem fogunk ehez folyamodni.“

„Ha ugyan jól magyaráztam ki magamat, azt mondám beszédemben: hogy a szőnyegen levő reformkérdésben első szemét látom azon láncznak, melly minket egy nagy életrevaló egészszé olvaszszon. S ennélfogva ohajtanom kell, hogy az itt megállapitandók — részszerint az által, hogy elfogadunk mindent, mi a magyar typusban életrevaló, részint azáltal, hogy belevonunk mindent, mit a haladás eszméi, a kor szükségei követelnek, részben természetes csatornául, részben mintául szolgáljanak az ország egyéb elemeinek annak idejébeni befogadására, kiképzésére. S mert kimondottam ezen ohajtásomat, kimondom véggondolatomat is, — meglehet, hogy nem alapos, de mindenesetre lelkismeretes megfontolásnak eredménye. Valamint ha már emelkedik a mű, a művész össze szokta törni mintáját: ugy nem gondolok vele, ha unokáink, vagy unokáinknak unokái — mi egy generatio a nemzetek életében? — össze fogják törni e mintát. Mert nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipalis foederalismus lehessen a végczél. — Nekünk száz különvált érdeket kell összepontositani; nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk e magyart; — — — s minderre vagy gyönge, vagy talán épen visszás eszköz a municipalis daraboltság. Megismerem, és hálás szivvel ismerem meg, hogy municipalis alkotmányunknak köszönhettük fenmaradásunkat, mikor még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja néha a szunnyadozó idegrendszert, de a mi az egészséges éber életet erősíti és táplálja, az egyéb.“

„Jelenleg ugyan a haza érdekei ellen vétenék, ha a municipiumok jogainak megszoritására törekedném; de elkerülhetlenül szükséges: hogy a szőnyegen levő munkálatban jelöltessék ki egynehány kiváló pont, mellyek annak idejében a centralisatiónak összekötési pontokul szolgálhassanak. S az nap, mikor az országgyülés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet, az országgyülésen nem karokat és rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzetnek képviselőit fogjuk látni.“

„Mindezek után, természetesnek fog találtatni, hogy ezen kérdésben már most a historiai oldalt igen mellékesnek, igen meddőnek tekintem. S midőn egy oldalról hiszem, hogy a városok coordinatiója nélkül soha szilárd alapja nem lesz a státusnak, midőn méltó okunk van attól tartani, hogy azon esetre, ha a jelen országgyülésen feloldatlanul

Digitized by Google

maradna ezen kérdés, meglehet, örökre elveszitettük az alkalmas időpontot : akkor más oldalról látván, miszerint a szőnyegen levő inditvány, hogy valóságos szavazási joggal birjunk ezen munkálat vizsgálatánál, több okoknál fogva elfogadásra nem tarthat számot, — nem sürgetem a szavazási jognak ezúttali megadását. Igaz, csak mi tudjuk, mi érezzük a fájdalmat : a legjobb szándékkal lelkünkben itt állani, s mégis tettlegesen hozzá nem járulhatni ahoz, mit jónak, mit üdvösnek tartunk a közre nézve; de vigasztal azon gondolat : hogy már a jövő országgyülésen jókora nyomatékkal fogunk birni, s hogy azon esetre, ha talán valamelly életkérdés megbuknék a jelen országgyülésen, azt a jövőben épen a mi tettleges befolyásunk fogja kivívhatni."

Kik a fenforgó tárgyban nem láttak egyebet, mint épen csak a szőnyegen levő kérdést, — azok kétségkivül nem értették meg e beszédet.

Az ellenzék főnökei kitünő figyelemre méltaták. Beöthy Ödön visszafordult székében, s egész beszéd alatt nem vette le szemeit a szónokról, ki a városi követek padján, háta megett felszólalt.

Nem emlékszünk, hogy városi követet nagyobb csendben hallgattak volna ki.

S igy volt, valahányszor szót emelt.

Ritkán történt ez. Alig négyszer, ötször, rövid jelenléte alatt a törvényhozásban.

Nyilatkozatai ekkor is többnyire rövidek voltak, mint Mirabeau rögtönzései. Csak a nagy kérdéseket támogatta vállával, ugy hivén, hogy a kisebb rendüek önként indulnak azok után: mint Jefferson irta Franklinról és Washingtonról.

S rögtönzéseit ugyanazon szabatosság, erő és tartalom jellemzi, melly stylusát általában.

1843 junius 10-kén a vallásügy volt tanácskozás alatt. A győri káptalan követe, Wurda ez ügy végképeni elintézésére inditványozá : nyilatkoztassék ki, hogy mindenik vallás szabadon (azaz : a világi hatalomtól függetlenül) mozoghasson a maga körében, még pedig nemcsak egyes tagjaira, hanem egyházi öszveségére nézve is. Történt pedig, hogy a vallási sérelmek orvoslásáért leginkább buzgólkodók közöl többen

Digitized by Google

örömmel üdvözlötték ez inditványt, mellynek legelső következése lett volna: hogy az országgyülésnek semmi köze a vallási és egyházi ügyek tárgyalásához; s történt, a mi még különösebb, hogy másnap a káptalanok követei Wurdának inditványa ellen, mint melly a clerus jogállását veszedelmeztethetné, ovást tettek. A rendek többsége megbotránkozott ez óvástételen, s Szalay ekkép nyilatkozott:

„A káptalanok követei által közben tett óvásra nézve egyetértek Bihar követével. Vége volna minden tanácskozásnak, ha az okokra itt óvásokkal és nem ellenokokkal válaszolnánk."

„A mi a győri káptalan követének előadását illeti, — tökéletesen egyetértek vele, ha azt volt szándéka kinyilatkoztatni: hogy az egyházi hatalomnak nem szabad vegyes házasságban élni a világival; ez olly neme a vegyes házasságnak, mellytől meg én vagyok kénytelen megtagadni az áldást. De mielőtt Zólyommegye követével az egyházi hatalomnak a világitól való tökéletes elkülönitését elvül fogadhatnám, mielőtt ezen, a győri káptalan követe által kimondott elv mellett nyilatkozhatnám, szükség tudnom: vajjon a státus quonak fentartásával akarja-e ezen elvet életbeléptetni? — mert ha ez áll szándékában, akkor nem ismerek elvet, melly a vallások egyensúlyát inkább veszélyeztethetné."

„Concret példákra fogok hivatkozni állitásom kimutatására."

„Északamerikában nincsen, s ez elvnél fogva nem is létezhetik olly clerus, mellynek terjedelmes fekvő birtoka lenne, melly külön státust képezne, mellynek a szövetség congressusában vagy az állodalmak tanácsában befolyása volna. Francziaországban szintén ki van mondva az elkülönités; s a catholicus pap itt p. o. a vegyes házasságot meg nem áldja, még pedig annálfogva nem, mert Francziaországban az egyházi hatalom független a világitól; de Francziaországban a házasság egyszersmind polgári szerződés, sőt a világi hatalom csak mint illyest ismeri a házasságot, s legyen ez vegyes vagy nem vegyes, tagadja bár meg áldását az egyház vagy sem: az illető municipalitas harminczkét millió ember nevében, a státus nevében, — s a státus eszméjében is van valami szent, — kimondja: hogy a házasság törvényes. Ha Francziaországban valaki absolutio nélkül hal meg, szabadságában áll a papnak őt el nem temetni; de illyetén esetben, — s hogy illyetén esetek előfordulnak, annálfogva állithatom, mert Francziaországban mulatozásom idejében is történt, hogy a státustanácsnak illető osztálya felszólalt ellenök mint „abususok" ellen, s történt, hogy a radical sajtó ez ügyben a státustanács ellen fordult, — illyetén esetben mondom, a holt test nem

Digitized by Google

hever temetetlenül, mint nálunk, hanem a státus fekteti sirjába a polgárt. Hogy Franciaországban a forradalom az egyházi javakat secularisálta, hogy sem a pairek sem a követek kamarájában a papoknak nincsen helye, tudjuk mindnyájan; ott tehát veszedelem nélkül szólhatni a hatalmaknak ezen elkülönitéséről. De nálunk, hol a főrendi táblánál első helytt ülnek a püspökök, hol a káptalanok követei ezen táblánál az egyházi státusnak egy részét képviselik, hol a catholicus clerus egész megyéket kormányoz, követeket küld, instructiókat készit, a királyi curiánál itéletet hoz, sőt ide birákat is nevez, — nálunk a státus quot megtartani s mégis az egyháznak függetlenségét a státustól kimondanunk, mindazon vallásokra nézve, mellyeknek papjai e szabaditékokban nem részeltetnek, a legeslegveszedelmesebb elv fogna lenni, mellyet csak feltalálhatnánk, melly a gyengét megkötözve adná át a hatalmasnak."

„Ez oknálfogva — ismétlem — egyáltalában nem szavazhatnék a győri káptalan követe által felállitott elv mellett."

Ugyanazon téren látjuk itt szónokot, mellyen mint publicista annyi ismerettel mozgott éveken által, ritkán méltatva kellő figyelemre az uradalomban. Példáival, mellyeket majd mindég a szabadság hazáiból kölcsönöz, illustrálja a kérdést; rövid, szabatos megjegyzéseivel, innen és tul, kijelöli a tévedéseket, utbaigazitja az eszméket. S a „tudós" férfiu — mint gunyból nevezték a tudatlanok — mennyivel „gyakorlatiabb" az alkalmazásban, mint azok, kik az életrevalóság bélyegét saját eszméiknek igénylik, de a valóságban csak a divatos tanok egyik tulságából hányatnak a másikba, ritkán találván el Scylla és Charibdis között a helyes utat.

Kitisztázott elvek, s a törvényalkotó teljes biztossága azok alkalmazásában : — olly tulajdonok, mellyek, szabatosság mellett, már magokban némi önérzetet kölcsönöznek a parlamenti előadásnak. Szalay szónoklatát még ünnepélyesebbé tevé a szavalás méltósága; a folyékony beszéd, s azon férfias, tiszta, mély hang, mellynek terjedelme és teljessége annyira megfelelt körmondatai tartalmasságának.

S mindezzel öszhangzásban volt a szónok külseje.

Nem ugy lépett ő fel, mint egy néptribun; villogó szemeit végigjártatva a sokaságon. A rövid látásu szemek, mellyekben

Digitized by Google

a messzeható értelem tükrözött, mintegy a tárgyra valának függesztve, mellyről szólott. S minél szükebb volt látköre a testi világban, annál terjedettebb az eszmék regióiban láthatára. Itt, — hogy saját szavaival folytassuk a hasonlatot, — „a mit tisztán látni akart, az be volt szegélyezve, mint rámájával a kép, mint láthatárával a vidék. Nebelgés és kétes szinekrei felolvadás nem zavarta fölfogását.“

„Az eredménynek rögtöni formulázása, az elv minden nyilatkozatának igenlegesitése, s beszegve és körülirva mindig az emberi véges természet által mindenünnen, a társaság korlátaitól részben, — innen ered, ugymond Szalay, azon csendes megnyugvás, azon szabályszerüség, melly erkölcsi nagyságot kölcsönöz a jogtudósnak az életben, czél és akarat eszméletét tudományában.“ A mi jogtudósunkban igazolva láttuk e mondat igazságát. A tudomány öntudatos kifejezését, e komoly árnyalatot, meg földerité arczán a philosoph jótékony léleknyugalma. Elnyomni azonban e komolyságot a kedély legderültebb állapota sem birta egészen; mi előadásában még nagyobb éllel fegyverzé föl a gúnyt, mint irataiban.

Különben a szónok az iró minden eszközeivel rendelkezett. Árnyoldalai is szinte azok voltak.

Olly körülmény, melly szükégkép az iró, főleg a journalista ismertetésére vezet bennünket. A journalista pályája legközelebbről rokon a szónokéval. Egyik mint másik gyakran rögtönöz. S polemia közben a szószék minden szenvedélyei szerepelnek. Hirlap és szószék csak különböző terei a pártok táborozásinak.

1844 közepén felvállalván Szalay a P. Hirlap szerkesztését, lakását Pozsonyból Pestre tevé által.

Ezután munkásságának nagyobb részét, egy évig mint szerkesztő, s 1845-ki juliustól kezdve 1848 közepéig, mint dolgozótárs, a P. Hirlapnak szentelte. Czikkelyeinek gyüjteménye „Publicistai dolgozatok“ czim alatt jelent meg két kötetben.

A nevezett lap szerkesztésében Szalay közvetlenül Kossuthot

Digitized by Google

váltotta fel, ki az új szerkesztőt, mint becsületes, tudós, de idegen embert mutatta be közönségének. Maga elég volt, hogy hidegen fogadtassék. Ide járult még : hogy elvei, a kir. városok ügyében mondott beszéde után, ismeretesek valának; tudták, hogy a P. Hirlap ezentúl a központositás organuma leszen, nehány tudós ember lapja, kik a megyerendszert meg fogják támadni. Ez magyarosan mondva, darázsfészek volt; s ezer lelkének kellett lenni, a ki bele nyult.

Pedig a tárgy máról holnapra nem halasztható volt már. Azon kihágások, mellyek a megyékben az utóbbi időszak alatt elhatalmaztak, nem csak a végrehajtó hatalmat indíták arra, hogy e tárgyat a kir. előadások közé tüzze ki, hanem magok a megyék nyilván kivánták szabályoztatásokat; s a tárgy országgyülésen is elővétetett.

Olly tárgy, melly összes közjogunkat érinti; s az országnak végre tudnia kellett, mit akar, s nem csak tudnia, hanem akaratát formulázni is.

A megyei kérdés e szerint nem egy specialitás, hanem az összes haladási ügy kérdése vala, s azért ohajtá Szalay, hogy ezen ügy egyes részeiben néha más irányban is miveltessék, mint a mellyben Kossuth Hirlapja által miveltetett.

Jelesen azon tanokra nézve, mellyek az ország, e nagy test külön tagjainak compagesét, és a municipalis életnek az összes álladalomhoz mért viszonyait illették, az ellenzékiek közt olly nézetek divatoztak, mellyek rokonabbak voltak a privilegiált statusok eszméjével, mint a képviseleti rendszerrel, rokonabbak az aristocratiával, mint a democratiával.

Ezeket ő nem fogadhatta el.

És azt tapasztalta, hogy az ország mindig mélyebbre sülyedt az eszmezavarban; ugyanazon egyének által a legellenkezőbb intézkedések pártoltattak; s azon egy órában azon egy száj hirdette a feudalismus czafrangjait s az általános szavazatjogot, mintha testvérekről vagy épen ikrekről szólana.

S miért volt mindez?

Mert nem kerestetett vezérelv, mellynek igényeihez idomittassék minden részlet.

Digitized by Google

Az ellenzék irányait tekintve, ugy találta, hogy a federativ rendszer, vagy centralisatio : az elnöklő eszmék, mellyek iránt tisztába kelle jönnünk, ha azt akarók, hogy uszó lap helyett terrenum legyen lábaink alatt.

Ő a centralisatiót fogadta el s bátran ki is tüzte lapja homlokára.

„Láttuk — ugymond ő maga — hogy az ország nem épen hypersteniai állapotban van, tudtuk, hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a statusnak; ennélfogva ugy vélekedtünk, hogy az erők öszpontositása szükéges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha még sem szününk meg decentralisatiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli a központositást, mert miután a kivül maradottakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlenül szükséges, s miután köztök ollyasok is találkozandanak, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt : a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipalis viszonyaink — eddigi átmeneti állapotukban nem maradhatván — a foederalismus határszéleig terjesztetnek ki; láttuk, hogy a municipalis jogok ürügye alatt történt Horvátországban a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet, vagy mi ezzel egy, a polgári egyenállást, olly dolog, mellynek elérésére a decentralisationál visszásabb eszköz nem gondolható; láttuk, hogy financz rendszerről, divatos fogalmainkkal a municipalis politicáról álmodozni is nevetséges; láttuk mindezt, s vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, mellynek focusában minden erő központositassék".

Minden politicai kérdes fenekén ott volt e haladéktalanul feloldandó kérdés, mert olly viszonyok közt valánk már, honnan szükségkép ki kelle bontakoznunk, s vagy alkotmányosan központosulnunk, vagy alkotmánynélküliesen.

Választhatott volna Szalay kétségtelenül egy másik, vagy harmadik jelszót; de ugy hivé, hogy a municipalis statusrendszer bálványzóit, kik „provincialis érdekek mellett küzdöttek a közhazáéi ellen, kik féltékenyebben örzék a statutumot, mint a

Digitized by Google

törvényt, s kik előtt több vala az egyes megyék gyülése, mint az országgyülés," — semmi sem figyelmezteté vala kiáltóbban, mint épen a központositás elve : miszerint „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország." S egyik, mint másik jelszó, mellyet kitüzött volna, csak folyadéka lett vala tanainak; azért nem kétkedett kimondani az alapeszmét, mellynek lánczolata a parlamenti kormányra, a felelősségre, megye- és községrendszerre, közmunkák és adóügy körüli intézkedésekre, büntető és polgári törvénykönyvre, az összes épületnek ezen zárkövére utalt.

S a centralisátio müvét az országgyülés centralisatiojával akarta megkezdeni. Bevallott irányául hirdeté nagy hatalmat szerezni az országgyülésnek, hogy ez a közigazgatás némelly ágainak meghatározó irányt adhasson. Ideig óráig — ugymond — erre kell nálunk szoritkozni a centralisationak. S midőn legfőbb teendőül állitá föl, hogy a rendek gyüléséből képviseleti alapon nyugvó parlament fejlődhessék ki : emlité egyszersmind ez ügy körüli eljárásában a verificationak az illető táblára bizatását, mert az által lesz az illető tábla ura önmagának ; emlitette az utasitások megszüntetését, mert ez által válik a követ a nemzet képviselőjévé, ez által lesznek az alsó táblának tagjai, mint illyesek, függetlenek a municipiumoktól; emlitette az évenkinti országgyülést; emlitette végre a petitiojogot, melly által a municipiumok közbenjárása nélkül is intézkedő hatalommá válik az országgyülés. Hatalommá, mellyről a fenebb idézett sorok következtében mondá, hogy focusában szükség minden erőket központositani.

A szellemet akará mindenek előtt kifejteni és erősiteni, melly aztán életet adjon a közigazgatás átalakuló formáinak. Senki sem volt inkább meggyőződve, mint ő, hogy bizonyos administrativ formák átalakitása magában még olly kevéssé teszen bármelly nemzetet polgárisultabbá, mint nem változtatja a ruha az embert miveltebbé. A szabadság éltető-ereje bir valódi civilisáló erővel. Olly insitutiók átültetése áraszt boldogságot a nemzetekre, mellyek a polgári rendhez társul adjuk a szabadságot. Különben az absolut rendőri államot kellene legjobb forma

Digitized by Google

gyanánt tekintenünk, melly a chinai szent birodalom mintájára, zárdai szabályszerüséggelre ndezi a nemzet életét.

Szalay az uj magyar államban a szabadságnak akart hajlékot emelni.

A municipalismus ellen, csak mint statusrendszer ellen küzdött ő. A valódi municipiumoknak talán nem volt őszintébb barátja. Épen azért kelt ki olly élesen a megyei közigazgatás ellen, mert „olly politicai architecturát látott benne, melly a pyramist csucsára állitja, melly magát a községrendszer csirája nélkül municipalisnak mondá, s mondotta magát épen azért, mert az épület első emelete, a törvényhatóságok, a legtulságosabb s a községi élet legparányiabb lüktetését is gátló centralisationak lakhelyei." „Soha sem voltunk — irja többek közt — semmiféle tulság apostolai s igy a tulságos központositásé sem. Sőt merem állitani, hogy mi voltunk az elsők, kik a valódi helyhatósági életre figyelmeztettük e nemzetet. A melly olvasónak ideje van az anteacták vizsgálatára, keresgélje ki könyvtárában a Pesti Hirlap 420-ik (centralisatio s valóságos municipalis rendszer, báró Eötvös Józseftől) és 471—2, 3, 4-ik számait (községek rendezéséről Csengeri Antaltól), s ugy fogja találni, hogy midőn mi a felsőbb rétegek centralisatiója mellett buzgólkodtunk, ugyanakkor az alsóbb rétegek decentralisatioját sürgettük."

Illy eljárás mellett egy pillanatig sem akará Szalay biztositék nélkül hagyni az alkotmányt, kezesség nélkül a szabadságot.

„Magyarország — ugymond — a juryt és a sajtószabadságot, fájdalom, nem számlálhatja institutioi közé; de Magyarország még sem olly annyira árva közjogi institutiók dolgában, hogy dietáján kivül egyátalán minden politicai biztositékot nélkülözne; Magyarország ugynevezett közhatóságaiban olly institutiókat bir, mellyek helyébe — semmi kétség — valóságos municipalis rendszert kell léptetni, de mellyeket nem szabad mintegy mellesleg megsemmisiteni vagy megcsonkitani, mert a nemzet életerejének egy része rejlik bennök, s mig ezt máshová nem szállitottuk, mig szabad müködésére alkalmasb csatornákat nem ástunk, mig egy részről a parlamenti biztositékokat, más részről a községrendszert életbe nem léptettük, — mindaddig,

Digitized by Google

mondom, illyetén nullificatiói kisérlet, a beszámitás fokozatához képest, vagy hiba vagy vétek." „Honnan, mond folytatólag, következik, hogy nem volna alkotmányosabb elödeinél a kormány, ha ollyatén intézkedésekhez nyulna, mellyek a törvényhatósági institutiót, mint közjogi garantiát gyöngithetnék, sőt lépésről lépésre tönkre tehetnék, mielőtt a valóságos képviseleti rendszerhez s a parlamenti kormányhoz vezető lépések s elökészületek tétettek volna meg, mielőtt az ujabb alkotmányos élet azon institutiói hozattak volna be, mellyeknek életbelépésével eddigi tökéletlen garantiáink ugy is magoktól összeporlanak, mert a mi életre való van bennök, az már által fogott menni amaz institutiókba. Ha pedig a kisérletbe vett intézkedés épen a választási elemnek megszoritására, a választás utján alakult hatóságnak korlátozására volna irányozva, még pedig fenmaradván egyébiránt a statusquo, s a nélkül, hogy valóságos képviseleti formák léptettek volna a feudális rendiség helyébe : akkor nem arra figyelmeztetném az illetőket, mire egy ösz statusférfiu, a Bourbonok idösb ágának egyik legbuzgóbb hive, figyelmeztette volt 1835-ben a juryre nézve a franczia kamarákat : „Vigyázzanak önök, mert olly institutióhoz nyulnak, melly nem tartozik azon mindennapi intézvényekhez, mikkel a legistának tolla kénye kedve szerint játszik, hol felemelvén, hol lesülyesztvén azokat, mihez önök hozzányulnak, az több, mint törvényhatóság, az politicai institutio, az szintugy és szintazon mértékben képviseli az országot, mint önök magok."

Hasonló szellemben irta más alkalommal Szalay : „Mi nem sirunk a megyék „vis inertiae"-jének mausoleuma fölött, melylyet ugy hallom, közvetlenül Attila ismeretlen sirja mellett emeltek neki ; de azért az új tevékenységet sem fogjuk megtapsolni, s nem fogunk Pliniusaivá lenni mind addig, mig a parlamentaris rendszer tiszta formáiban nem nyilatkozik, mind addig, mig a képviselők diétai többsége a helyett, hogy a nagyobb ügyek igazgatását venné kezébe, bizony csak haza megy opponálni és a kisebb ügyekkel foglalkozni a municipiumokban, mindaddig mig municipalis közigazgatás helyett, — nem a helyhatósági ügyek intézését értjük, — országos kormányformákat

Digitized by Google

nem tartunk, sajtótörvény s a többi alkotmányos biztositékok horgonyán.“

Publicistánk ezek szerint, a jeruzsálemi őrhad példájára, midőn egyik kezével téglát nyujtott az épitéshez, másikban fegyvert tartott a védelemre. A municipalis statusrendszer határozott ellenét ott látjuk a megyék védőinek sorában az ugynevezett administratori rendszer ellenében, melly a nem alkotmányos kormánybefolyás gyarapitására volt intézve. Mintegy középen foglalt vala állást azok közt, kik túlszerelmesek valának az institutiókba, mik mellett sem jó közigazgatás, sem a szabadság kiterjesztése nem vala képzelhető; s azok között, kik a rend biztositása végett, ujabb alkotmányos biztositék nyujtása nélkül, követeltek mind nagyobb befolyást a felügyelő hatalom részére, feledni látszatván, miszerint épen azon „vis inertiae“ képezé akkor a magyar alkotmányos állás egyedüli biztositékát, mi miatt pontos végrehajtás lehetetlen volt.

Szalaynak eljárása nem hasonlitott ez utóbbiakéhoz, kik, ügyetlen orvosok módjára, a bajt az élet megszüntetésével kivánták orvoslani. Mindazáltal nem maradt menten mindennemü gyanusitásoktól.

„Értelmezték tanainkat — irja többek közt; — az egyik minden fenállónak felforgatását következteté belölök, a másik meg az absolutismus kényelmesebb elhelyezését. Találkoztak, kik az orosz centralisatiót emlegették ellenünkben, — s miért ne emlegették volna? hiszen ha valakinek ugy tetszik, a persák választási rendszere között, kik a paripák nyeritése szerint választották meg fejedelmöket, s a praesidenst választó amerikaiak között is találhat hasonlatosságot; választás az egyik is, a másik is, párhuzamot vonhat a kettő között az uj Plutárch.“

És mert a reformot rendszeres politicai tanok foganatositása által vélte eszközölhetőnek, és mert a tant megfelelő nyelven hirdette: tudósnak nevezék mindenfelől.

Szalay elfogadta e czimet, — el, mert jól látta, hogy nem dicséret, mit általa nyujtani akartak, s válaszul kérdezé a csúfolóktól: „hány gyüszü tudományt nyelhet el az ember journalistai képességének, ezen alkalmasint benszületett eszme

Digitized by Google

veszélyeztetése nélkül? s mellyik pontján válik akadálylyá a tudomány, ballast-tá, mellyet a szerkesztési sajkából ki kell vetni, hogy az el ne merüljön a könnyüt talán irgalmasabban ringató hullámok között?"

„Azt mondják" — irta ugyanez alkalommal — „s olly hangon mondják, mintha ez által elmarasztaló itéletet mondtak volna: — „a Pesti Hirlap doctrinair lap." — Igen örvendünk, ha az; illyennek szerkesztését tüztük ki feladatul. Doctrinair lap, azaz: nem pusztán empiricus, hanem ollyas, melly felsöbb elvek világosságában láttassa a tényeket, melly nem tárgyat tárgyhoz enyvezni, hanem egyet a másikból kifejleszteni akar. Doctrinair lap, azaz: nem az expediensek lapja, hanem ollyatén lap, melly nem kiált hozsánnát a bevégzett tényeknek, csak azért, mert bevégzettek, melly a hatalmasok paripái alá nem hint virágokat, tudván, hogy az ünnepi diszmenet magában még nem úrnapja. Doctrinair lap, azaz: nem barátja olly institutióknak, mellyeket csak önmagokkal mérhetni, nem az emberi és polgári jogok mértékével, s nem a minden idök és minden alkotmányos népek közéletéből elvont statusphilosophia nehézékével. Doctrinair lap, azaz: észszerü haladás lapja, nem a „pallium ad omne tempus aptum" glossatora, melly köpenyeg, ha rongygyá vált, még advent és karácsontájban is haszonvehetetlen."

„A doctrinair név fogalmát azért, mert a Bourbonok restauratiójára bekövetkezett években alakult franczia doctrinair pártnak egy töredéke a juliusi napok után a juste milieu rendszerét pártolta, azonegynek tartani a politicai juste milieu, a középelvüség fogalmával, — kissé vékony tárgyismeretre mutat. Önöknek, miután közügyeinkben fel-felszólalnak, tudniok kellene, hogy Sieyès doctrinair volt, az a Sieyès, kitől a franczia statusegység, a franczia kormányrendszer föfö elvei kiindultak; önöknek tudniok kellene, hogy a királyság statusférfiai azonképen mint a forradaloméi, Cazalès ugy, mint Mirabeau, Mounier ugy, mint Barnave, a girandisták ugy, mint a Montagne feje, doctrinairek voltak azok ellenében, kiknek fogalmaikban semmi elv, eljárásaikban semmi rendszer, — azok ellenében, kiknek összes politicai bölcseségök: vagy felhúzni naponként az órát, ha mind-

Digitized by Google

járt láncza rég elszakadt volna, vagy romot romra dönteni, és megelégedni, ha minél mélyebbre hasgatta fel az ekevas a földet, tekintet nélkül a vetésre, mellynek bekövetkeznie kell; az uj vetést e két faj még a jobb napoktól sem várja, s földjökön bizony egy kalász sem fog felmagaslani, hacsak az ég madarai nem hullatnak le repülés közben egykét magot. Ezek, való igaz nem doctrinairek, rendszerök a rendszeretlenség, eljárásuk a szerepcserélés, s azon házéhoz hasonló, hol a komornyik ruhájába bebujtatott mindenes tányérváltás közben a hajdú sarkanytyúján megbotlik, hol a bort mindjárt eczetnek is használhatni, s hol — mint az angolbeszéd mondja — az ételek összes melegsége a szégyenpiros háziasszony arczába vonult."

Csak az idézett sorok is mutatják, hogy Szalay legkevésbbé sem érzé magát szerencsétlennek a népszerütlenség miatt, mellyel tanai kezdetben találkoztak, sem a tanok felöl kétségbe nem esett.

Változatlan elvek szerint törekedtek ő és baráti a nemzeti egység, jogegység, törvénykezési egység és közigazgatási egység felé; igyekeztek, erejökhez képest, hatni az eszmék tisztulására, s az azután is fenmaradásra méltó intézetek tisztitására, számbavevén a historiai előzményeket is, de nem felejtvén a mellett: „hogy a jogeszme fölötte áll minden esetlegességnek". Nem csüggedtek, mert megvalának győződve, s Szalay ki is mondá: „hogy az nap, mellyen bennünket a multtal, mint valamelly holt testtel, nem mint historiával, összecsatló kötelékeket lerázzuk magunkról, az nap szükségkép az általok initiált formák fognak a közczél elérésére választatni."

És ugy történt, s pedig hamarább, mint reméleni merték volna.

Az 1844-ki országgyülés összes eljárása, s különösen a közpénztár beszedése és kezelése, a financzialis ügy miként kormányzása iránti országgyülési végzeménynyé vált intézkedések már a municipalis rendszernek, mint statusrendszernek, tökéletes desavouerozását foglalák magokban.

„Ha tanunknak destructiv irányát emlegetik, — mondá Szalay az országgyülés eloszlása után, — ha külsőségek körüli

Digitized by Google

pepecselést ajánlanak gyógyszerül, nyugton válaszolhatjuk : nem csak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is kinyilatkoztatták november 4-kén kelt határozatukban : „hogy a jelen állapot, akár összesen, akár részleteiben, sem közjogi, sem közérdeki tekintetből többé nem kivánatos;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is azon meggyőződésre jutottak a közelebb mult országgyülés folyamata alatt : „hogy részletes intézkedések az ország anyagi és szellemi kifejlödésére nem vezérelnek, sőt inkább minden fenálló viszonyoknak csak összetartását következtetik, mindaddig, mig az ország közélete orvosolva nincs;“ nemcsak mi mondjuk, hanem a karok és rendek is : „különösen egy alkotmányosan felelős kormányban látják mind törvényeik szentségének egyedüli biztositását, mind az ország lehető kifejlödésének egyedüli föltételét.“ Hogy pedig ezen felelősséggel a jelen municipalis rendszer meg nem fér, azt ismét nemcsak mi hirdetjük, hanem azt megismerte az országgyülés is, midőn a financzialis ügy feletti tanácskozás alkalmával a „törvényes“ szó körüli ismeretes viták e szónak kimaradásával rekesztettek be.“ —

S mit Szalay 1844 vége felé jóslott, hogy az alkotmányos központositás eszméje rövid idő alatt besoroztatik a haladás embereinek breviariumába, gyorsabban teljesült, mint remélheté. Olvasóink előtt ismeretes az 1847-ki ellenzéki programm története.

Talán soha sem érte meg párt elveinek olly hamar, olly föltétlen diadalát.

Az ellenzék több töredékei kezdetben máskép fogták föl a municipalisták egyesülését az alkotmányos központositás embereivel. Azon időszakot várták még, mellyet a régiek isten fegyvernyugvásának neveztek, midőn a pártok között minden vita felfüggesztetvén, egybegyültek a legellenségesebb felek tanácskozni arról, a mi mindnyájok fenmaradására elkerülhetlenül szükséges.

Ezen időszak helyett azonban a februári napok jöttek.

Az események hatalma rendszereket döntött meg, és eltörlött minden részletet, kizárt minden halasztást.

Digitized by Google

S a dolgok uj rendének teremtésekor azon párt alkotó szelleme lebegett az eszmék árja fölött, mellyet Szalay képviselt.

Innen az európai typus az uj magyar állomány arczán.

Kossuth egy nagyszerü plagiumot követett el a párt tanain, mellynek eljárását kezdet óta élesen kárhoztatá.

E párt azonban rendszerének csak általános körvonalait találta föl az 1848-diki törvényekben.

A rendszernek viszonyaink közé alkalmazása, a részletek kifejtése, formulázása mind nem az ő müve.

A reform és forradalom között kellene párhuzamot vonnunk, hogy megmérhessük a különbséget, melly a tudomány hirdetöit alkalmazóitól, eljárásra nézve is, különválasztá.

Olly körülmények, miket nem hagyhat figyelem nélkül az ujabb idők történetirója, ha igazságos itéletet akar mondani a pártok müködése fölött.

Mindezekmellett azonban Szalay nem játszá a haragos művész szerepét, kinek conceptióit idegen kéz dolgozza föl. A státusembert, kinek ajkán nem puszta függczimer a honszeretet, nem bántja illy hiuság érzete. Tanai, mellyeket hirdet, közkincse az emberiségnek.

Lelkéből örült Szalay alapelvei győzedelmének, s a dolgok logicai rendénél fogva, bizott az eredmény következetes és kapcsolatos kifejtésében, megszilárditásában. Hitte, hogy a lényeges viszonyok, mellyek elintézetlenül hagyattak, békes uton kiegyenlittetnek; a bonyolult csomók könnyü megoldást nyernek; s mi az uj intézmények között, az események gyorsasága s ügyetlen formulázás miatt, itt ott elfitult, ki fog igazittatni.

Csalatkozott, — s vele annyian csalódtak a nemzet legjobbjai. Ellenséges viszonyok innen és tulnan elmérgesiték a dolgokat.

De térjünk az életirásra.

Szalayt a journalistai pályán találta az 1848-ki forradalom.

A marcziusi és aprilisi napokat értjük, e békes, de gyökerig ható forradalmat.

Digitized by Google

A gondviselés, mint láttuk, világesemények, mondhatni világcsodák által, nehány nap alatt, teljesité Szalay szivének hő, de csak évek fáradalmai után elérhetőknek hitt vágyait.

A törvény táblái mintegy az égből hullottak alá.

Halandó kezek mutatták föl azokat a népnek; de emberi számításon felüli erő, olly európai mozgalom adta e halandó kezek közé, mellynek keletkezését senki sem gyanitá, s jelentékenységét fölfogni még senki sem tudta.

Sokan tájékozási szempontukat is elveszitették a gyorsan fejlődő események között, midőn egy óra a másikat felforgatta, s minden ó hit megingott, minden eszme összezavarodott.

A forradalmi szellem nem türte a formák szorongató korlátait, mellyek inditvány és határozat közt rendes időkben fekszenek. Utczák szónoklata váltá föl a köztermek tanácskozásait. Kiáltványok és röpívek nyelvén szólalt meg a törvényhozás európaszerte. Néhol az utczák torlaszairól dictálták a törvényeket. S a törvényhozó, a történetiró hüségével, registrálta a népek igényeit.

Minden uj eszme, minden érdek felszólalt.

Senki sem tudta, meddig terjed a mozgalom, hol talál medret az emelkedő ár.

Szalay a philosoph belátásával, s a státusférfiu pillanatával jelölte ki a legszélső korlátokat.

„Azon solidaritas — ugymond a P. Hirlap egyik számában, — melly Európa valamennyi nemzeteit, ezer apró eltérés daczára, összeforrasztja, soha sem tünt fel olly nagy mértékben, sohasem szólalt fel hangosabban, mint a lefolyt négy hétben.“

„Transactióról a régi s az uj elvek között sehol még csak szó sem volt; czek felállottak, amazok lecsücsültek, — ez a lefolyt hónap historiája.“

„Az egyik ifju életet érzett pezsgeni ereiben, mellét szent hit dagasztotta, — a másik odvasnak tudta doctrináját, tudta, hogy jövendője mindössze egy nagy hamvazó szerda, — nem volt szükség semmi magyarázatra, kit micsoda szerep illessen.“

„S a milly solidaritással történt, hogy a régi hitformulák agyagtáblái összetörettek, szintolly általános a meggyőződés, hogy a forradalom, mellyben lélekzünk, hatalmasan fogja előbbre vinni a civilisatiót.“

Digitized by Google

„A civilisatio szent szó, ma inkább, mint valaha.“

„Zsarnokok, szabaditékos osztályok el lehetnek nélküle, sőt épen megforditott arányban diszlenek a civilisatio növekedésével; a mi másnak keresztvíz, az nekik utósó kenet.“

„De a népek csak a civilisatio légkörében szilárdulhatnak meg. Szabadságuk benne vagyon és általa.“

„Minden ellenvetés, melly a népek önkormányzási képessége ellen formuláztatott, nyomoru sophisma képében tünik fel, ha a civilisatio, a szent emberiség szelleme — mert e kettő egy — a tömegeket által meg általjárja.“

„Innen az következik, hogy a szabadság, a népszabadság napjaiban, mellyek reánk virradtak, minden törvényes intézkedés helyességének csalhatatlan criteriuma azon körülményben rejlik: van-e vagy nincsen politicai értelmén kivül még humanitarius értelme is a kérdéses rendszabálynak? Ha van, ugy fogadjuk el, mert ezen criterium nem hozhat bennünket tévedésbe. Az, hogy az összeadásnak legbiztosabb próbája a levonás, nem egyszerübb s nem valóbb tétel annál, melly azt tartja, hogy a humanitarius szempont legbiztosabb próbája a politicai értéknek.“

„De nem elég, hogy valamennyi intézkedéseink a civilisatio magvát rejtsék kebelökben. Szükséges az is, hogy a választott eszközök tiszták legyenek és szentek, mint maga a czél, mellyet elérni szándokunk. E nélkül lehetetlenné válik a civilisatiónak terjesztése, e nélkül visszavesszük azt, a mi jó, azt a mi üdvös, még mielőtt megadtuk volna. A czélt csak az élesbszemüek látják, az eszközöket mindenki; innen van, hogy az utóbbiak amannál is inkább szolgálnak zsinórmértékül a tömegeknek.“

„A miket ide jegyzettünk, azok igen nagy általánosságok, megismerjük. De a világforradalom csak ezeket hagyta épségben. A részletek mind összetörtek. Ezek helyébe most ujakat kell alkotnunk, ollyakat, mellyek ezen általánosságokra támaszkodva tartósak is legyenek, ollyanok is, mik után ezredek óta sovárgott minden jobb kebel, mik az emberiséget fejlődésében ne gátolhassák.“

S midőn a dolgok uj rende még nem alakult meg; midőn mindenkinek volt egy inditványa, mellyel a hazát boldogítani sietett: Szalay a mozgalom öszpontositását s a sajtószabadság biztositását sürgeté mindenek fölött.

„Midőn a végzet ujja — ugymond — a nemzeti életnek egy eröteljesebb korszakára mutat, mindenekelőtt a parlament, a

Digitized by Google

kamarák, a törvényhozó testület egybegyülését szorgalmazzák mindazok, kik a közjót viselik szivökön.“

„Magyarország azon szerencsés állapotban van, hogy törvényhozását tanácskozás és végzéshozatal végett most nem kell nyakraföre összedobolnunk.“

„Együtt van az már négy hónap óta.“

„S tagjai között többen vannak, kiket isten és emberek előtt büszkén vallhat tolmácsainak a nép.“

„De ezen törvényhozó testületre nehéz ostracismus nehezedik. Relegálva van a nemzet kebeléből az országnak egy határszéli városába, honnan a hazára, a nemzetre hatni nincsen módja, hol a nemzet, a nép, a magyar faj élő s egyre fejlödő szelleme nem hathat elégségesen reája.“

„Ez roszul van igy.“

„Ohajtá tehát Szalay, hogy az országgyülés Pozsonyból haladék nélkül szállittassék át Budapestre.“

„A királyi palota — mondá folytatólag — s az országház oda át a hegytetőn már nem győzik várni a napot, midőn nemzet és fejdelem előtt félszázados időköz után megnyilhatnak ujra.“

„Ez volna az első teendő, ha nem volna egy még ennél is elsőbb, — alphája és omegája az összes alkotmányos életnek, az, hogy valamint már tettleg szabad a sajtó, ugy országos törvény által is a censura ellen örökre biztositassék.“

„E nélkül nincsen áldás müveinken. E nélkül hiába gyürközünk neki az épités nagy munkájának; izzadjunk bár hajnaltól napestig, emlegessük a hazaszeretet, a szabadság szent igéit száz és ezer izben, — mindennek semmi haszna; ugy járunk, mint Bábel munkásai, kik nem értették egymás nyelvét.“

„Alkotmányos élet s képviseleti rendszer sajtószabadság nélkül, — milly árva gondolat! mikor fogunk valahára a feudalismus pólyáiból kibontakozni! Mikor és miből fogják elvégre a kormányok megtanulni, hogy a sajtónak lenyügzése elmérgesitheti a közvéleményt, de hogy irányt csak repressiv törvényen nyugvó sajtóintézkedések s az általok föltételezett eredmények adhatnak neki!“

Digitized by Google

S pár nap mulva, midőn a sajtószabadság a törvényhozás által is ki volt már mondva : ekkép füzte tovább eszméit.

„Adj nekem egy nagy gondolatot, mellyre támaszkodhassam, s mellytől ismét föléledhessek, — mondá viruló, sugár gyermekeinek a hervatag aggastyán. S a mit ő, a mit a haza kért, azt gyermekei a sajtószabadság képében adták meg neki.“

„E nélkül már nem lett volna több reggele a nemzetnek.“

„Vele és általa uj életnek megyen elébe, annál nemesebbnek, annál hatalmasabbnak, minél nemesebben és hatalmasabban fogja kezelni e fegyvert.“

„Annak szilárditása, a mit kivívtunk, annak fejlesztése, a mi nélkül mulékony páraként tünnék le egünkről a szabadság és béke szent jele, mellyben győzhetünk, — ez nagy mértékben csak a sajtó által eszközöltethető.“

„S eszközöltethetik továbbá a közélet valamennyi ágaiban azok által, kik valóban organisáló talentummal birnak.“

„Az organisálás müve, melly a nemzetnek multját és jelenét össze fogja kapcsolni a jövővel, melly, a nélkül, hogy az eddigi fejlődési processusban életrevalóknak mutatkozott tényezőket magától könnyelmüen eltaszitaná, bennünket a haladás s a civilisatio uj terére fog vezetni, — ezen mü csak olly férfiak kezéből kerülhet ki, kik általában a kornak, s különösen a nemzetnek e korbani szükségeit a státusférfiu s hazafi szemével ismerték ki.“

Hasonló szellemben irta ismét más alkalommal :

„Az ár, — nevezgessük bár oczeánnak, — mocsárrá válik, ha partok segédével mély árkot nem áshat magának.“

„A szabadság, — bármi nagy mennyiségü legyen, — elpárolog, ha nincs hatalom, melly formák közé füzze.“

„Ha isten és a ministerek is ugy akarják, mint mi ohajtjuk, ugy haladék nélkül erős formákat ölt magára országunkban a szabadság.“

„Országunkban! — most a magunkénak mondhatjuk valahára.“

„De a magunké csak azon föltétel alatt fog maradni, ha a

Digitized by Google

kormány élni tud a népmagistratura összes jogaival, s ha mi öt ezen jogok gyakorlatában támogatjuk. stb.“

. . . . . .

„Nem hisszük, hogy volna kormány Európában, mellynek nehezebb feladása volna a miénknél.“

„Másutt csak a kormányformaváltozott, nálunk valamennyi institutio.“

„Kormányunk egy mákszemnyit sem örökölt elődétől, még a téntatartó is kiszáradt, még a porzó is kifogyott, nem hogy a néhai institutióknak s a leléptetett embereknek hasznát vehetné.“

„Feladása nagy, állása nehéz, — két ok felajánlanunk közremunkálásunkat.“

S valóban Szalay minden tehetségesebb ismerőit és barátit igyekezett rábeszélni, hogy részt vegyenek a közigazgatásban.

Ő maga az igazságügyi ministerium codificáló osztályának élén foglalá el azon helyet, mellyre senki sem volt inkább hivatva nagy Magyarországon.

Az ő közremunkálásával rendezé Deák Ferencz a sajtó vétségek fölött itélő esküttszékeket. A munkálat 1848 april 29-kén adatott ki. Az 1844-ki törvényjavaslattól öröklött hiányai mellett, sem mutathatnak az európai codexek tisztább, szabatosabb törvényhozói nyelvet, s világosabb szerkezetet. Az egész büntető eljárási rendszer a legegyszerübb logicai rendben gombolyadik le az olvasó előtt.

Azonban csakhamar föl kelle hagynia Szalaynak a rendezési munkálatokkal.

Olly missióra hivta föl a kormány bizalma, melly az idő szerint minden egyebeknél fontosabbnak látszott.

A magyar, e rokontalan, egyedül álló nép Európában, midőn 1848-ban visszanyerte nemzeti önállóságát, kétszeresen érzé szükségét, szövetséges után tekinteni szét maga körül.

Keleti faj levén, európai miveltséggel, ugy hivék státusférfiai, hogy föladata közvetiteni nyugotot kelettel; s miként hajdan védfala volt a keresztyénségnek : bástyája, öre lenni most a nyugoti polgárisodásnak.

Digitized by Google

S ugy látták, hogy a német elem minden egyéb fajoknál inkább képviseli a civilisatio érdekeit a magyarság között és körül.

Már magában elhatározó körülmény.

De különben sem lehete kétség a választásban. Az ország déli részein harczban állott immár a szláv faj ellenök.

Aggodalmaik azonban csakhamar kiebb terjedtek országuk határain.

1848 tavaszán, mint tudjuk, az osztrák birodalomban majd minden tartomány, s benne minden népfaj megmozdult. S a zavart követelések fölött, miknek hosszu sorát megirni is alig képes halandó, központositott eszmeként látszott uralkodni a szlavismus harcza a german elemmel.

Sokan már egy uj népvándorlásról beszéltek, egy uj catalanumi ütközetről, hol a civilisatio ügye fog eldöntetni a barbarság ellen. S a nagy aggodalmak közepett, nem kisebb reményekkel tekintett a német elem a continens minden részeiről a frankfurti nemzetgyülésre.

Csaknem általános volt a hit, hogy Pál templomában fog megvettetni a német egység alapja. S ugy hivék, hogy az ottani határozatok lényeges befolyással lesznek az osztrák birodalom ujjáalakitására, s a kapocsnál fogva, mellyben állunk, Magyarországra nézve is közvetlen érdekük.

Prága és Zágráb igényei ellen Frankfurtra hivatkozott a birodalmi német sajtó. Ott vélt találni szövetségest a magyar faj is.

Igy született a gondolat: mielőtt valami eldöntő határoztatnék, a magyar érdekeket is képviseltetni Frankfurtban.

A történetekből tudjuk, hogy már Rákóczynak megfordult agyában hasonló eszme. Discursusaiban olvassuk, mikép ő még szorosabb szövetséget ohajta az imperiummal. „Az ország — irja többek közt — pro recognitione adna valamelly nevezetes summát a császárnak esztendőnként, és tartoznék haddal segiteni az imperiumot szükségnek idein; reciproce az imperium is tartozzék hasonlót cselekedni. Ez pedig ugy lehetne meg, ha az ország az electorokhoz és más státusokhoz embereit küldözné, legfő-

Digitized by Google

képen az moguntiai electorhoz, az ki az imperium fő cancellariusa, és ő általa szoktak az illyen dolgok folyni, és declaráltatná, demonstráltatná ügyét. stb.“

Az eszme, mint látjuk ugyanaz. Csak az utasitás és utógondolatok különböztek.

A magyar ministerium Pázmándy Dénest és Szalay Lászlót bizta meg e küldetéssel. Az utóbbit különösen azon viszonynál fogva is, mellyben Németország több nevezetességeivel régóta állott. S midőn amaz a magyar képviselőház megnyitására, mellynek elnöke lett, csakhamar visszajött: Szalay egyedül maradt Frankfurtban.

Eljárásáról egy kis röpiratban tudósitá Német- és Magyarországot, Zürichből, hol később letelepült.

A röpirat czime: „A frankfurti magyar követség hivatalos okiratai.“

Ez okiratok azóta a bécsi sőt pesti sajtó utján is megjelentek. Imitt közlünk belőlök némellyeket; — száraz adatokat, minden észrevétel vagy megjegyzés nélkül.

1848 máj. 4-kén adatott ki Budán, főherczeg István nádor és kir. helytartó, s Batthyány Lajos aláirásával, a megbizólevél. „Pázmándy Dénes és Szalay László urakat megbiztuk — igy szól a kir. helytartó s az összes magyar ministerium — hogy a mennyiben Németországnak Ausztriához viszonyai — melly utósóval Magyarország a pragmatica sanctio értelmében szorosan össze van csatolva, — a majnai Frankfurtban majus hó folyamában megnyiló német parlament által uj és alkotmányos alapon lennének szabályozandók, a Bécsben levő magyar ministerrel, herczeg Eszterházyval s általa az ausztriai ministeriummal minden fenebb érintett viszonyokat, mennyiben Magyarországot illetik, megvitassanak, aztán Frankfurtba menjenek, s ott a magyar és német álladalmak közti barátságos viszonynak, mellyet állandónak bensőleg ohajtunk, fentartása és gyarapitása fölött, ugy politicai mint kereskedelmi tekintetben, a két nemzet kölcsönös önállósága, szabadsága s anyagi jóléte érdekében, örködjenek, s a mi a fenebbi czél elérésére alkalmas és kivánatos, megkezdjék és elömozditsák.“

Digitized by Google

Az utasitás főbb pontjai következők.

„Jelentsék ki a megbizottak Magyarország rokonszenvét a német, mint a civilisatio eleme iránt, s győzzék meg a németeket a felöl, hogy Magyarországban, s az erős magyar nemzetiségben legjobb s legbiztosabb szövetségesökre találnak. Magyarország csak azon esetben lehet erős, Európa tekintete előtt fontos s valóban hasznos testvéries szövetségese Németországnak, ha saját (magyar) nemzetiségének aegide-je alatt fejlödik ki; igyekezzék tehát a követség, hogy a frankfurti gyülés azon határozatai, mellyek az ausztriai monarchia, s illetőleg Magyarországra vonatkoznak, ez alapnézet értelmében alkottassanak. Magyarország a német elemben nem olvadhat föl, mert ez által elvesztené organicus erejét, melly a magyar nemzetiségen alapul, s mint nyomoru korcsfaj nemcsak Németországnak nem hozna hasznot, hanem saját határai közt is elcsenevészne. Továbbá Magyarországot kellemetlenül érintené, ha az osztrák monarchia olly módon alakittatnék által, miszerint a birodalom azon tartományai, mellyek eddig a német szövetséghez tartoztak, szláv állományokká alakittatnának. Illy értelmü átalakitás az emlitett tartományok politicai rokonszenvét olly ösvényre vezethetné, melly a német nemzetétől különböző, söt ellenséges irányu, s ez által egy már is óriási hatalom túlsúlya még növeltetnék, azon hatalomé, mellynek növekedő befolyása Európa nyugoti álladalmaira, Magyarország fenállását annyira veszélyeztethetné, hogy ha Németország az osztrák birodalom illyszerü átalakitását, saját érdeke ellen, létrejönni engedné, Magyarország kényszeritve lenne, a német birodalmon kivül keresni szövetségeseit. Végre Magyarország kereskedelmi szempontból a német vámszövetség kiegészitő részét nem képezheti ugyan, de a Magyar- és Németország közt létrejövő politicai viszony kereskedelmi tekintetben is irányadó leend.“

Pillersdorf, osztrák birodalmi minister, május 20-ról tudatá Eszterházyval beegyezését ez utasitásba, s a fenebb közlött meghatalmazásba, külön utasitást részéről nem tartván szükségesnek.

A meghatalmazottak tehát siettek Frankfurtba.

Digitized by Google

Majus 25-kén fogadta el őket a német nemzetgyülés elnöke, Gagern.

Augusztus 11-ről pedig „privat and confidential“ devise alatt tudatá Szalay a német központi hatalom külügyminisiterével, mikép a magyar kormány, az érintett szövetség bevezetéseül, ohajtaná Németország állandó képviselőjét mihamar Budapesten üdvözölhetni. S e végre különösen herczeg Lichnowskit nevezte meg, ki nem sokkal azután a frankfurti mozgalom áldozata lett. „Anyai részről — ugymond — a herczeg magyar, gróf Zichy Károly unokája, ki országbiró s felsőházi elnök volt az 1790-ki országgyülésen, mikor hozták, mint tudva van, a Magyarország által olly gyakran felhozott függetlenségi törvényt, melly végre félszázad után valósággá lett; s tudtomra baráti viszonyban áll a magyar kormány több tagjaival még azon időből, mikor ezek a jó ügyért az ellenzék sorában küzdének, melly elvégre győzött.“

Aug. 12 kén pedig hivatalos soraiban herczeg Leiningent, a német központi hatalom ministertanácsa elnökét, figyelmezteté, hogy a diplomatiai közlekedés minden halasztása missiója czélját veszélyezi, mellyet a német nemzetgyülés s a magyar hongyülés egyiránt lelkesedéssel üdvözlének. Czáfolja az ellenvetést, melly a bécsi cabinet részéről, mint látszik, már akkor emeltetett : mintha a magyar kormánynyali közvetlen diplomaticai érintkezés az érintett cabinet jogaiba vágna.

Aug. 24-kén Heckscher külügyminister tudósitja Szalayt, hogy közelebbi vasárnap befogja őt mutatni a Reichsverweserné. S Szalay, egy rövid, tartalmas beszéd mellett, csakugyan be is nyujtá e napon igazolási iratait János főherczegnek.

Aug. 31-ről ismét egy irat a külügyministerhez, némelly pontok fölvilágositására, mellyeket Heckscher a magyar ügyek fölötti beszélgetés közben érintett. O'Connell — irja Szalay — magát egy napon „the best-slandered man of Europe“-nak nevezé. Magyarországról hasonló joggal lehet mondani, hogy : the best-slandered nation of Europa. Áttér ezután a vádak czáfolására. Azért is szükségesnek mondja haladéktalanul követet küldeni Magyarországra, hogy az ellenforradalom menéseiről,

Digitized by Google

mellynek tervei túlterjednek a magyar határokon, magának tudomást szerezzen. Végül a státusadósságok egy részének átvételét is taglalván, ekkép végzi: „Ezek szerint azon kivánatnak, hogy Magyarország az osztrák státusadósság aránylagos részét átvegye, nincs semmi jogalapja. Különben megjegyzem, hogy e kérdés „végelemzésben, a magyar országgyülés által döntetik el, s tőle függend nyilvánitani, hogy e részben lehet és kellő-e politicai és nem jogalapokra lenni tekintettel. Igen valószinü, hogy e nyilatkozat tartalmára Németország barátságos közelitése, egy követnek haladéktalanul Magyarországra küldése által, hatással fogna lenni."

Sept. 5-röl ismét egy irat a külügyministerhez, az ismeretes refrain ismétlésével: hogy Magyarországra haladéktalanul követ küldessék. Magyar- és Németország egyiránt ohajtják a szövetséget — ugymond — Szalay. De „mikép jöjjön e szövetség időveszt és nélkül, azonnal létre, ha a diplomatai érintkezés félszeg marad, ha Magyarország képviseltetik ugyan a német központi hatalomnál, de ez nem a magyar koronánál?" Ez alkalommal egyszersmind nehány szövetségi pont kezdeményezésével kivánta bevezetni a szövetséget. Mondja, hogy Magyarország a német birodalom iránti őszinte barátság tettleges tanusitásaul, kész ennek kereskedelmi tekintetben más államok fölött olly előnyöket adni, mellyek, tekintve Magyarország fekvését s a dunaitartományokhozi viszonyait, mindkét szövetséges jólétét nagy mértékben előmozdithatják. E végett ajánlja, hogy közös értekezés utján szabályoztassék a vámok ügye. A szövetség politicai oldalát illetőleg pedig a következő pontokat érinti:

a) Magyar- és Németország kölcsönösen kötelezik magokat egy, legfölebb százezer embernyi segédsereg állitására, az esetre, ha a német birodalom vagy Magyarország határait a szláv elem, vagy más, a szláv elemmel szövetséges hatalom megtámadná. Német birodalom alatt mindazon államok értetnek, mellyek a német szövetséges államot alkotják. „Magyarország" nevezet a magyar koronához tartozó összes országokat, tehát Horvátországot is magában foglalja.

b) A kötelezett sergeket nem használhatni bármelly nép

Digitized by Google

szabadsága elnyomására, s a segélyadás kötelessége csak azon esetben áll elő, ha a szövetséges hatalmak országai vagy külellenség által támadtatnak meg, vagy annak alkatrészei, mindamellett, hogy a birodalom vagy anyaország rájok is kiterjeszté alkotmányos szabadságát, attól nyilt fölkelés által külön akarnak szakadni.

c) Az érintett esetekben kötelezik magokat a szövetséges hatalmak a szükséges seregeket három hónap alatt kiállitani.

d) A mozgóvátett (mobilisált) segédseregek zsoldját hazájok — az illető álladalom — határain belül a segédadó hatalom fizeti; mihelyt hazájok határait átlépték, azon hatalomtól kapnak zsoldot, melly a segélyt kérte.

A birodalmi külügyminister sept. 15-én ezekre válaszolá, mikép különös örömmel fogja folytatni Szalayval hivatalos érintkezését; mindenekelőtt azonban egy formalis kérdést kell tisztába hozni. Tudniillik a Budán jul. 19-kén kelt meghatalmazás, mellyet a királyi helytartó, s ő felségének, a magyar királynak személyese, nádor, ausztriai főherczeg István Szalaynak a német birodalmi kormányzóhoz és központi hatalomhoz adott, megszünt, azon leirat következtében, melly mult hó 14-éről az országgyüléshez intéztetett, s a főherczeg nádort a ráruházott királyi helytartói teljhatalomtól fölmenti.

Mire viszont Szalay felelé, hogy ő ujoncz ugyan a diplomatia mezején, de évek óta otthonos a jog körében s igy a teljhatalmazások tanával sem teljesen ismeretlen; s erre támaszkodva vitatá, hogy megbizása még a birodalmi minister által föltett esetben sem tekinthető megszüntnek mindaddig, mig a király, ki a megbizást adóra ruházott hatalmát visszavette, az ez által kiadott meghatalmazást is jogszerüen megszüntnek nem nyilvánitja. Mutogatja továbbá, hogy a nádor királyi helytartósága az 1848 april 14-ki törvényen alapszik, melly alaptörvény vissza nem vehető. E részben Magyarországnak hatalmas biztositékai vannak. Tudatja végre, hogy a magyar országgyüléshez aug. 14-ről intézett leiratban nem is arról van szó. Ő felsége, a király jun. 10-én Innsbruckban István főherczeget bizonytalan időre olly jogok gyakorlásával is megbizta, mellyeket az april

Digitized by Google

14-ki alaptörvény szerint, Magyarországból távolléte alatti magának tartott fenn. Ezen jogok visszavételéről szólt az aug. 14-ki leirat. A helytartói jogok épen hagyattak; s István főherczeg még a jun. 10-ki fölhatalmazás előtt, e jogokra támaszkodva, adta ki Szalaynak és társának meghatalmazó levelét a német nemzetgyüléshez, melly szintolly internationalis természetü, mint a kérdéses.

Ez észrevételekre october 1-ről az uj birodalmi külügyminister, Schmerling válaszolt. Tudatá Szalayval, hogy a központi hatalomnál lévő cs. kir. austriai teljhatalmazott benyujtott közlése szerint ő cs. kir. felsége sept. 7-ki kéziratában roszallotta egy magyarországi teljhatalmazott egyén küldését Németország ideiglenes központi hatalomhoz, sőt egészen semmisnek nyilvánitá, miután az utósó országgyülési törvény szerint Magyarországot külön diplomatiai képviselet nem illeti. S azért — ugymond — minden hivatalos érintkezést megszüntet Szalayval, mig ez ő felsége a császár és Magyarország királya által kiadandó fölhatalmazást nem nyujtand be.

Szalay tovább is ragaszkodván kifejtett indokaihoz, sajnálkozását fejezé ki, hogy a magyar-német szövetség, formalitási okok miatt, halasztást szenved; s egyszersmind az 1848-ki magyar alaptörvény minden csonkitása, megszoritása ellen óvást tőn a német központi hatalom előtt, mellynek keletkezését kormánya, hazája — minden más európai államok előtt — olly örömlelkesülten üdvözlé.

Igy végződött Szalay követsége a német központi hatalomnál.

Azóta, mint tudjuk, visszavonulva élt külföldön.

A „Statusférfiak és szónokok könyvének“ második kötetéhez Zürichből küldte meg a befejező íveket.

E munka első kötete s a másodikból egy pár füzet még 1846—47 ben jelent meg.

Addigi inkább elméleti irományai után, azon publicisták közé tartozott Szalay,

Digitized by Google

kik az ujabb eszmék tolmácsaivá lettek a historiai iskola ellenében,

kik a többség kormányának apostolai a különben is csak az alsó rétegekben működő rendi közigazgatás ellenében,

kik a gyökeres reform hirdetői a vakolásokkal szemközt.

Hirdeté, hogy a régi formáknak meg kell szünniök, s hogy föl kell oldanunk a mult és jelen közötti kötelékeket, — nem mintha a történeteket ignorálni akará vala, miről öt senki sem vádolhatja, hanem: „mert a multnak históriává kell válnia elvégre, s mert szomoru dolog, ha a régmultat mindig magunk után vonjuk, mint a hernyókötelékekből egészen szabadulni nem képes, s szárnyait ennélfogva minden erőködés mellett is használni nem tudó félpille.“

Midőn azonban gyökeres reformot sürgetett Szalay: korántsem akarta mondani, hogy mindennek egyszerre kell történni. Jól tudta, hogy békes uton ez lehetetlen. Olly országban, mellynek ezredéves élete van, a forradalom müveiből is csak az szokott maradandó lenni, mi magát a nemzet érdekeihez, erkölcseihez, szelleméhez alkalmazza. E nélkül, a központi hatalom kényszerén kivül, nincsen támasza az uj intézményeknek. Szalay a teendők sorozatában mint láttuk, elölegesen azokra kivánt szoritkozni, mellyek haladéktalan intézkedést kivánnak; — „de ezek körül aztán ollyképen akart eljárni, hogy a felállitandó részeket ne kelljen ismét bontaniok azoknak, kik betetőzni fogják a házat.“

Ez értelemben volt ő gyökeres reformer.

S mit ekkép elméleti uton hirdetett éveken által: a „Szónokok és statusférfiak“ könyvében concret uton tárgyalta, föltüntetvén a képviseleti rendszernek mind alakulását, mind működését külön alkotmányos országok statusembereinek eljárásaiban. Az alkotmányos élet s vele haladó statustudomány fejlödését, az utósó 80 év alatt, egyes képekben szemléljük itt; s a müvészileg adott képeket, a szabad nemzetek nagy embereinek arczképeit, ugyanazon eszmék füzik egybe. Egyiránt becses tehát az emlitett munka történeti és politicai szempontból, föleg olly hazában, hol csak nem régen annyi ember vett részt a közdol-

Digitized by Google

gokban. Az olvasókban, kik felette kicsinyes viszonyokhoz szokva, nagyobbszerü politicai élet szükségét nem érzék, semmi sem ébreszthetè inkább föl e szükség érzetét, mint illy mü; midön más részről gyakorlati alkalmazásban ismerteti meg velök azon elveket, mik nélkül valódi alkotmányos élet lehetetlen.

Nincs talán mü irodalmunkban, melly alkalmasabb vala, megfelelni a feladatnak : nagyszerüebb basist mutatni ki a pártok és politicai egyéniségek müködésének, mint a mellyen 1848 előtt, fájdalom, csak igen kevés kivétellel, állottak status-embereink.

Ez a munka valódi szükség volt; s Szalay kétség kivül általa hatott legtöbbet, mert leginkább általa értetett meg. Az ő korábbi iratai az ismereteknek olly öszvegét feltételezték olvasó közönségünkben, minövel az nem birt. Ennek kitanitása végett fökép az európai politica és alkotmányos élet kifejlödésének történetére, s a szabad népek gyakorlati életének látására vala szükség; s ezt adta Szalay a szóalatti két kötetben, mellyekben az ujabb statusok életkönyvét birjuk.

E kötetek egyszersmind megfelelnek azoknak, kik Szalay müködésében német tanulmányt véltek látni. Sokat tanult, kétségkivül, a németektöl, ollyat, a mit a németektöl kell tanulni; de hogy pubicistai képzettségét nem tölök vette, mutatják példányai, mellyek e pár kötetben összegyüjtve vannak. Európa két alkotmányos országának gyakorlati statuséletét látjuk itten. Ebböl vonta ö el a maga tanait, s azért jól mondá, a ki mondá: hogy az ö tudománya mind tény.

Müködésében egyik sarkpont a codificatio, másik a centralisatio : az a jogban, ez a politicában. A jogtudóst kutatásai szükségkép a politika mezejére vezetik; mert a polgári, s még inkább a büntetöjog a közjogba szegellik; s az igazságszolgáltatás formái a szabadságnak sánczai és védfalai.

Mindezekre nézve, mint láttuk, tanait, fejtegetéseit a szabadságnak legtisztább cultusa jellemzi; olly cultus, melly a szabadságot nem adja csordultig, mint a bort, hogy a nép részeg legyen; de adja azon mértékkel, mellyet tudomány és tapasztalások észszerünek pecsételtek. Innen van, hogy Szalay soha sem

Digitized by Google

hagyja magát rajongó eszmék által elkapatni, mellyek sokat mondanak, de semmit nem adnak; például a martiusi napokban az általános szavazatjogot szentlélek elleni bünnek nevezte.

A nagy szavakat, mellyekkel a tömegeknek hizelegni szoktak, általában nem szerette; mert az igazat kereste mindig, azt, a minek értelme van. Egyszer a lelkesedés, a rajongás ama napjaiban, mikor inspirált férfiakat hallgattak, Szalay is eltalálta kiáltani: „a nép szava isten szava.“ De rögtön utána tevé: „Hogy is ne volna az, valahányszor szépért, jóért lelkesül a nép.“

Szalaynak kezdetben igen parányi közönsége volt, s majd semmi hatása. Homályos volt a mélység miatt; nehezen fejlödött a teljesség miatt. Mind közönsége azonban, mind hatása azon arányban növekedett, a mellyben egy részről ő maga világosodott, más részről közönsége értelmesedett. De neki saját magának kelle közönségét felnevelni: az egykoru irányok még vitatással sem segítették. Aztán igen háládatlan volt állása is, mellyet elfoglalt. A magyar jogtudósnak nem állott szolgálatára a régiség foruma, sem az új idők sorompói, hol olly lelkesedéssel védtenek nagy érdekeket egy Brougham, egy Dupin és mások; a betünek is, mint maga mondá, belépti jegyre vala szüksége, hogy világra indulhasson. A megyei terem igért egyedül közelebbi sikert: ebben azonban annyi izetlenség lábatlankodott, hogy Szalay soha sem tudta magát elszánni az ide lépésre; természettel iszonyodott zajban élni; nem szeretett vitatkozni; egészen ellentéte Dessewffy Aurélnak; ez nem győzte kibeszélni magát az értetlenség ellen; Szalay még mosolygást is csak egyet vesztegetett rá. Illy természettel az átalakulás nagy mozgalmában nem az izgatás piaczán, hanem a dolgozó asztal mellett, kevésbbé népszerü, hírt kevésbbé nevelő, de jótékony munkát vált el, mint publicista, mint jogtudós — a formulázását. E czímet senki sem birja több érdemmel, mint ő, ki hazánkban az újabb jogirodalom első müvese volt, és átalakulási kérdéseinket első tárgyalta a magasabb jogeszme szempontjából. Előtte nem volt valódi jogphilosophiánk; s az összehasonlitó jogtan méltánylása ott kezdödik, hol ő a haladás ügyében a nemzetek solidaritására figyelmeztetett.

Digitized by Google

Előadása müvelt, komoly, magas s örökké nemes; tiszta minden kaczérságtól; büszke mindenkinek tetszeni. Hirlapirói modora nem olly könnyü és röpkedő, mint népszerüebb kortársaié, de eröteljes és tartalmas. Czikkei egy egy kis dombot képeznek, honnan a szemnek szélesebb látkör nyílik. Csendes méltósággal követik egymást a tömött, s ollykor incisumokkal is terhelt periodok, mint egy nagy folyam hullámai, itt és ott egy egy elöitéletet elsodorva, érintve jobbról és balról az eszmék tartományát, s megjelölve a rokon vagy határos tárgyakat, meg az ellenséges szigeteket; s mig ezekre humorának nyilait lövelli, a biztos kalauz kedélyderültségével frissitgeti fel és könnyiti a szép utat, mellyet olvasóival tétet. Minden lépten meg tud lepni valamivel, ha egyébbel nem, nyelvének sajátságaival.

Hazánkban leginkább tanulta és értette a törvényszerkesztés tudományát. Törvényeinek nyelve aestheticai tekintetben is kielégitö: tiszta, egyszerü, szabatos, méltóságosan tartalmas; illő köntöse egy nemzet akarata kifejezésének. —

Cs. A.

Digitized by Google

Digitized by Google

42

Digitized by Google

(VII 556)

Digitized by Google

943.91
C89943

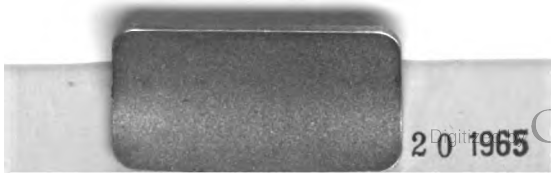

Digitized by Google
C1133

Digitized by Google